

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN

MİLLİ KURTULUŞ SAVAŞININ GERÇEK HİKÂYESİ

8

MAY YAYINLARI.İSTANBUL

KUTSAL İSYAN (8) - Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi / Hasan İzzettin Dinamo / Kapak: Said Maden / Kapak Basımı: Tekin Ofset / Tomurcuk Matbaasında dizilip basılmıştır.

Roman Dizisi

5

5. Basım - Kasım 1977

MAY YAYINLARI
Babıâli Caddesi No: 19
Cağaloğlu/İSTANBUL
Telf.: 27 71 61

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL İSYAN

(8)

Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi

MAY YAYINLARI

KUTSAL İSYAN biterken

Kurtuluş Savaşımızın gerçek hikâyesi bugüne kadar çeşitli nedenlerle ulustan gizli kalmıştır. Emperyalist devletlere karşı girişilen özgürlük savaşının genç kuşaklar tarafından bilinmesinde büyük yararlar vardır.

Şair ve yazar Hasan İzzettin Dinamo, bu eserini, bu noktadan hareket ederek sabırla hazırlamıştır. Yirmi yıllık titiz bir çalışma bağımsız yaşayabilmesi için neler yapması ve nelere katlanması gerektiğini göstermektedir.

KUTSAL İSYAN'da emperyalist devletlerin silâhsız ve barışsever insanların yaşadığı bir ülkeye nasıl saldırıp bunları yoketmeye çalıştığını; toprağını, özgürlüğünü satan bireyci kişiler yanında; vatansever halkın kanlarıyle kazandığı özgürlük savaşının hikâyesini okuyacaksınız.

Bu romanda DİNAMO, olaylara sadık kalmış, kişileri tüm yanları ile ele almış ve özellikle tarafsız bir tutumla eserlerini hazırlamıştır.

MAY YAYINLARI, sekiz ciltlik dev bir eseri Türk ulusuna vermekle gerçekten gurur duyarken Hasan İzzettin DİNAMO'nun bu büyük başarısını belirten eleştirmenlere, takdirlerini esirgemeyen binlerce okura teşekkürü bir borç bilir.

Editör
Mehmet Ali Yalçın

Hasan İzzettin Dinamo

Hasan İzzettin Dinamo 1909 yılında Akçaabat'ın Ahanda Köyünde doğdu. Aynı yıl içinde ailesi İstanbul'a göç etti. Hasan beş yaşına geldiğinde, ailesi Akçaabat'a dönerken Samsun'da kaldı, Birinci Dünya Savaşı'nda bu kalabalık aile, Hasan'la iki kız kardeşi bir yana yok oldu. Babaları Ahmet Çavuş'la ağabeyleri Ali, Katkas Cephesi'nde Enver Paşa'nın ünlü «Sarıkamış Taaruzu'nda» şehit olduktan sonra, ailenin öteki kişileri de açlıktan öldüler. Hasan, iki kardeşile, o yıllarda «Darüleytam» adı verilen Samsun Öksüzler Yurdu'na alındı. Oradan da İstanbul'daki öksüz yurtlarına gönderildiler. Bu yurtları dolaşması, yaşaması on iki yıl sürdü. İlkokulu Beykoz, Bigados (Selim Paşa) Amasya öksüz yurtlarında okudu. Sonra, Amasya Ortaokulu, Sivas Öğretmen Okullarında okuyarak 1931 yılında öğretmen çıktı. Malatya - Adıyaman'da öğretmenlik yaptı. Gazi Terbiye Enstitüsü'ne girdi, üç yıl okudu. Bundan sonra da öğretmenlik mesleğinden ayrılmak zorunda kaldı.

Hasan İzzettin Dinamo şiirler karalamağa 12 yaşlarındayken başlamıştı. İlk şiiri Giresun'da yayınlanan «İzler» dergisinde çıktı. Sonra «Servet-i Fünün» da «Taşan» (Merzifon) da, «Yürüyüş» (Samsun) da, «Adım» (Sivas) da, «Yeni Edebiyat»ta, «Yeni Yol»da, «Yeni İnsanlık»ta, «Sokak»ta, «Hamle»de, «İnsan»da, «Küllük» te şiirleri çıktı. 1931 yılında iki öğretmen arkadaşı ile birlikte «Adsız Kitap» adlı şiir kitabı yayımladılar. 1937 de ise Ankara cezaevindeyken «Deniz Feneri» adlı şiir kitabı çıktı. 1939'dan 1945'e dek yayımlanan şiirlerinin hemen hepsi İngilizceye ve başka dillere çevrildi. «ATEŞ YILLARI» ve «SAVAŞ VE AÇLAR» adlı iki romanı yayınlanmıştır.

Yazarın tedirgin yaşayışı süresince onbeşe yakın romanı üçbini aşkın şiiri kaybolmuştur. Almanca, Fransızca, İngilizce bildiğinden, küçük çeviriler, telif küçük kitaplar yazarak, özel dil öğretmenliği yaparak yaşayışını sürdürmeğe çalışmaktadır.

Son eseri «Kutsal İsyan» üzerinde çeşitli kitapları belgeleri karıştırarak, gerekli kişileri dinleyerek yirmi yıl çalışmıştır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

— 1 —

BU KEZ DE DELİBAŞ (2)

Eski yarenlerinden «Çumra'lı Hacı Hasan, Üçhöyük köylü Mevlût Çavuş, Karkın'lı İbiş Hasan, Türkmen Karahöyüklü Kadıoğlu Ali, Dedemoğlu köylü Bekdik, Karapınar'dan Hacı Zihni» bu sırada onun buyruğuna girdiler.

Delibaş, asker toplayadursun Konya Kuvayı Milliye Kumandanından bir mektup aldı. Bunda o dolayları haraca kesen Türkmen Halit çetesinin tutuklanması, elini çabuk tutarak toplayabildiği askerlerle hemen Konya'ya gitmesi buyuruluyordu.

Mektuptan işkillenen Delibaş, arkadaşı Yıkık mahalleli Abdurrahman'a:

— Abdurrahman, be, dedi ben bu mektubu hiç beğenmedim. Benim anladığıma göre bu adamlar önce bana bu mekruh gidileri temizletecekler, sonra da beni.

Bu mektupla birlikte Delibaşın ruhuna kuşku yılanı girmişti. Abdurrahman, bu dertleşmeden kötü anlamlar çıkararak Karapınar'lı Hacı Zihniye şöyle dedi:

— Zihni, ben, bizim Delibaş'ın düşüncelerini beğenmiyorum. Yarın başınıza iş açar. Sen, buradaki subaylar nereye giderse onlarla beraber ol.

Abdurrahman kendi köyü olan Kara höyük'e vararak

burada Kadıoğlu Ali ile başbaşa verdi, asker toplama işini bozmağa çalıştı. Karahöyük'e gelen Delibaş, onlara şöyle dert yandı:

— Bu işin çıkarı yok gayri. Bizi cepheye gönderip işimizi bitirecekler. Onlar, bana bu oyunu oynamadan biz, onlara bir oyun oynayalım.

Bunu işiten Abdurrahman, Delibaş'ın tehlikeli bir işin peşinde olduğunu anlayarak Hacı Zihni'ye:

— Arkadaşım, ben Konya'ya dönüyorum. Zaten polisle aram iyi değil. Bu işte ben olsam da olmasam da suçu bana yükleyecekler.

Diyerek ayrılıp Konya'ya yollandı.

Delibaş, yine asker toplarken yolu Dedemoğlu köyüne düştü. Bekdik Hüseyin odasına inen Delibaş, köyün imamiyle öğretmeni Şükrü beyi çağırttı. Öğretmene:

— Muallim efendi, Karkın'daki teğmene bir kâğıt yaz. Buralarda askeri yalnız ben toplarım. Emir de koymumda, topladığı askerleri hemen bana göndersin.

Dedi. Öğretmen, mektubu yazarak Delibaş'a verdiği sırada boşbağoz bir köylü:

— Yahu ağa, sen cepheye asker toplayacağım, diye didinip duruyorsun. Oysa, bizim kulağımıza kötü haberler geliyor. Güya sen cepheye gidersen orada seni idam...

Delibaş, onun sözünü yarıda kodu:

— Kim söyledi bu lafı gine?

— Bilmem ağa, kulağımıza çalındı.

«Delibaş, flintasıyla oynamağa, derin derin düşünmeğe» başladı.

Delibaş Mehmet, burdan Hayraoğlu köyüne geçti. Her gittiği köyde askeri biraz daha artıyordu. Hacı Fettah ağanın odasına inen Delibaş, burada örgütünü bütünlemeğe çalıştı. Teğmen, Üsteğmen, Yüzbaşı rütbelerini bol keseden dağıttı. Yarısından çoğunu Karahöyük, Hotamış, Camili, Üçhöyük, Atlıtürkmen köylerinden toplamıştı. Ova köylerinden seçtikleriyse yalnız arkadaşları, yarenleriydi. Sonra birkaç yüz kişiyi bulan bu silahlı başıbozuk

kalabalığını arkasına takarak kendi köyü olan Alibey höyüğü'ne yollandı.

Kendi köyüne varır varmaz öteden beri araları açık olan Emrullah ile Fettah adlı iki suçsuz köylüsünü oracıkta öldürttü. Sonra, Çumra bucağı müdürü İbnürrefik Emin Beye bir kâğıt yazdırarak bu iki kişiyi eşkiyalık ettiklerinden dolayı öldürttüğünü bildirdi.

Bunun korkusuyla Alibey höyüğünden elli kişilik bir grup ona katılmak zorunda kaldı. Yardımcısı olarak bulundurduğu Kel Musa'ya:

— Bana bak Musa, bugünden sonra önemli bir adamım. Emirlerim kesindir. Biz, Konya'yı basacağız, dedi.

Öbürü şaşırmıştı. Delibaş:

— Bana kalleşlik edersen vallahi seni öldürür, ibreti âlem için kelleni cami duvarlarına astırırım. Korkacak birşey yok, gereği düşünüldü.

Diye ona gözdağı verdi.

*

Delibaş'ın Konya'ya baskın yapacağı söylentileri almış yürümüş, Çumra bucak müdürü Emin beyin kulağına da varmıştı. O da bunları bir rapor olarak Vali Haydar Beye bildirmekte gecikmedi.

Mektupçu Kâzım Bey, telgrafı alır almaz valiye koştu:

— Gördünüz mü, beyefendi? İşte durum karıştı. Çumra'dan telgraf var.

Vali telgrafı okuyarak şöyle dedi:

— Lâf. Müdürün kuruntusu. Mehmet ağa cepheye gidecek.

— Ya gitmezse?

— Gidecek. Bir telgraf yaz müdüre. Mehmet ağanın kesin yolculuk gününü bize bildirsin.

Emin bey, Vilâyetten çekilen telgrafı alınca Alibey-höyüğü köyü muhtarı Kör Alioğlu Mehmet'i çağırttı:

— Hemen köyüne git. Delibaş'ı gör. Vali beyefendi-

nin ivedi buyruğu var. Benimle mutlaka görüşsün.

Delibaş, bucak müdürünün buyruğunu öğrenince küçümsemeyle püfleyerek güldü:

— Bak hele şuna. Beni ayağına çağırıyor ha. Koskoca Delibaş Mehmet Ağa bir bucak müdüründen buyruk da almaz, ayağına da gitmez. Git, o herife söyle, benimle görüşecekse buraya gelsin.

Bucak Müdürü kalktı onun ayağına gitti. Delibaş ona ufak bir saygı bile göstermeyerek flintasındaki kurşunları havaya boşalttı; şöyle haykırdı:

— İşte ilk kurşun, Müdür efendi. Ne o? Neye öyle afalladın? İşin ne olduğunu hâlâ anlayamadın mı? Şimdi esirimsin, Müdür efendi!

Sonra kardeşi Ömer'e şöyle buyurdu:

— Al ülen şunu içeri. Nöbetçi koyun başına. Arkadaşlara da söyleyin. Hazırlansınlar. Çumra'yı basacağız. Yalnız, bu iş olmadan önce Vali beye bir telgraf çekelim. Yaz, kâtip efendi:

— Üç yüz atlı, dört yüz piyade ile Alibeyhöyüğü köyüne geldim. Çok yorgun düştük. Birkaç gün burada dinlendikten sonra cepheye gitmek üzere Konya'ya geleceğim. Arzı malûmat ederim.

Hemen çekin bu telgrafı.

Delibaş, hemen atına atlayarak adamlarının başına geçti. Bozkırın sarı tozlarından bulutlar kaldırarak Çumra'yı basmak üzere doludizgin gittiler.

Vali Haydar Beyin çektiği telgrafı Delibaş, Çumra postahanesinden kendisi aldı. Bunda şöyle yazıyordu:

— Pazartesiye dek izinlisiniz!

2 Ekim 1920 günü Çumra üzerine yürüyen Delibaş, Çumra Jandarma karakolunda Hakkı Çavuş'un buyruğundaki beş jandarma erinin kurşunlarıyla karşılandı. Yüzlerce kişinin yağmur gibi yağan kurşunları altında en sonra teslim olmaktan başka çıkaryol bulamayan bu yürekli jandarmalar, dipçik, sille, tokat altında çökertilerek iplerle bağlandılar. Erlerden Hüseyin Cahit Hoca, ağırca yaralanmıştı.

Delibaş, ilk iş olarak Konya'ya giden telgraf tellerini kestirdi. O gün Çumra'da görevli olarak bulunan Ziraat Baş Müdürü Hamdi Bey, Meclis yönetim üyelerinden Karahafızzade Mustafa bey yakalanarak jandarmaların yanına kapatıldı.

Baskından biraz sonra, teller kesilmeden biraz önce, Çumra tren istasyonunda bulunan sulama müdürü Nadir Bey, Vilâyete bir telgraf çekerek Çumra'nın Delibaş'ça basıldığını bildirdi.

Delibaş, o gece sulama müdürü Nadir, sevkiyat memuru Hakkâri'li Ethem Fahri, batı cephesi buğday ulaştırma memuru yüzbaşı Mehmet Nuri beylerle sulama işlerinden daha üç memuru tutuklayarak hapsetti. Sonra silahlı kalabalığa şöyle ünledi:

— Arkadaşlar, bugünden tezi yok, Konya'yı basacağız. Şehri ele geçirdikten sonra bir de Vali seçer, hükümeti istediğimiz gibi kurarız. O beni öldürecek dokuz kişi de Delibaş'ın kim olduğunu öğrenmiş olur. Şimdi, her köyden iki kişi ayrılsın. Bunlar, hemen köylerine giderek eli silah tutanları Konya'ya sürsün. Gelmeyen, karşı gelen olursa gözünün yaşına bakmayın. Sizden de galleşlik eden olursa alimallah...

*

Vali Haydar Bey, Nadir beyin Çumra istasyonundan çektiği telgrafı aldığında mektupçu ile tavla oynuyordu:

— Delibaş, Çumra'yı basmış bulunuyor. Şimdi de kalabalık adamlariyle Konya üzerine yürüyor. Arzı malûmat eylerim.

Haydar beyle birlikte telgrafı dinleyenler şöyle bir korku depremi geçirdiler. Vali:

— Yitirecek vaktimiz yok, durumu hemen Afyon'a 12'nci Kolordu Kumandanı Fahrettin beye telgrafla bildirelim, dedi.

Durumu öğrenen Albay Fahrettin bey:

— Üsteğmen Rıza bey buyruğunda bir bastırma müf-

rezesi gönderiyorum. Cephanelikleri, garnizonları, muhafaza altına alınız. Birinci Konya alayına adı karışanları ve kimi esrafı toplayın.

Diye ivedi salıkta bulundu.

Polis Müdürü hemen Abdülhalim, Bâkır Çelebileri, Kadı Hilmi efendiyi, Mazlumzade Hacı Osman efendiyi, Taşbaşlı Hacı Hüseyin'i, Şehzade Rifat Hoca'yı, toplatarak vali konağında koruma altına aldı.

Vali ve askerler, Alaettin Tepesine çekilerek savunma kararı aldılar. Kent, olduğu gibi Delibaş'la onun cahil çapulcularının mürüvvetine bırakılıyordu.

Eldeki güçlerin çoğunluğu güçlendirilen Alaettin tepesine, geri kalanlar da parça parça saat kulesine, kiliseye, tiyatroya, İnceminare yönüne, hükümet konağına, garnizonlara, asker okullarına, öğretmen okuluna, depolara bölüştürüldü.

Bir yaylı arabaya binen Delibaş, kalabalığın önünde gidiyor, arkadan da atlı eşekli, yayan, silahlı, silahsız bir kalabalık, tozlu yolları süpürerek Konya'ya doğru ilerliyordu. Valinin dün gece aracı olarak Delibaş'a gönderdiği Derviş Bâkıroğlu da Delibaş'ın yaylısında kurulmuş, bu belalı işin başında gittiğine üzgün, ona şöyle dedi:

— Vali bey, sana güvendi. Senin böyle yapman doğru mu?

— Senin aklın bu işlere ermez.

Kalabalıktan da konuşmalar işitilmeğe başladı:

— Yahu, bu ne iş? Bizi cepheye gideceksiniz diye topladılar, şimdi de Konya'yı basacaksınız diyorlar. Bu Konya'nın hiç mi başı, paşası yok? Her şehri neye basıyoruz? Oradakiler kâfir mi? Düşman mı? Bu işten hayır gelmez.

Delibaş'ın yarenleri hemen bu şom ağızları kapatıp:

— Vallahi, ağa hepimizi öldürür. Düşün yola. Dediler.

Yine şöyle konuşmalar işitiliyordu:

— Konya'yı basıp ta ne yapacağız?

— Şeriatı kurtaracağız.

— Şeriata ne olmuş?

— Hükümet kuracakmışız.

— Peki, Konya'da hükümet yok mu?

— Var.

— Varsa neye?

Bunlara kulak misafiri olan Delibaş, arabadan başını çıkarıp bağırdı:

— Karılar gibi çekişip durmayın. Sizin aklınız büyük işlere ermez. Korkuyor musunuz yoksa?

Birisi, elindeki birkaç yüzyıllık paslı bir kılıcı havada sallayarak şöyle bağırdı:

— Korkan kim be ağa? Haydi çek, yürü...

Geceleyin kadınhan istasyonunda ufak bir çatışma geçti. Silâhlar sustu. Ayışığı alabildiğine Konya ovasını aydınlatıyordu. Ayışığında yorgun ayakların çıkardığı tatsız sesler işitiliyordu. Delibaş bir ara kimsenin yanlarında bulunmamasından yararlanarak Hacı Hasan'a şöyle dedi:

— Biz, bu işi pek iyi etmedik ama, ne yapalım ki bir kez tükürdük, yalayamayız.

Tanyeri atmak üzereydi. Konya artık hayal-meyal seçiliyordu. Kalabalık, verilen ufak molada toparlanırken bir yandan da merakla biraz sonra basacakları şehre bakıyordu. Delibaş'ın gür sesi işitildi:

— Yürü. Konya'yı basacağız. Benim haberim olmadan kimseye el sürmek yok. Buyruklarımı dinlemiyeni de öldürürüm.

Ulurmak yolunun ucundaki Sakalağın köprü'ye vardılar.

Polis Müdürü Necip bey, yüzlerce ayaklanıcıyı şehre sokmamak üzere Sakalağın köprü'ye altı yiğit polis dikmişti.

Atlı polis memuru Baha, Vanlı Cemil, Sıtkı, Kadri, Ağzıkırık Mustafa ve Avni beylerdi. Bunlar, sabaha karşı Çumra yönünden gelen kuşkulu bir kişiyi yakalayıp sorguya çektiler. Adam, Delibaş'ın henüz Karaaslan höyüğü dolaylarında olduğunu söyledi.

Biraz sonra Delibaş'ın öncülerinden biri köprüden geçmek isterken polisler:

— Dur! Kimsin?

Diye haykırdılar.

— Siz kimsiniz?

— Atlı devriyeyiz.

Polislerden biri bal gibi Delibaş'ın adamı olan bu yolcuyu ilk kurşunla selâmladı. Arkadan Delibaşın kalabalığı yetişti. Karşılıklı silâh atışı sıklaştı.

Sabahın alacakaranlığıydı. On dakika süren çatışmadan sonra silâh sesleri birden bire kesildi. Bu sırada sessizliği Delibaş'ın haykırışı bozdu:

— Namussuz kerhaneciler! Hepiniz çilyavrusu gibi dağılıyorsunuz. Dayanın!

Delibaş'ın sürüsü köprü'yü geçemeyince sağdan ve soldan dolaşarak Kumköprü ile Aymanastan şehre girmeyi yeğ buldu.

Polisler biraz sonra karşılarında tek insan kalmadığını görünce geri çekilerek bağlar arasından gizlice şehre girdiler. Yalnız Delibaşın adamları polislerden Cemil, Sıtkı, Kadri beyleri yakalayarak dipçikle vura vura götürüp hapishane olarak kullanmağa başladıkları Piri Mehmet Paşa Tekkesine kapadılar.

Delibaş, 3 Ekim 1920 sabahı, arkasındaki sürüyle Uluırmak yolundan Samanpazarı'na vardı. Burada Sarıyakup polis karakolunu bastıktan sonra, sonradan karargâh yapacağı Kayıklı kahve'ye gitti. Buradan bir yelpaze gibi açılan sürü, hükümet meydanına doğruldu. Delibaş'ın sürüsü, hükümet konağını çepeçevre sarınca pencerelerden bunların üzerine bir yaylım ateş yapıldı. Onlar da kurşun atılan pencerelere dört bir yandan kurşun yağdırmaya başladılar. Hükümet konağında, buyruğundaki yirmi polis ve jandarmayla merkez kumandanı Ziya bey vardı.

Hükümet konağını kuşatanları arkada bırakan Delibaş, sürüsünü Alaettin Tepesine, okullara, hapishane üzerine, asker bulunan yerlere, mahallelere yürüttü.

Mahallelerde tellallar bağırıyordu:

— Allahını, Peygamberini sevenler bizimle olsun!

Konyalılar, evlerinin kapılarını sürgülemiş, bu yemlemeye aldırış etmeksizin tevekkül içinde bekliyordu. Konya halkı rasgele serüvenlere papuç bırakmayan eski uslu bir halktı. Bir doğa felâketi, bir deprem gibi bunun zararsızca gelip geçmesini bekliyordu.

Bu sırada Alaettin tepesinin kale gibi güçlendirildiğini anlayan ayaklanıcılar, bu Konya'ya egemen yüksek tepeye kurşun düşürmek için Şerafeddin Camiinin minaresine yerleştirdikleri nişancılarla orayı ateş altına aldılar. Bütün buraya sığınanlar, ayaklanıcıların çiğ çiğ yemeğe ant içtikleri yöneticiler, subaylardı. Rehine olarak alınanlardan Zeynelabidin'in kardeşi Rifat Hoca da buradaydı. Ötekilerin gösterdiği soğukkanlılığı göstermekten uzak:

— Eyvah, başımıza neler geldi. Konya gitti.

Diye ağlayıp döğünüyordu.

Vali Haydar beyin ünlü otomatik tüfeği ayaklanıcıların üzerine kurşun yağdırıyordu.

*

Piri Mehmet Paşa Cami ile tekkesi tutuklanan subay, asker, memur, jandarmayla dolmağa başladı. Tutuklananların, giymekleri ile birlikte, üstlerinde başlarında ne var yağmalanıyor, don gömlek bırakılıyordu. Bu duruma gelen zavallılar, arkasından kesin olarak kırk katır ya da kırk satır bekliyordu.

«Delibaş, sırtında Ankara sofumdan yapılmış bir avniye, belinde boyundan kırmızı kaytanla asılmış vali Haydar beyin verdiği eğri gümüş kılıç olarak» caddelerde dolaşıyor, her yana buyruklar yağdırıyordu.

Öyleğe doğru bir tellal bularak şöyle bağırttı:

— Ey ahali! Allahını, Peygamberini seven, Padişahın buyruğunu dinleyen müminler, hemen şimdi silâhlarını alsınlar Alaeddin tepesinde hak yolunda cenkeden ehli islâma katılsınlar.

Şehirde tıs yoktu. Uslu Konyalılar susuyor, bekliyorlardı.

Tellalın bağırmasından sonra şehirde çıt çıkmayınca Delibaş, kardeşi Ömer'in kulağına eğildi, şöyle dedi:

— Ömer, bu işten hayır yok.

— Bir çare aklıma geliyor ağa. Hapishaneyi boşaltalım.

Gerçekten birkaç gardiyanla jandarmayı bir kenara iterek koca hapishaneyi boşalttılar. Mahkûmlar, sel gibi aydınlığa, güneşe çıkınca yel gibi köylerine doğru kaçmağa başladılar. Hapishaneden gökyüzüne kapkara dumanlarla alevler yükseliyordu. Şehirde kalan mahkûmlar salt yağma, soygun için kaldı.

Yalnız, hükümet konağına kapanan savunucular, daha çok dayanamayarak teslim oldular. Bütün dükkânlar, evler kapalıydı. Subayların, zenginlerin, eşrafın evlerinin kapıları kırılarak birkaç kez yağmalandı.

Sekban çavuş atlı bir Rumeli göçmeni, üç silahlı arkadaşıyla postahaneyi bastı. Yukarıya çıkan ayaklanıcılar, bir müvezzii yakaladılar:

— Müdür nerede?

— Burada değil, efendim.

— Vekili kim ya?

— İşte bu!

Başmemur Hacı Kasım efendiyi göstermişti.

Sekbanbaşı ona dönerek:

— Şimdi, bu makinaları kır, aşağı at!

Kasım efendi, bu güzelim makinaları kurtarmanın bir yolunu bulmak üzere kafasını şimşek gibi çalıştırdı:

— Ağa, dedi. Sonra İstanbul'la haberleşmek için bu makinalar size de gerekecek, kırarsak çok yazık olur. Bir daha Avrupa'dan gelmesine de imkân yok. Şuradan bu düğmeleri söker size verirsek bu makina da işlemez.

— Bizi aldatmayın ha. Sonra, bizim de telgrafçımız var... Getirir gösteririm. Yalan çıkarsa kurşunu yersiniz.

«Hacı Kasım» efendi devreyi keserek düğmeleri dinamo odasına götürdü. Sonra derin bir soluk aldı. Tel-

grafhane güzel işlerde, ülkenin kurtuluşu için daha pek çok çalışmak üzere kurtulmuştu.

*

Ayaklanıcılar iyi örgütlü değilseler de aralarında Kuvayı Milliye düşmanlığı üfleyen korkunç bir iblis dolaşıyordu.

Saatçı Rıfat efendiyi arıyorlardı. Hele o, şimdi Kuvayı Milliyenin sarıklı mebuslarındandı. Ele geçmek üzereydi. Ülemadan Fahrettin efendi, onu kendi evinde saklayarak kurtardı. Ne var ki Delibaş'ın uğursuz hışmı Konya Kuvayı Milliyesinin, Konya'nın en aziz, saygideğer varlığı Sivaslı Ali Kemal efendinin üstüne boşandı. Konya Müdafaayı Hukuk Derneği merkez kurucu başkanı Ali Kemali hoca, Konya'nın basılacağı haberi yayıldığında Hamdizade Ragıp efendi onu kendi bağına götürerek saklamak istemişse de ona şöyle demişti:

— Bırakınız. Ben şimdiye dek kimseye kötülük etmedim. Memleketim ve halkın kurtuluşu için çalıştım. Şimdiyse cehaletten kaçarsam ödevimi yapmamış olurum..

Ali Kemali Hoca, Sivas'tan pek küçükken ayrılmış, gezip dolaşmadık yer komamış, kendi kendini yetiştirmiş, iyilik sever, yenilik sever, ileri görüşlü, bütün anlamiyle az bulunur olgun insanlardan biri, Konya'nın da gözbebeğiydi.

Onun Ragıp efendinin önerisini geri çevirerek ayaklanıcıların zulmüne göğüs germeye hazır olması herkesi üzmüştü.

3 Ekim sabahı silâh sesleri kenar mahallelerde işitilirken Ali Kemali efendi de abdestini alıp namazını kılmış, ak sakallarını ak parmaklariyle tarazlayarak olacakları soğukkanlılıkla düşünmeğe başlamıştı. Gürültülerle silâh sesleri şimdi şehrin göbeğine doğru yayılıyordu Karısı hocaya:

— Aman, efendim seni saklayayım,

Diye yalvarmağa başlamıştı ki bir yığın silâhlı başıbozuk evin kapısını kırarcasına çalmağa başladı. Kadıncağız titreyerek kapıyı açtığında içeri dalan çapulcular, bir yandan ellerinde kalın sopalarla hocayı halı silker gibi döğerlerken bir yandan evi talan ediyorlardı. Böylece, Alı Kemali efendiyi yaka paça sürükleyip götürdüler. Hasta adamcağız sırtına, kafasına, yüzüne acımadan inen kalın sopalar altında eski zamân mazlûmları gibi gık demeden yürümeğe çalışıyor, Valiye şu Delibaş denen hergeleye «yüz verme» diye verdiği öğütleri anarak ağlamaklı oluyordu. Kendisi, bu sırada ölmesine ölecekse de arkada kim bilir daha kimler yanacak, ne suçsuz insanların kanı akıtılacaktı.

— İşte, kulu-millici hoca geliyor,

Diyen ayaklanıcı gruplar, onu görmek için koşuyor. yumruğunun, dipçiğinin kaviliğini onun kemikli sırtında denemekten kendini alamıyordu.

İlkönce onu Kayıklı kahvenin yanında hapishane olarak kullandıkları Abdurrahim'in hanına tıktılar. Sonra, ikindiüstü de çıkartıp Piri Mehmet Paşa Camisine kapadılar.

— Bu benim son gecem ve son namazım,

Dedi. Sabahleyin başka mahpuslarla itilip kakılarak Arslanlı kışlaya götürülmek üzere yola çıkarıldı.

Ali Kemali efendi, çok güçsüzdü. Kafilenin en arkasında ayaklarını sürüyerek gidebiliyordu. Muhafızlar, nerden bulmuşlarsa ellerindeki modern polis coplarıyla adamcağızın, sırtına, omuzlarına, kafasına, gözüne durmadan vurarak şöyle bağırıyorlardı:

— Sen nutuk verirsin ha! Sen kulu-Millicilere yardım edersin ha! yürüüü!

Hocanın yüzü gözü kan içindeydi. Fesi, sarığı çamurlara, tozlara atılıp çiğnenmişti. Ak sakalı şimdi, kıpkırmızıydı. Güçlü bir ayaklanıcın indirdiği kalın bir sopa onu yere serdi. Bir daha da kalkamadı. Kalkıp arkadaşlarına yetişebilmek için dizüstü birkaç adım emekledi ise de başaramadı. Boylu boyunca tozların içine uza-

nıp kaldı. Başına birikmiş gülüp duran adamlara çok zayıl bir sesle şunları diyebildi:

— Ben sizi affettim. Çünkü, ne yaptığınızı bilmiyecek kerte cahilsiniz. Tanrı da sizi affetsin. Herhangi birinizden davacı değilim.

Ali Kemali efendinin öldüğünü gören herifler hemen üstüne atılarak onu don-gömlek kalıncaya dek soydular, üstünde başında ne buldularsa kapıştılar. Sonra yarı çıplak şehidi bir arabaya koyarak götürüp hükümet meydanında kaldırım taşlarının üstüne attılar. Neden sonra adamcağızın ölüsünü Belediye Meclisi üyelerinden saatçi Sava ile Kıbrıslı Faik bey, bir arabaya koyarak evine bıraktılar.

Şehirde Kuvayı Milliyeci, Müdafaayı Hukukçu avı bütün hızıyla sürüyordu. Yakalanan götürülüp Piri Mehmet paşa camisiyle tekkesine kapatılıyordu. Jandarma Bölge müfettişi yarbay Osman Nuri beyin evi üç kez basıldı. Kuvayı Milliye kumandanı binbaşı Abdi bey, köşebucak harıl harıl aranıyordu. Cepheden yeni gelmiş, Delibaş'ın Konya'yı basacağı haberini işitmişse de o da ötekiler gibi Vali Haydar beye dert anlatamamıştı.

Şehrin Delibaş'a karşı savunma yerleri arasında Öğretmen okulu ile Askeri Rüştüye okulu da vardı. Yüzbaşı Osman Nuri beyle öğretmen üsteğmen Celalettin Ali beyler İnceminare silâh deposundan yüz mavzer alarak öğrencilere dağıtmış, okulu saran ayaklanıcılara karşı ateşe başlamışlardı. Yüz mavzerden ancak on sekizi işlediğinden bunlar nişancı öğrencilere verilerek okulun iki yanına yerleştirilmişti.

İlk gün jandarma okulu da ayaklanıcılara karşı sert bir savunma yaptı. Cephaneleri bitince de teslim oldular.

*

Alaettin tepesindeki caminin taş odalarında yağmur gibi yağan ayaklanıcı kurşunlarının vızıltılarını, duvarlarına çarpışını dinleyerek korkudan titreyen bir yığın

insan arasında Vali Haydar bey de vardı. Bu korkunç sorum kendi omuzlarına bindiğinden acı acı düşünüyor. Fahrettin beyin göndereceği yardım gücünü bekliyordu. Beti benzi kül gibiydi.. En yüreklileri, soğukkanlıları kumandan Avni beydi.

Avni bey, bir aralık camiden dışarı kaşla göz arasında altı kişilik bir yoklama müfrezesi çıkardı.

Müfreze, hemen oracıkta birkaç ayaklanıcı yakalayarak döndü. Kumandanla Vali tutsakları sorguya çektiler :

— Konya'ya neye geldiniz?

— Cepheye gitmek için geldik.

— Cephe burası mı?

— Ne bileyim. Ağa: «bunlara atın» dedi, biz de attık.

— Ertesi gün öğleye doğru, savunucular, müftü Ali Rıza efendinin kendilerine doğru bir kurulun başında geldiğini gördüler. Kurulun elinde bir de ak bayrak vardı.

Kurul geldi, kumandanla valiye şunu bildirdi :

— Bizim vali beye karşı kötü bir amacımız yok. Dirimiyle memuriyeti korunacaktır. Yine gelsin, valilik etsin. Biz cepheye geçip gideceğiz.

Bu kayıklı kahvede müftüye Delibaş'ın dikte ettiği buyruktu. Müftü, bunu söyledikten sonra :

— Durum kötü, ortada söz sahibi kimse yok. Her kafadan bir ses çıkıyor. Ne yapmak gerekiyorsa siz söyleyin.

Dedi, Vali, şöyle yanıtladı :

— Ben, üç buçuk eşkiyaya teslim olamam. Eğer boş yere kan dökmek istemiyorlarsa şehri boşaltıp gitsinler. Ancak böyle affa ulaşabilirler.

Müftü, kurulu alarak Kayıklı kahveye döndü.

Delibaş, en sonra, kendinin şehre baş olamayacağını anladığından bir hükümet kurmağa karar verdi. Kâzım Hüsnü ile Keresteci Mehmet efendi Vali Muavinliğine, Tahsildar Yakup Rüştü polis müdürlüğüne, Sadık

bey de jandarma kumandanlığına getirildi. Belediye başkaniyle bütün öbür memurlar eski görevlerinde bırakılıyordu.

Kâzım Hüsnü bey, bu görevi kabul edemiyeceğini, Sadık bey de bu işi tek başına yapamayacağını söyledi.

Bu atanmalar, Delibaşla kurmayının yaptığı bir listeye göre yapılmıştı. Yeni hükümet memurları şehirden zorla kaldırılıp hükümet konağına götürülmüş, kapıya süngülüler dikilmişti. Memuriyeti kabul edenler çıkıp gidiyor, ötekiler imza edinceye dek orada kapalı tutuluyorlardı. Belediye Başkanı da hasta olduğunu bahane ederek yerinden ayrılıp gitti. Hemen yerine başkasını oturttular. Bu azınlıklardan saatçı Sava'ydı.

Seçim yapılıp ta herkesin yeri belli olduktan sonra hepsi Vali vekili olan eski kuşkulu kişilerden Mustafa Remzi'nin çevresinde toplandı. Kâzım Hüsnü bey, orada toplanan elebaşılara :

— Delibaş ve maiyeti şehirden çıkıp gitsin. Vali Haydar beyi Alaettin'den getirelim. Vali iyi adamdır. Ayaklanıcıların suçlarını bağışlar. Dedi.

Eyüp Sabri efendi :

— Yalnız memleketi bırakıp gitmekle bunlar affedilemezler. Çünkü birçok kötülük yaptılar. Eğer bunlar bağışlanmak istiyorlarsa: «biz yanlış iş yaptık. Amacımız burası değildi. Cepheye gideceğiz» demeliler. Hiç olmazsa bunlar Uşak cephesine gidip Yunan'ı Manisaya dek olsun kovalasınlar, öyle af istesinler.

Delibaşçılar bu sözden hoşlanmayarak :

— Oyle lâf olmaz!

Diye söylendiler.

*

Alaettin Tepesine savunmanın ikinci günü tırmanan Delibaş'ın gönderdiği Yalvaç'lı Ömer efendi başkanlığın-

daki barış kurulu hiçbir sonuç alamadan döndü.

Üçüncü gün kuşluk vakti Alaettin Camisine yağdırılan kurşunlarla birlikte bütün şehirde silâh sesleri birden kesilince Vali Haydar beyle kumandan albay Avni bey, ne olacak diye kulakları kirişte beklediler.

Baktılar, ellerinde bir ak bayrak, tepeye bir barış kurulu daha tırmanıyordu. İçlerinde bir de Arap görünüyordu. Bu, Enver paşanın kutsal savaş ilân ettiği günlerde Trablusgarp'tan getirdiği ünlü Şeyh Ahmediissünusi efendiydi. Bursa'da otururken Yunanlı'lar orayı işgal edince İngilizlerin eline düşmemek için kaçıp Konya'ya gelmişti. Bütün islâm ülkelerinde tanınan ünlü ve ulu sayılan bir kişiydi. Demek ki Delibaş, dara geldiğinden bu kez de,onu bulmuştu. Şeyh Sünusi'nin yanında da Sertarık Adil Çelebiyle kimi tanınmış kişiler vardı.

Vali ile adamları, kurulu saat kulesi çukurlarında karşıladı. Şeyh Sünusi, Delibaş'ın önerilerini Arapça söyledi.

— Vali bey teslim olsun, yine makamına otursun.

— Ben, Konya valiliğini herhangi bir nedenle bırakmış değilim. Görülüyor ki üç gündür dayanıyorum, Bugün olmazsa yarın ulusal güçler buraya gelecek. Eğer canlarını kurtarmak, affa uğramak istiyorlarsa koşulsuz şehri bırakıp gitsinler. Ya da biz, çoluğumuz-çocuğumuzla ve maiyetimizle şehirden çıkarak Afyonkarahisar'a gidelim. Evet ya da hayır.

Şeyh Sünusi :

— Siz buradan bir kurul gönderiniz. Onlarla görüşsün konuşsunlar ve kesin yanıtı göndersinler.

Diye önerdi.

Vali ile yanındakiler bunu benimsediler.

Elde tutulan gericilerden Abdülhalim Çelebi ile Hoca Rifat efendinin gönderilmesine karar verildi. Bunlar Kayıklı kahvede Delibaş'la görüşüp akşama dek bir haber getirecekti.

Camide yiyecek, cephane suyunu çekmişti. Vali ne yapacağını şaşırmıştı. Yardım gücü de görünürlerde yok-

tu. Giden kurul da hiç dönmemiş, hem de bir haber göndermemişti. Vali, Bekçi İsmaile bir mektup vererek Abdülhalim Çelebi'ye gönderdi. İsmail gitti. Çelebi efendiyi hükümet konağında Delibaş'ın Valisi Mustafa Remzi efendinin yanında buldu. Ona Delibaş'ın adamları şu yanıtı verdiler:

— Vali Haydar bey, Alaettin'den gelsin, efeler de buradan gitsin.

Yalnız bekçi İsmail, güzel bir haber de getirdi:

— Bize yardım için Afyon'dan gönderilen güçlerin Kemre sırtlarında baskıncıları darmadağın edip kaçırdığı söylentileri şehirde çalkalanıyor.

Vali, daha çok dayanamayacağı kanısındaydı. Albay Avni beyse:

— Sonuna dek dayanalım.

Diyordu. Mektupçu Kâzım bey:

— Ölü ve yaralılarımız da arttı. İçimizden bir kurul daha seçelim. İsterseniz bu kurula ben de girerim. Görüşüp kesin bir sonuç alalım, dedi.

Taşbaşlı Hacı Hüseyin efendi:

— Aman Kâzım, sen aklını başına topla, buradan dışarıya çıkılır mı? Vallahi hepimizi öldürürler, diye direttti.

Haydar bey de durmadan öteye beriye dolaşıyor, teslim olmaktan başka çıkar yol göremiyordu.

En sonra Konya'nın yerlisi olan mektupçu Kâzım beyin sözüne geldiler. Taşbaşlı Hacı Hüseyin efendiyle iki rehine daha seçildi. Taşbaşlı hâlâ kendisini öldürürler korkusuyla gitmek istemiyordu.

Albay Avni bey, şöyle dedi:

— Mektupçu, görüşmenizde askerlik şerefini lekeleyen hiçbir öneriyi kabul etmeyiniz. Yoksa, ben kabul etmem, dedi.

Kurul, kapıya yaklaştığında kapının dışardan vurulduğunu işittiler. Birileri dışardan hem kapıyı güm güm çalıyor, hemde şöyle bağırıyordu.

— Açınız, biz sizdeniz, üzerimize geliyorlar, çabuk açınız

Kapı açıldığında içeri kurşun gibi dalan üç kişi, fotoğrafhaneye üç gün önce ileri karakol olarak yerleştirilen erlerdi. Aç, susuz orda dayanmışlar, cephaneleri tükenince de kaçıp gelmişlerdi.

Bu sırada Vali Haydar, Albay Avni beylerin de katıldığı barış kurulu kapıdan çıkmak üzereydi. Kapı açıldı çıktılar. Vali, rehine olarak alıkanulan iki tanınmış gericinin, Taşbaşlı Hacı Hüseyin Hocayla Mazlumzade Hacı Osman efendinin arasına geçerek birer eliyle bunların yakalarına sımsıkı yapışmış, şehre doğru iniyordu. Onların ardından mektupçu Kâzım bey, Albay Avni bey, hoca Salih efendi, başmühendis Ertem İzzet bey, Polis müdürü Necip bey, kadı Hilmi efendi, komiser Şükrü bey, kimi subaylar, polis eratı gidiyorlardı.

Kurul, su deposu yanına vardığında Taşbaşlı hacı Hüseyin efendi oradaki bir yığın ayaklanıcıya bağırdı:

— Ben, Taşbaşlı Hacı Hüseyin'im. Yanımda kurul var. Teslim olduk. Gayri silâh atmayın.

Silâhlı kalabalık, bunun üzerine kurulun üzerine koşmağa başladı. Bir yandan da bağırarak soruyorlardı:

— Hanginiz vali, nerede kumandan?

Çapulcular, onları bırakıp doğru Alaettin tepesine yağmaya koştular. Orada bütün nişanlarını takmış olarak karşılarına çıkan binbaşı Halit beyi kumandan Avni bey sanarak öldürdüler. Hâlâ savunmada bulunan Nuri çavuşu da yaşayanların listesinden sildiler. Alaettin tepesinin teslim olduğunu işiten yığınlarca ayaklanıcı, yağma için oraya koşmaktaydı. Savunucular yakalanıyor, dipçiklenerek götürülüyordu.

Öbür yandan çevreleri silâhlı insan duvariyle çevrilen valinin kafilesi, ağır ağır tepeden iniyor, hükûmet konağına doğru ilerliyordu.

Artık şehrin göbeğindeydiler. Dayızade Ahmet, yumruklarını sıkarak Valinin üzerine saldırdı. Yalnız, bir yerden gelen bir dipçik darbesi valiyi inletti. Valiyle

adamları Ağazade otelinin önüne vardığından Çelebi efendiyle eski jandarma kumandanı İsmail Hakkı bey, kâzım Hüsnü bey, daha başkaları onlara karşıcı çıktılar. Birkaç azgın ayaklanıcı, burada da tüfek dipçikleriyle çökertmek, öldürmek üzere valinin üzerine atıldı ise de Çelebi efendi, Kâzım Hüsnü, İsmail Hakkı beyler, saldırıya göğüslerini gererek onu kurtardılar. Şerafettin Camisi önünde kalabalık bir ayaklanıcı grup daha kaba sövgülerle saldırdı. Bunda da Çelebi efendinin oğlu valiyi kurtarmak için saldırıcıların dipçikleriyle süngülerine göğsünü gererek onu gerçek bir ölümden kurtardı. Hükümet konağının önüne gelindiğinde ayaklanıcılar süngüleriyle kafilenin içine daldılar. Belediye başmühendisini yedi yerinden süngüleyerek yere serdiler. Öldü sanarak bıraktılar, Vali'nin polisini delik deşik ederek öldürdüler. Polis müdürü Necip beye de birkaç süngü daldırıp çıkarmağa vakit buldular. Kâzım Hüsnü beye de benzer biçimde söğüp sayıp saldırıyorlardı. Onları korumasını istemiyorlardı. Vali konağının önünde kafileyi Abdülhalim Çelebi, Müftü Ali Rıza, Eyüp Sabri efendiler karşılayarak:

— Biz de size geliyorduk. Ne çare ki konuşacak, bir karara varacak kimseyi bulamadık. Mademki siz de geliyorsunuz hep birlikte hükümete gidelim.

Dediler. Bir ara mektupçu Kâzım bey kaçmağa kalkıştı, onu görenler :

— Mektupçu kaçıyor, yakalayın,

Diye bağırdı. Arkasına düşen bir yığın silâhlı biraz ötede adamcağızı çökerttiler. Nalbant Hacı Mehmet adamcağızı ellerinden güç kurtardı.

Bu sırada istasyon kumandanı yarbay Abidin beyi de yaraladılar.

Kafile, hükümet konağına girdiği sırada iblisin biri:

— Vali, Alaettin Tepesinde şehrin su deposuna zehir atmış diye söylenti çıkardı. Bütün şehri umutsuz düşüren bir söylenti en sonra mektupçu Kâzım beyin kulağına geldi. Ayaklanıcılar köpürüyordu. Bunun üzerine mektupçu:

— Yalan, şehrin suçu ne? Getirin suyu ilkin ben içeceğim diyerek musluktan doldurulan bir bardak suyu içti, herkesi ferahlattı.

Delibaş'çılar, Vali ile yaveri Hüseyin'i, mektupçu Kâzım beyi mevki kumandanı albay Avni beyi bir odaya kapayarak öteki tutuklulardan ayırdılar.

Çelebi Abdülhalim efendiyle arkadaşları, valinin odasına gelerek onu avutmağa çalıştılar. Çelebi, onları avutmağa çalışıyorsa da onların her an öldürüleceğini seziyordu. Dışardan aralıksız silâh sesleri geliyordu. Meydanlarda, genel caddelerde ölüler, inleyip duran yaralılar yatıyor, bunlara kimse aldırış etmiyordu. Hemen hükümet konağının önündeki meydanda Haydar beyin pek iyi tanıdığı jandarma Kır Kâzım yaralarından kanlar akarak inleyip duruyor, yanından gelip geçenler ona aldırış bile etmiyordu. Hükümetin önünde mahşer gibi silâhlı, silâhsız bir köylü kalabalığı dalgalanıyordu. Kan tutmuş gibi hep oldukları yerde dönüp duruyorlardı. Vali Haydar beyle arkadaşları bu görünüşün tekinsiz olduğunu biliyorlardı. Evet, her an öldürülebilirlerdi. Çelebi efendi de arada gürültüye gitmemek için mahpusların yanında çokça kalmak istemiyerek:

— Fakiriniz, henüz ağzına bir lokma koymadı. Müsade ederseniz gidip lokma edeyim.

Diyerek odadan çıkıp gitmek isteyince vali yakasına yapıştı:

— Nereye gidiyorsun? Yoksa bizi hemen öldürürler.

Sonra işmar ederek mektupçuyu yanına çağırdı. Kulağına şöyle fısıldadı:

— Benim üzerimde bir bomba var. Eğer üzerimize saldıracak olurlarsa bunu kullanacağım.

— Aman beyefendi, böyle bir şey yaparsanız tehlike ve felâketi daha çok üstümüze çekersiniz. Bu düşüncenizden vazgeçiniz.

— Bizi öldürürlerse, Ben Bakır Çelebiye (Çelebinin oğlu) üzerimdeki altınları verdim. Sen sağ kalırsan söyle

onları kayınvaldeme versin. O da çocukları alıp İşkodra'ya götürsün.

— Müsterih olunuz hepimiz kurtulacağız.

İkindiüstü, hükümet meydanındaki büyük kalabalık şöyle bir dalgalandı:

— Delibaş geliyor.

Diye bağrışmalar işitildi.

Delibaş, atının üstünde flintası, gümüşlü kılıcıyla kasılarak göründü. Kalabalık, ikiye ayrılarak ona yol verdi. Bir alkış tufanıdır koptu. Yanında kardeşi Ömerle arkadaşı Abdurrahman vardı. Kendisini alkışlayanlara ters ters bakan Delibaş, birden atının üstünde doğruldu. susan kalabalığa şöyle bağırdı:

— El şakırdatmayın. O, ittihatçıların işidir.

Hükümetin önünde atından inen Delibaş, merdivenlerden yukarı çıkarken birisinin şöyle yakındığını işitti:

— Bana neden bu kabahati yaptılar?

Dönüp baktı. Bu istinaf mahkemesi savcısı Edip beydi. Onu tanıyordu. Hemen kardeşi Ömer'e:

— Edip beye kimse dokunmasın. Al götür, dedi.

Onu alıp evine götürdüler.

Delibaş, mektupçu ile Ismail Hakkı beyin bulunduğu odaya girdi. Müftü Ali Rıza efendiyle Eyüp Sabri efendi de oradaydı. Kurşun gibi içeri giren Delibaş:

— Doğru cepheden geliyorum. «Afyondan Kuvayı Milliye geliyor» diye Hacı Tahsin beni aldattı. Bulursam onu öldüreceğim. Sivaslı hocayı da zaten öldürdük. Şimdi, Kuvayı Milliyecilerden dokuz kişi kaldı. Onların da birer birer kafasını ezeceğim, dedi.

Belediye başkanı mahpuslara, karpuz, peynir gibi yiyecekler getirmişti. Masa üzerinde ekmek vardı. Delibaş, kocaman eliyle ekmeği alıp öptü, alnına götürdü, sözünü şöylece sürdürdü:

— Şu nimet beni çarpsın ki gelenler halife askeridir. Aldanmayın.

İsmail Hakkı bey:

— Ağa, çok yorulmuşsun; otur şuraya biraz dinlen.

Karnın da acıkmıştır herhalde, yemek getirelim, dedi.

Delibaş'ın öldürmeyi kurduğu dokuz «Kulu Millici» arasında İsmail Hakkı bey de vardı. Delibaş'a:

— Vali bey de buradadır. Gel seni görüştüreyim.

Diyerek onu koridora çıkardı. Orada Vali Haydar beyle karşılaştılar. «Delibaş'la Vali Haydar bey yüz yüze gelince biran durakladılar. Sonra da kollarını açarak kucaklaştılar.»

Oradaki, kalabalık bunu görünce şaşırdı kaldı. Vali, onu şöyle azarladı:

— Nedir bu işler, ağa? Seninle aramızda Besa da vardı değil mi? Mertliğe yakışır mı bu durum, söyle bakayım bana?

Delibaş, bir tek söz söylemedi. Yalnız, Valiyi kolundan çekerek boş odalardan birine soktu. Bu durum karşısında şaşıran şaşıranaydı.

Biraz sonra da iki adamın girdikleri odadan gülerek çıkması, şaşkınlığı büsbütün arttırdı. Delibaş, kapıda dikilen adamlarına şu buyruğu verdi:

— Vali ve Kumandan beyler, yaverleriyle birlikte benim konuğumdurlar. Taşbaşlı Hacı Hüseyin efendinin konağında kalarak ağırlanacaklardır. Kendilerine yan bakanın canını çıkarırım.

Delibaş, hızlı hızlı encümen odasına gitti. Orada kapalı olan polis müdürü Necip beye:

— Ulan Necip bey, dedi, birbirimize kurşun attık falan filan. Geçmiş olsun hele.

O da:

— Aşkolsun, ağa, tepede ne ettikse ettik. Teslim olduktan sonra bize etmediklerini komadılar. Bu mertliğe sığmaz, dedi.

*

Kuvayı Milliyeciler Kemre sırtlarına dayanmıştı. Delibaş'tan habersiz iki yüz siyasal tutuklu Piri Mehmet Paşa camisinden alınmış, Çayır'a götürülmüştü. Ayaklanı-

cılar, Kuvayı Milliyeciler şehre girmeden önce bunları kurşuna dizmek istiyorlardı. Tutuklular, Çayırda sıraya dizilerek karşılarındaki silâhlılar tüfeklerini onlara çevirdikleri sırada Delibaş, doludizgin oraya gelmişti:

— Bırakın şu zavallıları, bunların suçu yok...

Diyerek hepsini gerçek bir ölümden kurtardı. Kafile, don - gömlekten başka her şeyleri soyulup alındığından, yalınayak, başıkabak, sevinç içinde Horozluhan yönünde şehre döndü. Yolda karpuz yüklü bir arabaya dek gelen zavallılar, bunları kapışarak kabuklarıyle birlikte yediler. Günlerdir açtılar.

*

Vali Haydar beyle kumandan albay Avni bey, konuk olarak Taşbaşlı Hacı Hüseyin efendinin evine götürüldüler. Konukları sıcak güzel yemeklerle dolu bir sofra bekliyordu. Hüseyin efendi:

— Kuvayı Milliyeciler, Kemrebeli sırtlarına dayandılar. Daha çok kan dökülmemesi için bir şeyler düşünelim, dedi.

Bu sırada Delibaş içeri girdi. Vali, bir yandan kahvesini içerken Delibaşa şöyle dedi:

— Ağa bir hatadır oldu. Zararın neresinden dönersen kârdır. Kuvayı Milliye geldi dayandı. Yarın, Allah saklasın çok kan dökülecek, kardeş kardeşi öldürecek. Bunun da önüne ancak sen geçebilirsin. Gel, inat etme. Yarın sabah birlikte gidelim. Gelen kuvvetlerle anlaşalım. Onların şehre girmesine engel olmadığımız gibi senide affettiririz. Bu işi başaracağımıza güveniyorum. Sen de kolunu sallaya sallaya döner, adamlarını alır gidersin.

— Ya affetmezlerse?

— Bu işi bize bırak. Mutlaka dediğimiz olacak. Hacı Hüseyin efendi Delibaş'a:

— Kabul et!

Diye göz kırptı. O:

Vallahi bilmem ki,

Diye ikirciklendi.

En sonra, sabahleyin Valinin otomobiliyle birlikte Kuvayı Milliyecilere karşıcı çıkmağa karar verdiler.

Ertesi sabah, güneş doğuşuyla birlikte Vali Haydar beyin otomobili, Pınarbaşı yolunda homurdanarak, tozu dumana katarak ilerlemeğe başladı. Otomobilde Vali, Kumandan Avni bey, Taşbaşlı Hacı Hüseyin efendi, Delibaş Mehmet, kardeşi Ömer vardı. Araba epeyce yol almıştı ki Delibaş, birden bire gitmekten caydı:

— Haydi siz gidin, anlaşın. Bana da bir haber getirin, dedi. Otomobili durdurarak kardeşi Ömerle birlikte atladı geriye döndü. Otomobil, bütün hızıyla bastırıcı güçlere doğru ilerledi.

Uzun boylu, çokça kumral, yiğit yapılı, koç burunlu 12 inci kolordu kumandanı albay Fahrettin (Altay) bey, Afyonkarahisar'daki karargâhında bir yandan Ankara'nın istediği yeni haberleri yetiştirmeğe çalışırken bir yandan da Konya'ya gönderilecek bastırıcı güçlerin ikinci kafilesini hazırlamağa uğraşıyordu. Elmas Pehlivan, Kara Ahmet, Hadi bey müfrezeleriyle Nuri bey buyruğundaki Ertuğrul taburu bu kafileyi meydana getirecekti. Buna katılması düşünülen bir de Haydar bey müfrezesi varsa da eratının şöyle böyle hepsi hapishane kaçaklarından, rasgele toplanmış kişilerden meydana gelmişti. Ayrıca, en önemlisi, hepsinin de Konya dolaylarından olmasıydı. Kolayca ayaklanıcılardan yana geçmeleri tehlikesi vardı. Albay Fahrettin bey, bu müfrezeyi bastırmaya göndermek istemediyse de müfreze kumandanı Haydar bey:

— Kumandanım, dedi bana da, erata da güvenebilirsiniz. Hiçbiri buyruğumdan ve müfrezemden ayrılmaz. Tek kalp gibi birbirine bağlıdır. Karşı yana geçecek kahpeliği yapan bilir ki cezası ölümdür. Kancıklık edecek tek bir kişinin çıkacağını sanmıyorum.

Fahrettin bey, bu söz üzerine bu Konyalılar müfrezesini de Konya'lı ayaklanıcıları bastıracak müfrezeye katmağa karar verdi.

İki makinalı tüfek, bir dağ topuyla güçlendirilen bastırma gücü veteriner binbaşı Sadettin beyin (general) buyruğuna verildi.

*

Esmer, zayıf gövdeli, zeki yüzlü istihkâm üsteğmeni Şevki bey, heyecanla kolordu kumandanı Fahrettin beyin karşısına dikilerek selâm çaktı:

— Kumandanım, beni de Konya'daki ayaklanmayı bastırmaya gidecek müfrezelerden birine katmanızı dilerim, diye yalvardı. Kumandan, hemen onun bastırıcı güçlere katılmasına müsaade etti. Genç üsteğmen, çocuk gibi sevindi. Şundan ki Konya'da daha birkaç ay önce evlenmiş, körpecik karısını orda bırakarak Afyon'a gelmek zorunda kalmıştı. Şimdi, bu ayaklanma sırasında bütün düşüncesi Konya'daydı. Kumandan, onun da gitmesine müsade ettikten sonra şöyle konuştu:

— Daha iki gün önce Konya'nın bütün eşrafını getirdik ve bütün cephede gezdirerek düşmanın ateşini üzerimize dahi çektik. Ta ki bu adamlar, karşımızdakilerin propaganda edildiği gibi Halife ordusu olmayıp Yunan ordusu olduğunu görsünler, gidip halkı uyarsınlar. Oysa onlar döner dönmez Konya'nın ilk işi ayaklanma oldu.

Şevki bey, Konya'lıları çok iyi tanıdığını, ayaklananların onlar olmadığını söylerken kumandan sözünü kesti:

— Onu da anlarız, dedi. Siz de gidip göreceksiniz, bu güç durumda bizim arkamızdan kılıç çekmişse elbette cezasını bulur. Biz, herhalde bunun altından kalkacağız.

Kumandanın yanından ayrılan genç üsteğmen heybesinin gözlerini dayanıklı yiyecekler, mermiyle doldurdu. Atını nallattı, flintasını sildirdi. Sonra, birkaç gönüllü subayla bastırıcı gücün kumandanı Sadettin beyin buyruğuna girerek onun karargâhını meydana getirdiler. Sadettin bey, iç savaşlarda Nazım beyin buyruğunda savaşmış, Beyşehir'de Halife ordusuna karşı başarılı bir biçimde döğüşmüştü.

beydi. Birkaç silâhlıyla bir otodrezine atlayan genç mühendis, kafilenin önünden uzayıp giden demiryoluna, köprülere sabotaj yapılıp yapılmadığını kontrol ediyor, böylece daha güvenle gidiliyordu.

Meydan istasyonuna yaklaşıldığı sırada ilkin bir tüfek patladı. Sonra bir yaylım ateşi açıldı. Bunun üzerine atlılar da, tren de durdu. Atlarından inip yere yapışan atlılar, istasyona doğru yaylım ateşe başladılar.

Ne var ki, müfrezenin üzerine ateş edenler görünmüyordu. Çatışma çok sürmedi. İstasyon konağıyla tahıl hangarının dolaylarından on beş kişinin atlarına atlayarak kaçtığı görüldü. Müfreze atlıları, onların arkasına düştüler. Sağdaki, soldaki atlılar istasyonun arkasındaki sırtlara doğru doludizgin ilerlediler. Ayaklanıcılar, sırtları keskin çizgisi üzerine tırmandıkları sırada kovalayanlar burdan kalabalık bir ateş baskını yediler. Demek ki sırtların gerisinde ayaklanıcı yığınları pusuya dönerek örtüler arkasına çekildi.

Kararargâh subayları meydan istasyonuna girerken arslan gibi bir Kuvayı Milliyecinin oracıkta uzanmış inlediğini gördüler. Karnından yediği tehlikeli bir kurşun, onu kımıldamayacak gibi oraya yıkmıştı. Hemen dar, sıkı, kara giyneklerini yırtarak yarayı meydana çıkardılar. Doktor, kurşunun giriş, çıkışından yaranın öldürücü olmadığını anladı. Genç subaylar, yaralıyı sıhhiyeye bırakıp kendi atlarını da trenden indirerek müfreze kumandanı Sadettin beyin yanına gittiler. Buyruğa göre piyade taburuyla top, makinalı tüfekleri istasyonda bekleyecekti.

Binbaşı Sadettin bey, elinde dürbün tepedeki gözetleme yerinden düşmanı inceliyordu : Ayaklanıcılar oldukça kalabalıktı. Kuvayı Milliye müfrezesinin sayısınca idiler. Yalnız askerlikten uzak topluluklar meydana getirerek tehlikeli erekler yaratmışlardı.

Güneş ufuktaki yayman bozkır dağları üzerinde güz ışıklarından pek güzel gurbet renkleriyle gökleri, ovaları boyadıktan sonra battı. Karanlık çöktü. Ancak

müfreze için duracak zaman değildi. Atlılar, ayaklanıcıların sağından - solundan sessizce ilerleyerek bir kuşatmaya giriştiler. Piyadeyle top uzakta kalmıştı. Onların gelişini bekleyecek zaman da yoktu.

Kuşatıldıklarını ayırt eden ayaklanıcılar, tutundukları yeri bırakarak darmadağın geriye kaçmağa başladılar. Kaçanların kimisi atlı, kimisi yayaydı. Karanlık, iş göremeyecek gibi yoğunlaştığında ayaklanıcıları kovalayan müfreze, yüz elli tutsakla piyadenin beklediği Meydan istasyonuna döndü. Kumandanlar, burada kazandıkları zaferi sürdürmek üzere ilerlemek mi yoksa sabahı beklemek mi konusu üzerinde tartışmaya giriştiler.

En sonra, gece yarısına dek burda ayın doğuşunu beklemeğe ondan sonra yola çıkmağa karar verdiler.

Gece yarısından sonra müfreze bozkırın ufkundan yükselen bakır renkli ayın ışığıyla birazcık ağaran demiryolunun sağından - solundan ilerlemeğe başladı. Yine piyade, top, makinalı tüfekler trende, bunların ortasında gidiyordu.

Müfreze, sabah aydınlığında yürüyüş temposunu daha çok hızlandırdı. Yarmaları geçerek Bozdağ üzerindeki barakaya vardılar. Ayaklanıcılar, yine görünürlerde yoktu. Yalnız, ayaklanıcılar, geri kaçarken birkaç rayı söküp bir yana atmışlardı. «Bozdoğan tepesinden sonra Konya ovası alabildiğine genişliyor ve sürüyordu.»

Şehir, höyüklerin arkasına gizlenmişti. Elmas Pehlivan'ın müfrezesi, ilerideki köyü aramak üzere gönderildi. Konya'yla müfrezenin arasında yükselen höyükler üzerinde çevrilen dürbünlerin içinde yığınlarca insan kaynaşmağa başladı. Aradan az bir zaman geçmişti ki höyükler karınca sürülerini andıran ayaklanıcı kalabalıklarıyla örtüldü.

Binbaşı Sadettin bey, dağ topunun namlusunu bu başıbozuk yığınların üzerine ayarlattı. Yalnız, talihsizliğe bakınız ki bu çok değerli aracın iş göreceği zamanda topçu subayı Hayri bey, meydan istasyonunda hastalanmıştı. Adamcağızın iki bacağı birden kütük gibi şişmiş-

ti. Topundan ayrılmamak için de bütün gece at üstünde gitmeye katlanmıştı. Bu, ona bir cehennem acısına mal olmuşsa da dayanmıştı. Sabahleyin artık ata binemeyecek duruma gelmişti. Sedyeye yatırılarak dört sıhhiye erince taşındı. Yine sevgili topunun arkasından gitti. Onu birçok kez geride bırakmak istedilerse de razı olmadı:

— Zarar yok, ben de böyle görevimi yapabilirim. Ne yapalım, size bırakırsam topu kullanamazsınız. Başka topçu subayı da yok.

İşte Sadettin beyin, dağ topunu ayaklanıcılar üzerine ayarlamak üzere verdiği buyruk çok zorlukla yerine getirildi. Erler, acemi katırların sürüklediği topu güçlükle tepeye çıkarırken sedyedeki topçu subayı Hayri bey de inleye inleye dört sıhhiye erinin yardımıyla topçu kumanda yerine götürüldü. Hayri bey, «Sedye üzerinde doğruldu, batarya dürbününün sehpasını alçaltarak önüne dikildi. Ayaklanıcıların bulunduğu tepenin mesafesini, açısını ölçtü, biçti» sonra:

— Ateş!

Buyruğunu verdi. Mermi, höyüğün üzerinde, biraz önde patladı. Kurşun renkli bir duman bulutçuğu yükseldi. Bu bir tek mermi, ayaklanıcı kalabalığını allak-bullak etti. Müfreze eratı, sevinç içinde zıpzıp zıplamağa, söylenmege başladı.

— Ha topçu, göreyim seni, kaçıyorlar, biraz daha uzak, biraz daha çabuk, ha kaçıyorlar.

Hayri bey:

— Beni ve topu serbest bırakın, açılın. Bu durumda ne ben, ne de eratım iş görür.

Dediyse de başıbozuk erat, bir kez coşmuştu. Hep benzer dilekleri yineleyip duruyorlardı. Bu gürültü - patırtı içinde şaşalayan topçu eratının yaptığı bir yanlışlık sonucunda hemen yanı başlarında bir gürültü koptu, göğe doğru bir toprak direği yükseldi, mermi parçaları hemen başlarının üzerinden ıslık çalarak geçti. Herkes şaşırdı. Topun başı bir anda boşaldı. Zavallı topçu eri, nişan alıp mesafe bildirilmeden tetiğe dokunarak büyük

bir felaketle sonuçlanabilecek bu kazaya yol açmıştı. Mermi, topun başındakilerden yüz metre ötede toprağa saplanmıştı.

Hayri bey, iyi ayarlanmış dört beş mermi gönderince höyük üzerindeki başıbozuk kalabalığı çilyavrusu gibi dağılarak yitiklere karıştı.

*

Müfreze, top mermilerinin dağıtıp kaçırdığı ayaklanıcı yığınlarının boşalttığı ıssız topraklar üzerinde toz bulutları kaldırarak Konya'dan önceki ilk istasyon olan Pınarbaşı'na doğru ilerliyordu. Acar, genç subaylar, köylerden buldukları birkaç Tatar arabasını top biçimine soktular, yürüyüş kollarının boyunu pek çok uzatarak müfrezeyi kalabalık göstermeğe çalıştılar. Gizli casus gözlerinin kendilerini gözetlediğini biliyorlardı.

Müfrezeyi bu durumda görenler iki alay sanabilirlerdi.

Bu sırada Konya'dan bir otomobilin bütün hızıyla toz bulutlarını kaldırarak kendilerine doğru geldiğini gördüler.

Otomobil, biraz sonra önlerinde durdu. İçinden üç kişi indi. Birisi Konya valisi Haydar bey, öbürü mevki kumandanı Avni bey, üçüncüsü de Taşbaşlı Hacı Hüseyin efendiydi.

Taşbaşlı Hacı Hüseyin efendinin ak sarığını görenler, bunun Taşbaşlı Hüseyin hoca olduğunu öğrenince gericiler arasında adı anıldığından çetecilerden biri üzerine saldırmak istedi. Saldıranı zorla tuttular. Elçiye zeval yoktur.

Binbaşı Sadettin beyle karargâh subayları Hocayı bir yana bırakarak Vali ve Avni beyle görüştüler. Sadettin bey:

— Yüzündeki yara ve bereler ne?

— Dayaktan.

— Konya'da neler var?

— İlkin siz söyleyin bize, çok güçlü müsünüz.

— Oldukça.

— Kaç ketre?

— Beşyüz kişiyiz. Sonra bir topla iki de makinalı tüfek.

— Vallahi, ben asker değilim. İşinize de karışmam ama bu güçle siz Konya'da pek iş göremezsiniz.

— Neden?

— Çünkü Konya'da Delibaş'ın elinde en az dört bin kişi var. Siz, beş yüz kişiyle bunların üstesinden nasıl gelebilirsiniz.

— Sizce ne yapmalıyız?

— Başka güçlerin gelmesini beklemelisiniz. Bozguna uğrarsanız ayaklanıcıların moralini artırır ve ikircikli olan halkı onların kucağına atmış olursunuz.

— İyi ama, daha hiçbir temelli dirence uğramadan nasıl yürüyüşümüzü durdurabiliriz? Aldığımız buyruk bir ayak önce Konya'ya varmaktır.

— Vallahi orasını siz bilirsiniz. Dedim ya, ben, sizin işinize karışmam. Benimki bir düşünce. Ötesi size özgü.

Valinin bu karamsarlığı müfrezenin başlarını bayağı çarpmış, hepsini sersemletmişti. Yürekli bir savunma yapmış olan bu adamın sözlerinde her halde bir hikmet vardı.

Avni bey susuyordu. Yine valiye sordular:

— Peki, Delibaş sizi ne diye gönderdi?

— Bunu biz de bilemiyoruz. Bize bir hayli palavra savurduktan sonra: «Gidin onlara söyleyin, giderlerse şöyle asar, böyle keserim» dedi ve bizi gönderdi.

— Bu hoca neci?

— O da casusluk için gönderilmiş olacak. Ne var ki Ona dokunulmayacağına ve yine otomobille geri gönderileceğine söz verdiğimizden ona sakın ilişmeyin.

Uzun bir tartışmadan sonra Delibaş'a şöyle bir mektup yazdılar:

— Konya'da Delibaş Mehmet ağaya.

Bana söylediklerini Konya'yı bastırmağa gelen gü-

cün kumandanına olduğu gibi bildirdim. Sana belli bir süre veriyor ve yirmi dört saat içinde hükümete teslim olmanı bildiriyorlar. Kardeş kanı dökülmesine yol açmamak istersen böylece davran. O vakit hakkında af ile işlemde bulunacaktır. Yoksa, son pişmanlık yararlı olmaz. Selâmlar.

Konya valisi
Haydar

Subaylar, sonra Taşbaşlı Hacı Hüseyin hocanın yanına giderek ona gözdağı vermeğe çalıştılar. Genç bir subay daha önce tasarlanan oyuna göre birkaç atlı ile dört nal geldi. Binbaşı Sadettin beye selâm çakarak:

— Efendim, üçüncü alay geldi, dedi. Hangi yönü izleyecek?

Binbaşı Sadettin bey:

— Şimdi genel buyruk yazılıyor. Ona göre davranırsın.

M. Şevki bey, uzaktan geldiğini anlatmağa çalışarak:

— Efendim, bataryalar yukarı Pınarbaşı yolunu izlemek istiyorlar. Çünkü, bol su ancak orda varmış, ne emir buyurursunuz?

Kumandan:

— Emirde de zaten öyle kararlaştırmıştık. Yalnız yem almak için tren yolundan da uzaklaşmasınlar.

Tren de acı acı düdük çalarak geldi. Bir başka subay, bu fırsattan yararlanarak Sadettin beyin yanına koştu:

— Efendim, trendeki taburları indirelim mi?

Trende yalnız erzak çuvalları vardı. Kumandan subaya şöyle dedi:

— Hayır hayır, onlar yine yollarını trenle sürdürsünler.

Bu düzenler bittikten sonra valinin mektubunu Taşbaşlı hacı Hüseyin efendinin eline vererek otomobile bindirip Delibaş'a gönderdiler. Otomobil, Konya'ya doğru

uzaklaşırken Vali Haydar bey, arkasından bakarak şöyle dedi:

— Halifei müslimin uğruna, peygamberler ve şeriat uğruna çalıştıklarını ilân eden ayaklanıcıların Konya'ya girer girmez ilk işleri Kırmızı Fener'deki kötü avratları kapışarak köylerine götürmek oldu. Bu uğurda kavga döğüş, silâhlı çatışma bile oldu.

*

Müfreze kumandanı Sadettin bey, Konya valisi Haydar bey, mevki kumandanı albay Avni beyi de beraberine alıp sahte top arabalariyle, biricik dağ topuyla Konya'ya doğru ilerleyerek yukarı Pınarbaşı köyüne girdi. Köylüler, put gibi susuyordu. Bir teki bile on dakika ötede tepenin ardında pusuda yatan ayaklanıcı yığınlarının varlığından onlara bilgi vermedi. Müfreze, burda ufak bir mola verdikten sonra yola çıktı. Biraz sonra önden gidenler birden bire nerden geldiğini kestiremediği bir ateş baskını yedi. Hiçbir savaş düzeni almadan kollarını sallayarak ilerleyen müfreze, panik yaratarak geriye doğru darmadağın kaçmağa başladı.

Bütün müfreze, çukur bir ova parçası üzerinde bulunduğundan tehlikeliydi. Hemen Yukarı Pınarbaşı köyünün gerisindeki sırtlara tırmanarak ovaya egemen bir durum aldı. Bu sırada Haydar bey müfrezeleri, koşar adım Pınarbaşı istasyonuna varmış, ordan ayaklanıcılara ateş ediyorlardı. Onlar, orda ayaklanıcıları mıhladığı sırada taburla öbür müfreze de sırtlara çekilmişti. Müfreze kumandanı Sadettin bey, sırtlara tırmanıldığı sırada bu sırtların sağındaki düzlükten kalabalık atlı yığınlarının müfrezesinin gerisine doğru sarktığını gördü. Bu atlı gücü, bütün kuvayı Milliye sayısınca vardı. Müfrezeye ateş açan ayaklanıcılarsa istasyonun karşısında, ovanın ortasında bir ada gibi yükselen tepenin arkasında bulunuyorlardı. Subayların hesabına göre burda şöyle böyle iki bin kişi kümeleniyordu. Müfrezenin gözü, arka-

larına dolanan atlılarla tepenin arkasında karınca gibi kaynaşan ayaklanıcılar arasında gidip geliyordu. Herkesin umudu biricik dağ topundaydı.

Subaylar da erat ta bir ağızdan:

— Aman, topçu ateş!

Diye bağırdı. Biraz ötede sedyesinde uzanmış, şişkin bacaklarını oğuşturarak bir yandan da inleyip duran topçu subayı Hayri beyi dört sıhhiye eri kaldırarak topun yerleştirileceği tepeye çıkardı. Yalnız, acemi katırlar, top arabasını çekmemekte direttiklerinden onu iplerle asılarak tepeye çıkarmak yine erata düştü.

Top mevzie sokulup ayarlanırken iki ağır makinalı tüfek, müfrezenin gerilerine sarkmağa çalışan beş yüz kişilik ayaklanıcı atlı üzerine aralıksız takırtılarla mermi püskürtmeğe başlamıştı bile. İki makinalı tüfeğin öldürücü ateşine uğrayan atlılar, atlarının başlarını geriye çevirerek doludizgin kaçmağa başladı. Bu atlıların hiçbirine artık sonuna dek rastlanılmayacaktır.

Topçu subayı Hayri bey, Adatepenin üzerinde kaynaşan ayaklanıcılara karşı topunu düzenlediği sırada bu tepenin hemen arkasında uzayan demiryolu üzerinden dört trenin arka arkaya geldiği görüldü. Bunların ayaklanıcılara yardım getirdiği anlaşılıyordu. Kumandan, hemen Hayri beye bir trenlere ateş etmesini buyurdu. Küçük dağ topu mermilerini trenlere doğru savurmağa başladı. Mermilerden biri, trenlerden birinin yanı başında patladı. Bu trenler ters yüz Konya'ya doğru kaçırmağa yetti. Trenler, dumanlar savurup puflayarak bütün hızıyla Konya'ya doğru kaçarken onların ovaya döktüğü ayaklanıcı yığınları da bunların her iki yanında, ardında alabildiklerine koşuyorlardı. Anlaşılan, yine trenlere binmek istiyorlardı. Dört beş top mermisinin dört beş bin kişilik ayaklanıcı yığınını kaçırması, Binbaşı Sadettin beyle genç subayların, bütün müfrezeyi çelik gibi bir moralle gereçlendirdi.

Trenler, getirdikleri ayaklanıcı yığınlariyle Konya'ya doğru uzaklaşadursun topçu subayı Hayri bey, sedyenin

üzerinde doğrulup batarya dürbününü düzenleyerek Adatepe'deki insan yığınları üzerinde ilk mermileri savurmağa başladı. Bir araya toplanmış sık insan grupları, her merminin patlayışında yerinden kopup sağa sola kaçıyordu.

Bu sırada güneş te alçalmaya başlamıştı. Kuru otlarla örtülü ölü bozkır, sapsarı kesilmişti. Akşam karanlığı basmadan bir sonuç almayı düşünen kumandan, Adatepenin sağından, solundan milis atlılarını ileri sürerek geniş bir çevirme işine girişti. Ancak, bu sırada tepeye yerleşmiş olan ayaklanıcı yığını, ereğine erişmeyen mermilerini boş yere yakıp duruyor, geniş ovanın ıssızlığını, sessizliğini tüfek sesleri, kurşun cıvlamaları bozuyordu. Yalnız milis atlıların her iki yandan iyice yaklaştığını gören ayaklanıcılar, yığın yığın geriye doğru kaçmağa başladılar. Top, makineli tüfekler, piyade tüfekleri bu kalabalığın arkasından alabildiğine mermi, ölüm püskürüyordu.

Bir süre sonra kaçanlar kaçtı, kalanlar toplandı. Epeyce de tutsak alındı. Müfrezeden birkaç hafif yaralıdan başkaca zarar gören yoktu. Sonra, epeyce uzakta, bomboş ova ortasında küçük bir grup insanla ellerinde bir de ak teslim bayrağı gördüler. Teslim olmak isteyen ayaklanıcı grupu yaklaştı. En önde ak bayrağı tutan kara giynekli bir adam, onun arkasından ikişerle yürüyen bir mangalık başıbozuk geliyordu. Ellerinde çakar almaz tüfekleri vardı. Birisinin elinde de kocaman bir meydan süpürgesi bulunmaktaydı.

Gelenleri dikkatle süzen teğmen M. Şevki bey, birdenbire çığlık attı:

— Ay, Ahmet efendi, bu ne hal?

Genç subayı bir bakışta tanıyan Ahmet efendi de şaşkın sordu:

— Aman, beyim sen burada mısın?

— Ben buradayım, fakat sen ne arıyorsun burada?

— Sorma başımıza gelenleri!

Bunlar, Konya lisesinin hizmetlileri, Ahmet efendi

de baş hizmetliydi. Delibaş'ın buyruğuyla bütün eli silâh tutanlara silâh dağıtılarak cepheye gönderilirken lisenin hademelerini de alıp götürmüşlerdi. Göçmen olan bu zavallılar, öbürlerinden ayrılıp Kuvayı Milliyeye teslim olmağa gelmişlerdi. Bunlar da gelen dört trenin ovaya döktüğü toplama askerlerdendi. Kumandan, onlara güzel tüfekler, bol cephane verdi, hepsini Konya'yı ele geçirinceye dek müfrezeye kattı.

Akşama doğru bastırma müfrezesine birkaç kişi daha geldi. Teğmen M. Şevki bey içlerinden saraç Kemal efendiyi tanıyordu. Bunlar, yarın ayaklanıcıların kesin olarak Konya'yı bırakıp gideceklerini söylediler. Kumandan, bunları, halka öğütler vermeleri için geri gönderdi.

Müfreze, geceleyin Pınarbaşı istasyonunda mola verdi. Yarın hayvanlarla insanlar dinlenmiş olarak şehre gireceklerdi. Subaylar M. Şevki başta, Konya'da kalan tazecik eşlerini düşünmekten bütün gece gözlerini kırpmayarak çene çaldılar. Acaba, burda bozguna uğrayan bu herifler Konya'daki karılarına öç almak için saldırmayacaklar mıydı? Konya'dan gelenler böyle bir şey olamayacağını söyledilerse de onların gönülleri bir türlü inanmak istemiyordu.

Müfreze yola çıktığının üçüncü günü tanyeri atarken dinlenmiş, tok erattı, hayvanlariyle yine eski düzen üzerine yola çıktı. Atlı müfrezeler iki yanda, tren ortada, piyade taburu trende gidiyordu.

Şimdi, sayıca biraz daha artmışlardı. Geceleyin, Ertuğrul grupunun kurnaz başkanı Derviş bey, (Paşa) buyruğundaki yeni bir müfrezesiyle yetişip onlara katılmıştı. Günün ağarmasiyle tozlu, sisli bir hava içinde ovaya rasgele yayılmış Konya şehri eski, yeni minareleriyle uzaktan göründü.

Müfreze bir tek kurşun atmadan şehrin beş kilometre berisindeki Horozlu han'a vardı. Burası şehri, dolaylarını gözetlemek için çok elverişliydi. Kumandanla subaylar, bomboş bulunan hanın arkasındaki sırta çıkarak ba-

tarya dürbünüyle Konya'yı gözetlemeğe başladılar. Şehrin dışını çevreleyen uzun kerpiç duvarlarla birbirinden ayrılmış pas renkli bağlar arasında, Alâettin tepesinde doğal olmayan insan kalabalıkları, gidiş-gelişler vardı. Bunlar, elbette ayaklanıcı yığınlarından başkası değildi. Demek ki şehri bunlar savunacaktı. Kumandan Sadettin bey, subaylarıyle yaptığı tartışmadan sonra şehri bir yarım kuşatma içine almağa karar verdi. Böylece «şehirden güneye doğru kaçanlar görülürse müfrezenin atlıları da arkalarına düşecekti.»

Atlıların bağlarla bahçelere yaklaşması üzerine her yandan tüfek ateşi başladı. Müfreze kumandanlarının bundan anladığına göre Delibaş, şehrinde döğüşe hazırlanmış, şehri bir mezbahaya çevirmeğe karar vermişti.

Burada da en önemli iş küçük kahraman topla kahraman, hasta topçu subayı Hayri beye düştü. İleriye Piyade sürülerek küçük Horozlu han gerisindeki sırta yerleştirildi. Topçunun, Alaettin tepesinde şehri Kuvayı Milliye'ye karşı savunmağa hazırlanan Delibaş kalabalığına ateş etmesi gerekiyordu. Ne yazık ki müfreze subaylarından çoğunun evi de Alâettin tepesinin en çok yüz - yüz elli metre aşağısındaydı. Mermilerin her an buralara düşmesi beklenirdi.

Top ateşinin bu sakıncası yanında çok büyük bir yararı vardı. Top mermilerinin çıkaracağı panik, şehri çabucak bu haşerattan kurtarabilir, hiçbir yitiksiz bastırıcı müfrezenin ellerine düşürebilirdi. Bundan dolayı öbür yandaki duygusal sakıncayı bırakıp beri yanda savaş yasasının gerektirdiğini yapmak zorunluğu vardı. Subaylar arasında yapılan tartışma en sonra açıklığa kavuştu. Alaettin tepesini topla döğmek düşüncesi üstün gelmişti. Hayri bey, batarya dürbünüyle atış düzenlemesini yaparken genç subayların yüreği sızlıyordu. En sonra, Alaettin Tepesine ilk mermi yollandı. Genç subayların heyecandan yürekleri ağızlarına gelmek üzereydi. Hepsi gözlerini dikmiş patlayan merminin çıkaracağı barut dumanının nereden yükseleceğine bakıyordu. İlk mermi, şeh-

rin dışındaki bağlarda patladı. Bulut, bir patlama sesiyle buradan yükseldi. Mermiler hep tepenin bu yanında, tehlikesiz bölgede patlıyordu. Top, son yetiştirebildiği yere düzenlenen mermisini gönderince Teğmen M. Şevki bey, bu merminin kendi yüreğinde patlayacağını sandı O da Alaettin Tepesinin bu yanındaki eteğinde patladı.

Her mermi düşüşünde Alaettin Tepesini dolduran kalabalık, karmakarışık kaçıyor. meydan boşaltılıyordu.

On mermiden sonra orası büsbütün ıssızlaştı. Tepenin berisinde patlayan mermiler, hem düşmanı kaçırarak görevini yapmış, hem de yürekleri avuçlarında çırpınan genç subayların evlerinde kendilerini dört gözle bekleyen gencecik eşleri de kurtulmuştu.

Hayri bey, Alaettin Tepesini temizledikten sonra bağlar arasındaki ayaklanıcı topluluklarına ateş etmeğe başladı.

Bu sırada herkesin gözü Konya istasyonundan müfrezenin mevzilerine doğru gelen bir trene takıldı. Tren, hemen mevzilerin önünde durdu. Bu iki vagonlu bir trendi. Bir atlı haberci doluduzgun güzetleme yerine geldi:
di. Bir atlı haberci doludizgin gözetleme yerine geldi:

— Konyalılardan bir görüşmeci kurulu geliyor, ne yapalım?

Kumandan Sadettin bey, biraz düşündükten sonra teğmen Şevki beye bakarak:

— Sen git ve kurulu al buraya getir,

Dedi. Şevki bey, demiryolu hendeği içinde gizlenerek ön mevzilere gitti. Bağlar, bahçelerden durmadan silâh sesleri geliyordu. Şevki beyin gözü, trende tanıdığı bir yüze dekgeldi. Bu Abdülhalim Çelebiydi. O da genç teğmeni görünce sevindi, güldü:

— Cephe ne alemde? Siz buraya geldiğiniz için orası zayıfladı mı? Yunanlılar, bundan yararlanarak ileri yürüyüşe falan kalkmadılar ya inşallah?

Diye sordu.

— Hayır hiç merak etmeyin. Her şey yolunda. Biz, hem burasının, hem de orasının hakkından gelebilecek durumdayız.

— Oh, oh çok şükür, pek rahat ettim. Kaç gündür zihnim hep bunlarla uğraşıyordu.

Genç teğmen, şöyle düşündü: «Birkaç gündür zihnin bunlarla uğraştığı gerçek. Fakat, acaba olumlu mu yoksa olumsuz yönden mi? Bunu Allah bilir.»

Bu sözler, genç teğmene hiç te doyurucu gelmemişti. Genç subay, atını atlılardan birine vererek trene atladı. İçerde birçok tanıdığa daha dekgeldi. Hemen, kumandanın müsadesi olduğunu söyleyerek treni Horozluhan istasyonuna doğru yürüttü. Trendekilerin bildik yüzleri, genç subaya hiç te güven verici gelmiyordu. Bu tanıdıklardan biri Şevki beye sokularak şunları fısıldadı:

— Trende birçok silâh ve cephane var. Delibaşı «eğer size dokunurlarsa kendinizi koruyun, hatta zeyif görürseniz üstlerine çullanın» diye buyruk verdi. Biraz sonra, trenden silâh ve cephaneleri çıkardılar. Müfreze subaylarının anladığına göre; Delibaş'ın gönderdiği bu kurul, kendi başını bu belâya sokan düşüncesiz kişilerin salamurarasından başka bir şey değildi. Herif, başına bu püsküllü belayı açanları topun ağzına kor gibi Kuvayı Milliyecilere göndermişti. Bunlar da, Çumra, Sultaniye'den gelen köylüler de Delibaşın her an Konya'yı boşaltıp kaçmak üzere olduğunu söylediler.

Bu sırada müfreze Kumandanlarının kulağına kanlarını donduracak kötü bir haber geldi: Haberi arkadaki tepede bırakılan bir atlı güvenlik müfrezesinin kumandanı göndermişti. Haber şöyleydi:

— Pınarbaşı yönünden atlı ve piyade olarak bin kişilik bir ayaklanıcı müfrezesi bulunduğumuz yönde ilerlemektedir. Buyruklarınızı bekliyorum.

Haberin kötülüğü şuydu ki arkadan hiçbir şey gelmeyeceğini bilerek bütün eratı çatışmaya sürmüşler, düşman karşısında dağıtmışlardı. Gerideki düşman gelinceye dek bunların toparlanması düşünülemezdi. Elde kalan yalnız yüz kişilik bir piyade gücüydü. Sadettin bey, hemen trendeki kurulun başına nöbetçiler dikip dışarıyla ilişkilerini kestikten sonra eldeki ufacık güçle bin kişi-

lik düşman üzerine yürümek buyruğunu verdi. Eğer silâhları ellerinde olsaydı trendeki kırk beş kişilik kurul arkada çok tehlikeli olabilirdi.

Piyade bölüğü henüz birkaç adım atmıştı ki gerideki atlı müfrezeyle bin kişilik ayaklanıcı yığını arasında ilk çatışma başladı.

Vagondakiler, işi anlayınca dışarı fırlayıp kaçmağa çalıştılarsa da süngülü nöbetçilerin yürekliliği karşısında gerilediler. Geriye gönderilen bölüğün dönüp kendilerine doğru geldiğini gören kumandanla subaylar umutsuzca birbirlerinin yüzüne baktılar. İşte, bu sırada o yandan bir atlı doludizgin gelerek bir rapor getirdi. Subaylar, daha uzaktan habercinin elindeki kâğıdı kaptılar. Kumandan binbaşı Sadettin bey, yüzü sevinç içinde yüzerek küçük kâğıt parçasını hepsine okudu:

— Gelen güç, ayaklanıcılar değil, bizi güçlendirmeğe gelen bir süvari alayıdır. Havanın o sıradaki karanlığından bunların giynekleri kara görülmüştür. Bundan ayaklanıcı sanılmıştır.

Bunu okuyan binbaşı Sadettin bey, tabura şu buyruğu verdi:

— Hemen Konya'ya girin!

Askerler, Konya'nın üzerine birer öç meleği gibi atıldılar. Yarım saat sonra da bir milli müfreze kumandanından şu rapor geldi.

— Hükümet konağını işgal ettim ve ayaklanıcıların önemli bir bölümünü yakaladım.

Müfreze, şehre girdiğinde caddeleri ıpıssız buldu. Yalnız, her yanda ak bayraklar asılmıştı. Delibaş, bir bölüm atlılariyle şehirden çıkıp güneye doğru savuşmuştu.

Bir zaman sonra en içten silâh arkadaşları, Delibaş'ı vurup kellesini keserek hükümete teslim edeceklerdi.

— 2 —

KANLI HAÇIN TÜRKÜSÜ

Sonsuz bir özgürlük düşünülemez. Hakların en büyüğü olan yaşamak hakkı bile mutlak değildir.
— Mustafa KEMAL —

Hukuku bu yaz bitirmiş uzun boylu, zayıf, açık alınlı, ateşli iri gözlerinde yaşayışın çok sınavlarından geçmiş bir insanın türküleri okunan genç bir adam. Harbiye Nazaretinin arkasındaki siyasi tutuklular hapishanesi Bekirağa Bölüğünün merdivenlerini ağır ağır, çekine çekine çıktı. Eski harbiye Nazırı Mersin'li Cemal Paşa'yı göreceğini söyleyince müdür, Paşayı kendi odasına çağırdı. Biraz sonra odadan içeri giren iri yarı, tombulca, çenesinin altında etler sarkmağa başlamış olan ve henüz kırk yaşındaki paşa karşısındaki otuz yaşlarında görünen genç adamı görünce tanıdı ve gülümsedi. Bu, Kozanlı Saim beydi. Kozan askersel mutasarrıfı yüzbaşı Tapavrat'ın çabalamasiyle Kozan sınırlarından dışarı atılmış, birkaç gün Adana şehrinde barındıktan sonra oradan da Bremond'un buyruğuyla Adana sınırları dışına sürülmüştü. Oradan İstanbul'a giden Saim bey, birinci dünya savaşına yedek subay olarak katılırken yarım bıraktığı son sınıf sınavlarını vererek hukuk diplomasını almıştı.

Saim bey, birinci dünya savaşında yıllarca yedek subay olarak cepheden cepheye sürüklenmiş, bu sırada kolordu kumandanı olan Mersin'li Cemal Paşa'nın buyruğunda da bulunmuştu. Onun Harbiye Nazırlığı koltuğundan alınarak Kuvayı Milliyeci diye Bekirağa bölüğüne hapsedildiğini ve Malta adasına sürüleceğini biliyordu. Hiç olmazsa son kez onu görmek istedi. Mersin'li Cemal Paşa, Saim beyi görünce çok sevindi. Onun bırakışmada, Kozan'daki küçük hikâyesini dinledi:

— Anadolu'ya, Anadolu'ya. Güzel yurt sizleri bekliyor, dedi.

— Paşam, benim de her an gece gündüz düşündüğüm bu. Fakat, İstanbul'da kapandım kaldım, dedi.

Kozan'ın her yanla haberleşme ve ulaşımı kesildiğinden Saim beye para gelemiyor, pek çok para sıkıntısı çekiyordu. Bir yerden bir yere kımıldayacak durumda değildi. Cemal Paşa, onun durumundan hemen bunu anladı.

Cebinden çıkardığı dört yüz lirayı onun cebine soktu. Bu para Saim beyin yine kavgaya atılmak için kapıyı ardına dek açıyordu. Paşaya minnetlerini bildirdi. Elini öperek çabuk kurtulup yurda dönmesi dileğinde bulundu. Paşa da ona hayırlı yolculuklar ve yüksek başarılar dileyerek gözlerinden öptü.

Saim bey, Bekirağa bölüğünden ayrıldıktan sonra diplomasını koynuna sokarak Karadenize kalkan vapurlardan birine bir ateşçi kılığı ve göreviyle bindi. İnebolu yoluyla Ankara'ya vardı. Ankara ilgilileri ona Yıldızlı Savcılığını verdiler, gitmedi. Konya'nın Bozkır ilçesine kaymakam atamak istediler:

— Hayır, dedi, doğduğum yurt işgal altında kan ağlıyor, kurtuluş saatlerini dört gözle bekliyor. Ben her şeyden önce Kozan'a gideceğim. Ya onların kurtuluşuna birazcık olsun yardım edeceğim ya da onlar gibi öleceğim. Memuriyet umuruma gelmez. İlk plânda bir tek idealim var: O da Kozan'ın kurtuluşu. Teveccühünüze teşekkür ederim. Beni bağışlayınız.

Ankara'dan ayrılan Saim bey, 1920 Nisanı içinde Kırşehir, Kayseri, Develi yoluyla Feke'ye vardı. Oraya vardığında Fekeli Ermeniler henüz Haçına kaçmamıştı. Yerli Ermeniler kasabayı boşaltıp gittikten sonra Belediye başkanı Cezmi bey; Tapavrat'ın yerli Ermenilere verilmek üzere kendisine gönderdiği silâh ve cephaneyi kurduğu savaşçı gruplarına dağıtarak Haçın cephesine gönderdi. Bu güçler, bütünüyle bağımsız bir Ermeni kasabası durumuna getirilen Haçın'ın dışarıyla olan bağlantısını ve ulaşımını kesmek üzere sistemli bir çalışmaya koyuldu. Bunlarla birlikte Haçın'a giden Saim bey, Haçın'ın Gürleşme bucağına yerleşti. Burda bir yandan Haçın Kaymakam vekilliğini bir yandan da Haçın'ı güneyden kuşatan Kuvayı Milliyenin kumandanlığını üzerine aldı.

*

Haçın, altı - yedi bin evlik kocaman bir kasabaydı. Burada otuz kırk bin Ermeni oturmaktaydı. Nüfusun kırkta biri Türk'tü. Birinci Dünya Savaşında Talat paşa hükümeti, buradaki Ermenileri de savaş güvenliği yüzünden Arabistan bölgesine sürmüştü. Savaş bitip te sağ kalan Ermeniler eski yerlerine dönünce ateş ve ölüm püsküren birer canlı öç makinası kesildiler. Vaktiyle dünya savaşı içinde jandarmanın vurarak Akkaya deresine gömdüğü Arşak'ın kemiklerini çıkarıp kasabaya getiren Ermeniler, bunu bir öç bayrağı olarak kullandılar:

— Bu kemikler ne istiyor?

Kalabalık şöyle yanıtladı:

— Öç istiyor!

Bir gün bucak müdürü Süleyman beyin evine bir Ermeni jandarması gelerek kendisini kaymakamının çağırdığını söyledi. Süleyman bey, Haçın hükümet konağına girerken meydanda büyük bir Ermeni kalabalığının toplandığını gördü. Ortada bir tören olsa gerekti. Onu da gördü. Bu sırada bayrak direğinde bulunan Türk bayrağı indirildi ve yerine Ermenice bir marş söylenerek Er-

meni bayrağı çekildi. Bucak Müdürü Süleyman bey, sonra jandarmanın kılavuzluğunda hükümet konağına girdi. Kaymakamın makamında Haçınlı Çavdaryan Avadis oturuyordu. Bu geleceğin Kilikya Kralı ya da Cumhurbaşkanı adıydı. Kaymakam, başkomiser, jandarma kumandanı Karabet ve daha birkaç kişi onun çevresinde oturuyordu.

Kaymakam, içeri giren Bucak Müdürü Süleyman beye:

— Evinizi Avadis beyefendiye vereceksiniz, dedi.

— Evimin alt katını terzi Serkis'e verdim. Üst katta da ben oturuyorum.

— Şimdi, emrimiz yerine getirilecektir. Size iki saat müsade ediyorum. Evin üst katını kesin olarak boşaltmanızı istiyorum. Buyurunuz dışarı!

Haçın'da büyük ev sıkıntısı vardı. Şehirde çıkan büyük yangında beş bin ev yanmış, ancak yarısı şöyle böyle oturulabilir durumda kalmıştı. Kilikya'nın hemen bütün Ermenileri buraya sığınınca ev bunalımı başlamış, Türklerin evlerine hep el konmuştu. Bu, en sonra Süleyman beyin de başına geliyordu.

Ne var ki Süleyman bey, hükümet konağından çıkarken evini boşaltmamağa karar verdi. Eve uğramayarak çarşıya gitti, bir kahvede oturup sonucu bekledi. Üç saat sonra iki Ermeni jandarması gelerek:

— Evi boşaltmak üzere emir aldık. Mahalle ihtiyar kurulu da sizi bekliyor.

Dediler ve onu birer kolundan yakalayarak eve götürdüler. Türk ihtiyar kurulu kendisini bekliyordu. Orada epeyce Ermeni jandarması vardı. Süleyman beye evi açmasını söylediler. O da anahtarı yitirdiğini söyledi. Bunun üzerine jandarmalar, baltalarla kırarak bucak müdürünün bütün eşyasını dışarı attılar.

Terzi Serkis, bir yandan eşyaları toplayarak kendi odalarından birine doldururken bir yandan da Süleyman beye soğukkanlılık aşısı yapıyordu:

— Dostum, birlikte oturalım. Bir oda sana bir oda bana yeter!

Süleyman bey, bu hoyratça davranışın arkasından kötü şeyler geleceğini sezerek kasabadan çıkıp gitti.

Bu sıralarda ulusal savaş ruhunun ateşi yavaş yavaş her yanda olduğu gibi Haçın bölgesinde de köylüleri yalayıp geçmeğe başlamıştı. Adaletin, barışın yaşamanın ve insanlığın namlunun ucundan çıkacak çelik sözcüklere bağlı olduğunu ulus anlamıştı. Bunu öğreten de zulüm ve haksızlıklardı. Fransız ve Ermeni güçlerinin sık sık köyleri basarak silâh araması, köylülerin gözünü açıyordu. Şundan ki her silâh aramanın sonunda zulmün türlü örnekleri uygulanıyordu, ölüme bir duvarla bitişik zindanlar umulmadık zamanda umulmadık insanları alıp yutuyordu. Türk köylüsünün ufak tefek örgütlenmesine karşılık Ermeniler de dev gibi örgütleniyordu. Develi, Feke, Kayseri, Göksun, Aziziye, Kozan ve Karsta kurulan Kuvayı Milliye örgütlerinin tatlı öyküleri, güney köylülerinde büyük umutlar uyandırıyor, onlar da bunlardan örnek alıyordu.

Bunları. Ermeni azınlıkları işitiyor, kopacak kıyamet için onlar da açıktan açığa hazırlanıyorlardı. Kafkas bölgesinden yol bulup gelen kamavor denen sert ve fedai Ermeni milisleri, Taşnak partisinin bütün vurucu kırıcı ve komiteci ruhunu güneydeki Ermeni yuvalarına özellikle Haçın'a taşıyorlardı. Eski Antranik güçlerinden kaçıp buraya gelenler arasında Cebeciyan adlı bir kurmay binbaşı da vardı. O, Haçın'a gelir gelmez, burada öç kompleksi ve gelecek büyük tehlikelerin tedirgin ruhu içinde yaşayan Ermenileri askerce bir disiplin altına aldı. Rumlu (Doğanbeyli) ve Şarköy köylerini yeni Ermeni göçmenleriyle güçlendirdi. Bunlardan birincisi Haçın'a dört, ikincisi sekiz saat uzaktaydı.

*

1919 - 1920 kışının karlı - tipili günlerinde Mustafa Kemal'in Kilikya Kuvayı Milliyesinin kumandanlığına atadığı binbaşı Mehmet Kemal bey (Kozanoğlu Doğan bey), güneyin karanlığına doğru karları gıcırdatarak ilerledi.

Doğan bey, ilkyaza dek çevreye örgütlenme ruhu yayarak ve kendisi de ufak bir müfreze toplayarak çalıştı. Kurduğu ufak güçle 5 Mart 1920 günü Rumlu (Doğanbeyli) köyüne bir gece baskını yaparak köyü ele geçirdi.

Ondan sonra Teğmen Boğos buyruğunda seksen kişilik bir Ermeni jandarma bölüğüyle ve Haçın'dan getirilen iki yüz kişilik savaşçı gücüyle savunulan Şarköy'ü kuşattı. Ereği hemen Haçın'dı. Oralardan çok acı sesler geliyordu. Köylerden gelen eli silâh tutabilecek bir yığın insan, Niğde'den bir türlü güçlükle getirilen tüfekleri ve makinalı tüfekleri omuzlayarak Doğan beyin müfrezesinin saflarına katıldı. Müfreze on beş gün içinde sıkı bir eğitimden geçirildi. Bir sabah, kar, önceden yağmış olan kar'ın üzerine buram buram yağarken Doğanbey, atına bindi, kalın kürklü kaputuna sarınarak müfrezesinin başında Haçın kalesine doğru yola çıktı.

Müfreze, karlara bata çıka ilerledi. Eleruk'un göl yanını geçti. Haçın'a dönüş yaptı. İşte, tam bu sırada karşıki yüksek dağda mevzilenmiş Ermeni gücünün mermileri müfrezinin üzerine yağmur gibi yağdı. Müfrezenin piyade bölümü öne atılarak mevzilendi. Ağır makinalı tüfekler sonsuz takırtılariyle piyade tüfeklerinin karşılıklı tantunlarını bastırıyordu. Ermeni savaşçıları, makinalı tüfeklerin öldürücü ateşine daha çok dayanamıyarak mevzilerini bırakıp kaçtılar.

Doğan bey, arkadan kuşatılmış Şarköy'e birçok askerini bağlayarak Haçın'ı ele geçirmeğe gitmenin yersizliğini anladı. İlkin Şarköyün ele geçirilmesi gerekiyordu. Orda serbestleyecek güçlerini de alıp Haçın'a ondan sonra yürümeye karar verdi.

Haçın yolundan geri dönerek Şarköy'e saldıran Doğan bey, burayı da ele geçirdi. Şarköy jandarma takım kumandanı Kirkor yaralı olarak tutsak edildi. Öldürülmemesi için kumandanın elini ayağını öptü. Kirkor Haçın kuşatılmışları arasındaki karısıyla görüşmeyi o denli çok istedi ki onu karargâhta bırakarak Ermenilerle uzaktan uzağa görüştürdüler. Haçın'da kuşatılanlara boş ye-

re kan dökmeyerek teslim olmaları için yalvardıysa da içerdekiler tınmadılar. En sonra karısının sesini de işiten Kirkor baygınlıklar geçirdi. Onu çılgınca seviyordu. Karısı şöyle seslendi:

— Bizi neden istoorsun, Kirkor efendi?

— Ben, senin için yaşıyorum. Sen, sağ mısın? Eğer ölmüş olsaydın gerçekten şu dakikada ben de ölmüş olurdum.

— Karşıdaki benim Kirkorum değildir. Ben, Kirkor'umu ölü görmek isterdim. Ben de bugün bu haberi duymak için yaşıyordum. Şimdi, burada öyle Kirkorlar yetişti ki hiçbirisi sana benzemez. Yani Türk'e tutsak olmak küçüklüğünü benimsemez.

Bunları işiten Kirkor, ağlamaya başladı. Gözyaşları arasında yine kuşatılanlara bağırarak teslim olurlarsa akıllıca bir iş yapacaklarını, yoksa sonunun çok kötü olacağını boşuna yineledi durdu.

Şarköy'ün alınmasından sonra Haçın'ın çevresindeki kuşatma çemberi daha daraltıldı. Kötüm Beleni yönünden gelen ünlü Gizik Duran müfrezesi, dek geldiği Ermeni savaşçılarını Haçın'a doğru sürerek Haçın'ı bin beş yüz, iki bin metre kuzeyden sıkıca kuşattı. Güney cephesini kuşatacak güç, Feke ve Kozan köylerinden gelerek yavaş yavaş Saim beyin buyruğunda toplanıyor, örgütleniyordu. Bir iki gün sonra Haçın'ın kuşatılması bütünlendi. Bütün savaşçı grupları, birbirleriyle bağlantı kurdular.

Haçın'ı kuşatan ulusal güçlerin sayısı beş yüzü aşıyordu. Yine de Doğan beyden gelecek saldırı buyruğunu bekliyorlardı. Doğan bey, hâlâ Rumlu köyündeydi. İstemiş olduğu bir topun gelmesini bekliyordu. Bu gelmeden Haçın'a yapılacak saldırının başarıya ulaşamıyacağına inanıyordu. Oysa topun gelmesine önemli bir engel vardı: Gebzeli, kar altındaydı:

Doğan bey, topun gelmesini bekleye dursun bundan yararlanan Ermeni kumandanlığı, Haçın'ı güçlendirerek bir kale durumuna getirdi. En sonra gelen top, Top Be-

leni adını alacak olan Haçın'dan iki kilometre uzaktaki tepeciğe konuldu.

En sonra Tufan bey, cepheye geldi ve ulusal güçler saldırıya geçmek üzere kulakları kirişte beklediler.

Bir sabah tanyeri atarken dört bir yandan Haçın'a kurşunlar ve nağralar atılarak saldırıya geçildi. Ermeni savaşçıları, ötesinin ölüm olduğunu bildiklerinden çok iyi dayanıyordu. Tufan bey buyruğundaki kuzeydeki müfrezeler, şiddetle saldırarak Kağnı Pazarı'na dek sokuldu. En çok ilerliyen de onlar oldu. Kirkor ve Kaleeskisi güçlerinin gevşek davranması yüzünden oralardan ayrılan Ermeni savunucuları, Haçın mevzilerine yirmi otuz metreye dek sokulan Tufan bey müfrezesi üstüne oradan ayrılıp yardımcı güçler gönderdiler. Doğan beyin o kerte bel bağlayıp boşuna beklemesi yüzünden onca değerli zamanlar yitirdiği top, bir kale gibi güçlerdirilen Haçın'a artık hiçbir temelli etki yapamıyordu.

Savunucular, çok iyi hazırlanmış siperlerde ve mazgallar arkasında sinerek boy ereği gösteren saldırıları hemen avlıyorlardı. Yere mıhlanıp kalan müfrezeler, dişlerini gıcırdatarak gecenin karanlığını bekliyordu. Geceleyin şiddetli bir saldırıya geçerek gündüzün acısını çıkarmak isterlerken Doğan beyden beklenmeyen bir buyruk geldi: Saldırı belirsiz bir zamana dek geri bırakılarak savaşçılar geriye alındı.

*

Bu ilk saldırının sonucu, şehre girilmese de, bir engel çıkmasaydı çok olumlu olacaktı. Şehir nüfusunun belki yarısı Türk'lere teslim olmak üzere bir eğilim göstermişti. Dışardan gelip te buraya kapananlarsa teslim olmaktansa ölümü üstün tutuyorlar ve ötekilere silâhla egemen oluyorlardı. Teslim olmayı temelinden yok etmek üzere bir çözüm de buldular. Şehirde kuşatılanlarla birlikte kalan yüzlerce Türk'ü işkencelerle öldürmeğe karar verdiler. Bütün Türkler evlerinden alınarak katolik kilisesine, Ermeni kilisesine ve Ermeni evlerine hapsedildi. Aklı ba-

şındaki Ermenilerin öldürülmelerinin önüne geçmek üzere evlerine konuk ettikleri bütün Türkleri Kamavorlar zorla bu akıllı Ermenilerin elinden çekip aldılar. Hepsini yavaş yavaş, parça parça kıymık kıymık ederek uzun ölüm çığlıkları attırarak öldürdüler. Bu çığlıkları uzak siperlerindeki milisler bile zaman zaman işittiler.

— Yetişin din kardeşlerim, hiç mi islâm yok.

Bu işkencelerle öldürüş sırasında ut ve keman sesleri, kahkahalar da işitilmekteydi.

Kurşunla öldürülmek, bunların canlarına minnetti. Yalnız, kurşun çabuk öldürüp işkenceyi önlediğinden Kamavorlar buna başvurmaktan uzak duruyorlardı. Her yandan dürbünler Haçın'a çevrilmişti. Müfreze kumandanları her sabah «Çarmıha gerilmiş yiğitler, kilise önünde başaşağı asılmış insanlar» görüyorlardı. Bu sırada bir kürt kadını, her nasılsa Haçın'dan kaçıp kumandanın yanına geldi. Kimbilir, zavallıcığı belki de yapılan işkenceleri Kuvayı milliyecilere anlatsın da şehri teslim almağa yanaşmasınlar diye göndermişlerdi. Kürt kadını şunları anlattı:

— Küçük çocuklar ve bebekler pişirilerek annelerine yediriliyor, sonra bu kadınlar sıraya dizilerek demir tellerle boğuluyor, genç erkeklerin etleri çivili topuzlarla vurularak yolunuyordu.

Ermeni kaymakamın buyruğuyla evi boşaltılarak eşyaları sokağa atılan ve evine, geleceğin Kilikya Ermeni Krallığının kralı yerleştirilen Bucak müdürü Süleyman bey de bir müfrezede şimdi Haçın Ermenilerine karşı savaşıyor. bir ağır makinalı tüfeğin başında gerekince oraya kurşun yağdırıp duruyordu.

Süleyman bey, yedek subay üniforması içindeki bu ince uzun boylu genç adam, bir gün yine elinde dürbünü ağır makinalı tüfeğinin başında bir av beklerken çok acıklı bir görünüşe tanık oldu: İki Türk erkeği bir Türk ölüsünü sürükleyerek bir yardan aşağı atmış dönüyorlardı. Attıkları ölü mutlaka bin türlü işkenceyle öldürülmüş olanlardan biriydi. Bu iki Türk de işkencelerle öldürülmeğe aday olan o kurbanlardandı. Belki onlar da bütün işkenceyle öldürü-

lenler gibi kolay ve çabuk bir ölümün özlemini çekerek son saatlerini yaşıyorlardı. Süleyman beyin bunu düşünmesiyle makinalı tüfeğin tetiğine dokunması bir oldu. İki kurban cellatlarının bulunduğu eve girmeğe vakit kalmadan delik deşik olarak yere serildiler. Şairliği de olan genç adam, bu cinayete pek benzeyen kurtarışın arkasından hemen cebinden kalemini kâğıdını çıkararak bu duyguları kapsayan bir şiir yazdı.

. . . . . .

Kapının önünde iki Türk gezer
Vermişler ellerine bir şehit yavru
Sürünmek isterlerdi kayaya doğru.
Görünce bunları eyledim feryat,
Makinalı tüfeği çevirdim imdat..

Haçın kuşatılması, aylarca sürdü. Türk milisleri bu uzun ve durgun siper yaşayışından bıkıp usandılar. Bu sıralarda yüzbaşı Tapavrat'ın boşaltıp gitmek zorunda kaldığı Kozan kurtulmuş, oraya nizamiye güçleri ve başka kumandanlar gelmişti. Yeni gelen kumandanlarla Osman Tufan beyin arası açıldı, O da kalkıp yine Haçın'a geldi.. Düşman mevzilerine on metreye dek yanaşarak saldırdı... Parmağından yaralandı.

Ermeni kumandanlığının yaptığı güçlendirme aşılacak gibi değildi. Şehrin dört bir yanı, aylarca süren sabırlı bir çalışmayla aşılmaz duruma getirilmişti. İçeri sokulabilmek için en ufak bir gedik bile bırakılmamıştı. Sıra sıra ve üstüste yerleştirilen kum torbaları arasındaki mazgal deliklerine uzatılan silâhların namluları Kuvayı Milliye üstüne sağlam atışlar yaparak şehre kimseyi yanaştırmıyordu. Ermeni kumandanlığının elinde bin beş yüze yaklaşık savaşçı vardı ki bunların bir bölümü de kadındı. Şehrin susuz kalmaması için dereye inen üstü kapalı sıçan yolları yapılmıştı. Ermeniler, görülmeden bu yollardan güçlerini her yana kaydırabiliyor, her tehlikeli gördükleri noktaya yoğun bir ateş gücü sağlayabiliyorlardı. Şehrin yükseklerin-

de bulunan kâğir evler birer kale gibi güçlendirilmişti. Cebeciyan Boğoş, kadınları da örgütlendirip silâhlandırmayı düşünmüş, böylece savaşçı sayısını bir hayli arttırmıştı.

Ermeniler, çevrelerindeki Kuvayı Milliye kuşağının gün geçtikçe yoğunlaştığını ve sıklaştığını görüyor, yiyecek sıkıntısı bunalımına ayak basmak üzere olduklarını anlıyorlardı. Bir tek umutları vardı: Dışarıdan büyük hıristiyanlık güçleri gelip kendilerini ve Kilikya-Ermeni krallığının geleceğini kurtaracaktı. Kral adayı Avadisle Ermeni sorumlularının kesin kanısı buydu.

Ermeniler. kendilerine birkaç ay yetesi bir yiyecek stoku ele geçirmek üzere bir Ağustos gecesi, Rumlu bucağı yönünde şiddetli ve başarılı bir çıkış yaptılar. Tahılın ve yiyeceğin bol ve zengin Rumlu bucağında Doğan beyin Kuvayı milliye karargahı bulunuyordu. Gece yarısı, Rumlu'ya yapılan baskın, bir ana - baba günü oldu. Ermeniler, ellerine geçirdikleri bütün Türkleri, kılıçtan, süngüden ve kurşundan geçirerek anbarlardaki, eldeki - avuçtaki bütün ürünü köyün hayvanlarına yükleyerek Haçın'a döndüler. Rumlu gibi uzak bir köyü erek seçmelerinin bir nedeni de burada oturan kumandan Doğan beyi ele geçirip öldürmekti. Bunu başaramadılarsa da onun atıyla kürklü kaputunu alıp gittiler. Doğan bey, yakalanıp öldürülmekten güç kurtuldu. Haçın'lı Ermeni savaşçılar, ateşe verdikleri Rumlu'dan yükselen alevler gökyüzünü kızıla boyarken, sevinç içinde yerlerine döndüler. Şehirde bir zafer şenliğinin gürültüsü top gibi patladı. Ermeni savaşçıları mazgallardan Türk milislerine alay ederek şöyle seslenmeğe başladılar.

— Doğan bey nerede? Atı ve kürkü nerede?

Haçın savaşçılarının eylemce kumandanı olan Aram çavuş, Rumlu baskınında kazandığı başarıdan sonra kendine daha çok güvenir olmuştu. «Mağara çıkışı» denen ve Rumlu başarısiyle taçlanan olay, buna benzer yeni olaylar zincirini neden hazırlamıyacaktı? Aram çavuş, bir gün kumandanlarını toplayarak yeni bir çıkış davranışı yapmanın ve bunu sürdürerek kuşatmayı yıpratıp çökertmenin

gerektiğini anlattı ve savaşçıların yiğitlik damarlarını kabartmak için şöyle bağırdı:

— Ben, ölüme gidiyorum. Bana arkadaş var mı?

Hemen dört yüz kişiye yaklaşık savaşçı onun arkasına takıldı. Çıkışı inceden inceye plânladılar, hesapladılar ve torbalarına silâh ve cephanelerinden başka birer günlükte yiyecek alarak gecenin zifir gibi karanlığında Haçın'ın güneyinden sert şırıltılarla akan derenin içinde bu şırıltılarla ayak seslerini boğarak birer birer ilerlediler. Türk nöbetçileri derenin masumca şırıltılarının korkunç bir ihaneti saklayacağını düşünmediler ve bilemediler.

Böylece dört yüz kişilik gözü pek Ermeni silâhlısı, Haçın'dan dışarı süzülerek gündüzü o dolaylardaki ıssız bir ormanda - kırkar kişilik gruplarla Haçın'ı kuşatan Türk milislerine arkadan birden bire saldırdılar. Büyük bir kalabalık, hergün aralıklarla Haçın'ı dövüp duran biricik dağ topunun bulunduğu tepeye saldırdı. Kuvayı Milliye müfrezeleri gecenin sessizliğinden birden bire gerek şehirden gerekse arkalarından üzerlerine atılan hırçın Ermeni savaşçıları karşısında şaşırdılar. Bu hiç, beklenmeyen bir şeydi. Bununla birlikte her iki yanda dişini tırnağına takarak döğüşüyordu. Hele küçük dağ topunun alınyazısı üzerine büyük bir kumar oynamaktaydı. Ermeniler, daha önceden bu topu ele geçirmeyi kurduklarından buraya haddinden aşırı silâhlı göndermişlerdi. Savaş, bir sürprizle, bir baskınla başladığından az zaman içinde baskın basanlara güler yüz gösterdi. Ermenilerin dışarıdaki güçleriyle içerideki güçleri birleşiverdi. Topçu subayı Etem bey, topunu düşmana vermemek için canını vermeyi daha üstün tuttu. Topun elden gideceğini anladığından ilkin kamasını ve nişangâhını yok etti. Tabancası elinde, üstüne gelenlere ateş etti. Sekiz on Ermeni savaşçısı kanlar içinde ayaklarının dibine düştü. Sonra kendisi de kurşunlarla delik deşik olarak topunun üstüne devrildi. Ermeni savaşçıları topu sürükleyip şehre götürdüler. Karargâhı da basan Ermeniler, bütün yiyeceği alıp götürdüler. Arkada ölüler ve inleyen yaralılar bırakarak çekilip gittiler.

Ertesi gün, becerikli Ermeni ustaları topa kama ve nişangâh yaparak bununla Kuvayı Milliye mevzilerine ateşe başladılar. Şehrin hemen burnunun dibindeki Türk mevzileri oldukça geri alınarak kuşatma çenberi aralıklandı, gevşetildi. Bu ilerlemiş güz aylarında kırmızı bir pas rengi alan meşelik ortasında dolaşıp duran Kuvayı Milliye savaşçılarının gönüllerinde de mevsimin üzgünlüğüne uygun bir umutsuzluk rüzgârı esmeğe başladı..

*

Yeni güney cehesi kumandanı Selahattin Adil paşa, Haçın işinin bir çıkmaza girdiğini görünce davrandı. Osman Tufan beyi cephenin başına geçirerek bütün eldeki avuçtaki güçleri onun buyruğuna verdi. Bu çıbanbaşı artık koparılıp atılmalıydı.

Kumandanlarını toplayarak birçok görüşme yaptı. Durumu iyice inceledikten, zafer kokularını koklar gibi olduktan sonra 16 Ekim 1920 günü Haçın'a saldırı buyruğunu verdi. Selahattin Adil paşa, cepheye etkili bir iki obüs topu da göndermişti.

Saldırı üç koldan yapılacaktı: Güney bölgesinden Saim bey saldıracaktı. Güney milislerinin bu genç kumandanının buyruğuna bir nizamiye taburu da verdi. Kuzeydoğu bölgesinden Osman Tufan beyin yardımcısı Şakir Bozdoğan bey, saldıracaktı. Maraş, Andıran, Aziziye, Göksun milis müfrezeleri onun buyruğundaydı. Kayserili yedek subay Coşkun Osman bey de kuzey batı cephesi kumandanıydı. Kayseri, Develi, Mağara, Feke güçleri onun buyruğunda saldıracaktı.

Osman Tufan bey, saldırıdan önce kumandanları toplayarak son buyruğu verdi:

— Bu üç kumandan, şehre saldırtacakları birlikleri buyruklarındaki kıtaların fedailerinden seçecekler, başlarında bulunacak subayları da yine kendileri seçeceklerdir.

İleriye gidecek erlerin silâhı mavzer olacak, en az

yetmiş - seksen mermileri bulunacaktır. Bu fedailer, gecenin karanlığından yararlanarak şehre yaklaşabilecekleri kerte sokulacaklar, fırsat bulanlar buyruk beklemeden şehre gireceklerdir. Şehre girmeyenler de sabahı bekleyeceklerdir. Sabayleyin saat beşte on buçukluk top saldırıyı bildirecek, bunu on beşlik obüs selâmlayacaktır. Bu saldırı birbirlerinin arkasında başka birlikler bulunacak ve her biçimde ileri gidenlere yardımcı olacaklardır. İleri gidenler, elde edecekleri herhangi bir fırsatı kaçırmayarak şehre girecek ve şehri yakacaklardır, buna yetkilidirler. Parola:

Lailâheillallah Muhammed Resulullah'tır. Haydi, size başarılar dilerim.

*

Saim bey, akşam yemeğinden sonra bütün subayları karargâhında topladı. Tufan beyin saldırı buyruğunu bildirdi:

— İlkönce birliklerle gidecek subayları bulalım. Arkadaşlardan gönüllü gitmek isteyen var mı?

Diye sordu. Öğretmen yedek subay Recep bey:

— Haçın bizimdir. Kayserili arkadaşlardan önce gitmek bize düşer. Ben, hazırım.

Dedi. Haçın'lı Rıfat bey:

— Ben Haçın'lıyım. En önde benim gitmem gerekir. Ben de varım.

Dedi. Ceyhanlı Sarıkadızade Celâl bey de:

— Ben. Recep beyden ayrılmam. Ben de giderim.

Dedi Yeğenzade Fikri Bey de onlara katılınca dört subay oldular, bunlar yeterli görüldü.

Bütün subaylar, eratın içine dağılarak onları ayrı ayrı başlarına topladılar, şöylece dertleştiler:

— Daha ne zamana dek bekleyeceğiz. Kışta geliyor. Ne olacaksa olsun. Şu Haçın işine son verelim. Eğer birkaç güne dek bu Ermenileri yok edip hesaplarını görmezsek yakında bir Amerikan kurulu gelecek ve bunları

alıp götürecek. Bunca emeklerimiz boşa gidecek, alacağımız öç suya düşecek. Savaşta insan ölmez, ölse de şehit olur. Ecel gelince her yerde ölünür. Ölüm insanı her yerde bulur. Ölümden kaçılmaz. Ne var ki ecel gelmezse hiçbir yerde ölünmez. Bizim kitabımız böyle yazar. Şu üç buçuk Ermeniye boyun eğmek biçim gibi mert ulusa yakışmaz. Bunlar, vaktiyle bizim çırağımız, çobanımızken Fransızları görünce şımardılar. Ellerine silâh geçince köylerimizi nasıl yakıp yıktıklarını ne çok cana kıydıklarını gözlerinizle gördünüz. Onlara Türkün kim olduğunu öğretmek zamanı gelmiştir. Sizden dini bir uğruna çalışmak, düşman kurşununu sivrisinek vızıltısı sayacak kahramanlar istiyoruz. Bizimle birlikte gidecek olanlar ayrılsın.

Bu sözleri dinleyen bütün erat, birlikte gitmek üzere öne çıktılar. Nizamiye taburunun her bölüğünden seksener kişi ayırdılar. Milislerden de bir o kerte ayrılınca dört yüze yaklaşık bir fedailer topluluğu meydana geldi.

Hepsine birer mavzer, seksener de mermi verildi. Bunlar en ilerde bulunacak, bir sıra da bunların ardınca gidecek, gerektikçe ilerdekilere yardım edeceklerdi. Bu ikinci sıradakilere bir ağır makinalı tüfek veriliyordu. Yalnız, sıradakilerin tüfekleri tutarlı değildi, her birine ancak on altışar mermi verilebilmişti.

Yüze yakın eratı olan Yeğenzade Fikri bey, birinci sıradakilerden yüz elli - iki yüz metre geride, yedekte kalacaktı. Birinci sıranın yaralıları buraya götürülüp tedavi altına alınacaktı. Fikri bey güçlerinin bir görevi de ön sıralardan geriye kaçanları yakalamak, gerekirse ön sırayı güçlendirmekti.

Fedai grupları, geceyarısını bekleyerek ünlü eskiya Arap Ali ile Yavuz Ali'nin kılavuzluğunda Dereye doğru inmeğe başladılar. En önde Arap Ali, sonra Yavuz Ali, arkalarından da yedek subay Recep bey iniyordu. Ötekiler de tek sıra olarak onların ardından geliyordu. Dereye

inerek su çağıltılarının yanısıra yürümeğe başladılar. Bir ara Arap Ali:

— Buraya Ahmet çavuş kayalığı derler, dedi. Buradan Haçın'a yüz metre bile yoktur.

Burada ayaküstü beş dakika mola verdiler. Arap Ali, Recep beye şunu sordu:

— Aldığın emir nasıldır? Hemen Haçın'a girebilir misin?

— Eve, büyük Tanrı bize o fırsatı bağışlarsa hiç kimseye sormadan, hiçbir yerden emir beklemeden şehre gireceğiz ve yakacağız.

— Peki öyleyse; Buradan elli metre ilerde hükümet konağı ile jandarma dairesi var. Belki yirmi beş metre ilerde düşman nöbetçileri beklemektedir. Buradan ilerde tutunacak elverişli hiçbir yer yok. Artık, bundan ötesini sen bilirsin.

Recep bey, şöyle düşündü: «Şehir, çepeçevre ustaca güçlendirilmiş. Şu sırada düşmanın nerede çok nerede az olduğunu bilmiyoruz. Gece karanlığında birbirimizi öldürebilir ve üzücü olaylara yol açabiliriz. En iyisi sabahı beklemektir.»

Recep bey bu düşünceleri Rıfat, Cemal beylere açtı. Onlar da bunu doğru bularak dere boyunca mevzie girerek sabahı beklemeğe karar verdiler. Herkes, birer baş siperinin arkasına çekilerek beklemeğe başladı. Dere, cıvıl cıvıl konuşuyordu. Kimi kuytularda gecikmiş cırcır böcekleri ötüyor, yıldızlar üstlerinde pır pır titreşiyordu. Esat, öksürüğünü boğabilmek için boğulacak gibi oluyordu...

Şimdi, Rıfat bey gücü, sağda, Recep beyinki ortada Cemal beyinki de solda mevzie girmişti. Gerilerinde yedek olarak bir mangalık bir güç kalmıştı.

Erat, sabaha dek dişiyle tırnağıyle çal[illegible]dinerek düşman kurşunlarından korunacak birer siper yapmağa çalıştı. Bu iş, tanyeri atıncaya dek sürdü. Dağların tepesinde çoğalan masmavi aydınlık, derenin çukur karanlığını aydınlatınca Haçın mazgallarından ilk kurşun yağmuru çok elverişsiz durumda siperlenmiş olan eratın üze-

rine yağmağa başladı. Eratın bir çoğu ilk anda yaralandı. Baş kaldırıp yağan kurşunlara karşılık verilemiyordu. Bu aralıksız düşman ateşi sırasında Cemal bey, sürünerek Recep beyin yanına vardı:

— Bu ateşin altında düşman ilerliyor mu? Yoksa bizi süngüden mi geçirecek?

Diye sordu.

Recep bey:

— Korkma bir şey yapamaz.

Diye yanıtladığı sırada gerideki ikinci sıra savaşçıları bulundukları yüksek mevzilerden düşmana yoğun bir ateş açtılar. Ağır makinalı tüfek, hiç kimsenin gözünün yaşına bakmamacasına sonsuz tatatalarıyle düşman siperlerine ateş ediyordu. Başlarını yerden kaldıramayan birinci sıradaki eratın morali birden bire yükseldi. Düşmanın ateşi zayıflamıştı. Makinalı tüfeğin gözaçtırmayan sürekli ateşine bir de kuzey batıya yerleştirilen on buçukluk obüs topunun etkili atışları katılınca erat, saldırının başladığını anladı. Dağın arkasından on beşli obüs topu da ötekinden sonra ilk mermisini Haçın'a savurdu. İlk mermi, Tapanlı bucağı müfrezesinin bulunduğu hattaki dağın yamacına düştü. Neyseki bir zarar vermedi. Bu müfrezeden Tapanlı'lı Abdullah kahraman çavuş gür sesiyle bağırdı:

— Ha topçu, bir bize, bir düşmana!

İşiten herkes güldü. Ermeniler, Kuvvayı Milliyecilerden ele geçirdikleri nişangâhsız dağ topuyla etkisiz birkaç atış yaptılarsa da onbeşlik obüsün gönderdiği ölçülü bir mermi onu da başlarındakilerle birlikte temelli susturdu. Onbeşlik obüs topu öğleye dek doksan altı mermi atarak şehrin bütün büyük yapılarını yıktı. Obüs topunun şehirde kaldırdığı taş, toprak, toz bulutları dere kıyısında mevzilenmiş olan fedai gruplarının üzerine yağıp duruyordu.

Bu patırtı gürültü, bu patlamalar cavlamalar savunucuların sinirlerini berbat etti. İlk kez, moralleri, dolma toprak içinde açılan bir mağara gibi çöktü. Kurmay

binbaşı Cebeciyan Boğos ta yaralanmıştı. Sonucun ne olacağını soran savaşçılara şöyle dedi:

— Madem ki on beşlik obüs burayı döğüyor, kurtuluş çaresi yoktur. Başınızın çaresine bakın!

Akşam karanlığı bastığında Haçın'ın içinde bir kımıltı, bir dalgalanma sezildi. Çok geçmeden dere kıyısında siperlenen fedai grupları üzerine çok yoğun bir tüfek ateşi yağmağa başladı. Kumandanlar, hemen, Ermeni askerlerinin, kuvayı Milliyecilerin her iki yanını tuttukları köprüden bir çıkış yapacaklarını ya da kaçıp gideceklerini anladılar. Köprünün her iki yanında tutunmuş kuvayı Milliyecilerin üstüne göz açtırmamacasına açılan yoğun, öldürücü ateş, bir süre sürdü. Kumandanlar, anlaşarak kımıltı görülür görülmez bütün ateşin köprü üstüne çevrilmesini buyurdular. Dere iç karanlığı o kerte yoğundu ki birkaç adım ötesi zor görülüyordu. Yedekteki manganın da katılmasıyle köprü üstüne başlayan ateş, köprü üstünde yığınla Ermeni savaşçısının toplanmış olduğunu gösterdi. Vurulan, yaralanan Ermeniler:

— Aman, acıyın, öldüm, yetişin, vay anam, diye bağırdıkça Kuvayı Milliyeden Karabucak'lı Deli Hacıdoğan'ın nağrası hepsini bastırırcasına işitiliyordu.

— Vurun, Lâilaheillallah!

Bu sırada şehirden kaçabilen yüzlerce silâhsız Ermeni çoluk-çocuk, Kuvayı Milliyeye teslim oluyor, uzakta gözaltı ediliyordu.

Yine bu sırada kuzey, kuzey doğu, batı güçleri şehre girerek evleri yakmağa başladılar. Kartal yuvasını andıran şehir, bu yangınların ışığında aydınlandı. Yangınların aydınlığında kaçan, kovalayan silâhlı insan yığınları görülüyor, artık rasgele silâh atılmıyordu. Herkes birbirine karışmıştı. Yukarıdan gelen Kuvayı Milliye baskısı Ermeni savaşçılarını biricik elverişli çıkış yeri olan dere üzerindeki köprüye doğru yürüyor, dere kıyısında yatan Türk savaşçıları da yangınların ışığında ellerindeki son mermileri bunların üzerine boşaltıyorlardı.

Haçın, cayır cayır yanıyor, çevredeki dağlar kızarıp

bozarıyordu. Suçsuz Ermeni halkı, yığın yığın teslim oluyor, acıma diliyor, savaşçıların ayaklarına düşerek öldürülmemelerini diliyordu.

Gün ağardığında Haçın'da yer yer dumanlar tütüyor, yıkılmış evlerin arasında binlerce ölü yatıyordu. Hele şehir köprüsünün üzeri, üstüste yığılmış Ermeni savaşçılarının kanlar içindeki ölüleriyle örtülüydü. Kuvayı Milliye sıralarında da bir yığın ölü, yaralı vardı.

Recep bey müfrezesinden biraz ötedeki köyün hükümet konağiyle jandarma dairesine ak teslim bayrakları asılmışsa da pencerlerinden yine de ateş ediliyordu.

Recep bey, arkadakilere işittirmek üzere şöyle seslendi:

— Hey, hükümet konağında bulunanlar, Size söylüyorum. Hem ak bayrak açmışsınız, hem de ateş ediyorsunuz. Eğer teslim olmak istiyorsanız silâhlarınızı hükümet konağının kapısı önüne çatarak buraya gelin. Eğer savaşı sürdürmek istiyorsanız ak bayrağı indiriniz. Bir erkek gibi karşımıza çıkınız.

Hükümet dairesindeki savaşçılardan biri sert bir sesle cevap verdi;

— Oraya bir top getirdiniz diye mi kuruluyorsunuz? Bu gece o topu elinizden alacağız.

İki konak ta kale gibi güçlendirildiğinden piyade tüfekleriyle üzerlerine varılamazdı. Hele gündüzlevin oraya saldırmak aptallık olurdu. Recep beyle arkadaşları bunu güney cephesi kumandanı Saim beye bir raporla bildirdiler. O da Tufan beye bildirerek öbüsle bu iki konağa ateş ettirdiyse de etkisiz kaldı. Obüs mermileri bunlara değdirilemedi.

Yine iş piyadeye düştü. İkindiüstü Karaduman Rıfat bey elli savaşçıyla oraya saldırdı. Konakların dibinde altı ölüyle on yararlı bırakarak geriye döndü. Aksam karanlığı basınca Abdüssamet, elli savaşçıyla, batıdan Recep beyle arkadaşları da elli kişiyle güneyden birlikte saldırarak konakların kapılarına dayandılar:

— Teslim olun.,

Diye bağırdılar.

İçerde beş-altı savaşçı vardı. Hepsinin gövdelerini mermilerle doldurarak içeri girdiler. Her iki konakta halktan beş yüz yığıntı bulundu. Bunlar, bayrakları pencerelere asanlardı. Bunların teslim olmasını önleyenler de birkaç kişiydi. Silâhsız Ermeni halkını bir dizi yaparak Saim Beyin karargâhına götürdüler. Bunlar tutsak alınan en son Ermeni kafilesiydi.

1920 yılı ekim ayının on sekizinci günüydü. Kilikya Krallığının yeniden kurulması hülyalarını taşıyan başlar, Haçın denen bu kartal yuvasında gerçeğin granitlerine çarparak tuzbuz oldu. Oysa burda yaşayan on binlerce masum insan, politikanın iğrenç manivelasiyle yerlerinden oynatılıp Türk topraklarının üzerinde küçük bir ada olarak bağımsız bir devlet kurmağa özenmeselerdi bu kartal yuvasında birer Türk yurtaşı olarak mutlu türküler söyliyebilirlerdi. Tufan bey, Haçını bütünüyle ele geçirince savaş başladığında içerde kalan beşyüz Türk'ten sağ bir tek kişi bulunmadı. Şehirde, kedi, köpek, fare gibi hiçbir canlı hayvana da rastlanmadı. Hepsi yenmişti. Tutsak alınan teslim olan bütün Ermeniler, Develi'ye gönderildi.

Haçın savaşı başladığı günlerde kasabanın Ermeni kaymakamı Çaylan Karabet, masanın başında oturup resmî işlerle uğraşır görünerek anılarını yazıyor, hiç kimseye göstermiyerek bunları bir çömleğin içinde saklıyordu.

Çaylan Karabet, genç aydın bir adamdı. Haçın'lıydı. Kafkasya, İran, Irak'ta avukatlık yapmıştı. Onu kaymakam olarak Haçın'a çağırmışlar, başına son kerte belâlı bir iş sarmışlardı. Bu görevi alırken çok düşünmüştü. Ermenilerin onu yenilmez güçlüklere doğru iteceğini pek iyi biliyordu.

Anılarını şöylece yazıyordu;

— Bu işe başladığım gündenberi bütün Ermenileri karşımda buldum. İlk zamanlarda polis komiseri Hayık efendi biraz beni dinledi. Buyruklarıma boyun eğdi. Sonolan Gizik Duran'ın evini yaktı. Duran da eskiyalığı bı-

rakarak milliyetçi bir Türk olarak karşımıza dikildi. Bu, gerekir miydi?

Yine bu jandarma kumandanı, silâh aramak bahanesiyle durmadan köylere gider, erkek ve kadınları toplayarak hapseder; kadınları abdestlerini yaptırıncaya dek döğerdi.

Kamavor kumandanı Cebeciyan, bir gün güzel bir Türk kadınına tecavüz etti. Ne var ki kadının mertçe savunması karşısında isteğine ulaşamadı.

Yine bir gün, Ermeni jandarma kumandanı, yüz elli köylü erkek ve kadının ellerini bağlıyarak şehire getirmiş ve hapsetmişti. Otuz dokuz derece ateşle hasta yatıyordum. Kalktım, bu zavallıları aldım. Gürleşen köyünün karşısına dek kendim götürdüm. Orada serbest bırakarak köylerine gönderdim. Bu çirkin işlere bir türlü engel olamadım. Verdiğim buyruklar dinlenmiyordu. Taparvat' ya başvurdum. Burada güvenliği düzeltmek imkânsızdır. En azdan yüz Fransız askeri göndermesini dileyerek yalvardım. Hiç cevap alamadım. Bu çirkin durum bütün korkunçluğuyla hatta şehirdeki müslümanların en iğrenç biçimlerde öldürülmeleriyle sonuna dek sürdü.

Evet, Ermeniler, Mustafa Kemal paşanın gönderdiği toplara, tüfeklere kahramanca göğüs gerdiler. Ne var ki bu adaletin yitmesini gerektirmez.

Ben de milliyetçi bir Ermeniyim. Yine de böyle cinayetlere, adaletsizliklere yüreğim sızlar, İnsanlığın yok olmasına hiçbir zaman gönlüm razı olamaz. Bu vahşet karşısında tüylerim ürperir ve kahrolurdum.

*

Haçın savaşında sağ kalan Kuvayı Milliye müfrezeleri Haçın-Kozan yolu üzerinde toplanarak Tufan beyin gelisini beklediler. Tufan bey gelip eratı denetledi, yengilerini kutladı. Hep birlikte yola çıkarak Gürleşen bucağına vardılar. Karaduman Rıfat beyin babası, amcası yen-

gi onuruna subaylarla erata bir şölen verdi. Eratla subaylar, aylardan beri ilk kez, kuşkusuz, güven dolu ve rahat bir uyku çektiler. Artık, buralar düşmansız bir ülkeydi.

Oradan yola çıkararak Feke'ye vardılar. Feke kaymakamı Feyyaz beyle çok çile çekmiş olan Feke halkı onları, zaferlerinin parlaklığı oranında, ellerinden geldiğince iyi karşılayarak ağırlamağa çalıştı. Geceyi orda geçirerek Kozan'a yollandılar. Çok sert, uzun bir döğüş yapmış olan Kozan halkı, onları daha yarı yoldan davul-zurnayla karşıladı. Haçın gibi son kerte tehlikeli bir çıban başının ortadan kaldırılmış olması Kozan halkını çocuk gibi sevindiriyordu. Her yüzde, kurtuluşun serbestliğin ışıkları parlıyordu. Bu tadına doyum olmaz bir sevinçti. Kuvayı Milliyeci Tufan beyle, Kozan şehrinin yıldızı Saim bey, atları üzerinde Kuvayı Milliye giynekleri içinde şehre girerken çılgınca alkışlandılar. Analar, bu yiğitleri işte bugün için doğurmuştu.

*

Haçın'dan Kozan'a dönen Tufan ve Saim bey güçleri burda bir hafta kalıp dinlendiler. Buraya artık yarbay Talât bey egemendi. Tufan beyin de Saim beyin de böyle şanlı şerefli alayları zaferleri arkalarında sürükleyerek, buraya gelmeleri onu tedirgin etmişti. Bu sırada Maraş' ta oturan güney cephesi kumandanı Selahattin Adil paşa da Tufan beyin ününü çekemiyordu. Onu Demirci Mehmet efe tipinde bir halk kahramanı sanıyordu.

Kozan'ın yeni mutasarrıfı Abdülaziz bey, Saim beye Kozan'ın tahrirat müdürlüğünü vermek istediyse de o kabul etmedi; ona şunları söyledi:

— Yurdumun türlü yerlerinde düşman bulunur, onların pis çizmeleri buraları kirletirken ben burada bir kalem efendisi olarak pasif bir durumda kalamam. Bu beni çok üzer. Yurdumun taşı, toprağı, canlı cansız her şeyi bütünüyle özgürlüğüne, bağımsızlığına kavuşmadan

yeşil masada oturup keyfime bakarsam bu yurdun ekmeği, aşı bana haram olur. Böyle kara günde ulus kan ağlarken ben kadife koltukta oturamam.

Af buyurunuz, efendim, öneriniz benimseyemeyeceğim bir iştir. Bu can bu tende iken, bu göz görür, bu kulak işitir, bu kafa anlarken ben düşmanla savaşacağım.

Bir hafta sonra Maraş'ta oturup güney cephesi kumandanlığını yapan Salahattin Adil paşa, Tufan beyi gezgin güçler kumandanlığına, Saim beyi de Kadirli merkez kumandanlığına atadığını bildirdi.

Tufan beyle Saim bey, savaşçılarının önüne düşerek Kadirli'ye vardılar. Saim bey istemediği halde orada bir hafta merkez kumandanlığı yapmak zorunda kaldı. Bu arada durmadan müfrezelerden kaçanları kovalamak, bunları yakalamak üzere ağa ile eşrafın da yardımcı olmasına çalıştı. Sonra, Salahattin Adil paşa'nın buyruğu ile Kars güçleriyle Ceyhan grup kumandanlığına atandı. Mansurlu müfrezesinin başında bulunan Abdüssamet bey de üsteğmen rütbesindeki Saim beyin buyruğuna verildi.

Elli kişilik Tapanlı bucağı müfrezesiyle yüz kişilik Karabucak bölüğü öğretmen yedek subay Recep beyin buyruğunda Saim bey güçlerine katıldı. Tapanlılı Abdullah Kâhya ile Karabucaklı Hacı Ali ağa gibi Recep bey de Kozan'ın bu bölge köylerindendi. Her iki müfreze bu iki adamın sözünü dinleyecek durumdaydı. Kumandan Recep bey de çoğunca biliniyor, tanınıyordu.

Recep bey, yüz elli kişilik gücüyle Kozan'dan yola çıkarak daha önce yola çıkan Saim beyle buluşmak üzere güney doğu yönünde ilerledi. Ceyhan ırmağının doğusunda bulunan Hemite kalesine vardığında Saim beyi orda kendisini bekler buldu. Saim bey, bu gücün, Ceyhan ırmağının geçit yeri olan Hemite köyüne yerleşmesini buyurdu. Mansurlu bölüğü de onların solunda buraya bir saat çeken Harnip burnuna yerleşmişti. Orası, yaya olarak buraya iki buçuk saat çekiyordu.

Saim bey, yapılacak işleri şöyle anlattı:

— Tufan bey, Andırın bölükleri ve Çokak güçleriyle

dün akşam Haruniye'ye döndü. Bizimle bağlantı kurup Mamure, Osmaniye ve Ceyhan şehrinden Fransızları atma buyruğunu aldı.. Savaş birliğini kararlaştırmak üzere yarın kendisiyle buluşacağım.. Bu yüzden, kararlaştırılmış olan Mamure baskınından şimdilik bir iki gün için vazgeçildi. Çerkes Nuri çavuş güçleri, bu geceyi Mustafa beyli ve Tatarlı köylerinde geçirecekler. Bunlardan bulacakları malzemeyle demiryolunu birkaç yerinden patlatacaklar. İnşallah Osmaniye topraklarından gâvuru kovar.

İlk önemli etken biz olacağız. Şehirlerde, güzel noktalarda Türk bayrağını çekecek ve sonuna dek yaşatacak biz olacağız.

Recep bey, Kesmeburnu'ndaki Saim beyden iki gün sonra Mamure kasabasına yapılacak baskın buyruğunu alarak Ceyhan ırmağının geçit yerine on silâhlı bırakıp müfrezenin başında oraya yollandı. Harnip burnundaki Abdüssamet beyin Mansurlu bölüğünü de alarak Ceyhan ırmağının sol kıyısında bulanık suların çağıltısını dinleyerek Kesmeburnu'na vardı.

Saim bey orada Yeğenzade Fikri beyle kendilerini bekler buldu. Erat, bir saat mola verdi. Yemek yenildi...

Öğle üzeri hep birlikte doğu yönünden yürüyüşe geçildi. Mamure kasabasını doğu yanından kuşatan Gâvur dağlarını dolaşarak Domuzdağının eteklerinden Ceyhan'ı geçtiler; sonra yine dağa tırmandılar. Domuzdağının doruğu sık ormanlarla kaplıydı. Doruğa yaklaşıldığında bir düzlükte ordugâh kurarak mola vermek üzere durdular...

Tufan beyin, daha önce Andırın, Çokak güçleriyle oraya gelmiş olduğunu gördüler. Bu güçlerin bulunduğu sık ağaçlıklarla kaplı yer, Mamure'nin tepesinde bir kartal yuvasına benziyordu. Kasaba, bütünüyle onların ayaklarının altındaydı. Burdan kuşbakışı görünüyordu. Düşman askerlerinin düzlüklerde eğitimle uğraştıkları görülüyorsa da bu ancak dürbünle olabiliyordu. Garnizon oldukça uzaktı.

Kozan'lı ilk militan Kuvayı Milliyetciler, Kurtoğlu

Hulusi ile Topaloğlu Halil beyler de orada, Tufan beyin yanındaydılar. Recep beyle Halil Kurtoğlu hemşerisi Saim beyle şöyle ıssızca bir kıyıda biraz konuşmak gereğini duydular. Şöyle sordular:

— Ovada kurulu Mamure'nin ele geçirilmesinden ne gibi bir yarar umulabilir? Bizce Mamure'nin hiçbir askerce değeri yok. Biz, Osmaniye ve Toprakkale'yi ele geçirirsek Mamure kendiliğinden düşer. Bizce, buraya yapılacak emeğe değmez.

Saim Bey, Salahattin Adil paşadan gelen, Tufan beyin de gereksiz bulduğu bu buyruğu sonuna dek savunur görünerek hemşehrilerine şöyle dedi:

— Sizin Recep ve Halil beyler olduğunuzu bilmeseydim şimdi şurada sizi vururdum.

Salahattin Adil paşanın gönderdiği tek dağ topunu ovaya iyice egemen bir tepeye kurdular. Yalnız bu topçağızın ancak altı mermisi vardı.

Saldırı işi inceden inceye düşünüldü. «Kurtoğlu Hulusi ile Topaloğlu Halil, Uçtut'lu Şükrü beyler, atlılariyle ovaya inecekler, Osmaniye ile Mamure arasındaki düz araziyi kapayacaklar, Osmaniye'den Mamure'ye yapılacak herhangi düşman yardımına engel olacaklardı. Kuzeyle kuzey doğudan Andırın güçleri, kuzey, kuzey batıdan Recep bey, Kars güçleri» Mamure'ye saldıracaktı.

Bütün müfrezeler, kendilerine verilen ereklere ulaşmak üzere yürüyüşe geçti. Saim beyin ardınca dağınık olarak, kırmızı gövdeli, çelik gibi sert kocayemişi, çam, meşe, pırnal ağaçları arasından zorlukla kendilerine yol bulup ilerlemeğe çalışan savaşçılar, kimi alanlardan Mamure ovasına bakıyor, orda Fransız askerlerinin hâlâ eğitimle uğraştığını, görüyordu. Saim bey, bir ayak önce ateş edilecek mesafeye varılması için içi gidiyordu:

— Ateş menziline girelim, eğitimdelerken ateş açalım.

Deyip duruyordu.

Ne yazık ki Domuzdağı onlara bu olanağı vermedi. Son kerte sarp, ayrıca balta girmemiş ormanlarla kap-

lı olan engebeli topraklar, saatları şeker gibi kutu kutu yedi. Güneş, tozlu ufukları kızartarak hızla alçaldı. En değerli saatler yalçın kayalıklarda, dikenli sık çalılıklarda eriyip gitti. Fransızlar, eğitimi bitirerek kışlalarına girdiler. En güzel bir fırsat kaçmıştı. Bu fırsat yakalanmış olsaydı bütün düşman askerleri bir ateş baskınıyla safdışı edilebilecekti.

Müfreze, akşamüstü vâdiye inebildi. Ova burdan başlıyordu. Erat, yüklerin arkasına gizlenerek yarım saat mola verdi. Arkadan gelmekte olanları beklediler. Gökbitimi üzerindeki zengin kızıl renkler, yavaş yavaş pembeleşti, morardı. Ova, nefti, sonra eflatun bir renk aldı. Karanlık, sık ormanlardan ovaya doğru bir kurt sürüsü sessizliğiyle indi. Son güz kuşlarının çığlıkları kesildi. Dağdan ovaya doğru karanlıkla birlikte bir serinlik te akmağa başladı. Müfreze, yerinden doğrularak tilki adımlarıyle Mamure yönünde ilerledi. Kasabanın bir kilometre berisinde kullanılmayan bir hangara vardılar. Burası karargâh olacak, yaralılar buraya taşınacaktı. Vakit yatsıydı. Saim bey, Teğmen Abdüssamet beye:

— Müfrezenle demiryolu üzerindeki bütün telgraf ve telefon tellerini kesecek, demiryolunu geçecek ve bunun sağından Mamure'ye doğru ilerleyerek demiryolunun solundan ilerleyen Kars bölükleriyle bağlantı kuracaksın, buyruğunu verdi. Kars bölüklerinin kumandanları Mahmut ağa ile Hasan Hüseyin Çığşar'a:

— Siz de demiryolunun solundan Mamure'ye doğru ilerliyeceksiniz. Dekgeleceğiniz devriye ve çift nöbetçilere ateş açmayarak bunları sessizce ortadan kaldıracaksınız. Düşmana kışlada silahbaşı yaptırmamak için elinizden gelen her şeyi yapacaksınız. Böylece baskının ruhunu bozmamağa çalışacaksınız. Şimdi size davul zurna vereceğiz. Bunları demiryolu akıntı köprüsünün altında bulunduracak, düşmanla savaşa tutuşacak olursanız bunları çalarak bize bildireceksiniz. Biz de hemen size yardım göndereceğiz.

Recep bey, bütün gücüyle burda yedekte kalacak. Sa-

im bey, emir subayı Fikri beyle yedek güçle birlikte kaldı.

Heyecanlı bir sessizlik sürüyordu. Onbeş dakika geçmemişti ki ovadan silâh tantunları gelmeğe başladı. Saim bey, buna son kerte üzüldü. Baskın güme gitmişti. Düşmanın bu kerte çabuk uyanması her şeyi altüst etmişti. Tiki adımlariyle ovaya gidenler, solu? «luğa koşarak dönüyorlardı. Bölük kumandanı Mahmut ağa da aralarındaydı.

Saim bey:

— Ne oldu?

Diye sordu.

— Bilmiyoruz, kimse kalmadı. Herkes dağıldı.

Kafası kızan Saim bey, Recep beye:

— Bütün gücünle ilerle. Ben de geleceğim.

Diye buyurdu.

Recep bey, askerlerini silâh başı edip ovada avcı hattına kaldırdığında Fransızların attığı parlak aydınlatma fişekleri başlarının üzerinde açılıyor, hepsinin gözlerini kamaştırıyordu. Bu, askerlik değil, rezaletti. Düşmanın topları, yeğnik, ağır makinalı tüfekleri, piyade tüfekleri, tüfek bombaları ovayı hallaç pamuğu gibi atıyor, her yandan şimşekler çakıyordu. Birer adım aralıkla ilerleyen yedek güç, bu cehennem kusuntusuna bakmadan ereğe yaklaşıyordu. Köprü altındaki davul zurnayı geride bıraktılar. Demiryolu doldurmasına gelince bunun küçük yamacına yapışarak siperlendiler. Biraz sonra Saim beyle Fikri bey de tabancalarını çekmiş olarak onların yanına geldiler.

Bu sırada Mahmure'deki Fransız toplarına taa Osmaniye'deki Fransız topları da katılıyor, gecenin sessizliğini gökgürültüleriyle dolduruyor, sarsıyorlardı.

Demiryolu dolmasının yamacına sığınan Recep bey gücünün, Saim beyin başı üzerinden elli - altmış metre ötedeki Fransız karakolundan yağdırılan ağır makinalı tüfek kurşunları çelik bir tarağın dişleri gibi geliyordu. Recep bey müfrezesi de o yana boşuna kurşun atıyordu. Bir ara, Saim bey, ateşi kestirdi, yüksek sesle Fransız karakoluna bağırdı:

— Ülek ente müslim? (Sen müslüman mısın)

Karşıdan yanıt geldi:

— Elhamdülillah!

Saim bey yine arapça:

— Ya, ahi, enemüslim. Taal, ya ahi! (kardeş, bende müslümanım, gel kardeş!)

Diye seslendi.

Bu sırada karakolda Arapça, Türkçe, Fransızca Ermenice yüksek sesle tartışıldığı işitildi. Orada Arap askerlerinin bir kenara itildiğini gösteren değişikliğin izleri hemen görüldü. Makinalı tüfekleri daha büyük bir gevezelikle işlemeğe başladı. Makinalı tüfekler böyle korkunç bir öfkeyle ta ta tatalarını sürdüredursun karakoldaki karışık uluslardan askerler arasında bir kavga - gürültüdür gidiyordu. Cezayirli Araplar Saim beyle konuşmak istedikçe ötekiler bunları önlüyorlardı. Bu sırada Mevlut çavuş, elindeki bombayı Bismillah deyip, düşmana savurdu. Mevlut çavuşun ikinci bombayı da fırlatması üzerine düşman uyandı. Ağır makinalı tüfekten daha iyi iş görecek silâhı anlamış olacak ki bir Fransız bombası hemen demiryolunun üzerinde, müfrezenin burnunun dibinde şimşek çakarak patladı. İkinci düşman bombası demir yolunu aştı, müfrezenin ayakları dibinde patladı. «Sanki cehennem kazanı patlamış gibi her yan ateş içinde kaldı.» Avcı hattının bir başından öbür başına dek müfreze sarsıldı. Taşlar, topraklar, demir, ateş parçaları, yoğun birer bulut gibi göğe fırlayarak sonra müfrezenin üzerine yağdı.

— Ben vuruldum.

— Ben de vuruldum!

Sesleri zincirleme avcı hattını dolaştı. Sonra üçüncü bombayı yemek istemeyen bütün savaşçılar, buyruksuz yerlerini bırakarak darmadağın geriye kaçmağa başladılar. Recep bey, yerinden fırlayarak bir bölümün önünü çevirip onları elli metre geride yine mevzie sokabildi.

Recep bey, biraz düşünmeğe fırsat bulunca Saim beyi andı. Ortalarda yoktu. Sesi de gelmiyordu. Hemen Fik-

ri beyle onu aramağa koyuldular. Bu sırada jandarma Hurşit onbaşı yanlarına geldi:

— Efendim, Saim bey vurulmuş, baygın yatıyor.

Dedi.

— Nerede? Haydi, çabuk beni oraya götür.

Bu haber Recep beyi deli gibi etmişti. Hemen Fikri beyle fırladılar. Biraz ötede üç dört şehidin ortasında Saim bey de sessiz kımıltısız uzanmış yatıyordu. Yanıbaşında da Bölük Emini Ahmet efendi oturmuş kendi yarasını sarıyordu. Recep bey, hemen Saim beyin üstüne kapandı, nabzını tuttu, kalbini dinledi, nabzı da kalbi de hafiften atıyordu. Demek ki sağdı. Ne var ki giynekleri parçalanmıştı; Recep beyin ellerine, neresini tutsa sıcak kan bulaşıyordu.

— Saim, Saim.

Diye kulağına seslendi.

— Hıh, sen kimsin? Defol, alçak düşman. Yaralı olmakla beni teslim mi olacak sandın?

Saim beyin kendinde olmayarak verdiği bu yanıt Recep beyi daha çok üzdü.

— Ben düşman değilim. Recep'im. Şimdi seni geriye alacağız iyi olacaksın.

Dedi.

Saim bey, bunun üzerine kendine geldi. Kanlı gövdesiyle yarı doğrularak Recep beyi kucaklamağa çalıştı:

— Gel kardeşim, seni bir daha kucaklayayım!

Hüngür hüngür ağlıyordu. Recep bey de kendini tutamayarak ona sarılmış durumda ağlamağa başladı. Şimdi kanlar, sıcacık gözyaşları birbirine karışıyordu.

Dört kişi, Saim beyi tutarak otuz metre geriye götürdü. Davul-zurnanın bulunduğu demiryolu köprüsü altına sığınarak onu oraya yatırdılar. Recep bey, Saim beyin yaraları sarıladursun hemen geriye döndü, yarım saat düşmana kurşun attırdı.

Saim beyin ölüm kertesinde yaralandığını işiten milisler, başını alıp kimseye danışmadan savuşmağa başladı. Çevredeki ulusal güçlerden de hiçbir ilgi yoktu. Her-

kes yitiklere karışmıştı. Yalnız, Musa beyin bölüğü uzaktan bir kez ateş etmiş, o da susmuştu.

Artık düşman karşısında bulunmanın bir yararı kalmamıştı. Baskın, baskınlıktan çıkmış, basanlar tehlikeye düşmüştü.

Yarım saat sonra bir silâhlı ile köprü altındaki yaralı Saim beyin yanına dönen Recep bey, teğmen Abdüssamet beyi de onun başında buldu. Belki yirmi-yirmibeş yerinden kanlar fışkıran genç adamın yaraları sarılmışsa da yırtılan gömleklerden yapılan sargıların üzerinden bile kan sızıyordu.

Bu köprü altı da şu sırada tehlikeliydi. Milislerin dağılıp gittiğini anlayan düşman her an çıkagelebilir, yaralı, yarasız hepsini canından edebilirdi.

Hemen silâhlardan bir sedye yaptılar. Üzerine bir keçe gererek Saim beyi buna yatırdılar. Kaputunu üstüne örttüler. Sarsarak alıp götürmeğe başladılar. Kim bilir, belki yaralının görünürde olmayan yaraları da vardı. Daha ilk sarsıntıda:

— Kardeş! kardeş!

Diye yüksek sesle inlemeğe başladı. Bu ağır durumda silâh arkadaşları onu gündüz gözüyle son kerte güçlükle indirdikleri Domuzdağına gecenin karanlığında çıkarıp karargâha ulaştırdılar. Oraya ancak tanyeri atarken varabildiler. Dağ serindi. Hemen bir ateş yakarak genç adamı onun başına yatırdılar. Köylerden içi yataklı bir araba bulup getirmeleri için atlılar gönderildiyse de baygın bulunan Saim bey, son kez yüzünü çoban ateşinin aydınlığına çevirdi, kımıltısız kaldı. Onun öldüğünü gören karargâhtaki silâh arkadaşları, hüngür hüngür ağlamağa başladılar. «Çukurovanın en parlak yıldızı sönmüştü.»

*

Tufan bey, o gece Saim beyin ağır yaralandığı haberini alınca deli gibi olmuştu. Bunu işitince olayın başlangıçlarını bir daha yaşadı: Onu «Haçın cephesinin bir kö-

şesinde alçak gönüllü, fedakâr, bir er gibi ülküye bağlı» bulmuştu. İşte, «yerime geçecek adam» demişti. En sonra Mamure'yi ele geçirmek üzere Maraş'tan buyruk gelmişti. Buranın topsuz alınamayacağı belliyse de kumandan Salahattin Adil bunu bilemezdi. Saim ve arkadaşları doğudan, kuzeyden keşfederek Domuzdağı'ndan istasyona yaklaşmanın daha kolay olacağını anlamışlardı. Domuz dağına vardıklarında kâgir yapıya gündüzün saldırmanın tehlikesini hesaplamış, bu işi geceye bırakmışlardı.

Fransızlar istasyonu savunak olarak güçlendirmişlerdi. Gündüzün gönderilen keşif güçleri, Fransızların bir tabur tutarında olduğunu raporlamışlardı. Osmaniye ile dolaylarındaysa, burda ellerini çabuk tutmalarını gerektirecek sayıda düşman gücü vardı. Gündüzden baskın planını güzelce hazırlamışlar, geceleyin de burayı sarmışlarsa da kâğir olan istasyon konağının pencereleri mazgallı tuğlalarla örülmüştü. Burası topsuz yıkılamaz, içine sızılmadıkça da sonuç alınamazdı. Konağa salt kapıdan giriliyordu. O da güçlendirilmişti. Saim bey, Tufan beye:

— Kapıdan ben ve arkadaşlarım gireceğiz.

Demişti. Saim beyin bu önerisi, yapılacak en doğru işi Tufan beye anlatmıştı. Bunu kendisi öneremezdi. Görev belli olduktan sonra Saim bey yola çıkmağa hazırlanmıştı. Tufan bey onun sırtını sıvazlayarak:

— Haydi, Allah başarı sağlasın, kardeşim,

Diyerek onunla helallaşmıştı. Uzun boylu, iri yarı Saim bey, akşamın karanlığı içinde koyu bir gölge gibi alınyazısına doğru uzaklaşmıştı.

O gittikten sonra Tufan bey kendi kendine:

«Mamure'yi alırsak ne kazanacağız, hiç!» diye düşünmüştü.

Sonra ovada kıyametin koptuğunu işitti, hem de gördü. Yüreği kuşkularla çarparak bir haber bekledi. Baskın suya düşmüştü. Arkasından bir milis Tufan beyin kulağına şu gözyaşlı haberi fısıldamıştı:

— Efendim. Saim bey vuruldu.

Tufan bey, birden bire çöker gibi olmuştu. Vurulan

sanki Saim bey değil de kendisiydi. Beyninden vurulmuş gibiydi. O geniş alınlı, ateş bakışlı, dalgın yüzlü, dolgun gövdeli arslan gibi genç adam, kanlarla bulanmış varlığıyla gözlerinin önünde kıvranıyor, debeleniyordu.

Ortada yok olan yalnız Saim bey değil bir de baskın görevi vardı. O da güme gitmişti. «Bundan sonra ne yapacağız?» diye düşünerek ovada döndü durdu. Uzun zaman haber getirenler, Saim beyin «beni bırakınız» dediğini anlatmışlar, o da son buyruğunu şöyle vermişti:

— Hayır, o geri gelmeden bir can buradan gerilemeyecek.

Tufan bey, o gece yitik milislerin arkasında çılgın gibi öteye beriye koşadursun en sonra Recep beyin milisleri onu bularak uğursuz haberi ona ilettiler.

Tufan bey, milislerin kümelendiği çoban ateşinin başına vardığında ona yol açtılar. Kaputuyla başı, gövdesi örtülmüş olan Saim bey, orda yatıyor, herkes hüngür hüngür ağlıyordu. O da kendisini tutamayarak ellerini yüzüne kapadı, hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Birkaç gözyaşı dökülüp hıçkırdıktan sonra Tufan bey, kendine egemen olmağa çalışarak:

— Ağlamanın yararı yok, dedi. Olan oldu. Saim, acı alınyazısının sonucunu çekti. Ölüsünü almağa çalışalım. Yaveri Fikri efendi, Saim'i Kozan'a götürmeğe memurdur. Çok sevdiği Tapanlılar da birlikte gitsin.

Savaşçılar, ağaçlardan bir sedye yaptılar. Saim beyi buna yatırdılar. Onu çok seven Tapan'lılar sedyeyi omuzlarına alarak Kozan'a doğru yola çıktılar. Kars üzerinden Kozan'a doğru ilerleyen cenaze alayına yollarda gözyaşı dökmeyen kalmadı. Köylü kadınlar, dizlerini döğerek, yaşlı erkekler başlarını döğerek ofladılar, düşmana beddualar ettiler.

Hele aziz hemşerileri Kozan'lılar bu büyük ruhlu kahraman evlatlarının cenazesini gerçek, yakıcı, acı gözyaşlariyle karşıladılar.

Kozan'a bölge kumandanı olarak gelen çabucak bağ-

bahçe, mülk edinen yarbay Talât bey. Osman Tufan beyi, rütbesi yüzbaşı olduğundan başındaki altın kahramanlık çemberini hiçe sayarak ezmek hırpalamak istiyor, ikide bir buyruklarına boyun eğilmediğini bahane ederek Maraş'taki Salahattin Adil paşaya yakınıp duruyordu. Kozan bölgesi bu duruma gelinceye dek onun neler çektiğini, nelere katlandığını bütün bu dolaylar halkı biliyor, ona davanın gerçek kahramanı diye bütün gönülleriyle bağlı bulunuyorlardı. Ne yazık ki Selahattin Adil paşa da rütbelerinin çok üstüne çıkan kahramanlara dayanacak soydan bir asker değildi. O da rütbenin gerçek kahramanlıktan üstün olduğu kuruntusu içinde yaşayanlardan biriydi. Yarbay Talât beyin yazıp çiziştirmelerini göz önüne alarak Tufan beyi, rütbesinin ağırlığı altında ezmek üzere Maraş'a çağırdı. Tufan bey, olacakları sezinleyerek durumu doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e yazdı, acı acı yakındı:

— Beni Maraş'a çağrıyorlar. Maraş'a ancak suçlular ve cezalılar gider. Ben, buraya sizin buyruğunuzla geldim, başka yere de ancak sizin buyruğunuzla giderim. Eğer bu feryatlarıma kulak asmazsanız Kafkasya'ya kaçarım.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, hemen Maraş'ta Salahattin Adil paşaya çektiği uyarıcı ve sevindirici telgrafın bir kopyesini de Osman Tufan beye gönderdi:

— Güney cephesi kumandanı Salahattin Adil paşaya, sureti Kozan Kuvayı Milliye kumandanı yüzbaşı Osman Nuri beye:

Tufan takma adı ve doğu Kilikya Kuvayı Milliye kumandanı ünvaniyle Kozan bölgesine gönderilen yüzbaşı Osman Nuri bey, umudun çok üstünde başarı göstermiştir. İstediği adla ve istediği görevle orada kalması ya da Ankara'ya gelmesi kendi isteğine bırakılmıştır.

Bunun üzerine Salahattin Adil paşa, Osman Tufan beye şunu yazdı:

— Zatıâlilerini buraya çağırmakla size mevki ve şerefinize uygun bir görev vermeyi düşünmedim değil.

Tufan bey, Mustafa Kemal'e Ankara'ya gitmek istediğini bildirdi. Osman Tufan beyin Ankara'ya doğru yola çıkacağı gün, Kozan, büyük bir heyecanla yerinden oynadı. Şehirlilerin yürekleri onun karşısında bir tek yürek gibi çarptı.

Kozan Müdafayı Hukuk Derneği, Haçın'lı İzzet efendinin güzel atını beş yüz liraya satın alarak küçük bir armağan olmak üzere ona verdi. Osman bey, bunu almamak için çok direttiyse de ötekiler baskın çıktılar. Osman Tufan bey, halkın sevgisi karşısında ata binmeden önce doluksayan gözlerle onları bir kez daha kucakladı, sonra hayvanı okşayarak sürdü...

Ankara'ya varan Tufan beye hemen binbaşı rütbesi verildi. Mustafa Kemal'in yakın karargâh subaylarından biri oldu. Sakarya savaşında da 127 inci alay kumandanı olarak kahramanlığının altın zincirine yeni halkalar ekleyecekti.

— 3 —

KARA ELMAS SAVAŞI

Bir ulus varlık ve bağımsızlığını sağlamak uğruna düşünülebilecek olan girişimleri ve fedakârlıkları yaptıktan sonra başarıya ulaşır.

— Mustafa Kemal —

İnebolu önünde duran yolcu vapurundan ince uzunca boylu, asker bakışlı, düzgün, güzel yüzlü, büyükçe ağızlı, iri, sağlam çeneli sivil bir genç adam dalgaların üzerinde fındık kabuğu gibi oynayan kayığa atladı. İnebolu'lu yiğit kayıkçı, kocaman poyraz dalgalarının tepelerinde bir keçi yavrusu gibi oynayıp duran kayığını iskeleye yanaştırmakta gecikmedi. Dalgalar, kıyıda köpükler saçarak şaklıyordu. Genç adam, hemen kumandanlığa giderek yüzbaşı Cevat Rifat olduğunu, ulusal kurtuluş savaşına katılmağa geldiğini söyledi. Bunun üzerine Kastamonu'ya batı cephesi kumandanı Ali Fuat paşa'ya Cevat beyin buraya geldiğini bildiren bir telgraf çekildi.

Orda Ali Fuat paşadan şu telgraf geldi :

— Hoş geldiniz. Sizinle batı cephesinde buluşmak ve sizden yararlanmak isterdim. Ne yazık ki buraya ge-

linceye dek zaman geçecek ve bu süre içinde kişiliğinizden yararlanamayacağım. Bundan dolayı son kerte nazik günler geçirmekte olan Kastamonu batı bölgesinin denenmiş olan zekâ ve gücünden yararlanmasını uygun buldum ve bunu ayrıca Kastamonu bölge kumandanlığına bildirdim. Gözlerinden öperim.

Yüzbaşı Cevat Rifat bey, birinci dünya savaşında Ali Fuat paşanın Arabistan cephesindeki kolordu kumandanlığı sırasında ataklığı, zekâsı, girişim yeteneği, yiğitliğiyle tanıdığı bir genç subaydı. Paşa, Sina cephesinde onun ün salan yararlıklarını yakından biliyordu. Cevat Rifat beyin telgrafını alınca hemen Ankarada Mustafa Kemal'e bildirdi. Mustafa Kemal de Ali Fuat paşa da tehlikeli bir boşluk olarak buldukları Kastamonu'nun batısını koruyacak adamı bulduklarına inandılar. Mustafa Kemal, Ali Fuat paşanın verdiği gerekli bilgi üzerine Kastamonu Bölge kumandanı albay Osman beye 21 Nisan 1920 de şu telgrafı çekti :

— Yüzbaşı Cevat Rifat beyin İnebolu'dan bugün Kastamonu'ya vardığı öğrenilmiştir. Yüzbaşı Cevat Rifat beyi son kerte nezaket ve önem kazanan bölgenizin önemli noktalarında görevlendirerek kullanmanızı ve şimdiye dek cephelerde denenmiş gücünden yararlanılmasını salıklarım. Durum, ayrıca Kastamonu valisi Cemal beye de bildirilmiştir.

*

Cevat Rifat bey, ufak bir dinlenmeden sonra yeni görevine Bartın'la dolayları Kuvayı Milliye kumandanı olarak başladı. Kuracağı gücün ilk çekirdeğini Kastamonu'nun içinde buldu: Buradaki kışlada piyade taburlarından işe yarar eratı seçip bir de hapishaneyi dolduran kader kurbanlarına başvurdu. Bölge hapishanesinden de aldığı eratla yüz kişilik bir müfreze meydana getirdi. Örgütünü büyütmek için geniş yetki istedi, verdiler. Şimdi, yüz kişiye bir biçimde giynek giydirmek gerekiyordu.

Bunun da çözümünü buldu. PTT. Başmüdürlüğü deposunda müvezzilere giynek yaptırmak üzere bekletilen toptop kumaşlara el koydu. Sonra, Kuvayı Milliye kumandanlığının, vali Cemal beyin yardımiyle bütün şehir terzileri bir araya getirilerek bu kumaşlardan yüz kat giynek diktirildi. 1920 Mayısının son günlerinde müfreze, Cevat Rifat beyin buğruğunda Bartın bölgesine doğru yola çıktı. Cevat Rifat bey, sivil görevlerde kullanmak üzere yanına eski Tavşanlı bucağı müdürü Hüsnü beyi de almıştı. Bartın sınırına varıncaya dek hep atlı oldu. Genç kumandan, her geçtiği köyden, bucaktan hem bir yığın gönüllü, hem de aralarındaki zenginlerinden karşılığı sonra ödenmek üzere at alıyor, yaya eratın ayağını yerden kesiyordu.

Bartın sınırına varan Cevat Rifat bey, oralarda oyalanır gibi yaparak, Fransızların Zonguldak bölgesinde bulunuşundan yüreklenerek Bartın kasabasını padişaha özgü bir lokma olarak ellerinde tutmağa çalışan Hürriyet ve İtilâf Partililere bir ders vermeyi tasarladı.

1 Haziran 1920 gecesi, son kerte gizli bir yürüyüşle Bartın'a sokulan müfreze, sessizliği döğen nal seslerinin yarattığı baskın rüzgârı içinde şehrin ana caddelerine daldı. Cevat Rifat bey, doğruca hükümet konağına gitti. Şehre güvenlik güçleri saldı. Baskın düşünülen bütün karşı koyma birliklerini çiğneyip geçmişti. Kasabada hiçbir memur bulamadı. Kaza kaymakamı Ahmet Durmuş bey, Bartın şube reisi binbaşı Memduh bey ile kimi mülkiye memurları Amasra'ya kaçmıştı.

Cevat Rifat bey, beraberinde getirdiği bucak müdürü Hüsnü beyi Bartın'a kaymakam atadı. Şehrin müftüsü Rifat efendiyle ileri gelenleri, ertesi gün yüzbaşının çevresinde kenetlenerek Bartın'ın Kuvayı Milliyeciliğini perçinlediler.

Cevat Rifat bey, buraya yerleşerek müfrezesinin eratını hızla artırmağa başladı. Gerek kasabanın içinden gerekse dolaylarından durmadan gönüllü geliyordu. Bir

yandan da müfreze sıkı bir asker eğitimi ve disiplini altına alınıyordu. Bu sırada yapılan girişim sonucunda Sürmeneden on bir taka dolusu karadeniz uşağı geldi. Bunlar yüz kişiyi aşkındı. Bunları da müfrezesine katarak güzelce gereçlendiren Cevat Rifat bey, askerce girişim gücünün en son inceliklerini göstererek güçlerini büyük bir hızla artırdı.

Atlılarını kılıçla mızrakla gereçlendirdi. Şimdi, elinde bir alay piyade ile bu mızrakla gereçlenmiş atlı gücü vardı. Bunlar, bölgede güvensizlik yaratan her türlü yerli kımıltının tepesine şahin gibi iniyordu. Az zaman içinde bölgede ideal bir güven egemen olmağa başladı.. Böylece güveni bozucu bütün kuşkulu unsurları sindiren Cevat Rifat bey, bölgenin sınırlarında boy gösteren Fransız emperyalistlerine şöyle bir görünmenin zamanı geldiğini anladı. Zonguldak'ın Kara Elması üzerine lök gibi oturan Fransızlar; bununla da doymayarak daha büyük tasarıların peşindeydiler. Ankara'ya giden en yakın yol, bu bölgeden geçiyordu. Buradaki Fransız gücünün palazlanması, ayaklanışların kasıp kavurduğu bölgeden tereyağından kıl çeker gibi geçip Ankara'ya gidebilirdi. İşte, genç yüzbaşı, şimdi, o korkutucu gücü denize dökmek üzere mızraklı atlılariyle bir alay piyadesini alarak savaş karargâhını kurduğu Çaycuma'ya doğru atının üzerinde yola çıktı. Müfrezesinin karşısında eski özgürlük şampiyonu Fransızlar vardı.

Fransızlar, Zonguldak'ı 8 Mart 1919 günü bir tabur Fransız askeriyle ele geçirmişlerdi. Bu işgalin geçici olduğunu İstanbul hükümetine bildirmeyi de unutmamışlardı. Fransızlar, zengin kara elmas yataklarının üzerine ayak bastıklarını biliyorlardı. Bu yüzden 9 Haziran 1920 günü Ereğli'nin Bababurnu bölgesine iki ganbot yanaştırarak karaya bir piyade bölüğüyle üç ağır makinalı tüfek çıkardılar; üç kilometre karelik bir toprak parçasını telörgüyle çevirerek buraya Fransız bayrağını diktiler.

10 Haziran 1920 de Ereğli'nin açığında demirleyen

Fransız savaş gemileri, Ereğli kasabasiyle limanını topa tuttular, ufak çapta bir karşı koymadan sonra kasabanın resmi yöneticileri, karaya dökülen kalabalık Fransız deniz askerleri önünde geriye kaçmaktan başka çözüm bulamadılar. Fransız denizcileri, Ereğliye kendi şereflerine yakışmayacak biçimde girerek evlere daldılar, yükte yeğnik pahada ağır ne buldularsa yağmaladılar. Ereğli'yi ele geçiren Fransızlar, orda rahat kalamadılar. Kasabaya girdiklerinin dördüncü günü yetmiş kişilik yerli bir müfreze, sağlam konaklarda, bu arada memleket hastanesinde siperlenen üç yüz modern gereçli Fransız askerine gözaçtırmamacasına saldırıya girişti. Bu savaşta otuz Fransız eriyle bir Fransız subayı öldürüldü.

Fransızlar, Ereğli deniz Fenerini de söndürdüklerinden birçok eski gemilerin batık bulunduğu tehlikeli liman, zifirimsi bir karanlığa gömülmüştü.

Kuvayı Milliye müfrezesiyle savaşan Fransızlar, memleket hastanesinin iki odasına birer ağır makinalı tüfek yerleştirerek, buradan durmadan ateş etmişler, boş kovanlar odada tepeler gibi yığılmıştı.

Fransızlar, bu hastanede Fransız insanlık düzeyine taban tabana karşıt işler de gördüler: Hastanenin bütün kapılarını, pencerelerini, camlarını kırıp parçaladılar. Bütün ilaçları, ilaç şişelerini, tedavi, sağlık araçlarını yerlere atarak kırıp döktüler, sonra da hepsini ağır asker postalları altında tepinerek ezip tuzbuz ettiler.

Yalnız bu kötü öfke, Kuvayı Milliyenin yenilmezliğine karşı duyulan kızgınlığın zavallıca bir gösterisinden başka bir şey değildi.

Cevat Rifat beyin çığ gibi büyüyen mızraklı atlıları, yiğit piyadeleri, bu bölgede tutunmağa çalışan Fransızların alınyazısını çoktan belirlemişti. Nitekim, otuz atlı erle bir subaylarını gübre olarak geride bırakıp ramazan bayramı sabahı çekilip gittiler.

Çerkes'lerle Abazalar'ın oturduğu bölgelerde ayak-

lanışlar birbirini kovalarken Cevat Rifat bey Zonguldak bölgesinde Fransızlarla ayaklanıcılar arasında geçilmez bir Kuvayı Milliye duvarı meydana getirmeğe başladı. Onun olağanüstü örgütçülük gücü, alçakgönüllü bir örtü altında koskoca bir varlık yarattı. İkinci Bolu ayaklanışı sırasında bu bölgede Cevat Rifat beyin, elindeki süvari kamçısiyle her dokunduğu canlı varlık, bir asker olup çıktı. Bedri Emin bey buyruğunda üç yüz mızraklı bir atlı müfrezesi, Bahriye binbaşısı Murat bey buyruğunda bin kişilik bir mavi tabur, Sürmeneli Rifat kaptan buyruğunda bir karadeniz ulusal taburu, Sabri bey buyruğunda beş yüz kişilik bir güç, Mahir bey buyruğunda bir dağ bataryası ile üç yüz kişilik bir karargâh bölüğü gibi vurucu örgütler meydana geldi. Sakarya ağzında İpsiz Recep buyruğundaki hızla büyüyen Karadeniz uşakları çetesiyle bir anlam aldı. Daha önceden Ereğli'de bulunan, Fransızların kasabaya girmesine engel olan ulusal çete, Cevat Rifat beyin etkisiyle daha çok büyüdü.

Kızılcahamam yoluyla Ankara'ya giderek güney illerimizde maraş'ta, Urfa'da yedikleri sopanın acısını çıkarmak, kara elmas yatakları üzerine Fransız bayrağını sonuna dek dalgalandırmak isteyen Fransızlar, Cevat Rifat beyin, gözlerine doğru sivriltip uzattığı Türk mızrakları karşısında ileri doğru bir adım atamaz oldular. Bu yerden mantar biter gibi birden bitiveren ulusal örgütler karşısında şaşırıp kaldılar.

Ankara Cevat Rifat beyin, Fransızlara Ankara yolunu sonuna dek kapayan göz dolduran çalışmasını çabucak gördü. Nisanda ulusal örgüte başlayan yüzbaşı Cevat Rifat bey ağustos ayı içinde milis generalliğine yükseldi.

15 Ekim 1920 günü onun kurduğu canlı barikatı yıkmak Ankara'yı korkutmak isteyen Fransızlar, Montesquieu'nun, Diderot'nun, Voltaire'in özgürlük bayrakları Türk mızraklariyle delik deşik edilmiş olarak geri çekildiler.

Sonra bu kalabalık güçlerin bir bölümü Muhittin paşanın buyruğuna verildi.

Fransızlar, 12 Ocak 1921 günü Cevat Rifat beyle Muhittin paşa'nın güçlerine bir saldırı daha yapacak, bunu da kıran ulusal güçler saldırı girişimini ellerine alarak karşı saldırıya geçecek, onları Karadeniz kıyı şeridi üzerinde daracık kayalıklara dek kovalayacaktı.

— 4 —

YERYÜZÜNDE CEHENNEM CEZASI

Dünya vatandaşları haset, aç gözlülük ve kinden uzaklaşacak biçimde eğitilmelidir.

— Mustafa Kemal —

Rum soyundan bir Amerikalı papaz olan Klematyos ilk kez Türkiye'ye gelip İnebolu'nun yalçın bir tepesindeki kilisede eski Pontus dükünün ağulu tohumlarını ektiği günden beri Karadeniz kıyısının zümrüt yeşili şeridi üzerinde mutlu günler geçiren Rumların başları belâya girdi. Bırakışma döneminde yeryüzünün birçok yerlerinden getirilip bu yemyeşil dağlara dökülen Pontus düşleriyle, Türk düşmanlığı ile beslenmiş çetecilerin sayısı yirmibeş bini geçti. Papaz Yermanos, Samsun reji müdürü Tokomanidis, Yunan soyundan İngiliz subayı yüzbaşı Solter, bu korkunç, öldürücü, vurucu, kırıcı, yıkıcı gücün gözle görülür örgütçüsü oldular. Bunların arkasında devletler vardı. Batum'dan Sinop'a dek uzayan yemyeşil dağ zinciri üzerinde yuvalanan bu yirmi beş bini aşkı Pontus çetecisi, bırakışmadan Türk Kafkas ordularından alınıp Batum'da toplanan Osmanlı ordusunun silâhlariyle silâhlandırılmıştı. Batum'da 18 Aralık 1919'da kurulan Pontus

Rum hükümeti, Trabzon'u merkez yaparak taa Zonguldak'a dek uzanmak düşüncesiydi. Bu hükümet, komünistler Batum'a gelinceye dek orda kaldı. 1920 yılı içinde bir bastırma alayı kuran Topal Osman, bu kan, ateş, ölüm saçan yirmi beş bin çeteciye karşı kıyasıya bir savaş açtı. Bunları küçük topluluklar olarak yakaladığı her yerde ezdi. Son kerte acımadan sürüp giden savaş, bütün insanlık kurallarının dışında bir gidiş aldı. Her iki yandan yakalananın en yeğnik cezası ölümdü. Pontosçu'lar, Türk toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurmak üzere savaşırken Türkler salt üzerinde yaşadıkları yurdu savunmak, kurtarmak uğrunda savaşıyorlardı. Son zamanlarda her iki yanın öldürme yöntemleri, alabildiğine sertleşmiş, vahşileşmişti. Savaşçılar, artık korkunç işkencelere başvurarak hem karşılarındakileri yıldırmağa çalışıyorlar, hem de dökülen kanların öcünü alarak ferahlamak istiyorlardı.

Son zamanlarda Topal Osman'la Pontosçu'lar arasındaki en kanlı kıyasıya savaşlar Samsun dağlarında geçmekteydi.

Osman Ağa, alayını Samsun'a getirmiş hükümet konağına yerleştirmişti. Samsun sokaklarında ateş eğitimi yapan Pontosçular, dağların en kuytu mağaralarına çekilmek zorunda kaldılar. Osman ağa, Samsun bölgesinin hem asker hem sivil biricik gücüydü. Bütün bölgeyi kontrol ediyordu. Dağlarda, bayırlarda saklandığı öğrenilen Pontosçu çete grupları üzerine atılan Karadeniz uşakları, acımadan vuruyor, öldürüyor, Türk toprağını temizlediklerinin inancı içinde içleri rahat dönüyorlardı.

Son çete savaşında Osman ağanın savaşçıları birkaç ta Giresun'lu Rum yakaladılar. Hemen yakaladıkları yerde öldürülmeleri, çeteci yasasına göre gereken bu bir kaç Pontosçu, salt Giresun'lu olduklarından dolayı öldürülmeyerek Topal Osman ağaya getirildi. Osman ağa, yırtık üstbaşlarına, birbirine karışmış saç, sakallarına, aradan epeyce zaman geçmesine bakmadan bunları tanımakta gecikmedi. Bunlar mahalle arkadaşları denecek kerte ya-

kından tanıdığı eski Giresun'lu Rum çocuklarından azma kanlı çetecilerdi. «Silâhları ellerinden alınmışsa da ağırlıkları kendileri taşısınlar diye fişekleri üstlerinde bırakılmıştı. Fişeklerin önemli bir bölümü boştu.» Demek ki sonuna dek çarpışmışlardı. Karargâhta yaralı sağ bacağını öne doğru uzatarak oturan Osman ağa, vaktiyle hergün birlikte oyun oynadığı bu çocukluk arkadaşlarını feleğin bu biçimde karşısına çıkarışına çokça şaşmadı. Şundan ki bunların beşikten beri bu gibi düşüncelere alıştırıldığını, o da o yaşlardan beri biliyordu. Çocukluk günlerinin o insancıl, barışçıl dönemi arkada kaldıktan sonra kemikleşen korkunç düşünceler, birer granit duvar gibi araya giriyor, bu davarların arkasında alabildiğine korkunç oyunlar oynanıyordu. Şimdi, şu Osman ağanın karşısında süklüm püklüm duran üç gürbüz, orta yaşlı adam, bir Venizelos'tan, bir Yermonos'tan, bir Tokomanidis'ten başka neydi ki?

Topal Osman ağa, onları küçümsemeyle birer birer süzdükten sonra şöyle konuştu :

— Ulan Yanko, Hristo, İstrati, benim karşımda döğüşen domuzlar siz miydiniz? Vay nankörler, vay! Söyleyin, şimdi size ne ceza vereyim ben?

Çok güzel Türkçe konuşan Pontosçular, Topal Osmanın ayağına düştüler, yalvarıp yakardılar. Onların bu yalvarışları Osman ağayı daha çok iğrendirdi. Bunca zulüm yapan insanlar, sessizce ölmesini bilmeli değil miydi?

— Alın ha bunları, kapayın kenefe!

Diye buyurdu.

*

Topal Osman Giresun'a gitmek için Trabzon'a kalkmak üzere limanda bekleyen Gülnihal vapuruna bindi. Silâhlı adamları, üç Giresun'lu Pontos çetecisini de elleri, kolları bağlı olarak getirip geminin anbarına boş birer çuval gibi attılar.

Topal Osman, görünüşte bunları Giresun'a götürüp

yerli nankörler olarak halka gösterecek, sonra da, örnek olsun diye yine halkın karşısında kurşuna dizdirecekti. Bu, ağalariyle Gülnihal'e binen on beş silâhlı koruyucusunun düşüncesiydi. Yoksa, o düşüncelerini salt kendisine saklıyordu. Topal Osman, Pontosçuları birer vatan haini olarak düşünüyordu. Üzerinde yaşadıkları toprağın halkına ve Hükümetine, yabancı uluslarla birleşerek silâh çekmişler, durmadan adam öldürüyorlardı. Öldürdükleri salt silâhlı savaşçılar olsa yine neyse neydi. Onlar, kundaktaki çocuktan başlayıp kadınları, erkekleri, yaşlıları, gençleri kesiyor, biçiyor öldürüyorlardı. Bunlar, kan içinde canavarlardı. Kanları helâldı.

Topal Osman ağa silâhlı adamlariyle doğru birinci mevki salona girdi. Herkes kalkarak yerini onlara verdi. Karadeniz giynekleri, zıpkalar kara başlıkları içinde yakışıklı, şahin bakışlı karadeniz uşakları, yumuşak koltuklara, kanapelere yan gelip oturdular.

Gülnihal kalktı. Çalt burnu feneri dönüp duruyor, sonsuz karanlık içinde şimşek çakıyordu. Gemide görevlilerden, bir de Osman ağadan başka uyanık hiç kimse yoktu. (Elbette koruyucuları da uyanıktılar. Ancak hafiften şekerleme kestiriyorlardı.)

Osman ağa, kafasındaki düşünceyi haklı çıkaracak güçlü kanıtlar bulmuştu. Bu herifler, şu birkaç yıl içinde Karadeniz sıra dağlarının cennete benzer yemyeşil vâdilerinde kurulmuş dört yüz Türk köyünü yakmışlar, buralarda oturanların çoğunu da gözyaşlarına bakmadan türlü işkencelerle öldürmüşler, birçoğunu da evleriyle birlikte yakmışlardı. Evet, yakmışlardı. Önemli olan yakmaktı. Diri diri bir insanın ateşe atılarak yakılması ne korkunç bir canavarlıktı. Evet, bu Pontosçular, Türkleri kuzu gibi, koyun gibi, dana gibi böğürte böğürte melete melete kızartmışlardı. Kendisi, şimdiye dek bunu hiç denememişti. Dişe diş, bıçağa bıçak, kurşuna kurşun, ateşe ateş gerekti. Karadeniz dağlarının ıssız geceleri kızartan dört yüz yakılmış köyün alevleri, dumanları içinde diri diri, cayır cayır yanmakta olan Türk kadınlarının, Türk

çocuklarının, Türk yaşlılarının çığlıklarını işitir gibi oluyordu.

Topal Osman, kalkıp yavaş yavaş güverteye çıktı. Kapkaranlık Türk kıyıları, insansız ormanlık bir bölge gibi uzuyordu. O karanlıklardaki ağaç kütüklerinden çatma evlerde, erkekleri savaşlarda eriyip gitmiş yığınlarla sahipsiz Türk kadını bu vahşi Pontus canavarlarının günlük avları durumundaydı. O yana bakarken dişlerini gıcırdattı. Bir yandan da gözleri denizin uzaklarında fıldır fıldır dönüyordu. Umulmadık bir düşman gemisi Gülnihali durdurup içini araştıracak olursa ölünceye dek çarpışması gerekiyordu. Nemrut Mustafa paşa Divanıharbi daha geçen yıl onu ölüme mahkûm etmişti. Şu sırada yakalanacak olursa gönderileceği yer darağacıydı.

Osman ağa elinden hiçbir vakit eksik etmediği gümüş kamçısiyle çizmelerini hızlı hızlı döğerken adamlarına :

— Haydi inelim aşağı :

Dedi. İndiler. Kazan dairesinin yanından geçerlerken Topal Osman durdu. Aşağıdan tatlı bir sıcaklık esiyordu. Kıpkızıl alevlerin aydınlığında gövdelerinin üstyanı terden parlayan sırım gibi ateşçilerin ocaklara durmadan kömür atışlarını seyretti. Kapkara ellerinin tersiyle, mendile benzer kapkara paçavralarla durmadan yüzlerini, göğüslerini, sırtlarını silen, sonra yanıbaşlarındaki su dolu testiyi durmadan başlarına dikip serinlemeğe çalışan ateşçilerin çektiği zahmeti baştanbaşa bir daha yaşadı. Ocaklara atılan kömür, ilkin kapkara bir duman çıkarıyor, sonra kızgın ateş onları hemen kavrayıp kıpkızıl bir ateşe çeviriyordu. İşte, cehennem ateşi de mutlaka böyleydi. Yalnız anlaşıldığına göre bu ateş onun yanında çocuk oyuncağı gibi kalıyordu. Bütün günahlılar, Tanrı katında suçlu olanlar, bunun yüz kat daha korkuncunda yanacak, kavrulacak, ama ölmeyecekti. İşte cehennemin temel anlamı, büyüklüğü, korkunçluğu da buradaydı. İnsan, yanacak, bu cehennem ateşinin korkunçluğunu etlerinin, ruhunun içinde duyacak, ama ölmeyecekti. Bu

Pontos gâvurcuklarının yeri acaba neresiydi? Cenneti bir yol geç, oraya adım atamazlardı. Arafat'a pek yüzleri yoktu. Onları paklayacak en güzel yer, cehennemdi.

O da şu gâvurcuklara yarın cehenneme atıldıklarında yabancılık çekmesinler, bu olay, çok uzun yıllar dillerde dolaşsın diye ufak bir ateş cezası verecekti. Onlar, gerçi, evleriyle birlikte on binlerce Türk'ü yakmışlarsa da öğrenerek cehenneme gidecek olurlarsa Tanrının vereceği cezanın korkunçluğunu daha gerçeğe yaklaşık bir biçimde duyup değerlendirebileceklerdi.

Onun, şimdi, şu gâvurcuğa vereceği ceza, taa Batum'dan Yunanistan'ın en küçük köylerine dek onun adını bir korku bayrağı gibi gezdirecek, hele şu güzelim Karadeniz dağlarında dolaşanlar, korkudan tir tir titreyerek onun adının işitildiği her yerden şeytan görmüş gibi kaçacaklardı.

Topal Osman, böyle düşünerek yanındaki adamlarına:

— Getirin şu gâvurları, yakacağım onları!

Dedi. Adamları, ilkin bir irkildiler. Kulaklarına inanmadılar.

— Ne duruyorsunuz be? Getirin şunları dedim ya!

Adamları, elleri ayakları sımsıkı bağlı dört Giresunlu Pontosçu Rumu getirmeğe giderlerken Osman ağa da demir merdivenlerden kazan dairesine indi. Ateşçiler, Osman ağayı tanıyarak korkudan bir yana çekildiler.

Biraz sonra, dört Pontosçu Rum, merdivenlerden aşağı indirilip birer mumya gibi kömürlerin üzerine yatırıldı.

Osman ağa ateşçilere:

— Açın ha şu ocakların kapaklarını,

Diye buyurdu. Ateşçiler kapakları açtılar. Dışarı cehennem gibi bir sıcaklık vurdu. Topal Osman, sonra adamlarına döndü, yerde gözleri korkudan yuvarlak kesilmiş tutsakları gösterdi :

— Atın ha şu bokları ayaklarından ocaklara, buyruğunu verir vermez dört kişi kurbanlarından birini yakala-

yarak bir kütük gibi ocağa soktu. Kulakları tırmalayan çığlıklar arasında Osman ağanın yedi silselesine rahmet okuyan sövgü dizileri yükseldi. Birinci kurban, henüz ayaklarından tutuşurken ikinciyi de onun yanına sürdüler. Yürek tırmalıyıcı korkunç bağırtılar, oradakilerin tüylerini diken diken etti. İkinci ocağa üçüncü kurbanı soktular. O da ateşe karşı babayiğitlik olamayacağını göstererek en yakası yırtılmamış sövgüleriyle Osman ağayı kalaylayadursun bu sırada onu çok yakından tanıyan dördüncü tutsak bu korkunç cezayı daha kolay bir ölüm biçimine çevirtmek umuduyla yalvardı :

— Ağa, fışkını yiyeyim, bana işkence etme. Ne olur çek tabancanı vur beni!

Osman ağa :

— Atın ha bu gâvuru da içeri,

Demeğe kalmadan dördüncü Pontosçu Yanko, çok kaba sövgüler savurarak balıklama ocağın içine atıldı.

Bacakları yağlı çıralar gibi yanarak ölümü daha geç tadan Pontosçular, tavaya konmuş canlı balıklar gibi ateşlerin içinde sıçrayıp duruyor, bağırıp çağırıyor, sövüp sayıyor, boğazlanan domuzlar gibi tiz korkunç çığlıklar atıyorlardı. En sonra, ocakların ateşleri dört Postosçuyu da cızırdatarak eritmeğe başladı.

Topal Osman, oradakilere dönerek :

— Bunlar da insandır, diyeceksiniz ama, değil. Daha düne dek bu memlekette kimden ne kötülük gördüler? Öyleyken şimdi hepsi kanımıza susamıştır. Herbiri kimbilir kaç masum dindaşımızın kaatilidir. Yok, uşaklar, yok. Bunlara acımak olmaz. Arkada kalanlarına da ibret olsun. Bilsinler ki bize nankörlük etmeğe kalkacak olan gâvurun cezası işte budur.

— 5 —

GEDİZ SAVAŞI

Fakat varlığımızı ve bağımsızlığımızı korumak için, güven içinde çalışarak «müreffeh» ve mutlu olmasını sağlamak için her vakit yurt ve ulusumuzu savunmaya gücü yeter bir orduya sahip olmak ta amacımızdır.

— Mustafa Kemal —

Ethem bey, Keçiören'de dinlendiği günlerde Ankaranın bütün sollariyle tanıştı. Onlar, onun çevresinde pervane gibi dönüyorlardı. Biricik umutları oydu. Ethem beyle ağabeyleri de Hakkı Behiç beyin kurduğu Yeşilordu Derneğine girmiş böylece bu dernek birden büyük bir anlam kazanmıştı. Şu sırada Ethem bey, biricik zaferler kazanmış kumandandı. Bir halk ordusunun kumandanıydı. Yeşilorduyu onun güçlerinden ötede mi arayacaklardı?

Ethem beyle kardeşleri, Yedilorduya girip te söz söylemek hakkını ele geçirince durum gerçekten çok önemli bir renk aldı. Türkiye'ye son kerte önem veren Sovyetler de birden bire gözlerini Ethem beye, onun asker gücüne çevirdiler. Onu tuttular, onun Türkiye halk hükümeti-

ni kurması için gereken koşulları hazırlamak üzere kollarını sıvadılar. Ankara'nın solcu çevrelerinde artık Ethem bey, «başbuğ» olarak çağrılıyordu. Meclisin çoğunluğu onun asker dehasına hayrandı. Mustafa Kemal'e karşı onu tutuyordu. Eskişehir'de Ethem beyin parasiyle Anadolunun en modern basımevi kurulmuş, burda Mustafa Suphi beyin Bakû'da çıkardığı gazetenin adıyla «Yeni Dünya» gazetesi çıkmağa başlamıştı. Gazete, Osmanlı ordusuna, bunun artıklarına karşı küçümseyici yazılarla dolup taşıyor, subaylara «Sarıbacak» diyordu. İstanbul'dan kaçıp gelmiş, Ethem beyin ordu saflarına katılmış genç komünist bir gazeteci, Arif Oruç bey, bunun başyazarlığını yapıyordu. Ethem bey de o dönemde Troçki'nin düşündüğü gibi düşünüyor, az zamanda bütün dünyanın komünizmi benimseyeceğine inanıyordu. Ankara'nın bir yığın aydın Bolşeviği gibi o da bunu Türkiye'de bir gün sorunu olarak görüyor, bütün duygulariyle, düşünceleriyle buna göre hazırlanarak yaklaşan «iktidar» günlerinin mutlu düşleriyle yaşıyordu.

Yalnız o, ordusunun dışında bayağı bir sinekten başka bir nesne değildi. Şundan ki ordusu yüz kilometrelik bir sınır çizgisi üzerinde bütünüyle Yunan ordusunun karşısında bağlı bulunuyordu. Bu ordu, yeni erat katkıları olmadıkça orda eriyip sıfıra inebilirdi. Mustafa Kemal de İsmet bey de, Rafet bey de onun yeni erat edinmesi biçiminin karşısındaydılar. Onun ücretle asker toplaması yüzünden düzenli ordunun kurulamadığından, kurulamayacağından yakınıyorlardı. Anlaşmazlık, böylece bütün kötü sonuçlarını kucaklayarak patlak vermişti bile, Ethem beye göre böyle Türkiye'nin sosyal bir devrime geçirilmesi düsünülen bir zamanda onun ordusunun yüz kilometrelik bir bölgeye serpiştirilmiş olması çok büyük talihsizlikti!

Ethem bey, Türkiye'de sarsıntısız bir sosyalist devrimin olmasını artık toplumcu gibi candan istiyordu. Osmanlı ordusu saflarında yetişmiş yüksek rütbeli subayların, sosyal devrime hiçbir vakit yanaşmayacaklarını

bunlara eğilimli herkesi her örgütü temizleyeceklerini artık yakından biliyordu.

İlk iş olarak büyük yorgunluk içinde bulunan, türlü yakınmalarını dinleyip durduğu ordusunu geri alıp biraz dinlendirmek, ondan sonra Osmanlı Ordusunun hırslarını bir kenara itmek gerektiğini düşünüyordu.

*

Ethem bey, bunları düşünerek bir sabah elindeki filintası, on beş silâhlı atlısiyle Ziraat mektebi'ndeki Genel Kurmay başkanlığına gitti. Adamlarını dış kapının önünde, koridorda nöbete dikerek genel kurmay başkanı albay İsmet beyin odasına girdi. Karşılıklı koltuklara oturdular. Kahvelerini içerlerken Ethem bey, gelişinin nedenini şöyle açıkladı :

— Beyefendi, Gediz'de yüz kilometre uzunluğundaki geniş bir cepheyi korumak zorunluğuyla karşı karşıya bulunan kuvayı seyyarenin subay ve eratı bezgin ve yorgun bulunuyor. Bu güç, hızla güçlendirilmelidir. Yoksa düşmanın ağır bir saldırısı karşısında görevini hakkiyle yapamaz. Bu düşünce, durmadan kafamı kurcalamaktadır. Yeni kurulmuş nizami tümenlerin varlığından yararlanılarak güçlerimizin biraz geri alınıp dinlendirilmesi gerekir.

İsmet bey, elinde kurmay pergeliyle oynayarak şöyle dedi :

— Ethem bey, kuvayı seyyarenin bu biçimde geri çekilmesini ben uygun bulmuyorum. Eskişehirden cepheye gönderilmek üzere hazırlanan iki milis birliği var. Bundan başka bir nizami alay da vererek kuvayı seyyareyi güçlendirebiliriz. Bu sorunu siz en iyisi Ali Fuat paşayla görüşünüz.

Ethem bey, bu kısa görüşmeden sonra kalkıp Keçiören'e döndü. Kafasını kurcalayıp duran bir başka tehlikeli sorun daha vardı ki bunu hiç kimseye danışamazdı. Mebus Mehmet Şükrü beyin, hükümet merkezinin

Sivas'a kalkacağı üstüne kendisine fısıldadığı giz, bütün düşüncelerini altüst etmişti. Hükümet merkezi Ankara cephe kumandanı olduğu halde kendisine bile açıklamadıkları bu tasarıyı hiç kimseyle tartışmayacağını anlıyordu: «Genel kurmay başkanlığının bu tasarının, cepheyi daraltmak ve düşman ilerleyişini demiryolsuz bir bölgeye götürerek güçleştirmek, zaman kazanarak ulusal orduyu hazırlamak isteğinden ileri geldiği gerekli neden ler olarak düşünülüyor. Mustafa Kemal paşanın kişi olarak bu plânı doğruladığını sanmıyorum. Nitekim, hazırlandığı ve batı cephesi kumandanı Ali Fuat paşanın düşüncesinin sorulduğunu kesin olarak öğrendiğim Ankara'nın bırakılması konusu, ayrıntılarına dek tasarlanmış olduğu halde meclise getirilemedi. Bu tehlikeli karardan vazgeçilmesinin temel nedenlerini ben bilmiyorum. Ne var ki İsmet beyle Refik beyin hazırladıkları söylenen bu plân, uygulanacak olursa kurtuluş savaşının büyük bir tehlikeye gireceğinden hiç kuşkulanılamaz.»

«Bunun ne pahasına olursa olsun önüne geçilmesini Ali Fuat paşa hazretlerine yazmalıyım. Bu da olmaz. Şundan ki haberin kaynağını açığa vurmak gerekir.»

«Eğer genel kurmay başkanlığının tasarladığı plân uygulanacak olursa bizim cephelerdeki durumumuz kökünden değişecektir.»

Ethem bey, bozulan üzüm bağlarının paslı yapraklarına bakarak tatlı güz güneşine sırtını vermiş, böyle düşünürken eline Ali Fuat paşadan bir telgraf getirdiler. Paşa, onun sağlığını, sağlık durumu engel olmazsa birliğinin başına dönüp dönmeyeceğini soruyordu.

Ethem beyin sağlık durumu, temelli düzelmemişti, gerek ciğerlerindeki gerekse midesindeki sürekli ağrılar, ancak onun kalbini, kafasını dolduran sıcak, renkli gelecek hülyalariyle biraz olsun uyuşuyor, diner gibi oluyordu. Yaptığı, yapacağı büyük ulusal, övülesi işler onu bir çocuk gibi avutuyordu.

Paşanın sağlığını soruşunda bir önemli düşüncesi olduğunu anladı.

Ethem beyi, Ankara'ya bu gelişinde daha çok çarpan Ankara'nın «manevi» havası olmuştu. Ağabeylerinden birinin cephede, öbürünün Ankara'da kendi adına har vurup harman savurması, gelecek için onu çok kaygulandırıyordu. Hükümetle meclis kedi köpek gibi dalaşıp duruyordu. Meclis, gün geçtikçe Mustafa Kemal'in elinden çıkıp kendisine doğru geliyorsa da bu bile onu üzüyor, gelecek için korkuyor, kaygulanıyordu. İki önemli hastalık, onu cephelerde asıp kesen o sert asker olmaktan uzaklaştırıp korkunç kuruntulara doğru sürüklüyordu. Bu duyu yanını boğup herkesin istediği o güçlü, büyük asker olarak görünmek uğruna insanüstü bir savaş içinde bunalıyordu.

Reşit beyin Ankara'da çevirdiği işlerin, söylediği aşırı sözlerin hiçbirini doğrulamıyor, benimsemiyordu. Reşit bey, her konuştuğu kalabalık bu küçük kardeşine ilerde taşıyamayacağı büyüklükte yükler hazırlıyordu. Bunlar kulağına geldikçe Ethem bey deli oluyordu. Ne yazık ki ağabey, onca Tanrı yarısı gibi bir anlam taşıyordu. Bu karadüş çukurundan kurtulup silkinebilmek için en iyisi cepheye gitmeliydi. Ali Fuat paşaya hemen olumlu bir yanıt vererek yolculuğa hazırlandı. Ankara'dan sanki kaçar gibi Mustafa Kemal paşanın yaveri Hayati beye «kişisel işlerimle uğraşmak ve yine kısa zamanda dönmek üzere» gittiğini bildiren bir mektup bırakarak Eskişehir'e yollandı. Ali Fuat paşa, Bozöyük'teydi. Oraya gitmesi gerekiyordu. Onunla baştan beri alınyazısı birliği etmiş gibiydi. Paşanın düşünceleri her ne kadar sosyalizme bolşevikliğe yatkın değilse de bir halk ordusunun çarkları arasında kolayca çalışabilecek bir davranış, düşünce esnekliğine sahipti. Ethem bey, onun dediği şeyleri seve seve yapabilirdi.

Ethem bey, Eskişehir'e inince 1920 Eylülünde kurduğu kendi gazetesi «Yeni Dünya»nın idarehanesine uğradı.

Ticaret basımevini satın alarak Arif Oruç beyin başyazarlığında Yeni Dünya gazetesini buyruğuna vermişti. Yeni Dünya, sırtını Ethem beyin asker gücüne, ünü-

ne dayayarak komünizmi savunuyordu. Ethem beyi bütün Türkiye'de siyasal asker tek lider, başbuğ olarak bildiriyordu. Yeni Dünya, başlığının altında : «Dünyanın fıkarayı kasibesi birleşiniz!» diye yazıyordu.

Gazetenin imtiyaz sahibi başyazarı Arif Oruç bey, başlangıçta gazetenin başlığını «Türk Bolşevik», sonra da «İslâm Bolşevik» olarak kullanmak istemişse de sonradan bunlardan vazgeçmişti.

Arif Oruç bey, hemen Ethem beyle bir röportaj yaptırarak gazetesine koydurdu. Ertesi sabah çıkan Yeni Dünya'da «Milli kahramanlarımızla mülakat» başlığı altında yayımlanan bu röportajda kendisine sorular soran gazeteciye Ethem bey şu yanıtı veriyordu:

— İyi uygulanmak koşuluyla bu memleket ve bu milletin ancak Bolşevikliği kabul etmekten başka çaresi kalmadı.

Bir başka gazetecinin:

— Bolşevikliğin dünyayı kaplayacağına zatıaliniz inanıyor musunuz?

Sorusuna Ethem bey şu yanıtı veriyordu:

— Evet, bolşevizm dünyayı kaplayacaktır. Biz onu lâyık olduğu hisle karşılayıp kabul edersek memleket herhalde mutlu olacaktır.

*

Ethem bey, Eskişehir'den ayrılıp Ali Fuat paşanın Bozöyük'teki karargâhına vardığında onu büyük bir savaş hazırlığı içinde buldu. Paşa, onu hemen kabul etti. İlk olarak sağlığını sordu. O da kendisinde henüz bütün bir iyilik duymadığını söyledi. Sonra, paşa, baklayı ağzından çıkarmakta gecikmedi:

— Ethem bey, düşmanın ayrı bir tümeninin bulunduğu Gediz'e karşı bir saldırı yapmayı düşünüyorum. Bu saldırıdan amacım, ordumuzun, istediğinde hareket yapabileceği konusunda yurda güven aşılayabilmek ve düşmanın

belki yapmayı düşündüğü saldırılarını geciktirmek, vakit kazanmaktır. Siz, ne düşünüyorsunuz?

Ethem bey, paşaya Ankara'daki ruh durumunu anlattı. Hükümet merkezinin Ankara'dan Sivas'a götürülmesi için yapılan plândan sözetti. Paşa, bunları hiç renk vermeden, şaşkınlık izi göstermeden dinleyince Ethem bey, onun da bunu bildiğini anladı. Ethem beye öyle geldi ki Ali Fuat paşa, Yunanlılara karşı yapacağı bu saldırıyla Ankara'dan Sivas'a kaçmağa hazırlananların korkaklığına da birkaç yumruk indirmek istiyordu.

Ali Fuat paşa, Ethem beye:

— Saldırı, inşallah başarıya ulaştıktan sonra yine dinlenmeye gidersiniz, dedi.

— Paşam, iş benim dinlenmemde, hattâ yaşamamda değil; yeter ki girişeceğimiz saldırıda benden beklediklerinizi yerine getirmiş olayım.

Gediz'de tek başına, üstlerinden çok uzaklaşmış bulunan tümenin kumandanı albay Kondilis'ti (Sonradan başvekil). Albay Kondilis'in tümeni Gediz'i ele geçirdikten sonra daha ilerlere de sarkmak istemişse de Ethem beyin Gediz'in kuzeyine çekilmiş olan kuvayı seyyaresi buna baskın üstüne baskın yaparak göz açtırmamış. Yunan ordusunun bu atak kumandanını Gediz sırtlarına çekilmek, «tahkimat» yapmak, orda yerleşmek zorunda bırakmıştı. Bu, Kuvayı Milliyeye ve Kütahya'ya karşı sürekli bir tehlike meydana getiriyordu.

Saldırı, 24 Ekim 1920 günü sabahı başlayacaktı.

Ethem bey, Gediz'deki albay Kondilis tümenine yapılacak saldırıyı Ali Fuat paşayla görüştükten sonra kurmay başkanı yüzbaşı Halil beyden bu tümenin durumunu inceleyerek kendisine bildirmesini buyurdu. Yüzbaşı Halil bey, bir kaç gün sonra Kütahya'daki karargâhında bulunan Ethem beye gidip raporunu verdi. Ethem bey, o zaman, kuvayı seyyareye katılacak iki nizami alayla, arkası kesilerek yapılacak bir saldırı sonucunda bu tümenin yokedilebileceğini anladı. Bu keşif sonucunu kalkıp Eskişehire giderek Ali Fuat paşaya bildirdi. Sonunda şöyle dedi:

— Ordu buyruğunda ve yedeğinde kuruluşu bütünlenmiş bulunan nizami birlikler de böylece savaşa alıştırılmış, denenmiş olur.

Paşa :

— Güvene değer gördüğüm sekizinci ve on birinci piyade tümenleri ihtiyaç olarak bugün ordu buyruğunda hazırdır. Gerçekten Gediz'de ayrı bir durumda bulunan bir tümenlik Yunan gücüne yapacağımız kesin bir baskın saldırısıyla iyi bir sonuç alınacağına ben de inanıyorum. Genel Kurmay Başkanlığı bu isteğimize karşı durduysa da kimi mütalaalarımla diretmem üzerine uygun görüldü.. Bu hareketin ne biçim yapılacağı üstüne Alayunt istasyonunda tümen kumandanlarımın katılmasiyle bir savaş kurulu toplar ve saldırı gününü kararlaştırırız. Öbür gün yani Çarşamba günü siz de bulunursunuz, konuşuruz.

Ethem bey, saldırı kararı alındıktan sonra Ali Fuat paşadan ayrılarak Kütahya'ya gitti. Göğsündeki öldürücü hastalığı şimdilik unutmuş gibiydi. İlle de midesindeki sancılar onu bitiriyordu. Bir yaylıya atlıyarak cepheye gitti. Kuvayı Seyyare, Reşit beyin sorumu altındaydı. Hükûmetin Kuvayı Seyyareye karşı duymakta olduğu hoşnutsuzluğun savaşçı safları arasında bir yaprak dökümü görünüşü meydana getirdiğini gördü. Kendi hükûmetince desteklenmediklerini, kendilerine düşmanlık bile beslendiğini öğrenen milis ordusu, perişan bir ruh durumu içinde gevşemiş gitmişti. Sanki bunlar daha bir ay önce Demirci'de düşmanı önüne katıp kovalayan savaşçılar değildi. Ordunun çelikten disiplin ruhu tuzbuz olmuş gibiydi. Nizamî orduyla kendi aralarında başgösteren ayrılık onları yüksek kumandanlık gözünde üvey evlât durumuna düşürmüştü. Başlarındaki subaylarla birlikte bütün bu savaşçı yığınları, bir yıldan beridir yaptıkları paha biçilmez kahramanlıkların hiçe sayıldığını görüyor, için için başlayan bir öfkenin, acı bir kızgınlığın, güvenikliğin yarattığı genel bir kaygu içinde yüzüyordu.

Ethem bey, bunu açıkça gördü, anladı. O zaman, «hastalığım ne kerte ağır olursa olsun keşke ordumu ağa-

beylerime bırakıp Ankara'ya gitmemiş olsaydım!» Diye söylendi. Reşit bey, orduyu kaygulandırıcı, yıpratıcı, bezdirici bir ruhla ağulamıştı. Hükümet büyüklerince ve ulusça desteklenmediğini gören küçük savaşçı tipi, kendisini boşlukta sallanır görüyor, kahramanlıkların bomboş davul seslerinden başka bir nesne olmadığına inanmağa başlıyordu. Onların başları üzerinde altın ışıklar saçan ortaklaşa kahramanlık ruhu, bir havai fişek gibi en zengin parlaklığını gösterdikten sonra sönerek mor çiçeklerle karanlıklara dökülmeğe başlamıştı.

Ethem bey, bu çökmekte olan kahramanlık ruhunun bir daha nasıl yükselebileceğini boşuna düşündü. Artık, bu ağır leşi kaldırabilecek altın manivela onun ellerinde değildi. Artık, iş işten geçmişti. İçinden gözyaşları gidiyordu. Ordudaki bu değişikliğin nedenini bir de Tevfik beye sordu. Tevfik bey, bu sonucu doğal bulduğunu söyleyerek şu yanıtı verdi:

— Böyle olduğu yerde kımıltısız duran bu adamlar, içleri güçleri kalmadığını anlarlarsa elbette başka nesnelerle uğraşırlar.

Tevfik bey, askeri eğitim işleriyle oyalamayı da doğru bulmuyordu.

— Ne öğrenecekler? Bütün öğrendikleri, savaşın içinde oluyor. Kolordu kumandanlarının bilmediklerini biliyorlar. Kuramlara gelince: Bundan böyle hiç kimse onlara bir eğitim düşüncesi aşılayamaz.

Ethem bey, yüz kilometre uzunluğundaki bütün cepheyi gezip dolaştı. Siperler içinde başıboş bırakılmış, olumsuz duygular, düşünceler arasında bunalmış savaşçı yığınlarını sonsuz bir acıyla gözden geçirdi.

Hükümetin, sevilir ordusunu bütünüyle yüzüstü bırakmış olduğunu gördü. Onlar, umutsuzluğun bataklığında çürümek üzere bırakılmışa benziyor, Ankarada bütün duyduğu, işittikleri burda güzelce uygulanıyordu.

Ethem bey, bu yürekler acısı durumu gördükten sonra bir de düşmanın bu cephedeki durumu üstüne bilgi edinmek istedi. Düşman, bir ay önce Demirci'de yediği

sopayı şimdi bile unutamamış olacakti ki, cepheye durmadan taze güçler yığıyordu.

Ethem bey, cepheye mıhlanıp kalmış bu atak güçlerde gördüğü olumsuz ruh durumunu Ali Fuat paşaya anlatmayı düşünürken ondan kendisini Alayunt'ta toplanacak savaş meclisine katılmak için bir çağrı aldı. Hemen Tevfik beye yakında Yunanlılara karşı girişilecek bir saldırıya orduyu hazırlamasını söyleyerek Alayunt'a yollandı.

Alayunt'a varır varmaz savaş meclisi toplandı. Mecliste Ali Fuat paşa, grup kumandanı Kâzım bey, sekizinci tümen kumandanı İzzettin bey, onbeşinci tümen kumandanı Arif bey, sonra Ethem beyle onun kurmay başkanı Halil bey vardı.

Ali Fuat paşa, savaş kurulu toplantısının amacını anlattıktan sonra hemen biraz önce Ethem beyi ilgilendiren bir telgrafın geldiğini söyleyerek bunu okudu. Bu telgrafta yeni bir ayaklanışın meydana geldiğini, bunu bastırmak üzere Ethem beyin güçleriyle hemen olay yerine gönderilmesi bildiriliyordu. Ali Fuat paşa Ethem beye düşüncesini sordu. O düşüncesini şöyle açıkladı:

— Konya'da önemli bir ayaklanma bulunmadığına kaniim. Bayağı bir olay için düşman karşısında bulunan gerek Kuvayı Seyyarenin ve gerekse cephe yedek güçlerinin ufak bir parçasının Konya'ya gönderilmesi düşmana fırsat vereceğinden doğru değildir. Ankara'da, Afyonkarahisar'da bulunan geri birlikler bu görev yerine getirilmek üzere Ankara hükümeti başka birisini görevlendirmelidir. Örneğin, Rafet beyi Dahiliye vekâletine getirmekten amacımız bu gibi iç işlerde eylem olarak bir hizmetinin geçmesi değil miydi? Sonra, böyle bir seferde sağlığının elverişli olmadığını da görüyorsunuz.

Albay Kâzım bey, Ethem beyin konuşmasını doğrulayınca bu yeterli görüldü.

Toplantıda bulunan bütün tümen, grup kumandanları saldırıyı doğruladılar. Yalnız, İzzettin bey, kimi araç, gereç eksikliğinden sözederek saldırının şu sırada yapılması-

nı doğru bulmadığını söyledi. Ali Fuat Paşa, şöyle konuştu:

— Genel kurmaylıktan bütün eksikliklerimizi istedim. Hepsinin yolda olduğu cevabı verildi. Şu ana dek gelmediyse de mutlaka gelecektir.

Savaş meclisinde saldırının en ağır sorumu Kuvayı Seyyareye verildi. Gerek Ali Fuat Paşa gerekse öbür kumandanlar, Demirci saldırısında kazanılan başarının etkisi altındaydılar.

Yalnız, bu sırada Ethem bey, cepheden ayrıldıktan sonra, askerlerinin ne biçim zararlı bir ruh durumu içine düştüklerini paşaya anlatmak fırsatını bulamadığından üzülüyordu. Belki de anlatacaktı. Ne var ki bunun bir uydurma hastalık sayılabileceği düşüncesi buna engel oldu. Kendini şöylece avutmağa çalışıyordu: «Bu savaşta pişmiş insanlar, ateş başlayınca eski yiğitlik ve savaşçılıklarını yine kazanırlar ve ben utançtan kurtulurum.»

Ethem bey, Demirci saldırısının hiç te azımsanamayacak sonuçlarını son günlerde eline geçen bir Atina gazetesinden çevirtip dinlemişti. Gazete şöyle diyordu:

— Küçük Asya'da bulunan ordumuzun son saldırı hareketine değin hükûmetin verdiği bilgiye dayanarak kimi meslektaşlarımız, ordumuzun her yerde başarılarından sözediyorlar. Bizim özel ve inanılır istihbaratımız ise ordumuzun son günlerde korkunç direnmelere rastladığı ve birçok ölü verdiği merkezindedir.. Hatta, «Ayvalık tümenimizin bozuluşundan sonra zavallı soylu Yunan asker evlâtlarının ölüleri Demirci dağlarındaki kuşları ve vahşi hayranları doyuracak ve havayı bozacak kadar çok olmuştur. Herhalde yeni bir mebus seçimine gitmek gerek. Siyasal ve askerce durumumuz tehlike ve sorum gösteriyor.»

*

Ali Fuat Paşa, Konya ayaklanışını bastırmak üzere Rafet bey buyruğuna gönderilen birliklerin dönmesini

beklemeden 24 ekim 1920 günü Gediz'de tek başına duran Kondilis tümenine karşı saldırıya geçti. Sağda altmış birinci tümen, ortada bir depo alayı, solda onbirinci tümen, en solda Kuvayı Seyyare, en sağda Ayvalık'lı doktor Fazıl bey müfrezesi bulunuyordu. Gecenin karanlığından yararlanarak gerekli yerlere yerleştirilen toplar, sabahleyin gün ışırken düşman mevzilerine sürekli bir baskın ateşi açtı. İlk mermiler, uyuyan düşmanın boy siperlerine giderken yarı geceden beri durmadan yağan inatçı bir güz yağmuru altında iliklerine dek ıslanmış olan piyade tümenleri, bataklığa dönen ovada bata çıka ilerlemeğe başladı.

Ethem bey birlikleriyse daha geceden davranarak temel Yunan mevzilerinin sekiz kilometre güney yönünde Yunan tümeninin çekilişini kesecek, Uşak yönünden gelecek olan yardım güçlerini dahi durduracak bir durum almıştı. Bütün telgraf telleri gecenin karanlığından yararlanılarak kesilmişti. İlerleyen Kuvayı Seyyare, Köprühan'daki güçlüce bir bağlantı kolunu temizleyerek aldığı ilk Yunan tutsaklarını belki onlarda işe yarar bilgiler sızdırabilir düşüncesiyle Ali Fuat Paşanın karargâhına gönderdi. Çekiliş yolunun kesildiğini, çevrilmiş bir duruma girdiğini gören albay Kondilis, Gediz'den Köprühan'a keşif yapmak üzere bir atlı kolu gönderdi. Bunların geldiğini gören Ethem bey güçleri, pusudan yaptıkları bir çıkış sonucunda bunları ağır yitiklere uğratarak geriye doğru kovaladılar.

Albay Kondilis, askerlerini boy siperlerine kapayarak şiddetli bir savunma yapmayı başarırken mevzilerin ilerisinde araziden yararlanarak kurduğu başarılı pusulara ilk avların kolayca düşmesini sağladı. Yarbay Arif beyin on birinci tümeninden iki bölük bu pusulara düşmekte gecikmedi. Çok koyu bir sis, ormanları, toprağı sararak gidiyordu. İnsan, on adım ötesini göremiyordu. Bu bölüklerin pusuya düşmesine, tutsak olmasına daha çok bu yağmurdan sonra ortalığı kaplayan, yerde sürünen sis yol açmıştı.

Nizamiye tümenleriyle Kuvayı Seyyare mevzilerinin

arası pek öyle açık olmamakla birlikte arazinin ormanlık oluşu bağlantıya engel oluyordu. Haberleşmeyi Ethem beyin atlı habercileri sağlamağa çalışıyordu. Piyade tümenleriyle Kuvayı Seyyare, Kondilis'in tümenini kuşattığı halde ormanlık arazi, bu kuşatmanın değerini azaltıcı bir rol oynuyordu. Kuvayı Seyyare, bu yüzden bağımsız bir durumda kalmıştı. Gerçi, Kuvayı Seyyarenin görevi belliydi: «Düşman tümeninin çekiliş yolunu tıkayacak, Uşak yönünden geleceği belli olan yardım gücünü Köprühan'ın güney sırtlarında karşılayarak, durduracak ya da geriye püskürtecekti.

Savaş, sekiz saattir sürüyordu. Ethem bey, savaşın gidişatı üstüne bütün bir karanlık içindeydi. Bu sırada piyade tümenlerinden kaçan bir kaç eri Ethem beye getirdiler. Bunların anlattığına göre kimi nizamî birlikler, düşman ateşi karşısında kar gibi erimiş, dağınık olarak geçilmişti.

Kuvayı Seyyare kumandanı Tevfik bey, bu sırada on birinci tümen kumandanına şöyle bir haber gönderdi:

— Neye saldırmıyorsunuz? Neye duruyorsunuz?

Kurmay yarbay Arif bey, öfkeden küplere bindi, şöyle bağırdı :

— Bu heriflerin amaçları kötü. Bizi kırdırıp kendileri sağlam kalmak, böylece bu iki nizamî tümeni yok ettirerek durumu ellerine almak istiyorlar?

Kafası kızan, Ethem beyin durumundan kuşkulanan Arif bey, tümeni yeniden saldırıya kaldırmadı.

Savaş durumunun bir karanlığa doğru gittiğini gören Ethem bey, bir atlı haberciyle Ali Fuat Paşaya şöyle bir rapor gönderdi:

— Uşaktan beklenen düşman yardım güçlerinden henüz meydanda bir iz yok. Şimdiye dek istenen sonucu alamadığınız görülüyor. Savaş durumumuza değğin de ne bilgi ne buyruk aldım. Son durumunuzu olumsuz olarak tahmin ediyorum. Birlikleriniz savunma durumu alır, düşmanı cepheden oyalarsa ve bize hızlı buyruklar gönderirseniz yedek güçlerimle düşman mevzilerine karşı ar-

kadan saldırıya geçmeğe hazırım, bekliyorum.

Ethem bey, yapılacak böyle bir saldırının etkili, yararlı olacağını düşünerek yedek güçlerini de hazırlamıştı.

Gece karanlığı bastırmış, kuzeyde silâh sesleri kesilmişti. Karanlık içinde çadırında sabırsızca bekleyen Ethem bey, en sonra atlı habercinin Ali Fuat Paşadan getirdiği raporu iki hastalığın etkisiyle ateş gibi yanan kocaman eliyle kaptı, fırtına fenerin aydınlığında yer gibi okudu:

— Piyade birliklerimiz durumu gereğince kuzey doğu yönüne doğru olan çekilişleri üzerine Kuvayi Seyyarenin dahi yerlerini bırakarak geri çekilmesi zorunu bildirilir.

Ali Fuat

Ethem bey, bu buyruğu alınca kendi olanaklarına göre bir karar vermek zorunda kalarak güçlerini kuzey doğuya doğru çekeceğine bir umutla Köprühan'ın doğusundaki yakın bir vadiye çekti. Son kerte yorgun olan eratı yorucu bir gece yürüyüşüyle perişan etmekten korumak istedi.

Ortalık, sabahın ilk aydınlığıyle ışımağa başlarken Köprühan yönünde bırakılan keşif kolundan Ethem beye şu rapor geldi:

— Gediz gece boşaltılmıştır. Köprühan'ın güneyine çekilen Kondilis tümeniyle Uşak'tan gelen iki piyade alayı tutarındaki Yunan güçleri birleşmiştir. Köprühan mevkiini yine gönderdikleri güçlü bir piyade birliğiyle şimdi ele geçirmek üzeredirler.

Ethem bey, hemen bu raporu, Ali Fuat Paşa'ya bildirdi. Raporun yanına şunları da kattı:

— Yunan güçleri, yine Gediz'i ele geçirmek isteyeceklerdir. Kuvayı Seyyaremiz kesin olarak Gediz'i savunmaya ve Köprühan kuzeyinde savaşı kabule karar vermiştir. Mâneviyatı yerinde olan nizami tümenlerinizden bir yardım birliğinin hemen buyruğuma gönderilmesini dilerim.

Ethem bey, Ali Fuat paşa yerine Köprülü'lü albay Kâzım beyden bir rapor aldı. Bunda Ali Fuat paşanın, tümenlerden birinin başına geçerek merkezi bir durum almak üzere geceleyin Kütahya'ya çekildiğini, nedeninin de Yunanlıların Bursa üzerinden İnönü'ye doğru yapacakları tehlikeli bir saldırıyı önleyebilme kaygusu olduğunu bildiriyordu.

Albay Kâzım bey, bunu bildirdikten sonra elinde kalan güçlerle Gediz'in kuzeyine vararak Ethem beyin yedek gücü oldu. İki dağ topuyla gereçlenmiş bir birliğini de doğrudan doğruya ateş çizgisine, Ethem beyin buyruğuna gönderdi.

Kuşluk vakti, Yunanlıların beklenen saldırısı başladı!. Kanlı bir boğuşma biçimini alan savaş, güneş batıncaya dek sürdü. Güneş batacağı sırada Uşak'tan gelen bir Yunan birliği, yorgun düşen Yunan savaşçılarının yanında mevzie girdi. Karanlık, dostla düşmanın birbirine karışacağı bir koyulukla savaş meydanını kapladı. Bir ara tüfek sesleri kesilerek kuşkulu bir cephe sessizliği başladı. Güçlendirme birliğini alan Yunanlılar, koyu, nemli güç karanlığına bakmadan hırçın bir saldırıya geçtiler. Ethem bey güçlerini ite ite üç kilometre geri attılar. Ethem bey güçlerinin bu savunakları daha elverişliydi. Bu kez de albay Plastiras'ın Efzon alayı üstüste yılgınlık verecek kerte çetin saldırılar yaptı. Her iki yanda korkunç bir dirençle savaşıyor, ölüyor, öldürüyordu. O kerte yakın savaşıyorlardı ki Efzonların savurdukları el bombaları milisler daha patlamağa vakit kalmadan yakalayıp Efzonların üstüne savuruyordu. Kimi zaman savaş çılgınlığına yakalanan her iki yan askerleri, fırlayıp birbirinin boğazına sarılıyor, mahalle kavgası yapan çocuklar gibi çamurların içinde yuvarlanıyorlardı. Türkçe - Yunanca sövgüler, vurulan yaralananların kulak yırtan çığlıkları, savaşa tüyler ürpertici bir vahşilik veriyordu.

Yunanlıların bütün topları aralıksız Ethem beyin savunaklarını döğüp duruyordu. Boşuna da atmıyorlardı.

Top ateşi öyle yoğundu ki mermilerin biri ereğe değmese biri değiyordu. Ethem bey de savaşçılarının yüreklilik gücünü artırmak üzere elden geldiğince düşmana top ateşi açtırıyordu. Yunanlılar, karanlık geceyi gündüz gibi aydınlatan aydınlatma tabancalariyle Türklerin saflarına saldırma olanağını kazanırken Türkler de bu aydınlatmadan onlar gibi yararlanıyorlardı. Boğuşma sabaha dek şiddetinden bir şey eksiltmeden sürdü. Efzon alayı fanyeri atarken çılgınca bir hızla, ateş içinde püskürtüldü. Ethem bey, bu Efzon saldırısından sonra yeni bir saldırı dalgasına dayanıp dayanamayacağını düşünmeğe başladı. Savaşın gece sürmesi yüzünden ölü, yitik sayısı bilinemiyordu. Sağ kalan erat ta çok yorgun, uykusuzdu. Yalnız, yaraları sarılıp geriye gönderilen yaralıların çokluğu Ethem beyi adamakıllı ürkütüyor, üzüyordu.

Sabaha dek süren bu kanlı savaşın henüz hangi yana güleceği de belli değildi. Şimdilik bir denge göze çarpıyordu. Sabaha karşı Ethem bey güçlerinin merkez savunaklarının karşısına düşen düşman mevzilerinde bir durgunluk başlamışsa da sağ, sol kanatlarda kimi zaman hafif, kimi zaman «sağnak biçiminde» çarpışmalar oluyordu.

«Savaş meydanlarında çoğu zaman hükümünü gösteren bilinmezlik ve sessizliktir ki sonuç üzerinde önemli rol oynar. Düşman, düşmanın durumunu bilmez, derler. İşte, bu bilinmezlik, bu gece savaşının son evrelerinde egemen oluyordu.»

Ethem bey, ancak güneş doğup da savaş meydanı aydınlandıktan sonra Yunan birliklerinin bozulup çekilmekte olduklarını gördü.

Oysa, sabahleyin birlikte Yunanlıların yeni bir saldırıya geçeceğini sanan Ethem bey de, birliklerinin yeni bir saldırıya dayanamıyacağını anlayarak orta, sağ kanattaki savunaklarda az bir örtügücü bırakarak geri kalan güçlerinin çoğunu Gediz'in güney doğu yönündeki ormanlık, engebeli bölgeye çekip yerleştirmişti. Düşman, saldırılarını sürdürecek olursa örtü güçleri yavaş yavaş geri çekilecek, topçu da şimdi yerleştiği Gediz önündeki

yeni mevziinden çekilen örtü güçlerine koruma ateşleri açarken bir yandan da büyük milis gücünün o yana çekildiği sanısını vererek düşmanı yanıltacaktı. Düşman yanılarak topçu mevzileri yönünde ilerleyip de tuzağa yaklaşınca Ethem beyin büyük güçleri ona yandan, gerilerden sürpriz saldırıları yapmağa başlayacaktı. Bu da Ethem bey güçlerinin gösterebileceği son güç denemesi, son fedakârlığı olacaktı.

Ethem, bey bu son askerce durum üzerinde düzenlemelerle uğraşırken grup kumandanı Köprülü'lü albay Kâzım beyden bir rapor aldı. Özetle şöyle diyordu:

— Batı ordusu kumandanı Ali Fuat paşadan aldığım kvedi bir buyruk üzerine birliklerimle birlikte hemen Kütahya yönüne gidiyorum. Nedenine gelince: Yunan Genel Kurmayının Gediz dolayları savaşındaki üstünlüğümüzü gidermek ve küçültmek için Bursa cephesinden İnönü'ne doğru saldırı gösterisine başlamalarından ileri geldiği anlaşılıyor.

Ethem bey, düşündü. Ali Fuat paşanın kafasında bir saplantı düşüncesi olarak hep bu vardı. Demek ki bu düşünce eyleme doğru yol almıştı. Ethem bey, Gediz savunmasını salt kendi güçleriyle yapmayı göze aldığından Kâzım beyin çekilip gitmesi bir şey değiştirmeyecekti. Bu kanlı, öfkeli gece savaşında talih Kuvayı Seyyareye bir kez daha güler yüz göstermişti.

Düşmanın bozguna benzeyen 26 Ekim 1920 günkü çekilişini Ethem beyin atlıları, tedirgin bir çekiliş durumuna sokarak onları Uşak'ın beş kilometre kuzeyindeki temel mevzilerine dek kovaladılar. Yunanlılardan Yalnız Gediz'le dolayları geri alınmakla kalmayarak sonraları Simav, Demirci şehirlerini de içeren askerlik bakımından önemli geniş bir bölge ele geçirildi.

Ethem bey, savaş meydanından iki yüz şehit toplatarak gömdürdü. Şehitler arasında Eskişehir milis atlı alayından yüzbaşı Necip bey, Ethem beyin arkadaşlarından müfreze kumandanlarından İbrahim beyin arkadaşların-

dan, müfreze kumandanı vardı. Az, ağır yaralılar beş yüzü buluyordu.

Gediz savaşından bir kaç gün sonra Tevfik bey, ufak bir çarpışma sonucunda Gördes kasabasını da ele geçirdi.

Yalnız bu yorgunluk sonucunda Ethem beyin hastalıkları debreşmişti. Midesindeki ağrı ile sancılar, onu sürekli olarak kuvrandırıyordu. Kuvayı Seyyarenin yönetimini ortanca kardeşi Tevfik beye bırakarak dinlenmek üzere Kütahya'ya çekildi. Bundan sonra ancak özel olarak çağrılırsa Eskişehir'e ya da Ankara'ya gidip gelecekti.

Bir gün Eskişehir'deki karargâhında Ali Fuat Paşayı görmeye gitti. Paşa'yı, saldırının sonucundan hoşnut buldu. Yalnız, kendisi hem hastalıklarından, hem de son durumlar yüzünden çok üzgün, durgun görünüyordu. Çok sevip saydığı bu büyük, sevimli adamın karşısında bile üzgün bir yüz, sarkmış dudaklar, derinleşmiş alın çizgileriyle oturmaktan kendini alamıyordu. Paşa, onun türlü nedenlerden ileri geldiğini sezdiği üzüntülerini elden geldiğince gözle görünür nedenlere yükleyerek:

— Ethem bey, dedi, herhalde Demirci'deki gibi bir sonuç alamadığınız için üzülüyorsunuz?

Bu sonuç, sizin saldırı günü baskın biçiminde düşman saflarına girememiş olmanızdan doğan bir sonuç değildir. Havanın berbatlığını gördünüz. Bizi yirmi dört saat içinde düşman saflarında daha duyurucu sonuçlar almaktan alıkoyan asıl olumsuz etken havalar oldu. Sonra askerin çoğunun ayağı yalındı. Bunları Genel Kurmaydan istedimse de hiç bir şey göndermediler.

Ethem bey, paşanın ruh durumunda olağanüstü bir şeyler seziyordu. Sanki, kimi gizli haberler verecekmiş gibi görünüyordu. Böyle bir şey söylemeyerek yine sözü başka bir konuya getirdi.

— Ethem bey, şimdi hemen Eskişehir'e git, oradan da yine istersen Ankara'ya gider tedavini sürdürürsün.

Ethem bey, Eskişehir'e vardığında Gediz saldırısı üstüne kendisini şaşkına çeviren, hepsi de Ankara'dan gelen konular, söylentiler dinledi.

Eskişehir'e varır varmaz İzmit mebusu Fuat bey, pek içten dostu onu görmeğe geldi ve ona bir sürü cansıkıcı haber getirdi.

— Ali Fuat paşa, batı cephesi kumandanlığından ayrılıyor.

— Peki, paşa bu değişikliğe razı oldu mu?

— Paşanın henüz bilgisi yok. Ben, dün Ankara'da çok sağlam bir yerden haber aldım. Nedeni de şu imiş: İstanbul hükümeti adına İzzet ve Salih Paşalarla Mustafa Kemal arasında Bilecik'te meydana gelen ve daha sonra İzzet ve Salih paşaları Ankara'ya götürerek orada süren görüşmelerde, İstanbul ve daha çok İngiliz makamları, Ali Fuat paşanın batı cephesi kumandanlığından ayrılmasını koşul olarak ileri sürmüştür. Ancak bu koşulun yerine getirilmesinden sonradır ki Misaki Milli üzerinde bir görüşme söz konusu olabileceğini söylemişler. Bence, nedenlerin hepsi bu değildir. Bu nedenler arasında İsmet beyin Mustafa Kemal üzerinde yaptığı diretim ve sürekli telkinler de etkili olmuştur. Şundan ki bütün meclis çevreleri, İsmet beyin Ali Fuat paşayı batı cephesi kumandanlığında istemediğini biliyor. Batı cephesine kimin getirileceği de kararlaşmış sanıyorum. Söylentilere göre İsmet bey kendisi geliyormuş.

Bu haberi alan Ethem bey, bir zemberek gibi yerinden fırlayarak doğruca batı cephesi karargâhına gitti. Ortada dönen, kendi alınyazısını da ilgilendirmesi gereken son kerte önemli işler vardı. Ali Fuat paşayı yerinden oynatan manivelânın ereği doğrudan doğruya Kuvayı seyyareyle kendisi olmak gerekirdi. Ali Fuat paşanın odasına hiç kimseye haber vermeden bir ok gibi girdi. Paşa, onu böyle birden bire karşısında görünce şaşırdı. Ethem bey, kendisine sağlığının nasıl olduğunu soran paşaya Fuat beyden işittiklerini, kaynağını bildirmeden bir çırpıda anlatıverdi. Paşa, onu çok dikkatle, üzüntüyle dinledi, sonra durgun bir sesle:

— Duyduklarınız doğrudur. Yalnız, ileri sürülen nedenler üzerinde bir şey söyleyecek durumda değilim. Mos-

kova elçiliğini isteyip istemediğim soruldu. Ben de bana yapılan açıklamayı yurdun yüksek çıkarları için zorlayıcı nedenler olarak düşündüm, bu görevi aldım. Yalnız, ayrıntıları görüşmek üzere Ankara'ya gideceğim.

Dedikten sonra konuşmaya biraz ara veren paşa, birden damdan düşer gibi Ethem beye şu öneride bulundu:

— Ethem bey, benimle birlikte Moskova'ya gelir misiniz?

Ethem bey, böyle öneriyi usunun kıyıcığından geçirmiş değildi. Bu önerinin nedenlerini birden bire kavrayamadı... Yalnız, sorulanları, olaylar felâket zincirleri gibi sıralandığında, verilmiş korkunç bir kararın pençesinden kendisini kurtarmak üzere paşanın bu öneriyi ne insancıl anlayışta yaptığını anlayacak, gözleri yaşaracaktı.

— Sizinle her yere giderim, paşam. Fakat, bilmem ben orada size nasıl hizmet edebilirim? Çünkü biliyorsunuz ki ben hiç törensel memurluk görevinde bulunmadım.

Paşa, onun yüzüne, geleceğini okur gibi derin, şefkatli, tertemiz, masmavi bakışlarla baktı. Sanki dilinin ucuna gelmiş sözler vardı. Her saniye onları söylemek ister gibi ikircikler geçiriyor gibiydi. En sonra karar varmış gibi sonuna dek sustu.

Ethem bey, Ali Fuat paşanın karargâhından ikircikli, üzgün, sürekli kaygularla ayrılarak trene bindi. Trende durmadan orduda başlayan değişiklikleri, bunların sonuçlarını düşündü. «Batı cephesi kumandanlığına, Fuat beyin verdiği haber çıkar da İsmet ya da Refet beylerden birisi gelecek olursa cephede var olan dayanışma yok olacaktır.» Bu düşünce, kafasında kırık bir plaktaki bir şarkı parçası gibi dönüp dururken Kütahya istasyonunda trenden indi. Eve vardığında Reşit beyi sigarasını tüttürerek kendisini bekler buldu. Reşit bey de hemen Fuat beyin daha önce vermiş olduğu haberi vermekte gecikmedi. Reşit beyi hiçbir vakit bu kerte kaygu içinde görmemişti:

— İsmet Paşa, Kuvayı Seyyarenin «tasfiyesi» ve se-

nin uzaklaştırılman için Mustafa Kemal paşayla anlaşmış!

Dedi. Reşit beyin hiçbir vakit yalan söylemediğini biliyordu. Demek ki kaygu verici haberlerin en kötüleriyle yüklü gelmişti.

Reşit bey, biraz durakladıktan sonra sözlerine şunları kattı:

— Hükümet, Ruslarla tam bir birlik ve bağlantı kurulmasında zorunluk görüyor. Bunun için meclis, Moskova büyük elçiliğine Ali Fuat paşayı gönderiyor. Bunu Mustafa Kemal paşa istedi. Yanına da üç mebus arkadaşımızı katıyoruz. Buraya ya İsmet bey gelecek ya Refet bey Demekki işittiklerim doğru imiş!

Bu kez şaşırmak sırası Ethem beye gelmişti. Reşit bey, ne gibi şeyler işitmiş olabilirdi? Belki, o, bir şeyler işitmiş olabilirdi. Yalnız, kendisi [illegible] sürekli susuşu Reşit beye kardeşinin bir şey bilmediğini anlattı:

Ethem bey, o zaman geçmişin sayfalarını ateşli elleriyle şöyle bir çevirerek Yozgat ayaklanışını bastırdığı günlere gitti. O zaman. Yozgat'a onu görmeğe gelen bir mebus grupu içinde birisini kendisine tanıtan Reşit bey, bu mebus için şöyle etiketler kullanmıştı:

— Eski Dahiliye Vekili Hakkı Behiç bey, Kendisi Yeşilordu örgütü genel kâtibidir. Seninle özel olarak görüşmek istiyor.

Ethem bey, o güne dek herkesin ağzında bir yeşilordu dolaştığını biliyorsa da bunun Türkiye'ye nereden ve nasıl geleceğini bir türlü düşünemiyordu. Kimisinin dediğine göre sanki bu ordu Türkistan'da Turan'daydı. Başında da Enver paşa vardı. Çoğuna göre örgütün başında kimin olduğu belli değildi. Tutsak durumundaki Türk, Müslüman ülkelerinden böyle bağımsızlıklar kurtarmağa gelecek bir ordu nasıl çıkarabilirdi? Sözde Turan illerinden çıkacak bu ordu, eski Cengiz orduları gibi her geçtiği yerden katılan ordularla çığ gibi büyüyerek Anadolu'ya gelecek, Yunan gâvuruyla İngiliz melununu yok edecekti.

Yeşit sözcüğü, bu orduyu baştan başa yeşile boyuyor, içine yeşil sarıklı, yeşil cüppeli evliyalar, şehitler de katarak bütün anlamiyle dinsel bir efsane ordusu yaratıyordu. Müslüman Türk halkının bu efsaneden güç aldığı açıktı. Bir çoğunun umudunun önünde bu yeşilordu dalgaları yürüyordu.

İşte, Enver paşanın kızıl - yeşil karışığı bir müslüman ordusu kurarak gerek Hindistan'daki İngiliz İmparatorluğuna gerekse Türkiye'ye saldıran bacaksız Yunan emperyalistine saldırıp yok etme düşüncesinden doğan bu yeşilordu efsanesini Mustafa Kemal'le onun içten adamları ele alarak ordunun boşluğunu doldurmak istemişlerdi. Salt bir propaganda aracı olarak ele alınan bu dernek, az zamanda programının modern Marksçı düşüncelere tıpatıp uygun oluşu yüzünden çobucak kızıla boyanmıştı. Bu yeşilin sırtına binerek Ankara'ya dolu dizgin gelmeğe hazırlanan Enver paşa, bu küheylanı çabucak Mustafa Kemal'e kaptırıvermişti.

*

Hakkı Behiç bey, o zaman yakılıp yıkılan Yozgat'tan genzi yakan acı dumanlar yükselirken hükümet konağında Ethem beyle karşı karşıya konuşmuştu:

Hakkı Behiç bey, her ikisinin yalnız bulunduğu sırada:

— Beyefendi, demişti, zatıâlileri bu örgütün eylemce kumandanısınız.

— Bana gösterilen güvene çok teşekkür ederim. Madem ki beni ve Kuvayı Seyyareyi siyasal örgütünüzün kumandanı ve asker gücü olarak benimsiyorsunuz. Yeşilordu örgütüne yazınız ve bildiriniz de Kuvayı Seyyareye yardım etsinler. En küçük ihtiyaçlarımızı karşılamak üzere yalnız bizler boğuşur gibi uğraşmak zorunda kalmayalım.

Ethem bey, Yozgat'tan Ankara'ya döndüğünde Hakkı Behiç beyle yaptığı konuşmayı, Yeşilordu sorununu

yemekten sonra başbaşa kaldıklarında Mustafa Kemal'e açmak zorunda kalmış, paşa, ona şöyle demişti:

— Hakkı Behiç bey, güvenilir, yurtsever bir arkadaştır. Çalışmasından haberim vardır.

Ne var ki sonraları Ethem bey için kimi güçlükler baş göstermeğe başlamıştı. Yeşilorduya «gönüllü asker olarak gelenlerle para ve mal yardımında bulunanlar yeşilorduyu arıyorlardı.» Bu yüzden üzücü anlaşmazlıklar da olmuştu. Bunları Reşit beye anlatan Ethem bey, Hakkı Behiç beyin bu sorunu paylaşmasını istemişti.

Ethem bey, Yeşilordu işini Ali Fuat paşaya da açmıştı. Ethem beyin işittiğine göre Erzurum'da Erzurumlu komünist eğilimli, Yeşilorducu eski müdafaayı hukukçularla eski meclisi mebusan başkanı Celâlettin Arif bey, bağımsız bir sosyalist hükümet kurarak Erzurum'u bunun merkezi yapmak istemişler, hemen de Ermenistan savaşı başladığı günlere dek gelen bu iş, Kâzım Karabekirce barışçıl bir biçimde bastırılmıştı.

Bu olaydan sonra Ethem beyi bulan Reşit bey şöyle demişti:

— Mustafa Kemal paşa, Yeşilordu örgütünü kaldırmak istiyor. Yalnız Hakkı Behiç bey, bunun olamayacağını söylüyor. Senin, bu örgütün kumandanı olduğunu söylemişler. Paşaya durumu anlatıver.

Ethem bey bunun üzerine, Demirci savaşını açmağa gideceği günlerde Mustafa Kemal Paşayı görmeğe gitmişti:

— Paşam, demişti, zatıâliniz, bana Hakkı Behiç beyin güvenilir adamınız olduğunu ve Yeşilordunun bilginiz içinde çalışmağa başladığını buyurmuştunuz. Ben de, ortada hiçbir eyleme benzer kımıltı bulunmadığından bana önerilen kumandanlığı almakta bir sakınca görmemiştim. Oysa şimdi duyduğuma göre, zatıâliniz bu örgütün kaldırılmasını emir buyurmuşsunuz. Ne var ki Hakkı Behiç bey bunun olamayacağını söylemiş. Bu arada benim adım da sözkonusu olmuş. Size sorunun bundan ibaret olduğunu bildirmek isterim.

— Bu bilgiyi nereden aldınız?

— Reşit bey söyledi.

— Ağabeyiniz de bu örgütün militan üyelerindendir. O da bana başlangıçta bu konu üzerinde ne düşündüğümü sormuştu. İlk zamanlar, Yeşilordu, halkın yürekliliğini yükseltmek bakımından yararlı olmuştur. Ne var ki sonraları birçok işler, hükümetin kendi işlerine karşıt düşen ve bunlarla karışan durumlar meydana gelmiştir. Bundan dolayı örgütün kaldırılmasını doğru bularak emrettim.

Hakkı Behiç beyin söylemek istediği, örgütün bir genelgeyle kaldırılmayacak kerte güçlü bulunmasıdır. Ne var ki bu onun kanısıdır. Görüyorsunuz ki bana kendisi sizden ve sizin bu kaldırmaya evet demeyeceğinizden sözettiği halde siz, sorunun içyüzünü benden öğrenmek istiyorsunuz. Bilirsiniz ki kimi örgütlerin belli hizmet dönemleri vardır. Bu dönemlerden sonra çalışmalarını durdururlar. Yeşilordu da daha çok halkın yürekliliğini yükseltmek uğruna başvurulan kuruntu örgütlerden birisiydi. Ulusal ordu eylem olarak hamdolsun, meydana gelince böyle kuruntu orduların gereği kalmadı.

Ethem bey, bunun üzerine Hakkı Behiç beyi çağırarak kendisiyle bir kez daha görüştü:

— Sizden dileğim, adımın böyle anlaşmazlıklara karıştırılmamasıdır.

Deyince Hakkı Behiç bey, davasına inanmış eski bir komünist olarak:

— Yeşilordu derneğinin kapatılmaması uğruna bütün güçlüklere göğüs gereceğiz. Kurulmuş örgütler kolay kolay bir buyrukla kapatılamaz.

Dedi. Ethem bey, kendi adının olur olmaz işlerde bayrak yapılmasına çok üzülüyordu.. Onun bu üzüntüsüne tatlı bir gülümsemeyle karşılık veren Hakkı Behiç bey, şunları söyledi:

— Ethem bey, bütün bunlar, özel olarak düzenlenmiş işlerdir. Örneğin, şimdi ben, Yeşilorduyu kapayacağım, fakat, bunun arkasından bir de komünist partisi ku-

racağım. Bunun müsadesini bile almış bulunuyorum.

Hakkı Behiç beyin bu son sözleri bardağı taşırmıştı. Ethem bey, karşısındaki kendisi gibi Çerkes olan adamın yüzüne şaşkınca, biraz da iğrentiyle baktı: «Bu adam, nasıl oldu da dahiliye vekâleti gibi ülkenin güvenliği ve kurtuluşu için en önemli bir sandalyeyi işgal etmişti?»

Diye düşündü. Gerçekte idealist zeki bir sosyalist olan Hakkı Behiç bey, onun bakışlarından bu tiksintiyi okumakta gecikmedi, ağırbaşlılığını ele alarak şunları dedi:

— Ethem bey, siz mert ve erkek ruhlu bir adamsınız. Bana namusunuz üzerine söz verir misiniz ki açığa vuracağım gerçeği hiç bir yerde açmayacaksınız.

— Söz veriyorum.

— Öyleyse anlatayım: Ben, bu komünist partisini Mustafa Kemal paşanın buyruğuyla ve diretmesiyle kurmaktayım. Bunu kurmak zorundayız, hattâ buna mahkûmuz. Şundan ki biz, eğer böyle yapmacık bir tedbir almazsak gerçek komünistlik memleketin içini yer. Duyduğumuza göre, Yunan ordusunda komünistlik eğilimleri başlamış. Askerlerin arasına böyle duyguların girmesi, tanrı saklasın, başımıza ne felâketler açar, bilirsiniz. Onun için bizler şimdiden nasıl olsa gittikçe gelişecek olan gerçek bolşevik eğilimlerini bir yana itmek ve biçimsel de olsa kendisiyle güzel ilişkiler sürdürmek zorunda olduğumuz Rusya'yı kandırmak için biçimsel ve göstermelik komünist partisini kurmak zorunluğunu duyuyoruz. Bundan dolayı da Hariciye Vekili Yusuf Kemal beyle Sıhhiye Vekili doktor Rıza Nur beyi Moskova'ya göndermiş bulunuyoruz. İşin içyüzü budur. Bu partiye kimlerin girebileceğini Mustafa Kemal paşayla birlikte tesbit ettik Asker kumandanlarımızdan Ali Fuat Paşa, Fevzi Paşa, Köprülü Kâzım bey, Kâzım Karabekir Paşa, İ s m e t b e y, Refet bey ve sizin gibi tanınmış kişiler partiye girmektedirler. Ayrıca meclisten Mustafa Kemal Paşanın özellikle güvendiği mebuslardan bir grup ta partiye girecekler dir. Böylelikle kaleyi içinden fethetmeyi düşünüyoruz. Ben, bu görevi almadan önce çok düşündüm. Ne var ki

en sonra yurt kaygusuyla almak zorunda kaldım. Yalnız, Mustafa Kemal paşaya Yeşilordu olayından esinlenerek ve onu örnek göstererek örgütü bir kerte genişletmemiz, sonra onu tasfiye etmenin, Yeşilordu'da olduğu gibi, güçlükle mümkün olabileceğini anlattım. Paşa hazretleri de bu düşüncemi benimsediler. Şimdi, siz bugün-yarın komünist partisine girmeniz önerildiğinde bunu olağan, hatta gerekli karşılamalısınız. Yalnız, şimdilik bunu benden duymuş olmayınız. Şundan ki Kuvayı Seyyare gibi doğrudan doğruya milis sistemine bağlı bir örgütün, bu parti işine girmesi nasıl sonuçlar verir onu bendeniz bilmem.

Bu görüşmeden birkaç gün sonra Hakkı Behiç beyin liderliğinde göstermelik komünist partisi kurulmuş. Ethem beye de bir üyelik bildirisi gelmişti. Mektup, doğruca Mustafa Kemal imzasiyle geliyordu:

— Muhterem Ethem beyefendi

Doğu sınırlarımızdaki Ermeni sorunu lehimize kesin yengi ile sona ermiştir. Bize pek elverişli bir biçimde aramızda anlaşma yapılmak üzeredir. Bundan başka geçende bildirdiğim gibi öbür yanlardaki dış durumumuz dahil olağanüstü hoşnutluk verecek kertededir. Bunu özellikle müjdelerim.

Eskişehirde çıkan «Yeni Dünya» gazetesinin bundan sonra Ankara'da çıkarılmasını biz arkadaşlar pek uygun bulmaktayız. Hakkı Behiç beyin mektubunda gerekli bol bilgi verildiğinde buna değinen konuyu yazmayacağım.

Yalnız, şurasını bildirmek gerekir ki üçüncü enternasyonle bağlı Ankara'da bir genel merkez kuruldu. Bu merkez derneğe ben, sen ve Refet bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi işte bu derneğin düşüncelerini yayacaktır. Hakkı Behiç bey, derneğin genel kâtibi olmuştur. Buna ciddi olarak çalışma, bilimsel ve eylemsel çaba gereklidir. Şundan ki genel çıkarımız bunu gerektiriyor. Hazırlanmakta olan program bittiği anda size de gönderilecektir. O zaman okur ve hemen gereken merkez ve yerlerde şubeler açılamsına lütfen çalışır ve kılavuzluk

edersiniz. Matbaanın hemen Ankara'ya ulaştırılmasına müsaade buyurunuz. Hacı Şükrü bey, matbaanın getirilmesiyle görevlidir. Hakkı Behiç bey biraderimiz yurtseverliğine de değer derecesine benim gibi sizin de inandığınıza kanığım. Sağlık ve afiyet, muhterem yoldaş.

Mustafa Kemal

Ethem bey, Mustafa Kemal'in bu mektubunu okuyunca dudaklarına bir gülümseme gelmişti. Sovyetler, Mustafa Kemal'den çok kendisine güveniyorlardı. Bunu açıkça ortaya da koymuşlardı. Üçüncü enetnasyonal, Mustafa Kemal'in kurmağa çalıştığı göstermelik komünist partisinin içyüzünü daha ilk günden anlayacaktı, Ethem beyle kardeşlerinin girişleriydi ki komünist partisinin yaşama, üçüncü enternasyonalce benimsenmesi şansı artacaktı.

Mustafa Kemal'in böylece bir taşla birkaç kuş vurmak istediğini Ethem bey pek iyi anlıyordu. Türkiye sosyalistlerinin umut bağladığı bir askeri gücü durumuna ulaşan Kuvayı Seyyare içindeki onun çevresindeki zincirleme çalışmaları böylece kontrol altına almak istiyordu. Sovyetler Birliğinin Ethem beye vermeğe başladığı önemin Mustafa Kemali son kerte kuşkulandırdığı anlaşılıyordu. Ethem bey, elindeki bu güçle her an bir hükümet değişikliği yapabilir, Mustafa Kemal'le birkaç kendine yarı bağlı arakadaşını tutuklayıp sahneden silebilir, siyasal devrimle sosyal devrimi uyumlu bir biçimde uygulamak için davranabilir, her şey bir anda değişebilirdi. Gizli gizli konuşulup düşünülen bu gibi şeyleri önlemek için Mustafa Kemal'in son kerte zorunlu, kurnazca bir adım attığı meydandaydı. Yeşilorduyu kaldırarak, Ethem beyle güçlerinin çevresinde biriken yeni, etkili devrimci gücün büyüsünü nasıl azaltmağa çalışmışsa bu kez de Ethem beyi komünist partisine alıp onursal başkanlığına kendisi geçerek Kuvayı Seyyarenin komünizme yönelen gizli gidişini legalize edip sırasında onunla oynayabilmek gücünü kazanacaktı.

Bu komünist partisi işinin kendisine karşı yöneltilmiş bir taktik olduğunu anlayan Ethem bey, bu partiye girmenin bir maskaralık olduğunu düşünüyordu. Bundan dolayı da gerek Mustafa Kemal'e gerekse Hakkı Behiç beye hiçbir yanıt vermedi. Yalnız, sosyalist arkadaşı Binbaşı Hacı Şükrü beyle derin derin dertleşti. Bu yeni göstermelik partinin kendisine düşündürdüklerini açıkça anlatarak bu öneriyi olumlu ya da olumsuz bir yanıt vermek üzere düşüneceğini Hakkı Behiç beye bildirmesini diledi.

Eskişehir'de çıkan Yeni Dünya gazetesinin basımeviyle birlikte Ankara'ya gönderilmesine ister istemez müsaade etti. Komünist Partisinin kurulması nedenlerinden biri de bu gazeteyle basımevini kontrol altına almak düşüncesi değil miydi?

Ethem bey, ortada direnç gücünün engelleyemeyeceği kendi alınyaziyle ilgili çok önemli işlerin döndüğünü anlıyorsa da hastalığı yüzünden kendinde kıpırdayacak takat bulamıyordu.

Arif Oruç beyle birlikte Yeni Dünyanın basımevinin Eskişehir'den Ankara'ya gitmesi yeni çiçeklenmekte olan sosyalist düşüncelerin boyunduruk altına girmesinden başka ne anlama gelebilirdi?

Salt siyasal bir kurtuluş, siyasal bir güç peşinde olan Mustafa Kemal, Osmanlı - nizami ordularının, subaylarının prestijiyle oynayıp duran bu gazeteye daha ne süre dayanabilirdi?

Bütün bunlar, Ethem beyin kişiliğine, Kuvayı Seyyareye karşı kurulmuş yumuşak görünüşlü tuzaklar değil miydi? Kuvayı Seyyare ortadan kalktığı gün, Mustafa Kemal, Türkiye'de tek başına astığı astık, kestiği kestik bir bağımsız güç durumuna gelmeyecek miydi? Evet, gidiş bu gidişti.

Ethem bey, o Arif Oruç beyi cephede kuvayı seyyare safları arasında bir savaşçı olarak bulmuş, bu genç aydın gazeteciye savaşçı saflarının dışında yararlı olabilmesi için ticaret basımevini alıp vermiş, buna bütün gerekli para yardımını yapmaktan çekinmemişti. Komünist

eğilimli olan Arif Oruç bey, kurduğu Yeni Dünya gazetesinde kendi inandığı düşünceleri, Ethem beyle Kuvayı Seyyarenin ideolojisi olarak savunacaktı. Türkiye'nin salt siyasal devrimle kurtulamayacağını bunun sosyal bir devrimle kucak kucağa gitmesini isteyen Ethem bey ve meclisteki mebus arkadaşları, Yeni Dünya gazetesinde hergün düşüncelerinin gerçek yankılarını bulmağa başlamışlar, bu da Mustafa Kemal'i kara kara düşüncelere daldırmıştı. Arif Oruç bey, bir gün Ethem beye:

— Bizim baskı makinalarımız Anadolu'nun en modern makinaları; deyince o da ona:

— İnşallah zafer sonunda bu matbaa size armağanım olacaktır. Bu ulusu düşünce özgürlüğüne sahip olarak yetiştirmek uğrunda, azminde ve sebatında devam edeceksin.

Demişti. Arif Oruç beyde ona şöyle demişti:

— Yurt ve ulus bir kez düşürüldüğü kötü durumdan kurtarılsın. Ulusun o mutlu günleri arifesinde yurdun son kurbanları arasında ben de kurban olsam ne çıkar! Eğer sağ kalırsam bu ulusa hükümet nedir, ulus nedir. İşte bunları anlatmak uğruna hayatımı koyacağım.

Gazetenin görevi devrim içinde ve istilâ tehlikesi içinde bulunan Türkiye'yi Büyük Millet Meclisi çevresinde toplamağa çalışmak, ulusal birliği sağlamak, devrimci hükümete de adalet ve özgürlük ilkeleri içinde davranmak gerektiğini anlatmaktı.»

*

Bir gün doktor Tevfik Rüştü beyle Mahmut Celâl (Bayar) bey, Eskişehir'e gelerek Yeni Dünya gazetesinin sahibi, başyazarı Arif Oruç beyi buldular. Yemekli içmeğe gittiler. Akşam karanlığına dek içtiler. Ankara'da Hakan'ın şiddetle yasak ettiği içkiyi burada doya doya içtikten sonra Tevfik Rüştü beyle Celâl (Bayar) bey hep birden:

— Şu matbaayı bir görelim.

Diyerek kalktılar. Yavaş yavaş Yeni Dünya gazetesi idarehanesine doğru gittiler. Neşeliydiler. Yanlarında Arif Oruç beyin henüz pek genç, esmer, yakışıklı, zeki gazeteci yeğeni Nizamettin Nazif'te vardı. Neşe içinde yalpalayarak, konuşarak matbaaya vardıklarında Arif Oruç bey bir ok gibi ileri atıldı:

— Ne oluyor, nereye gidiyor bunlar?

Diye bağırdı.

Onlar yeyip içtiği sırada asker polisin gözcülüğü altında sökülmüş olan basımevinin yepyeni makinaları sandıklara konmakta ve çakılmaktaydı.

Arif Oruç bey, Tevfik Rüştü beyle Celâl beyin içki masası düzenini o zaman anladı. Yapacak bir şey de yok tu. Tek başınaydı. Orada bir yığın asker vardı. Ethem bey de Ankara'daydı.

Bu sırada Celâl bey, Arif Oruç beyi bir yana çekerek ona içinde yüklüce bir para bulunan bir zarfı uzattı:

— Yeni Dünyayı Ankara'da çıkarmağa devam edeceksin.

Dedi. Bunun üzerine parayı alıp cebine atan Arif Oruç bey, yeni bir umutla orada dikilerek makinaların trene yüklenmesini gerçek bir dram serüveninin gözüyaşlı kahramanı gibi seyretti.

Sonra, üç yarı sarhoş adam da trene binerek sandıkların üzerine çöktüler. Yeni Dünya gazetesi sahibi ile iki Ankara'lı konuk, bambaşka düşünceler içinde vagonun karanlığına gömülerek Ankara'ya yollandılar.

*

Ethem bey, Ankarada ağabeysi Reşit beyin bekâr odasında bir saldalyeye çökmüş, ondan şunları dinliyordu.

— İsmet paşa batı cephesine kumandan oluyor. Bizim Kuvayı Seyyareyi de onun buyruğuna veriyorlar. Ali Fuat paşayı salt bu amaçla batı cephesi kumandanlığından geri aldılar. İsmet bey, geçenlerde meclisin gizli birleşiminde konuşurken Gediz saldırısının Kuvayı Sey-

yarenin tenbelliğinden ve düşmana saldırmamasından yitirildiğini ileri sürdü ve nizami güçlerin yanında milis güçlerinin bulunmasının orduda düzenin sağlanmasına imkân bırakmadığını söyledi. Ben buna protesto ettim. Bunun üzerine İsmet bey:

— Bu olay, ordunun kumanda sorunudur. Genel Kurmay Başkanlığı Kuvayı Seyyarenin çalışmasından düzgünce haberdar edilmektedir. Bunda cephe kumandanının da düşüncesi etkili olmaktadır, dedi. Anlaşılıyor ki bize karşı tedbir almak için ilkönce cephe kumandanını değiştirmek gereksinimini duymaktadırlar. Bunu bilmelisin. Ali Fuat paşa, Moskova'ya yollandıktan sonra, artık senin orada rahat etmene imkân kalmıyor.

Ethem bey, şiddetle duymağa başladığı gereksinimi ona açtı:

— Ben de Ali Fuat paşayla birlikte Moskova'ya giderim. Hattâ gerekirse siz de gelisiniz. Madem ki meclis üç mebusun Moskova'ya gitmesine karar vermiştir. Pekâlâ bunlardan birisi siz olabilirsiniz. Gerekirse ben bunu Mustafa Kemal paşadan rica ederim.

Reşit bey, bunun üzerine yılan ısırmış gibi yerinden fırladı:

— Sen ne söylüyorsun? Sen ne söylüyorsun? Tevfik ne olacak? Ben ne olacağım? Bizim yanımızdaki binlerce kişi ne olacak?

— Böyle birşeyi bir daha ağzından işitmeyeyim.

Ethem bey, birkaç gün önce Nazım beyin Kütahya'da kendisini bularak uzun uzun dertleşmesinden, Mustafa Kemal'in diktatörlüğe doğru gitmek istediğini anlattığından, Ali Fuat paşayla görüştüklerinden sözetti. Reşit bey:

— Nazım beyin duyduklarını meclisten birçok kimse de duydu. Ama, böyle bir şey olmayacak.

Diye diretti.

Ethem bey, meclis içinde türlü düşünce akımlarının çarpışmakta olduğunu, değindiği birçok mebusun konuşmalarından, davranışlarından anlıyordu. Reşit beyin bu akımlara karışmasını da hiç istemiyordu.

Moskova'ya gitmek üzere duyduğu şiddetli isteğe Reşit beyin şiddetle karşı koyması, Ethem beyin sinirlerini dal dal oynatmağa başlamıştı. Şu sırada kafasında gürültüsüz uzak şimşekler gibi çakıp duran en önemli düşünceler şunlardı: «Ben gittikten sonra Kuvayı Seyyarenin o güne dek yaptığı bütün işler birer kusur, belki de suç sayılabilir. Oysa bunlar yapıldığı sırada değerlendirilmiş, örnek olarak gösterilmişti. Buna bakmayarak bir kez Mustafa Kemal paşayla görüşmeliyim.»

Ethem bey, böyle düşünerek Mustafa Kemal'i yorgunluğundan dolayı hemen o gün görmeğe gidemedi. Yalnız bir mektup yazıp Hayati beyle göndererek Ankara'da olduğunu, «Reis paşa»yı ziyaret etmek istediğini bildirdi. Mektubun karşılığını öldürücü bir sabırsızlıkla bekledi. Ancak ertesi akşam Hayati beyden yanıt gelebildi. Hemen kalkıp istasyondaki direksiyon konağına gitti. Kendisini Hayati bey karşıladı:

— Mektubunuzu ancak bu sabah paşa hazretlerine verebildim. Ali Fuat paşanın Moskova yolculuğu ile çok meşgullerdi.

Dedi, Ethem beyin içine bir yıldırım düşmüş gibi oldu. Yaşlı bir çınar gibi şöyle bir sallandı. «Hayati bey, olanı biteni bilseydi belki geldiğini daha önce haber verirdi.» diye düşünerek:

— Ali Fuat paşa hazretleri ne zaman yola çıktılar? Diye sordu.

— Bu sabah. Bu sabah, beraberinde dokuz kişilik bir kurulla yola çıktı. Üçte mebus bey vardı.

Ethem bey, kapkara düşünce bulutlariyle kararan kocaman sarışın başını kocaman avuçları arasına alarak bir ara öyle kaldı. Bu çıkmaz çenberden çıkabilmek için talihin araladığı biricik gedik de hemen kapanıvermişti. Ethem bey, böyle içindeki karanlığa gömülerek düşünürken belli ayak sesleri, Mustafa Kemal'in meclisten döndüğünü gösteriyordu. Mustafa Kemal, yüzünde sıcak bir gülümsemeyle Hayati beyin odasına girdi. Ethem bey, ayağa kalkıp, kendisine elini uzatan Mustafa Kemal'le hizaya ge-

lebilmek üzere bir az eğilmek zorunda kalarak elini uzattı:

— Sıhhatınız nasıl, Ethem bey?

— Hastalığım sürüyor, paşam...

Koca adamın elinin ateş gibi yandığını duyan Mustafa Kemal, onu alıp kendi çalışma odasına götürdü. Öteden beriden konuşuldu. Sonra, Mustafa Kemal, Ethem beye:

— Yerinize kim bakıyor?

Diye sordu.

— Ali Fuat paşa hazretlerinin buyruğuyla kardeşim Tevfik bey vekâlet ediyor.

— Ali Fuat paşayı Moskova'ya büyükelçi olarak gönderdik. Rusya'yla durum önemli bir döneme girdi. Oraya gönderilmesi gereksenmişti. Hariciye vekilinin yaptığı yolculuk umudumuz olumlu sonucu vermeyince bu biçimi doğru buldum.

Ethem bey, Fuat beyden işittiklerini açtı:

— Ali Fuat paşa hazretlerinin batı cephesi kumandanlığından ayrılmasını İstanbul hükümetinin direterek istediği söyleniyor, paşa hazretleri!

Mustafa Kemal, dikkatle onun gözlerine baktı:

— Size bunu kim söyledi?

— Eskişehir'de bir dosttan duydum.

Mustafa Kemal, konuyu değiştirdi:

— İsmet paşayı da batı cephesine kumandan yaptık. Cenup cephesini Rafet beye verdik. Genel Kurmay başkanlığı vekâletini de milli müdafaa vekili Fevzi Paşa hazretleri vekil olarak yönetecek.

— Hepsine başarılar dilerim.

Ethem beyin derin üzüntüsü Mustafa Kemal'in gözünden kaçmadı. Yalnız, susmayı üstün tuttuğu anlaşılıyordu. Ethem bey sessizliği şu sözlerle yırttı:

— Paşa hazretleri, yeni batı cephesi kumandanı İsmet beyin Kuvayı Seyyarenin örgütlenme niteliğini ve hizmetlerini değerlendireceğine inanıyorum. Şundan ki Kuvayı Seyyarenin hizmet dönemi aşağı yukarı kapanmış

gibidir. Zaman zaman bu güçlerin yanında nizami güçlerin kolaylıkla kurulamayacağı konusundaki karşı çıkmaların bundan sonra özellikle sürüp gitmesi beklenebilir. Bendeniz de hastayım; sürekli tedaviyi gereksemekteyim. Bundan dolayı uygun görürseniz Kuvayı Seyyarenin başına güvendiğiniz bir kişi atansın.

— Yeni cephe kumandanı benim kanımca bu sorunu en iyi biçimde çözümleyecektir. İsmet bey ulusal ordunun hemen ve hızla kurulması düşüncesindedir. Ben de bu düşüncedeyim. Ne var ki, Kuvayı Seyyarenin gereksenmediği anlamına gelmez. Yalnız siz kardeşinize yazınız, cephe kumandanlığiyle sürekli bağlantı sağlasın. Bakınız, Ethem bey, sizin erata verdiğiniz maaş, onları eğitimden uzak tutmanız, elbetteki Kuvayı Seyyareyi üstün tutturuyor. Böylece nizami orduyu kurmak ve örgütlemek güçleşiyor. Kumandan, bundan yakınıyorlar. Amaç, yurdu düşmandan kurtarcak olduğuna göre bu amaca hangi yolda daha hızlı ve güvenle varabilirsek onu ortaklaşa arayıp bulacağız.

Bu sırada Hayati bey içeri girerek:

— Efendim, Fevzi paşa hazretleri geldiler.

Dedi. Fevzi paşa da iri gövdesi, babacan davranışı, iri kara gözlerinin parladığı yüzünde içten bir insanın aydınlığıyle içeri girdi. Yalnız, paşa boğazından hasta olduğundan boynu ak bir sargı beziyle sarılıydı. Mustafa Kemal, hemen yerinden fırlayarak onu elinden tuttu, köşedeki koltuğa oturttu. Ethem bey de ayakta onun elini sıkarak yerine oturdu. Onu bu ikinci kez görüşüydü.

Fevzi paşa, dikkatle onun yüzüne baktı:

— Ethem bey, hastaydınız, nasıl oldunuz?

Diye sordu. Ethem bey, teşekkür etti..

Fevzi paşa, Mustafa Kemal'e danışır gibi:

— Paşam, Kuvayı Seyyare kumandanına soracak bir iki sorum var, dedi. İyi bir rastlayış oldu, müsaade eder misiniz?

Mustafa Kemal, gülerek yanıtladı:

— Aman, üzücü sorular olmasın. Ethem bey hasta. Onu yormayalım.

Fevzi paşa, sevimli, babacan havasiyle Ethem beye döndü:

— Şu karakeçili müfrezesi nedir. anlatır mısınız, Ethem bey?

Ethem bey, bu bilgiyi ona aktarıverdi. Bunun üzerine Fevzi paşa, sorucu bakışlarla Mustafa Kemal'e baktı:

— Altmışbirinci tümen kumandanı albay Kâzım bey, bu müfrezenin, kendi kadrosundan eratı kandırarak kaçmaya kışkırttığını ve kendisine katmaya çalıştığını yazıyor, yakınıyor. Bu yakınışlar son zamanlar çok arttı. Bunun için ne düşünüyorsunuz?

Ethem bey, hemen Mustafa Kemal'in nizami ordunun kuruluşunun Kavayı Seyyarenin varlığınca engellenmesi üstüne söylediklerivle Fevzi paşanın anlattıkları arasındaki ilişkiyi sezmekte gecikmedi.

Fevzi paşaya şöyle dedi:

— Paşam, görüyorum ki Kuvayı Seyyarenin varlığı ordunun kurulması için tehlikeli görülüyor. Doğru bulursanız bu güçleri kaldıralım, dağıtalım, isteyen nizami güçlere katılsın.

— Hayır, hayır, ben bu düşüncede değilim. Yurtta henüz güvenlik bütünüyle kurulmuş durumda değildir. Sizin güçlerinizin Demirci'de kazandığı başarıyı başka bir güç elde edemezdi. Yalnız sizin bu erat toplanması, yevgi bedeli alınması ve para toplanması gibi işleri düzen altına almalıdır, bu kanıdayım.

— Ben de bu düşüncedeyim, paşam.

— Buna sevindim.

Diye Fevzi paşa, bir iki önemli konuyu Ethem beyden çekinmeksizin Mustafa Kemal'le konuştuktan sonra müsaade alıp çıktı.

Fevzi paşa gittikten sonra, Ethem bey, Mustafa Kemal'e şöyle sordu:

— Paşam, Ali Fuat paşa Moskova'da salt belli konular mı çözümleyecek, yoksa sürekli olarak mı kalacak?

— Rusya'yla aramızda çözümlenmesi gereken birçok önemli sorun var. Ali Fuat paşa, bizim Rusya katında büyükelçimizdir. Ne zaman yurda döneceğini olaylar belirler. Niçin sordunuz, Ethem bey?

— Paşam, size müsaadenizle arzetmek istediğim ve sizi tedirgin etmemin nedeni olan konu şudur: Ben, Ali Fuat paşa ile birlikte Moskova'ya gitmek istiyordum.

— Evet, bundan bilgim var. Ali Fuat Paşa bana sözünü etti ve ben de gerek sizi, ister ve uygun görürlerse biraderinizi de beraberinizde götürebileceğini söyledim. Biliyorum, paşa sonra sizinle görüştü mü?

— Hayır, ben Eskişehir'de tedaviye gittikten sonra paşanın batı cephesi kumandanlığından ayrılacağını haber aldım ve kendisini bu konuda gidip gördüm. «Malûmu âlileri ki» batı cephesi, Kuvayı Seyyare'yi yakından ilgilendiren bir konudur. Ben, Ali Fuat paşa hazretlerine her zaman saygılı ve minnettarım. Kendisinin de bana özel sevgisi olduğuna kaniyim. Paşa, Moskova elçiliğinin kendisine önerildiğini söyledi ve benim beraberinde gidip gitmeyeceğimi sordu. Kendisine ikirciksiz, olumlu yanıt verdim. Şimdi görüyorum ki paşa, ya düşüncesinden vazgeçmiştir ya da bu olanağı bulamamıştır.

— Ali Fuat paşa bana, sizinle görüştüğünü anlattı. Ali Fuat paşanın özellikle Gediz saldırısı ve sonucundan sonra kanısı, Kuvayı Seyyarenin bağımsız olarak kendi taktiği içinde görev görmesidir. Sizler ayrıldıktan sonra bu biçimin gerçekleşmesi ve uygulanmasının mümkün olması da incelenmeğe değerli sorundur. Ne var ki Ali Fuat paşa bana, sizin sağlığınızın hala düzelmediğinden ve tedavi zorunluluğunuzdan da söz etti. Sanıyorum ki bugünkü sağlık durumunuz için sizin Moskova'ya dek gidebilmeniz, özellikle yaklaşan kış mevsiminde kolaylıkla mümkün değildir. Paşa, bunu düşünmüş olsa gerektir. Bana kalırsa siz sağlığınız büsbütün düzenlinceye dek Ankara'dan bir yana ayrılmamalısınız.

Ethem bey, kalktığında Mustafa Kemal onu en içten gülümseme, şefkat ve davranışıyla uğurladı.

Ethem bey, birkaç gündür Ankara'da bulunuyordu. Ne var ki her Allahın günü bir yandan gelen acı bir haber, onun hasta varlığı üstüne acemi bir cerrah neşteri gibi iniyor, içinde patlamağa hazır bir ortam yaratıyordu.

İsmet bey, batı cephesinde kumandan oldu olalı cepheden hergün tedirgin edici bir haber gelmeğe başlamıştı. Tümenden bölüğe dek bütün birliklerin kumandanları değiştiriliyordu. Bugünlerde İsmet beyin Ankara'ya gelip Mustafa Kemal'le çok önemli bir görüşme yaptıktan sonra yine özel bir trenle cepheye döndüğü söylentileri meclise dek gelmiş, Reşit bey de bunu Ethem beye iletmişti.

Birgün Reşit bey, elinde Tevfik beyden gelen bir mektubu kardeşine uzattı. Bunda İsmet beyin ona göndermiş olduğu bir buyruğun kopyesi vardı. Ethem bey, buyruğu görünce şaşırdı. Bir kez, Kuvayı Seyyare batı cephesi kumandanlığına bağlı olmayan bağımsız bir orduydu. Sonra, Ismet bey, buyruğunda üç kardeşin oldum olası hiç görmedikleri, alışamadıkları sert, kavgacı bir üslûp kullanarak Karakeçili müfrezesinin örgütlenmesi işini soruyor, göndereceği subaylara bunu deneteceğini, gerekse dağıtacağını bildiriyordu. Ethem bey, buyruğu okuduktan sonra:

— Bu ruh durumu, doğrudan doğruya Kuvayı Seyyarenin varlığını istememekten başka bir şey değil, şundan ki öbür müfrezeler nasıl kurulmuşsa Karakeçili müfrezesi de benzeri koşullar altında kurulmuştur. Bunu İsmet bey de çok iyi biliyor. Kuvayı Seyyarenin hiçbir müfrezesi batı cephesi kumandanlarına törensel olarak denetim vermiş değildir. Bu çok garip bir istek. Ben, şöyle düşünüyorum: Ordu, düşmanın Demirci ve Gediz saldırısından sonra Yunanlıların bütün bir kolordu yığdıkları Kütahya'yı tutacak güçte değildi. Nitekim, Gediz saldırısından sonra bile benim cephem düşmanın kurduğu hattın içerisine girmiş durumdadır. Bu hat, askerce bakımdan tehlike yaratıyor. Bu sırada ise cephenin yürek gücünü korumak her

şeyden önemlidir. Kuvayı Seyyarenin dağılmasiyle birlikte cepheye bu hattı tutacak nizami güçlerin bulunması nasıl mümkün olacaktır?

Reşit bey, ona şöyle dedi:

— Artık, bu gibi olaylar, birbirini kovalayacaktır. Ben, durumu Mustafa Kemal paşayla konuşacağım.

— Siz, mebussanız, Meclisteki ruh durumunu ve olayları yakından biliyorsunuz. Bundan dolayı, cephe işlerine karışmanızı paşa belki istemez. Fevzi paşayla görüşseniz daha iyi edersiniz.

— Hayır, bütün bunları, Mustafa Kemal paşanın uygun görmesiyle yapılıyorsa ancak o önüne geçebilir. Fevzi paşanın, İsmet üzerinde etkisi yoktur.

Ethem bey, son kerte üzülüyordu. Artık, Mustafa Kemal'in durumunda da kendisine karşı bir değişikliğin varlığını sezmeğe başlamıştı. Gerçi, kendisine karşı her zaman olduğu gibi şefkatli, içten, dostça davranış görünüyorsa da bu nezaket perdesi altında gözlerine hançer gibi batan bir şeyin her gün biraz daha renk, biçim alarak meydana çıkmağa hazırlandığını anlıyordu. Artık onun kendi sağlığiyle bir ağabey gibi içten ilgilenmesini bile yakın bir tehlikenin çalmağa başlayan çanları olarak görmeğe başlamıştı. Ethem beyin bütün kaygusu, Mustafa Kemal'in altında kaldığı telkin konularının, kendisince düzeltilemeyeceğini bunların, olayların kendi varlığında bulunduğunu anlamış olmasıydı.

«Eğer bana, her zaman için, her halükârda Kuvayı Seyyareyi dağıtmamı buyurmuş olsaydı bunu kendi gücüm içinde bulunan bölümüyle yapmağa hazırdım» diye düşünüyor; bu düşünce onun kafasından birçok kez gelip geçiyordu.

Ethem bey, böyle düşünceler içinde bir bunalıma yönelmişken bir de Çerkes Yusuf İzzet paşaya başvurmaya karar verdi. Babası Ali beyin eski ahbaplarından olan, kendisini de iyi tanıyan bu bilgili adam, şimdi yeni meclisin mebuslarındandı. Yusuf İzzet paşaya giderken de Reşit beye haber vermedi. Onun korkunç ağabeylik büyüsü-

nün çemberinden kurtulmak üzere son çabalarını harcıyordu. Evine vardığında paşayı her zamanki kitaplariyle başbaşa buldu. Yalnız, biraz hastaydı. Ethem bey, bütün kendini, kardeşlerini bu korkunç bunalım uçurumuna doğru sürükleyen zincirleme nedenleri, olayları kendisini büyük bir sempati ile dikkatle dinleyen paşaya anlattı. Sözlerini bitirip te soluk almağa başlarken paşa şöyle konuştu:

— Hangi kumandan, Kuvayı Seyyarenin bugün yaptığı hizmeti nizami güçlere yaptırmayı düşünüyorsa yanılır. Daha cephelerin durumu, çete savaşları yapmakta ihtisas sahibi güçleri uzun zaman için gerekseyecektir. Sorun, salt Kuvayı Seyyareyle nizami güçlerin birbirleriyle olan bağlantı konusu ise bunu çözümlemek için tedbirler alınabilir. Ne var ki mecliste ordu üstüne kimi ikircikler varki İsmet beyin Kuvayı Seyyareye karşı aldığı tedbirlerde bu kanılar önemli etkiler yapmaktadır, sanıyorum.

— Bu etkiler nelerdir, paşam?

— Son olarak cephede meydana gelen çekiliş, meclis-te kimi kumandanların yanılgısı düşünüldü. Bu düşüncede olanlar, sizin savaşlarınızı ve elde ettiğiniz sonuçları kendi görüşlerine dayanak olarak gösterdiler. Ben, Ali Fuat paşa ile konuyu gitmeden önce görüştüm. Paşa da bu durumu ile de daha bir süre elde kalmasının zorunluk olduğunu, sonra nizami güçler içine alınmasının yararlı olacağını, yalnız, sessizlik ve iç güvenlik kuruluncaya dek varlığının kesin olarak gerekli olduğunu söyledi. Sizin Demirci'de kazandığınız başarıyı o günkü koşullar içinde hiçbir kolordunun bile sağlayamayacağını söyledi. Anlaşılıyor ki İsmet bey, bu düşüncede değildir.

— Bana ne gibi salıkta bulunabilirsin paşam?

— Olayların gelişmesine biraz daha olanak veriniz. Belki Kuvayı Seyyarenin görmekte olduğu hizmetleri, ancak onun yapabileceğini anlarlar ve anlaşmazlık kendiliğinden ortadan kalkar. Ben de bunu dilerim.

Ethem bey, Yusuf İzzet paşadan derin yarasına şifa verecek bir ilâç almadan eskisinden daha karamsar dü-

şüncelerle geri döndü. Şöyle düşünüyordu: Yusuf İzzet paşanın dediği olayların gelişmesini beklemek zorundayım. Başka hiçbir çıkar yol yok. Sağlığım, cepheye dönüp kumandanlık almağa elverişli değil. Sonra, eğer İsmet bey hakkımızda bir karar vermişse bunu ben de değiştiremem. Bu zamana dek kurtuluş savaşının askerce dönemler üzerinde olumlu çalışmaları görülmemiş bir kişinin, salt kuramca ve duyguca davranmasına da göz yumulamaz. Bunu da kendi benliğime karşı bir hesaplaşma konusu olarak ele alıyorum.»

*

Ethem beyi üzen olaylar zincirleme sıralanıp gidiyordu. En yeni olay şuydu: İsmet bey, Kuvayı Seyyarenin düşmanı kovduğu topraklarda «Simav bölgesi kumandanlığı» diye bir jandarma yüzbaşısının buyruğunda bir örgüt kurmağa başlamıştı. Kuvayı Seyyarenin tuttuğu cephenin ön bölümü olan böyle bir yere bu zıpçıktı örgütü sokuşturuvermenin ne anlamı vardı? Ethem bey, haberi alınca: «Bunun nedenleri hiçbir tartışmaya meydan bırakmıyacak kerte meydanda.» diye düşündü.

Kuvayı Seyyarenin başında bulunan Tevfik bey, kendi önünde böyle bir kumandanlık kurulmasına birden bire köpürdü. Gerek İsmet beye gerekse Ethem beye bu düşüncesini yazıp bildirdi. Böyle uydurma bir kumandanlığa müsaade etmeyecekti.

İsmet beyin, Kuvayı Seyyarenin halka zulüm yaptığını yazıp Simav kumandanlığının kurulmasiyle bu zulmün önlaneceğine değinen bir de bildiri yayımlaması bardağı taşırdı. Tevfik bey, Kuvayı Seyyareyi tedirgin eden olaylar üstüne durmadan Reşit beye mektupla yakındıysa da hiçbir doyurucu yanıt alamamıştı. Bu kez, durumu uzun uzadıya anlatan bir mektupla Ethem beye başvurdu:

— Sağlığın elverişliyse gel, kumandayı eline al, ben artık bu gibi kışkırtmalara daha çok dayanamayacağım.

Diye yakındı. Ethem bey, Mustafa Kemal'e giderek

durumu açıklamak istediyse de bunun bir yakınış sayılacağını düşünerek vazgeçti. İş, bir kez bu biçime dökülecek olursa düzeltilemez bir biçimde karışabilirdi. Mustafa Kemal'in, İsmet paşanın düşüncelerinin paralelinde düşünmediğini kim ileri sürebilirdi?

İşin daha kestirmesi doğrudan doğruya İsmet beyle görüşmeliydi. Ondan ne demek istediğini soracaktı.

Ethem bey, ertesi gün Tevfik beyden şiddetli bir mektup aldı. Mektubu, güvenilir bir adamıyla göndermişti.

Tevfik bey, mektubunda şöyle diyordu:

— Simav bölge kumandanlığı eğer üç gün içinde batı cephesi kumandanlığınca iptal ve bu göreve atananlar geri alınmazsa bu işi kendim yapacağım.

İsmet bey, bana ahiret soruları soruyor. Günde ne kerte malzeme gerekiyor, ne yiyor, ne içiyoruz, bunları nereden buluyoruz, her bölük başına bir bölük emini koymuş muyuz, günde kaç saat eğitim yapıyoruz? Bizim aylardan beri kazanımızın kaynamadığını bu zat bilmiyor mu? İnsan bir cephenin kumandasını ele aldığında gelir, görür, öğrenir, sonra buyruk vermeye kalkar.

Geçenlerde düşman, cepheyi zorladı. Hem de iki piyade alayı ve bir topcu ve atlı taburuyla. Bir de baktık ki cephenin güneyini tutan on ikinci kolordo kıtaları Kibarefendi köprüsüne dek çekilmiş, gitmiş. Eğer ihtiyatlı ve soğukkanlı davranmasaydım cephe olduğu gibi çöküyordu. Cephe kumandanlığına şifreyle ve ivedi yazarak başvurdum, ses yok. Bir daha başvurdum, yine cevap yok. Üçüncüsünde denetime çıktı diye, bizi baştan savmakla vatan çocuklarını kırdırmanın anlamı yok. «Bırakın, bu işi biz yapalım» desinler vesselâm.

Ethem bey, Tevfik beyin patlamak üzere olduğunu görerek adamakıllı korktu. Onu ılımlı olmağa çağırarak kendisinin İsmet beyle, gerekirse «Reis paşa»yla görüşüp işleri bir hale yola koymağa çalışacağını bildiren bir mektup yazdı.

Tevfik bey yazdığı mektubu yine Tevfik beyin gön-

derdiği haberciye vererek gönderdikten sonra oturup İsmet beye de uzun bir mektup yazdı. Bu mektup özet olarak şöyle diyordu:

— Kuvayı Seyyare, türlü müfrezelerden meydana gelmiştir. Bu müfrezelere bağlı olan birlikler, ancak kendi kumandanlarını tanırlar, onlara bağlı olarak savaşa girerler. Öyle ki bu müfrezelerin içine başka bölgenin eratını sokamayız. Bölük eminleri de vardır, teşkilâtları da, hesapları-kitapları da, ancak kendilerinin gücünü ilgilendirecek biçim ve niteliktedir. Hatta, son aylarda müdafaayı milliye vekâletinden bir levâzım müfettişi istedik.

Zatıâlileri de takdir buyurursunuz ki bir bölgenin savunma sorumu kendisine verilmiş ve bunu şu anadek üstün düşman güçleri karşısında dolu bir yüreklilik ve başarıyla yerine getirmiş bir cephe kumandanı, savunacağı bölge içinde kendisi sanki adaleti sağlayamıyormuş ta bir başkasına verilmesi gerekmişçesine bir başka örgütün kurulmasını doğal bulamaz. Kaldı ki böyle bir kumandanlığın dayandığı güçte söz konusu olamayacağına göre bu tedbirinizden bendenizin de bir anlam çıkaramadığımı bildirmeye müsaadenizi rica edeceğiz, Zatıâlilerinden dileğim şudur ki, böylece Kuvayı Seyyarenin geleceği üstüne verilmiş kimi kararlarımız varsa bunu lütfen açıkça bildiriniz. Hastalığımın sürmesine bakmadan bu kararların uygulanması için kendim cepheye gitmeğe hazırım, efendim.

Kuvayı Seyyare Kumandanı
Ethem

İsmet bey, bu mektubun yanıtını vermekte gecikmedi. Bu mektubu okumağa başlayan Ethem bey, Tevfik beyden üçüncü, çok şiddetli bir mektup daha aldı. İsmet beyse Ethem beye yanıtında şöyle diyordu:

— Yeniden ele geçirilmiş bölgelerde iki ay sürece eratın toplanmaması, vekiller kurulu kararları arasında-

dır. Tevfik beyefendinin bu noktaya dikkat etmemesi ve uymaması gibi birçok yakınmalar karşısında Kuvayı Seyyarenin daha «salim» bir biçimde görev yapması için Simav kumandanlığı kurulmasını uygun gördüm. Kuvayı Seyyare komşu birliklerde atlı güçleri yeterli bulunmadığından bağımsız olarak davranmasını uygun gördüğümü biraderinize bildirdim. Bu biçimi, Tevfik bey, Kuvayı Seyyarenin güvenliği bakımından uygun görmedi sanıyorum. Kuvayı Seyyarenin güneyinin açık bırakıldığı doğru değildir. Bu cephenin en sonra kırk kilometre ilerisinde bir tümenimiz vardır. Cephe kumandanlığının, kendi bölgesi içindeki bütün güçlerin mevzi ve gücünü yakından bilmesi zorunluğunu doğrulayacağınızı sanıyorum.

Ethem bey, İsmet beyin bu mektubunu okudu, doğru buldu. Bunu Tevfik beye de yazıp bildirecek, daha ılımlı daha soğukkanlı olmasını salıklayacaktı. Bu sırada İsmet beyden gelen ivedi bir şifre yine kafasını karıştırıverdi. İsmet bey şöyle diyordu:

— Kuvayı Seyyare iki günden beri rapor vermemekte ve durumu bildirmemektedir. Vekilinizi uyarmanızı dilerim. Cephenin güney kolunu denetlemek için yarınki 28 Kasım günü Bilecik'e gideceğim. Dönüşte Tevfik beyefendiyle görüşmek istiyorum. Bütün sorunları çözümleyebileceğinizi umduğum ve dilediğim bu görüşme için aracılığınızı dilemekteyim. Bu isteğimi kendisine de bildireceğim efendim.

Bu şifre telgraf Ethem beye 28 Kasım 1920 Salı gecesi gelmişti. Ethem bey bu şifreyi aldığı saatte İsmet beyin Tevfik beyle yapmayı düşündüğü görüşmeyi çoktan yapmış olması gerekiyordu.

Ethem bey, şaşırmıştı. Bu neyin nesiydi? Bunu hemen batı cephesi cephe karargâhına aldığı tarihi, günü, saatı, dakikasını bildirerek şifreledi. Ayrıca Tevfik beye de durumu bildirerek Bilecik'e gitmiş olan İsmet beyi eğer bulabilirse bunu anlatmasını diledi.

İki gün sonra, Tevfik beyden şu yanıt geldi:

— İsmet beyin görüşme şifresini, verilen tarihten bir gün sonra alabildim ve elbette görüşmek mümkün olamadı.

Tevfik beyin de görüşme isteğini bildiren şifreyi bir gün sonra alması ne garipti. Ethem beyin sağduyusuna küt kuyruklarıyle engerekler çarpmağa başlamıştı. Öbür yanda Tevfik bey, yavaş yavaş ağzından, burnundan ateşle duman püsküren bir mitoloji yaratığına benziyordu.

Ethem bey, soğuk Kasım gecesinde kara kara düşüncelerle bocalayarak, kesik kesik öksürerek sabahladı. Düşündü, taşındı, bu gittikçe dolaşan yumağı kiminle, hangi sorumlu ile çözeceğini bir türlü kestiremedi. Derinden derine seziyordu ki suyun gözü Mustafa Kemal'den başkası değildi. İsmet bey, en küçük adımını dahi onun buyruğuyla atmaktaydı. Sonra, bu başlayan yarı kapalı savaşın bir «iktidar» boğuşmasından başka bir şey olmadığını da görüyordu. Yalnız, salt siyasal bir güç olan yeni hükümetin yüksek sorumluları, biricik asker gücü durumuna gelmiş olan Kuvayı Seyyareyle onun şanlı kumandanını ortadan kaldırmağa çabalıyorlardı. Yalnız, Mustafa Kemal'in yönettiği bu savaş son kerte yumuşak, çekingen, hesaplı, esnek bir nitelik taşıyordu. Bu yüzden de Ethem beyle kardeşleri, bunun derinliklerini adamakıllı sezdikleri halde yine bir umutla İsmet beyi «Reis paşa»dan ayırıp hep ona çullanarak işi çözümleme gibi kendi kendilerini de aldatıcı bir yol seçmiş bulunuyorlardı. Bu da zorunluydu.

İşte, Ethem bey, kalın asker kaputunun altında durmadan sağa sola dönerek uyanık geçirdiği bu bunalımlı, yıpratıcı gecenin sabahında yatağından doğrulduğunda bir kez daha «Reis paşa» ya uğramak ondan bir çözüm aramak kararını vermiş bulunuyordu. Pencereden baktı: Dışarıdaki kurumuş otlar, kısa çimenler kalın, ak bir kırağı örtüsü altındaydı.

«Reis paşa»yı görmeğe gitmek üzere hazırlanırken içi sönük bir umut ışığının aydınlığıyle ağarıyordu. Bu işlerin hep İsmet beyin başının altından çıktığı, «Reis pa-

şa»ya da yanlış yansıtıldığı düşüncesidir ki bu umudu besliyordu.

Bir arabaya atlayarak erkenden, muhafız atlılarının ortasında istasyona doğru yollandı. Bir az sonra Direksiyon konağında «Reis paşa» ile gğrüşmeğe geldiğini Hayati beye bildiriyordu. Hayati bey, hemen meclise gitmek üzere hazırlanan «Reis paşa» ya onun geldiğini bildirdi. Mustafa Kemal onu odasında karşılayıp elini sıkarken masasının üzerinde yeni geldiği anlaşılan birkaç çözülmemiş şifreyi göstererek şöyle dedi:

— Hoşgeldiniz. Ethem bey. Sizin geleceğinizi tahmin ediyordum.

Konuğuna masasının karşısındaki koltuğu gösterdi.

— Kuzum, nedir bu sorun?

Ethem bey, hemen «Reis paşa»nın İsmet beyce doldurulduğunu anladı. Hemen Tevfik beyle İsmet beyden gelen şifre telgrafları çıkarıp ona verdi. Sonra, bütün gece konuşmayı tasarladığı şeyleri anlattı. «Reis paşa» onu sonsuz gibi görünen bir ilgiyle dinliyordu. Tevfik beyin kullandığı kimi terimler üzerinde açıklama yapılmasını istedi. Cephenin kararlılığının sağlanmasiyle ilgili noktalar üstünde Ethem beyin düşüncesini sordu. O da bunları anlattıktan sonra şöyle dedi:

— Paşa hazretleri, İsmet beyefendinin Tevfik beyden öğrenmek istedikleri, Kuvayi Seyyarenin kurulmasının kendisinde olan sorunlardır. Bunların eksikleri yada yanlışları varsa düzeltilemez. Şundan ki bunlar, örgütün gövdesinde vardır. Tevfik bey, ya da bir başkası bunları nasıl düzeltebilir? Ben, Tevfik beye durumu ılımlı ve soğukkanlılıkla yönetmesini bildirdim. Bundan sonraki anlaşmalar, vereceğiniz buyruk ve kararlara bağlıdır.

«Reis paşa», Ethem beyin verdiği belgeleri dikkatle gözden geçirdi. Bu işin bittiğini gören Ethem bey:

— Paşam, eğer gerekli ve uygun görürseniz Tevfik beyin yerine istediğiniz nitelikte bir kumandan gönderelim. Bu sorunların, beni hastalığımdan daha çok tedirgin ettiğine inanınız.

«Reis paşa», ikircikliydi. Ethem beye sordu:

— Acaba bu salt kumandan sorunu mudur?

Ethem bey, Kuvayi Seyyarenin niteliklerini yineledi:

— Takdir ve karar sizindir.

Diyerek müsaade alıp çıktı. Yolda giderken düşünceleri, hâlâ dün geceki karadüşe benzeyen korkunç bunalım uçurumunun kıyılarında dolaşıp duruyordu.

Ethem beyin Mustafa Kemal'le görüştüğünün gecesi, Reşit bey, geç vakit ona uğradı:

— Bugün Mecliste, Mustafa Kemal Paşa beni başkanlık odasına çağırdı ve Fevzi paşanın yanında yarım saat konuştu. Bana, olan bitenleri sordu. Ben de her şeyi olduğu gibi anlattım. İsmet beyin Kuvayi Seyyareyi yok etmek istediğini, Kuvayi Seyyarenin başarılarını çekemediğini, buna ilk günden beri karar vermiş bulunduğunu ve bu kanısının bizce belli olduğunu bildirdim. Paşa, bana şu soruyu sordu:

— Biraderiniz Ethem bey de sizin düşüncenizde midir.

Ben de kendisine:

— Evet.

Dedim. Reis paşa bana teminat verdi ki İsmet beyin böyle bir düşüncesi asla yoktur. Ben de yine ortada dönenleri anlattım. Simav kumandanlığının ne demek olduğunu sordum. Bunun üzerine Fevzi Paşa karıştı:

— Onu ben salıkladım ve buyurdum. Kurtarılmış bölgelerde millî yönetimin kurulması zorunluğu vardır. Karışıklıkların ve tecavüzlerin başka türlü önüne geçemeyiz.

Dedi. Bu tedbiri neden şimdiye dek düşünmediklerini, bunların bahaneler olduğu cevabını verdim. Görüyor musun? İşte, her şeye boyun eğmenin sonu budur. Haydi, gel bakalım, çık şimdi işin içinden.

Reşit bey, son sözünü söylerken elini cebine attı. Tevfik beyden yeni gelen mektubu kardeşine uzattı. Tevfik bey, bunda İsmet beyin atadığı Simav bölgesi kumandanını karargahıyla birlikte toparlayıp geriye gönderdiğini,

eğer buna bir kez daha girişirlerse daha köklü tedbirler alacağını yazıyor, bu son durumun Ethem beye bildirilmesini de ekliyordu. Ethem bey, Reşit beye sabahleyin «Reis paşa»yı gidip gördüğünü söyledi:

— Ben de bu sabah «Reis paşa»yı ziyaret etmiş ve kendisiyle bu konuları görüşmüştüm. Kendisi size, benim de sizin gibi düşünüp düşünmediğimi sormuş. Siz de «evet» demişsiniz. Oysa doğrusu böyle değildir. Ben, sizin gibi düşünmüyorum. Bu biçimde davranmakla işlerin sarpa sarmasından başka bir şey elde edilmez. Ben, size kararımı söyleyeyim mi? Ben, bu anlaşmazlıklar çözümleninceye dek Kütahya'ya dönmek niyetinde değilim. Şundan ki, eğer benim düşündüklerimi ve yapmak istemediklerimi bana yüklemek ve olup bittiler yaratmak arzusunda olanlar varsa onlara bu fırsatı vermeyeceğim. Benim hiçbir gizli amacım, hırsım, olumsuz ereğim yoktur. Ortadaki anlaşmazlıklar, gezgin güçler, düzgün güçler anlaşmazlığından ve ayrılığından çıkıyorsa işte Kuvayı Seyyare. Alsınlar, istediklerini yapsınlar. Bir işin içyüzünü bilmeden o işe el atmanın cezası da uluorta iş görmek isteyenlere ait olur. Yunan güçleri fırsat bekliyor. Bizimle uğraşanlar, haritaya da mı bakmıyorlar? Kütahya cephesi, Yunan cephesi içine yerleşmiş hançer gibidir. Bu uç yitip giderse, Eskişehir de, hatta Ankara da tehlikeye girer. Benim Kuvayı Seyyare denen bu başıbozuk alayını kolaylıkla mı tuttuğumu sanıyor İsmet bey?

Reşit bey, bu son sözlerde kendine bir dayanak bularak sözü aldı:

— Buna hiç kuşkun olmasın. Biz, böyle baş eğdikçe bunlar üstümüze yürüyecekler. Sen, Meclis'te olup bitenleri bilmiyorsun. Meclis, kimi kumandanları istemiyor. Seni ve Tevfik'i örnek göstererek, sizin hiç yenilgiye uğramadığınızı ve ayaklanışları senin bastırdığını, Demirci'de koskoca Yunan tümenini senin yok ettiğini söyleyerek bu işin içyüzünü öğrenmek istiyor. Sen, asıl ereği anlamıyorsun. Sorun, ne Simav kumandanlığı hatta ne de Kuvayı Seyyare. Asıl sorun, sen, senin kişiliğin.

Reşit bey, bundan sonra kardeşine Yunanlıların Bursa'yı ele geçirmelerine değinen tartışmalardan birkaç sahne anlattı.

Bu tartışmalarda hep Kuvayı Seyyare, düzgün güçler karşısında başarı örnekleri olarak gösterilmekteydi.

Ethem bey, artık bu aldatıcı görünüş üzerinde durmuyordu. Bir uğursuz alınyazısının çarklarına takılmış sürüklenen kendisini de sürükleyip götüren zincirlemiş olaylar, artık onun direnci dışında bağımsız bir gidiş almışa benziyordu. Sırayla bu uğursuz gidişi durdurmak üzere yaptığı çabalar, bu korkunç akıntıya sivrisinek vızıltısı gibi geliyordu. Reşit Bey:

— Kuvayı Seyyareyi siyaset konusu yapan ben değilim dedi. Karşı yan yapıyor. Sen, bunu anlamak istemiyorsun. Ali Fuat paşa cephe kumandanı iken neden bu anlaşmazlıkların hiçbiri olmuyordu? Bunu araştırsan hepimizin hayrına olur.

Ethem bey, ağabeyisinin bu son sözüne parmak bastı. O, bu sözünde yerden göğe dek haklıydı.

*

Ethem bey, ağabeysi gittikten sonra, bu geceyi de feda ederek oturup Tevfik beye uzun bir mektup yazdı. Özel adamıyla gönderdi. Bunda durumu bütün çıplak tehlikeleriyle açıklayarak ona «soğukkanlılık, ılımlılık ve batı cephesinin bütün buyruklarına ve isteklerine boyun eğmesini salıkladı.» Ethem bey, ona bunları yazarken «Reis paşa»nın kendisine verdiği söze güveniyor, ona dayanıyordu. Onun, aradaki anlaşmazlıkla geçimsizliği çözümlemek üzere elinden geleni yapacağını umuyordu. İsmet beye, yaptığı, yapacağı kimi haksız davranışlarda her halde arka olmıyacaktı.

Bu avunuşla gece yarısından sonra birkaç saat daldı.

*

Ertesi gün, eski Aydın cephesi Kuvayı Milliye yıldız-

larından, kendisinin güvenilir, içten arkadaşı Diyarbakır Mebusu binbaşı Hacı Şükrü bey çıkageldi. Hacı Şükrü bey Mahmut Celâl (Bayar) beyin içten adamı görünüyordu. Mustafa Kemal'in de görünürde güvendiği Kuvayı Milliyeciler arasındaydı. Hacı Şükrü beyle Reşit bey de içten dosttu. Hacı Şükrü beyin, sempatik varlığı, her yana kolayca sokulur, neşe dağıtan tatlı, içten konuşmalariyle herkesin kolayca dostluğunu kazanırdı. Kuvayı Milliyenin Ege'de Yunanlılarla çarpışan ilk kahramanlarından, Aydın bölgesinin ilk Kuvayı Milliye kumandanı oluşundan çevresinde şöyle böyle ışıktan bir kahramanlık çemberi de ışıyordu. Bu yaz, Ethem beyle çok sıkı fıkı olmuşlardı. Hacı Şükrü bey de birçok düzgün ordu düşmanları gibi Ethem beyin başarılarına bel bağlayan sosyalist eğilimli Kuvayı Milliyecilerden biriydi. Onunla birkaç arkadaşı, Taşhan'daki bekâr odasında iktidarı temelli ele almanın umutları, olanakları üzerinde bile konuşmuşlardı. Mustafa Kemal'in yürüdüğü «iktidar», diktatörlük yolunda iki üç kişiden başka bütün bağımsız düşüncelere sahip olanların süpürüleceği üstüne çok uzun konuşmalar yapmışlar, Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmanın son kurtuluş çözümü olduğunda karar kılmışlar, girişime geçmek üzere davrandıkları bile olmuştu. Taşhan'daki odasının dili olsaydı, neler neler söyler, bunlar «Reis Paşayı» tirtir titretirdi.

Şimdi de başbaşa verip derin bir konuşmaya daldılar. Ethem beyin kişiliğini bekleyen, iyi niyetle durdurulamayacak olan büyük tehlikeden sözetti. Mustafa Kemal'in, Ethem bey'i iktidar yolunda en yakın tehlike, rakip olarak gördüğünü bu yüzden onu ortadan kaldırarak hem büyük, tehlikeli bir iktidar rakibini, hem de onun Kuvayı Seyyarenin kişiliğinde Türkiye'ye yerleşmek üzere olan sosylizmi, bolşevizmi günün konusu olmaktan uzaklaştırmak istediğini söyledi. Son olarak sözlerini şöyle perçinledi:

— Ethem bey, sağlığının tam düzelmesini hiç bekleme. Ben, senin yerinde olsam ne yapar yapar güçlerimin

başına kendim geçerim. Müfrezeler, böyle vekâletle yönetilemez.

— Niçin?

— Şundan ki Mehmet Tevfik bey, sinirli bir adamdır. Bilirsin. Son söyleyeceği sözü ilk kez söyler. Bu da birçoklarının işine geliyor. Yalnız, bütün olup bitenler, dönüp dolaşıp senin üzerinde kalacak. Oysa senin hiç te kusurun yok. Tevfik üzerinde Reşit'in nasıl etkisi var bilirsin. Ağabeyinizin, ne sen ne o, bir dediğini iki etmezsiniz. Bu, özel yaşayayışınızda olsa neyse ne ama, ordu işlerinde, savaşta böyle davranmak doğru değil. Şundan ki Reşit bey, biliyor musun ki ne olmak istiyor? Bundan haberin var mı? Ağabeyin, Müdafaayı Milliye vekili olmak istiyor.

Ethem bey, buna gerçekten şaştı. Onun böyle bir düşünce taşıdığını şimdiye dek hiç sezmemişti. Demek ki gerçekten her yürekte bir arslan yatıyordu. Reşit bey, az günün adamı değildi. Harbiyeden çıktıktan sonra her subay gibi, Makedonya dağlarında, Mustafa Kemal'le Trablusgarp İtalyan savaşında, teşkilâtı mahsusa'nın birçok yerdeki en tehlikeli işlerinde çalışmış çok tecrübeli, sözü sohbeti dinlenir bir eski askerdi. Böyle bir görevi herkes gibi yapamaz mıydı? Bu bir yana, Hacı Şükrü beyin verdiği ikinci haber Ethem beyi büsbütün şaşırttı:

Bak, Ethem bey, sana güç inanacağın bir haber daha vereceğim: Eğer Reşit bey Müdafaayı Milliye vekilliği kendisine verilmezse genel kurmay başkanı olmak istiyor.

Ethem bey, ağabeyisinin bu yüksek görevleri isteyişine hiç de şaşmadı. Asıl şaştığı, Reşit beyin bu isteklerinin şimdiye dek kendisinden dikkatle saklayışıydı.

Hacı Şükrü bey,

Bunlardan sakın Reşit beye sözetme. Özellikle benim söylediğimden bilgisi olmasın. Yalnız, olup bitenleri öğrenmiş oldun, dedi.

Ethem bey, son günlerde dozu gittikçe yükselen ağulu bir propagandanın gerek kendisine gerekse Kuvayı Seyyareye karşı sistemli olarak yürütüldüğünü biliyor, son kerte üzülüyordu. Onun kulağına gelen haberlere göre bu yıkıcı propagandayı yürütenlerin başında batı cephesi baş veterineri albay Galip bey vardı. Ordu safları, subaylar arasında durmadan yinelediği şu sözler, bir taş yağmuru gibi Ethem beyin başına yağmaktaydı:

— Kuvayı Seyyare Kumandanı Ethem beyin, hastalığını bahane ederek cephenin işlerini kardeşi Tevfik beye bırakıp gerilerde başka şeylerle uğraştığı anlaşılıyor. Evet, hiçbir vakit rahat duruyor sanmayınız. Ethem bey, sözde tedavide, oysa hiç durmadan merkez ve şehirlerde nidüğü belirsiz bir takım özel örgütlerle gizli ve açık çalışmaktadır. Ulus ve Meclis katında her istediğini yaptırabilecek güce sahip! Ali Fuat paşanın hoşgörülü yanlılığı onu gereğinden çok şımarttı. Evet, zaman ve olaylar da bunun sivrilmesine yardım etti. Ethem beyin hizmetleri inkâr edilemez. Ne var ki acaba amacı yurtseverce ve doğru mudur? Son davranışları, düşünmeğe değer. Albay İsmet beyin kumandanlığına karşı koyuyor. Refet beyi hiç istemiyor. Şundan ki bunlar, Ali Fuat paşa gibi Ethem beyin etkisi altına girmeyecek, istediği gibi oynamasına meydan vermeyecekler. Kardeşi Tevfik beyse küstah. Geçen gün telefonda cepheden buyruk vermiş. Kütahya Merkez Kumandanı aracılığiyle Kütahya mutasarrıf vekilini evinden küçümsemeyle aldırıp şehirden koğdurmuştur. Güya bunun suçu, asker kaçaklarını korumakmış. İzlenmeleri işinde de hoşgörülü davranıyormuş.

Ankara hükümeti, bu mutasarrıf vekilini görevine geri göndermek isteyince Tevfik bey telgrafla Ankara'ya şu yanıtı vermiş:

— Bu bozguncuyu geri gönderirseniz, asarım.

Kuvayı Seyyare subaylarıyle eratı, düzgün birlikler kumandan ve askerlerininkiyle ölçülemeyecek kerte çok

aylık alıyorlar. Bütün Müdafaayı Hukuk dernekleri Ethem in gücü altında istediği parayı hemen gönderiyorlar.

Kuvayı Seyyarede Çerkes'ler çoğalıyor. Çerkes subay ve eratına daha çok «imtiyaz» veriyor. Bunların gözünde başkaları sıfır. Oysa Kuvayı Seyyare adı altında şimdiye dek Ethem beyin buyruğunda ölen, kanı akanlar, çoğunlukla Türkler değil mi? Böyle olduğu halde nam, ün ve onur başkalarının.

Bu propagandayı Ethem beyin kulağına aracı olarak yüksek rütbeli iki kumandan iletmişti.

Ethem beyin kulağına şimdiye dek buna benzer ufak tefek dedikodular çalınmışsa da böyle önceden düşünülmüş, sistemli bir propagandaya erek olmamıştı. Bunu dinledikten sonra «iktidar» kavgasının yumuşak temposunu bırakıp hızlandığını, acımasız, sert bir alana yöneldiğini, bunu yitirenin Türkiye topraklarında yaşamak hakkı kalmayacağını anladı. Yenilirse, eskiden olduğu gibi bir kenarda ortalama bir yurttaş olarak yaşayabilmesi artık düşünülemezdi. Düşerse doruktan düşecekti ki burdan yere ininceye dek bin parça olacak, belki de masallarda olduğu gibi en büyük parçası kulağı kalacaktı.

Zafersizler, zaferlilere karşı bir ölüm-dirim savaşı açmıştı. Osmanlı ordusunun son paşaları, halk ordusunun başlarına karşı, kumandanlık, zafer kazanmak hakkı salt kendilerine özgü ölümsüz bir «imtiyaz»mış gibi davranıyor, bununla da yetinmeyerek bu yenme, zafer kazanma hakkından onları yoksun bırakmak istiyorlardı. Evet, Mustafa Kemal'le arkadaşları, hiç kimsenin göz yaşlarına bakmamağa kararlı bir «iktidara» yürüyüş politikasının çetin yolunda kan ter içinde ilerliyorlardı. Ethem bey, sosyalist bir yeşilordunun bir Osmanlı ordusunun safları arasına alınmayacağını bunun ancak dağıtılarak yok edileceğini düşünüyordu.

«Reis Paşa»nın, bunun kumandanının değiştirilerek yaşamasına hiçbir türlü yanaşmak istemediğini onunla konuşurken anlamıştı. İşlerin, düzelmeyecek kerte bozulduğunu görüyordu. Şu batı cephesi baş veterineri Albay

Galip'in yaptığı propagandanın, İsmet beyle «Reis Paşa» nın buyruğuyla yapıldığını kim inkâr edebilirdi? Demek ki «Reis paşa», sonsuz nezaketi, ılımlılığı, şefkatli davranışı altında Kuvayı Seyyareyle birlikte onun kumandanları için de uzlaşmaz bir öç alma kaygusu taşıyordu. Moskova'ya gitmek istemiş, son dakikada ne düşünmüşlerse hastalığını bahane ederek onunla kardeşlerini yalnız başlarına büyük tehlikenin açılmış ağzı önünde bırakıp çekilmişlerdi. Evet, Mustafa Kemal, Kuvayı Seyyareyle birlikte Ethem beyin kişiliğinde kendisi için en büyük tehlikeyi görüyordu. Ethem bey, bunu çok iyi seziyordu. Kendi zaferlerinin arkasından Türkiye'nin sosyalist geleceğini sürüklediğini Mustafa Kemal çok iyi incelemişti. Bolşeviklik, Türkiye'ye gelir gelmez bütün Osmanlı ordusu kalıntılariyle birlikte kendisini de sürükleyip gğtürecekti. O da bunun için bayağı bir post, iktidar kavgası gibi görünen bu gidişata tek başına egemen olmanın zorunluğu içinde çarpıp duruyordu. Ethem bey, bu toz duman arasında kavganın salt Mustafa Kemal'in kişiliğiyle kendi kişiliği arasında geçmekte olduğunu artık pek iyi biliyordu. Mustafa Kemal çapında bir kişi onu frenlemeseydi Meclis çoktan bütünüyle kendi yanına geçer, bu kavga da biterdi. İsmet beyle Rafet beyin, son günlerde sahneye çıkan Fevzi paşanın bu kavgada söyleyecek hiçbir sözü yoktu. Onlar salt emir kuluydu.

Ethem bey, böyle düşünerek gittikçe bir karara doğru yöneliyor, zaferlerini askerce gücünü kıskanan bu adamları tuzbuz etmek istiyordu. Hele Mustafa Kemal'in, siyasal gücünü bir ordu gibi beceriklice kullanıp kendisini dört yandan sıkıştırarak kıskıvrak bağlamağa çalışması gözle görünür bir renk almıştı.

Ethem bey, kendi güçlerinin Yunan cephesinde bağlı olmasını talihin kötü bir oyunu olarak alıyordu. Kendisi, Ankara'da ancak on beş adamiyle kalmıştı. Bu yüzden de kendini on dört atlısıyla Akhisar'a giderken olduğu gibi cılız, yalnız bulunuyordu. Gece uykuları artık yitip gitmişti. Gözlerinin önünde hızla oynayan yaşayışının acık-

lı dramı beliriyor, kanı daha hızlı dolaşıyor, şakakları zonkluyor, en yüksek şeref merdivenlerinde bile dönmeyen başı dönüyordu. «Ethem şımardı» -ne demekti? Bir yıl gibi kısa bir zaman içinde bunca zaferi bir başkası kazansa dâhi olduğunu, savaş tanrısı olduğunu sanır, deli bile olurdu. «Ethem şımardı» lafına iyice içerliyordu «Kimin karşısında şımarmışım? Benden önce büyük işler görmüş büyük adamlar var da ben çocukluğumla ufak tefek işler görüp kendimi bu büyük adamların yanında büyük mü görmeğe başladım da bana bu lâfı yakıştırıyorlar?»

«Ben Osmanlı ordusu paşalarının toplanıp salt çene çalarak yurdu kurtaracaklarını sandıkları bir dönemde koca bir Salihli cephesini kurup Yunanlıları Binbir tepelerin dibinde olduğu yere mıhladım. Ben, Osmanlı paşalarının hışmından tirtir titredikleri Anzavur'un başına cellât kesildim ve onu ordusuyla kovalayıp Biga da denize döktüm. Ben Adapazarı, Düzce ve Bolu ayaklanıcılarının çanına ot tıkayarak Türkiye'nin kaderini bir kere daha kurtardım. Ben, Yozgat'taki korkunç ve azgın Çapanoğullarını atlılarımla çiğneyip yere sererek Türkiye'yi en umutsuz bir durumdan kurtardım. İç düşmanların burnunu böylece yere sürttükten sonra yine Yunanlılara döndüm ve Demircide en modern ve dolgun bir tümenlerini bir kanat çarpışta darmadağın ettim. Bu hangi düzgün ordu paşasının düşüydü? Daha sonra yine Yunanlıların Gedizdeki tümenine saldırıp hırpaladım ve gerilere doğru kaçırttım. Bu saydığım işleri bugün benim karşımda yer alan düzgün ordu kumandanlarından birisi başarsaydı -haşa- kendini tanrı sanır ve kendine destanlar yazdırırdı. Bana şımardı diyorlar. Şımarmak, usunda yokken herhangi göze çarpan bir başarı kazanan ufacık tefecik bir bayağı kişilerin şişinmesine denir. Ben, yengilerim ve zaferlerime denk bir davranışa ve söz söylemek hakkına sahipsem buna şımarmak mı derler? Ben, kazandığım zaferlerden sonra bunlara denk söz söylemek hakkına elbette sahip olacağım. Benden ve herkesten önce Ankara'ya geçip iç ve dış düşmanlara karşı yiğitçe

çarpışmağa başlayan Ali Fuat paşaya karşı neden şimdiye dek en küçük bir saygısızlıkta bulunmadım. O, bizlerin öncüsüydü. Bundan dolayı her zaman saygıdeğerdi. O da beni hiçbir vakit şımarık bulmadı. Onun karşısında boynum herzaman eğikti. O, alçakgönüllü, büyük ruhlu bir kahramandı. O, düzgün orduyla Kuvayı Seyyarenin el ele çalışabileceği bir düzen yaratmağa çalıştı. Paşa, yerinden alınıp uzaklaştırılmaşaydı elbette çetecilik bu olduğu durumda kalmayarak bir orduya dönüşecekti. Aylıklı askerler, aylıksız askerleri örgütleyerek büyük halk ordusunu kuracak ve büyük Yunan güçlerine karşı elbet'e bu beş altı bin kişilik Kuvayı Seyyareyle çıkmayacaktı. Bol aylıklı yüzbin kişilik bir Türk Ordusunun örgütlenmesi hiç düşünülebilir miydi? Paşalar, işte, yarınki bu büyük orduyu kurma şansını elimizden almak ve bizi haritadan silmek üzere bütün güçleriyle ayağa kalktılar.»

Ethem bey, soğuk bir Kasım gecesi sabaha dek böyle düşünerek korkunç bir karara vardı. İleride kurulacak Türk ordusunun liderliğini rakiplerinin elinden alacaktı. Bu da ancak onları ortadan kaldırmakla olacaktı.

Kendisini ulusal başbuğluktan bayağı bir komiteci düzeyine indiren kararını uygulamağa davrandı. Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü beyin Taşhan'daki bekâr odasında bu kararını ona açtı:

— Arkadaş, ya herru ya merru! Bu iş böyle gitmez diyerek bütün gece birkaç kez kafasını yakarak geçen düşünceleri ona da yineledi. Hacı Şükrü bey:

— Ne yaparsan yap.

Dedi.

— Gidip Mustafa Kemal paşaya bir daha söyleyeyim, bu işten vazgeçsinler. «Yine eskisi gibi çalışalım. Kurtuluş bu yoldadır. Nizamiye askeri varsın kendi usulüyle hareket etsin. Bizim işimize karışmasın. Bize ayrı bir cephe verin. Amaç, düşmanı tepelemek değil mi? Diye anlatayım. Dinlerse ne alâ. Mesele kalmaz. Kabul etmezse söz silâhındır. Başka çare kalmadı.

Hacı Şükrü bey de düşünceleri dolayısıyle ileride

Mustafa Kemal'in, başına iş açacağını düşünenlerdendi:

— Git, dedi, git, son kozunu oyna. Nasıl olsa gidiyorsun.

Ethem bey, uzun boyu ile doğruldu. Gözlerinin soluk menekşesinde sıtmalı bir parıltı yanıyordu. Hacı Şükrü bey, on beş adamiyle Taşhan'dan çıkarak Karaoğlan' dan istasyon yoluna sapan Ethem beyin arkasından uzun uzun baktı: Şu sırada Türkiye'nin alınyazısı üzerinde söz sahibi olan bu iki adamdan biri, bugünden sonra ister istemez bu sözcülükten ayrılacak, yarınki Türkiye, söz sahibi olan tek adamın düşüncelerine göre kurulacaktı: «ya asker diktatörlüğü ya sosyalist halk hükümeti» diye düşündü.

Ethem bey, on beş silâhlı adamın ortasında istasyona doğru giderken kendisini gören halk, asker selâmlıyordu. Nereye gittiğini bilen de yoktu. Direksiyon konağına vardığında nöbetçileri iteleyerek adamlariyle hızlı hızlı merdivenleri tırmandı. Adamlarından birkaçını aşağıda bırakmıştı. Birkaçını'da merdiven başına dikerek birden bire tek başına Mustafa Kemal'in odasına girdi.

«Reis paşa», hasta yatıyordu. Gözlerinin mavisi ateşli bir hastalığın sıtmasıyla parlıyordu. Sırtında geceleri giydiği ketenden bir gecelik entari vardı. Karşısındaki koltukta doktor Tevfik Rüştü bey oturuyordu. Ethem beyle silâhlı adamlarının böyle apansızın gelişi, eski komiteciler ülkesi Balkanların zengin öyküleri, sınavlariyle beslenerek gelen Mustafa Kemal'i birden bire uyardı. Her zaman yastığının altında bulundurduğu tabancasına ulaşabilmek üzere sağ elini belli belirsiz uzattı. Bu, Ethem beyin gözünden kaçmadı. Tevfik Rüştü bey, yakın bir felâketin korkunç önsezisiyle ne yapacağını bilmeden çırpınıp duruyordu. Dışarı çıkıp haber vermeğe davransa birkaç kurşunun birden gövdesini delip geçeceğini biliyordu. Ethem bey, durgun görünerek:

— Geçmiş olsun, paşam,

Dedi.

Dereden tepeden biraz konuştular. Ethem bey, sonra

Hacı Şükrü beyle konuştuğu şiddetli konuları biraz daha ılımlı bir dille bir daha «Reis paşa»ya yineledi. «Reis paşa» bunları anlamazlıktan gelerek yumuşak, politik, diplomatik bir konuşma biçimiyle zaman kazanmağa çalışıyordu. «Reis paşa»nın eli, yastığın altındaki tabancasının kabzasını kavramış, ölmeden önce öldürmeğe kararlı, kuşkulu bir durumda konuşuyor, Ethem bey'in bütün kımıltılarını göz ucuyla izliyordu.

Ethem bey, işleyeceği cinayetin, ölünceye dek vicdanını tedirgin edecek soydan bir cinayet olmaması için demin söylediğini bir daha yineliyordu:

— Paşam, İsmet beyle geçinemeyeceğiz. Bu, kesin olarak anlaşıldı artık. Onun yerine daha yumuşak bir kumandan getirin, bize daha yumuşak davransın, işler mutlaka yoluna girer.

«Reis paşa» kararlı, boğuk sesiyle:

— Olmaz Ethem bey, dedi. Artık, çetecilik dönemi geçti. Düzgün ordu kuruluyor. Siz de orduya bağlı olarak çalışmak zorundasınız. Başka türlü olamaz.

Ethem beyin kafasında karar anının şimşeği çaktı. Tabancasının kabzasını kavramak hırsiyle göbeğinde bağladığı kocaman elinin titrediğini paşaya göstermemek üzere çabalıyor, yüzünün sarı-ak derisi seyiriyordu. Mustafa Kemal, Ethem beyin davranışlarını kollarken ara sıra doktor Tevfik Rüştü beyle de göz göze geliyor, Direksiyon'un çevresinde alınan kendi tertibatlarının neden işlemediğini sormağa çalışıyordu. Bu sırada dışarda gürültüler oldu. Ethem beyin silâhlı adamlarından biri kapıdan kafasını uzatarak Ethem beye Çerkes'çe:

— Sarıldık,

Dedi. Onu bir yana iten Mustafa Kemal'in bir yığın silâhlı adamı odaya dalıverdi. Hepsi, elleri tabancalarında gözlerini kurt gibi Ethem beye dikti. En küçük kımıltı, birçok tabancanın birden patlamasına yol açacaktı.

Bunu gören Ethem bey, yerinden doğrularak gitmeğe davrandı:

— Öyle olsun, peki, paşam, buyurduğunuz üzere dav-

ranırız. Yalnız İsmet bey de biraz uysal davransın. Bizimkileri düzene alıştırıncaya dek biraz göz yumsunlar, dedi.

Sonra, «Reis paşa»ya şifalar dileyerek odadan çıktı. Bütün Direksiyon konağının alarma geçtiğini görerek şaşırdı. Nereden haber almış olacaklardı? Yaverlerinden uşağına dek herkes, eli tabancasında merdiven başından dış kapıya dek her yanı tutmuşlardı. Ethem bey, bunu hesaplayan Mustafa Kemal'in her zaman hazırlıklı olduğunu nerden bilecekti?

Ethem bey, Direksiyon'dan ayrılıp, silâhlı adamlariyle Ankara'ya yollandığında onlardan şunları dinledi:

— Siz, daha paşanın yanına girer girmez kuşkulanarak davrandılar. Biz, size haber vermek isteyince odaya bırakmadılar.

Ethem bey, eve döndüğünde bütün gövdesi ateş gibi yanıyordu. Dananın kuyruğu kopmağa yaklaşmıştı. Bundan sonra artık «Reis paşa» nın yüzüne de bakamıyacaktı. Aşağı doğru tekerleniş, bundan böyle daha da hızlanacaktı. Artık, bıçak kemiğe dayanmıştı. Bu son davranışiyle kendisi nasıl olsa ölüm hükmünü giymişti. «Reis paşa» bir kazaya kurban gitmez de «iktidarı» tek başına sahiplenirse artık kendisi için Türkiye'de yaşayabilmek olanağı kalmayacaktı. «Reis paşa», «iktidar» gücünü hiçbir kişiyle paylaşmak istemeyen bir karaktere sahipti. Kendisi de ne yazık ki böyle bir adamla «iktidar» ı bölüşmek zorunda kalmıştı. Birisinden birinin başı mutlaka yenecekti. Evet, ok yaydan çıkmıştı. Mustafa Kemal, biraz güçlenir güçlenmez kendisini de, kardeşlerini de en küçük bir bahaneyle astıracaktı.

Bundan dolayı «Reis paşa» yı yaşayanların listesinden silmek farz olmuş görünüyordu. Artık bundan böyle silâh konuşacaktı. Artık, ağzıyle kuş tutsa kimseyi inandıramazdı. Yine de bir yandan İsmet beyi dinler gibi yaparak elini silâhının tetiği üzerinde hazır bulundurmağa karar verdi. Reşit bey de onun bu en son çözümleme koşulunu benimsemek zorunda kaldı. «Reis paşa» ken-

dilerini nasıl olsa yarın öldürecekti. Onlar da onu bugün öldürmeğe çalışacaklardı.

Ethem bey, bununla birlikte son kez yarattığı bütün kuşkuları ortadan silmek üzere bir taktiğe başvurdu: Çok uysal görünüp eski düşüncesinden büsbütün caymış olduğuna gerek, «Reis paşa»yı, gerekse İsmet beyle Fevzi paşayı, Rafet beyi uyutmak isteyecekti.

Ondan sonra ne dedilerse benimsemiş göründü. Hiç karşı koymadı. Kendi arkadaş çevresini de bu taktiğin etki alanına alarak aldatmacayı daha da etkili olarak yürütmeğe çalıştı.

Yine bir gün Taşhan'da Hacı Şükrü beyle bu konu üstüne konuşurlarken onun bu taktiğini bilmeyen öbürü:

— Korkak, diye bağırdı. Bunlara neden bu kerte uysallık gösteriyorsun? Bu korkaklığının ve miskinliğinin nedenini anlamıyorum.

Ethem bey, bu söze kızıp köpürür görünerek kalkıp Hacı Şükrü beyin üzerine yürüdü:

— Korkak sensin, diye bağırdı. Ben yurdun çıkarı için doğru bulduğum yolda gidiyorum. Her işin başı ordudur. Ordu buyruğunda çalışmak ödevimdir. Eski kafayı bırak! Orduyla el ele yurdu kurtarmak zamanı gelmiştir.

Ethem beyin amacı, bu sözlerin «Reis paşa»ya işittirilmesiydi. Hacı Şükrü beyin ağzından çevreye yayılan bu tartışma «Reis paşa» nın kulağına gitmekte gecikmedi. Aradan biraz zaman geçince her şey unutuldu, yatışır gibi oldu. Kuşkuların, öfkelerin tavsadığını gören Ethem bey, «Reis paşa» ya yapacağı yeni komployu tasarlamağa başladı. Taşhan'daki Hacı Şükrü beyin bekâr odasını karargâh gibi kullanarak yeni suikasti bu odalarda hazırlayacaktı. Artık iyice anlamıştı ki «Reis paşa» nın çevresi boş değildi. İktidar kavgası başladığı günden beri hazırlıklı bulunuyordu. Bu yüzden eskiden olduğu gibi halkın arasında halktan biri gibi görünüyor, hele geceleri otomobiline binmeden hiçbir yere ayak atmıyordu. Gerek Direksiyon konağında, gerekse Büyük Millet mecli-

sinin çevresinde artık bir grup koruyucu belirmeğe başlamıştı. Bu iki yerde artık ona kötü niyetle yanaşılmazdı. «Onu mutlaka bu belli yerlerden başka bir yanda, daha doğrusu kendi uygun göreceği ıssız bir yerde ele geçirmesi gerekiyordu.»

Bunu da son kerte kurnazca yapmalıydı. Bundan dolayı: «Herhangi bir nedenle kendisine bir şölen çeksem nasıl olur, acaba gelir mi? Kim bilir belki kuşkulanıp gelmez ya da gelse bile tertibatlı gelir, başkalarını da çağırmak gerekir, yine iş bozulur, Acaba onu, yanında ancak bir iki kişi bulunduğu zaman kıstırabilme fırsatlarını nasıl elde edebilirim?» Diye uzun uzadıya düşündüyse de bir çıkar yol bulamadı.

En sonra Reşit beye başvurarak onun da düşüncesini almak istedi. Reşit bey ona şöyle bir çözüm buldu. «Paşayı ani bir durumda tedbir almasını düşünmeğe vakit bırakmadan, örneğin yolda dekgelinmiş ve buluşulmuş bir biçimde, içtenlik göstererek tasarlayacağı bir yere çağırmak.»

Bunun için de en uygun yer Taşhan'dı. Burası, şehrin göbeğinde, ayak altı bir yerdi. Kalabalıktı. Rastlayış düzene getirme olanakları zengin bir yerdi. Herkes, böyle bir kalabalık bir yerde kimsenin kimseye bir şey yapamayacağını sanabilirdi. İşte, bu psikolojik aldanıştan yararlanılarak birçok fırsatlar ele geçirilebilirdi. «Reis paşa» da burada taşıdığı sürekli kuşkuyu bir ara boşlayabilirdi. Yalnız, bu işi punduna getirmek için geceli gündüzlü «Reis paşa» nın kollanması gerekiyordu. Düşündü: «Reis paşa» meclise giderken sık sık Karaoğlandan ve Taşhan'ın önünden geçiyordu: «Ben de geçeceğini kestireceğim bir zamanda sokağa çıkmış gibi yapar, rastlamış olurum.

— Buyurmaz mısınız, bir acı kahvemizi içmeğe paşam? Filan diye içeri çağırırım. Ne var ki bu da güpegündüz olmaz. Sonrasını düşünmek gerek. Mutlaka havanın kararmış olması gerekir. Hava karardıktan sonra da paşa yaya gitmez. O halde ne yapmalı?

Plânım güzel ama kuşkulandırmadan uygulanması kolay değil.»

Günlerce böyle düşündü. Bu ikircikli günler sürüp gitmekteyken Reşit bey yine işe el attı:

— Vakit geçiyor. Artık bir karara varmak gerek,

Dedi. Ethem bey, hemen son bir plân tasarflayarak davrandı. Yaptığı çok önemli bir yanlışlık «Reis paşa» nın canını ikinci kez kurtarmış oldu:

Tasarladığı ilk plâna göre Karaoğlan'dan geçerken Mustafa Kemal'e kendisi rastlamış gibi yaparak onu Taşhan'da bir acı kahve içmeğe çağıracağına bu görevi kendisi gibi önemli, becerikli olmayan bir arkadaşına verdi.

O gün sinirleri gergin, akşama dek paşanın geçmesini beklediler. Gözcüler en sonra daha uzaktan paşanın, otomobiline binmiş olarak geldiğinin haberini uçurdular. Ethem bey, kısa, yassı burnunu cama yapıştırarak Hacı Şükrü böyle heyecan içinde bekliyordu.

Görevli arkadaş, yanındaki ikinci derecede görevlilerle akşam karanlığı içinde yavaş yavaş ilerleyen otomobilin önüne fırlayarak durdurmak istedi. Bunu gören şoför, bir suikastla karşı karşıya olduklarını anlayarak gaza bastı, istasyona doğru hızla uzaklaştı. Taşhandaki odadan olayı seyreden Ethem bey, Hacı Şükrü beye şöyle dedi:

— Gördün mü? Bir çuval incir berbat oldu. Şimdi, eskisinden daha kötü duruma düştük. Oysa ben ona ne buyruk vermiştim. Paşanın otomobili yaklaşınca ya sokaktan geçen birini ya da yanındaki arkadaşlarından birini arabanın altına iterek arabayı durmak zorunda bırakacak ondan sonra onu buraya kahve içmeğe çağıracaktık. Tüh. Bütün umutlar suya düştü.

— 6 —

SİLAH BAŞINDAN ZORAKİ DİPLOMATLIĞA

Böyle bir dönemde en büyük makam çalışkanlara özgü olacaktır.
— Mustafa Kemal —

Ali Fuat paşa, ilkin Mustafa Kemal'in küçük çevresinde yayılmağa başlayan kişiliğini küçük düşürücü, bilinçli söylentileri bir süre filozofca dinledi. Onu Ethem beyin erişilmez başarılarının en önemli desteği olarak görüyor, ona yüz verip şımartmakta, bir çeteciyi büyük adamlar arasında yükseltmekte rol oynamış olarak küçümsüyor ve bayağı ayıplıyorlardı. Sorun, en çalışkan düzgün ordu paşasının gerilla güçlerinin yanıbaşında görev alması, bununla birlikte albay Rafet beyin Demirci Mehmet efenin karargahında düştüğü küçük duruma düşmeden yine de kumandan olarak Ethem beye karşı egemen bulunmasıydı. Bu ikisi el ele vermiş aylardır bir yandan iç düşmanlara, bir yandan da Yunan tümenlerine duman arttırıyorlardı. Doğuda Kâzım Karabekir'in son Kars zaferi bir yana bırakılırsa öbür iri kıyım askerler salt «iktidar» için sonu gelmez hazırlıklar yapmaktaydılar.

Küçük Mustafa Kemal grupunun, ziraat mektebin-

den, meclisten yavaş yavaş yaydıkları bu bilinçli propaganda, etkili olmağa başlarken buna bir de Gediz saldırısı başarısızlığı katıldı. Bu kez, Ali Fuat paşayı da Ethem beyin yanı sıra çürütme işine el attılar. Mustafa Kemal Ali Fuat paşayı Ethem beye destek olmaktan alıkoyabilmek için uzun boylu düşünmek zorunda kaldı. Şundan ki bu ilk Kuvayı Milliyeci paşayı hiç kimse rasgele kolundan tutup atacak durumda değildi.

Mustafa Kemal, olayların çok büyümeğe başladığı bu dönemde insiyatifi, gerçek kumandanlığı, egemenliği kendi ellerinde toplamayı şiddetle istemeğe başlamıştı. Ali Fuat paşa ile Ethem bey güçleri, son Gediz saldırısını onun isteğince karşı koyarak yapmışlardı. Gedizde bir yenilgi söz konusu olmadığı halde Mustafa Kemal'le kliği, bunu bir yenilgi olarak yaydı; Ali Fuat paşayla Ethem beyi suçlayıcı, küçümseyici bir kampanya açan Mustafa Kemal, kendisinden buyruk almadan kendi kendilerine savaş açan batı cephesi kumandanını yürütmek üzere sihirli bir koltuk deyneği bulmakta gecikmedi. Onu ilk Moskova büyükelçisi olarak Sovyetler Birliği'nin sonsuzluğuna doğru sürgün etmeğe karar verdi. İşte, bu tehlikeli koalisyonu yıkmanın en güzel çözümü buydu.

Ali Fuat paşa, Mustafa Kemal'in ağzından bu öneriyi işitip te kabul etmek durumunda kaldıktan sonra sokağa çıkınca yıkılan dünyasının başının çevresinde fırfır döndüğünü gördü. İçten içe ağlamaklı oldu. En güvendiği ideal arkadaşının kendisini bu kış kıyamette tutup karlı buzlu Rusya steplerine fırlatmasında herhalde çok zorlayıcı nedenler vardı. Düşününce bunları da buldu : Mustafa Kemal, yalnız kalmak istiyordu. Şanı-şerefi hiç kimseyle paylaşmak niyetinde olmadığı anlaşılıyordu. İşte en sonra kendisini de harcamıştı.

Ali Fuat paşa, hiç kimseye derdini açmamağa karar vererek birkaç gün kurşun gibi ağır düşüncelerini salt kendisine sakladı. Top tüfek seslerine, kışlaların özel havasına, asker giyneği, terli postal kokularına o kerte alışmıştı ki bütün bunlardan, her şeyden çok sevimli, sevgili

cepne arkadaşlarından ayrılmak, ona ölüm geliyordu.

En eski, en içten okul, ideal arkadaşı Mustafa Kemal'in kendisine bu oyunu oynamasını usu bir türlü almıyordu.

— Benim için artık cepheden, silâh seslerinden ve top gürültülerinden uzakta ve siyasal bir yaşayış başlıyor. İster istemez bu yaşayışa uyacak, yüklendiğim ağır ve sorumlu görevi başarmağa çalışacağım. «Madem ki bu da bir yurt görevidir. Hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağım.» Tırnak içindeki son sözü Mustafa Kemal'e söylemişti.

Ali Fuat paşa 21 Kasım 1920'de Moskova büyükelçisi olarak atanmıştı. Artık, Batı cephesi kumandanlığiyle askerlik işlerine belki de sonrasız olarak veda edecekti. İçinden yine de yaşlar giderek hazırlığa başladı.

Ali Fuat paşanın elçilik kafilesine Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal'in kurduğu komünist partisinden dört mebus katılıyordu. Bunlar, Sovyet Rusya'da komünizmi incelemek göreviyle yükümlüydüler. Görevli dört mebus doktor Tevfik Rüştü, Fuat İsmail Suphi ve Besim Atalay beylerdi.

Ali Fuat paşa son kabine toplantılarında bulunarak dış siyaset üstüne yapılan uzun konuşmalarda gerekli görüşleri kavramağa çalıştı. Ankara'nın soğukları başlamıştı. Aralık ayının başında toplanacak olan elçilik kafilesi burdan yola çıkacaktı.

Yalnız Ali Fuat paşayı son kerte üzen bir başka olay da babası İsmail paşanın damar sertliği hastalığından yatmasıydı. Ağır günler geçiriyordu. Doktorlar bu rahatsızlığın, Ankara'nın sert iklimiyle bağdaşmıyacağını mutlaka yumuşak iklimli bir deniz kıyısına gitmesi gerektiğini salıklıyorlardı. Ne var ki İsmail Fazıl Paşa, Ankara'dan ayrılmamakta diretip duruyordu. Son olarak Antalya'da birkaç gün dinlenmesi salığını da kabul etmemişti. Mustafa Kemal, bir kabine toplantısından sonra Ali Fuat paşayı bir yana çekerek şöyle dedi:

— İsmail Fazıl paşanın sağlık durumunu iyi görmü-

yorum. Dinlenmeye çok ihtiyacı var. Ankara'dan da ayrılmak istemiyor. Bu kez de siz diretiniz.

Ali Fuat paşa, Mustafa Kemal'in bu dileğini üç kez babasına açtıysa da hasta paşa Nuh deyip peygamber demedi. Ona son bir kez daha öneride bulundu. Babası:

— Hayır, dedi, Ankara'dan ayrılmayacağım.

— Neden, babacığım?

— Ankara'da oturmaktan büyük zevk duyuyorum. Hastalığımı ben de biliyorum. Çok diretme ve bir şey sorma.

Ali Fuat paşa, Ankara'dan ayrılacağı gün, yine babasını yoklamağa gitti. İsmail Fazıl paşa :

— Bu kutsal havanın zaferle sonuçlanmasını görmek istiyorum. Eğer görmezsem beni bu ulusal yönetimin merkezinde bir yere gömersiniz. Bu arzumu Mustafa Kemal'e söyle. Bir oğlum sen isen, bir oğlum da odur.

Dedi. (İsmail Fazıl paşa, ne yazık ki zaferi görmeden 1921 Nisanında ölecek ve Ankara bozkırlarına gömülecekti.)

Ali Fuat paşa, kalın bir giynek içinde trenle Eskişehir'e gitmek üzere istasyona indiğinde Mustafa Kemal'i uğurlamada hazır buldu. Bütün bir mutluluğu olan askerliğini sonrasız elinden alan bu eski arkadaşına karşı duyduğu öfke şimdi acı bir güceniklik biçiminde yüreğinde dolaşıyordu.

Yurdunu gerçekten seven her insan, onun hapishanesinde bile ona büyük yararlıklar yapabilirdi. Gidecekti. Evet, bu da bir yurt göreviydi. Bunu da askerlik görevi olarak benimseyecek, burada da bir general gücüyle savaşacaktı. Bu yüzden ayrılıp trene binerken arkadaşı Mustafa Kemal'in elini bütün yüreğiyle sıktı. Onu bağışlamıştı bile.

Paşa Eskişehir'de yeni batı cephesi kumandanı İsmet beyle, eski silâh arkadaşlariyle helallaştıktan sonra kalabalık elçilik kafilesiyle trene binerek Ulukışla'ya doğru yola çıktı.

Konya'dan geçerken burda yeni ordunun örgütlenme-

siyle uğraşan albay Refet beyle görüştü. Onunla da helallaşarak odun dumanları savura savura sonsuz tuzlu Konya çölünü geçen trenle 4 aralık 1920 de Ulukışla'ya vardı. Artık bundan öteye başka araçla gidecekti. Kafilenin bir tek üstü açık otomobili vardı. Buna üç kişi binecek ötekiler yaylı arabalarla gidecekti. Paşa, kendisi, elçilik başkâtibi Aziz bey, ateşemiliter kurmay binbaşı Saffet (Arıkan) bindiler. Hemen o gün Niğde üzerinden Kayseri'ye yollandılar. Kafilenin öbür kişileri ise geceyi Ulukışla'da geçirecek, sabahleyin erkenden yaylılarla Kayseri'ye yollanacak, dört günlük programlı bir yolculukla Sivas'a varacaklardı.

Üstü açık otomobilde Anadolu bozkırlarının sert, kırlı kışını ikiye ayırarak donmuş, kaygan yollar üstünde iliklerine dek kaskatı kesilerek ilerlemeğe çalışan paşa ile arkadaşları, güçbelâ ilk konak yeri olan Niğde'ye vardılar. Kalabalık bir Niğdeli topluluğu onları şehrin kapılarında karşılayarak alıp götürdü. Bu mosmor kesilmiş yolcuları bağırlarına basarak:

— Artık, bu gece sizi bırakmayız, bizim konuğumuzsunuz.

Dedilerse de yolculuk bir kesin program içinde geçeceğinden onların bu sıcak istekleri yerine getirilemedi. Niğde'lilere ulusal kurtuluş savaşının gidişi üstüne umut dolu bilgiler verip sıcak yemeklerle karınlarını doyurduktan sonra yine karlı doğanın sağır sessizliğini küçük otomobilin homurtularıyle doldurarak yola düştüler. Yola çıkarken akşam karanlığı ovanın apak kar örtüsünü kirli bir duman rengiyle örtmeğe başlamıştı. Epeyce yol aldılar. Yüzlerini bıçak gibi kesen bir poyraz, gözlerini yaşartıyor, çevreyi görmelerini önlüyordu. Gecenin saat onunda ıssız bir yerde lâstiklerden biri büyük bir gürültüyle patladı. Tersliğe bakınız ki yedek lâstikleri de yoktu. Gecenin bu vaktinde bozukluk da onarılamazdı. Paşa, Saffet beye:

— Niğde'de kalsaymışız daha iyi olacakmış.

Dedi. Geceyi ister istemez kalın kaputlarına sarınarak otomobilde geçireceklerdi. Öyle de yaptılar. Paşa, Rusya'nın korkunç kışına dayanabilmek için bunun bir gerekli

egzersiz olacağını söyledi, gülüştüler. Kurtların saldırısına uğramamak için sık sık gözlerini açıp çevreyi kollamaktan da kendilerini alamadılar.

Gün ışırken lâstiği onararak yola koyuldular. Yine yolda kalmak tehlikesini düşünerek otomobili çok yavaş sürdüler. «Acaba Kayseri'ye ulaşabilecek miyiz» diye düşünerek tedirgin gitmektelerken birden bire karşılarına bir Amerikan kamyonetiyle Kayseri'den bir yığın karşıcı çıktı. Çok sevindiler. Bu kamyonet, onları Sivas'a götürecekti.

Ali Fuat paşa Kayseri'den geçerken bir yığın anının saldırısına uğradı. Ulusal kurtuluş savaşının en civcivli günlerinde burada ne kararlar vermiş, ne güzel umutlar acı düşkırıklıkları içinde davayı yürütmeğe çalışmıştı. Şimdi hepsi uzak birer anı olarak geride kalıyordu.

Kamyonet, hiçbir bozukluk yapmadan onları Sivas'a götürdü. İşte, onun gözlerini doluksatan bir koca şehir daha! Sultani Mektebi'ni bir kez daha gezip gördü. Kongre zamanından kalma insan hayalleri, konuşulmuş sözler, kafasının içinden hızlı hızlı geçip ölümsüzlüğe doğru uzaklaştı. Bir daha dönülemeyen bu yaşayış panoraması, bütün askerlik yaşayışı gibi artık arkada kalacak meydana çıkarsa salt gözlerini yaşartmak için çıkacaktı..

Paşa, 8 Aralıkta Erzincan'a yollandığında elçilik kafilesinin öbür bölümü halâ Sivas'a varmamıştı. Kamyonet, açık bir havada Zara kasabasını geçti, Refahiye'yi sağında bırakarak Erzincan'ın batı kuzeyinde bulunan Çardak Boğazına doğru yöneldi. İkindiüstü, Boğazın boyun noktasında iki bin metre yükseklikte yolu tıkayan bir metre boyunda karla göğüs göğüse geldiler. Kamyonet, karı söktürüp geçemedi. Paşa ile ötekiler, burda arpacı kumrusu gibi düşünürken tepenin ardından birden bire iki yüz kişiye yakın bir delikanlı kalabalığı, güle eğlene sökün etti. Bunlar, doğu cephesinde Ermeni ordusunu yenerek terhis edilen on beşinci kolordu erlerindendi. Bunlar da kamyoneti boyun noktasından aşırtmak uğruna çok uğraştılarsa da başaramadılar. Paşayla arkadaşları

bunun üzerine kamyoneti olduğu yerde bırakarak geceyi geçirmek üzere boyun noktasındaki jandarma karakoluna sığındılar. Ertesi sabah, jandarma çavuşu dolaylardaki köylerden iki eşek bulup getirdi. Eşyalarını bunlara yüklediler. Kendileri de hayvancağızları dehleyerek yayan Erzincan'a doğru yola düştüler. İki saatlık yürüyüşten sonra atlı arabalarla bir kafilenin kendilerine doğru geldiğini gördüler. Bunlar, onları karşılamak için geliyordu. Arabalara binerek Erzincan'a vardılar.

Ali Fuat paşa Erzincan'a varır varmaz çocukluğu koşarak geldi. Öpmek için ellerine sarıldı. Burası çocukluğunun sevgili şehriydi. Şimdi, ölüm döşeğinde Ankara'da bıraktığı babası İsmail Fazıl paşa istibdat döneminde Abdülhamit'in yaverlerindendi. Sonra, özgürlükçü düşünceyle davranışlarından dolayı Saraydan uzaklaştırılarak ilkin Erzurum'a, oradan da Erzincan'a sürülmüştü. O zaman yarbaydı. Çoluk çocuğunu da sürgün yerine getiren paşa, küçük Ali Fuat'ı burda asker Rüştiyesinde okutmuş, sonra İstanbul'da Moda'daki SaintJoseph Fransız lisesine vermişti. Ali Fuat, yaz tatillerinde Erzincan'a babasının yanına gelirdi. Şehir, o zaman ordu merkezi olduğundan burada kum gibi asker kaynardı. Ali Fuat, ilk asker ruhunu, eğitimini baştan başa asker olan aile ortamından almıştı. Bura garnizonunun onun üzerinde yaptığı etkilerin izleri, bütün yaşayışı boyunca çok derin olarak süregelmişti.

O zaman Asker Rüştiyesi, askerlerin eğitim meydan'larının önünde bulunuyordu. Eğitim yapan Mehmetçikler, onu sanki büyüler, gözlerini ordan başka yana çevirmeğe vakit bulamazdı.

On yaşına bastığında mahalle çocuklarına tahta tüfekle eğitim yaptırmağa başlamıştı. Kimi zaman, iki takıma ayrılır, karşılıklı savaş oyunu oynarlardı. Bu savaş oyunlarının sonunda çokça kızışır, işi gerçek savaşa dökerlerdi.

Paşa, çocukluğunun bu sevgili anılarına sahne olan yerleri görmeğe gittiğinde buralarını, üzerinden korkunç

bir doğa felâketi geçmiş gibi gördü. Bütün evler yakılıp yıkılmış koca şehir bir yangın yerine dönmüştü. Ermeni Ordusu çekilirken güzelim şehri olduğu gibi yakmıştı. O zamanın halkı da savaş kasırgasiyle savrulup gitmişti. Şehrin tepesinde karşılıklı yükselen Mercan dağlariyle Spikor dağları, bu yakılıp yıkılmış şehrin üzerinde bir çift mezartaşı gibi duruyordu. Bu gördükleri karşısında içi sızladı, gözleri doluksadı. Umutsuz düşmemek için yine eski güzel, canlı anılarına sığındı.

Ali Fuat paşa, Erzincan'a varır varmaz, Erzurum'da bulunan sevgili arkadaşı Kâzım Karabekir'in dostluklarının izlerini görmeğe başladı. Şehrin onları elden geldiğince iyi ağırlayıp konuk etmesi için gereken her yere buyruklar salmıştı. Arkadan yalılarla gelen elçilik kafilesi de burada paşaya yetişti. Burda birkaç gün dinlenip ağır yolculuğun tedirginliğini yitirdikten sonra Erzurum'a yollandılar.

Eski Samsun mutasarrıfı, sonra Trabzon Valisi, Kuvayı Milliyeci yeni Erzurum Valisi Hamit bey, diz boyunu aşan Erzurum'un karlarını hiçe sayarak Ali Fuat paşayı taa Ilıca'da karşıladı. Erzurum canlı, neşeliydi. Kâzım Karabekir'in on beş gün önce kazandığı parlak zaferin sevinci bütün Erzurumlu'ların yüzünden okunuyordu. Eski korkunun, umutsuzluğun izleri silinmiş, Dadaşlara bir güven gelmişti. Artık kıyamete dek üzerinde yaşadıkları toprağın sahibi olduklarına inanıyorlardı.

Nene Hatun'un şehri Erzurum'da da birkaç gün geçiren paşa ile adamları, dekovillere binerek 16 Aralıkta Kars'a vardılar. Kars'ta bulunan Kâzım Karabekir paşa, onları büyük bir sevgiyle karşıladı. Gerçek Kars Fatihi, Kars müstahkem mevki karargâhında dayanıp döşenmiş bir daire hazırlatarak dinlenmelerini sağladı.

Ali Fuat paşa, Kars'ta umduğundan çok kaldı. Bakû'ya yollanmağa hazırlanırken Sovyetlerle bir andlaşma yapmağa gitmiş olan Yusuf Kemal beyle Rıza Nur beyi beklemeleri için Ankara'dan buyruk gelmişti.

Ali Fuat paşa, Karş'ta bir ay kaldı. Bu zaman içinde ilginç kişilerle karşılaşıp onlarla görüşmeler yaptı.

Sovyetlerin ilk Türkiye büyükelçisi olarak Türkiye'ye gelmesi beklenen birinci sınıf Bolşeviklerden Elyava'nın yerine ince uzun boylu kasketli bir Gürcü aydını olan Medivani arkasındaki çok kalabalık elçilik personeliyle Kars'a çıkageldi. Bu kalabalık Sovyet memurlarının yanı sıra Bakû'da kurulan Türk Komünist Partisinin lideri Mustafa Suphi beyle kurucu üyeler de vardı. Bunların çoğunluğu, dünya savaşında Ruslara tutsak düşen Türk ordusu subaylarındandı.

28 Aralık 1920 de Medivani yoldaş, Kars'a gelir gelmez Kâzım Karabekir paşanın ziyaretine gitti. Daha önce Menşevik Gürcü hükümetinin elçisi olarak Ankara'ya gitmiş bulunuyordu.

Medivani yoldaş, sonra, Ali Fuat paşanın ziyaretine geldi. Ali Fuat paşa, Medivani yoldaştan birçok şeyler öğrenmek istediğinden hemen törensel çerçeveyi parçalayarak ona birçok sorular yöneltti. Elçi, bunlara topluca şöyle yanıt verdi:

— İlk delegemizin Moskova'da bulunduğu zamanki durum şimdi değişti. Bundan sonra ilişkilerinizin düzenlenmesi salt hariciye komiserliğine bırakılmayacaktır. Türkiye sorunlarına şimdi eskisinden daha çok önem verilmektedir. Bundan sonra Türkiye ile Sovyetler arasında kurulması gerekli dostluk bağlarının düzenlenmesine Uluslar Komiseri Stalin yoldaş karışacaktır. Türk elçilik kurulu Moskova'da önemle beklenmektedir.

Bunları anlatan Medivani yoldaş, sözlerini kesinlikle mühürlemek üzere şunları ekledi:

— Sözlerimi törensel bir mektupla da güçlendirebilir ve belgeleyebilirim.

Medivani yoldaş, sözünde durarak gerçekten Ali Fuat paşaya belge sayılacak bir mektup gönderdi. Bunda şöyle güvenlik verici sözler vardı.

— (...) Kendi adıma da şunu söylemek isterim ki Kâzım Karabekir paşaya daha önce bildirmiş olduğum gibi Türkiye'ye yollanmadan önce ne bana verilmiş olan direktiflerde ve ne de Stalin yoldaşla yapmış olduğum görüş-

mede Ermenistan'a Türk topraklarından herhangi bir parçanın bırakılacağı üstüne bir sözcük bile yoktur.

*

Sovyetlerin Ankara elçisi Medivani'nin beraberindeki elçilik personeli arasında Bakû'da kurulmuş olan Türk Komünist Partisi lideri Mustafa Suphi bey'in genç, güzel karısı ile on beş de arkadaşı vardı. Bunlar, Kars'a Ankara'nın (Mustafa Kemal'in) müsaadesini alarak gelmişlerdi.

Kâzım Karabekir'i görmeğe giden Mustafa Suphi beyle en yakın arkadaşı Ethem Nejat bey, ondan çokca yüz bulmamıştı. Yalnız, şu sıralarda pek çok nesneyi Sovyetlerden bekleme zorunluğunda bulunuşumuz, Kâzım Karabekir'i onlara karşı tatlı, nazik davranmağa zorlamıştı.

2 Ocak 1921 günü, Ali Fuat paşa, müstahkem mevkide konuk olduğu dairede oturup dağı taşı örten kalın kar örtüsünü üzgün bakışlarla seyrederken Mustafa Suphi beyle bir arkadaşının kendisini görmek istediğini öğrendi.

Ankara'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal'le, teknik bir iki kişiyle başbaşa verip Türk Komünist Partisi, Mustafa Suphi sorunu üstüne uzun uzadıya görüşmüş, gerekli bilgiyi edinmişti.

Mustafa Kemal'in Ethem bey komünizmiyle onun asker gücünü ortadan kaldırmak uğruna ter döküp durduğu bir sırada bir olupbittiyle Sovyet elçilik personeline katılarak Türkiye sınırlarından içeri giren bu adamlar, yepyeni bir sorun yaratmışlardı. Bunların Sovyet elçilik grupuyla Ankara'ya dek gitmesi, Mustafa Kemal için çözümlenmesi güç bir sorun yaratacaktı.

Ali Fuat paşa, böyle düşünmemekle birlikte Mustafa Suphi beyle görüşmenin yine de yararlı olacağına karar verdi, onu kabul etti. İnce uzun boylu, orta yaşlarda aydın yüzlü, altın gözlüklü, buğday benizli, geniş çıkık alınlı, kahve rengi gözlü bir adam olan Mustafa Suphi beyle arkadaşı Ethem Nejat bey, halıyı karlı çizmeleriyle çiğneyerek paşaya doğru ilerlediler. Ali Fuat paşa, onları kapıdan

karşılayarak ellerini sıktı, yer gösterdi. Karşılıklı hal-hatır sordular. Yolların güvensizliğinden, şu sırada Rusya steplerini kaplayan kışın şiddetinden söz edildi. Paşanın getirttiği çaylar içilirken Mustafa Suphi bey söz aldı:

— Paşam, üçüncü enternasyonal, Türkiye içinde mutlaka komünizmin uygulanmasını benimsemiştir. Türkiye'nin toplumsal alınyazısı kendisine bırakılmıştır. Anadolu «hareket»inin, toplumsal bir devrim olmaktan çok Türk ulusunun emperyalist düşmanlara karşı bağımsızlık ve özgürlüğünü kurtarmasından başka bir şey olmadığına kanık bulunuyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları, burjuva sınıfından saymıyoruz. Tersine, halk yığınlarının en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini yönetenlerin ve özellikle Mustafa Kemal Paşanın prensiplerini anlamağa çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi genel siyaset bakımından uygun görüyoruz.

Biz hilâfet ve saltanat makamının birgün kaldırılması gerekliliğine kanığız.

Mustafa Suphi beyle arkadaşı Nejat bey, daha bir süre konuşarak müsaade alıp ayrıldıktan sonra Ali Fuat paşa, edindiği izlenimleri bir daha kafasından şöyle geçirdi: «Mustafa Suphi, ün ve hırs peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir kişi gibi görünmüyor. Rusyadaki Bolşevik liderlerinin başarılarını yakından incelemek fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin ya da Stalin'i olması belkisini usundan geçirdiği belli. Komünizme inanıyor, düşünce ve prensiplerini kendi siyasetine bir araç yapmak istiyor. Mustafa Kemal paşa ve arkadaşlarının dış düşmana karşı davranışını doğruluyor ve bunsuz olamıyor. Dışarıdaki İttihatçıların ülkeye girmemeleri ve içerde İttihat ve Terakki partisinin her ne biçimde olursa olsun cezalandırılmaması üstüne Mustafa Kemal paşanın görüşüne bütünüyle ortak oluyor. Belki de daha ileri giderek ya Mustafa Kemal paşayla ya da arkadaşlariyle komünizmin uygulamasına başlamayı bile, usundan geçiriyor. Mustafa Suphi, her devrimci gibi sakin, kurnaz ve güçlü bir kişi gibi görünmeğe çalışıyor.

Ülkemize, üçüncü enternasyonalin gerçek bir komünist elçisi gibi girmek istediği ilk bakışta anlaşılıyor. Rusların törensel elçisi Medivani yoldaşla birlikte Kars'a dek gelmesi de bunun bir kanıtı sayılabilir.

Ankara'da bütün Bolşevik akımlarına Büyük Millet Meclisi hükümetinin istediği yönü vermek üzere törensel bir komünist partisi kuruldu. Mustafa Suphi ve onun arkasından bulunan Üçüncü Enternasyonal ve Rus Sovyet hükümetinin de hiç kuşkusuz, bizim törensel komünist partisinin yönünü gerçek Üçüncü Enternasyonalin yoluna kurnazca çevirmek isteyeceklerine hiç ikirciklenmemeli. Mustafa Suphi, olanak bulunca Ankara'daki komünist partisine Rusların istediği aşıyı uygulamakta ikircik göstermeyecektir.»

Ali Fuat paşa, bunları kafasında toparladıktan sonra bir rapor biçiminde Mustafa Kemal'e bildirdi.

Ali Fuat paşa'nın yanısıra Moskova'ya gitmekte olan doktor Tevfik Rüştü (Aras) la arkadaşları, Mustafa Kemal'in kurduğu törensel komünist partisinin üyelerinden olan mebuslarındandı. (Moskova'da Mustafa Kemal'in komünist partisini Üçüncü Enternasyonale sokmak isteyeceklerse de bunu başaramayacaklardı. Şundan ki ötekiler salt Mustafa Suphi'nin partisini tanıdıklarını söyleyecekti.)

— 7 —

İKTİDAR ÇEKİŞMESİNDEN İKTİDAR SAVAŞINA DOĞRU

Zafer «zafer benimdir» diyebilenin, başarı «başaracağım» diye başlayanın ve «başardım» diyebilenindir.

— Mustafa Kemal —

Ethem beyin Kütahya'daki karargâhına uğrayan bir mebus arkadaşı, ona meclisteki öbür arkadaşlarının şu önemli salığını bildirdi:

— Ethem bey, meclis aracılığiyle tehlikelerin önüne geçmekte ihmalkâr davranmasın.

Bu salık üzerine Ethem bey, hemen Kütahya telgrafhanesine koştu. Ağabeysi Reşit beyi makina başına çağırarak onunla şöyle konuştu:

— Ordu arasında özel görevliler aracılığiyle bize karşı bozguncu propagandalar, tevil kabul etmez bir halde vefasızca sürüp gidiyor. Gün geçtikçe müzminleşen bu durumu onarılmayacak bir kerteye gelmeden, Büyük Millet Meclisinin açık görüşmesine götürünüz. Bu işi size daha önce de söylemiştim. Anlamadım ki siz, halâ kandırabiliyorsunuz. İyi niyete dayanan bu ihmalinizin acı sonuçları yü-

zünden sonraları siz de pişmanlık duyacaksınız. Bilmeyerek âlet oluyor, onlara fırsat kazandırıyorsunuz. Ben, her şeyden çok şuna üzülürüm ki Kuvayı Milliyemiz arasında çıkacak bir uygunsuzluk, karşımızda bulunan Yunan Ordusuna yeniden yüreklilik, umut ve can verecektir.

Reşit bey:

— Bu sorunun, Meclisin açık görüşmesine getirilmesinde siyasal sakınca bulunduğunu öne süren içten dostlar var. Bu, yabancılara yansır içerdeki bozguncular bundan yararlanır, diyorlar. Artık, ben de kanığım: Mustafa Kemal paşadan direterek iş isteyeceğim. Eğer, vaatte diretirse gizli birleşim isteyeceğim. Siz, sabırlı olunuz. Sonucu bildiririm.

Ethem beyin haber aldığına göre Mustafa Kemal, eski arkadaşı Reşit beyi bir kez daha uyutmuştu. Gizli birleşimi de bir kez daha suya düşmüştü.

Eski rakip Rafet bey, şu sırada Ethem beyin üstüne üstüne varır gibi görünüyordu. Ona göre Rafet bey, iki buçuk aydan beridir Konya'da kendisine karşı asker devşiriyordu. Uşak cephesinde Kuvayı Seyyareye bitişik mevzilerde yer almış olan albay Fahrettin bey, Rafet beyin buyruğunda bulunuyor, Kuvayı Seyyare birlikleri arasına özel adamlar göndererek Türklük-Çerkezlik akımını yaratmağa çalışıyordu. Ethem beyin, yazın Nâzım beyi bir sözüyle yerinden ederek onun yerine Dahiliye Vekilliğine getirdiği Rafet bey çok tutuluyordu.

Rafet beyle Ethem bey arasında, Yozgat bastırmasından sonra çok önemli bir olay geçmişti: Ethem bey, Yozgat ayaklanışını bastırarak Ankara'ya döndükten sonra, ayaklanış süresinde ufak müfrezesiyle Çorum'da beklemiş olan Rafet bey de Alaca, Yozgat üzerinden Ankara'ya dönmüştü. Yalnız, buralardan geçerken Ethem beyin affedip ellerine belgeler verdiği kimi kişileri katına çağırıp onlara göz dağı vermiş :

— Bunlar, Ethem beyin yetkisi dışındadır, ama, sizinle sonra görüşeceğiz.

Demişti. Bu dolaylardaki Alevilerin dince başkanı

olan Dede Galiple bütün Aleviler, bundan dolayı can kaygusuna düşmüşlerdi. Şundan iki bura Alevileri ikinci derecede de olsa Yozgat ayaklanışında rol oynamışlardı. Yalnız, sonradan pişmanlık duyan bu adamlar, beş yüz kişilik bir Kuvayı Milliye atlı müfrezesi kurarak silâhlandırıp gereçlendirmişlerdi. Müfrezenin kumandanlığını da Dede Galip'in oğlu Gazi almış, cepheye giden bu müfrezenin büyük yararlıkları da görülmüştü.

Yalnız Yunan ordusu Gediz'i aldığı sırada Rafet beyin Yozgat'ta söylediği korkutucu sözler Alaca müfrezesi erlerinin kulağına gitmiş, yüz elli kişilik bir alevi erat topluluğu, anlaşarak bir gece kaçıp gitmişti. Kalan arkadaşlarına şöyle demişlerdi:

— Madem ki geçmişe değinen bir ayaklanış dolayısiyle affedilmeyeceğiz, mademki evlerimizde çoluk çocuğumuz, dedemiz küçümsemeye uğruyor, neden Yunan karşısında şu kerte zahmet ve güçlük arasında ölelim?

Silâhlı olarak Alaca'ya dönen bu erat orda yine güvenliği bozucu işlere girişmişlerdi. Bu yüzden bir köyle birlikte Gedizi de düşman kolayca ele geçirmişti. Ethem bey, bilerek işlediği bu suç yüzünden cephenin zarar gördüğünü ileri sürerek Dahiliye vekili Rafet beyi Eskişehir İstiklâl mahkemesine bildirmiş, Büyük Millet Meclisine de usulden olarak haber vermişti.

Eskişehir mahkemesi, Rafet beyin yaptığı işte suç bularak yargılanması için davranmış, Millet Meclisi başkanlığına bildirerek onun Eskişehir'e gönderilmesini istemişti.

Bunun üzerine Mustafa Kemal'le İsmet beyin etekleri tutuşmuş, araya girerek ya işin mahkemeye götürülmemesi, ya da götürülse bile yargılamanın geriye bırakılmasını dilemişlerdi.

Ethem bey de yargılamanın geriye bırakılmasına karar vermiş, iş böylece küllenmişti. Rafet bey, bu sırada araya birçok adam sokarak Ethem beyden gizlice af istemişti. Şimdi, bu Rafet bey, hem Dahiliye vekili hem de güney cephesi kumandanı bulunuyor, katmerli bir güç taşıyordu.

Ankara'dan Kütahya'ya üstüste mebuslardan seçilmiş

anlaşma kurulları gelip gidiyor, bunların arasında Reşit bey de bulunuyordu.

Reşit bey, şu sırada Mustafa Kemal'in en içten adamı gibi düşünüp konuşuyor, onun bütün düşüncelerini bilinçli olarak Ethem beye karşı savunmağa çalışıyordu. Sanki yer değiştirmiş gibiydiler. Oysa, daha önceleri iş, büsbütün tersineydi.

Durmadan Ethem beyin kulağına fısıldanan sözler şunlardı:

— Mustafa Kemal paşayla İsmet bey, yanlışlıkları düzeltmeğe çalışıyorlar.

Bu haberleri direterek ona taşıyanların başında ağabeysi Reşit beyle Eskişehir mebusu Eyüp Sabri bey vardı.

Batı cephesi kumandanı İsmet bey, bugünlerde Ethem beye Eskişehir'den bir otomobil gönderdi. Çektiği telgrafta cepheyi bu otomobille gezmesini bildiriyordu. Ethem bey, öte yandan İsmet beyin durmadan kendi kuyusunu kazmakta olduğunu işitiyor, bütün duyguları bir kirpi gibi ayaklanmış bulunuyordu.

Ne doğru dürüst yatıp uyuyabiliyor, ne de yemek yiyebiliryordu. Bütün varlığı yıpratıcı, öldürücü bir ayaklanışla alarmle yüklüydü.

Yeni kumandanların yürüttüğü bu korkunç aleyhtarlık kampanyasını bir noktada bıçakla keser gibi kesmek hevesine kapılarak bir gün on beş silâhlı adamiyle, özel doktoruyla trene atladığı gibi Eskişehir'e indi.

İsmet beyin karargâhına varıp bütün bu ömür törpüsü sorunları onunla yüz yüze, baş başa çözümlemek istiyordu. Ondan sonra yine trene atlayıp Ankara'ya varacak bu pürüzlü, dikenli işleri Mustafa Kemal'le başka gerekenlerle de görüşüp çözümlemeğe çalışacaktı. İş bir hızla çıkmaza sürüklenip gidiyordu. Bunu yarı yolda yakalayıp olumlu bir sonuca bağlamanın olanağını aramak üzere sonuna dek çalışmağa, atılmağa karar vermişti.

İkindiüstü trenden inen Ethem bey, doğru burdaki eski karargâhına giderek dinlenmeğe, düşünmeğe başladı. Bu sırada Kütahya'da güçlü bir Kuvayı Milliye taburu ya-

ratmış olan (Bolşevik taburu) yüzbaşı İsmail Hakkı bey, çıkageldi.

İsmail Hakkı bey, komünist düşünceli olduğundan (Bakû'da kurulan Fuat Sabit'in komünist partisinden) Onun Karakeçili aşiret erkeklerinden devşirdiği taburun adına da Bolşevik taburu denmeğe başlanmıştı. İsmail Hakkı bey, salt bu adla yetinmeyerek eratı da sosyalistçe düşüncelerle beslemeğe çalışıyordu. Yüzbaşı İsmail Hakkı bey, Ethem beyin en gözde subaylarındandı. Şimdi, burda izinli bulunuyordu. Ethem bey, ona şu buyruğu verdi:

— Git, bak, ordu kumandanı İsmet bey makamındaysa anla, kendisini gör, ziyaretine gideceğimi haber ver.

İsmail Hakkı bey gitti. Bir saat sonra döndü. Güneş batmış, akşam karanlığı çökmeğe başlamıştı.

Yüzbaşı şöyle dedi:

— Karargâh kumandanını gördüm. Ordu kumandanı meşgulmüş. «Bu akşam kimseyi kabul etmeyiniz» diye buyurmuş. «Yarın gelirlerse İsmet beyi görürler» dedi.

Ethem bey, şaşırmıştı. Dili tutulmuş gibiydi. Ne söyleyeceğini ne yapacağını kestiremiyordu. Böyle şaşkın, dalgın kendi içine gömüldüğünü gören yüzbaşı İsmail Hakkı bey, onu şu sözlerle uyardı:

— Efendim, orduda Kuvayı Seyyarenin bağlantı subayı ile dün konuşmuştum. Onun söylediğine göre İsmet bey, bugünlerde hastahaneden çıkmış Kuvayı Seyyare subaylarına rastladığında onları azarlamak ve küçümsemek üzere bahane arıyormuş. Ben de karargâh subayından usul dışı nezaketsizce bir davranış gördüm.

Bunu işiten Ethem beyin baştan başa hastalığın eğemenliği altında inleyen gövdesi, üstün bir enerjiyle gerildi. Sinirleri üzerinde sihirli bir kamçı şaklamış gibiydi.

«Hiçbir yanında içtenlik ve ciddilik izi görünmeyen bu ortaklaşa yaşayışa kesin olarak bir son vermeliyim. Bu, artık kaçırılmaması gerekli bir fırsattır. Yeter ki İsmet beyle karşılaşayım. Hele bana karşı da ufak bir küçümseme göreyim!»

Diye düşünerek böyle bir durum karşısında nasıl

davranacağı üstüne de kesin bir karar verdi. Saatlardır sırtını kanburlaştırarak oturduğu yatağından bir zenberek gibi fırlayarak odanın ortasında dikildi: adamlarına:

— Arkamdan gelin,

Diye bağırdı. Hep birlikte sokağa dökülerek İsmet beyin karargâhına doğru hızlı hızlı yürüdüler. Batı Cephesi karargâhı, Ethem beyin evinden biraz ötedeydi. Ethem bey, yolda yürürken adamlarından en güvendiklerine kimi buyruklar verdi. Karargâh kapısına yaklaştıklarında orda dikilen çifte nöbetçiler, bir ağızdan :

— Yasaktır, efendim, nöbetçi subayına haber verelim.

Dediler. Zili çekmek isteyen bir nöbetçinin elini Ethem bey'in adamları hemen yakaladılar. Ethem bey, dört silâhlı adamiyle iki nöbetçiyi göz hapsine aldıktan sonra öteki adamlariyle nizamiye kapısından içeri daldı. Hızlı hızlı yukarı kata tırmanan Ethem bey, kurmaylara yaverlere özgü odanın kapısına bakan merdivenlerin başına da iki nöbetçi dikerek İsmet beyin odasına yöneldi. Kapıyı vurarak yanıt gelmesini beklemeden içeri daldı. Öteki kalabalık arkadaş grupu koridorda bekliyordu.

İçeri girerken Ethem beyin gözüne çarpan ilk görünüş şöyleydi: İsmet bey, koltukta oturuyor, karşısında dikilen levazım başkanı ona bir şeyler anlatıyordu. Ethem beyin kulağına son olarak «Kuvayı Seyyare» sözü ilişti.

Odaya giren Ethem beyi ilkönce levazım başkanı gördü. Konuşma bıçakla kesilir gibi kesildi. İsmet bey, Ethem beyi upuzun boyuyla karşısında dikili görünce gerçekten şaşırdı. Hemen ayağa kalkarak ikircikli bir durum aldı. Sonra, eski tecrübeli asker kişiliğine bürünerek geniş adımlarla ona doğru ilerledi. Yüzünü bir gülümseyiş aydınlatıyordu. Gitti, Ethem beyin ellerini tutarak sıktı, nabzını tutarak bir süre dinledi, kollarını okşadı :

— Ne zaman teşrif buyurdunuz? Sizi ateşli ve sıkıntılı buldum.

Diyerek onu masanın başına doğru çekti.

Her ikisi karşılıklı birer koltuğa çöktü.

Hâlâ ayakta dikilen levazım başkanı, ağzı şaşkınlıktan bir karış açık onlara bakıyordu.

Ethem bey, İsmet beye :

— Beyefendi, müsaade ediniz de levazım başkanı bey bizi yalnız bıraksınlar.

Dedi. Levazım başkanı elindeki kağıtları masaya bırakıp dışarı çıkınca Ethem bey, İsmet beye hiçbir girişsiz şunları söyledi :

— İçtenlikten iz kalmayan ve sizinle ortak olan yaşayışıma son vermeğe geldim. Şu günlerde geçmekte olan maskeli ve maskesiz aleyhtarlıklardan amaç nedir? Eğer bana ve Kuvayı Seyyareye artık gereksinim kalmamışsa bunu açıkça söyleyiniz. Hemen bu fedakâr gücü dağıtmağa hazırım.

Görüyorsunuz ki hastayım. Kafamla ve gövdemle dinlenmek zorundayım. Beyefendi, ben sizinle açık ve ciddi görüşüyorum. Ve öyle yanıt istiyorum.

İsmet bey, bu sözleri şunlarla yanıtladı :

— Allah şu bozguncuların belâsını versin. Can ve gönülden söylüyorum ki sizi Ali Fuat paşadan çok seviyorum; takdir ediyorum. İnanınız, güveniniz, yurt savunmasında size ve güçlerinize gereksinim kalmadığı kanısında değilim. Yalnız, görüyorum ki bire bin katan bozguncular, sizi benim hakkımda ikircikliendirmişler. Bütün bu anlaşmazlıkların giderilmesini, eskisi gibi içtenlik ve dostluğun geri gelmesini istiyorum. Bundan sonra da sizden başka biçimde yararlıklar bekliyorum. Ben, sizin gibi arkadaşların fedakârlığına güvenerek ordu kumandanlığını kabul edip geldim. Sizinle başbaşa verip anlaşmak için fırsat aradığım halde işlerin çokluğu yüzünden ve dedikodulardan fırsat bulamadım. İlkin şunu söyleyeyim ki yararlığınızla orantılı bir asker üniforması içinde sizi görmek isterim. Rütbenin derecesini belirleme size özgü, karar ve buyruğu almak benim ödevimdir.

Albay Rafet bey işine gelince, istiklâl mahkemesine verdiğiniz evrakı geri aldırınız ve bu yargılamanın kaldı-

rılmasına çalışınız. Bunu dilerim. İnanınız, Rafet bey, size her zaman değer verenlerdendir. Size istediğiniz yerde «tarziye» verecektir. İsterseniz elinizi bile öptürürüm. Rafet bey, gelecekte çok işimize yarayacak, her ikimizin de içten ve gizli bir arkadaşımız olacaktır. Bu candan sözlerime karşı vereceğiniz yanıtı bekliyorum.

İsmet bey, kulaklarını avuçlarının içine alarak gözlerini Ethem beyin gözlerine dikerek bekledi.

Ethem bey, onun sözlerini şöyle yanıtladı:

— Bana gösterdiğiniz teveccühe çok teşekkür ederim. İlkin şunu söyleyeyim ki ben rütbe meraklısı değilim. Ben, bırakışma sonlarındaki olağanüstü durum içinde savunmasız kaldığını gördüğüm yurdun savunması uğruna ortaya atıldım. Sırası düştü ki zararlı gördüğüm kimi yurttaşları, hatta diyebilirim ki, kimi akrabamın adli koğuşturmalar sırasında hoşgörüsüzce ölüm kararlarını imza ettim. Rütbe alsam halkın gözünde küçülürüm. Halk, haklı olarak diyebilir ki, Ethem bu insafsız ve zâlimce işlerini yurdun kurtuluşundan çok rütbe ve koltuk kapmak uğruna yapmıştır. Güçlerim arasında terfie ve okşanmağa değer birçok subay var. Ben, bu lütfu onlara değer görürüm.

Rafet beyin yargılanmasına gelince o zatla hiçbir kişisel alış-verişim yoktur. Bu bir adli sorundur ki genel hukuku ilgilendirir. Olağanüstü durum gereği, bu gibi soruları da koğuşturma ve araştırmayla İstiklâl Mahkemesi yükümlüdür. Bu yargılamanın gereksizliğini öne sürmek ve Rafet beye değinen evrakın geri alınmasına girişmekse dışardan karışma niteliği taşır. Böyle olunca da İstiklâl Mahkemesinin anlamı kalmaz. Hem nasıl olur anlayamadım. Mahkemede beraat etmesine imkân görülemeyen bir sanığın Dahiliye Vekâleti yeterli bir yanlışlıkken ona bir de güney cephesi kumandanlığı verilmesi! Yarın Ankara'ya geçeceğim. Dönüşte yine görüşmek isterim. Karargâh kumandanınızı da uyarmanızı dilerim. Beni, bu akşam size karşı biraz nezaketsiz davranmağa zorlayan onlar olmuştur.

Ethem bey, bunları söyleyerek ayağa kalktı. Usundan şöyle düşünce şimşekleri çıkarak geçti: «İsmet beyin konuşması tasarılarımı değiştirmeme yol açacak. Sözleri arasında kişiliğime değinenleri içinde içtenlik yok değil, ne yazık ki bunlar entrika gereği.»

Ethem bey, ayrılırken onun elini güçlüce sıkan İsmet beyin son sözü şu oldu:

— Ankara dönüşü, herhalde yine görüşelim. Ordu içinde propaganda yapıldığını söylediğiniz kişilerin de cezalandırılmaları işini o zaman konuşuruz.

*

Ethem bey, batı cephesi karargâhından ayrıldıktan sonra trenle Ankara'ya gitti. Bütün Ankara'da nizami ordu Kuvayı Seyyare arasında gittikçe alevlenen, bir çatışmaya döneceğe benzeyen geçimsizlik açık — kapalı kavgadan söz ediliyordu. Ethem bey, hemen mecliste Mustafa Kemal'i aradı. Meclisteki odasında görüştü. Mustafa Kemal, herkesin dediği gibi bu tehlikeli anlaşmazlığın çözümlenmesine çalışmakta olduğunu, çalışacağını anlatarak :

— Siz, Kütahya'dan ayrıldıktan sonra batı cephesi kumandanı İsmet beyle Kuvayı Seyyare kumandanı Tevfik bey arasında anlaşmazlık artmıştır. Bundan dolayı sizin ivedi Kütahya'ya dönmenizi dilerim, dedi.

Sonra çabuk dönmesinin zorunlu olduğunu göstermek için de ona ağabeysi Tevfik beyin İsmet beye gönderdiği 20 Aralık 1920 tarihli telgrafı gösterdi. Bunda özetle kurtarılmış topraklara batı cephesi kumandanlığının Kuvayı Seyyare aleyhinde kötü bildiriler astırdığını, bunları toplattığını söyleyerek özetle şöyle diyordu :

— (...) Bozgun yaratan bildirileri toplattım. Kuvayı Seyyare ve bize şerefsizlik yükleyen sizin gibi bir kumandanı bundan sonra merci olarak tanımakta mazurum ve sizinle ilişkilerimi kestiğimi bildiririm.

Ethem bey, hemen o gün cepheden, ağabeysi Tevfik beyden şu telgrafı aldı :

— Ankara'da Kuvayı Seyyare kumandanı Ethem beye :

Aylardan beri cephemiz gerisinde ve kanatlarında geçmekte olan ve gittikçe müzminleşen densiz duruma bir son vermek üzere Ankara'da ciddi ve törensel girişimlerde bulunmanızı dilerim. Biz, karşımızdaki düşmanlarımızı, arkamızda ve yanlarımızdaki kumanda yerlerine getirilenlerle mi uğraşacağız? Ben, bu koşullar altında «vekâleten» üzerime aldığım bu görevi daha çok sürdüremeyeceğim. Ya durumu düzeltiniz, ya da cepheye gelip görevi üzerinize alınız. Bir yandan güney cephesi kumandanlığınca kıtalarımız arasına gönderilen propagandacılar, subay ve eratımızı bozmağa çalışıyor, sonra savuşuyorlar. Yalnız, bundan sonra gelecek ve ele geçecek olan bu gibi bozguncuların yakalanarak karargâhıma gönderilmesini kumandanlarıma bildirdim. Yargılamasız ve kayıtsız koşulsuz kendilerini idam ettireceğim.

Kuvayı Seyyare Kumandan Vekili
Mehmet Tevfik

Ethem bey, hemen o gece Denizli'den Demirci Mehmet efece makina başına çağrıldı. Efe şöyle diyordu :

— Kardeşim Ethem bey, bildiğiniz gibi bundan iki buçuk ay önce Konya ayaklanışı üzerine biraz askerimle ayaklanış bölgesine gönderilmiştim. Albay Rafet beyle görev yaptıktan sonra Denizli'ye döndüm. Gövdece dinlenmek istiyordum. Kendi köyümde kaldım. Maiyetim eratını cepheye göndermiştim. Yanımda kalan birkaç arkadaşımla hiçbir şeye karışmıyordum. Yalnız Konya'dan dönüşümden beri apaçık görüyorum ve anlıyorum ki beni erek tutan birtakım entrikalarla çevrilmiş bulunmaktayım. Hattâ çok yakınım bulunanlar birer biçimde aleyhimde kışkırtılmaktadır. Canıma suikast için ihanete sürüklenmektedirler. Rafet beyden dün bir telgraf aldım, «örgütlediğim kıtalardan birine kumanda etmek üzere Konya'ya geliniz, bekliyorum» diyordu. Bu, pek tuhaf değil mi?

Bir kez, benim bulunduğum yer, cepheye Konya'-

dan daha yakın, sonra nizami birliği yöneltmek için çağrılmaklığım ne münasebet? Biz, yurdun savunmasiyle silâha sarılmış ve bugünkü fırsatı hazırlamış kişileriz. Ben bunda içtenlik görmüyorum. Bilmem, siz nasıl buluyorsunuz? Kuşkusuz durumu daha yakından biliyorsunuz.

Ethem bey şu yanıtı verdi :

— Kardeşim Mehmet efe, Rafet beyin çağrısına gidip gitmemekte serbestsin. O zatı benden daha iyi tanıman gerek. Şundan ki, yakın zamana dek sizinle birlikte bulunmuştur. Yakındığın durumla ben de karşı karşıyayım. İhtiyatlı bulunmak gerekliliğini hatırlatmakla birlikte hançerini yurdun bağrına sokmakta direnen Yunanlılara fırsat verebilecek her davranıştan sakınmanızı salıklarım. Ben de Ankara'ya bu üzücü işi meclis aracılığı ile çözümlemeğe gelmiştim.

Yalnız, mecliste bir boşluk ve şaşkınlık var. Böyle de olsa meclis üyeleri arasında bu durumlardan üzülenler yok değil. Ben, bu uygunsuzluklara yine bütünüyle bir son vermeden yarınki postayla Kütahya'ya dönmek zorundayım. Şundan ki yeni batı cephesi kumandanı İsmet beyle Uşak cephesindeki ağabeyim Tevfik beyin arasının pek çok gerginleştiği Ankara'ya son gelen telgraflardan anlaşılıyor. Çabucak dönüşüm bir kötülüğe meydan vermemek içindir. Refet beyi geri aldırıp kumandanlıktan attırarak işi barış yoluyla çözümlemeğe uğraşan mebuslar var. Refet bey, eski bir suçu dolayısiyle İstiklâl mahkemesinde sanıktır. Yakın günler, işin ne olacağını ortaya koyacaktır. Yörük Ali ile aranız nasıldır? Birkaç gün önce özel bir adamı aracılığiyle bir mektup almıştım. Henüz cevap veremedim. Yazacağım cevapta size sadık kalmasını salıklayacağım. Yurdun çetin zamanları geçti. Her neyse, yine görüşürüz. Gözlerinden öperim.

*

Ethem bey, Ankara'da işlerin düzeleceğine değgin

birçok söz aldıktan sonra Kütahya'ya döndü. Üç gün sonra Mustafa Kemal'den aldığı şifreli telgrafla gönderilecek özel trenle hemen Ankara'ya dönmesi dileniyordu. İstanbul hükümeti yeni bir anlaşma tabanı bulmak üzere Ahmet İzzet paşa kurulunu Bilecik'e göndermişti. Mustafa Kemal, içinde Ethem beyin de bulunması gereken bir mebuslar kurulunun başında onları karşılamağa gidecekti.

Ethem bey, onbeş kişlik silâhlı adamıyle trene binerek Ankara'ya yollandı.

Trende harareti yükselen Ethem bey, Ankara'ya bayağı hasta olarak indi. Hemen binbaşı Hacı Şükrü beyin meclis dolaylarındaki bir otelde oturduğu bekâr odasına sığındı. Boylu boyunca karyolaya uzandı.

Ethem beyin Ankara'ya geldiği hemen işitilmişti. Birez sonra kabine üyelerinden, mebuslardan birkaçı odanın sıcak havasına karlı üstbaşlariyle doldu. Pencereden karın yağdığı görülüyordu. Daha çok Ethem beyin sağlığı üzerinde konuşuldu. Aradan çok geçmeden Mustafa Kemal'le doktor Adnan bey de paltolarının omuzları karla ağarmış olarak odaya girdiler.

Adnan bey, hemen Ethem beyi muayene etti. Harareti'ni çok yüksek bularak dinlenmesini salıkladı.

İçeri girdiğinden beri ayakta dikilerek gözlerini hiç Ethem beyden ayırmayan Mustafa Kemal, sözlerini bitiren Adnan beye şöyle dedi :

— Üç dört - saat sonra, yani akşam üzeri trenle karşılama kurulu ile bizim de gitmemiz gerekli ve zorunludur. O zamana dek harareti düşürecek çareler bulunuz. Trende yataklı ve özel bir yerin Ethem bey için hazırlanmasını sağlayın. Bilecik'e dek uzanacak bu tren yolculuğu Ethem beyin üzerinde iyi etki yapar. Genel kurul, her halde Ethem beyi de aramızda görmelidir.

Ethem bey, bütün ayaklanmış sezgi gücüyle paşanın yüzünde gelip geçen gizli anlam tonlarını, gölgelerini şavuluyordu. Pek yakından tanıdığı bu yüzün zengin, anlamı üzerinde hiç te olağan olmayan yabancı sinyaller oy-

nuyordu. Yediği ekmek gibi biliyordu ki yüzündeki bu yabancı karaltılar paşada kendisine karşı beslemekte olduğu yepyeni, tehlikeli olması gereken duygularla düşüncelerin yansımalarından başka bir şey değildi. Bunları pek derin düşünemeyecek kerte hasta olmakla birlikte önsezisinin ışıklı perdesine çarpan görüntüler, onun içini acıyla burdu. Adnan bey, üzerine aldığı harareti düşürme görevini güzelce yaparak onun gözlerini açmasına yardım etti.

Yalnız, harareti geçip te kendine gelince Hacı Şükrü beyle Reşit bey, sonra, gerçek birkaç dostu, Bilecik yolculuğu üzerine uzun uzun düşündüler. Bu, bir tuzak olabilirdi. Şundan ki çekişme çok uzun sürmüş, her iki yan için de en tehlikeli saatlar gelip çatmıştı. Hiç kimse bu kerte yaklaşmış «iktidar» ın güzel, renkli düşlerinden vazgeçmek filozofluğunu, aptallığını göstermezdi. Her iki yan da bu anlaşma çabalarının boşuna olduğunu biliyordu. Bir yan, sahneden çekilmedikçe bütün bir anlaşma yapılamazdı. Şimdi, her iki yan da bir punduna getirip yaşamak, egemen olmak hakkını sonuna dek rakipsiz olarak sağlamak düşüncesi peşindeydi. Her iki yan da gülümseyen birer mazlum dost maskesi takmış, meydanda bununla dolaşıyor, kuytuda, partizanlar arasında bu maskeler çıkarılıp bir yana bırakılarak gerçeğin somurtkan, kaygulu yüzüyle karşı yanı en kolay, en çabuk nakavt etmenin yollarını arıyordu.

Ethem bey, ateşin bulandırdığı sisli bakışları arasından Mustafa Kemal'in taktığı maskeyi açık seçik görmüşse de derin nedenlerini, halsizliğinden dolayı kavrayamamıştı. Ne var ki ateşi düşürülüp te gözleri açılınca içten dostları başucunda toplanıp durumu inceledi. Bilecik yolculuğunun tehlikeli bir tuzak olduğu kararına vardı. Tek başına gecenin karanlığında ilerleyen bir özel trende Ethem bey için tehlikelerin en büyüğü çöreklenebilirdi.

Bunlar, Mustafa Kemal'le yakın adamlarında tuhaf bir kararlılık görmüşlerdi. Ethem beye güven vermek için kurula ağabeysi Reşit bey, en içten ideal arkadaşı binbaşı Hacı Şükrü bey, Eskişehir mebusu Eyüp Sabri bey

de alınmıştı. Ethem beyle birlikte onbeş silâhlı atıcı adamı da gidecekti. Bütün bunlar, Ethem beyi de bunların canlarını da ölümün pençesinden kurtaramazdı.

Bilecik'e gidiş, salt İzzet paşa kurulunu karşılamak uğruna olmayacaktı. Bundan yararlanarak Eskişehir'deki karargâhından batı cephesi kumandanı İsmet bey de çağrılarak bu çok uzamış olan anlaşmazlıkla geçimsizliğe toptan bir çözüm bulunacaktı.

Ethem bey, bu konuşmalar sırasında salt kardeşi ile dostlarının sağduyularına kendisini bırakarak Bilecik'e gitmemeye karar verdi. Bu karar hastalığın şiddeti bahane edilerek Mustafa Kemal'e bildirdi. Bu kez o yanda bir heyecanla kaygulanma başgösterdi. Mustafa Kemal Ethem beyin üstüne düşerek trene rahat bir yatak ta koyduracağını, Ahmet İzzet paşa kurulunun Ethem beyi de aralarında görmesinin çok iyi olacağını bildirdi. Mustafa Kemal, yaverini göndererek Ethem beyi istasyonda beklediğini de bildirdi.

Ethem bey, kürklü uzun, kurşun renkli kaputuna sarınarak istasyona vardığında özel tren hazırdı. Lokomotif yağan kara karşı kirli dumanlar savurup puflayarak istim üzerinde bekliyordu.

Ethem bey, kuşkulu gözlerle çevreyi gözden geçirince sivil giydirilmiş silâhlı olduğuna kuşku olmayan elli kişilik bir ekipin trene yerleştirilmiş olduğunu gördü.

Mustafa Kemal, onun gelişine çok sevinir göründü. Elini sıkıp şifalar dinleyerek onu özel vagondaki yatağına bıraktı, arkasını hiç bırakmayan Kılıç Ali, Celâl (Bayar) beylerle kendi vagonuna geçip oturdu. Tren, apak kesilmiş bozkırı ikiye bölerek batıya doğru yollandı.

Ethem bey, yatağına uzanıp ta gündüz geçenleri bir kez daha kafasından geçirince, bu gidişin gerçekten ölümle komşu tehlikeler taşıyabileceğini anladı. Hepsi de keskin nişancı olan adamlarını her türlü olumsuz davranışa karşı hazırlıklı bulunmak üzere uyardı. Hacı Şükrü beyin oteldeki odasında Mustafa Kemal ayrıldıktan sonra gelip kendisini uyaran bir yığın dostunun anlattığı tehli-

keyi hiç te yabana atmış değildi. İş, o kerteye varmıştı ki artık ya Mustafa Kemal ya kendisi sağ kalacaktı. Mustafa Kemal'in de bu koşula göre hazırlandığı su götürmezdi. Uzun çetecilik yaşayışının bütün kuşkulu karanlık dönemlerini, günlerini, saatlerini, dakikalarını bir kez daha usundan geçiriyor, en yakın tehlikelerin çenberinden nasıl kurtulabileceği üzerine plânlar tasarlıyordu. Mustafa Kemal, ayrıldıktan sonra Hacı Şükrü beyin odasına dolan dostlar, bu Bilecik yolculuğunun, Ethem beye bir suikast hazırlamak üzere çok güzel bir fırsat vermiş olduğu kanısındaydılar. Bunu da Ethem beye açıkça söylemişlerdi. Mustafa Kemal, Hacı Şükrü, Reşit, Eyüp Sabri beyleri ancak Ethem beyi yemlemek üzere görüşmeci kurula aldığı kanısındaydılar. «Türk Bolşevizminin serdarı, başbuğu» Ethem beyle birlikte Reşit beyin, dinamik bir sosyalist kafası taşıyan binbaşı Hacı Şükrü beyin de ortadan kalkması elbetteki Mustafa Kemal'le arkadaşları için tadına doyum olmaz bir şölen olacaktı. Ne var ki Ethem bey, hâlâ hastaydı. «Bu iş kopacaksa en ince yerinden kopsun» diye düşünerek gelip trene binmekten çekinmemişti.

Yalnız, hiç kimse, Mustafa Kemal'in vermiş olduğu şiddetli kararı bilmiyordu. O, trene binmemekte diretseydi Ethem beyle Reşit, Hacı Şükrü beyleri, kurduğu tertipte zorla gecenin karanlığında batıya doğru götürecekti. Onun «iktidar» düşlerinin önünde vaktiyle Enver paşanın yükselttiği olumsuzluk duvarını şimdi de Ethem bey yükseltiyordu. Kendisi vurmak üzere yatak odasına dek girmek yürekliliğini gösteren bu adamı, o da benzeri kaygusuzluk, tasasızlıkla harcamağa karar vermişti. Elli kişilik silâhlı sivil koruyucusu olduğu gibi tertibin içindeydi.

Son günlerde eski Dahiliye Vekili Nâzım bey, kurduğu «Halk İştirakiyun Fırkası» adlı komünist partisinin Eskişehir'de bir dalını açarak Ethem beyi burda «komünizm serdarı» olarak ilân edip kutlamış, Ethem bey de partinin genel sekreterliğini seve seve üzerine almış, böy-

lece Mustafa Kemal'le arasında geçmekte olan askerce çekişmeye bir de siyasal yön katmıştı.

Mustafa Kemal, bunun üzerine salt iktidar düşlerinin değil böylece canının da tehlikeye girdiğini anlayarak Ethem beye karşı gizli, affetmez bir savaş açmıştı. Türkiye'ye Ethem bey aracılığiyle gelecek komünizmin kendi dirimini tehlikeye atacağını çok yakından biliyordu. Kendi kurduğu komünist partisi de tutmamıştı. Gerçek sosyalistle komünistlerden hiçbiri buna yanaşmamıştı. Ayrıca bunun göstermelik bir partiden, bir aldatmacadan başka bir şey olmadığını da yayıp durmaktaydılar.

* *

Güneş karlı, ıssız Anadolu dağlarının üzerinde doğarken tren Eskişehir'e girdi. Tren, buradan su alacaktı. Bundan dolayı biraz durması gerekiyordu. Mustafa Kemal'le arkadaşları uykudaydı. Ethem bey, yaveri yüzbaşı Sami beyi trenden indirerek ne var ne yok anlaması için şehre gönderdi. Sami beyin dönmesi, uzun sürdü.

— Efendim, tren burda iki-üç saat kalacak. Bu sürede iyi dinlenebilmeniz için şehirdeki makamınıza gitmeniz uygun olmaz mı? Sonra, sizi iki subay özel olarak görmek istiyor. Böylece sizi görmek isteyen subayların da ne demek istediklerini öğrenirsiniz.

Ethem bey, bunun üzerine on beş kişilik adamiyle trenden inerek şehre yollandı. Karargâhına varınca karargâh subayını çağırdı:

— Ne var ne yok?

Dedi. Subay, kendisini arayan iki subayın kıtalarını, adlarını söyledi.

— Beni neden görmek istiyorlar?

— Efendim, Ankara'ya geçtiğiniz günden beri ordu kıtaları arasında göze çarpan bir olağanüstülük, değişiklik, tertibat var. Dün gece özel bir trenle İnönü'nden saldırı taburunu Eskişehir'e getirdiler. Sonra, başka bir pi-

yade alayı da Kütahya yolu üzerindeki Porsuk çayı köprüsüne yaklaşık bir yere yerleştirildi. Batı cephesi kumandanı İsmet bey, iki günden beri Bilecik dolaylarında bulunuyor. Pek gizli tutulmak istenen bir çabalama var. Kendilik ve nedenleri bilinmeyen bu durumu gören Eskişehir halkında bir telâş, bir heyecan var. Hattâ, acaba «cephe mi bozuldu. Kuvayı Seyyare ne oldu?» gibilerde merakla benden haber isteyenler de çok oluyor. Ben de doğal olarak «cephelerde durgunluk var» diyorum. Kimi vefalı nizamiye subaylarından sızan bilgilere göre, bu olağanüstü tertibatın hepsi sizin içindir. Bu iki subay da işte bu amaçla sizi görmeğe ve uyarmağa gelmiş. Bana biraz açıldılar. Sözleri, bildirdiğim konuları güçlendiriyor. Buyurursanız kendilerini getireyim de siz kendiniz de görüşünüz.

Dedi. Koşarak onları çağırmağa gitti. Subaylar, biraz sonra geldi. Bunların anlattığına göre durum şöyleydi:

Bu tren yolculuğu beceriklice tertiplenmiş bir suikast tuzağıydı. Bunda çalımına getirip Ethem beyle silâhlı koruyucuların bir kazaya kurban gitmiş gibi yok edeceklerdi. Bunu yol boyunca yapmazlarsa Bilecik istasyonuna varıldığı sırada Ethem beyle adamları seçme bir müfrezeyle çevrilecek, diri olarak ele geçirilemezlerse öldürüleceklerdi. Eskişehire getirilen saldırı taburunun görevi, Eskişehir'de herhangi bir ayaklanışa karşı koymak içindi.

Porsuk çayı köprüsü dolaylarına yerleştirilen piyade alayı, yardıma koşması düşünülen Kuvayı Seyyareye karşı koyacaktı.

Ethem bey, genç subaylardan bunları dinleyince Ankara'da kendini uyaran mebus dostlarının dedikleriyle birleştirdi, bütün durumu bir anda kavradı. Ateş olmayan yerden elbette duman çıkmazdı. Evet, bu Bilecik yolculuğu hiç te dostça bir nedene dayanmıyordu. Hemen adamlarından en güvendiğini yanına çağırarak şu buyruğu verdi:

— Dikkati çekmemek üzere aranızdan açıkgöz bir arkadaşı silâhsız olarak şimdi istasyona gönder. Görevi bizi getirmiş olan treni göz altında bulundurmak, Mustafa Kemal paşayla dışardan gelip kimlerin ğğrüştüğünü sıkı bir biçimde gözetlemek! Göze çarpacak ufak bir durum oldu mu ilk işiniz hemen bana bilgi yetiştirmek olacaktır. İkinci bir arakadaşı da (...) nın yanına gönder ve şu buyruğumu bildirerek izlesin: Kuvayı Seyyareden izinli olarak ya da tedavi amacıyla gelip iyileşmiş ve cepheye dönmek üzere bulunan güvenilir erattan beş-altı kişiyi bulup silâhlandırarak buraya getirecek ve bunlar size katılacaktır. Her an toplu ve buyruğa hazır bir durumda bulunmalısınız.

Ethem beyin şimşek gibi verdiği karar şuydu: Hızla istasyona dönecek, paşayla kozunu son kez paylaşacak, onu kapana kıstaracak, onun kendisine kurduğu tuzağı tersine çevirerek bu kapana onu kıstıracaktı.

Bu karşı tuzağın heyecanlı ayrıntılarını hesaplamakteyken trende bıraktığı karşılama kurulundaki mebus arkadaşlarından Eyüp Sabri, Hakkı Behiç, Celâl (Bayar), Hacı Şükrü beyler, toplu olarak içeri girdiler. İkisi üstüste şöyle dedi:

— Rahatsızlığınız arttığından trenden çıktığınızı merak ederek geldik. Mustafa Kemal paşa da meraktadır.

— Ben iyiyim. Tren, iki üç saate dek ancak hazırlanabileceğinden evde daha iyi dinlenebileceğimi düşünerek trenden indim.

Mebuslar bu sözleri kaygulu-kaygulu başlarını sallayarak dinlediler. Hakkı Behiç bey:

— Biraz şehre uğradık. Ayaküstü kimi dostlarla görüştük. Halkta az çok bir heyecan görülüyor. Hakları da yok değil. Nedir bu kimliği anlaşılmaz, bilinmez davranışlar?

Ethem bey bunu işitmezlikten gelerek konuyu değiştirmek istedi. Bu mebuslardan biri biraz sonra Ethem beyin yanına sokularak, bulundukları yapıya giren iki silâhlı milisi işaret etti, onun kulağına şöyle fısıldadı:

— Maiyetinizde bir olağanüstülük sezinliyorum. Arkadaşlarımıza katılan şu kerataların gözleri velfecri okuyor. Hemde aksıyorlar. Galiba yaraları da iyi olmamış.

Bunu söyleyen Ethem beyin meclisteki baş destekleyicilerinden Eskişehir mebusu Eyüp Sabri beydi. Ethem beyin bu güvendiği sırdaşlardan biriydi ve sosyalistti. Şu sırada istese hemen kendisine katılabilirdi. Yalnız, bu fiskoş, salondaki öbür mebuslarda kuşku uyandırmışa benziyordu. Bu da Ethem beyin hoşuna gitmedi.

Eyüp Sabri bey de bunu sezerek sustu.

Biraz sonra iri yarı gövdesiyle Kılıç Ali bey içeri girip Ethem beyi askerce selâmlayarak:

— Efendim, paşa hazretlerinin selâmı var, tren hazırdır, buyursunlar, diyor.

Dedi. Ethem bey, birer kolutuğa yerleşmiş arkadaşlara:

— Şu halde siz buyurunuz, ben de arkanızdan hemen geliyorum.

Dedi. Bu sırada Kılıç Ali bey, ayakta dineliyor, bir yandan Ethem beyi bir yandan da öbür mebusları gözden geçiriyordu. Kuşkulandırıcı bir durumu vardı. Ethem bey, onun bakışlarındaki soğuk ışıkları yakalayarak ona menekşe gözlerinden üstüste buz gibi bakışlar fırlattı. Kılıç Ali bey, bu bakışlar karşısında irkildi. Bu bakışların soğukluğundan tedirgin olarak:

— Mağazanın birinde paşa hazretlerinin bir siparişi var. Onu alıp doğruca istasyona geçerim. Çok geç kalmaz, siz de yavaş yavaş teşrif edersiniz.

Diyerek Ethem beyi yine selâmladı, çıkıp gitti. Biraz sonra da öbür mebuslar çıkıp istasyona gittiler. Ethem bey, hemen adamlarının yanına gitti:

— Kaç kişisiniz?

— Burada silâhlı olarak on yedi kişiyiz.

— Haydi düşelim yola.

Karargâhtan çıkıp hızlı adımlarla istasyona doğru ilerlemeğe başladılar. Bu sırada istasyonda bir kişinin

koşarak kendilerine doğru geldiğini gördüler. Adam soluk soluğa gelerek:

— Mustafa Kemal paşa ile adamlarını taşıyan tren ivedi olarak Bilecik'e yollandı.

Dedi.

— Şimdi istasyona gidenler trene yetişti mi?

— Hayır, efendim Eyüp Sabri beyle arkadaşları tren kalkarken istasyona yetiştilerse de binemediler.

İleri doğru koşarak elleriyle işaret ettilerse de treni durdurmayı başaramadılar.

Bunu gören Ethem bey, arkadaşlariyle geri döndü. Biraz sonra da Eyüp Sabri beyle arkadaşları onun yanına geldiler. Şaşkınlık içindeydiler:

— Paşa, herhalde bir şey sezmiş olacak ki çabucak uzaklaşıp gitti.

Dediler. Bunun gerçek nedenini yalnız Ethem bey biliyordu: Kılıç Ali beye her karşılaştığında olduğu gibi dostça gülümseyerek bakmamış, kuşkulu soğuk, ürkütücü bir biçimde bakmıştı. Şundan ki kendisine karşı hazırlanan suikastin içinde Kılıç Ali beyin de yer alabileceğini düşünmüştü. Kılıç Ali bey, Ethem beyin çelik mavisi bakışlarındaki olumsuz, korkutucu, saldırgan anlamı kavrayarak Mustafa Kemal'e anlatmış, bunun üzerine bir karşı tuzak karşısında kalabileceklerini hesaplayan Mustafa Kemal, kurul üyelerini bile beklemeden çabucak istasyondan uzaklaşmak buyduğunu vermişti.

*

Ethem bey, bunun üzerine şöyle düşünmek zorunda kaldı: «Anlaşılıyor ki artık Eskişehir'de bizim durumumuz hiç te güven altında sayılmaz. Şundan ki gereçlenmiş mükemel bir orduyu İsmet beyin eline verdik. Bizse içtenlikten doğan geçmişe özgü yanılgılarımızın zararlı yemişleriyle karşılaşıyoruz. Kuvayı Seyyaremiz Eskişehir'den iki yüz kilometre güneyde ve Uşak'ın kuzey yanlarında düşman karşısında bulunuyor.»

Evet, bu yüzden bu tehlikeli şehirden bir ayak önce ayrılması gerekiyordu. Artık, bütün ipler kopmuştu. Yalnız, gündüz gözüyle Eskişehirden ayrılmak, büyük tehlike yaratabilirdi.

Akşam karanlığı bastıktan sonra Kütahya'ya yollanmak üzere dört yaylı araba hazırlattı. Binbaşı Hacı Şükrü bey, Ethem beyin bu hazırlığını sezince Mustafa Kemal' den gelecek tehlikenin kendisini de erek tutacağını anlayarak onlara katılmak için diretti.

Akşam yemeğinden sonra karlı, soğuk bir havada yaylılara yerleşen Ethem beyle arkadaşları, karanlığın içinde son kerte, tedirgin, üzgün düşünceleriyle yalpalayarak Kütahya'ya yollandılar.

*

Mustafa Kemal, Bilecik'e giderek İzzet paşa kurulunu kompartımanına buyur etti, onları tutsak ederek Ankaraya doğru yola çıktı. Daha Eskişehir'e varmadan Bilecik'ten yaptığı haberleşmelerle, Ethem beyin Kütahya'ya doğru uzaklaştığını öğrenerek yanındakilerle İsmet beyin karargâhına gitti.

İsmet bey, ona Tevfik beyin kendisine karşı aldığı dikbaşlı durumu anlattı. Arada geçen haberleşmeleri gösterdi. İsmet bey, Tevfik beyin takındığı anlaşmak bilmez durumun belgelerini meydana koydukça odada bulunan Reşit bey heyecanla sinirlilikle dikiliyor, kardeşlerini onlara karşı savunmağa çalışıyordu, şöyle diyordu:

— Bir asker disiplini kuracağım diye neden kardeşlerimi küçümseme anlamına alabilecekleri işlemler yaptınız? Hangi disiplin? Hangi görgü gücü meydana getirecektiniz? Bu düzgün ordu gücü düşüncesinin iflas ettiğini hâlâ mı anlamıyorsunuz? Geçirdiğiniz son olaylardan sonra artık disiplinli ordular yerine insanlık kardeşlik ve sevgi prensiplerinin egemen olması gerektiği açık bir gerçek değil midir? Neyinize güveniyorsunuz? Osmanlı devletinin en azametli zamanında ne yapabildiniz? Sonunda felce uğra-

mış haldeyken sizi o durumlardan kurtaranlar kimlerdir? Velevki yaşamınız süresince okuduğunuz askerlik kanunları içinde olsun bu ulusal güçlere dil ve el uzatmanız büyük cüret değil midir? Eğer düzgün ordu düşüncesiyle iş görmek istiyorsanız şaşarım aklınıza!.

Benim kardeşlerim birer kahramandırlar, hiç kimsenin buyruğu altına girmezler. Bunu da herkes böylece benimsemek zorundadır.

Bunun üzerine Mustafa Kemal:

— Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaş sıfatiyle ve sizin lehinizde bir sonuca ulaşmak üzere içten duyguyla görüşüyordum. Bu dakikadan sonra arkadaşlık ve içtenliğe değğin durumum son bulmuştur. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümetinin reisi bulunmaktadır. Devlet reisi sıfatiyle batı cephesi kumandanına durumun gerektirdiğini uygulamak yeteneğini kullanmasını buyuruyorum.

Dedi. İsmet beye de:

— Maiyetimdeki kumandanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Benim onu terbiye ve tedibe gücüm yeter. Bu hususta henüz kimseye aczimi söylemiş ve hiç kimsenin bana özgü olan bu görevin kolaylaştırılmasında aracılığını dilemiş değilim. Ben, görevin gereğini yaparım.

Dedi.

Deminden beri çok yüksek perdeden konuşan Reşit bey, iki askerin bu biçim cephe alışı karşısında durulur gibi oldu. Belki de epeyce şaşırdı. Bütün iplerin koparılmamasını, işlerin hâlâ düzelme şansı taşıdığını, belki kardeşlerinin üzerinde etkili olabileceğini söyleyerek Kütahya'ya gidip bir kez daha onlarla görüşmek isteğini söyledi. Mustafa Kemal, kendisi gibi onların da zaman kazanmak istediğini bilerek onun kardeşlerinin yanına gitmesini hoş karşıladı. Yalnız Köprülü albay Kâzım beyin de onunla gitmesini uygun buldu. Hemen özel trenle Kâzım beyle Reşit beyi Kütahya'ya gönderdi.

Ethem beyle arkadaşları Kütahya'ya vadıklarında on-

ları kendilerini bekler buldular. Konuştular. Ethem beyin anladığına göre kendisinin yüz kilometre güneyde düşmanla değiniş durumunda bulunan ordusunun bir bölümünü düşman karşısından çekerek Eskişehir üzerine yürüyeceğini sanan Mustafa Kemal, bu belkiyi önlemek üzere Kâzım beyi göndermişti.

Kâzım bey bununla ilgili olarak şöyle konuştu:

— Kimi nankör ve hasetçi insanlar kolaylıkla başarı sağlayacaklarını sanarak aleyhinizde kimi girişimlerde bulunuyorlar. Ne varki beni buraya gönderen Mustafa Kemal paşanın sözlerinden anlıyorum ve öyle sanıyorum ki düşüncelerinden vazgeçti. Bununla birlikte eğer kanımda yanıldığım meydan çıkarsa ve size karşı eylemce girişimlerde bulunurlarsa, namusumla söz veriyorum yönetimimdeki iki piyade tümenimle ben de onlara karşı giderim. Tarih ve kamu oyu önünde maddi ve manevi sorumluluğu onlara düşer. Fakat, siz takdir edersiniz ki öyle bir durum karşısında Kuvayı Seyyare'ye katılacak iki piyade tümenimiz öyle bir saldırıyı başarısızlığa uğratır. Bundan dolayı düşman karşısında bulunan birliklerinizi geri almak ve o cepheyi açmak, Yunanlılara fırsat verir ki öyle bir duruma yol açmak sizin yurtsever duygularınıza sığmaz.

— Düşman karşısında gücünü çekip düşmana fırsat vermek, benim tenezzül edeceğim bir iş değildir. Şunu söyleyeyim ki böyle bir davranışa gereklilik ve gereksememe var, ya da yok. O, başka! Yalnız açık olan şu ki bundan sonra Mustafa Kemal paşayla yakın ve gizli, arkadaşlarına «dört başı mamur» içten dost sıfatiyle bakmayacağım. Yalnız eylemle düşman önünde arkadan vurulacağımız son anı beklemeğe karar verdim. Çünkü, gafil avlandım. Şimdiki durumum da böyle buyuruyor. Eylemle saldırıya kalkarlarsa siz ve sizin gibi amaç arkadaşlarımız üzerine düşen görevi ister yapar ister yapmazlar. Benim böyle bir durum karşısında yapacağım, hastalığıma aldırış etmeden cephedeki güçlerime katılmak, özümü korumak, fırsat düşünce de Yunanlılara karşı saldırıya geçmek olacaktır.

Kâzım bey, ona şu yanıtı verdi:

— Olması düşünülebilen ve bence beklenmeyen böyle bir davranış karşısında karşı koymak, doğal bir haktır. Ben de sözümde duracağımı tekrarlarım.

Bu sırada Reşit bey, şu telgrafı Ethem beye uzattı:

— Eskişehirde Saruhan mebusu Reşit beyefendiye, Tevfik beyle konuşmanızın iyi sonucunu bekliyorum. Ethem beyi gece yolculuğunda üşüttüğünden dolayı Hacı (Şükrü) arkadaşlarca cezalandırılacaktır. Cümlenizin gözlerinizden öperim, kardeşim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Kâzım beyle Reşit bey, bu konuşmadan sonra yine özel trenle Ankara'ya döndüler. Yalnız, hiçbir anlaşmazlık çözümlenmemişti.

*

Ethem bey, işin artık olumsuz karanlıklarına doğru hızla sürüklenmeğe başladığını görerek kendini koruma kaygusuna düşmüştü. Son günlerde epeyce palazlanan Rafet bey ve İsmet bey ordulariyle Yunan ordusu arasında sıkışıp kalan Kuvayı Seyyarenin talih yıldızı ufukta pek parlak görünmüyordu. Bunu gören Ethem bey, duvara sıkıştırılmış bir insanın yapmak zorunda kaldığı davranışlara atılmağa hazırlanıyordu. İlkin bir telgraf yağmuruyla eyleme ve politikaya yönelen iki erek üzerinde işlemeğe başladı.

1920 yılı on ikinci ayının sekizinci günü seyyar güçler kurmay başkanı yüzbaşı Halil beye şu telgrafı çekti:

— Düşmanın üstün güçlerle saldırısı durumunda ciddi bir karşı koyma yapılmadan değiniş; koruyarak çekilmek üzere gereken tertibatın şimdiden düzenlenmesiyle büyük birliklerden uzak bulunan müfreze kumandanlarının gizli olarak uyarılmasını rica ederim, efendim.

Ethem

1920 yılı on ikinci ayının dokuzuncu günü Mustafa Kemal'e özel şifreyle şöyle bir telgraf çekti:

— Son, İsmet beyefendinin kasden denecek kertede pek mevsimsiz işlemi sonucu meydana gelen leke, bendenizce zaten düşünüldüğü için önemli olmayan durumdan yararlanmakla, ahlâksızlıklarını neye mal olursa olsun yürütmekte ikirciklenmeyecek kerte düzeyce düşkün ve her yerde bol bulunan kimselerin dedikodusuyla, özellikle zatıdevletlerinin de «evham getirecek» kerteye düşürüldüğünü dolayısiyle haber alıyorum.

(...) paşam, hayatınız ve mevkiiniz bendenizce son kerte kutsallıklardan sayılır. Benim yurt amacına varmak için bu kerte bağlılığım üstüne gereken kişileri uyarınız. Bütün beceriklilik ve gücümüzü amacın elde edilmesi için harcıyalım. Güçlük çıkarmasınlar, insan yanılgısız olmaz, uyarsınlar. Ben, yurdun kurtuluşu için âmir kabul ettiğimin değil, en âciz mensupların bile düşüncelerine danışıyorum.

Ethem

Ethem bey, Demirci Mehmet Efeye ittifakını kazanmak üzere 1920 yılı on ikinci ayının dokuzuncu günü şu telgrafı çekti:

— Kardeşim Demirci Mehmet Efe.

Bizim çalışmamızın sonucu olarak dışarıya ve içeriye karşı devrimin ve yurt savunmasının gereken düzeninde geçmesi için örgütlendirilen Ankara hükümeti birkaç muhteris kişinin âleti olmaktan kurtulamamakta ve günden güne keyif, kişisel hırslar ve çıkar, egemen olmaktadır. Yurdun bu gidişle kurtulması, ne yazık ki, olanak dışındadır. Dış durum, Anadolu «harekâtına» elverişli bulunmamakla birlikte yararlanmak şöyle dursun kıskançlık ve fesatlıkla kalınmayarak yakışıksız davranışlarına engel olacağını bildikleri seni, Yörük Ali'yi, beni ve kimilerini her ne biçimde olursa olsun yok etmeğe karar vermişlerdir.

Daha önce Yörük Ali ve sizin yok edilmenizin yurt hesabına gerekliliğini sezdirmek gafletinde bulundular. Ben, elimde olmayarak bu vicdansızca düşünceden üzüldüğümü, yurt adına ortak amacımızın elde edilmesi uğrunda hergün hizmet ve fedakârlık eden ve edecek olanların, neden yok edilmeğe değer görüldüklerini söz konusu ettiğimde «seni biz kendimizden biliyoruz, onlar, ne vakit olsa başımıza belâdır» diyecek kadar makul olmayan cevap ve düşüncelerle işi kapadılar.

Ailesini Söke'ye götürmek üzere olan Eşref beyi daha o zaman sizi uyarmak üzere göndermiştim. Oysa bu kez benzeri işlerin gerçekleştirilmek üzere olduğu büsbütün meydana çıktı, dolayısiyle anlaşılmış oldu. Size memur Refik beydir. Bana memur da batı cephesine atanan İsmet beydir ki bu namussuzlar hazıra konmuş ve İsmet dün İstanbul'dan gelmiştir. Refet'in senin yanında son zamanlarda emir subayı gibi bulunduğunu bilirsiniz.

Özel olarak kurtuluşumuz ve yurdun kurtuluşu, el ele vermek ve birbirimizle sıkı bir bağlantı sağlayarak davranış birliğinde ve güçlenmededir. Güçlerimiz arasına kat'iyen ordunun vereceği kişiyi almayınız. Mazlum halkın haklarını koruyunuz. Uyanık bulununuz. Allah doğrunun yardımcısıdır, kardeşim. Birer rezil olmamak ve yurt emeklerimizin boşa gitmemesi için birbirimize sarılmalıyız. Yanıtınızı bekliyorum. Gözlerinizden öperim.

Ethem

Mustafa Kemal de Ethem beyin oyalayıcı mektubuna şöyle oyalayıcı, taktikli bir yanıt verdi:

— 12 de aldım. Kişiliğim ve amaçla ilişkim üstüne göstermiş olduğunuz duygular beni çok duygulandırmıştır. Son günlerin eylemce görünüşlerinin beni kuruntuya değil, fakat, ikircikliğe düşürdüklerini itiraf ederim. Ne var ki bütün bu ikircikler içinde yurdun yaşamasına, özgürlük ve bağımsızlığına çalışmış ve çabalamış senin gibi bir kardeşim üstüne kişisel sevgim sarsılmamıştır.

İsmet beyefendinin yersiz ve mevsimsiz bir tedbir almış olduğunun delillerini görmüyorum. (...) sana ve bana lehte ve aleyhte söz yetiştirenlerin ahlâk niteliklerinin incelenmesinin gerekli olduğunu hatırlatırım.

İçinde bulunduğumuz büyük işlerde o oranda küçük duygulu ve aşağı ahlaklı insanların dahi varlığını göz önüne alırsak, anlaşmazlıklardan kendimizi kurtarmak için çok vakit harcanmasının gerekmediğini takdir edebilecek zekâ ve anlayışta olduğuna kanığım. Bu nedenle benim sözlerimi ve teminatımı bütün içtenlik ve ciddiliğimle benimseyerek her türlü güçlüğü, başka makamlarla çözümlemekte zorluğa uğradıkça, doğrudan doğruya özel ve gizli olarak bana bildirmekle çözümlenebileceğine kanık olmalısın.

(...) İçten bir kardeşlik duygusuyla gözlerinden öperek her türlü kuşku, ikircik ve dertlerini doğrudan benimle haberleşerek çözümlemeni ve fakat genel durumumuzun uyum ve düzenin bozulmasına da kimseyi hoş görmemenizi rica ederim.

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in özel şifreyle Ethem beye çekilen bu telgrafından sonra Reşit bey, makina başında Kütahya'da Ethem beyi aradı. Hal-hatır sorulduktan sonra Ethem bey, önemli işlere geçti:

— Hacı Şükrü beyin özel şifresini yanınıza aldınız.

— Hacı Şükrü beyin elinden şifre anahtarını almışlardır. Buna rağmen açık ve serbest konuşacağız.

— Cepheye değgin iki rapor şifreyle gönderilmişti. Alınıp alınmadığının bildirilmesi.

— Gelmedi ve gelemez. Buradaki bağlantı subayına özgü şifreleri de saklıyorlar.

— Mustafa Kemal paşaya özel şifre vermiştim. Onu da vermediler mi acaba?

— Kemal paşanın şimdi size pek uzun bir şifresi makina başındadır. Herhalde şifrenize cevap olacaktır. Elbet-

te, paşayla olan haberleşmeniz kontrolda değildir. Güçlerimiz nerelerdedir? Buradaki bağlantı subayının şifrelerini gizlice alıkoyduklarını şimdi anlıyorum. Meclis, bu durumlardan üzgündür. Bakalım, ne yapacak? Herhalde sizin ve sizin gibilerin orduya üstün tutulacağı biçimindedir.

— Edip'e (Sarı Efe) meseleden haber ver. Memuriyetinden çekilerek kendisine bağlı güç ve araçlarla Gökbayrak taburu cephesine gitmesi için özel adam göndererek haber ver. Geri hizmetleri bıraksın. Yurdun bize ilişkin mukadderatını yapalım. Tek başına bulunmasın.

— Peki, haber göndereceğim. Daha bir diyeceğiniz var mı? Ya da Düzce'de Edip'i telgraf başına kendin iste.

— Telgrafla ya buluruz ya da bulamayız. Adam gönderiniz.

— Telgrafla şifre yazınız. Yirmi dört saatte Edip'ten cevap alamazsın. «Sizinle yine ilişkimi kesiyorum» diyerek İsmet beye bildiriniz. Gördes'e düşman girmiş midir? Burada başka entrikalarla karşılaşıyorum. Tartışmalarımız sürüp gidiyor. Henüz sonuca varamadık.

— Düşman Gördes'i ne yazık ki, yine almıştır. Yine kendilerinden haber veren var. Güneyde Alibey'de şiddetle eylem ve sevkiyat vardır. Burada da gizli biçimde sürüp gittiği anlaşılıyor. Yurdun zararına çıkacak bu karışıklığa çabuk bir sonuç vermelidir. Meclisçe ne yapılıyor? Kara müdür (baytar, binbaşı Salih bey), komünist partisinden olduğundan olacak Konya'ya sürülmüş.

— Kara Müdür zaten Konya'ya gidecekti. Nereden gönderilmiştir? Neredeydi?

— Afyon'da aranarak tutuklanmış ve gönderilmiştir. Gördes'in düşmanca yine işgaline, lâyık olmayan bu durumun büyük etkileri vardır. Çünkü, açıkta tutulan namussuzluğa karşı da ayrıca tertip almak zorunluğu vardır.

— Katiyen karışmamalısınız. Geri çekiliniz. Kahraman tümenlerin savunmasına bırakınız.

— Meclis'te gizli bileşimi de mi engelliyorlar?

— Evet. Gizli birleşime girmeden çözümlemek istiyorlar. Muhalif muvafık yirmi beş arkadaş işe girişti. Hükü-

met katında özet olarak yarına dek çözümlenmezse birleşim yaptıracaklar.

— Bu akıl kârı değildir ve yurt hesabına yanlış düşünülüyor. Sonra, yara gangren olacak ve öyle yapmak isteyenler pişman olacaklardır. Garezkârca isteklerine evreni kurban edecek Rafet, iş başındadır. Meclistekiler, işi ulustan saklamak isterken patlayacak bombaları İngiltere bile, ne yazık, işitecektir. Hem pek çabuk işitecektir. İlk önce Rafet beyin cepheden ilgisini «resmen» kestirmelidir. Memlekete hiç olmazsa doğruyu anlatarak vebalden kurtul ve bizi de kurtar. Ben, karşıma gelecek bozulmuş ve temelde şu karanlık bıkkın güçlerden çekinmiyorum. Yurdu, çektiğimiz zahmetleri -kendi hesabıma- kurban ettiğim, cepheden yine kendi sığınmalariyle ayrıldığım zamandan beri iç ayaklanış ve dış düşman karşısında şehit verdiğim beş yüz küsur islâm çocuğunu ve iş anlaşılana dek gafletle yönetecekleri yurt çocuklarından savaş dışı olacakları düşünüyorum. Ne var ki bu, son kerteye dek düşünülebilir. Çokçası hem yurt hem namus için haramdır. Şundan ki Tanrının yardımiyle, gerçi namussuzluktan düşman bir derece yaralansa da kötülüğü büsbütün başıboş bırakmanın, onlara boyun eğmenin getireceği felâketten daha ucuz olarak giderilmesi mümkündür kanısındayım. Gördes'in düşmanca yine işgaline, lâyık olmayan bu durumun pek büyük etkisi vardır. Şundan ki pek belli olan kötü niyete, namussuzluğa karşı da ayrıca tertibat almak zorunluğu ortadan kalkmamış, tersine artmıştır.

— Peki. Bu haberleşmenin hepsini Meclise vereceğim. İnşallah, şifa buluruz. Ara sıra telgraf başında, o da senin bildirmenle görüşebiliriz.

Kuvvetli otur. Bunlar, hem turşu yiyorlar, hem de papazdan korkuyorlar.

Ethem beyin bu telgraf konuşmasını Mustafa Kemal Dr. Adnan bey, Celâl (Bayar) bey, Kâzım (Özalp), Reşit beyler şöylece yanıtladılar:

Ethem beyefendiye,

— Reşit beyle makina başındaki haberleşmenizi bir-

likte okuduk. Durumun gerektirdiği davranış ve güvenliği sağlamak üzere yapılacak işlerin eylemce sonuçlarını iki güne dek göreceksiniz.

Sorunun Mecliste törensel olarak ortaya atılıp konuşulmasını hep birlikte uygun görmekteyiz. İsterseniz bunun gerekli nedenlerini bildirebiliriz.

Edip'in (Sarı Efe) yerinden oynatılması amaca uygun değildir. Kendisine ona göre buyruk veriniz.

Ortaklaşa amacın ortaklaşa elde edilmesi uğruna adalet ve içtenlik içersinde çalışmakta olduğunun ve çalışacağının bu nedenle de yinelenmesini gerekli görür, inan ve güven sahklarız, kardeşimiz.

Düzgün güçlerin yöneticileriyle gezgin güçlerin yöneticileri arasında hemen hergün tehlikeli uçlara doğru yönelmiş sürtünmeler sürüp gidedursun Ankara'da Mustafa Kemal'in başkanlığında kabine üyeleriyle mebuslardan meydana gelen otuz kişilik bir anlaşmazlığı çözümleme kurulu, icra vekilleri kurulunun toplandığı hükümet konağının salonunda toplandı. Toplantıda Reşit bey de vardı. Mustafa Kemal şöyle konuştu:

— Hepimizin bildiği ve son kerte üzücü bu anlaşmazlığı çözümlemek için yurda değgin hizmetlerinizdeki azim ve içtenliğiniz bize yeter bir kılavuz olabilir.

Bir kez Ethem bey ve kardeşlerinin, ordu tedbirlerine ilişkin herhangi bir sorundan dolayı kendilerini küçümseme görmüş ya da gönülleri kırılmış saymalarına neden yoktur. Önümüzdeki sorun, sen-ben kavgasından hangi yanın üstün tutulması gerekeceği gibi bayağı bir benlik sorunu değildir.

Doğrusu şudur ki önümüzde yenilip mutlaka denize dökülmesi gereken bir Yunan ordusu vardır. Bu büyük sonucu alabilmek için ise büyük, ciddi ve kesin tedbirler gerekseninektedir. Benim askerliğime güvenirseniz -ki arkadaşlarımın bu güveni sakınmayacaklarını sanırım- bu büyük iş ancak düzgün, bir ucundan öbür ucuna ve en büyük kütlesinden son erine dek disiplinli, mükemmel bir ordu ile başarılabilir. Batı ordusunda bir süredenberi başla-

nılan çalışma, işte bizi amaca götürmeyi erek tutarak çabalamalardan meydana gelmiş ve biçimlenmiş bulunuyor. Amaç bu olduğuna göre gezgin güçler başında bulunan arkadaşlarımın da bu doğruyu anlamaları, onu değerlendirip benimsemeleri gerekir. Bu değerlendirme ve benimseme olup bittikten sonra ortada çözümlenmeyecek sorun kalmaz.

Mustafa Kemal'den sonra birçok kişi söz aldı. En sonra Reşit bey konuştu. Çok sert, saldırgan bir konuşma yaptı. Özetle şöyle dedi:

— Hâlâ düzgün ordular yapmak gibi boş hülyalar peşinde misiniz? Hâlâ bu kurmay beylerle mi gâvuru kovacağınızı sanıyorsunuz?

Mustafa Kemal:

— Reşit bey, dedi, ordu sorunu üstüne şimdiye dek sürüp gittiği bilinen «fuzuli» sözlerinize de böylece bir son vermek gerektiğini söylemek isterim. Kardeşlerinizin hizmetlerini yadsıyan yok. Yalnız, o demek değildir ki insan iki buçuk hizmetiyle her doğruyu çiğneyerek yurdun başına belâ olmağa hak kazanır. Herkes, hakkında ve haddinde kalmak zorundadır. Askerlik sorununun bu kerte uluorta tartışılması yalnız bilime değil, karşınızda bulunan arkadaşlara da saygısızlık olur.

Reşit bey:

— Bu Anadolu savaşlarına katıldığımıza hata etmişiz, dedi. Bu yüzden bizim yüzbinlerce liralık çiftliklerimiz, servet ve samanımız düşman yanında kaldı. Benim ne zorum vardı da geleyim, buralarda sonunda bu duruma getirilecek işler için uğraşıp durayım? Zaten vatan ne kelimedir ki! Vatan adına bana İran da birdir, Turan da. Ben, nerede olsa pekâlâ oturabilir ve yaşayabilirim. Paşa, paşa! Daha açık söyliyeyim: Ben Venizelos'la da pekâlâ diz dize oturabilir adamım.

Mustafa Kemal'in kaşları çatıldı ve şöyle dedi:

— Reşit bey, bu sözlerinizi özgürlüğünüzün aşırılığından ileri gelmiş saymak bile onların ağırlığını ve çirkinliğini hafifletmez. Biz karşımızda Venizelos'la dizdize

oturabilecek yetenekte kişi varsaymak ve görmek istemiyoruz.

Seninle Bingazi'de de beraberdik. Bu, günün birinde bu kerte vatansızca sözlerle tanık ve mutahap olmak için değildi. Böyle amansız ve saçma sözleri bırakalım da asıl soruna gelelim.

Reşit bey, yüzbinlerce liralık çiftliklerinden söz ederken Yunus Nadi beyin yanında oturan Yusuf İzzet paşa, kalpağını başından çıkarıp masaya vurarak şöyle dedi:

— Bak, birader, herif nelerden söz ediyor. Benimse bu dünyada dikili ağacım bile yok.

Bir sonuca bağlanamayan bu uzun sert, kırıcı konuşmalar sonunda bir kez daha buradaki mebuslardan bir örgüt kurulunun seçilerek Ethem beye gönderilmesine karar verildi. Eskişehir mebusu Eyüp Sabri, Saruhan mebusu Celâl (Bayar), Antep mebusu Kılıç Ali, Karesi mebusu Vehbi beylerle Sivas mebusu Emir paşaya bir de Reşit bey katılarak kurulan kurul, hemen Kütahya'ya yollanmak üzere kalkarken Mustafa Kemal, son sözünü söyledi:

— Bu arkadaşlar, şimdiye dek hizmet ettiler ve çalıştılar. Bu hizmetlerin değerlerini mahfuz tutmak isterim. Ordunun içinde candan çalışarak görevlerini sürdürebilirler. Herşey câiz ve herşey mümkündür. Yalnız, anlaşmazlık ve düşmanlık asla! İşte, bunu kabul edemeyiz. Haydi, göreyim sizi, bu kardeşlik ve kurtuluş temelini sağlayın!

Toplantı dağılmadan Mustafa Kemal hemen Ethem beye bir telgraf çekerek durumu görüşmek üzere yarın 23.12.1920 günü özel trenle yukarda adları bildirilen mebusları içeren bir görüşmeci kurulunun yola çıkarılacağını bildirdi. Reşit bey de yola çıkmak üzere olduklarını bildiren ayrı bir telgraf çekti.

Kurul, Kütahya'ya varır varmaz düzgün ordudan kendisini seven bir subay, karanlıkta Ethem beyi bularak son kerte kaygulandırıcı, alarma geçirici bir haber verdi:

— Efendim, batı cephesi kumandanı İsmet bey, sekizinci ve on birinci tümenler temel olmak üzere Eskişehir'in güney batı ve Kütahya'nın kuzey doğusunda birliklerini toplamağa başladı. Bu gücün ilk ereği Kütahya'yı ansızın kuşatmak ve sizi diri ya da ölü olarak yakalamaktır. Müsaade ederseniz ben de sizinle birlikte kalayım.

Ethem bey, bu yeni tertip karşısında hemen savunma tedbirleri almaya davrandı. Kendi birliklerinde kalmak isteyen subayı yanında alıkoymayarak yine eski birliğe gönderdi.

Yalnız, Ethem, bu haberden bir gün önce salt kişisel güvenliğini korumak, sürekli keşiflerde bulunmak üzere Parti Pehlivanla birlikte yüz elli kişilik atlısını Kütahya'ya getirmişti. Bu atlılar, geceleri Kütahya dolaylarında devriye geziyor, İsmet beyin asker yığmağa çalıştığı Alayut yönlerinde keşiflerde bulunuyordu.

Ethem bey, kendisini son kez görmeğe gelen bu mebuslara da artık inanmıyordu. Ağabeysinden gayrısına bütün uyutulmuş, aldatılmış yüzüyle bakıyor, Kılıç Ali bey gibileri de Mustafa Kemal'in espiyonu olarak görüyordu.

Parti Pehlivanın getirdiği keşif raporu, Ethem beye gizli haberi getiren subayın dediklerini doğrular biçimdeydi. Yeni bilgiye göre de İsmet beyin kendi kumandasındaki on birinci, sekizinci tümenler, Kütahyanın on beş kilometre kuzeyinde, Alayunt istasyonu dolaylarında yığınağını bitirmiş, Kütahya üstüne yürümekteydi. Ethem bey: «Demek ki İsmet bey, sabahleyin erkenden birlikleriyle Kütahya'yı kuşatmak üzere geceden yürüyüşe geçecek.» diye düşündü. «Bundan dolayı yapılacak ilk iş mebuslar kurulunu tutsak alarak Gediz'e doğru yola çıkarmaktı.» Sonra bu düşüncesinden caydı. Elçiye zeval olmazdı. Bunlar arasında bu işlere gerçekten kendisi gibi üzülenler de vardı. Reşit beyi karargâhta alıkoyarak ötekilerin Ankara'ya dönmesini söyledi. Reşit bey de gitmek istediyse de bırakmadı. Kurul ayrılırken onlara şöyle dedi:

— Gediz cephesinde Kuvayı Seyyareyle düşman ara-

sında savaş sürmektedir. Düşman, son aylar içindeki göreneğinin dışında garip bir ruhla bizden yâni cepheden kimi mevziler işgal etmek istiyormuş. İşte, durum bu. Gidiniz. Ankara'da candan arkadaşlarınızı uyarınız. Teşrii görevinizi ona göre yapınız.

Ethem bey, kurul Ankara'ya yola çıkmak üzereyken Büyük Millet Meclisine şöyle bir telgraf çekti:

— Bu israfat içinde ulusun savaş sürdürmeğe gücü kalmıyor. Bir yıldanberi düzgünce toplanıp durduğunuz halde bu sürede en büyük icraatınız kendi maaşlarınızı üç-dört yüz liraya çıkarmak olmuştur. Yurdun yüksek çıkarlarını siyasetle çözümlemeğe yetkili Ankara'ya dek gelen İstanbul kurulunun tutuklanması tarihte görülmemiş bir olaydır. Memleketin lehine olarak yenen devletler arasında meydana gelen ayrılığın (böyle şeyler) birliğe ve beraberliğe dönmesine yarayabilir. Herhalde aylardan beri ordu arasına sokulan fitneden haberdar edildiğiniz halde bir gizli bileşimle bunları gidermeye ve önlemeye cüret yeteneği göstermediniz. Her birerleriniz başka başka kaygular peşinde, ereği unutmuş, amacı yüzüstü bırakmış bulunuyorsunuz. Tıpkı elbirliğiyle hükümeti denetim altında bulunduracakları yerde teşrii görevlerini kötüye kullanma dolayısiyle genel savaşın acı akibetine düşen eski meclisi mebusan gibi sizler de kabine üyelerinin her birbirine dalkavukluk edersek kutsal görevinizi kişi çıkarlarına feda etmiş görünüyorsunuz. Bundan dolayı sizlere Mondros bırakışması dönemlerinin acı ve üzücü günlerini, Sevr anlaşmasının zincire bağlayan yargılarını hatırlatarak yalvarırım ki İstanbul hükûmeti erkânından olup yurtsever duygularından en ufak bir kuşku bile caiz olmayan Ankara'daki kurulla bugünkü durum üstüne görüşerek serbest olarak İstanbul'a dönmelerine müsaade edilmesini ve herhangi bir kötü işleme uğratılmamalarını dilerim.

Ethem

Ethem beyin öfkenin ateşler püsküren krateri üzerinden yazdığı bu yazı, Mustafa Kemal başta olarak bütün rakiplerini sonsuz sevindirdi. O, bu telgrafla büyük Millet Meclisine karşı ayaklanmış ve «ihanet» denen rakiplerinin kazdığı pislik dolu çukura yuvarlanmıştı.

Ethem bey, Kütahya merkez kumandaniyle Parti. Pehlivan'a İsmet bey güçleriyle çatışmaktan sakınmaları için buyruk vererek, Reşit beyle birlikte birkaç gün önce İsmet beyin kendisine armağan ettiği otomobile bindi. Gediz'e doğru uzaklaştı. İsmet bey, Ethem beyin düşündüğü gibi birliklerini Alayunt istasyonundan Kütahya üzerine yürütmüş, Kimi yerleri de tutturmuştu. Ethem bey, Parti Pehlivan'a saldırıya geçen tümenlerle salt göz değişini koruyarak yavaş yavaş Gediz yönünde çekilip raporlarını Gediz Kuvayı Seyyare karargâhına gönderilmesini bildirmişti.

Gediz'de birinci Seyyar kuvvetler kumandanlığına
13.12.1920
Kütahya

— Ankaraya ve batı cephesi kumandanlığına yazdığı açık telgraf, Büyük Millet Meclisinin meşruluğuna karşı ayaklanış ve bu nedenle vatan hiyaneti olduğundan Ethem beye işten el çektirilmesiyle hakkında kanuni koğuşturma yapılması Büyük Millet Meclisi Genel Kurmay başkanlığından buyurulmuştur. Birinci Seyyar Kuvvetler kumandanlığını, sizden ve kardeşiniz Tevfik beyden sonra en kıdemli müfreze kumandanına teslim edip bırakınız.

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet

Ethem bey, 1 Ocak 1921 günü batı cephesi kumandanı İsmet beye şöyle bir yanıt verdi:

— Çektiğim telgraf ve telgraflar bütünüyle bir gerçektir. Ben de kendi hesabıma her türlü ihtiyata başvur-

dum. Şimdiki meşguliyetim, olayları lehime uydurmak üzere saldırınızı beklemektir. Meşruluğunu öne sürdüğünüz son durumunuz darmadağın olacaktır. Bana saldıracağınız askerin nankör olacağına kanık olmakla beraber karşıt durum da düşünülmüştür. Büyük kavgalara girişmiş kişilerde can kaygusu söz konusu olmaz, diyorsunuz. Bu salığı bana vermeğe layık olduğunuzu ispatlamak üzere uşak cephesine buyurmalısınız.

A gözünü sevdiğimin biçareleri! Eğitimle 93 tenberi kazandığımız en ufak savaşı gösterebilecek durumda olsanız bu iddianıza o kerte şaşmayacağım. Bana karşı önem verici bir durum alınız. Yoksa hak ve gerçek başarı kazanacaktır. Tarih beni az ve sizi çok lânetleyecektir. Baki, ilk selâm.

Ethem bey, Kütahya'nın altmış kilometre güneyindeki Gediz'e yaklaştığında ilk cephe kokuları, ilk top sesleri gelmeğe başladı. Yeni şerapnellerin, yeni kurşunların açtığı taze yaralarından kanlar akan ilk yaralı kafilelerini görünce savaşın uyumadığını anladı. Kuvayı Seyyeranin temel güçleri Gediz'den otuz kilometre ötede Yunanlılarla çarpışmaktaydı.

Ethem bey, Gediz'e vardığında kurmay başkanı Halil beyle Tevfik beyin cephede olduğunu öğrendi. Telefonla onları buldu. Gerideki olayların önemini anlatarak Tevfik beyi Gediz'e çağırdı.

— Düşmanın manevi gücü nasıl?

Diye sordu.

— Aylardanberi çatışmadan çekindikleri görüldü. Yalnız karşımızdaki Yunan birlikleri iki gündenberi gittikçe artan savaşçı davranışlarıyle sanki bizimle çatışmağa istekli görünüyorlar. Ben, öyle sanıyorum ki Kuvvayı Seyyarenin öbür yandan uğradığı durumdan Yunanlılar gafil ve bilgisiz değillerdir. Subaylarımız arasında da düşünceleri çelinenlerin bulunduğunu sanıyorum. Bundan başka sekizinci tümenden buyruğumuzdaki piyade taburlarını da şu durum karşısında güvenilmeğe değer bulamıyorum. Düşman üzerine gider gibi Kütahya'ya bir-

likleriyle birlikte gelmiş bulunan İsmet bey, elbette bugün değilse yarın yetişecek. Sonra, arkadan bize saldıracak. Böyle bir hal karşısında bir de içimizden kimilerinin ve birliklerin ihaneti başgösterirse aşırı içtenlikle düştüğümüz gafletin sonu ve büyüğü olur.

Ethem bey, derin düşüncelere daldı. Sonra Tevfik beye:

— Evet, artık ihtiyat tedbirlerinde kusur etmemeliyiz. Yalnız, kötü düşüncelere de yenilmemeliyiz. Gerçekten temiz yürekliliğin yeri yürek değil dimağmış.

Dedi. Sonra atına atlayarak Gediz önlerinde ateş hattı gerisindeki bir köyde yedek güçler arasında bulunan piyade alay kumandanını kerpiç karargâhında buldu. Bu bir binbaşıydı. Ona:

— Binbaşı bey, sekizinci tümen kumandanı İzzettin beyle son günlerde aramızda hiç bir haberleşme geçti mi? Diye sordu.

— Evet. Birkaç gün önce alayın kimi eksiklerinin gönderilmesini kendisinden istemiştim. Tümen kumandanım, kurmay yarbay İzzettin bey, şu cevabı vermişti: «Birkaç gün daha sabrediniz. Ya biz ya da siz bize katılacaksınız.»

— Binbaşı bey, bugün artık gerçekleşen acı bir durumda kaldığımızı size üzülerek ve açıkça söylemek zorundayım. Durum, bu merkezdedir. Buna ne diyeceksin?

— Peki çok üzüldüm. Yan yana ve el ele verip birlikte yurdu düşman ayağından temizlemeye sıra geldiği bir zamanda Kuvayı Seyyare gibi bir gücü düşmanla savaşırken arkadan vurmak ya da vurdurmak, Of, of, bu ne mutsuzluktur!

— Evet, bu böyle acı bir sonuçtur ki işte, gelip çattı. Durumun gidişine göre, yarın güçlerimiz eylem olarak iki ateş arasında bulunacak. Bundan dolayı subaylarınızı toplayınız, kendileriyle konuşacağım.

Toplanan bir bölüm alay subayına Ethem bey şunları söyledi:

— Arkadaşlar, ne uzun araştırmalara, ne de geniş

çıklamalara durum elverişli değil. Yalnız, beklenmeyen durum üstüne size şu bilgiyi vermekle yetineceğim: Görüyorsunuz ki Kuvayı Seyyare düşmanla savaş durumundadır. Sizler de onun yedek gücünü meydana getiriyorsunuz. Batı ordusu kumandanı İsmet bey, dünden beri eylem olarak saldırı durumuna geçmiştir. Güçleri, şimdi Kütahya'dan beri karşı koymağa uğramadan Gediz'e doğru yürüyüşlerini sürdürüyor. Yarın sabah ya da geceleyin Gediz sırtlarına yetişeceklerine göre silâhla durdurularak kendilerinden önce insaf ve anlaşma isteyeceğiz. Sonra, savunmaya geçeceğiz.

Arkadaşlar, karşınızdaki düşman parti tartışmalarına girişmiş, sanki bir enkaz durumuna gelmiş bulunuyor. Onların artık yurdumuzu barış yaparak boşaltmaya hazır bulunduklarını kanıtlayan durumlar çoktur. Ne var ki Yunanlıların, döktükleri kanlara karşın başlarını eğdiren bizim toplanmakta gösterdiğimiz yetenek ve dayanıklıktı. Yurdu boşaltmaya değgin yenen devletlerle bugünkü Yunan hükûmetinin Ankara'ya gönderdikleri İstanbul kurulunun açık konuşmaları ile de Yunanlıların aczi meydana çıkmıştı. Ne var ki bu kurulun Ankara'da teması önlenmiştir.

Efendiler, alayınızın bütününe eski koşullar içinde güvenemem. Kuvayı Seyyareyi bu acıklı duruma benim temiz yürekliliğim ve içten düşüncelerimle ben düşürdüm. Olağanüstü durumlar içinde herkesi göründüğü gibi benimsemek hiç de doğru değilmiş. Ne var ki ben bunu pek acı olarak çok geç anladım. Eğer aranızda Kuvayı Seyyarenin yanıbaşında bize saldıracaklara karşı silâh kullanmak istemeyenler varsa düşünmek için kendilerine bir saat mühlet veriyorum. Zor yok. Bizimle kalmak istemeyenleri tehlikeli bölgemiz dışına serbest bırakacağım. Şu kadar ki silâhlarını alarak.

Subayları kendi aralarında tartışmak bir karara varmak üzere serbest bıraktı. Sonra önünde konuştuğu kerpiç kulubeye girdi. Biraz sonra subaylar, kararlarını bildirmek üzere geldiler. Ona yaklaşık küçük - büyük rütbeli

subay, Ethem beyle kalıyor, alay kumandaniyle dört beş subay da gidip gitmemekte ikircikli görünüyordu. Verdiği sözü tutarak onları, gitmek isteyen bütün eratı, silâhlarını alıkoyarak bölgeden uzaklaştırıp serbest bıraktı. Öbür subaylarla eratı alarak Gediz'deki karargâhına döndü.

Akşam olmak üzereydi. Kış bulutlarının arasındaki güneş, karla örtülü dağların, tepelerin doruklarını soğuk bir pembelikle, ateş gibi turuncu alevlerle yakıyordu. Kuvayı Seyyare, hâlâ Yunan cephesinde vuruşuyor, top sesleri uzak gökgürültüleri gibi uğuldayıp duruyordu. Parti Pehlivan'ın sık sık gönderdiği raporlardan da İsmet bey güçlerinin, gittikçe Gediz'e yaklaştıkları anlaşılıyordu.

Ethem bey, akşam karanlığı basarken Gediz'in sırtlarındaki kimi gedikleri göz altında bulundurmak üzere yedek müfrezeyi buralara yerleştirdi.

Akşam karanlığiyle cephe durgunlaşınca kurmay başkanı Halil beyi telefonla çağırttı. Çabucak gelen Halil beyden cephe durumunu dinledikten sonra şöyle dedi:

— Halil bey cephemiz ikileşti demektedir. Kuzey savunma çizgimiz önünde İsmet bey eğer durmaz da saldırıyı sürdürürse bizim için silâh kullanmak zorunlu değil midir?

— Evet, madem ki biz belli ve ortaklaşa düşmanla döğüşürken bizi arkadan vuracak olurlarsa kendimizi savunmak elbette zorunludur, meşrudur. Ben, bir olup bitti den çoktan beri korkuyordum.

En sonra bu arkadaşlar sizin aşırı içtenlik ve hastalığınızdan yararlandılar.

— Halil bey, birliklerimiz düşmanla süreklice temastaydı. Cepheyi bırakıp kuruntuya düşmüş arkadaşlara uymak doğru olmazdı.

— Yunanlıların cephemizde iki gündenberi savaşmaya atılışlarını çoktanberi çarpışmadan çekinir durumlariyle denkleştiremiyorum. Öyle sanıyorum ki Yunanlıların casus örgütleri bizim bildiğimizin üstünde, yâni bu-

gün içimizde başgösteren durumdan bilgileri var. İki gün öncesine dek tek tük bize sığınmaya başlayan Yunan eratının söylediklerine göre Yunan ordusunda söz ayağa düşmüştür. Yunanistan'da parti tartışmaları da en kızgın kerteye ulaşmıştır. Ordularında disiplin kalmamıştır. Yunan askerleri, cepheden kaçmaktadır. İşte bu durumdayken içimizdeki durum, düşman ordusunun moralini yeniden yükseltecektir.

Ethem bey, gece yarısına dek kurmay başkanıyle oturup derleşti. Bir insanın yaşayışı sırasında rastlayan en acı, en bunalımlı, en üzücü an, gelip kapıya dayanmıştı. Ethem bey, birkaç saat şekerleme kestirmek üzere birer kerevete uzanırken kurmay başkanına:

— Halil bey, yarın sabah şafakla beraber siz eski Yunan savaş hattına, ben de yeni iç cepheye yollanmalıyız.

Dedi. «Bunu söylerken dili sanki dönmüyor, gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Halil bey de ağlıyordu.»

Ethem bey, sözlerini kesik kesik şöyle sürdürdü:

— Cephelerde karşımızdakiler yol açmadıkça çarpışmadan çekinmeliyiz. Yunan cephesindeki toplardan ikisini bana gönderiniz. Her iki yandan olacaklardan birbirimize süreklice bilgi vermeliyiz.

Ethem bey, gözünü kırpmadan sabahı etmeğe çalıştı. Midesinden yükselen dayanılmaz sancılara şimdi daha dayanılmaz acılar katılmış, onun iskelete dönmüş eski gürbüz gövdesini cehennemin daha yakıcı kahredici hatlarına doğru çekip götürmeğe başlamıştı. Durmadan sağdan sola soldan sağa dönüyor, inleyip te Halil beyi tedirgin etmemek için kendini zor tutuyordu, salt hızlı, öfkeli bir biçimde soluyordu. Gecenin soğuğu da artmıştı. Buz gibi umutsuzluk, buz gibi düşünceler, buz gibi bir gece ortasında bir insan olarak dayanabilmenin bütün evreleri Ethem beyin önünden birer birer geçiyordu.

Onun bu acıklı durumunu gören Halil bey, kalktı, kendi kaputunu da Ethem beyin üstüne örterek ocağa biraz daha odun attı. Ocağın alevleri odanın duvarların-

da gün ışığıncaya dek oynadı durdu. Ethem bey, gözleri açık bu alev oyunlarında, başaşağı düşüşünün bütün korkunç dramını yaşadı. Bir ara dalar gibi oldu, bu arada bir de düş gördü. Uyandı. Bu, etkili bir düştü. Bu düş onu uyandırmıştı. Halil beyin hazırlandığını gördü:

— Gidiyor musun, Halil bey? Hayırlı bir düş görmediniz mi?

Halil bey acı acı gülerek:

—Bugün düş değil, bakalım ne acı olayları göreceğiz, diye yanıtladı. Sonra kumandanını selâmlıyarak hızla odadan çıktı.

Güneş doğmuştu. Ethem bey, kanapede oturmuş, karşı karlı sırtları gözden geçiriyordu. Bu sırada Parti Pehlivanın adamlarından üç yaralı atlı geldi. Bunların getirdiği rapor şöyle yazıyordu:

— Bu sabah şafakla beraber Hisar köyünden bize baskın yapan bir piyade birliğiyle aramızda meydana gelen çatışma sonunda köyü bırakarak sırtlardan çekilmekteyim. Bende üç yaralı, üç ölü var. Baskın yapan piyade birliğinin yitiklerini bilmiyorum. Geride bıraktığımız Çavdarhisar köyüne haylice piyade birlikleri girmektedir.

*

İsmet bey, Gediz'in kuzey sırtlarındaki Ethem bey savunakları üzerine saldırmakla kalmamış, top ateşi de açtırmıştı. «Bursa'da bulunan Yunan güçlerine karşı yalnız bir piyade tümeni bırakılarak iki piyade tümeni ve süvari tugayı, Eskişehir'in güney batısında ve Kütahya yönünde toplanmıştı. Uşak'ta bulunan Yunan güçlerine karşı da yalnız bir tabur bırakılarak iki piyade tümeni ve yedi süvari alayı Dumlupınar dolaylarında ve yine Kütahya yönünde toplanmıştı.»

Ethem bey, gerek Yunan cephesinden gerekse Gediz sırtlarından gelen top seslerine kulak vererek bütün anlamıyla iki ateş arasında kaldıklarını anladı. Biraz sonra birkaç Yunan uçağı Gediz üzerinde uçarak keşiflerde bu-

lundu. Bu sırada Türk uçakları da Ethem beyin kuzey savunaklarına bombalarla karşılık bildiriler atıyordu. Bu bildirilerde şöyle diyordu:

— Ey Kuvayı Seyyarenin kahraman ve fedakâr eratı, size ordumuzun Başkumandanımdan erine dek hepsinin saygı ve sevgileri var. Ordumuzun ereği sizin itaatinizi kötüye kullanan ve kendi özel amaçlarına alet etmek isteyen Çerkes Ethem «ilk kez Çerkes» ve kardeşleridir. Bunlar, zararlı insan olmak üzeredirler. Bu hainlerin buyruğuyla kardeş ordumuza silâh atmayınız. Biz silâh arkadaşlarınıza karşı kan dökmeyiniz. Sizin için sorum yoktur.

— Düzgün Ordu —

Ethem bey, İsmet beyle arabulmak üzere son bir kez baş vurdu: Gedizde bulunan Saruhan mebuslarından Reşat beyle deniz binbaşısı Aziz beyi ulak seçerek şu haberi gönderdi:

— Kardeş güçler arasında dökülecek olan kanlar, iki yan için ihanet olacağı gibi karşımızda durumu çok şarsılmış düşmanlarımıza fırsat ve yeniden can vereceğini, Çavdar köy'de bulunan İsmet beye gidip söyleyiniz. Her iki cepheden gelen silâh seslerini işitiyor ve yine her iki cepheden gelen yaralıları görüyorsunuz. İsmet beye son selâmımı söyleyiniz. İnsafa çağırınız. Evet, onlar kuruntudadırlar. Bundan dolayı yüz yüze gelmek istemezler. Lâkin, amaç, yurdu kurtarmak olduğuna göre böyle şeyler ikinci hatta üçüncü derecede düşünülür.

İki ulak, atlarına binerek Gediz'den çıktı. Savunaklarındaki gözetleme yerinden ulakların iki ateş arasından geçerek İsmet beyin karargâhına vardığı izlenerek Ethem beye rapor edildi.

Bunun üzerine Ethem beyin savunma çizgisine İsmet bey güçleri daha şiddetle yüklendiler. İsmet bey iki ulağı Ethem partizanı olmakla suçlayarak göz altında Ankara'ya gönderildi.

Ethem bey, durumun ağırlığını görerek kardeşlerini

çağırıp görüştü. Kısıldıkları bu kapandan bir kurtuluş çözümü aradılar. Ethem bey, Yunanlılarla birkaç günlük bırakışma yapmanın sorumunu üzerine alarak yaveri yüzbaşı Sami beyle birlikte cephe bölgesinde Yunan casusu oldukları kuşkusuzla yakalanan biri Ermeni iki kişiyi otomobiline bindirerek Uşak'taki Yunan kumandanına gönderdi.

İsmet bey güçleri durmadan saldırıyor, Ethem beyse güçleri Yunanlıların karşısında bağlı olduğundan buna karşılık veremiyor, durum her saat biraz daha bunalımlı noktaya doğru yaklaşıyordu. Yunanlılar, saldırıya geçerek önemli kimi mevzileri ele geçirmişlerdi. Ethem bey Rafet beyin de bu sırada doğudan atlariyle meydana çıkarak bir kuşatmaya başlayabileceğini düşünüyordu. Böylece üç yandan çevrilmek tehlikesi baş gösterecek, son kerte bunalımlı, içinden çıkılmaz bir durum doğacaktı.

Şimdi, bu son duruma göre yurt kaygusu da bitip o aşağılık can kaygusu başlıyordu.

Ethem bey, Rafet beyin bu düşünülen kuşatmasını engellemek üzere doğu cephesi yönüne güçlükle bir keşif müfrezesi gönderdi. İkindiüstü İsmet beyin yaptığı şiddetli bir saldırı, Ethem beyin Gediz sırtlarındaki savunaklarını çiğneyerek geri attı. Ethem bey eldeki bu örtü gücünü alarak Gediz'den Şaphane yönüne doğru çekildi. İsmet bey güçleri soluk aldırmaksızın bu zayıf gücü adım adım kovalıyor, sanki ateşten bir çember içine almağa çalışıyordu.

Bu sırada yüzbaşı Sami bey, Uşak'taki Yunan kumandanından Ethem beye şu haberi gönderdi.

— Yunan ordusu kumandanı general Menata ile konuştum. Bugün dahil dört günlük bir bırakışma önerimizi kabul etti. Cephemizde bulunan birliklerin kumandanlarına şimdi buyruklar verdi. Yalnız, bırakışma koşullarının dondurulması için yetenekli bir memur istiyor. Benim şimdilik dönüşüm uygun görülmedi.

Ethem bey, bu haberi alır almaz Yunan cephesinde

de top, tüfek seslerinin kesildiğini gördü. (Şimdi, İsmet beye bir vuruş vurmanın zamanı geldi.) diye düşündü.

Hemen Yunan cephesinden getirttiği iki güçlü top ve büyük gücüyle Gediz'e girmiş olan İsmet bey güçlerine karşı savaşa girdi. Boğuşma çok çetin oldu. İki saat sürdü. İsmet bey güçlerinde bozgun başladı. Bir tümen dağıldı. Öbürü bozuldu. Gece bastırdı. Top, tüfek sesleri kesildi. Ethem bey güçleri geceyi Gediz'de ve kuzeyinde geçirerek sabahleyin gün ışırken İsmet bey güçlerini Kütahya'ya doğru izlemeye başladı.

Ethem bey geride, Gediz ve Yunan cephesi karşısında (bolşevik taburu) denilen Karakeçili aşiretinden devşirme yüzbaşı İsmail Hakkı beyin sekiz yüz kişilik taburunu, bunun yanısıra bir de atlı müfrezesini bırakmıştı. Ethem bey, atının sırtında Kütahya'ya doğru ilerlerken şöyle düşünüyordu: «Acaba bu vuruş yetecek mi? Ama, ben sanmam. Ben bunu sanmamakla birlikte şu durum üzerine Millet Meclisinin yapacağı bir işe el koymanın etkiden uzak kalmıyacağını umarım.»

Yunan'lılar, cephede dek durmayı sürdürüyordu. Yalnız, bu sırada Yunan uçakları, Kütahya'ya çekilen sekizinci, on birinci tümenler üzerinde keşif uçuşu yaparak bir kaç bomba da attı. Bu olay, Ethem beyin usunu başına getirdiyse de artık elinde yapacak bir şey yoktu. Yunanlıların bu bombaları atması, Kuvayı Seyyareyle el ele çalıştıkları duygusunu yaratmak içindi. Ethem bey, bunun üzerine atından inerek Yunan cephesine bıraktığı Bolşevik taburu kumandanı yüzbaşı İsmail Hakkı beye şu buyruğu yazıp bir atlı haberciyle gönderdi:

— Bozulan İsmet bey tümenlerini izleyerek Kütahya'ya doğru ilerliyoruz. Fakat, Yunanlıların, aramızdaki bu çekişmeyi fırsat sayarak yararlanmaları belkisi çoktur. Her zamandan çok gözetlemeye ve haber almaya önem veriniz. Eskisi gibi Yunan işgal bölgesine ve karargâhına güvenilir ve tecrübeli casuslarımızı gönder. İlkönce Yunanlıların askerce hazırlıklarını öğrenin. Eğer herhangi bir yandan ve özellikle Gediz'e doğru bırakışma hü-

kümlerini bozan bir saldırı karşısında kalırsanız, hemen bize haber vermekle beraber ikirciksiz silâhla karşı koymak ile görevlisiniz.

Dereköyü'nden Ethem

İsmet bey güçlerini izleyen Ethem bey güçleri, ertesi günü öğleden sonra Alayunt, Kütahya dolaylarında yeni savunaklarla karşılaştı. İsmet bey burda elverişli bir savunak meydana getirmişti. Sırtını demiryoluna dayayan İsmet bey, Afyonkarahisar, Eskişehir İnönü gibi merkezlerden getirdiği taze güçlerle Ethem bey yetişinceye dek yeni bir güçlü savunma hattı yaratmıştı. Akşama dek burada karşılıklı silâh patlatıldı. İsmet beyin savunma hattı biraz sarsıldıysa da yıkılmadı. Akşamkaranlığıyla birlikte silâhlar sustu. Her iki yan da dinlenmeye çekildi.

*

Ertesi sabah başlayan savaş daha şiddetli oldu. İsmet bey demir yolundan sonuna dek yararlanmıştı. Ethem bey, bugün bütün gücüyle Alayunt'a saldırıyordu. Dün yaptığı askerce yanlışlık ciğerini yakıyordu. Dün İsmet beyi Kütahya'da sanarak orayla çokça oyalanmış, güçlerini ikiye ayırmıştı. Şimdi bütün güçleriyle Alayunt'a çullanacağını boşuna düşünüyordu. İsmet beyin elindeki bütün toplar kimsenin göz yaşlarına bakmadan ateş püskürüyordu. Ethem bey, yüz elli kişilik bir atlı müfrezesini de geceleyin karşıya İsmet bey savunaklarının gerisine geçirmişti. Öğleden sonra İsmet beyin birliklerinden beri yana sığınanlar, tutsak olanlar artmağa başladı. Bu savunma hattının da sarsıldığı anlaşılıyordu.

Öğleden sonra İsmet beyin askerce talihi bir yarım ay gibi karanlığa gömülmek üzereyken Rafet beyin her iki yanca da beklenip duran atlıları Ethem beyin sağ, geri yanlarından sökün etti. Onları beklemek üzere Ethem beyin geride bıraktığı müfreze çarpışmağa başladı. Ethem

bey, İsmet beyin savunakları önünde bir örtü gücü bırakarak bütün güçleriyle Rafet bey güçlerine çullanmayı düşündü. Rafet bey, Ethem bey güçlerini arkadan kuşatmağa girişmişti. Ethem bey düşündüğü gibi yaptı. Refet bey güçlerine saldırarak püskürttü, bunların bir bölümünü de dağıttı. Rafet bey, savaş meydanından ilk uzaklaşanlar arasındaydı. Savaş meydanında bıraktığı evrak çantası Ethem beyin eline geçti.

İşte, bu sırada Ethem beyin Yunan cephesinde bıraktığı (Bolşevik taburu) kumandanı yüzbaşı İsmail Hakkı beyden şöyle bir rapor geldi:

— Yunan'lılar kuvayı seyyare cephemizi göstermelik olarak bırakışma hükümlerine şimdilik uyar görünüyorlarsa da bize gelen doğru haberlere ve keşiflerimize göre saldırı amacıyla hazırlıklarda bulunmaktadırlar. Bu gerçekleşmiş gibidir. Hattâ şimdi Uşak'tan haber getiren bir casusumuzun anlattığına göre Yunan birliklerinin Uşak'ın doğu yönünden Dumlupınar ve Afyon genel yönüne doğru saldırıya geçmiş ilerlemekte olduğu yine Bursa'dan İnönü'ne doğru da bir başka Yunan kolunun benzer davranışa katıldığı sızan haberlendendir. Karşımızdaki Yunan kıtalarında henüz ileri yürüyüş yoksa da kimi noktalara asker gönderilmektedir.

*

Ethem bey, bu haber üzerine kurmay başkanı Halil beyle ağabeylerini çağırarak bir toplantı yapmak zorunda kaldı. İsmet beyden tutsak düşen askerlerden de Yunan süvari güçlerinin İnönü'den ileri Eskişehir'in batı yanlarındaki ovalarda göründüklerini öğrenmişti.

Yapılan toplantı sonunda bu yeni gelişme karşısında İsmet bey güçlerinin yakasını bırakıp Kuvayı Seyyareyi yine Gediz'e çekmeğe karar vererek hemen geceleyin bunu uygulamağa başladı. Sabahleyin İsmet beyin dün epeyce hırpalanan savunma çizgisi önünde salt Ethem bey birliklerinin yaktığı mermilerin hartuçları karlar üzerinde par-

lıyor, şurda burda kimi ölüler yatıyor, çamurlara karışmış kar tümseklerinin arkasında bomboş siperler görünüyordu. Top mermilerinin karla örtülü toprak üzerinde açtığı çukurlar kapkara kraterler gibi sırıtıyordu.

*

Ethem bey güçlerini Gediz'e doğru izleyen İsmet bey güçleri, savaş vermeden ilerleyedursun Gediz dolaylarındaki Efendi köprüsünde bulunan İsmet bey, Eskişehir kuzeyindeki yirmi dördüncü tümenle Dumlupınar'daki on ikinci kolordu kumandanlarından şu raporu aldı:

— Düşman Yenişehir'den Bilecik yönünde ve Uşaktan Dumlupınar yönünde yürüyüşe geçmiştir.

İsmet bey, başını avuçlarına gömerek düşündü. Batı cephesinin bütün tümenleri Ethem beyin izlenmesi yüzünden Gediz önüne yığılmış durumdaydı. Eğer Yunanlılar hızlı bir yürüyüş temposu tutturabilirler, kendi tümenleri yetişinceye dek İnönü'nü tutabilirler, Eskişehir'i ele geçirebilirlerdi. Şundan ki Yunanlıların önünde bırakılan güçler çok zayıf bir örtü görevi yaparak çekilmekten başka bir şey yapamazlardı. Birden bire korkunç bir önem kazanmış olan Yunan ilerleyişini durdurmak uğruna Ethem beyin önündeki bütün güçleri çekip götürmek te ona meydanı büsbütün boş bırakmak olacaktı.

İsmet bey, Ethem bey güçlerinin önünde bir örtü gücü bırakarak tümenlerini hızla geri çekmeye başladı.

Düşmanın üzerine kestirmeden inmek zorunda olan İsmet bey güçleri, topları, başka ağırlıkları Kütahya üzerinden dolaştırarak getirmek üzere Murat dağının yamaçlarından sıyrılarak geçen en kestirme en kısa yoldan yürüyüşe geçti.

«Yazın bile üzeri karlarla örtülü olan Murat dağı bu alaca karanlıkta ak örtüsüyle daha heybetli görünüyor, çam ağaçlarının arasından ıslık çalarak esen rüzgârın, birliklerin çevrelerini saran haşin doğanın verdiği ürperti de içlerindeki üzgünlüğe katılıyordu. Gündüz çok açık başla-

dı. Güneş eratın ve subayların sırtını ısıttı, yollarını aydınlattı.»

«Bütün bu yarım gecelik ve bir günlük yürüyüşte hep Murat dağının çevresini dolaştılar, boyuna ilerledilerse de onu yine yanı başlarında gördüler. Saat üçe doğru Dumlupınar mevziimizin sağ açığında bulunan Karakeçili köyüne vardılar. Buralarda hepsinin de kulağı kirişteydi. Top ve tüfek sesi bekliyorlardı. Bereket versin hiç bir şey yoktu ve onlar düşmandan daha önce mevzie ulaşmışlardı.»

Düşman tümenleri dolgun silâh, erat sayılariyle önlerindeki örtü Türk güçlerini ite ite ilerliyordu. Yirmi dördüncü tümen, düşmanı istenildiğinden daha iyi oyalıyor, onu geciktirmek uğruna türlü fedakârlıklar yapıyordu. 8 Ocak 1921 günü İnönü mevzilerinde dördüncü tümenden bir alay bir saldırı bölüğü, bir batarya top vardı. On birinci tümenin bir alayı da 9 Ocakta yetişecekti. Savaşa savaşa yıprana yıprana bir alayı büsbütün dağılıp giden yirmi dördüncü tümenin de bu savunağa çekilebileceği umuluyordu. Düşman, ayın dokuzunda saldırıya geçerse karşısında ancak dört alay bulunabilirdi.

Gerek Yunanlılar gerekse Türk ordusu birlikleri, Ankara yolunu açmak yada kapamak kaygusuyla kilit noktası olarak bilinen İnönü istasyonu ile köyüne doğru bir yürüyüşe geçmişlerdi.

Türk ordusu, beraberinde sekiz bin beş yüz er, dört yüz on yedi subay, altı bin tüfek, onsekiz yeğnik makinalı tüfek, kırk sekiz ağır makinalı tüfek, yirmi sekiz top götürüyordu.

Bundan başka arkadan yetiştirmeğe çalışılan birkaç piyade taburuyla atlılar da katılınca ordunun tutarı biraz daha yükseliyordu. Yunan güçleriyle dört yüz yirmi yedi subay, on beş bin sekizyüz on altı er, on iki bin tüfek, ikiyüz yetmiş yeğnik makinalı tüfek, seksen ağır makinalı tüfek, yetmiş iki topu içeriyordu.

Türk ordusunun savunakları İnönü demiryolu istasyonunun biraz kuzeyinden geçiyor, sağ sol kanatlarda yüksek tepelere sırt veriyordu. İsmet bey güçlerinin ağır-

lık merkezi sol kanattaydı. Sağ kanattaki Söğüt yolunu ise çok hırpalanmış, ezilmiş, askerlerinin önemli bir bölümünü yollarda vuruşarak harcamış olan yirmi dördüncü tümen tutuyordu. Demiryolunun geçtiği ortadaki vadi ise anca bir süvari bölüğüyle bir piyade taburunca tutulmuştu.

Yunanlılar, sabahın saat altısında dağı taşı örten ince sis arasında hayaletler gibi belirerek sol kanada baskın biçiminde saldırılarda bulundular. Birkaç önemli tepeyi de ele geçirmekte gecikmediler. İsmet bey güçlerinin yaptığı ufak karşı saldırılar etkisiz kaldı. İsmet bey saldırıdan bir saat sonra otomobilinden inerek istasyona girdi. O geldiğinde üç dört günlük yol yorgunluğundan, açlıktan, çıplaklıktan perişan sol kanattaki savunucular, düşmanı ele geçirdiği tepelere mıhlamış, cephede bir durgunluk yaratmışlardı. Bu sırada Ankara, Mustafa Kemal' le arkadaşları da dokuz doğuruyordu. İsmet bey cephede durgunluk olduğunu Mustafa Kemal'e bildirdi. Mustafa Kemal, hemen Ankara'dan verdiği buyruklarla cepheyi belli bölgelere ayırttı. Çok zayıf bulduğu orta cephenin savunmasına yirmi dördüncü tümenden bir alay daha verdi.

Saat ona dek karşılıklı tüfek atışlariyle geçen savaş sisin kalkmasiyle şiddetlendi. Yoğun topçu ateşinin koruyucu çelik perdesi altında Yunan piyadesi dalga dalga yine sol kanada yüklendi. Donmuş topraklar içinde kazılmış boş siperlerinde yırtık çarıklarından mosmor parmakları dışarı fırlamış Mehmetçikler, hilefetçi padişahçı ayaklanıcılara bir türlü göstermedikleri direnci bu düşman dalgalarına karşı göstererek onları hemen oracıkta kırıyor, sapır sapır döküyordu.

Ethem beyin umacı gibi görünen güçleri meydandan çekilip gittikten sonra kollarını sallayarak Eskişehir'e oradan da tereyağından kıl çeker gibi Ankara'ya gideceklerini sanan öylece hazırlanan Yunan askerleriyle subayları, bu toprağa gömülmüş, açlıktan, yorgunluktan, uykusuzluktan avurtları çökmüş, kuru yüzlü insanların nerden çıktığına şaşıyorlardı. Onların birkaç katı silâh, insan üs-

tünlüğüyle saldırışları işe yaramıyordu.

Düşman, haklı olarak şaşırmıştı. Bu sırada İsmet bey güçlerinin sayılı topları, Bozöyük önlerine kurulmuş düşman bataryaları üzerine savurdukları değgen mermilerle onların da ağzını kapadığından düşman cephesinde gerçek bir şaşkınlık başladı.

Bu şaşkınlık durgunluğundan yararlanan kumandanlık, dördüncü, on birinci tümenleri kimi noktalarda saldırıya kaldırdı.

Yalnız, bu sırada orta cepheyi kapayan zayıf güçler, sisin yardımıyle ileri sokulan, iki savunma kanadının arasından süzülen düşman güçlerini ayırt edemediğinden her iki kanattaki Türk savunaklarının bağlantı olanakları elden çıkıverdi.

Bu da ancak koyu sis kalktığında görülebilirdi. İsmet bey, bu durum karşısında soğukkanlılığını yitirmeyerek bu tehlikeli durumda merkezden sürülmüş olan düşmanın karşısına yedek güçlerden bir bölümünü sürdü. İstasyon kuzeyinde savunaklar meydana getirerek kendisi İnönü istasyonundan ayrıldı, karargâhı ile birlikte İnönü köyüne yerleşti. Sol kanada yüklenen bütün düşman saldırıları kırılıyordu. Ne var ki sağ kanattaki yirmi dördüncü tümenin varlığından artık haber de alınamaz olmuştu.

İsmet bey, bunu görünce öğleden sonra cepheyi İnönü istasyonunun gerisine aldırmak üzere buyruk verdi.

İkindiüstü cephe geriye doğru kaymaya başladı. Düşman da bırakılmış siperlere girmekte gecikmedi. Yunanlılar yeni Türk savunaklarına saldırmadılar. Onlar da hırpalanmıştı. Geriden, İsmet beyin bu çekilen birlikleri besleyeceğini de sezmişe benziyorlardı. Ancak, yeni güçlendirme birlikleri alınca bunu yapabileceğe benziyorlardı. Yalnız Ismet bey güçleri de açlıktan, üstbaş yokluğundan cephane eksikliğinden bunalımlı bir noktaya gelmişlerdi. Daha üstün, dinlenmiş Yunan güçlendirme birlikleri yetiştiğinde durum son kerte tehlikeli olabilirdi. İsmet bey, çekilme buyruğu verip vermemek için kıl üstünde bulunuyordu. 11 Ocak 1921 sabahı başlaması bek-

lenen düşman saldırısı için birlikler gözlerini kapamadan bütün gece siper kazıp savunma hazırlığı yaptılar.

Gün ışıdı. Güneş doğdu.... Hiçbir kıpırdanma görülmedi. Biraz sonra ilerden çok şaşırtıcı çok güzel bir haber geldi. 11 Ocak 1921 sabahının donuk güneşi batıya doğru çekilen Yunan tümenlerinin sırtlarını aydınlatıyordu.

Savaş meydanında yalınayak Türk şehitleri iyi giyimli kuşamlı, iyi silâhlanmış düşman ölüleri, makinalı tüfekler, yığınlarla savaş malzemesi yanyana yatıyordu. Her yengi ile yenilgi arasında kıldan ince bir fark vardı. Türk ordusu acıya biraz daha dayanma gücü taşıdığından kıl gibi ince sınırın berisindeki zafer bölgesinde kaldı. Yunan Megalo ideası, ilk anlamlı yumruğu bu karlı kış günü İnönü'nde yedi.

Bir mermi çukurundan savaşı yöneten ufak tefek bir kumandan, albay İsmet bey, birden bire dev gibi boy atarak gözleri doldurdu.

— 8 —

UNUTULUŞUN CENNETİNE DOĞRU BİR YOLCU DAHA

— Ulan kancıklar! —
Demirci Mehmet efe

Eski muhafız bölüğü kumandanı üsteğmen Şerif bey, Rafet beyin buyruğuyla Akşehir'deki eğitim alanından kalkıp atlı bölüğü ile ağır makinalı tüfek takımını trene attığı gibi akşamüstü Afyonkarahisar'a vardı. Eratını, hayvanlarını doyurup dinlenmeye geçirerek kendisi de yatıp uyudu.

Sabahın alaca karanlığında bir er onu tatlı uykusundan uyandırdı:

— Albay Rafet bey, Konya'dan trenle istasyona geldi.

Bu haberi alınca hemen giyindi. İsyasyona vardı. Emir subayı teğmen Hikmet bey (general), onu kumandanın yanına götürdü. Rafet bey, tren lambasının ölü gözü gibi yanan ışığı altında jiletle traş oluyordu. Şerif beyi görünce sevindiğini gösterdi:

— Ooo, hoşgeldin, Şerif. Gel, şöyle otur bakalım seninle görüşeceklerim var.

Kompartımanda tahta sıraya oturan üsteğmen Rafet bey şöyle dedi:

— Şerif, Demirci Efe'nin üzerine gidiyoruz.

Şerif bey, kendinde olmayarak bir kez yerinden sıçradı ve sertçe:

— Neee?

Diye bağırdı. Rafet bey, buna şaşacağına neşeli bir kahkaha attı.

— Ne o, korktun mu?

— Hayır, korkmadım. İyi kararınız karşısandı kendimi tutamadım. Bu davranış, neden gerekli, efendim?

— Çerkes Ethem, düzgün ordunun kurulmasını önlemeğe çalışıyor. Demirci Efe'yi de kandırmağa çalışıyor. Oysa, bu işlerin efelerle çetelerle düzeleceği yok. Buyruklarındaki güçlerin Nizamiye örgütüne dönüşmesine de razı olmuyorlar. Artık onlar bizim için yararlı olmaktan çıktılar. Zararlarını önlemek için onları ortadan kaldıracağız. İş, gizli kalsın. Yalnız, senin Sarı Efe de oynuyor.

— Sarı Efe'nin böyle bir davranışa yürekleneceğini hiç sanmam.

— Demirci ile Çerkes Ethem'le haberleşiyor.

— Belki onlardan öneri almıştır. Ama bu işe yanaşmaz. Bununla birlikte onların şifreli haberleşmelerini yakalamak kolaydır. Öğleye kalmaz şifreyi buradaki kâtibinden çalarak getiririm.

Şerif bey, bunu söylerken dün Afyon'a indiğinde sokakta rastladığı Sarı Efe Edip beyin kâtibini düşünüyordu. Sözünü bitirir bitirmez müsaade alarak ayrıldı. Handaki odasına vardığında bütün harfleri içeren bir telgraf yazdı. Bunda, Sarı Efe'den onarılması gerekli eğer takımları için Gerede'den Kösele, deri bulundurularak Afyon'a gönderilmesini diliyordu. Bunu yazar yazmaz kalkıp, Sarı Efenin kâtibinin kaldığı hana koştu:

— Kardeşim, şu telgrafımı lütfen şifre ediniz. Efe ile iyi arkadaşlığımız var. Elbette beni kırmaz. Gereksediğim malzemeyi bana gönderir.

Kâtip, telgrafı şifreledi. Şifrelenmiş kâğıdı da ona uzattı, yazılı kâğıdı buruşturup yanan sobaya attı. Şerif bey, hemen kendi odasına giderek yazılı ikinci kâğıdı çıkardı. Şifreyi açtı, harfleri sayılarla dizerek şifreyi düzenlendi. Sonra söylendi: «Zavallılar! Cin olmadan şeytan çarpmağa çalışıyorlar. Çete kafası da işte bu kadar işler.»

Şifreyi Rafet beye ulaştırdı. Hemen davranan Rafet bey, kırk sekiz saat sonra Sarı Efe Edip beyin Ethem beyle birlik olmadığını meydana çıkardı. Afyonkarahisar'da toplanan bastırma güçleri, yarbay Nazmi (Korgeneral) beyin buyruğunda Sandıklı'ya doğru yürüyüşe geçtiler. Güçlerin Kurmay başkanlığında yüzbaşı İsmail Hakkı Kurtcebe (Orgeneral Noyan) bulunuyordu. Afyon çevresindeki dağlar karla örtülmüştü. Erken basmış olan kış, ortalığı kasıp kavuruyordu. Üç atlı alayı, bir piyade taburu, bir batarya ile Şerif beyin atlı müfrezesi, aralık ayının soğuğunu, gecenin karanlığını ikiye yararak ertesi gün ikindiüstü Sandıklı'ya vardılar. Rafet bey, Şerif beyin atlı bölüğünü üçüncü atlı alayının yanına çağırdı. Alayın yanında duran Rafet bey, Şerif beye:

— Şerif, bu alayın kumandanısın Alay kumandanı Ramiz, senin dördüncü alayın örgütlenmesini bitirmek üzere Akşehir'e gidecek. Bu alayındaki makinalı tüfek takımını da götürecek. Senin müfrezendeki makinalı tüfek takımı da üçüncü alaya katılacak. Senin bölük, şimdilik benim buyruğumda kalacak.

Şerif bey, bu buyruğu alınca yaşayışının en sevinçli dakikalarını yaşamağa başladı: Üsteğmen Şerif, albay görevi yapacak. Ama, yüzbaşılığı hakedeli iki yıl olduğu halde ancak on beş gün önce «inhamız Ankara'ya gitti.» Diye düşündü.

Alaydaki sınıf arkadaşlarının da hâlâ üsteğmen olduklarını gören Şerif bey, kumandana:

— Eğer bu alayın iyi iş görmesini istiyorsanız beni Akşehir'e geldiğimde «inha» ettiğiniz gibi şimdi Sandıklı'daki birinci ve üçüncü bölük kumandanlarının da ya-

zılarak yüzbaşılığa yükseltilmelerinin sağlanmasını diliyorum, şundan ki onlar benim sınıf arkadaşlarımdır, Dedi.

— Peki, kimliklerini yazarak bana gönder.

*

O geceyi Sandıklı'da geçiren bastırma birlikleri, 15 aralık sabahı Dinar'a doğru yürüyüşe geçtiler. Akşamleyin birbirinden ayrılarak köylere dağılan birlikler, oralarda gece yarısına dek dinlendiler. Sonra belli bir saatta buluşma yerine gelerek şiddetli kuru soğuğa askerce meydan okumağa çalışarak yıldızların altında güneye doğru elden geldiğince sessiz yürüyüşe geçtiler. Tepelerden ağaçları, kuru bükleri, otları hışıldatarak geçen soğuk, kuru bir rüzgâr, atların nallarından çıkan tıkırtıları bastırıyordu. Uzun yol kolları, Dinar kasabasını sağda bırakarak İsparta'ya yaklaşıyordu. Bitlis'li yüzbaşı Kâmil beyin taburu öncü olarak gidiyordu. Onun arkasından Harput'lu Avni beyin atlı alayı, Şumnu'lu yüzbaşı Galip beyin atlı alayını izliyor, en sonradan da Şerif beyin yeni atlı alayı geliyordu.

Yüzbaşı Kâmil beyin jandarma taburu, sabahın alaca karanlığında birden bire Baladız istasyonunu bastı. Gerek istasyonda, gerekse dolaylarında bulunan Demirci Mehmet Efe'nin ilk zeybeklerini yakaladı. Sonra kolbaşı sola döndü. Demirci Mehmet Efe'nin şu sırada oturduğu İğdecik bucağına doğru gürültüsüzce sokulmağa başladı.

Rafet beyden aldıkları ayrı ayrı buyruklara göre İğdecik'i sarmak üzere bir birlik bir yandan ilerliyordu. Artçı olarak dönüş yerine varan üsteğmen Şerif beyle alayı, birden bire Refet beyle yüz yüze geldi; yanında da kurmay yüzbaşı İzzet bey (Orgeneral) vardı. Üsteğmen Ferruh bey de hemen oracıkta bataryasını mevzie sokmuş, İğdecik bucağına karşı ateşe hazır bulunuyordu. Gün ışımıştı. Kargalar, ağaçlardan kalkarak tarlalara doğru uçarken kalın sesleriyle bağırıyorlardı. İğdecik'i sarmak üzere giden birliklerden bir tek kişi görünüyordu. İğde-

cik, yeşil ovada serilmiş, sırtını kuzeyindeki ormanlık yüksek dağa dayamıştı. Batısındaki sırtlarla arkasındaki dağlık bölgenin, daha önce giden birliklerce sarılmış olması gerekiyordu. Demirci Efe, kaçarsa ancak buralardan kaçacaktı.

Refet bey, İğdecik'i onu çevreleyen araziyi bir süre gözündeki dürbünle taradıktan sonra birden bire üsteğmen Şerif beye döndü:

— Şerif, alayınla İğdecik'e saldır!

Diye buyurdu. Şerif bey, hemen alayı süratle takım koluna soktu. Yön vererek bölük kollarına geçtikten sonra dört nalla köye doğru saldırıya geçirdi.

Şerif bey, bir baskın havası içinde köye girmek, Demirci Mehmet Efe'yle kızanlarını ele geçirmek hevesiyle doludizgin giderken birden bire bataryanın arkadan ateşe başladığını, üç dört merminin başının üstünden kalın ıslıklar çalarak geçtiğini işitince şaşaladı. Yapılacak baskının etkisini sıfıra indirecek böyle bir yanlışlığı Rafet bey nasıl yaptırabilirdi? Top atışı buyruğunu onun verdiği yüzde yüzdü.

Köyün üzerinden aşan mermiler, karşısındaki tepelerde patlayarak dünyayı ayağa kaldırdı. Şerif beyin alayı köye bir kilometreye dek yaklaşınca bunun kuzey batısındaki dere içinden tüfek sesleri gelmeğe başladı. Şerif bey bunun üzerine yürüyüşü açtı. Üçüncü bölükle makinalı tüfek takımını yedekte bırakarak birinci, ikinci bölüklerle Iğdecik'in sokaklarına daldı.

*

Köyün kuzeyini çevirip arkadaki dağlık, ormanlık bölgeyi bir atlı barajiyle kapayan Şerif beyin karşısına birçok İğdecik'li köylü dikildi:

— Efe ile karası ve beş - on atlı dağdan yukarı kaçıp gittiler.

Dediler. O zaman, genç subayın kafasında bir şimşek çaktı: Bataryanın, Efe'yi uyarmak ister gibi durup du-

rurken köyün üzerinden atış yapmasının gerçek anlamı neydi? Acaba, Rafet bey, Demirci Mehmet Efe'yi bilerek mi kaçırmıştı? Şundan ki baskın yapılan bir yere, ereğe varılmadan top atışıyle gelindiğini bildirmek büsbütün askerce gerçeğe karşıttı. «Evet, bu olaydan otuz yedi yıl sonra Rafet bey, top atışını Demirci Mehmet Efe'nin kaçıp kurtulması için yaptırdığını Hilton otelinin bir odasında Şerif beye söyleyecekti.)

Demirci'nin kaçtığını öğrenen Şerif bey, yine de çekingen, sessiz onun evine doğru ilerledi. Evden içeri girince bir gürültü - paratırtı, bir çekişme işitti. Gürültünün geldiği odaya girince gördüğü olay karşısında tüyleri diken diken oldu. Menderes boyunda Efeleri örgütleyerek Yunan'a karşı yıllarca bir direnme cephesi kuran 57. tümen kumandanı albay Mehmet Şefik beyle Şerif beyin alayından bir yedek teğmen, güzel bir av tüfeğinin birer ucundan tutmuş çekiştiriyorlardı. Görünüşe göre teğmen av tüfeğini yağmamalak istiyor. Şefik bey de buna karşı koyuyordu. (Bu güzel av tüfeği Eskişehir savunmasında kahramanca şehit düşen ünlü Nazım beyindi.)

Albay Mehmet Şefik bey, Aydın cephesibozulduktan sonra Ankara'ca İtalyanlardan silâh, cephane almak üzere Antalya'ya gönderilmişti. Çine kasabasında İtalyan işgal güçleri karargâhındaki generallerle ahbaplık kurduğundan onlarla bu silâh işi için görevlendirilmişti.

Ne var ki Ankara, Kuvayı Seyyrayi ortadan kaldırma işine başlayınca Ethem beyle Demirci Mehmet Efe arasında zorunlu bir dayanışma meydana gelmiş İstanbul hükümetiyle Hürriyet ve İtilaf partisi elemanları, Demirci Mehmet Efeye el atmağa başlamışlardı. Bunu gören Ankara, hemen albay Mehmet Şefik beye haber salarak Efe'nin yanına gitmesini buyurmuştu. İşte, bu buyruk sonucunda henüz dün akşam Efe'nin evine konuk gelen Mehmet Şefik bey, sabahleyin bastırma işiyle karşılaşmıştı.

Albay Şefik bey, bütün gece Demirci Efeyle görüşmüş, onu büyük kaygu, kuşku içinde bulmuşsa da hü-

kümete karşı ayakladığını gösteren hiç bir ize rastlamamıştı. Rafet beyin attırdığı ilk topun patlayışı, Demirci Mehmet Efe'ye tehlikenin kapıya dayandığını anlatmış, çabucak giyinerek birkaç kızaniyle atına atlamış, köyün sokaklarından geçerken top sesleriyle uyanıp dışarı dökülen köylülerin işiteceği bir sesle geriye doğru:

— Ulan kancıklar!

Diye bağırarak atını dağlara doğru sürmüştü.

Sonra araştırma yapılan evde sekiz teneke dolusu altın para bulunmuştu. Demirci Mehmet Efe bunun hesabını hiçbir vakit veremeyecekti.

Bastırma güçleri, Demirci Mehmet Efe'nin buyruğundaki güçleri, dağınık olarak İsparta'dan, köylerden topladılar. Menderes Kuvayı Milliyeciliğinin en değerli militanlarından olan, Aydın bölgesi kanunsuzlarınca eskiden kendisine Arap yüzbaşı denen Aydın jandarma kumandanı Nuri bey, birkaç gün sonra Efe'nin saklandığı köye gönderilerek onun aracılığı ile etliye sütlüye karışmamak koşuluyla karısı, birkaç kızanını yanına alıp bir köşede oturup dinlenmesi kendisine bildirildi.

Demirci Mehmet Efe, unutuluşun cennetine sığınarak canını kurtardı. Yaşayışını bu yumuşak karanlık içinde sürdürmeğe başladı.

— 9 —

BİR MASALIN ÖLÜŞÜ

Yaşamanın en acı yanı insanların çektikleri acılar değil, yaşayışta kaçırdıkları fırsatlardır.

— Thomas Cariyle —

Ethem bey: «Yunan kumandanını kandırmak, birinci derecede durumumuzun gereğidir» diye düşünerek büyük ağabeysi Reşit beyi Uşak'taki Yunan generali Maneta'ya gönderdi. Reşit bey, Yunan kumandanının: «Neden çekildiniz?» sorusuna «cephane azlığından» yanıtını verecekti. Reşit bey, ister istemez düşman karargâhında kalarak fırsat buldukça kuvayı seyyareyle haberleşecekti. Bu arada düşmanın gizlerini de bildirmekte gecikmeyecekti. İşte, Reşit bey Yunan karargâhında kaldığı bugünlerde çok bayağı kimi bildiriler, propaganda yazıları hazırlatarak Türk ordusu safları üzerine attırdı, yada attırmak zorunda kaldı, bunlarda da Ethem beyin adını kullandı. General Maneta ile albay Plastiras'ın Ethem beye Manisa Türk cephaneliğinden cephane vermeye söz verdiğini bildirdi.

Yalnız buna fırsat kalmadan Rafet beyin atlıları, kar-

la örtülü ak ovalar, tepeler üzerinde yılankavi karaltılar biçiminde göründü; Gediz'e çekilişlerinin ikinci günü seyyar güçlere arkadan yüklendi. Ethem bey, savaşı kabul ederek eratını öldürmeyi hesaplayarak ordusunu Gediz'in kuzeyindeki sırtlara savunmaya geçirmekle yetindi. Savaş, hemen hemen aralıksız iki gün sürdü. İkinci günü akşam karanlığıyle birlikte kuvayı seyyare, bu kez Yunan cephesinde bırakılan örtü gücünü de çekip götürerek düşmanın karşısını büsbütün boşalttı.

Ethem beyin bundan amacı o bölgeye gelmiş olan Rafet bey ordusunu düşmanla karşı karşıya bırakmıştı. Yalnız, bu taktik sökmedi. Her nedense Rafet bey, Yunanlılara yaklaşamadığı gibi Yunanlılar da onlara dokunmadılar. Yunanlılar, hem iki hasım Türk ordusunun birbirini kırması için fırsat hazırlıyor, hem de Ethem beye Seyyar Kuvvetlerin, Yunan işgal bölgesinde dostça karşılanacakları haberini gönderiyorlardı.

Gerek Ethem bey ordusu gerekse Rafet bey ordusu karlı, tipili havaların korkunç zulmü altında birbirleriyle uğraşıp duruyordu. Ethem bey, Gediz'denberi inatla kendisini izleyen Rafet bey güçleriyle salt çekilisi sağlamak üzere küçük - küçük çatışmalar yaparak Simav'ı geçip Demirci'ye vardı. Hepsi ak birer hayalet gibi kasabaya sığındı. Bir savaş meclisi kurdular. Kimi kumandanlar, Demirci önünde bir savunma çizgisi kurarak Rafet bey güçleriyle savaşılmasını önerdiler.

Ethem bey, henüz hiç kimsenin bilmediği vicdaniyle ilgili kararı çoktan vermişti. Onları avutarak dedi ki:

— Eğer yapacağımız bir karşı saldırıyla başlarını yakalamak mümkün olacağına inansaydım, bunda hiç ikirciklenmezdim. Eğer böyle bir saldırıya karar verecek olursak, Gördes dolayları buna daha elverişlidir. Hem de bizi izleyenleri hareket üslerinden biraz daha uzaklaştırmış oluruz.

Ethem bey, Simav'a varınca Uşak'taki Reşit beye bir adam salarak Yunan ordusu ile bir sığınma protokolü

düzenlenmesi üzerinde çalışmasını, sonucu da hemen kendisine iletmesini bildirdi.

Ertesi sabah ordusunu Gördes'e doğru yürüttü.

Seyyar Kuvvetler, Demirci'den Gördes'e doğru çekilirken atının üstünde kardan apak kesilen Ethem bey, şöyle düşünüyordu: «Yunan işgal bölgesine geçmek isteyecek olan arkadaşlarımın hiçbir nedenle geçmişle ilgili davranışlarından dolayı suçlu tutulmamaları, kendilerine törensel ya da törensel olmayan hiçbir hizmet önerilmemesi!..

Yunanlılar bu koşulu kabul ederlerse, isteyen subayla eratı Yunan işgal bölgesine, düşmana sığınmayı, kabul etmeyenleri de istedikleri yana serbest bırakmak, böylece Kuvayı Seyyareyi dağıtmak! Bana gelince elli - altmış kişilik seçkin adamımla yine dağlara tırmanmak. Sağlığım elverişli olunca da cepheler bölgesinden uzaklaşıp Anadolu içlerine, doğu vilâyetlerine geçmek olacak!

Ethem bey, artçı müfrezesini Rafet bey öncülerini oyalamağa bırakarak geri kalan eratını Gördes'te dinlenmeye geçirdi. Reşit beyden beklediği haber de geldi. Yunan kumandanı sığınma protokolünü düzenlemeğe karar vermişti.

Ethem bey, ertesi sabah, Gördes önünde savunma durumunu aldırarak kuzeyde ak bir külâh gibi yükselen karlı bir tepeye iki güçlü topun yerleştirilmesini buyurdu.

Karşıda saldırı için toparlanmakta olan Rafet beyi güçlerinin kalabalığı görünmeğe başlamıştı.

Ethem bey, egemen tepedeki çifte topun başında dürbününü gözlerine dayamış, Rafet bey yığınağını inceliyordu. Topçu kumandanı, erata buyruk veriyor, topları bu yığınak üstüne ayarlıyordu.

Bu sırada atının nallarından karlar savrulan gene süvari subaylarından Yusuf bey, Ethem beyin karşısında atından inerek selâm verdi:

— Kumandanım, dedi, Rafet beyle son kez bir anlaşma olanağı üzerinde bir yoklama yapsak çok iyi olur.

Bu, Ethem beyin vicdanına uygun bir davranış olarak göründü:

— Git, Rafet beyle ve süvari tümeni kumandanı Derviş beyle görüş ve konuş.

Dedi, Genç subay atını sürerek sevinçle Rafet bey yığınağına doğru uzaklaştı.

O giderken Ethem bey daha dün Derviş beyin Demirci dolaylarında bir atlı haberciye kendisine ulaştırdığı şu mektubu cebinden çıkarıp bir kez daha okudu:

— Durum, size elverişli değildir. Şerefli bir geçmişe ve yaşayışa sahipsiniz. Sizin için tutulacak yol şu olmalıdır: Top ve ağırlıklarınızı bize vererek yine Yunanlılarla savaşmayı başka biçimde sürdürmek üzere Yunan işgal bölgesine geçmek. Sizin hasmınız Rafet bey değildir. Millet Meclisi ve hükümetidir. Askerlik gereği aldığımız buyruğu yapmak zorundayız.

Bu sırada, Gördes şehrinin yarım saat batısındaki bir köyde hesap memuru Hikmet bey, olağanüstü durum dolayısiyle eratın, subayların dağıtılmayan aylıklarını dağıtıyordu. Aylıklarını almak üzere bu köye giden birlikler Ethem beyin çevresini iyice ıssızlaştırmışlardı.

Ethem bey, birkaç topçu eri, topçu subayıyla tepede yalnız kalmıştı. Yüreğinde, midesinden gelen ağrıları gölgede bırakan bir acı uyanıyordu. Artık bir adım ilerisini düşünebilecek güçte değildi. Gelecek, ona artık kalın demir kapılarını kapamış gibiydi. O altın gibi insanlık, yükselme düşleri, dipsiz, korkunç karanlığın içinde bütün yaldızlarını yitirerek sönüp gitmişti. Yalnız, geçmiş, hızlı bir sinema şeridi gibi durmadan gözlerinin önünden geçiriyordu. Geri dönülmez, ölüme gitmek gibi kesin bir yolculuğun eşiğinde gözleri yaşlarla buğulanmış olarak dikiliyordu. Artık, karşısında sayısız gibi göstermeğe çalıştığı atlılariyle Rafet beyin, canını almak için gelişi, bile onu ilgilendirmiyordu. Her türlü güçlüğü kendisine ayrı bir zevk veren o ulus yolunda, o gelecek yolunda yürümenin güzel, sürekli destanı şuracıkta, şu tepenin eteklerinde bitmişti bile.

Evet, siyasal hasımları, bu kötü başlayan iktidar kavgasını kazanmış, onu ihanetten başka bir şey olmayan bu uçuruma dek itmişlerdi. Her iktidar kavgasında yitiren, hain damgasını yemek zorunda değil miydi? İşte, o da şimdi bu sınırdaydı. Haindi, vatan hainiydi. İktidar savaşını yitirmişti. Eğer bu savaşı hısımları yitirmiş olsaydı kim bilir belki onlar da buna benzer acıklı bir duruma düşmeyecek miydi? Onlar da böyle bir yana sığınmayacak mıydı? Şimdi, siyasal hasımları, bütün ulusu arkalarına alarak kendisini en korkunç damgalarla damgalamağa bile başlamışlardı. Artık bundan ötesini düşünemeyerek elinde olmadan bir:

— Ah!

Çekti.

Bu sırada topçu çavuşunun Rafet bey atlıları üzerine ateş etmeğe hazırlandığını gören Ethem bey, elindeki kamçıyı onun elleri üzerinde şaklattı:

— Bırak, ateş etme:

Yanı başında dikilip duran topçu subayı:

— Madem ki topları kullanmayacaksınız, bari yükleyelim.

Dedi.

— Peki, yükleyiniz!

Rafet bey, güçlerinde bir durgunluk vardı. Onlar da artık bu işlerin son kurşunlar harcanmadan biteceğini anlamış gibiydiler.

Rafet beye başvurmağa giden süvari subayı Yusuf bey, dönmemişti. Artık, beklemenin de bir yararı yoktu. Ethem bey, artçı müfrezeye yön vererek:

— Yavaş yavaş büyük güce katılınız,

Diye buyurdu.

Ethem bey, para dağıtılan toplantı yerine vardığında muhasip Hikmet beyin hâlâ harıl harıl para dağıttığını gördü. Bunlar, gezgin güçler eratiyle subaylarının aldığı son aylıklardı. Ethem bey, oraya varınca beyninden vurulmuşa döndü. Ağabeysi Tevfik beyle kurmay başkanı Halil beyin yanlarına üçyüz er, birkaç subay alarak ken-

disini beklemeden Yunan işgal bölgesine geçtiklerini öğrendi. Bu, ona öyle acı geldi ki midesinden yükselen korkunç sızıları bir kez daha unuttu.

Bu sırada arkasındaki yiğit atlılariyle kendisini bekleyip duran iri yarı gövdesi, açık renkli gözleriyle Partì Pehlivan, ağlamaklı ağlamaklı Ethem beyin yanına sokuldu:

— Efendi ağa, dedi, biz, senin maiyetine düşmanla savaşmak üzere girdik, şimdi, ne oluyoruz? Ben, gâvur tarafına geçemem. Ne hükümet tarafına, ne düşman tatafına! Ben, artık dağlar kıralıyım. Bir kurşun bu yana, bir kurşun öbür yana ata ata bu uğurda öleceğim.

Ethem bey, kocaman elinin tersiyle gözyaşlarını silerek:

— Haklısınız, dedi, bu duruma sebep kardeşlerimdir. Bana hakkınızı helâl ediniz.

Parti Pehlivan, Ethem beyle sarılıp öpüşerek hepsi de ağlayacak gibi görünen atlıların başında, Yunan karakollarını basıp nakliye kollarını vurmak üzere atını işgal bölgesindeki karlı dağlara doğru sürdü. Ethem bey, gözyaşlarını kimseye göstermemeğe çalışarak onların arkasından bir süre baktı.

Yunan kumandanlığıyle Reşit beyin düzenlediği sığınma protokolünü aldığında bunu uygulayabilme direncine birden bire sahip olamamış, bu süre içinde Tevfik beyle Halil bey, onunla helallaşmayı bile beklemeden doğruca Yunanlıların kucağına atılmıştı.

Hayır, Ethem bey bu «bedbahtların» yaptığını yapmayacaktı. İşgal bölgesine geçmek isteyenlere hiçbir şey demeğe hakkı yoksa da bu korkunç günde helallaşmanın unutulmaz, ağulu acısını tatmakta mı kendisine haram olacaktı?

Kendisi, şimdiye dek boğazlaştığı bu düşmana gidip teslim olmayacaktı. Bunu yapmak elinden gelmiyordu.

Daracık bir alanda toplanan binlerce üzgün insan gözlerini ona dikmiş bekliyordu. Hepsinin başları eğikti. Sanki dokunsan ağlayacaklardı. Bu korkunç alınyazısına

hiçbiri alışacağa benzemiyordu. Tevfik beyle Halil bey, bu binlerce insanı başıboş, yüzüstü bırakıp gitmenin günahını da yüklenmişlerdi.

Ethem bey, bu suçu Halil beyden çok Tevfik beyde buluyordu. Bu umutsuz insan yığınının içine girince bir çok propagandacının bunlar üzerinde harıl harıl işlemekte olduğunu gördü. Bunların bir bölümü Yunanlıların öbürleri de Rafet beyin adamlarıydı. Hepsi onları kendi bölgelerine çağırıyordu. Rafet beyin adamları, Ethem beyi öldüreceklere paralar, rütbeler de adıyorlardı.

Ethem beyin yanına bu sırada içten adamlarından biri yanaşarak kulağına şöyle fısıldadı:

— Bu son saatlerde aramızda çok kalmayınız. Zira, insanoğlu çiğ süt emmiştir. Fesatçılara kapılanlar, adananlara inananlar olabilir.

— Uyarmanıza teşekkür ederim. Öyle fesada kapılan bir arkadaşımı biliyorsanız getiriniz, şu durumda ona yapacağım şey elini sıkıp, öpüp istediği yana serbest bırakmak olacaktır. Bence zillet kertesine düşürülen bu yaşamanın artık hiçbir değeri yoktur. Bundan sonra yaşamak istiyorsam vatanıma ve vatandaşlarıma sıkıntılı ve felâketli bir gününde hizmet edebilmek ve yardımına yetişebilmek amaciyledir.

Ethem bey bir kez daha yineledi. Çok konuşmaktan da sakınıyordu. Gerek Yunan işgal bölgesine gerekse Rafet beyin yanına geçeceklerin, bu işi bütün bir serbestlik içinde yapmalarını, bunda kendi direncinin hiç bir rol oynamadığını göstermek istiyordu. Adamcağızların bu yüzden her iki yanda da koğuşturmaya uğramasını istemiyordu.

Eratla subaylar, halâ bir karara varamıyor, grup grup Ethem beyin yanına gelerek ya Yunan bölgesine ya da hep birlikte Rafet beyin yanına gitmek istiyorlar, kimi gruplar da:

— Tutacağınız yolu söyleyiniz, biz de ona göre karar vermek isteriz, kabul ederseniz ayrılmayınız,

Diyorlardı.

Ethem bey, tutacağı yolu kardeşlerinden bile saklamıştı. Bunu, ancak elli Manyas'lı ile Bandırma'lı Çerkes arkadaşına çıtlatmıştı.

Ethem beyin bütün korktuğu: «Ethem beyin buyruğuyla gelmişler» dedirtip herhangi bir yanda arkadaşlarının başını nara yakmaktı.

Her iki yana geçmek istemeyenlere de beşer onar kişilik topluluklar olarak dağlara çekilmeyi salıkladı. Artık, herkes, bir karara varmıştı. Bütün gruplar ayrı ayrı geliyor, onunla el sıkışıp hakkını helâl etmesini yineleyerek uzaklaşıyordu. Ters yönlerde kafile kafile uzaklaşan bu insanların bu gidişi Ethem beyin yüreğini ustura gibi doğruyordu. Yaşayışın bundan daha korkunç bir sahnesi olamayacağını bu dakikada anlıyordu.

Alanı dolduran yığınlar, yavaş yavaş eriyor, azalıyordu. Hemen herkes bu korkunç ayrılışın üzüntüsünü ayrı ayrı yaşar görünüyordu.

Ethem bey, son kafileleri uğurlamak üzereydi ki, adamları kendisine suikast hazırlayan Halil efe adlı birini yakaladılar. Bu, Ethem beyin ikinci derecede arkadaşlarındandı. Kendisine bunu haber veren arkadaşlarına:

— İlişmeyiniz, bana haber verdiğinizi de kendisine sezdirmeyiniz,

Dedi. Bu sırada Yunan işgal bölgesine geçen kuvayı seyyarecilerin sayısı yedi yüze varmıştı. İçlerinde yalnız yirmi beş subay vardı. Ethem bey Yunan işgal bölgesine en son geçmekte olan üç arkadaşına Akhisar'a geçen ağabeyleri Reşit ve Tevfik beylere verilmek üzere şöyle bir mektup verdi:

— Gördes'in batısında
Son ayrılış bölgesinden
20.1.1921
Akhisar'da Reşit ve Tevfik beylere,

— Yunanlılarla yaptığımız sığınma protokolü nefsime çok ağır geldiğinden dolayı sizin arkanızdan gelemeyeceğim. Beni bağışlayınız. Kuvayı seyyare erat ve subaylarını bıraktım. Hepsini dağıttıktan sonra ben de karargâ-

hımla bilinmeyen bir yana doğru tanrıya sığınarak gidiyorum. Tanrı cümlenizin yardımcısı olsun. Hastalığım için merak etmeyiniz. Kendimi iyice buluyorum.

Kardeşiniz Ethem

Bu sırada güneş, karlı dağlar üstünde dorukları bir gül şurubu pembeliğine bulayarak batıyordu.

Yunan işgal bölgesine yollanan son kafiledeki iki üç arkadaşiyle de sarılıp öpüşen Ethem bey, atına atlayarak elli kişilik atlısiyle Sındırgı dağlarının göz karartan aklığına doğru atını sürdü. Biraz sonra durmadan tipi biçiminde yağan kar altında ağararak birbirini göremeyecek duruma düştüler. Dağlara doğru yükseldikçe poyrazın çamlarda, meşelerde, yüksek kayalıklarda çaldığı uğursuz ıslıkları dinlemeğe başladılar. Fırtına, ak postlu kalabalık, aç bir kurt sürüsü gibi uluyarak dört yanlarında koşup duruyordu.

— 10 —

TÜRKİYE ÜZERİNDE SOSYALİZM RÜZGÂRLARI

Zenginlik ve erdem bir terazinin iki kefesine konmuş birer ağırlık gibidir. Biri inmeden öteki çıkmaz.

— Eflâtun —

Otomobil homurtusunu işiten Fikriye hanım paşanın meclisten döndüğünü anladı. Hemen merdiven başına koşarak onu bekledi. Direksiyon konağının, paşanın en emektar adamı olan Bekir Çavuş ta Fikriye hanımın bir adım gerisinde bekliyordu. Fikriye hanım, İstanbul'dan mutlu bir serüven havasının sıcaklığına bürünerek Ankaraya gelip Direksiyonun yönetimini eline alıncaya dek paşanın çamaşırlarını bile Bekir çavuş yıkıyordu.

Paşa, çabucak merdivenleri çıkarak taze karla ağarmış kürklü kurşun rengi kaputuyla boz kalpağını onlara verdi:

— Nasılsın, Fikriye hanım?

— İyiyim paşam, teşekkür ederim.

İyiyim ne demek son kerte mutluydu. On beş yaşından beri sevdiği bu sarışın, güzel erkeğin aralarından, su sızmayacak kerte yakınına gelmiş, şimdilik göründü-

ğüne göre ona sahip biricik kadın durumuna yükselmişti.

Mustafa Kemal, İstanbuldan ayrılırken ona:

«Anadoluda yerleşeyim ben seni aldırırım» diye verdiği sözü tutmuş, araya giren bir erkek akraba, Fikriye hanımı İstanbul'dan aldırıp paşanın konağındaki odasının hemen yanı başındaki bitişik odaya dek getirip bırakmıştı. Bu, Fikriye hanım için çok tatlı bir serüvendi. Şimdi bile bu eskimeğe başlayan serüvenin verdiği tatlı mutluluk içinde yüzüyordu. On beş yaşından beri bütün benliğiyle sevdiği bu ideal erkek, artık onundu. Onu her akşam meclis dönüşü böyle görünce yeniden heyecanlanıyor, bir manolya çiçeği yaprağı gibi biraz soluk, ak yüzünde gittikçe artan bir mutluluk, her an elinden alabileceklerini sandığı bir garip mutluluk yüzüyordu.

Masanın başına geçip çenesini sol avcuna dayayarak bir şeyler düşünmeğe başlayan paşaya kapıdan:

— Limonlu bir çay ister misiniz, paşam?

Diye sordu.

Paşa, başını öne eğerek istediğini bildirdi. Sonra, ayakta buyruk bekleyen Hayati beye:

— Çocuk, bana Mustafa Suphi'nin dosyasını çıkarsana,

Dedi. Biraz sonra ak bir fincandaki limonlu çayla Mustafa Suphi beyin dosyası masanın üzerine geldi. Mustafa Kemal, çayını yudumlarken dosyayı karıştırmağa başladı.

«Başımızda bir Ethem bey sorunu varken şimdi bir de Mustafa Suphi işi çıktı, diye düşündü. Rus elçisi Medivani'nin açtığı gedikten hemen Kars'a girivermiş. Kendilerini içeri bırakmayacağımızı bildiklerinden bu olupbitiye baş vurmuşlar. Ama, dur hele, Türkiye'de iki tane Mustafa'ya yer olmadığını pek yakında anlayacak. Türkiye komünist partisini ben kurduktan sonra bir ikinci komünist partisinin kurularak benim direncim dışında çalışamayacağını onlara çok yakında göstereceğim. Onlar, hem beni hem de bütün ulusal davâyı bir ağızda yut-

mak kararıyle geliyorlarsa onlara verecek başka lokmalarım da vardır.»

Bunları düşündükten sonra daldı. Şişli'deki evden beri kendisinin bu yeni düşünce biçimi üzerinde geçirdiği evreleri bir daha yaşadı:

Yurdu iç, dış düşmanlardan kurtarmak için en gerçekçi bir kafayla ne gibi çözüm yolları bulabileceğini düşündüğünden başlıca çözümün, Türkiye'de Bolşevikliği ilân etmek, bu şaşırtıcı fırtına içinde bir şeyler yapmak olduğunda karar kılmıştı. O zamanlar, bu düşüncesini Şişli'deki evde en içten arkadaşlariyle durmadan tartışmış, bunun karşıtını şiddetle savunan kimseye de rastlamamıştı.

Dokuzuncu (üçüncü) ordu müfettişi olarak Anadolu'ya geçip Amasya'da karargâh kurarak yeni devrimci kararlarını tasarlarken de bu düşünce kafasında henüz biricik çözüm olmaktaki büyüsünü koruyordu.

Amasya'dan orta Anadolu yaylasına geçen Mustafa Kemal, İngiliz propagandasının kullandığı yeni bir silâhın ilk mermileriyle karşı karşıya geldi. İstanbul hükümet çevreleriyle onların gerisinde sinmiş İngiliz İntelligence service'i Mustafa Kemal'le arkadaşlarının Bolşevik olduklarını ilk kez fısıldamağa başladılar. Sivas'tan Erzurum kongresine geçtikten sonra ise usuna ilk çarpan bu kurtuluş yolunu çabucak bir kenara atmak zorunda kaldı. Orada hem İstanbul hem Ingiliz propagandasından hem de Kâzım Karabekir'den çekinmek zorunda kalmıştı. Şundan ki Kâzım Karabekir, Şişli'deki evden beri Mustafa Kemal'in bir kurtuluş çözümü olarak ileri sürdüğü bu düşüncelere karşıydı. Mustafa Kemal'in, onun düşüncelerini yine yoklamak üzere Amasya'dan kendisine yazdığı ilginç mektubu da yanıtlamağa değer görmemişti. Mustafa Kemal, bunda Rusya'daki kimi Türk ülkelerinin komünistliği kabul ettiği halde dince ve gelenekce varlıklarını koruduklarını anlatıyor, Türkiye'nin bu türlü kurtuluş çözümü üzerinde ne düşündüğünü soruyordu.

Mustafa Kemal, Erzurum'da kaldığı sürece otoriteyi ister istemez Kâzım Karabekir'le paylaştı.

Bu sırada Enver paşa, Kafkasya'da kımıldıyarak Mustafa Kemal'in bıraktığı çözüm yolunu denemek üzere bir atılım yaptı. Kafkasya'nın Türklerle kaplanmış bölgelerinde özellikle Bakû'da yüzde yüz İttihatçılardan bir komünist partisi kurdu. Kurucular arasında Ali bey takma adını alan Enver paşa görünmüyorsa da partinin genel sekreteri oydu. Kurucu kadro, Halil paşa, Baha Sait, doktor Fuat Sabit, küçük Talât, Kâzım Karabekir'in subaylarından kurmay yüzbaşı Mustafa beylerden meydana gelmişti. Sonra, bu kurucular çevresinde yeni üyeler halkalandı. Rusya'nın Sibirya bölgesindeki kuş uçmaz kervan geçmez şehirlerden bin türlü ölüm tehlikesi atlatarak dönmekte olan binlerce Türk askeri ile subayı Bakû'da toplanarak Türkiye'ye dönmenin yollarını arıyordu. Bu tutsaklar arasındaki birçok subay, yedek subay, Enver paşanın kurdurduğu Türkiye Komünist partisiyle yakından ilgilendi. Bu parti, Anadolu'da bir şuralar (Sovyetler) hükümeti kurmağa hazırlanıyor. Türkiyedeki bütün eski ittihatçıları bu iş için hazırlıyordu. Anadolu okullarında bilinçli öğretmenler, öğrencilerine şöyle bir sosyalist marşı öğretmeğe başlamışlardı:

Anadolu şuralar şuralar hükümeti var olsun
İşçilerin emeği özlerine yâr olsun.
Uyan, mihnetle çalışan çıplak hemşeri,
İnkılâba katıl dünyanın hür rençberi!

Bu marşlar Anadolu ilkokullarında söylenirken Enver paşa, kendisini Türkiye sınırlarından içeri sokmamağa çalışan Mustafa Kemal'e uzaktan uzağa bıyık altından gülüyordu. Yalnız, Enver paşanın Türkiye komünist partisi çabucak hizipleşti. Doktor Fuat Sabit bey, ilk kurucu kadronun üyelerinden Halil paşa, Küçük Talât, Baha Sait, komiser Tahsin beylerle bir kaç subay, iki doktorun meydana getirdiği grupun başına geçti. Yüzbaşı Yakup beyle yedek subay Süleyman Sami bey (Orta Asya'da maarif komiserliği yapmıştı.) öbür çoğunluğu subay olan hizbin ba-

şına geçtiler. Bu hizip Mustafa Suphi beyin adamlarıydı. O, henüz Moskova'da Leninle, öbür Sovyet ileri gelenleriyle değinişmekte olduğundan Bakûya gelmemişti. Yalnız, her an gelmesi bekleniyordu. Sovyetler, daha çok bu ikinci grupa güveniyor, onu tutuyorlardı. Her iki grupun da bütün amacı, Türkiyeyi koşulsuz olarak kurtarmaktı. Bu kurtuluşun da iki yönde olması gerekliydi. Emperyalizm ile Kapitalizmden.

Her iki grup, bir toplantı yaparak temel bir karara vardı:

Sovyet Rusya ile iş ortaklığı yapacaklardı. Kararlar arasında önemli şeyler vardı: İlkönce, İngilizlerin boyunduruğuna girmiş olan müsavatçı Azerbeycan hükümetini elden geldiğince çabuk yıkacaklar, onun yerine de Bolşeviklerle anlaşacak bir hükümet getireceklerdi. Böylece Bolşevikler, daha çabuk Türkiye sınırlarına varıp Kâzım Karabekir'in onbeşinci kolordusuyla el sıkışacaklar, Türkiye'ye de böylece Sovyet yardımı başlayacak, Türkiye devrimcileri birden bire feraha kavuşacaklardı. Kâzım Karabekir'in gece gündüz beklediği buydu. Sovyetler, isterse bütün dünyayı sovyetleştirsinler, yalnız bir ayak önce Türkiye sınırına gelsinlerdi.

Komünist partisinin her iki grupundan ortak bir komite seçilmişti. Bu komitede Halil paşa, Doktor Fuat Sabit, üsteğmen Süleyman Sami, Kurmay yüzbaşı Mustafa Baha Sait beyler vardı. Bu komite üç dala ayrılmıştı: Harekât dalında kurmay yüzbaşı Mustafa, Baha Sait, Süleyman Sami, yüzbaşı Yakup beylerle üç te Rus bolşeviği vardı.

Basın dalının şefi doktor Fuat Sabit beydi. Bir de gazete çıkaracaktı.

Propaganda dalının şefi Zor Mutasarrıfı Salih Zeki beydi.

Bu komite, Bakû'da bulunan, bundan sonra Rusyanın her yanından gelecek Türk tutsaklarını devrim ordusu kumandanlığı buyruğunda toplayarak örgütleyecekti.

Komite, Bakû'daki kızılordu komitesiyle bir anlaş-

maya vararak, kızılordunun Azerbaycan'a ancak Türkiye komünist partisi aracılığiyle girebileceği koşulunu kabul ettirdi. Gerek Türkiye komünist partisi gerekse Azerbaycan komünistleri kesin bir zorunluk olmadıkça kızılordunun Azerbaycan'a girmesini önleyebileceklerdi. Hepsi de Azerbaycan'ın, kızılordunun egemenliği altına girerek ezileceğinden korkuyordu. Yalnız, Bakû'da Türk komünist partisinin yapmak isteyeceği devrimin hiç te karşı koymasız, kansız olmayacağı, onu boğmak üzere ayaklanacakların pek bol bulunacağı da bilindiğinden böyle bir durum karşısında Türk komünist partisi ister istemez, boğazlanmamak için Azerbaycan'a kızılorduyu çağırmak zorunda kalacaktı.

Böyle bir durum olunca Petrovsk bölgesinde bulunan gerçek kızılordunun hemen yardıma çağrılması kararlaştırılmıştı.

Bakû'daki Türk komünist partisi icra komitesi İngilizlerle, Amerikalıların ellerinde tutmağa çalıştıkları Ermenistan'ın da bolşevikler hesabına Türk ordusunca işgalini öngörüyordu. Türk komünist partisi devrimci kumandanlığının örgütlenmekte olduğu Türk kızıl alayı da yolu kesen Ermeni ordusu birlikleriyle çarpışarak Türk sınırlarına doğru inecek, böylece, Azerbaycan bolşevikleştirilirken gerek Gürcülerden gerekse Ermenilerden gelecek saldırılar önlenmiş olacaktı. Rus Bolşevik komitesi, bu düşünceleri iyi, yerinde bulduğunu bildirmişti. Sonra, bu işgal Moskova'ca uygulanan bir plâna göre yapıldığından emperyalist Avrupa devletleri Türkiye'nin emperyalist hevesleri. Ermeni düşmanlığı üzerinde spekülasyon yapamayacaktı.

Azerbaycan'ın şu sıradaki müsavatçı hükümeti, Türk komünist partisinin Kâzım Karabekirin elindeki telsizle haberleşme yapmasını yasak etmişti. Bunun için Rus kızılordusunun telsiz aygıtlarını istemek zorunda kalmışlardı.

Bu sırada Dağıstan'da İngilizler hesabına çalışan Enver paşanın kardeşi Nuri paşanın adamları, İslâm bolşevik liderlerinden Kazikof'u öldürdüler. Bu yüzden Nuri pa-

şanın durumu son kerte nazikleşti, tehlikeye girdi. Canını kurtarmak üzere bir yanda saklanmak zorunda kaldı. Nuri paşanın yaptığı bu işi Halil paşa «çocukluk» diye küçültmeğe çalışırken aşağıda dokuz doğuran Kâzım Karabekir, öfkesinden küplere binecek, defterine şöyle yazacaktır: «Azerbeycan hükümeti, ne yazık ki kendisini ve ulusu büyük bir tehlikeye düşürecektir. Bir yandan Karabağ'da Ermenilerle çarpışıyor, bir yandan da Bolşeviklerle anlaşmağa yanaşmıyor. Bizi ise hiç düşünmüyor. Bütün bu ters işlerin, İngilizlerin tertibatı olduğunu bilmemesi düşünülemez. Nuri paşanın yaptığı ve daha da yapacağı gafletlerde müsavat hükümetinin kışkırtması ve doğal bir felâket payı da olacaktır.» Kazikof'un öldürülmesine karşın Dağıstan, yerli Bolşeviklerin eline geçmişti. Dağıstan Sovyet hükümetini Hüdaverdi kurmuştu.

Azerbaycan kamu oyu, Bolşevikliğe karşı eğilim göstermeğe başlamışsa da iki yıl önce Türk ordusu Bakû'ya gireceği sıralarda Bakû Ermenileri, Bolşevik örgütü olarak meydana çıkmış, bütün şehri yağma, talan etmiş pek çok canlara kıymışlardı. Halk, şimdi de böyle bir olaydan korkarak biraz ikircikleniyor, Türk komünist partisi de onu aydınlatmağa çalışıyordu.

Bu sırada Anadolu'dan kaçıp gelerek Azerbaycan ordusunda görev almak isteyen Türk subaylarını yine İngilizlerin etkisiyle musavat hükümeti kabul etmeğe başlamıştı.

*

Bakû'daki Türk komünist partisi, kızılordunun Azerbaycan kapılarını çaldığı sırada birden bire önem kazandı. Eski korkunç bir komiteci olan Baha Sait bey, üçüncü tümen kumandanı Rüstem bey eliyle Türkiye kuvayı milliyecilerine şöyle bir mektup gönderdi:

— İstanbul'dan buraya Moskovanın delegesi döndü. Mustafa Kemal paşaya bildiriniz. Moskova'ya gönderilecek delegeler kurulunu göndersin. Pek ivedidir. Oradan

gönderilecek adamı titizlikten bulamazlarsa burada küçük Talât ile beraber ben varım. Kırmızı ordunun bütün Kafkas işleri şimdilik benim mukadderatıma bağlanmış durumdadır (...) Nuri paşa, bir ahmak, kaderi hain gibi, gene ulusal durumu sarsacak çocukluklar yaparak Azerbaycan hükümeti ve İngiliz yanlısı oldu. Artık o, devrim güçlerinin gözünde kirli bir nokta oldu. Ne yazık ki böyle oldu. Bugün Denikin'in Hazer denizi filosunun Azerbaycanla birleştiği gündü. Bunun tehlikesi meydandadır. Türkiye'ye yardım edebilecek Rusyaya yolu biraz daha kapayacaktır. Amiral Sergiyef, Azerbaycan hükümeti ve Ermeniler, durumu iyice güçleştiriyorlar. Erzurum'un Ermenileri durdurması çok gereklidir. Artık, burada Halil ve falan paşalar yoktur. Halil'in de içinde bulunduğu genel örgüt vardır. Onun aracısı da benim. Onun için haberleşmeyi öylece düzenlesin. Türk komünist partisi adına olacaktır (...) Moskova'nın Kafkas vekili yanında komiser olmak koşuluyla genel Kafkas komitesi beni şimdilik başkumandan mevkiinde bulunduruyor. Yâni, bütün bu işleri alelhesap ben görüyorum. Bir Türk subayı, harbiye dairesi başkanı, bir Türk kurmay subayı harekât şubesi başkanı, bir kızıl albay da benim kurmay başkanım seçilmiştir. Yâni icra gücünün yarısı Türk, yarısı da kuzey delegeleridir.

(...) Kurmay başkanı olan albayı Mustafa Kemal tanır, İstanbul'da bulunuyordu. İktisadi yardıma bir hafta sonraya kadar yâni telgraf haberleşmesi kuruluncaya kadar sabretmek gerekir. İstenildiği kadar yardım yapılacaktır.

Baha Sait

İttihat ve Terakkinin hem terör hem de yaşama aracı olarak kurulan karakol örgütü, genel direktiflerini dışardan, Talât, daha çok Enver paşadan alıyordu. Bu derneğin başında bir yandan Mustafa Kemal'le arkadaşlarını oyalayarak bağımsız davranmağa çalışan, her şeyden önce İttihat ve Terakkinin yeni taktikleri üzerinde yürüyen al-

bay Kara Vasıf bey başlamış olan ulusal örgütlenmeyi ittihat ve terakkiye mal etmeğe yeltenerek yine dışardan gelen işaretle Uşakta bir kongre topladı. Erzurum, Sivas kongrelerinin bütün yemişlerini bir el çabukluğuyla toplamak isteyen Kara Vasıf beyle arkadaşları, Türkiye'nin gelecek rejimi üzerinde tartışarak bunun sosyalizmden başka bir şey olamayacağı üzerinde bir karara vardılar. Enver paşanın daha önce küçük Talât, Bahaettin Şakir gibi arkadaşlariyle kurduğu komünist partisi çoktan Türkiye içine atlamış, burada «Aanadolu Şuralar Hükümeti» gibi bir devlet adı daha yerleştirmeğe başlamıştı. Uşak kongresi biter bitmez kara Vasıf bey ile arkadaşları, İttihat ve Terakkinin bin türlü kılıkta, tehlike içinde pişmiş, yetişmiş bir eski adamı olan sosyalist eğilimli Baha Sait beyi gizlice Kafkasya'ya, Halil ve Nuri paşaların yanına göndermişti. Uşak kongresi, kendisini geçici Anadolu devrim hükümeti olarak adlandırmış, bunun seçtiği icra komitesi, Sovyetlerin delege olarak İstanbul'a gönderdiği kızılordu subaylarından albay İlyaçef'le bir andlaşma müsveddesi bile yapmıştı. Sonra, albay, İlyaçef, Kara Vasıf beyin aracılığıyle Sivas kongresinde bulunan Mustafa Kemal'in yanına gitmiş, onunla böyle bir andlaşma tabanı üzerinde düşünce yoklamasında bulunmuştu. Yalnız, Mustafa Kemal, böyle bir andlaşmanın şimdilik mevsimsiz olduğunu söylemişti: Şundan ki orada henüz sorumlu bir hükümet filan olmadığından yapılan andlaşma kâğıt üzerinde kalabilirdi. Bu gibi işler, ancak sorumlu hükümet kurulduktan sonra yapılabilirdi.

Albay İlyaçef'le arkadaşları, böylece elleri boş dönmüştü.

Ne varki 26 Şubat 1920 tarihinde kara Vasıf beyden gelen mektup Mustafa Kemal'i hem çok şaşırtmış, hem de ötkelendirmişti. Mektup, ta Kafkasya'da Türkiye geçici devrim hükümeti icra komitesi adına yetkili delege olarak bulunan Baha Sait beyin oradaki yetkili Sovyet makamlariyle yaptığı bu ittifak andlaşmasının müsveddesi vardı. Baha Sait bey, bu on beş maddelik andlaşmasını

11 Ocak 1920 de yapmıştı.

Kara Vasıf bey, andlaşma müsveddesinin kopye edilerek imzalandıktan sonra kendisine gönderilmesini, karakol örgütünce de mühürlenerek Sovyetlere gönderileceğini bildiriyordu. Vasıf bey, böylece gerek iç gerekse dış ilişkilerde karakol örgütü adına biricik sorumlu, yetkili kişi rolünde görülüyordu. Öbür yanda da Baha Sait bey, dışarda ondan aldığı yetkiyle bağımsız bir delege olarak Sovyetlerle her türlü görüşme ile andlaşmaları yapmakta serbest bulunuyordu.

Mustafa Kemal, bu densizliğe pek çok kızıp öfkelendi. Onlara verdiği yanıt ta sert, kesin oldu. Kendisinin hem Baha Sait beyi delege olarak tanımadığı hem de onun kendi başına yaptığı andlaşmaya imza atmayacağını, bundan böyle de kendi başına işler yapılmamasını azarlarcasına bildirdi. Vasıf beyle arkadaşları, ancak İstanbul'daki Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk derneğinin üyeleri olabilirdi.

Mustafa Kemal, Kara Vasıf beyle karakol örgütçülerini azarlayan mektubunu gönderdikten sonra bunu olduğu gibi doğru cephesi kumandanı Kâzım Karabekir'e de bildirdi. Kâzım Karabekir özet olarak Mustafa Kemal'e şu yanıtı verdi:

— Bolşevizmin bulaşıcı olan gücü ve hareketleri özellikle İtilaf devletlerinin bize karşı baskıları bu biçimde meydana çıktıkça er geç yurdumuzu da sürükleyecek ve biricik amaç kurtuluşun o güçte birlikte alınyazısı birliğini de gerektirecekti. Bir kez bu düşünceyi adetâ bir temel olarak benimsedikten sonra bir de ereğe ulaşmak için yapılacak yanlış ve vaktinden aceleci davranışların sonuçlandıracağı en büyük felaketleri ayrı bir evre olarak incelemelidir. Bunu kesin olarak bilmelidir ki Bolşevizmin (Komünizmin) bizi kurtaracak bir biçimde girmesi ve onun gerektirdiği davranışların tutulması ancak doğu vilâyetlerinden Erzurum kapısından olabilir. Ve orada böyle uzak tehlikeli kurumlarla değil, bolşevizmin girişim ve güçlerinin Kafkasları aşıp sınırlarımıza dayan-

masiyle belli olacaktır. Ve böyle bir davranıştır ki Bolşevizmin kaplama çemberine girince yurdumuzu da zorunlu gösterecektir. Bundan dolayıdır ki İstanbul'daki örgütün bir patlak vermesi ve andlaşmalara girmesi temelde yetkisiz olduğundan geçersizdir. Ve kuşkusuz, düşmanların büyük ölçüde saldırısını, sonuç olarak İstanbul'da İtilaf güçleri, Rum ve Ermeni elemanlarının birliğiyle Bolşevizmin iftirası altında islâm halkının pek kötü biçimde baskıyla yok edilmesini ve artık Türk paytahtının Türk tarihinden uzaklaşmasını gerektirecektir. Hatta daha önce paytaht Rumeli yönünden Bolşevizmle değinişse dahi benzer biçimler altında gafletle olacak bir ayaklanış, paytahtı ve islâm halkını benzer tehlikelerin etkisi altında bulunduracaktır. Bu iş böyle olmakla beraber Bolşevik ordularına da ülkemiz katında umursamaz ve kaygusuz davranılmayacak kendilerinin umut ve güvenliği kurma ve korunma ve sınırlarımıza çabuk ve güvenle, eylemle gelmelerini hızlandırmak içinde girişimlerden geri durmamak ve fakat bildirdiğim biçimde hiçbir zaman angajmana girişmeyerek işi manevi ilintilerle yönetmelidir.

İstanbul'daki Kara Vasıf ve arkadaşlarını bu bakımdan uyararak birbiriyle olan meslek ve davranışları ılımlılığı yöneltmek ve kendilerini reddederek kırmamak düşüncesindeyim.

*

Bu sırada Batum'daki Türk subayları, şehirde on bin kişilik silâhlı çıkarabilecek durumda olan Bolşevik eğilimli Türk, müslüman halkın bolşevize edilmesi için Kâzım Karabekir'e danıştılar. O da temsil kurulu başkanı Mustafa Kemale yazdı. Mustafa Kemal de ona gecikmesi vatan hainliğidir diye ivedi bir telgraf çekerek şöyle yanıt verdi:

— Batum ve dolaylarında bolşeviklik ilânı üzerindeki yüksek düşüncelerinize bütünüyle katılırız. Bu düşüncenin hemen uygulanmasına geçilmesi için gerekenlere bildirilmesini ve giriştiğiniz yeni savaşlarda bizim için ya-

rarlı bir güç olarak sürdürülmesine çalışılmasını dileriz efendim.

Temsil Kurulu adına M. Kemal

Kâzım Karabekir, Batum'un bolşevikleştirilmesi için üçüncü tümen kumandanlığına özet olarak şu buyruğu verdi:

— Batum'da bolşeviklik ilânı yurdumuzun geçirmekte olduğu yeni bunalım içinde yararlı olacağından temsil kurulunca da uygun görülecek eylemin hızlandırılması isteniyor (...) hem subayların gönderildiğini ve hem de katımızdan bildirildiğinin ve yönetildiğinin büsbütün gizli kalmasının ve Batum olaylarının vakitsiz Trabzon'a sıçratılmamasının sağlanması.

15. Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

*

1920 yılı Martının ortalarında Kâzım Karabekir'in kolordu subaylarından, erkânı harbiye okulu öğretmen yardımcılarından komünist eğilimli kurmay yüzbaşı Mustafa bey, Trabzon yoluyla Bakû'ya gitmekteyken Rize'de üç bolşeviğe rastladı. Bunlar, Lenin'ce yedi ay önce Türkiye'deki örgütlerle anlaşmak üzere İstanbul'a gönderilmiş üç Kiyef'li komünistti. Mustafa beye pantalon kemerlerinin iç astarına yazılmış, törensel damga ile mühürlenmiş belgelerini göstererek kendilerini tanıttılar. Yüzbaşı Mustafa bey, bunların bolşevik delegesi olduklarına inandı. Bunlarla uzun boylu konuşarak düşüncelerini olduğu gibi not etti. Yığınla notun içinden şu temel düşünceler, göze çarpıyordu.

— Kuvayı Milliye bolşeviklerle ne biçimde davranış birliği yapmak ister?

Kuvayı Milliye bolşeviklere ne gözle bakar?

Kuvayı Milliye, Kafkasya'da ne kerte güç sahibidir?

Türkiyede Bolşeviklik ilân edilirse padişah ve halifiye karşı ne durum alınacak?

Kuvayı Milliye ile görüşmek üzere bir ay önce Moskova'dan bu yakınlarda Ankara'ya giden takma adı Hacı Şeyh Süleyman, gerçek adıyle Kırım emlâk ve arazi komiseri Süleyman İdrisof ile arkadaşı Veli İbrahimof İstanbul'da İngilizlerin sıkı izlemesine uğradıklarından bizimle görüşmeden Şam vapuruyla İstanbul'dan savuştular. Şimdi nerede olduklarını bilmiyoruz. Bu iki kişi Mustafa Kemal'le görüşmeyi başarabildi mi? Sovyetlerle siyasal ilişkilere girişilmek isteniyorsa bizimle birlikte Moskova'ya delegeler göndersin: Batum'daki Türk komünistlerle görüşmek istiyoruz. Kimi salık verirsiniz?

Kurmay yüzbaşı Mustafa bey, beraberindeki görevli subay arkadaşlariyle Batum'daki komünist devrimini başlatmak üzere bir motorla giderken birden bire patlayan hava dolayısiyle Rize'ye sığınmak zorunda kalmıştı. Birinci Kafkas kolordusu Kurmay kurulunda bulunan Mustafa bey, çok yetenekli, güvenilir bir subay olarak biliniyordu. Büyük propaganda yeteneğine sahipti.

6 Mart 1920 günü Rize'ye sığınan yüzbaşı Mustafa beyle arkadaşları biraz sonra fırtınadan kaçan bir başka motorun can korkusuyla kendini kıyıya attığını gördüler. İşte, bu motordan iki Rusyalı bolşevik çıktı, görüştüler. Bunlar iki müslüman Türk bolşevikti. Biri bundan altı yıl önce Rusya'ya geçmiş bir Osmanlı Türküydü. Öbürü ise Kırımın Yalta kasabasından bir Tatar'dı.

İki Türk bolşevik, kurmay yüzbaşı Mustafa beye söyleyeceklerini söyledikten sonra kendilerine herhangi bir ilgi gösterilmediğinden yine motora binerek 16 Mart 1920 günü Batuma yollandı.

Batum müslümanlariyle Türklerin bolşevik yapmak için Kâzım Karabekir'ce görevlendirilen Mustafa beyle arkadaşları da ertesi gün motorla yollandılar.

*

Batumda Bolşevikliği ilân etmek üzere giden Mustafa beyle adamları, orda yedi sekiz bin kişilik bir müslüman bolşevik eğilimlisiyle karşılaştılarsa da burda bin dört yüz kişilik iyi gereçlenmiş bir İngiliz gücü de buldular. Bu birliğin otuz makinalı tüfeği, sekiz topu vardı. Halkın elinde silâh yoktu. Tuapse yoluyla büyük silâh, cephane bekleniyordu. Ancak bunlar geldikten sonra İngilizleri Batum'dan koğmak işine girişeceklerdi. Bu yüzden Mustafa bey, İngilizleri burdan daha çabuk koğmak üzere Türkiye'den beş-altı bin silâh istemek zorunda kaldı. Bu silâhlar verilince İngilizleri birkaç gün içinde Batum'dan atabileceklerine inanıyordu.

Kumandanlık bunun üzerine Trabzon istihkâm parkında Ruslardan kalmış bir ateşleme makinasiyle bir ölçek fünyeyi militanlara verilmek üzere Hopaya gönderdi.

Karadeniz kıyısında bundan on ay önceki kızılordunun kalıntılarından örgütlenmiş, hergün biraz daha güçlenen çoğunluğu müslümanlardan meydana gelmiş bir Karadeniz ordusu vardı adına Yeşilordu deniyordu. Bu ordu bütünüyle bolşevik değilse de kilit noktalardaki gizli militanlar onu bolşevizme eğilimli bir durumda tutuyordu.

İngilizler, bu yeşilorduyu ele almışlar, Gürcistan'la Azerbeycanla birleştirerek Bolşeviklere karşı bir Karadeniz barajı yaratmağa çalışıyorlardı. Ne var ki bunu da pek başardıkları söylenemezdi. Yeşilordunun kolbaşısı Novorossisk'e on beş kilometre ötedeydi. Yeşilordu, Armadir dolaylarından alınacak bolşevik güçlendirme birliklerini bekliyordu. Bu güçlendirme birlikleri gelir gelmez Novorossisk üzerine yürüyerek bunu ele geçirecekleri gün bekleniyordu. Yeşilordu Lenin'in son kez yayımladığı ortaklaşa dayanış programını benimsemişti. Bu da onun kızılordularla birleştiğini kanıtlıyordu.

İşte, bu sırada Batum'da saklanarak tehlikeli bir militan yaşayışı geçiren Mustafa bey ile arkadaşları, Türkiye'den silâh gelmeyince bütün umutlarını bu Yeşilorduya bağlamışlardı. Ondan alacakları silâhlarla hemen dav-

ranacaklar, Denikin ordusunun döküntüleri, Fransız, İtalyan güçleri Batum'a ayak basmadan önce bolşevikliği ilân ederek Kafkas geçitlerine yaklaşmakta olan kızıl orduyla hemen bağlantı kuracaklar, böylece Kuvayı Milliyeye kuzeye doğru bir yardım, umut kapısı açılmış olacaktı.

Beklenildiği gibi 24/25 Mart 1920 gecesi Kızılordu birlikleriyle birleşen Yeşilordu, Novorssisk üzerine yürüyerek general Denikin'in bu son sığınağını da elinden almış, bolşeviklerin eline pek çok tutsak, silâh cephane geçmişti.

Artık, Kafkasyanın Hazer denizi, Karadeniz kıyıları baştan başa Kızıl, yeşilorduların egemenliği altına girmişti.

Otuz bin kişilik Denikin ordusu döküntüsü Gürcistan'a kaçmış, büyük rütbeli bütün subayları Batuma sığınmıştı. Denikin, İstanbul'a kaçmıştı.

Batum'da bu zafer üzerine Türk militan subaylarının yönettiği devrimci komiteler, İngilizlere karşı mitingler yapmağa başladılar.

17 Nisan 1920'de şehrin her yanına bolşeviklerce bildiriler asılarak İngilizlerin hemen Batum'u boşaltmaları, yoksa doğacak kötülüklerin sorumunun onların olacağı bildirildi.

Kurmay yüzbaşı Mustafa beyle buyruğundaki subaylar, Batum'dan yol bularak Bakû'ya geçtiler; orda Ali beyin (Enver paşa) bilgisi, direktifi altında ilk Türkiye komünist partisini kurdular. Bunların başında Halil paşa, Türkiye devrimci geçici hükümetinin (Karakol örgütünün) yetkili delegesi Baha Sait bey doktor Fuat Sabit bey, Küçük Talât bey vardı. Bir yandan da kuvayı milliyeci olan bu Türk aydınları, böylece yarı törensel bir örgüt içinde toplanarak Sovyetlerle Kuvayı Milliyeci Türkiye arasında bir yardımlaşma bağlantısı kurmanın peşindeydiler.

Bakû'da ilk Türkiye Komünist partisinin kuruluşu, biraz da Kâzım Karabekir'in bilgisi, korumasiyle olmuş gibiydi. Mustafa beyden Trabzon'daki üçüncü tümen

kumandanlığına gelen taze haberleri, hemen Kâzım Karabekir'e aktardı. O da Rüştü beye buyruk göndererek Türkiye Komünist Partisinin hemen müsavatçı Azerbaycan hükümetiyle ilişki kurarak Türk Kuvayı Milliyesine altın, para yardımı sağlamasını istedi. Hasankale'nin doğusuna Azerbaycan, bolşevik Rus uçaklarının inebileceğini, bir kolaylık olarak bildirdi.

Kızılordu 28 Nisan 1920 günü olaysız Bakû'ya girdi. Türkiye komünist partisi, Rus Bolşevikleriyle doğrudan doğruya temasa geçildi.

Dört bin bolşevik Kırgız askeri, Taşnak Ermenistan üzerine yürümek üzere hazırlanmağa başladı.

Kâzım Karabekir, Bakû'da kurulmuş olan Türk komünist partisiyle doğrudan doğruya ilişki kurarak 5 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye'nin en yeni siyasal olayları üstüne bilgi verdikten sonra Azerbaycan hükümetinden Kuvayı Milliye hükümeti için alınacak borç paraya değinmiş, Moskova'ya gitmek üzere hazırlanan özel bir Türk delegeleri kurulundan haber vermişti.

Kâzım Karabekir, yine 5 Mayıs 1920 de Ankara Büyük Millet Meclisine yazdığı yazıda şöyle diyordu:

— (...) Bakû komünist partisi aracılığile Moskova Bolşevik Şurasına sunulacak yüksek meclisin önerileri Trabzona verilmiş ve gereken tedbirler yapılmışsa da Bolşevik ordusunun olaysızca ve hoş karşılanarak Azerbaycan'a girmesinden doğan yeni durum üzerine Batum ile Bakû ulaştırması İngilizlerce kapanmıştır. Bu yolla gönderilecek yazılar bu kez Beyazıt ve Nahcivan yoluyla ve on birinci tümene seçilmiş seçkin subaylar eliyle dahi gönderileceğinden buna ilişkin tedbirler de alınmıştır. Ancak, Azerbaycan'a giren İslâm ordularının bir bölümü Karabağ üzerinden Ermenistan'a karşı yürüyüşe hazırlanmakta olduğu Erivan bölgesinden belgeli olarak bildirildiği gibi son bilgilere göre Gürcistan Bolşeviklere karşı seferberlik yaptığından Azerbaycan cephesinden türlü bolşevik güçlerinin Gürcistan sınırlarına yöneldiği de anlaşılmaktadır.

Bu olayların doğuşu ve geçişi bizi belki de yakın zamanda islâm bolşevik orduları birlikleriyle birleşerek zorlayacaktır. Bundan dolayı Moskova'ya gitmek üzere çabucak hazırlanmasını önerdiğim büyük ve karışık güçlü kurula bir kez daha dikkatinizi çekmek isterim. (...) yarın Bolşevik orduları sınırlarımıza doğru gelirken ve Türkiye'nin alınyazısı ve gelecekte insan oğlunun kurtuluşu adına yapılacak görüşmeler sırasında islâm orduları birliklerine dayanarak ya da Anadolu'da yeniden İngilizlere karşı açılmış olan savaşlara katılmak amaciyle Enver, Talât, Cemal paşalarla arkadaşları ve yine Halil ve Nuri paşalar gelirlerse bunlar ne biçim karşılanıp benimsenecektir? (...) O halde bu kişiler gelir ve onlar da bu kez onurlarını yeniden kurmak adı altında yeni bir öç sevdasına düşerek işe karışmak ve hatta baş olmak ve daha bayağısı da komite akımlarını coşturmak isterlerse ulus bunu ne biçim karşılayacak ve koruyacak ya da hoşgörecektir? (...) Şimdi dışardaki paşalarımız bolşevik akımı diye yurdumuza girerlerse o zaman dış ve iç düşmanlarımızın suçlamaları, artık tanıksık olarak dünyanın gözü önünde meydana gelebilir. (...) Bununla birlikte dışarda olan bu kişilerin onurunu kırmamak ve onları umutsuz düşürmemekte çıkarımız gereğindedir.

*

Türkiye Komünist Partisinin iki lideri Halil paşayla doktor Fuat Sabit bey, Anadolu devrim hükümetinin sorunlarını anlatmak, para, silâh yardımı sağlamak üzere 1920 Mayısının sonlarında Moskovaya gittiler. Bolşevik liderleriyle görüştüler. Türkiye'nin durumu üstüne bilgi verdiler.

— Sovyet Rusya ile ilişki kurmak Anadolu devrim hareketinin amacıdır, dediler. Bizim görevimiz ve yetkimiz, bu ilişkiyi kurmak değil, Anadolunun durumunu açıklayarak bunun tabanını hazırlamaktır. Bu ilişkilerin temellerinin tanımlayıp belirlenmesi her iki yanın direktifini taşıyan yetkili kişiler aracılığiyle olur. Bunları ta-

şıyarak Anadolu'ya gidecek bir Sovyet Cumhuriyeti delegesiyle ilişkilerin biçimi ve genişliği üstüne görüşülebilir.

Yalnız, bu ilişkilerin kendiliği üstüne durumdan esinlenerek kişice kanılarını da bu konuşmaya kattılar.

Hariciye komiseri Çiçerin:

— Anadoludaki ulusal davranışa yardım etmek amacımızdır dedi. Bolşevizmin kendiliği toplumca devrim olmakla birlikte doğuda ulusal devrimleri tutmak ve ona yardım etmek prensibini benimsedikçe de bu da sınırlıdır. Örneğin, Afgan'daki ulusal davranışı destekliyor ve güçlendiriyoruz. Amanullah Han'a yardım ediyoruz. Ne var ki bu silâhların yarın bize karşı kullanılmayacağına güvenemiyoruz.

Fuat Sabit bey, bunun üzerine Anadolu'daki ulusal davranışın ne gibi gereksinimlerden doğduğunu, Türkiye'nin tarihçe ve toplumca durumunun Avrupa'dan pek başka bir şey olduğunu anlattıktan sonra şöyle konuştu:

— Anadolu'daki ulusal davranış ruhu, batıdaki sınıf davranışının ruhundan başka bir şey değildir. Yalnız, zulüm ve baskı etkenleri doğuda başka olduğundan dolayı özgürlüğü kurtarış etkenleri de başka biçimde belirir. Batıda bir yanda kapitalizm ve emperyalizm saltanatını kurmak uğruna istilâ siyaseti izleyen bir sınıfla bunun baskısı altında inleyen başka bir sınıf olduğundan devrim, sınıf niteliğinde oluyor, (...) Yüz yılın düşüncesiyle uyuşmuş serüvenci siyasetlerin Anadolu devrimcileri arasında yeri yoktur.

Çiçerin, bu anlattıklarını bir rapor olarak kendisine vermesini dilediğinden Fuat Sabit bey de bunu yazarak ona verdi, bir suretini de Trabzon'da üçüncü tümen kumandanı Rüştü bey eliyle Türkiye Büyük Millet Mecisine gönderdi.

Halil paşayla Fuat Sait beyin başvurması üzerine.

Sovyet hükümeti, Anadolu devrimlerine yapılacak yardımı ilk elde bir milyon altın lira, altmış bin tüfek, (yirmi bin Rus, yirmi bin Fransız, yirmi bin İngiliz) be-

her tüfek için üç bin fişek, yüz on iki top, on ağır top olarak öngördü.

*

Bu sırada İbrahim, Hulusi adlı iki genç subay, Trabzon, Batum, Bakû yolunu izleyerek Moskova'ya vardı. Mustafa Kemal paşanın mektubunu Lenin'e sundular. Bu mektup Halil paşayla Fuat Sabit beyin istediği yardım biçimini desteklemekle birlikte bir de Sovyetlere Kafkasya'da askerce yardım öneriyordu. Sovyet devlet adamları, bunu gereksemediklerini söylediler.

Bu görüşmeler sırasında Cemal paşa, Bahattin Şakir, eski İstanbul polis müdürü Bedri beyler, Almanya'dan, Talat paşanın yanından Moskova'ya geldiler.

Mustafa Kemal paşanın kendilerile haberleştiğini, Mustafa Kemal paşa adına Sovyet hükümetiyle görüşeceklerini, yalnız son sözün Mustafa Kemal paşaya özgü olduğunu söylediler. Bu arada temel amaçlarının da doğuda çalışmak olduğunu açıkladılar.

Fuat Sabit bey onlara:

— Anadolu devrimi, İttihat ve Terakkiden ayrı bir şeydir. Eğer siz Anadolu adına iş görürseniz İttihat ve Terakki ile bu devrimin bir olduğu kuşkusu uyanır ve bunun dürum üzerine iyi ya da kötü etki yapacağı üstüne ben hüküm veremem.

Deyince Cemal paşa:

— Benim kişisel kanılarım, Anadolu devrimi düşüncesiyle uyuşmaktadır,

Dedi.

Bu kanılarını, düşüncelerini Mustafa Kemal'e bildirmek üzere yazıp hazırladı. Cemal paşa grubu, arkadaşlar arasında böyle konuşmakla birlikte Sovyet liderleriyle görüşmek üzere pek ivedi davranmadılar.

İbrahim, Hulusi beyler, Sovyet liderleriyle görüştükten sonra geldikleri yoldan geri dönmek üzere hazırlan-

dılar. Sovyetler, onların yanı sıra bir ölçek altın göndermek istedilerse de denizdeki büyük tehlike düşünülerek bundan vazgeçildi.

Fuat Sabit bey, ilk yardım kafilesiyle Türkiye'ye döneceğini, Türkiye'ye gidecek Rus delegesinin Türk dostu, Türkiye sorununa önem verecek bir kişi olmasını istediğini, böyle bir adam aramakta olduğunu Türkiye'ye gidecek rapora yazdı. Böyle geçici bir delege bulunacak olursa İbrahim, Hulusi beylerden hemen sonra Bakû-Tiflis-Kars yoluyla, yanında ilk posta olarak yüz yirmi bin altın lira ile Türkiye'ye gidecekti. Bundan sonra yardımlar böyle ufak partilerle yurda sokularak Kâzım Karabekir'e verilecekti. Fuat Sabit bey, Ordunun yevgisi için de ayrıca erzak vb. sağlayacaktı.

Sovyetlerin elinde pek çok mücevharat, altın stoku olduğu halde yolların güvensizliği yüzünden göndermekten çekiniyorlardı.

*

Fuat Sabit bey, Avrupa'nın Amerika'nın sosyalist çevrelerinden Moskova'ya gelmiş bir yığın gazeteciye, düşünce adamı'na Türk devrimci kımıltısı üstüne bildiriler verip duruyordu. Bununla da anlıyordu ki insancıl dâvalara karşı gözleri, kulakları açık olan dünya sosyalizmi, Türkün dâvası üstüne hiçbir şey bilmiyordu. Yalnız elinde istatistik verileri olmayan doktor burda birçok güçlüklere uğruyordu.

Halil paşayla Fuat Sabit beyin Moskova'ya vardıkları günlerde İngiliz Trade - union işçi delegeleri de gelmişti. Sovyet hükümeti, bu İngiliz işçilerine çok parlak bir karşılayış töreni yaptı. Buna Halil paşayla doktor Fuat Sabit bey de çağrıldı. Hemen ertesi gün Moskova'nın kocaman Opera tiyatrosunda unutulmaz bir toplantı yapıldı. Sovyetler Birliğinin bütün işçi delegeleri burda toplanmıştı. Fuat Sabit beyin sanısına göre elli bin kişi vardı. Lenin, Stalin, Zinovyef, Kamenef, Karl Radek gibi

birçok Sovyet ileri gelenleri, özel localarındaki yerlerini almışlardı. İngiliz işçi delegeleri, sahneye çıkıp kardeşlik nutukları çektiler, tiyatroyu yıkan bir alkış tufanı kulakları sağır etti. Sonra, Sovyet işçi örgütleri delegeleri sahneye çıkarak dostluktan, kardeşlikten, emperyalizm düşmanlığından uzun boylu sözettiler. En sonra, doktor Fuat Sabit bey Türk Komünist Partisi delegesi olarak Türk köylüsü, işçisi adına konuşmak üzere sahneye çıkarken bütün Sovyet işçi delegeleri onu büyük bir coşkunlukla, sevgiyle alkışladılar. Doktor, alkışlar bittikten sonra nutkuna şöyle başladı:

— Yoldaşlar,

Bir toplantıda bulunuyorum ki orada mazlûmları zulümden kurtarmak uğruna çalışan, insanlar hakkında haksızlığı kaldırmak ve kardeşliği kurmak isteyen mert insanların vekilleri toplanmıştır. Karşımda dünyadaki zulümlerin başı olan kapitalizm ve emperyalizme karşı üç yıldan beri tek başına döğüşen, sellerle kan akıtan ve en sonra başarıya erişmiş olan kahraman Rus işçisi ve köylüsünü temsil eden soylu yürekli insanlar var. Sonra, kendilerini sevinç ve saygıyla karşıladığımız İngiliz işçi delegeleri var. Ünlü konuklara içtenlikle hoşgeldiniz der ve kendilerine ortak işte başarı dilerim.

Doğunun ve batının işçi temsilcilerinin toplandığı bu tarihsel toplantıyı kutlar, burada mazlum Türk işçisi ve köylüsünün davâsını açmaya ve bu nokta üstünde açıklama yapmaya müsaadenizi dilerim.

Yoldaşlar! Dünyanın en büyük faciası, bugün Anadolu köylü ve işçisinin başında oynanıyor. Avrupa kapitalistleri, kendi yurtlarında uyanan işçi kamuoyu karşısında yenileceklerini anlıyor ve Türk proletaryasını, kara halkını işletmek istiyorlar. Türkiye'yi her ülke kapitali için istilâ bölgesine ayırıyorlar ve oraları işgal ediyorlar. Bu amaçlarını meşru bir biçimde yapmış görünmek için doğuda kapitalin ajanları olan Ermeni ve Rum sorununu ileri sürüyorlar.

Yoldaşlar, ben bu sorunu kapitalistlerin kışkırtma-

larından ve törensel ajanlardan değil, yalnız olarak incelemelerini saygıdeğer temsilcilerinden dileyeceğim.

Yalnız, birkaç sözcükle göstermek isterim ki Rumlara vermek istedikleri İzmir vilâyetinde Rum nüfusu yuvarlak sayı, yaklaşık olarak yüzde onbeş - yirmi ve doğu vilâyetlerinde Ermeni nüfusu yüzde on - onbeşi geçmiyor. Rum ve Ermeni istilâcılarının görevlerini kolaylaştırmak için hükümetin ve ordunun elindeki silâhı topluyorlar ve silâhlı Rum asker ve çetelerini yurda sokuyorlar. Doğal olarak bunu yığınla Türkleri öldürme izliyor.

Yoldaşlarım, İzmir trajedisi, bu doğruyu anlatmaya yeter. Kendileri ele geçirmek istedikleri yerleri ise sosyalist kamuoyu önünde işgallerini haklı göstermek için bir sorun çıkarıyorlar. Kilikya sorunu buna tanıktır. Size diyemem ki Ermeniler Türkiye'de zulüm görmediler. Ne var ki bunun sorumlusu Türk proletaryası (Kara halkı) hatta Türk ulusu değildir. Kuşkusuz, Osmanlı hükümetinin bunlarda suçu vardır. Yalnız, olayların kaynaklarına dek analiz uzatılırsa bunun yine istilâya taban hazırlamak üzere emperyalistlerce yapılan kışkırtmalarla olduğuna kuşku kalmaz.

Yoldaşlar, Türk işçileri ve köylüleri, kanıktır ki İngiliz işçi çevreleri, yapılan işlerden habersizdir ve umarım ki doğruyu öğrenince hükümeti katında bu «müdahale ve işgal» siyasetine ve üzücü olaylara son vermek için gücünü kullanacaktır. Ve bekler ki bütün dünya işçileri ve özellikle Rus işçileri, başladığı varlık ve kurtuluş kavgasında kendisine kardeş yardımlarını esirgemiyecektir.

Fuat Sabit bey, nutkunu bitirip te sahneden inerken bir alkış koptu. Fuat Sabit bey, sahneden indikten sonra İngiliz kurulu başkanı, kâtibini göndererek onunla görüşmek istediğini bildirdi. Ertesi gün Rus gazeteleri nutkun özetini yayımladılar. Aslının çevirisi ise Dışişleri komiserliği dergisine konulmak üzere alındı.

*

Kuzey Kafkasya'dan dönen iki istihbarat subayı, İs-

mail Hakkı ile Aziz beyler, 1920 ağustosunun başında Kâzım Karabekir'e Sovyetlerle anlaşma olanakları üzerinde kolaylıklar gösteren önemli haberlerle yüklü bir rapor sundular. Bu raporun son paragrafı şöyle diyordu:

— (...) Bolşeviklerin gerek birlik durumunda bulunsun ve gerekse bulunmasın Bolşevik prensiplerinin Türkiye'ye gireceği muhakkaktır. Bolşevik prensiplerinin cahil halklarda pek çok yıkım yaptığı denenmiştir. Özellikle Türkiye gibi felâket içerisinde ve düşman karşısında bulunurken ayrıca bolşevik prensiplerinin yıkımına uğraması, yıkıma en çok bütün yurtla birlikte subayların uğraması acıklı sonuçlar doğurur.

Bundan dolayı Bolşevik prensiplerini iyi incelemek ve bu düşüncenin nerelerden ve ne biçimde girmesi gerekeceğini belirlemek ve belli etmek, Bolşeviklik prensiplerini yurdun bugünkü din ve toplum durumuna göre değiştirerek almak zorunludur. Bunun için en önemli merkez Trabzon'dur. Bolşevik çalışmalarını izlemek, incelemek ve yönetmek üzere siyasal, güçlü bir çalışma kurulunun Trabzon'da bulundurulmasını kesinlikle gerekli sayıyoruz.

İsmail Hakkı — Aziz

Mustafa Suphi bey, 1920 yılının nisan sonlarına doğru bir iki içten arkadaşıyle Moskova'dan Bakûya gitti. Sovyet liderleri onu iyi tanıyorlardı. Sibirya'da tutsak Türk subaylarının yardımıyle örgütlediği devrimci güçlerle çarlığı yeniden diriltmek amaciyle kocaman sürülere kumanda eden Amiral Kolçak'a karşı çarpışmış, onun yenilerek yere serilmesinde, Türkistan'ın bolşeviklestirilmesinde önemli rol oynamıştı. Sovyet rejiminin yerleşmeğe başlamasiyle Mustafa Suphi beyle arkadaşları Orta Asya Türkleri arasındaki çalışmaları sırasında Türkiye Komünist Partisini kurdular. Sonra, oralardaki görevlerini bitmiş sayarak zincire vurulmuş Türkiye'yi kurtarmak amacıyle Türkiye sınırlarına doğru yola çıktılar. Kimisi Bakû'ya gelip hızla örgütleme işine başlarken Mustafa Suphi

beyle bir iki arkadaşı Partisinin alınyazısı üzerinde görüşüp bir statü hazırlanmasına çalıştı. Bir karara vardıktan sonra Bakû'ya vardığında İttihat ve Terakki kodamanlarının kimi devrimci subaylarla bir Türkiye Komünist Partisi kurmuş olduğunu gördü.

Mustafa Suphi bey, Bakû'ya gelince Sovyetler onu ve partisini şehrin en büyük, en güzel konaklarından birinde yerleştirdiler.

Mustafa Suphi bey, Bakû'ya gelip te Türkiye üstüne söz söylemek, örgüt yapmak hakkına sahip bir tek kişi olduğunu gösterince ilk kurulan İttihat ve Terakkici Komünist Partisinin bütün üyeleri, Bakû'yu bırakıp Batum'a kaçmak zorunda kaldılar.

İttihatçılar, burda bile eski öç duygularını rahatça taşıyabiliyor, İstanbul'da vaktiyle kendilerine karşı yazı yazmış olan dilci Ahmet Cevat beyi yok etmekle korkutuyorlardı. Mustafa Suphi bey gelince, bu tehdidi savuran küçük Talât bey, meydanda görünmez olmuştu. Şundan ki Mustafa Suphi bey, onların 1941 yılında Sinop kalesine sürgün ettiği İstanbul'un Fransa'da üniversite bitirmiş sosyalist eğilimli gerçek aydınlarından biriydi. İttihat ve Terakkicileri ifham gazetesindeki yazıları, konferanslarıyle durmadan yerdiğinden dolayı birçok muhalifle birlikte yakalanıp apar topar Sinop'a sürülmüş, ordan da bir kayıkla çarlık Rusya'sına kaçmıştı. Ne var ki onlar karaya çıktıktan pek az zaman sonra birinci dünya savaşı patlamış, Mustafa Suphi bey de savaş tutsağı sayılarak uzak Sibirya şehirlerinden birine sürülmüş, orda sonra arkadan gelen binlerce Türk tutsağıyle korkunç, ölüm yüklü yıllar geçirmiş, 1917 devrimi patlayınca — Fransa'da üniversite eğitimi yaparken çağın en parlak sosyalist hatibi ve lideri olan Jean Jaures'in düşüncelerine kapılarak sosyalist olduğundan — hemen Rus bolşeviklerinin yanı başında silâha sarılarak çarcılar, gericilerle çarpışmağa başlamış, birden bire devrimcilerin gözünde önemli bir adam olup çıkmıştı. İşte, Sovyetler, o zamandan beri ona karşı duydukları yakınlığı, güveni şimdi de sürdürüyor, onu Türki-

ye'de sosyalist devrimini gerçekleştirecek tek adam olarak tanıyorlardı.

Mustafa Suphi bey, Bakû'ya ayağını basar basmaz ilk iş olarak önceki iki hizipli Komünist Partisini temizleyerek büsbütün kendi yönetimi altında bir parti durumuna getirdi. İlk partinin sol kanadı zaten kendi adamlarından meydana gelmişti.

Sonra, Orta Asya'da, Sibirya'da kendisiyle birlikte amiral Kolçak'ın çarcı, gerici güçlerine karşı çarpışan güçler için görev almış bütün tutsak Türk subaylarını toplayarak Rusya içlerinde yitip gitmiş on bin Türk askerinden Bakû'ya gelmekte olanları örgütleyip ilk elde bir «kızıl Türk Alayı» kurmağa başladı. Daha önceki İttihatçı renkteki Komünist Partisiyle birkaç kendi arkadaşının başlattığı bu işi çabucak elle tutulur, gözle görülür bir varlık durumuna getirdi. Kızıl alayı bütün silâhlanmış, gereçlenmiş olarak Türkiye'ye götürecek, bağımsız bir güç olarak Yunanlıların karşısına dikecekti. Böylece, Türkiye Komünist Partisi, Türkiye'nin kapısından içeri girerken salt bir propaganda aracı olarak girmeyecek, arkasında dayanacağı bir silâhlı güç te bulunacaktı. Bu, daha çok senbolik bir güç olacak, gerektikçe Sovyet Türklerinden tümenler getirip Yunan'ın karşısına dikecekti. O, kızıl alayı böyle örgütleyedursun, Halil paşa ise karışarak bütün tutsakların zorla alaya alınmamasını, isteyenlerin, yaralı, sakat olanların hemen Türkiye'ye dönmesini söyledi. Şimdilik elde bin kişilik bir güç bulunuyordu. On bin Türk tutsağından en aşağı beş binin karlı - buzlu, çok uzak, araçsız Sibirya ülkesinden batıya ulaşmağa çalışırken açlıktan, yoksulluktan, türlü hastalıklardan kırılıp gittiği sanılıyordu. Gelse gelse Bakû'ya ancak üç dört bin kişi daha gelebilirdi.

Mustafa Suphi bey, kızıl alayı güçlü Türk subaylarının buyruğunda daha önceden Nahcıvan'a doğru yola çıkarak bütün Türk Komünist Partisi kurucu üyeleriyle Türkiye'ye gitmeğe hazırlanıyordu. Bugünlerde Kars üzerinden Türkiye'ye gitmeğe hazırlanan Türkiye'nin Sovyet

büyükelçisi Medivani yoldaşın kalabalık kafilesine katılıp gidecekler, kızıl Türk alayı da yollardaki karlar kalktıktan sonra Kars'a varacaktı. Şundan ki yollarda kalın kar tabakalarından başka Taşnak Ermeni silâhlı grupları da kaynıyordu. Hem kara kışla hem de bunlarla çarpışarak Türkiye'ye giderken yollarda kar gibi eriyebilirlerdi. İlk yaz aylarında Ermenilerle çarpışmak daha kolay olurdu.

Mustafa Suphi bey, Türkiye'ye ellerini kollarını sallıya sallıya girilemiyeceğini iyi biliyordu. Mustafa Kemal, Enver, Cemal, Halil, Talât paşaları ulusal dâvaya burunlarını sokarak karıştırmasınlar bahenesiyle Türkiye sınırlarından içeri sokmuyordu. Bundan dolayı içeri girmek için ona başvurmak gerekiyordu. İçeri girmek için izin istemek, Türkiye'de komünizm çalışmalarına yer olup olmadığını anlamak üzere çok değerli silâh arkadaşlarından, Türkistan'da iki yıl maarif komiserliği yapmış olan üsteğmen Süleyman Sami beye Mustafa Kemal'e ünleyen bir mektup vererek Trabzon'a gönderdi. Üçüncü Kafkas tümeni kumandanı Rüştü bey, mektubu Mustafa Kemal'e telgrafla iletti.

Mektup şöyle diyordu:

— Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal paşa hazretlerine,

Süleyman Sami yoldaş eliyle gönderilen mektubumuz kapsamı gerek Rusya'daki örgütlerimiz gerekse üçüncü Enternasyonal çevrelerinde güzel etki yapmış, mazlum yurt ve halkımızın da tutsaklık ve yoksulluktan kesin olarak kurtulmasına değgin ortaklaşa amaçlar, elbirliğiyle çalışılması hususundaki diretimimiz güç kazanmıştır. Bunun da tasarıdan eyleme geçmesi için Türkiye'de yer yer ve hemen kendiliğinden doğmağa başlayan komünist örgütlerinin kanunlu bir biçime sokulması gerekir. Gerek bu işi sağlamak ve gerekse genellikle ilişki kurmak üzere zatıâlilerinin de önerisi veçhile geniş yetki taşıyan kurul bugünlerde katınıza ulaşmak üzere yola çıkmağa hazırlanmaktadır.

Kıyam ordularının doğu cephesindeki başarılı savaş-

ları, burada güzel etki yaratmış ve ancak son zamanlarda sizin katınızdan hiçbir bağlantı ve ulaştırma kuryesinin de gelmemesi dikkati çekmiş olduğundan dolayı durumu incelemek ve daha güçlü ilişkiler kurulmak üzere Medivani yoldaşın başkanlığı altında bir kurul o yana yola çıkarılmıştır. Ermeni sınırları aşırı yapılan sözü geçen savaşlar dolayısıyle kamuoyunda meydana gelen kimi ikircikllenmeler bildirimiz sayesinde dindirilmiş ve bu savaşlardan Ermeni işçi ve köylü halkının zarara uğramayacağı, amaçların ise arada Antanta acentalığı ederek birçok kötülük ve cineyetten çekinmeyen Taşnak hükümetinin tedibine değgin bildirilmiştir.

Katınızdan da yapılan bu bildiriler, kamuoyuna güzel etki yapmış olmalı ki Türklerin barbarlıkları üstüne eskidenberi yapılagelmiş olan propagandalar, bu kez başgöstermemiştir.

Hatta, Ermeni komünistleri başında Türk savaşlarından yana görünmeseler de savaşın çıkmasında, Anadolu kıyamcıları haklı gösterecek havadisler yayımını sürdürmektedirler.

Herhalde «Ermeni öldürü»sü biçiminde Rusya ve Avrupa proletaryasının düşüncelerini Anadolu savaşlarına karşı kaldırabilecek olaylara yol açılmıyarak bizim de yalancı çıkarılmamamıza ricayı gereksiz sayıyoruz.

Vrangel'in başarısızlığı, Anadolu'nun ise batı ve doğu cephelerini güvene kavuşturması üzerinde İngilizlerin de Büyük Millet Meclisi hükümetiyle anlaşma ilişkilerine giriştiği yolundaki vaat sor günlerde güç bulmasıyle buna da böyle bir anlaşmanın Anadolu kıyamcılarına şimdiye dek kazandıklarını birden bire yitireceğini, İngilizlerin, Anadolu'yu Sovyetler üzerine yöneltebilecek maddi ve manevi her araçtan yoksun bulunduğu, ancak kıyamcıların Rusya ile daha güçlü ve işlek bir ilişkiye girişmek istediklerini söyledik ki bu düşüncelerde yorulmadığımızı sanıyoruz.

Partimizce Anadolu harekâtına yardım olmak üzere örgütlenişinden daha önce bilgi verdiğimiz Türk Kızıl

alayı üyelerinden ve merkez kurulundan Mehmet Emin yoldaşın kumandası altında yaklaşık olarak üç hafta önce Nahcivan yoluyla Kâzım Karabekir buyruğuna gitmek üzere gönderilmiş ise de bu sırada doğu cephesinin saldırıya geçmesi, Taşnakların Nahcivan yolunu kapamalarına yol açarak askerin Anadolu'ya ulaştırılması mümkün olmamıştır. Ancak, alayımız Kerusi'den başlayarak Pazarçayı'na doğru yaptığı harekât başarılarla sonuçlanmış ve düşman gücünün büyük yitiklerine yol açmıştır. Askerimizden on bir şehit ve yirmiye yaklaşık hafif yaralı vardır. Şimdi kış şiddetle sürdüğünden askerimiz Agram'da dinlenmeye çekilmiştir. Delican yoluyla gönderilmeleri sağlanmak üzere gereken çalışmalar yapılmaktadır.

Büyük Millet Meclisinin Azerbaycan'da temsilcisi Memduh Şevket (Esendal) bey Bakû'ya gelir gelmez başarılı görev görmesi nedenleri sağlanmış ve kendisi tanınmış devrim adamlariyle örneğin son günlerde burada bulunan Rusya Halk Komiserleri (vekilleri) şurası üyesi Stalin yoldaşla tanıştırılmıştır.

Stalin yoldaşla iki saata yaklaşık süren bu görüşme sonucunun Memduh Şevket beyce sunulmuş olduğunu sanmakla beraber iki - üç noktayı buraya eklemeyi gerekli görüyoruz.

Stalin yoldaş, bir kez Rusya Şuralar hükümetinin Anadolu'daki ulusça ayaklanış hareketine, bütün doğu uluslarına uyulacak örnek olacağı bir önemli tarih olayı olarak baktığını ve bu hareketi güçlendirmek için her fedâkarlığı yapmaya hazır olduğunu söyledikten sonra şimdiye dek bütün orada eylemce yardımda bulunamadıysa bunun nedeni Anadolu ile köklü bir iliskinin ancak son günlerde kurulmuş olmasiyle açıklıyor. Öbür yandan Anadolu hareketleri başladıktan sonra kızılordunun yansız kaldığı hakkındaki sözlerin etkili olmadığı, bugün Nahcivan cephesindeki savaşlar önemlice güçleri tuttuğu gibi Kırım işi girer girmez ilk plânda Kafkasya savaşlarına güç verileceği bildirilmiştir. Stalin yoldaş, üçüncü önemli bir sorundan daha sözetti:

Enver paşa ve arkadaşlarının Rusya'da iyi karşılanmaları, bunların kıyamcı Anadolu için çalışmaları koşuluyladır. Kendilerine maddi yardımlarda da bulunulduğuna göre, bunların Anadolu cephesini bozacak, iç anlaşmazlıklar çıkarmaya girişmeleri belkisi var mıdır? Böyle yardımları sürdürmeyi engelleyici bir neden var mıdır?

Memduh Şevket bey, nedenlerini açıklayarak Enver paşayla arkadaşlarına yardımın sürdürülebileceği yanıtını vermiştir.

Buralarda eskidenberi komünist adı altında çalışıp duran Doktor Fuat Sabit beyin Anadolu devrimini milliyetçilikten uzak göstermek koşuluyla — programsız bir çoban hareketi olarak açıklamağa çalışması, temelinde komünistlikle de ilgisi olmaması yüzünden son olarak Bekir Sami beyin birkaç zaman önceki sorusuna dayanarak kendisinin Anadolu Büyük Millet Meclisi hükümetinin Rusya'da elçisi olarak bildirmiş ve bir mühür de kazdırarak Azerbaycan hükümetinin dört milyon rable istemine kalkışması, durumu çirkin bir biçime sokmuştur.

Rusya şuralar hükümeti katında temsilcilik edecek kişinin kıyam hareketlerinde yer almış, militan devrimcilerden seçilmesi uygun olur düşüncesindeyiz.

Orgütümüz, Bakû kongresinde bir program ve örgüt nizamnamesini kabul ile parti durumuna geçtikten sonra yurtta hemen izleyeceği siyaseti belirlemiştir. Türkiye Komünist Partisinin Büyük Millet Meclisi hükümetine, emperyalist devletlerle çarpışmakta bulunduğu sürece bütün gücüyle yardıma ve kargaşalığa yol açacak her türlü aşırılıktan sakınmaya karar verdiği gibi zulüm ve istibdada karşı savaşma duygularının halkın bağrında derinleşmesini sağlamak üzere parti çalışmasına geçmeyi gerekli görmüş'tür ki bunun kanunlu biçimde olması için Büyük Millet Meclisi hükümetince müsaadenin esirgenmiyeceği umulmaktadır.

Türkiye Komünist Partisi üstüne mektubumuzu sunan yoldaş bilgi verecektir.

Emperyalizm tutsaklığından ve Büyük Millet Meclisi

hükûmetinin bu yolda açılan devrim cephesinde onurlu yer tutmağa başarmasını diler ve saygılarını yineler.

Türkiye Komünist Partisi
Merkez Kurulu
Başkanı: Mustafa Suphi
Genel Sekreter: Ethem Nejat

Mustafa Suphi bey, üsteğmen Süleyman Sami beyin Mustafa Kemal'e götürdüğü mektuptan bir ses çıkmayınca bir süre sonra eski Zor mutasarrıfı Salih Zeki beyi Trabzon'a gönderdi. Tümen kumandanı, belli etmeden göz altı ederek onun diyeceklerini şu telgrafla Ankara'ya bildirdi:

Paşa hazretleri,

Örgütümüzün düşüncesi şudur: Dünyanın en hırslı emperyalistlerinin saldırısına uğrayan zavallı Türkiye'yi ve mazlum halkını istilâcıların kanlı pençesinden kurtarmak hususunda devrim hükümetiyle ulusal güçler kumandanlığına her biçimde yardım etmek ve devrim hükümetinin mucizeli manivelâsından yararlanarak bu meşru davâyı bir ayak önce gerçekleştirmek için çalışmamızı yurt içine getirmektir. Böylece, mutlu sonuca daha çok yaklaşılacağı kanısındayız. Savunma gücüne zarar vermemek koşuluyla yurt içinde örgüt yapmak ve yalnızca halkın düzeyini ve yürek gücünü yükseltmeye yarar bilimsel, toplumsal nitelikte propagandalarla toplumsal devrim temellerini hazırlamak ve Türkiye mazlumları ile savunma örgütlerini, uluslar arası dünya devrim örgütü — yâni üçüncü enternasyonal — ile tanıştırarak bunların güçlü yardımını sağlamak suretiyle işe başlayacağız.

Şu kadar ki, bütün bu durumlar arasında yurtta toplumsal devrim temellerini hazırlamakla uğraşacak örgütümüzün nasıl karşılanacağı ve özellikle bugün yurt yönetimi başında bulunan kişilerin örgütümüz üstüne düşünce, düşün ve davranış biçimleri, uluslararası dünya devrim örgütünce de dikkatle izleneceğinden bunların herhangi

bir nedenle aleyhte verilecek yargı ve kararlarının, yurdumuzun gelecekteki yazgısı (kaderi) üzerine etkisi muhakkak bulunduğundan pek karışık olaylara karışmış kişilerin yapmaları muhtemel uygunsuz davranışlardan doğabilecek sorumluluklarla ezilmemek ve — tanrı esirgesin — böylece mazlum her ulusun son kurtuluş silâhı olan devrim gücünün, yurdumuzdaki girişimi dahi bu veçhile bozulup, yurdu o silâhtan yoksun bırakmamak için garanti elde etmek istiyoruz ve kimi arkadaşlarımızla ortaya çıkabilecek bu gibi sorunların, halkın ve devrim adamının gözü önüne konabilecek duruma getirilmesini, bu garantinin gereği olarak görüyoruz.

Devrim hükümetiyle Kuvayı Milliye kumandanlığının bu husus üstüne düşüncelerini ve istilâcılara karşı bizlerle birlikte çalışmak için düşündüklerinin bildirilmesini diliyoruz.

*

Mustafa Kemal gerek Süleyman Sami, gerekse Salih Zeki beylerin mektuplarına doğrudan doğruya yanıt vermeyerek o günlerde Eskişehir'de, Ankara'daki Komünist örgütlerinde harıl harıl çalışan uzun boylu zayıf, inanmış bir Komünist olan Şerif Manatof'u yakalattığı gibi eline Mustafa Suphi beye yazılmış bir mektup vererek Trabzon yoluyla dışarı attırdı. Mustafa Suphi beye yazdığı mektupta kendisine danışılmadan Türkiye'de hiç bir şey yapılamıyacağını, yine de Türkiye'ye gelmelerinde bir sakınca olmadığını bildiriyordu.

*

Bu sıralarda batı cephesi kumandanı olarak Ankara'dan ayrılıp Eskişehir'deki karargâhına yerleşen Ali Fuat paşa, Mustafa Kemal'e yazdığı bir yazıda şöyle diyordu:

— (...) kimlerce ve ne gibi amaçların etkisi altında

yazıldığını genişçe araştırmakta olduğum komünist nizamnamesi dolayısiyle soruşturmamadan çıkan sonuca göre sizin bu örgüt yanlısı olmadığınız sanısı iyice meydanda ise de öbür yandan komünizm akımının törensel olmayarak yurtta yayılmasını arzu buyurulduğunu Meclis üyesi Hacı Şükrü bey söylemektedir. Hatta, burada Eskişehir'de Yeni Dünya adlı bir Bolşevik gazetesi çıkıyor. Bu gazetede Büyük Millet Meclisinin siyasetine karşı açıkça saldırılar görülüyor. Oysa yine bu gazetede başlarında sizin bulunduğunuz kaçamak anlatılarak Büyük Millet Meclisinde Halk Partisi kurulduğu da yazılıyor.

Ali Fuat paşa, bütün bunların ne demek olduğunu Mustafa Kemal'den sormuş, o da ona şu yanıtı vermişti:

— Moskova'daki delege kurulumuzdan alınan 13 Ağustos tarihli rapora göre Ruslarla görüşmeler sürmektedir. Kurul, Rusların malzemece yoksul olduklarından yardım işini görüşmelerde uzatmak eğiliminde olduklarını söylüyor. Yine de buna bakmayarak Halil paşa aracılığıyla karadan üç sandık dolusu altınla bir elçilik kurulu geldiğini, Rusların «harekât» plânlarının ilkönce Lehistan'ı yenmek ve sonra Kırım'da bulunan Vrangel'i yok etmek temeline dayandığını ve o zamana dek doğuda «harekât»a girişemeyeceklerinin anlaşıldığını ve bu durumlardan Bolşeviklerin malzemece pek yoksul olup barışa susadıklarını, hazırladıkları Lehistan seferini başarıyla bitirince batılılarla hemen uyuşmak düşüncesinde bulunduklarını anladık. (...) Bolşevikler aynı zamanda yurdumuzda Bolşevik örgütü kurmak uğruna olağanüstü çalışmalara başlamışlardır. Bakû'ya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları aracılığıyle Türkiye Komünist genel merkezini meydana getirdiler. Bütünüyle Bolşevik düşüncelerine kazanılan saf ve saf olmayan adamlardan deniz kıyısının her noktasına çıkardıkları gibi, içerde de Eskişehir'e ve Ankara'ya dek göndermişlerdir. Bunların amacı, yurtta toplumsal bir devrim yapmaktır.

Bu durumda memleket, doğrudan doğruya üçüncü enternasyonale, yani Rusya'ya bağlı olacağından Bolşe-

vikler hiçbir andlaşma ve yardımı gereksemeden bizi kendilerinden ayrılmış bir duruma getirmiş ve batılılarla siyasal pazarlıklarında daha güçlü bir durum elde etmiş olurlar.

Yurdumuzun düşünce ve devrim yanlısı olan ya da bu perde altında türlü türlü amaçlar peşinde koşan adamları da bu tehlikeleri ayırt etmeksizin Bolşevik örgütünü kolaylaştırmaktadırlar.

(...) Makina başında bizimle haberleşerek sorunu bir sonuca vardırmak üzere Yusuf Kemal bey, Trabzon'a gönderilmiş ve ayrıca malzeme ve paranın denizden çıkarıldığı bildirilmiştir. Bu daha çok umut veren bir durumdur ki Yusuf Kemal bey geldikten sonra kendiliğinden anlaşılacaktır. (...) İngilizler, nasıl içeriyi propagandayla «kısmen» ellerine geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da her şeyden önce iç sarsıntılarla yurdumuzu ellerine geçirmek istiyorlar. (...) açıklamamdan da anlaşılmaktadır ki koşulsuz Rus uyrukluğu demek olan içerden komünizm örgütü, erek dolayısıyle bütün bize karşıdır. Gizli komünist örgütünü bir biçimde durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız.

Mecliste son kez meydana çıkan Halk Zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar, yurtta bir toplumsal devrimin bölük pörçük te olsa gerektiğine inanıyorlar. Bu girişimin tehlikelerini kavrayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, olmadı.

Ne var ki şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program benimsedik.

Hacı Şükrü bey gibi birçok arkadaşlar, gizli olarak başladıkları Yeşilordu örgütüyle oynadılar. Bunu durdurmaları için kendilerini uyardım.

Kendi istediklerini kolaylıkla kabul ettirmek isteyen bir takım kişiler, düzenbazca davranarak komünizm ve örgütü yanlısı olduğumu durmadan yayıyorlar. Fakat, yanlıştır.

Durumum, bildirdiğim gibi, doğu ve batı ile belli bir

sonuca varmadan devrimlerden sakınmak ve sırasında Mustafa Suphi yoldaşa da yazdığım gibi, ne yapılacaksa hükümet aracılığıyle yapmaktır.

Elbette, komünizm ve Bolşevizme açıktan karşı olmayı uygun görmem.

*

Hakkı Behiç, Hacı Şükrü, sonra Tokat mebusu Nâzım beylerin sol düşüncenin biricik süngü gücü olarak düşündükleri, ele aldıkları Ethem beyle kuvayı seyyaresi, Mustafa Kemal'in gözüne diken gibi batmağa başlamıştı. Ethem bey, bal gibi komünizme sürüklenmiş, kendisine Yeşilordunun gerçek başbuğu olarak bakılmağa başlanmıştı. Şu sırada Yeşilordu sözcüğü salt bir perdeydi. Onun arkasında gerçek komünizm örgütü gelişmekteydi. Ethem beyin, bütün ayaklanışları yıldırım hızıyla bastırması, onu birden bire Türkiye'nin en büyük askeri durumuna yükseltmişti. Meclisteki kırk mebusluk Enver paşacı grupla altmışa yakın bir başka grup onu tutup alkışlamağa başlamıştı. Mustafa Kemal'i destekleyen seksen yedi mebusa karşı Ethem beyi yüze yaklaşık mebus destekliyordu. Artık ona Yeşilordunun başbuğu dendiği gibi salt başbuğ da deniyordu. Mustafa Kemal, hele Ethem bey için bestelenip söylenmeğe ve çalınmağa başlamış olan marşa çok sinirlenmişti:

Güneş, ay gibi ülkeyi parlattı
Kahraman Ethem, cihadın senin.
Garbı, cihanı yerinden oynattı
Kahraman Ethem, nejadın senin.

Mustafa Kemal, salt kendisi için yazılıp söylenmesi gereken böyle bir marş karşısında ne diyeceğini bilmeyerek dişlerini sıkıp beklemekten başka bir çözüm kalmadığını görüyordu. Vaktiyle Enver paşa karşısında da çok bekleme egzerzisi yapmıştı.

Ethem bey, şimdiden tedbir alınmayacak olursa Türkiye'yi az zamanda bolşevizme sürükleyebilirdi. Meclis çoğunluğu aldığı gibi Türkiye halkı da ondan yılgındı. Bugün Ethem beye başkaldıracak bir tek insan yoktu. Mustafa Kemal, kendini, dünyadaki ününe bakmayarak, havada buluyordu. Ethem bey, biraz daha güçlü bir iktidar hırsı taşısa hemen onun hakkından gelebilirdi. Bunları düşünen Mustafa Kemal, ilk iş olarak Yeşilordu örgütünü dağıtmağa karar verdi. Ethem beyin ayaklarının altını boşaltmak için bu birinci çözümdü. Sonra, ona büyük destek olan Ali Fuat paşayı batı cephesi kumandanlığından, hattâ askerlikten çekip alarak onun ayaklarını büsbütün yerde kesecekti, yeşilordu gibi büsbütün sağa gitmesi gereken örgüt bile dönmüş dolaşmış, islâmlıktan salt biraz hurma yeşilliği alarak kan kırmızı bir alana kaymış, kendisine yardımcı olacağına karşısında yer almıştı. En içten, en güvendiği milliyetçi arkadaşlar da bu kıpkızıl örgüt içinde sürüklenip gitmişlerdi.

Mustafa Kemal, Yeşilorduyu ameliyat masasına yatırmaya karar verdikten sonra bir akşam, genel merkez üyelerinden Hakkı Behiç, Yunus Nadi, Nâzım bey gibi ileri gelenleri Direksiyon konağındaki bürosunda toplayarak buyruğunu yumuşak tonlarla ortaya attı: Yeşilordu. kontrolden çıkarak zararlı bir durum almıştır. Kapatılması gerekiyordu. Yeşilordu örgütü açık-gizli hücreler olarak ordu birliklerinin içine de girmiş, doludizgin çalışıyordu. Kimi yerlerde Yeşilordu militanlariyle nizami ordu kumandanları arasında olaylar patlak vermiş, kimi kumandanlar Yeşilorduluları tutuklayıp Ankara'ya göndermişler, bunların propagandalarının orduya zararlı olduğundan yakınmışlardı.

Mustafa Kemal, bütün bunları, buna benzeyen birsürü sakıncaları sayıp döktükten sonra Yeşilordunun genel sekreteri eski maliye vekili ve şimdi Kırşehir mebusu olan Hakkı Behiç beyin gözlerine bakarak şöyle dedi:

— Biliyorsunuz ki Yeşilordu Derneğini, Damat Ferit ve İngilizlerin yurt içinde ayaklanışlar çıkarmak ve ulu-

sal hareketi baltalamak için kurdukları «Cemiyeti Ahmediye» nin kamuoyu üzerindeki kötü etkilerini ve kışkırtmalarını yok etmek ve ulusal savaşın ereğini açıklamak uğruna kurmuştunuz. Ben de salt bu amaçla hareketimize yardımcı olmuştum. Ne var ki daha sonraları derneğin asıl amacından saptığını ve devlet içinde özel bir örgüt durumuna gelebilme yeteneğini gösterdiği görüldü. Birçok bölgelerden yakınmalar almaktayım. Bütün bunlardan başka Yeşilordunun dışardan yurda yayılmak istenen karışmanın sembolü ve temsilcisi olduğu propagandası da, ne yazık, almış yürümüş. Ulus birliğinin korunması ve otoritenin salt Büyük Millet Meclisinde toplanması zorunluğu vardır. Bu nedenle derneğin hemen kapatılmasını sizden istiyorum.

Genel merkez üyeleri, Mustafa Kemal'in bu saldırısı karşısında şaşırdılar. Bu kerte dalbudak salmış, insancıl bir örgüt, nasıl dağıtılabilirdi? Sonra ulusal savaşa insancıl yanını veren, işi salt askerce bir kavga olmaktan çıkarıp kanını harcayan halk yığınlarının geleceğini de güven altına almak isteyen bu örgüt, nasıl dağıtılabilirdi? Yeşil orducular, hem şaşırmış, hem de öfkelenmişlerdi. Ulusal kurtuluş savaşı, ulusun canını kurtarabilirse de yarın onun yiyeceğine içeceğine saldıracak türlü düşmandan onu kurtaramazdı. İşte, Yeşilordu, onu, canı kurtulduktan sonra bu gibi tehlikelerden de kurtarmanın peşindeydi. Mustafa Kemal, halkın yarınki kurtuluşu karşısına nasıl dikilebilirdi? Emperyalistleri kapıdan koğsan bacadan gelirlerdi. Onun yurda gireceği bütün deliği deşiği tıkayabilmek için Yeşilordu gibi sosyalist, insancıl, halkçı bir örgütün, büyük dâvanın yanı sıra çalışması güzel bir şey değil miydi?

Sonra, yurt çapında örgütlenmiş, genişlemiş, yayılmış bir dernek, toplumsal bir yürüyüş, bir tek buyrukla nasıl durdurulabilir, haritadan silinebilirdi? Hepsinin kellelerini koyduğu düşünce özgürlüğü ne olacaktı? Devrim denen şey salt cephede düşmanla çarpışmakla mı meydana getirilecekti? Silâh eldeyken yavaş yavaş bütün yur-

dun istediği iyilikler uygulanamaz mıydı? Hepsinin de içi kararmıştı. Sonra Tokat mebusu Nâzım beyle Muğla mebusu, Yenigün gazetesinin sahibi, başyazarı Yunus Nadi bey, Paşaya karşı gelir gibi bir durum aldılar, Yeşilorduyu şiddetle savundular. Hakkı Behiç bey söz alarak şöyle konuştu:

— Paşam, Yeşilordu derneği, bugün yurt içinde ve dışında zatıalilerinin düşünebildiğinden daha geniş biçimde gelişmiş ve örgütlenmiştir. Bu nedenle derneğin alınyazısı üzerinde birdenbire bir karar vermek, ne sizin ne de benim elimdedir. Böyle bir maddi olanak sözkonusu olmasa dahi yine uzun uzun düşünmek gerekir. Şundan ki Yeşilordu, başlangıçta anlamsal bir umut olarak kurulmuştu. Yalnız bugün yüzbinlerce partizanı vardır ve maddi varlık durumuna gelmiştir. Bu hususta ani karar almak çok tehlikelidir.

Mustafa Kemal, kendisinin de ulus gibi sırat köprüsünden geçtiğini bildiğinden işi bayağı bir diktatör gibi değil de yumuşak yöntemlerle çözümlemek isteyerek araya Fevzi paşayı koydu. Fevzi paşa, Mustafa Kemal'i dinledikten sonra kişice dostu olan Hakkı Behiç beyin evine gitti. Yeşilordunun dağılmasının zorunlukları üzerinde tıpkı Mustafa Kemal gibi konuştu, her ne pahasına olursa olsun bu derneğin kapatılmasına çalışacağını söyleyerek bu soruna bütün ağırlığını koyduğunu bildirdi. Hakkı Behiç bey, derneğin değil, sosyalizmin de başını yemek istediklerini yakından bildiği bu iki büyük askere içten bir saygı da duymaktaydı. Bu iki adama duyduğu saygıyı mı yoksa sosyalizmi mi gözden çıkaracağını şöyle bir düşündü. Sonra, razı olur gibi oldu. Fevzi paşaya şöyle dedi:

— Paşam, Yeşilordu, başlangıçta, şimdi açıkça söyleyelim, daha geniş bir erek uğruna kurulmuştu. Olaylar bunun uygulanmasına imkân vermedi. Yalnız özellikle benim kendi tek ereğim yurda hizmet etmekti. Bu bir görüş sorunudur. Madem ki bugünkü olaylar, Yeşilordunun dağıtılmasını gerektiriyor, bunu bütün bir yü-

reklilikle yapıyorum. Bunun için de güvenlik tedbirleri almak gerekir. Birçok yerlerde kapatılmaya bakmayarak çalışmanın sürüp gideceğinden korkuyorum.

Yeşilordu genel sekreterinin yediği yumrukların altında nakavt olmasına aldırış etmeyerek kafaları kızan Yunus Nadi beyle Nâzım bey, yine Mustafa Kemal'i yakalayarak ona yeni önerileri sundular:

— Yeşilordunun yurda çok yararlı çalışmaları vardır. Bunlar, durdurulmamalıdır. Yurdun sosyal dâvalarını, yoksulluğunu, sömürülmesini ancak Yeşilordunun yayılması ve çalışması sayesinde sağlayabiliriz. Salt dışardan gelen düşmana atılacak kurşunlarla bu yurt kurtuluşa ve mutluluğa ulaşamaz. Kapitalistler, mütegallibeler, ağalar eşraf onun başına belâ oldukça yurdun kurtulması düşünülemez. Sizin direktif ve denetlemeleriniz altında eski biçimde olmasa bile bir halkçılık, halka her şeyin başı olan halka gidiş programını çizerek bundan sonra «Halk zümresi» adı altında bu toplumsal davayı yürütmek istiyoruz. Bu halkçılık programı olmadıkça ulusal kurtuluş Savaşı yarım kalabilir. Bu iş, birden bire kanlı bir devrimle olmayacağına göre biz elimizdeki örgütler ve gazetelerimizle halkı yavaş yavaş yetiştirelim. Düşmanı denize döktükten sonra hazırlanmış bir ortamda bir sürü değişiklikler ve devrimler yapmak elimizdedir.

Bu sözleri bir Yunus Nadi bey, bir Nâzım bey alıyor, durmadan Mustafa Kemal'i dostça etkilemeğe çalışıyorlardı.

Yunus Nadi bey, Yenigün'de yazıp savunduğu birçok sosyalistçe düşüncelerini özel olarak Mustafa Kemal'e sunmuş, onu yumuşatmıştı. Mustafa Kemal, taa Sivas kongresi günlerinden beri Türkiye'de sosyalizmi kurmanın gerekliliği üzerinde kendisine uzaktan uzağa birçok mektup yazmış olan Nâzım beyi sevmiyor, ondan çekiniyor, safdışı etmek için de sırasını bekliyordu. Avrupa'da eğitim görmüş olan, bir kaç Avrupa dili bilen, son kerte zeki, kültürlü ufak tefek babayani giyinişli, davra-

nışlı bir aydın olan Nâzım bey, Mustafa Kemal'in Dahiliye Vekili adayı Rafet beyi (paşa) yere vurarak meclisten yüze yaklaşık oy alıp bu makama seçildikten sonra Mustafa Kemal'in salt antipatisini değil düşmanlığını da kazanmıştı.

Yalnız, Yunus Nadi bey, öyle değildi. O taa Selanikten, Mustafa Kemal'in gençlik arkadaşları çevresindendi. Onun sosyalizme inanarak bağlandığını, bunun da gençliğinde çok zor günler geçirmiş olmasından doğduğunu biliyor, bundan da çok görmüyordu. Nâzım beyinse kıpkızıl bir komünist oluşu ona hiç güven vermiyor, onu, iktidara gelir gelmez ilk iş olarak kendisini safdışı edeceğini yediği ekmek gibi biliyordu.

Yunus Nadi beyle Nâzım bey, bütün Yeşilorducular adına yaptıkları bu görüşmeyi kazanarak ayrılmak üzereyken paşadan Sovyetlerle bağlantı kurmak, görüşmek üzere Yeşilordu adına Hakkı Behiç beyin Moskova'ya gönderilmesini de istedilerse de o, bunun için söz vermedi.

Yunus Nadi beyle Nâzım bey, Yeşilordunun kimi koşullara bağlı olarak çalışmasını sürdürebileceği müjdesini götürünce arkadaşları çok sevindiler.

Şimdi, bütün üyelerle liderler bir kenarda kalmış, Yunus Nadi bey, bundan sonra «Halk zümresi» adını alacak olan yeni Yeşilordunun programını harıl harıl hazırlamağa başlamıştı.

Yunus Nadi bey, yine Sosyalist ilkelere dayanarak' programı hazırladı, toplantıya sundu. Kimi sert, dikenli yanları törpülenmiş olmakla beraber program, yine sosyalist bir programdı. Yeşil giynekli bu sosyalistler, yine eskisi gibi doludizgin çalışmağa başladılar. Yunus Nadi beyin Yenigün gazetesi, yine Türk sosyalist devrimciliği üstüne yazılar döşeniyor, Mustafa Kemal'in adından yararlanan binlerce militan, Anadolu'nun genişliği üzerinde yemyeşil bir sosyalizm yayıyorlardı. Gerek bilimci sosyalist ve komünistlerle peygamberin zamanındaki temiz sosyalizmin özlemini çeken müslüman sosyalistler el ele çalışıyorlardı.

(Yunus Nadi beyin bu halk zümresi buluşu, Mustafa Kemal'i de etkileyecek, o, ilerde «Halk partisi» nin temellerini bundan esinlenerek atacaktı.)

Ne var ki Mustafa Kemal'in almakta olduğu yığınla rapor «Halk zümresi» nin de eski Yeşilordudan başka bir şey olmadığını gösterdiğinden bunun dağılmasını istemek üzere kurucuları topladı. Uzun uzun konuşarak bu gibi çalışmaların zamanı olmadığını, davanın parçalanacağını anlattı. Onun eski arkadaşları, Muhittin Baha ile Yunus Nadi onu kıramayarak sosyalizm davasını bırakıp çekilmek zorunda kaldılarsa da ötekiler, küskün küskün çekildiler. Bu küskünlüklerinin altında İlegal çalışmanın hem Mustafa Kemal'e hem de Türkiye'nin korkunç koşullariyle boğuşarak sosyalizmi kurmanın kararı yatıyordu. Aralarına iğreti olarak sokulmuş bütün değersiz saydıkları üyelere derneğin değıldığını söyleyerek az, öz bir üye kadrosuna sahip çıktılar. Bunlar, artık Yeşilordu ya da Halk zümresi adı altında çalıştırılamazdı. Bütün rengi, düşünceleri, parolalariyle bir komünist partisi kurmanın zamanı gelmişti. Nâzım bey, lider olarak kendini benimsetti, gizli bir partiye dönen komünist partisinin adını «Halk iştirakiyun fırkası» koydu. Bu, bütün anlamiyle bir komünist partisiydi. Üçüncü enternasyonalin Türkiye'ye gelen adamlariyle de çabucak bağlantı kurmakta gecikmediler. Ankara'ya gelen Sovyet elçiliğinin ilk basamağıyle açıktan ilişkiler sürdürmeğe başlayan Nâzım bey, Mustafa Kemal'in polisince şiddetle gizlice izleniyordu.

Gerek Nâzım bey gerekse Ethem bey, Mustafa Kemal'in Yeşilorduyu dağıtışının nedenini anlamışlardı. Bu, Kuvayı Seyyareyle onun başbuğunu erek tutuyordu. Sovyet elçiliğinin ilk basamağı, Halk İştirakiyun Fırkasiyle olduğu gibi Ethem beyle, onun güçleriyle de ilgileniyorlardı. Onun elindeki bu seçkin halk ordusunu Türkiye'de sosyalist devrimini yapabilecek yetenekte görüyorlardı. Hükümetle Ethem beyin arasının şeker renk olmağa başladığı bunalımlı bir zamanda Nâzım beyle arkadaşları, Ankara'da kurulmuş olan Halk İştirakiyun

Fırkasının ilk dalını Eskişehir'de açtılar. Ethem beyi Türkiye komünizminin başbuğu (serdar) olarak alkışladılar. Ethem bey de bu adı benimseyerek onlara teşekkür etti. Ethem bey, particilik işlerinde yeni yeni geçerli bir ad olarak kullanılan «genel sekreter»i benimseyerek bir yandan da «Halk İştirakiyun fırkası» genel sekreteri oldu.

Mustafa Kemal, bütün bunlara uzaktan uzağa bakar gibi davranmaktan başka bir şey yapamadı. Yalnız biraz dikkatle dinleyenler onun dişlerini nasıl gıcırdattığını işitebilirlerdi.

Sovyetlerin, gerek Bakû'daki Mustafa Suphi'nin üçüncü enternasyonale bağlı Türkiye komünist partisiyle gerekse Ankara'da ve Eskişehir'de kurulan, Kuvayı Seyyare gibi vurucu asker birliklerine de dayanan Halk İştirakiyun partisi adlı komünist partisiyle ne kerte yakından ilgilendiklerini görerek bunalımlı günler geçirmeğe başladı. Onun yürütmeğe çalıştığı bütün davada oynayacağı kozlar, Sovyetlerin elindeydi. Orada altın, silâh gelmedikçe durum daha da kötüye gidebilirdi. Oysa, şu sırada Sovyetler kendisini bir yana bırakarak Moskova'da Enver paşayla, Bakû'da, Türkiye'de bir çift komünist partisiyle, bu partilerden birinin genel sekreteri olan Ethem beyle ilgileniyorlardı. Bu büyüyü kırmadıkça, Sovyetlere kendisinin de komünizmi hükümetin eliyle, biraz değiştirip yurt gelenekleriyle gerçeklerine uydurarak uygulayacağını göstermedikçe işlerin sarpa saracağını anlamıştı.

Sırası gelmişti: Taa Şişli'deki madam Kasapyan'ın evindenberi Amasya kararları günlerine dek ilân etmeyi, biricik kurtuluş çözümü olarak düşündüğü komünizmi, hiç olmazsa, en yakın, güvenilir dostlar arasında, gizli olarak kuracak, böylece hem içerde hem dışardaki iki komünist partisinin büyüsünü bozacak, hem de Moskova'ya büyük elçi olarak göndereceği Ali Fuat paşanın yanına bu kuracağı komünist partisinin dört te mebus üyesini katacaktı. Bunların başında gidecek olan Tevfik Rüştü bey, bu komünist partisini Moskova'da üçüncü enternasyonale aldırmağa çalışacaktı. Ali Fuat paşaya kendisini kuman-

danlıktan alıp Moskova'ya göndereceği günlerde yazdığı bir mektupta şöyle demişti:

— (...) Gizli komünist örgütünü her biçimde durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız. Yurtta ne yapılacaksa hükümet aracılığiyle yapılmalıdır.

Mustafa Kemal «Türkiye Komünist Partisi» ni kurmağa karar verdikten, Yunus Nadi, Muhittin Baha beyler gibi bir iki gençlik arkadaşını son halk zümresi içinden çekip aldıktan sonra, bir gün, yine Hakkı Behiç beyi yemeğe alıkoydu, ona ilk kez bu işi açtı:

— Behiç bey, dedi, bütünüyle Rus devrimini erek tutan bir komünist partisi kuracağız. Bunun genel sekreterliğini senin üzerine almanı istiyorum. Biliyorsun Rusya'dan gelmekte olan komünizm tehlikesi büyüktür. Buna bir baraj kurup iplerini toparlayamazsak hepimizi sürükleyip götürecektir. Bak, Yeşilorduculara söz dinletebildik mi? Yeşilordu olmasın da halk zümresi olsun, dediler, ona da göz yumdum. Ama, işler eskisinden beter başını almış gidiyor. Nâzım beyle arkadaşları, Ethem beyle kumpas kurmuş yeni bir örgütün peşinde koşmaktalar. Güçlerimizi dağıtacağımıza güzel güzel hükümet çevresinde toplanarak bu sosyal davalara bir akış yolu arasak daha iyi olmaz mı? Ben, düşündüm: Türlü adlar altında ortaya çıkan bütün bu arkadaşların Türkiye'ye getirmek istedikleri şey nedir, komünizm, değil mi? İşte, biz de üstündeki örtüyü kaldırarak bunu gerçek yüzüyle ortaya koyacağız ve törensel bir komünist partisi kuracağız. Memleketin bu attan ürkeceğini söyleyeceksin? Kamuflaj daha tehlikeli değil mi? Yüreklice bu adı ileri attık mı türlü adlar altında gizlenmeğe, halka şirin görünmeğe çalışan bütün sollar, sosyalist komünist ve bolşevikler bizim saflarımıza gelecek, böylece gözümden kaçan ve bizi kaygılandıran yeraltı çalışmaları, su üstüne çıkmış olacaktı. Böylece de ulusca ne yaptığımızı, nereye gittiğimizi bileceğiz.

Hakkı Behiç bey, inanmış batı kültürüyle yuğrulmuş bir sosyalistti. Mülkiye amirliklerinde, mutasarrıflıklarda

bulunmuş, halkın tutucu korkunç yanlarını yakından bilen bir adamdı. Yeşilordu perdesi arkasında gizlenerek çalışmak çok kolaydı. Bu bambaşka bir işti. Burada halkın karşısına bir umacı gibi çıkacak, hem törensel hem de halkça komünist olarak tanınacağından bundan böyle her türlü ayrı parti çalışmalarına paydos etmek gerekecekti. İkincisi de, anladığına göre, bu göstermelik bir partiydi. Buna alet olmak, kendisini gerçek sosyalistler arasında, hem de namuslu kişiler arasında kötü bir oyuncak durumuna düşürecekti. En kötüsü, bu göstermelik partinin yönetimini omuzlarına aldıktan sonra çok uzun zamandır beslediği sosyalizm idealine de bir yol paydos etmek gerekecekti. Onun bütün düşlerini düşüncelerini süsleyen, yaşatan tek etken, buydu. Mustafa Kemal'in hatırı için kendini harcayıp bir posa gibi bir kenara atılacağını düşünerek çok üzüldü. «Bu partinin bizim memlekette ereğine göre bir yönetim biçimi yaratmak bayağı olanaksızken ben bu olmayacak işi yapmağa çalışan bir adam durumuna düşeceğim ve her yandan üstüme yağan yıldırımlara karşı koymağa çalışarak antipatik bir insan durumuna düşeceğim.» Diye acı acı düşündü. Kabul etmese Mustafa Kemal'le arası açılacaktı.

— Paşam, dedi, bana vermeyi düşündüğünüz bu görev çok ağır, çok düşündürücü. Bunu ancak bir yurt görevi yapmak düşüncesiyle kabul ediyorum.

Mustafa Kemal'in sevinçten gözleri parladı. Ona teşekkür etti. Ayrıldılar.

Sonra, Mustafa Kemal'le Hakkı Behiç bey başbaşa vererek bir yazı yazdılar. Bu başyazı olarak Hakimiyeti Milliye gazetesinin 13 Ekim 1920 tarihli sayısında çıktı.

— Rusya'da kanlı devrim, Bolşevik adını taşıyan koskoca bir komünizm devrimi oldu. Türkiye de bu yolda paralel olarak bir yöne doğru gidiyor. Bu yürüyüşün düzenlenmesiyle uğraşanlar için bu devrim olayının bütün ruhunu iyiden iyiye incelemek, onu anlamak ve bu anlayışa uygun bir tutum çizmek gerektiğine göre bugün de Rusya'da gerçekleşen Büyük Bolşevizm devrimi ile Tür-

kiye'de gerçekleşmesini görmek istediğimiz komünizm arasındaki özellikleri incelemek istiyoruz.

Rus Bolşevizmiyle Türkiye komünizmi arasında ve gerek geliş ve gerekse uygulama biçimi yönünden iki büyük özellik göze çarpar: Rusya'da Bolşevizm korkunç bir mutlakiyet yönetiminin ülkenin her köşesine dağıttığı soylular sınıflarının pek ağır baskıları altında doğmuş, yine o baskı altında büyümüştü.

Rus devrimi edebiyatını okuyunuz; Avrupanın başka hiçbir ülkesinde ve hiçbir döneminde bu kerte ateşli ve bu kerte kinli edebiyat daha yoktur. Tolstoy bile, kendisi devrim yanlısı olmadığı halde, yapıtlarıyle Rus yoksulları arasına kinli bir devrim için istemeyerek ne kerteçok tohum saçmıştır. Bir yüz yıla yakın sürüp giden Fransız devrimi yaşayışında dahi Rus devrimi edebiyatına benzer hiçbir şey yoktur. Nedeni de şudur ki o korkunç çarlar istibadı ve soylular saltanatı bir yandan da bilimler ve edebiyat bütün şiddetiyle incelemeleri birlikte yürümüştür.

Bir yandan çarlar baskıları eğemen olurken, öbüryan da Rusyada'da güzel duygular, felsefe ve bilim düşünceleri büyük bir verimlilik ve güçle bütün Rus yaşayışını sarıyordu.

Türkiye'de böyle olmamıştı. Türkiye, dıştan muzaffer olmadığından bütün dünyaya bilim ve san'at verimliliğinin büyük bir güçle yayıldığı dönemlerde bunlarla uğraşamamıştı. Bu nedenle Türkiye'de ne yüksek bilimce felsefece düşünceler ne de derin ve yeni güzel duygular gelişmişti.

Türkiye'de değil bir devrim edebiyatı ulusçu bir edebiyat bile pek yeni, ancak son bir kaç senede kendisini göstermiş, henüz doğmağa başlamıştı. Bu nedenle Türkiye'de komünizm, ulusun ruhundan gelen yakıcı, yıkıcı, kırıcı, dökücü bir devrim biçiminde gerçekleşecek değildir. Şundan ki, bu devrim, doğuşu yönünden, bunu hazırlayacak bir gereksinimden gelmiyor. Bundan başka benzer sonucu doğurmak için ikinci bir neden daha vardır:

Rus devriminin bu kerte sert, ani, hızlı ve altüst edici bir güçle egemen olması için karşısında rastladığı direnmenin de büyük etkisi olmuştur. Eğer çarlık, değil komünistler, rastgele menşeviklere ve hatta terakkiperverlere karşı güçlü örgütlere dayanan bir diretici direnç göstermemiş olsaydı yine bolşevizm devrimi bu kerte hızlı, kahredici, altüst edici olmazdı. Yani, böyle yapmak isteyenler, başarı sağlamak için halktan o gücü alamazlardı.

İkinci bir özellik noktası da şuradadır:

Rusya'da böyle bir devrim yapmağa kalkanların ellerinde çok güçlü bir silâh vardı. Rusya'da köylü yığınlarını yıllardan beri ezip bitirmiş toprak sorunu gibi koskoca bir sorun bulunuyordu.

Devrimi bu kerte hızlı, ani kahredici yapmağa karar verenler, bu silâhı kullandılar. Halk salt bir takım felsefece düşüncelerle bir kurama karşı ayaklandırmaya kışkırtmayarak, onlara pek kolay anlayabilecekleri maddî bir değişiklik ve devrim parolası gösterdiler: «Ayaklanınız, dediler, bugün üzerinde ırgat ve tutsak olarak çalıştığınız bu topraklar sizin olacaktır!»

Halk Tolstoy'un felsefesinden Marx'ın kuramlarından Gorki'nin edebiyatından çok bu topraklar uğruna ayaklandı. Bu topraklara kavuştuklarında da devrimi anladılar ve sevdiler.

Türkiye'yi komünizmin halk yığınları için muhakkak olarak hayırlı olan geleceğine götürmek isteyenler, Bolşevizm kertesinde hızlı ve ateşli bir devrim için, ne Rusya'daki biçimde bir doğuş ve hazırlanış, ne de elde böyle güçlü bir silâh görüyorlar.

Yine, esasen yukarı kattan yönetilmek gereken bu davranış, yüksekten gelen bir mutlak yönetimin (Rusya'da bulunduğu gibi şiddetli ve diretici bir) direnmesiyle karşılaşıyor.

Bu nedenle Rusya'da Bolşevizmin kullandığı devrim yöntemlerini, burada yani Türkiye'de uygulamak istemek kertesinde devrimcilikten haberdar olmayış, düşünülemez.

Bolşevizmin devrimi, bütün komünizm davranışları için bir örnek, bir model değil, pek değerli, pek canlı pek muazzam bir kılavuzdur. Bu kılavuzdan yararlanmayı onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kerte candan istersek, onun yöntemlerinin biçim olarak olduğu gibi taklit etmekten de o kerte sakınırız. Her şeyde körü körüne taklitçilik kötüdür.

*

«Rus Bolşevizmi, Türk komünizmi» adıyla yayınlanan bu başyazı başkentte hemen herkesi şaşkına çevirmişti. Sovyet elçilik personeliyse apışıp kalmıştı.. Yalnız, hiç şaşırmayanlar, Nâzım bey grupuyla Ethem beyle kardeşleriydi. Mustafa Kemal'in, her şeyde olduğu gibi komünizmde de kendilerinden baskın çıkmağa çalışacağını biliyorlardı. Mustafa Kemal, elinden gelse komünizmi «K» sına dek yok edecek; külünü savuracaktı. Ne var ki elinde bu güç yoktu. Şimdilik güç Ethem beyin elindeydi.

Mustafa Kemal'in bütün savunucuları böyle düşünerek işin sonucunu beklemekteyken 20 Ekim 1920 de Hakkı Behiç bey, kendisinden başka her türlü komünist örgütüne yaşamak hakkını yasaklayan bir bildiri yazarak - Mustafa Kemal'le birlikte - birçok yüksek makam, kişilere gönderdi. Bildiri şöyle diyordu:

— Sevgili yoldaş!

Doğrudan doğruya üçüncü enternasyonale bağlı, (burası henüz belli değildi) temel programına göre bir (Türkiye Komünist Partisi) kurulacak Dahiliye Vekâleti genel emniyet şubesinin 18 Ekim 1920 tarihli törensel ilmühaberiyle hükûmetçe de doğrulanmıştır. Partinin üçüncü enternasyonale bağlı olan temel programiyle iç yönetmeliği gönderilmek üzere olduğu gibi, yurdumuzun özel koşullarına göre, partinin genel kongresi toplanıncaya dek uygulanacak, izlenecek temellere ilişkin ayrıca bir de çalışma programı düzenlenmektedir. Bu program üstüne değerli düşüncelerinizi beklemekteyiz. Partinin otuz kişi-

yi içeren genel merkezi orada - burada bulunup eylem olarak kongrenin yapıcı kurulu yetkiyle uyumlu çalışacak yoldaşlardan kurulu dokuz kişilik bir kurucu kurulu vardır.

Genel merkezin, örgüt, toprak, köylü, işçi, endüstri, askerlik ve propaganda işleri dalı örgütlenmek üzeredir. Askerlik işleri şubesi, siz kumandan yoldaşımızı dahi üyeleri arasında görmekle övünecek ve orduya değgin bütün çalışmalarda değerli düşüncelerinizi ve devrimci ruhunuza dayanacaktır.

Parti törensel olarak kurulmuş olup çalışmasını düzenlendiğine ve vaktiyle kurulmuş olan Yeşilordu örgütü dahi partiye karıştığından dolayı artık Bolşevizm, komünizm düşünce ve prensipleri üzerinde hiçbir dernek ya da kurulun fotograflı belge ve yetkinamesi olmaksızın kim olursa olsun bir kişinin çalışmasına müsaade olunmayacaktır. Keyfiyet Dahiliye vekâletine bildirilmiştir. Yönetmelik ve bildirinin basılıp yayımlanması biter bitmez kamu oyunun düşüncesine de keyfiyet sunulacaktır.

Şimdiden ilgililerin dikkatlerinin çekilmesine çalışılmasını dileriz.

Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri
Hakkı Behiç
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

*

Hakkı Behiç beyle Mustafa Kemal bu beyannamelerde Ali Fuat paşa vb. ile birlikte Ethem beye de bir tane göndermişler, onu da yeni komünist partisinin doğal üyesi saydıklarını bildirmişlerdi. Yine Mustafa Kemal'in direktifiyle Hakkı Behiç bey, Ethem beyi gidip bularak onu komünist partisine çağırmışsa da Ethem bey, karşısındakinin oynamak zorunda kaldığı rolden tiksindi-

gini gösteren mimikler yapınca Hakkı Behiç bey, bunun gerçek bir komünist partisi olmadığını söyleyerek kuruluşunun en doğru nedenlerini anlatmak zorunda kalmıştı. Oysa bildiri yayımlanmadan önce Nâzım bey, Şeyh Servet, Baytar Binbaşı Salih beyle öbür arkadaşlarını yeni partiye transfer etmek için şöyle konuşmuştu:

— Ben, düşündüm, komünizm programını da iyice inceledim. Yeşilordu için gericilik düşünceleri güdüyor diye söylentiler olduğunu da hesaba kattım ve yurda daha yararlı olacağı düşüncesiyle komünistliği üstün tuttum. Siz de düşünün, düşüncemi doğru bulursanız bu programla yine birlikte çalışmayı sürdürürüz.

Elbette, Hakkı Behiç bey bu söylediğiyle kalmış, gerçek sosyalistler «Türkiye Halk İştirakiyun fırkası» içinde yuvalanmağa karar vermişlerdi.

Bildiri yayımlandıktan sonra gerçek sosyalistler, bütün yeşilordu örgütünün olduğu gibi Hakkı Behiç beyin yeni komünist partisine geçtiğini gazetelerin yazması üzerine bunu yalanlamak üzere davrandılar. Hemen bir yalanlama kaleme alıp Yenigün, Hakimiyeti Milliye gazetelerine gönderdilerse de hiçbiri bunu yayımlamadı. Nâzım bey, bunun nedenini sorduğunda ona şu yanıtı verdiler:

— Bu açıklamayı Mustafa Kemal paşaya gösterdik. Paşa da: «Halk zümresi başkanlığından izin olmadan yapmışlar, ilkin başvurup izin alsınlar» buyurdu.

Nâzım beyle arkadaşları kuracakları «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası» nın programını hazırlayıp izin almak üzere hükümete başvurduğunda doktor Adnan bey ona şöyle sordu:

— Komünist partisi varken neden siz de aynı prensiplerde başka bir parti daha kuruyorsunuz? Onlarla birlikte çalışsanız daha iyi olmaz mı?

Nâzım bey ona şöyle dedi:

— Bu sırada bir iki yerden aldığımız mektuplardan da komünizm sözcüğünden ürküldüğü anlaşılıyor. Ben zor bir duruma düştüm. Bu işi bir namus sorunu olarak

düşünüyorum. Çünkü Yeşilordu genel merkezinin uygun görmesiyle taşraya giden kimi kişilere ant içirmiş ve ellerine güven belgeleri vermiştim. Bu nedenle eldeki üyeleri toplayıp «Halk İştirakiyun Fırkası» adıyla bir parti durumuna getirmek ve hükümete onaylatıp karışıklığı ortadan kaldırmak uygun olur diye düşündüm.

Halk Iştirakiyun Fırkası kurulunca şöyle bir bildiri yayımladı:

— Yoldaşlar, Anadolu'nun geçirmekte olduğu bunalımı ve doğru devriminin bugün genişleyip büyüme ereğine doğru gittiğini göz önüne alan Yeşilordu ve Türkiye gizli komünist partisi genel merkezleri üçüncü enternasyonalce benimsenmiş olan Rusya komünist partisi programının iş ve devrim düsturunu kabul ve her ikisi birleşerek yurt içindeki bütün devrim akımlarını birleştirmeğe karar vermiştir. Büyük Millet Meclisinde kurulmuş ve kuruluşundan beri halka ve halk devrimine doğru önemli adımlarını da atmış olan «Halk Zümresi» ile beraber hepsi birden öbür örgütten her türlü ilgiyi kesmek üzere «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası» adını almıştır.

Gazetelerde ilân olunduğu gibi bu birleşik ve içten örgütün son kez kurulan «Türkiye komünist partisi» ile (Mustafa Kemal'in göstermelik komünist partisi) hiçbir ilişkisi yoktur.

Kapitalizm ve emperyalizm, insanlık için bir belâ olduğuna ve zavallı Anadolu emekçilerinin artık kendisine hüküm ve zulüm eden sınıftan kurtulması zamanı gelmiş bulunduğuna kanık olan «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası», bütün dünyaya mutluluk ve Türklere artık rahatlık ve kurtuluş verecek olan bu muazzam emekçiler devriminde çok içten ve çok doğru olmayı ve hırslı işler ve kişilerden kaçınıp sakınmayı en birinci davranış düsturu tanımıştır. Bundan sonra «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası» bayrağı altında birleşecek olan Anadolu halkı örgütünün de bu içtenlik ve ağırbaşlılığı prensip olarak edinmelerini önemle salıklarız.

Şurası da iyi bilinmelidir ki yürekten gelmeyen gö-

rünüşler ve gösterişler altında saklı hırslar ve amaçlar durmadan felâket getirir ve hiçbir zaman yaşayamaz.

Yeşilordu nizamnamesi, özellikle on ikinci maddesi ile bu hususta gerekli taktikleri düşünmüştür. Pek yakında yayımlanacak «Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası» nizamnamesinde de bu kayıtlar yinelecektir.

Yeni genel merkezce benimsenen parola «emek» tir.

Bu devrimden en çok yararlanan köylülerdir.

Onları durmadan uyandırmalı ve örgüte bağlamalıdır.

Genel merkeze yazılacak yazılar için adres:
Ankara: Hayvan Hastanesi Müdürü Salih'tir.

Salih Hacıoğlu

Genel Sekreter
Ethem
(Kuvayı Seyyare kumandanı)
Yeşilordu Mühürü ve imzası
Yanıt: 2 Ocak 1921
Doğu Cephesi Kumandanlığına:

— Bildiğiniz üzere Ankara hükümeti, dışardan gelecek akımların sınırlandırılması ve kayıt altına alınması çözümünü göz altında bir kurulun çalışmasında bulmuş ve merkezde bir partinin örgütlenmesini hoşgörerek ve belki de aracılık ederek, bu parti dışındaki kişilerin çalışmaları kabul olunmayacağını bildirip yayımlamıştı. İmdi şu duruma göre bu bilinen parti dışındaki kişilerce yapılacak girişimler ve yapımlar yurtta «makbul ve makûl» görülen komünistlik biçimine karşıt görülmekle birlikte bozguncu ve devrimci amaçlarla yorumlanmak zorunlu bulunduğundan yapım çalışmalarına engel olunmak ve kendileri izlenmek doğal işlerden ve hukuktandır. Bundan dolayı bendenizce yurttaki dayanışmayı ve uyumu bozmağa çalışan bu kişilerin sınır dışı edilmeleri zorunludur. Şundan ki Kars'ta çalışmalarını sürdürmeleri çevredeki unsurların, bunların orada hükümetin ko-

rması altında çalıştıklarını sanmalarına ve koruyucu sandıkları makamlara karşı düşman kesilmelerine yol açar. Bununla birlikte sınırdışı etme işinin Kars'ta Rusların gözü önünde yapılması sakıncalı bulunduğundan işin bendenize havale buyurulması en doğru yoldur. Burada halk genellikle komünizme şiddetle karşıdır. Halkçılık akımı hükümetin, yönetimin düzeltilmesi için meclise sunduğu programla kayıt altına alınmış ve kamu oyunda onunla sınırlandırılmış bulunduğundan bundan bir sakınca çıkacağı düşünülemeyeceğini bildirir ve bu vesile ile saygılarımı sunarım.

Vali
Hamit

Mustafa Suphi beyle on yedi - on sekiz arkadaşını içeren Türkiye Komünist partisi kurucu kadrosu, 29 Aralık 1920 günü Sovyet elçisi Medivani yoldaşla Kars'a ayak basınca Kâzım Karabekir başta olarak doğudaki bütün kumandanlarla yöneticilerde bir dalgalanmadır başladı. Kâzım Karabekir, hemen durumu Mustafa Kemal'e bildirdi. Mustafa Kemal, vaktiyle Samsun mutasarrıflığına getirdiği yakın adamı Erzurum valisi Hamit beyin kulağını büktü. Hamit bey, durumu önemince kavrayarak Kâzım Karabekir'e şifreyle başvurdu, ondan bir çözüm yolu istedi. Kâzım Karabekir, Kars'ta 3 Ocak 1921 tarihli şifresiyle Erzurum Valisi Hamit beyi şöylece aydınlattı:

— Erzurum Valisi Hamit beyefendiye,

3 Ocak 1920 tarihli şifreye yanıt: Mustafa Suphi ve örgütü üstüne kanıma uygun olan yüksek düşünceleri (şifre okunamıyor) böylece bu kişinin memlekette hiçbir değer ve nüfuza sahip olmadığı kanısını Ruslara vermek fırsatı da elde edilmiş ve dışardaki sürekli çalışmaları üstüne dahi değeri büsbütün azaltılmış ve düşürülmüş olacaktır. Ancak, yazılacak girişimler ve icraatın komünist dünyası ile bir temas ve ilişki kurmuş olan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınır dışına çıkarılmasında özellikle Ruslar katında kötü bir etki ve tevile imkân verme-

mesi için yurttaki akımlarla kamu oylarının doğrudan doğruya yurt devrimine zararlı olarak düşünülen Mustafa Suphi ve eşliğindekilerin kişilikleri üzerinde gösterilmesine ve bu yoldaki gösterilerin ve girişimlerin komünizm devrim dünyasını okşayacak bir biçimde yönetilmesine dikkat olunmasını önemli görüyorum. Buna göre Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınır dışına çıkarılmasında şu aşağıdaki gibi bir düzenin yapılması uygun görülmektedir: Onunla arkadaşlarının Erzurum'a geldikleri günden bu yana gerek gazete yayınları ve gerekse halkın uygun gösterileri ve baskılarla daha içerilere yolculuğun ve yurtta kalmak ve çalışmaklığın mümkün olmayacağı üstüne kendilerine de gereken etkiler yapılır. Bu durumda halkı doyurmak ve yurttaki birlik ve güvenliği korumak uğruna sınır dışına çıkması gerektiğine ilişkin uygun ve gerekirse törensel koğuşturma yapılır. Sınır dışına çıkarılmaları için isterlerse Trabzon'dan dahi gidebilirler. Şu halde yoldaki oturulan yerlerde ve Trabzonda da benzer gösterilerin yapılması, Erzurum'da yapılanların güçlendirilip birleştirilmesi uygundur. Özellikle Trabzon'da Bolşeviklerin gözleri önünde bu gösterilerin istenildiği biçimde yönetilmesi ve Bolşevikliğe karşı olmaktan çok işbu kişiler üstüne olduğunun gösterilmesini uygun buluyorum. Üçüncü Enternasyonale bağlılık (şifreye) imiş. Bir komünist olan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının yurttan çıkarılması nedeninin dış komünist dünyasında kırgınlığa ve eleştirmeye yol açmaması için de dışarı çıkarma girişimlerinden sonra Mustafa Suphi ve arkadaşlarının halkın gözünde sanıklıklarına ve yurtta güvenlik ve birliğin korunması gerekliliğinden söz eden törensel bir bildirinin yayımlanmasının ve ilânının doğru bir tedbir olacağı kanısındayım.

Doğu Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir

Mustafa Suphi bey ve arkadaşları, Erzurum'da sol

bir hükümet kurmak üzere davranan, girişimleri Kâzım Karabekir'ce önlenen sosyalist örgütten, gizlice, çok kötü haberler aldılar kara kara düşünmeğe başladılar. Kâzım Karabekir başta olarak Erzurum valisi Hamit beyle Ankara'da Mustafa Kemal, kendileri için bir düzen hazırlıyorlardı. Bunun şimdilik bilinen biricik yanı, onların her geçtikleri yerde insan toplulukları, kapkara gerici parolalarla onlara karşı kışkırtılacaktı. Gözü dönen halkın, bu arada neler yapıp neler yapmayacağı kestirilemezdi. Mustafa Kemal'den Ankara'ya gitmek üzere törensel müsaade çıktıysa da yollar güvensizlik kayalariyle barikatlanıyor, bu hazırlık taa Kars'tan başlayarak Trabzon'a dek sürüyordu. Birçok kişi bu durum karşısında daha ileri gidilmeyerek Bakû'ya dönülmesi düşüncesindeydi. Ankara'dan daha önce sınırdışı edilip Mustafa Suphi beylerle yine Türkiye'ye girmiş olan Şerif Manatof.

— Yoldaşlar, diyordu, Kâzım Karabekir özbeöz bir Prusya generali kafasındadır. Ludendorff'la onun kafası arasında hiçbir ayrılık yoktur. Ona hiçbir biçimde güvenemeyiz.

Mustafa Suphi, günlerdir almış olduğu bu haber yüzünden hiçbir yana kıpırdayamıyor, Sovyet elçisi Medivani Yoldaşla kapanıp bir çözüm yolu araştırıyorlardı. Medivani Yoldaş, şu sırada paşaların kendilerine büyük kötülük yapamayacaklarını söyleyerek onlara yüreklilik vermeğe çalışıyorsa da hepsinin içi kararmış, kafalarına ağulu kuşku kurdu girmişti. Çok değerli günler yel gibi geçiyordu. Bundan dolayı şöyle bir kımıldayıp yollarda kendileri için hazırlanmakta olan bu tertibin, bu düzenin ne olduğunu öğrenmeğe karar verdiler. Böylece, partinin genel başkanı Mustafa Suphi beyle genel sekreter Ethem Nejat beyi Kâzım Karabekir'le görüşmeğe gönderdiler. Medivani Yoldaş ta bu işle çok ilgileniyordu.

Mustafa Suphi beyle Ethem Nejat bey (Almanya'da yüksek eğitim görüp orda sosyalistleşmiş, Türkiye'ye döndükten sonra bu kez kalkıp Rusya'ya gitmişti.) Kâzım Karabekir'in kocaman saç odun sobasının ısıttığı

odasına girdiler. Paşa, onları dost olmayan bir davranışla, yalnız nazik bir biçimde karşılayarak oturttu. Mustafa Suphi bey hemen söze başladı:

— Paşa hazretleri, dedi, Erzurum'da bize suikast hazırlandığını, bizi aşağılayıp türlü kötülükler ve işkenceler yaparak öldüreceklerini işittik. Cahil halkın yobazlık duyguları ayaklandırılmakta ve bu zavallılar bizi linç etmeğe hazırlanmaktaymışlar. Erzurum Valisi Hamit bey, daha şimdiden bütün tertibatı almış. Erzurum'dan sağ çıksak bile Trabzona dek bütün yollarda buna benzer kışkırtmalar, tuzaklar hazırlanmaktaymış. Biz, bunu göz önüne alarak ben ve benimle birlikte birkaç arkadaş geri dönüp Tiflis ve Batum yoluyla Ankara'ya gideceğiz. Geri kalan arkadaşlarım da bu yolu deneyecekler.

Kâzım Karabekir, şimdi bunların bir bölümünü geri kaçırsa Mustafa Kemal'de kuşku uyandıracağını bildiğinden kesin olarak buyruğunu bildirdi:

— Ya hepiniz Erzurum üzerinden giderek halkın duygularını görürsünüz ya da Ankara yolculuğundan vazgeçerek Bakû'ya dönersiniz. Zaten ordumuzda Bolşevik örgütü yaptığınız üstüne dedikodular başladı. Kol-kol ayrılarak yolculuk etmeniz size karşı daha büyük dedikodulara yol açacaktır.

Mustafa Suphi bey, çok düşündükten sonra:

— Evet, toptan Erzurum üzerinden gitmemiz gerekiyor, yolculuktan vazgeçmek doğru olmaz,

Dedi. Kazım Karabekir:

— Korkmayınız, dedi, sizin güvenliğiniz için elimden geleni yapacağım. Benim bölgemde hiç kimse canınıza kastedemez. Ankara'da sizin yolculuğunuzu bildiğinden orayla da haberleşebilirsiniz. Yalnız, aranızdaki Şerif Manatof, sizinle yolculuk edemez. Kendisi Sovyet uyruklu olduğu gibi Ankara'da geçen yıl komünizm kışkırtıcılığı yüzünden İstiklâl mahkemesince onbeş yıl ağır hapse hüküm giyerek salt Sovyet uyruklu olduğundan sınırdışı edilmişti. İşte, Ankara'dan gelen buyruğa göre Şerif Manatof eşyasını toplayıp geri dönmeğe hazırlansın.

Mustafa Suphi beyle Ethem Nejat bey arkadaşlarının yanına dönerek bir tartışma kapısı açtılar; çoğunluk, ileri gitmeğe karar verdi. Şundan ki Rusya'da yıllarca süren cephe, siyaset yaşayışlarında korkunç denecek tuzaklarla, gerici halk yığınlarının ölüm tehditleriyle karşılaşmış, hepsinin üstesinden gelmişlerdi. Çoğunluğu subay olan bu kadronun arasındaki siviller de zaten devrim sırasında subaylaşmış, sertleşmiş, kararlı birer militan olmuşlardı. Yurdun kurtuluşu uğruna ölmek, onlara çocuk oyuncağı geliyordu. Başka yurtların kozları için çarpışmışlar, Türkiye için de çarpışacak, seve seve öleceklerdi.

İşte, böyle düşünerek Erzurum'a doğru çıkmağa hazırlanırlarken Kâzım Karabekir'in gönderdiği inzibat çavuşları, Şerif Manatof'u almağa geldiler. Şerif Manatof, kupkuru kemikten meydana gelmiş bir Tatardı. Daha önce uzun zaman İstanbul'da yaşadığından Türkçe'yi Tatar diyaleğiyle konuşarak Mustafa Suphi beye son öğüdü verdi:

— Suphi bey, beni dinleyin. Canımız pamuk ipliğiyle bağlıdır. Siz, bu Kâzım Karabekir'e inanmayın. Bütün düzeni hazırlayan odur. Diriminiz tehlikededir. Gelin, birlikte Bakû'ya dönelim. Bu kaçmak değil, tehlike önünde gerilemektir. Türkiye kaçmıyor. İşte burada duruyor. Yine gelirsiniz. Can elden gidince devrimcilik te kalmaz.

Bunu dinleyenler gitmekten caymakta idiler ki Mustafa Suphi bey onun sözünü kesti:

— Arkadaş, burası bizim ana yurdumuz. Ölürsek de burada ölürüz. Biz, hemen Erzurum'a yollanıyoruz.

Bunun üzerine on altı arkadaşın daha önce Erzurum'a varıp orada Mustafa Suphi beyi beklemeleri kararlaştırıldı. Eğer onlara kötülük edilmeğe kalkışılmazsa bütün söylentilerin kötü söylentiler olduğu anlaşılacak, o zaman Mustafa Suphi bey de onlara kavuşmak üzere Erzurum'a yollanacaktı.

Şerif Manatof, üzgün, askerler arasında uzaklaşırken Mustafa Suphi beyin on altı arkadaşı da kiraladıkları eşek-

lere, atlara binerek Erzurum'a doğru karlı yollara düştüler.

Komünist partisi kurucuları, genel sekreter Ethem Nejat beyin başkanlığında gidiyorlardı. Mustafa Suphi bey, gene sarışın bir Alman Yahudisi olan karısını yanında alıkoymuştu. Sonra onunla birlikte gidecekti. Çizmeli, kalın yünlü giyneklere gömülmüş olarak yola çıkan partililer, (kesin olarak bilinmemekle birlikte Ethem Nejat, Almanya'da eğitim görmüş hatip yetenekli, Kayseri'li İsmail Hakkı, Süleyman Nuri, Mehmet Emin, Abit Alim, Yozgat'lı yedek üsteğmen Süleyman Sami, Resmî, Eski zor mutasarrıfı (validen bir önceki derece) Salih Zeki, Trabzon'lu Yüzbaşı Yakup, Asım Necati, Hilmi oğlu Hakkı, Topçu Hakkı, Ahmet, Halim, Nazmi, Hüseyin Sait Selim Mehmet oğlu, Lütfü Necdet, İsmail Çitioğlu, Kâzım Ali, Şefik beyler arasında bulunmaktaydı. (Bunlardan bir kaç kişi Kafkasya'da kalmışsa da hangisi olduğu bilinmediğinden hepsinin adını buraya yazmak zorunda kaldık.)

Mustafa Suphi bey de onların arkasından karısiyle yola çıkmak isteyince onun Sovyet uyruklu olduğunu, sınır dışı edileceğini söyleyerek kendisiyle göndermediler.

Kafile, yola dizilir dizilmez Kâzım Karabekir, hem Mustafa Kemal'e hem de Erzurum valisi Hamit beye birer şifreyle durumu bildirdi.

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi beyle arkadaşları Kars sınırından içeri girdikleri günden beri elinin altında bulundurduğu Erzurum'lu (Ebulhindi'li) Cafer beyi çağırttı. Mustafa Suphi'lerden önce Zigana dağlarına yetişip yetişemeyeceğini sordu. Onlar hiçbir araca bindirilmeden yaya yürütüleceklerinden elbette yetişebilecekti. Cafer bey, Mustafa Suphi bey kafilesini otuz yedi kişilik çetesiyle Zigana dağlarının yalçın uçurumlarından aşağı yuvarlayıp kurda kuşa yem edecekti. Cafer bey, on gündür yola çıkmayı sabırsızlıkla bekliyordu. Onların üzerinde pek çok Rus altını olduğunu da işitmişti. Kendisi zaten zengin bir adamsa da daha çok zenginlik göz mü

çıkarırdı?

Yalnız Mustafa Suphi'nin uyarmasını göz önüne alan Kâzım Karabekir, kana bulanmış her türlü komitecilikten tiksindiğinden Mustafa Kemal'e ivedi bir şifre çekerek kendi asker bölkesinde Mustafa Suphi ile arkadaşlarının canına kastedileceği haberlerini üzüntüyle karşıladığını bildirdi. Böylece Mustafa Suphi ile arkadaşlarının Zigana dağlarında öldürülmesi plânından vazgeçilerek bir başka kombinezon düşünüldü. En iyisi uçsuz bucaksız, dilsiz denizdi. Toprak her zaman konuşursa da denizler bütün gürültülerine bakmadan derin derin susardı.

Yalnız, Cafer beye yeni bir görev verildi: Cafer bey; Erzurum Belediye Başkanlığına halka okunması dilegiyle korkunç bir telgraf çekti. Bu bir komünist devrimi parolasından başka bir nesne değildi:

— Serian Bolşevik olunuz, kesiniz, kırınız herkesi sizin seviyenize indiriniz!

Diye haykırıyordu. Bu telgraf, zaten havası karışmış olan Erzurum halkı üzerinde komünizme karşı fırtınalı bir durum yarattı. Şimdi, ağır ağır Erzurum'a doğru ilerleyen Mustafa Suphi beyle arkadaşları, bu kerte örgütlü durumdan habersiz, yine de kaygu içinde bocalayıp dururken Erzurum Valisi Hamit bey, Mustafa Kemal'e şöyle bir şifre yollayarak direktif istedi:

— Büyük Millet Meclisi — Mustafa Kemal paşa hazretlerine, Mustafa Suphi'nin yaklaşması ve Ankara'dan Cafer'in hemşerilerine: «Serian Bolşevik olunuz, kesiniz kırınız, herkesi sizin seviyenize indiriniz» gibi saçmalamaları içeren gönderdiği mektup, Erzurum halkını olağanüstü galeyana ve harekete getirmiştir. Dün mebus Durak beyin içinde bulunduğu eşraf, ulema ve esnaftan meydana gelen bir kurul makama gelerek hükümetin komünizme karşı siyaset biçiminin açıklanmasını istemiş ve ahalice bunun önüne geçmek için hertürlü şiddetli tedbire başvurulacağını, gerekirse silâhla savunulacağını bildirerek yirmi dört saat sonra bu sorunun görüşülmesi için

büyük bir toplantı yapılacağı eklenmiştir. Önceden aldığım telgraftaki görüş noktasından hükümetin bu konudaki siyasetini ve Ankara'daki partinin amaç ve kuruluş nedenini açıklayarak kendilerini doyurdum. Mustafa Suphi sorununa gelince: Sözü geçenin eylem ve davranışlarının kişisel ve özel olduğunu ve hiçbir yandan korunmadığını, kendisinin buraya gelince zararlarının önüne geçmek uğruna her türlü tedbirin alınacağını bildiririm.

Mustafa Suphi'nin adamlarından on altı kişi Kars' tan yola çıkmıştır. Bir iki güne dek buraya geleceklerdir. Bunlara ilişilmediği haberi alındıktan sonra kendisi yola çıkacaktır. Kâzım Karabekir paşa ile bu konuda yapılan haberleşmeler sonucundan kararlaştırıldığı üzere taşkın bir durumda bulunan halkın saldırısına meydan vermeyerek sözügeçenle adamlarını koruyarak sınırdışına atılmak üzere Trabzon'a göndereceğim. Bu konuda başka bir diyecek varsa bildirilmesini dilerim.

16 Ocak 1921
Hamit

*

Komünist partiler çetin bir yolculuktan sonra Erzurum'a varırken yapılacak aşağılamalar deneyini beklemeğe dayanamayan Mustafa Suphi bey de onlara yetişti.

Erzurum'un Kars kapısından içeri giren yolcular, karlar üzerinde saatlardır beklemekten mosmor kesilmiş güdümlü, meraklı bir halk kalabalığınca yuhalanmağa taşlanmağa başlandı. Yalnız, Kâzım Karabekir'in, linç edilmesinler diye yanlarına kattığı silâhlılar, gerçekten yırtıcı bir biçim alan saldırıyı güç önlediler.

Erzurum halkı içinden çıkan, eski Müdafaayı Hukuk başkanı Hoca Raif efendinin arkasında toplanan gerçek gericiler, mukaddesatçılar, hilâfetçiler. Eski Müdafaayı Hukuk ilkelerini eksik bularak yeni bir dernek kurmuştu. Hacıların, hocaların, Erzurum Eşrafı'nın ağa ile zenginlerin kurduğu bu derneğin adı «Muhafazayı Mukaddesat ve Müdafaayı Hukuk» tu. Yirmi kişilik bir yö-

netim kurulu seçen derneğin başkanı şimdi mebus olan Hoca Raif efendiydi. Ankara'da komünist partisi kurulduğundan dolayı Mustafa Kemal'e de düşman kesilmişti. Eski Müdafaayı Hukukçular da Ankara'nın bir asker burjuva diktatörlüğüne gittiği düşüncesiyle Erzurum'da bir sosyalist hükümet kurmak üzere davranmışlardı.

Yine de Erzurum halkı, Hoca Raif efendinin arkasındaydı.

İşte, böyle bir ortam içinde hem hükümet, hem de gerici örgütçe kışkırtılan yoksul Erzurum halkı sokaklara dökülmüş, şeytan taşlamağa çıkmıştı.

Kâzım Karabekir'den, Mustafa Kemal'den gelen buyruklara göre bu «lanetliler»e yiyecek içecek, binek verilmeyecek, halkın söğüntüleri aşağılamalariyle hırpalana hırpalana yayan olarak Trabzon'a yürütüleceklerdi.

Kafile Erzurumun ana caddesinde ilerlerken çocuklar, üzerine taş, kar topu, buz parçası, çamur fırlatmağa başladılar. Yumurta bu açlık çeken şehirde pek değerli yiyecek olduğu halde eşraf takımının peylediği külhaniler, yaklaşarak ellerindeki yumurtaları yolcuların kafalarına, yüzlerine, gözlerine çalıyor söğüntüyle karşılık kahkahalar atıyordu. Deynek, sopa, odun son kerte değerli bir matah olup bulunmadığından halk, hıncını almak üzere kocaman kar topları savurmakla yetiniyordu.

Mustafa Suphi beyi, eşyalarını taşıyan küçük bir eşeğe ters bindiren göstericiler, çarşıda kahkahalarla gezdirip dolaştırdılar. Polis, jandarma, tıpkı seyirci gibi dikilip bu durumu seyretti. Yalnız, hiç kimsenin onları linç etmek gibi aşırı bir davranışa kalkışmasına engel olacaklarını da göstermekten geri kalmadılar. Gerek Ankara gerekse Kâzım Karabekir, onların Trabzon'a belki de karadenizin suları üstüne çıkıncaya dek öldürülmemeleri üstüne sıkıca kararlıydılar.

Erzurum'daki bu aşağılama sahnesinin yettiğini gören Vali Hamit beyle kumandanlık, on yedi kişilik yolcu kafilesini sıkı kordon altında İstanbul kapısından çıkararak Ilıcalara doğru yolcu etti. Verilen buyruk dolayısiyle hiç

kimse onlara, bol para verdikleri halde yiyecek bir lokma ekmek, binecek araba, at, katır, eşek vermedi. Yalnız, muhafızlarına bolca para yedirerek yiyecek aldırıyor, gizlice yemeğe çalışıyorlardı.

Yalnız Bayburt'a vardıklarında yarı donmuş morarmış bir durumdaydılar. Daha Bayburt'un ilk evlerini geçmişlerdi ki tıpkı Erzurum'dakini andıran «dinci», mukaddesatçı paralolarla silâhlanmış bir güdümlü kalabalık üzerlerine saldırdı. Yarı donmuş durumdaki silâhlı muhafızlar bile onları güç durdurdular. Salt muhafızların soğuktan donmalarını önlemek üzere Bayburt kaymakamiyle jandarma kumandanı kafileyi bir hana soktular. Hanın odalarına sokmayarak toprak üzerinde, hayvanların yanında oturmalarına müsaade ettiler. Mustafa Suphi, burada da parasiyle ekmek - yemek istediyse de hiç kimsenin kılı kıpırdamadı. Yalnız, geceleyin, çil çil altınların etkisiyle gizlice biraz ekmek, yiyecek aldırıp karanlıkta sezdirmeyerek yediler. Sonra, birbirlerinin üstüne devrilerek her an öldürülmek tehlikesini de hesaba katarak uyumağa çalıştılar. Bu durum taa Kars'tan beri böyle sürüyordu.

Sabahleyin, yine yayan olarak Trabzon'a doğru yola dizilecekleri sırada, kaymakam, jandarma kumandanı şube reisi gelerek iki subayı, üsteğmen Süleyman Sami ile Mehmet Emin beyleri hükümet doktorunun muayenesinden geçirerek hasta oldukları üstüne bir rapor alıp ölüm yürüyüşünden geri bıraktılar. Bu iki subayın orta Asya' daki Türkler arasında milliyetçi duygular, Türklük aşkıyle çatıştıkları üstüne yine ordan dönen subay arkadaşlarının söyledikleri savunucu sözlerin etkisiyle Kâzım Karabekir'ce kafileden alınıp sonu bilinmeyen yürüyüşten kurtarılmıştı.

On yedi kişiden on beşe inen kafile, sabahleyin yine yola düşerek karlara bata bata ilerlemeğe başladı. Anadolu'da zemheri denen korkunç ocak ayı, dondurucu poyraz fırtınaları, durmadan yağan karlariyle yurdu bir soğuk cehenneme çevirmişti. Diz boyu kara gömülen yol-

cular, sabahtan akşama dek ufak molalarla yürüyerek ancak az yol alabiliyorlardı. Son dirim güçlerini harcayarak yürüyorlardı. Şundan ki bu yollarda sürüklenip kaldıkları sürece kıkırdayıp bir hendekte kalabilirlerdi. Bu yüzden bir ayak önce korkunç Zigana dağları kışını aşarak Trabzon'a ılık denize erişmeğe çalışıyorlar, son güçlerini harcamaktan çekinmiyorlardı. En sonra Zigana dağlarını da aşarak Trabzon'un ilk evleri arasından geçen Erzurum - Trabzon caddesine vardıklarında birer insan yıkıntısı ya da birer paçavra gibiydiler. 11 Ocak 1921 gününden beri yürüyorlar, yürütülüyorlardı. Şimdi, Ocağın yirmi sekiziydi. Demek ki on dokuz-yirmi gündür kar üzerinde yürümüşlerdi. Hükümet meydanına vardıklarında güdümlü halk sopalarla, söğüntülerle, bıçaklarla onların üzerine saldırdı. Hiçbiri onları şehirde istemiyordu. Trabzon diyaleğinin kulaktan şaka etkisi yapan en çirkin sözleri, onların üzerine sağnak gibi yağıyordu. Mustafa Suphi'nin yakınacağı, acıma dileneceği hiçbir sorumlu kişi ya da kapı yoktu. En sonra kayıkçılar Kahyâsı Yahya bey çıkageldi. Bugüne bugün Trabzon'un diktatörü oydu. Elinde örgütü, bin kişiye yaklaşık silâhlı bir milis gücü vardı. Bunu, Enver paşayı yine Türkiye'nin başına geçirmek için toplamıştı. Çoğu, boşaltılan Trabzon mapusane hükümlüleriydi. Enver paşanın «Anadolu Şûraları Hükümeti» hülyasının temel direklerinden biri olan Yahya Kakya, Mustafa Suphi beyle adamlarının İttihatçıların, özellikle Enver paşanın düşmanı olduğunu biliyordu. Mustafa Kemal paşanın Ankara'dan kendisine gönderdiği uzun bir telgrafta bunların vatan haini olduğu, öldürülmeleri gerektiği, eğer bunları öldürüp denize atarsa çok büyük bir yurt hizmeti yapmış olacağı yazıyordu. O da kararını vermişti. Onları Karadenizin kara dalgaları arasında yitirecekti. Trabzonlu kılığındaki bir yığın adamiyle Mustafa Suphi beyle arkadaşlarını alıp şehirden çıkardı, deniz kıyısına götürdü.

Kısa kış günü sona ermekte, 28'inci Ocak gününün saatleri güneş görmüş kar gibi eriyip gitmekteydi. Mus-

tafa Suphi beye, Türk halkının kendilerini istemediğini bu yüzden sınırdışı edileceklerini bildirdi. Onları bol altın pahasına bir motora doldurdu. Ekmek, zeytin, peynir gibi bir yığın da yiyecek alıp ellerine verdi.

Mustafa Suphi bey, iri yarı, orta yaşlı, yakışıklı boğazdan düğmeli ak Kafkas gömleği giyen kalpaklı, çizmeli, kamçılı, dik Enver paşa bıyıklı adamın durumunda, gözlerinde kendisine güvenlik veren hiçbir nesne bulamadı. Bu fırtınalı yağışlı, akşam karanlığında bu küçük motorla Batum'a gitmek üzere denize açılmak, ancak alınyazısına boyun eğmekten başka çözümü olmayanların harcıydı. Buz gibi poyraz, sulu kara bulanarak yüzlerine çarpıyordu. Motorun taktakları başladı. On beş kişi küçük kamaraya dolup sıkışarak birbirlerinin sıcaklığiyle ısınmağa, yarılan yüzlerinin, çatlayan ellerinin, patlayan tabanlarının acısı biraz uyuşmağa başladı. Karadan gittikçe uzaklaşan motor, onları denizin karanlık, oynak gücü içine doğru alıp götürdü.

*

Mustafa Suphi, motorun bordalarına çıkan denizin sürekli hışırtısı, uğultusuyla ikinci meşrutiyet yıllarının anılarına doğru zorunlu bir yolculuk yaptı: Paris'e üniversite eğitimi yapmak üzere gitmişti. Sorbon'da çalışkan zeki bir Türk öğrencisi olarak eğitimini sürdürürken Fransız öğrenci arkadaşları arasında birçok sosyalistle tanışmıştı. Bunlar onu sık sık yalnız Fransa'nın değil, o dönemde bütün dünyanın en parlak sosyalist hatibi, lideri olan Jean Jaures'in konferanslarını nutuklarını dinlemeğe götürüyorlardı. O da az zamanda onlar gibi sosyalist olmuş, Türkiye'nin bu korkunç, karanlık tarihinin mutsuzluklarından sıyrılıp daha mutlu bir ülke olmasının tek çözümü olarak sosyalizmi görmeğe başlamıştı. Jaures'e mektuplar yazıyor, onun anoforundaki derin sularda küçümencik, cılız bir çöp gibi dönüyordu.

Eğitimini bitirip de Türkiye'ye döndüğünde artık biraz marksist kültürü de olan herkes gibi kendini sosyalist sayıyordu. İttihat ve Terakkicilerin, Tevfik Fikret'in de tiksintisini belirterek yazdığı bir «Hanı Yağma» Bir yağma sofrası içinde yüzdüklerini görmüş, o da tiksinmiş, bu yağmacı partiye karşı cephe almakta gecikmemişti. Bu sırada ünlü eğitimci Satı beyin modernize ettiği öğretmen okulunda ruhiyat, sosyoloji dersleri okutuyor, İfham gazetesinde uygarlıkçı görüşleri yansıtan yazılar yazıyordu. İttihat ve Terakkiciler, onu hemen mimlemişler, Prens Sabahattin'ciler gibi zararlı, tehlikeli bir adam olarak görmeğe başlamışlardı.

İttihat ve Terakki hükümeti, Mahmut Şevket paşanın öldürülmesinden Prens Sabahattin'le çömezlerini sorumlu tutarak hepsini Bodrum'daki eski kaleye sürmüştü. Bu, hem sürgün hem de korkunç bir hapislikti. Onlar, orda çile doldurmaya başlayadursun bunu fırsat bilen İttihat ve Terakki hükümeti, İstanbul'da kendilerine kafa tutmak, etki yapmak gücünden olan nice aydın varsa hepsini toplayarak Sinop'a sürdürdü. Gerçi Sinop'ta da bir kale vardı. Yalnız, buraya sürülenler kaleye konmayıp şehrin içinde «ikamete memur» edilerek serbest bırakılmışlardı.

Bu sürgünler arasında Amasya mebusu İsmail Hakkı paşa, İfham gazetesinin sahiplerinden Ferit, Mustafa Suphi beyler, Doktor Celâl paşa, yazar Refik Halit, gazeteci Refi Cevat (Ulunay), Alemdarcı Bedri beyler, Evkafı İslâmiye müzesi müdürü, Melâmiler şeyhi Salih efendi, Şeyh Baha bey, Valilerden Ziver bey, Sakallı Rıfkı, Osman Cemal (Kaygılı), Nemlizade Salim, Sosyalist Hilmi, kurmay subay Nevres, Mülâzım Bombacı Lütfü beylerle daha birçok değerli kişi vardı.

Yalnız, Sinop sürgünleri böyle serbestçe gezip dolaşırken Prens Sabahattin'ciler Bodrum kalesinin ağır hükümlülere özgü koğuşlarında çile dolduruyor, sıkıntıdan patlıyorlardı. Çakırcalı Mehmet efenin tutuklanıp hüküm giydirilmiş kızanları da bu siyasal sürgünlerle içten arkadaşlık ediyor, onları buradan kaçırabilmenin yollarını

arıyor, bunu onlarla sıksık konuşuyorlardı. Ahmet Bedevi (Kuran), Satvet Lütfü (Tozan), Salih, Mahmut Sıtkı beyleri içeren bu küçük siyasiler grubu, Çakırcalının kızanlarına da çaktırmadan kaleden kaçıp Bodrum'un hemen karşısındaki İtalyanların eline geçmiş olan İstanköy'e sığınabilmenin çözümlerini arayıp duruyorlardı. Bunun için Satvet Lütfü beyin kardeşi Esat beyi Bodrum'a çağırmışlardı. Esat bey, kaçış olanaklarını hızla hazırlamağa başlamıştı. Kaleden aşağı sarkarak inmek üzere bir kangal tel bile getirmişti. İstanköy'e gidecek sandallar da hazırdı. Kale bekçilerinin çaylarına konarak onları uyutacak ilâç bile elde bulunuyordu.

İşte, bu sırada İstanbul'dan gelen bir buyrukla Ahmet Bedevi beyle arkadaşları kaleden alınarak İstanbul'a ordan da vapurla Sinop'a götürülmüşler, oradaki sürgünler gibi serbestçe bir yaşayışa kavuşturulmuşlardı. Yalnız Satvet Lütfü bey İstanbul'da alıkonarak Bursa'da İkamete memur edilmişti.

İşte, Bodrum kalesi mahpusları böyle Sinop'a vardıktan sonra kaçış plânı yine canlanmış, buna buradaki arkadaşlardan da katılanlar olmuştu. Burada herkes serbest olduğundan iş, yalnızca şehirden kaçmak gibi oldukça kolay bir duruma gelmişti. Trabzon'dan getirip özel olarak bol para ile kiraladıkları Mustafa Reis'in kayığı, 1913 yılının bir yaz günü kumsalda yolcularını bekliyordu. Karanlık basıp ta deniz kıyısı ıssızlaşınca zeyinlik denen yerde karaya çekilen kayık, denize sürülerek Prens Sabahattin'in özel sekreteri Ahmet Bedevi, kurmay subay Nevres, mülazım Lütfi, öğretmen, yazar Mustafa Suphi, Münir, Sabih, Servet, Sıtkı, Raşit beyler kayığa doluştular. Mustafa Reis, küreklere asılarak engine doğru açılırken Sinop körfezinin dışında kendilerini bir takanın bekleyeceğini söyledi. Onun görevi orda bitiyordu. Kayık, açıldıkça açıldı. Bir yaz poyrazı, denizi kabartarak tehlikeli bir durum yaratmağa başlamıştı. Çoğunluk, taka görünürlerde olmadığına göre, geri dönmenin daha akıllıca bir iş olduğunu söyledi. Yalnız, Bodrum kalesinden gelen-

ler, böyle yaşamaktansa boğulup gitmenin yeğ olduğuna direttiler. Mustafa kayığını dalgalar üzerinden aşırarak açıklara götürmek üzere yeni bir güç aldı. Bu ufacık sandalla Rusya kıyılarına düşmeyi düşünmek, hepsine düşe benzer serüvenin ölüme sürtünüp sürtünüp geçen heyecanını veriyordu. En sonra, bir takanın sönük gemici fenerini seçtilerse de bu kendilerinin beklediği taka değildi. Mustafa Reisle adamlarının mavzerleri, küçük taka sahibini, onları bol para karşılığında Kırım kıyılarına götürmeyi kabullenmeğe zorladı.

Yalnız taka gerçekten küçüktü. Bununla bu coşkun denizi geçip Kırıma varmak olacak iş değildi. «Yelkenli liman kabuğu gibi çalkalanarak denize batıp çıkıyordu. Yolcular, bu korkunç dalgalar arasına gömülme anını kaygusuzlukla bekliyorlardı.»

Tanyeri attığında ufukta kocaman bir yelkenlinin pupayelken kendilerine doğru geldiğini gördüler. Bu Sinop önlerinde kendilerini bekleyecek olan gemiydi. Hemen ona doğru yol aldılar. Kocaman takaya bindiklerinde bir ara kaygusuzluk durumuna gelen ölüm korkusunu büsbütün yendiler. Denizin gürleyen dalgalarında artık pek o eski korkunçluk kalmamıştı. Gemi, başını Sivastopol'a çevirmiş gidiyordu. Fırtına ıslıkları, dalgaların gürlemeleri arasında Sivastopol'da karaya ayak bastılar. Rus makamlarına serüvenlerini anlattıktan sonra serbest bırakıldılar.

Bu sırada Sivastopol'daki Türk konsolosu Cemil bey, onları bularak İttihat ve Terakki hükümetince affedildiklerini, yine yurda dönmelerini salıkladıysa da hiçbiri buna aldırış etmedi. Türkiye'de özgürlüğün bir kez daha yitiklere karıştığını görmüş, anlamışlardı. Kaçaklar, birkaç gün şehirde konuk olarak bu sürede hangi ülkelere, nerelere sığınabileceklerini kararlaştırdılar. Mustafa Suphi bey, bir iki arkadaş Kafkas dolaylarına gitti. Orda yurduna daha yakın olacağını düşünmüştü. Ahmed Bedevi ile arkadaşları, Prens Sabahattin'e ulaşmak üzere Paris'e bir ikisi de Mısır'a yollandılar.

Çok kötü bir dek geliş olarak bu sırada Bosna - Hersek'te Avusturya veliahdi öldürülmüş Avrupa, kaynaşmağa başlamıştı. Birinci dünya savaşı, 1914 yazının sıcakları içinde patlayınca Türklerle düşman kampa düşen Ruslar, Mustafa Suphi beyi tutup ele geçirdikleri bütün Osmanlı Türkleriyle birlikte uzak Sibirya şehirlerine sürerek orda 1917 Bolşevik devrimine dek enterne ettiler.

Bolşevik devrimiyle birlikte kendisinin de sosyalist olduğunu anan Mustafa Suphi bey, savaş süresince kampa getirilen binlerce Türk tutsağı arasında sosyalizm propagandasına başladı. Büyük bir özgürlük umuduyla meydana atıldı. Silâhlandırdığı solcu çetelerle çarcı güçlere, sonra bir ejderha gibi Sibirya'da tozu dumana katan çar yanlısı amiral Kolçak'a karşı çarpışmağa başladı.

Mustafa Suphi bey, Sinop'tan kaçışıyla yurttan uzak kalışının acılarını büyük bir duygulukla yaşarken buna bir yenisinin hem de daha acısının katıldığını anlıyordu. O zaman yurttan kaçmak zorunda bırakılmıştı. Şimdiyse yurttan kovuluyordu. Karadeniz, ona hiçbir vakit dost olmamıştı. Hep onu yurttan uzaklaştırmağa aracılık etmişti.

Bu sırada fırtınanın uuğltuları arasında yoğun silâh sesleri işitti. Herkes kulak kabartmıştı. Silâh sesleri gittikçe yaklaşıyordu. Mustafa Suphi bey, reise sordu:

— Reis, bu silâh sesleri nedir, sonra motorun yolunu neden kestin?

— Beyim, bunlar her halde korsan olacak. Kaçarsak, atacakları kurşunlarla ya hepimizi öldürür ya da gemiyi delik deşik edip batırırlar. Hele gelsinler bakalım neyin nesidirler?

Gerek Mustafa Suphi bey gerekse arkadaşları, korkunç önseziyle ürperdiler. Bunlar, yoksa taa Kars'tan beri kulaklarına çalınmış olan kara haberlerin finali miydi? Ölüm insana bir kez de gelse korkunçtu.

Biraz sonra, yolunu kesip dalgalar üzerinde bocalamağa başlayan motorun bordasına iri kıyım bir motor tosladı. İçinde, gemici fenerlerinin ışığında bir yığın çe-

teci kılığında süngü takmış silâhlı adam kaynaşıyordu. Mustafa Suphi bey, tanıdı: Bunlar Yahya Kahya'nın adamlarıydı. Hemen, motora atladılar.

Mustafa Suphi beyle arkadaşlarına:

— Anadan doğma soyunun bakalım ulan din düşmanları,

Diye gürlediler.

Dalgaların soğuk serpintileri altında hepsi anadan doğma soyundu. Sonra, süngülüler, parlayan süngüleriyle onlara saldırdılar. Bağrışmaları, çağrışmaları, yalvarmama, yakınmaları boşuna gitti. Birkaç dakika içinde kama, tabanca kurşunuyla delik deşik ederek hepsini denize attılar. Mustafa Suphi bey süngüler, kamalar altında hâlâ ölmemişti. Denizden uzun parmaklı ellerini uzatmış motorun kenarlarına tutunmuştu. Bir çeteci elindeki süngüyle onun ellerini delmeğe çalışırken o, atılıp ağziyle süngüyü ısırdı. Adam süngüsünü çekip alarak onun ağzına sapladı. Süngünün ucu Mustafa Suphi beyin ensesinden çıktı. Elleri gevşedi. Kapkara dalgalar onu kaptığı gibi motordan uzaklaştırdı. Katiller, boğazlananların giynekleriyle eşyaları arasında sekiz bin altın yüzbinlerce liralık mücevherat bulup yağmaladılar. Bunlar, partinin parasıydı. Ertesi sabah Trabzon'da «Bolşevikleri» götüren motorun battığı, hepsinin boğularak öldüğü söylentisi yayıldı.

*

Mustafa Kemal, Mustafa Suphi beyin dosyasını gözlerinden uyku akan Hayati beye uzatarak:

— Hayati bey, dedi, bu dosyanın artık gereği kalmadı. Bunu uzaklaştırın buradan.

Hayati bey, dosyayla, terliklerini sürüyerek odadan çıktıktan sonra, Mustafa Kemal, kalkıp Fikriye hanımın odasının kapısına gitti. İçeriyi dinledi. Sonra yavaşça kapıyı tıkırdattı. Fikriye hanım, gecelik kılığıyla koşarak kapıyı açtı. Manolya çiçeğinin mat aklığiyle parlayan yü-

zünde üzgün bir mutluluk vardı. Eğilip paşanın ayakkabılarını çıkararak tüylü terliklerini giydirdi. Giyneklerini çıkarmasına yardım ederek keten gecelik gömleğini de giydirdi. Odadaki küçük odun sobası odaya tatlı bir sıcaklık veriyordu. Direksiyonun önünde cepheye asker taşıyan trenlerin ardı arkası kesilmeyen manevra gürültüleri, koşuşmalar, askerce komutlar birbirini kovalıyordu. Saatin tiktakları, sobadaki odunların çıtırdısına karışıyordu. Mustafa Kemal, yastığa başını koyarken:

— Şimdi, sıra Nâzım beyle arkadaşlarında, onlar da yakında bana kafa tutamayacak duruma gelecekler.

Diye mırıldandı.

Türkiye'de sosyalizmin silâh gücüyle yayılmasına, kurulmasına destek olan Ethem beyle onun Gezici Güçleri tarihe karışır karışmaz, Mustafa Kemal, hemen davrandı. Mustafa Suphi ile Arkadaşları Erzurum'dan Trabzon'a yayan yürütülürken içerdeki sosyalistleri, «Türkiye Halk İstirakiyun Fırkasının» kurucularını birer birer tutuklatıp hapse attırdı. Ankara'da Hayvan Hastanesi Müdürü veteriner binbaşı Salih Hacıoğlu 11 Ocak 1921 günü tutuklanıp içeri atıldı. Onu basın genel müdürlüğü memurlarından Zinetullah Nevşirvan beyin 27 Ocak 1921 günü tutuklanması izledi. Bunların yanı sıra bir kaç kişi daha tutuklandı.

Geriye, Türkiye'nin içinde sosyalizmin, hatta Bolşevikliğin bayraktarlığını yaptıkları bilinen birkaç mebus kalıyordu ki bunları tutuklamak içinde bir mizansen hazırlamak zorunluğu başgösterdi: Bir zamandan beridir Kastamonu bölgesinde küskün oturup doğa güzelliklerini seyrederek dinlenmekte olan Nurettin paşa, merkez ordusu kumandanı niteliğiyle meydana çıktı. 19 Ocak 1921 tarihli şu şifreyle genel kurmay başkanlığının kapısını çaldı:

— İzinli ya da memur olarak giden kimi mebuslarınızca öteye beriye verilen iki broşürün suretlerini ekli olarak sunuyorum.

Ulus için elde edilmesi murat edilen mutlu amacı is-

teyenlerdenim ve bunun için ulusun toplumsal düzeyiyle uygun bir toplumsal düzeliş ve yönetim yeniliğine doğru gitmeniz gerektiğine de kanığım. Ancak, bu gibi devrimlerin doğuracağı kargaşalık ve karışıklıklar, yığınların eğitim düzeyleriyle ters düşmektedir.

Bundan dolayı, bizde bu, kuşkusuz en hızlısıyle olacaktır. Mülkümüzün önemli bölgelerini kaplayan bir dış düşman karşısında bulunduğumuz sırada durumumuzun böyle bir sarsıntıya dayanamayacağı doğaldır. Bu nedenle yavaş yavaş düzelişe yönelme zorundayız.

Bu yüzden bu gibi propagandalar bugün için zararlı ve yabancı unsurların telkinleri eseri olarak kabul edilebilir. Bu konularda Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin görünüşü üstüne bilgi verilmesini dilerim.

Nurettin paşanın bu yakınışı, Fevzi paşayı hemen davrandırdı. Vekiller kurulu başkanlığına şu 24 Ocak 1921 tarihli yazıyla yazdı:

— Merkez ordusunca elde edilip sunulan Yeşilordu örgütüne özgü talimatnamenin Bursa mebusu Şeyh Servet efendice ve öbür bildirinin de Tokat Mebusu Nâzım beyin kardeşi, şu sıra Amasya'da bulunan Lütfü efendice dağıtıldığı, istenen açrklamaya yanıt olarak merkez ordusu kumandanlığından bildirilmekle sunulur.

Mustafa Kemal'den çıkan yazı yine Büyük Millet Meclisi başkanı olarak Mustafa Kemal'in eline geldi. Hemen işi adalete geçirmek üzere Ankara İstiklâl Mahkemesi başkanlığına şöyle bir yazı gönderdi:

— İzinli ya da memur olarak giden kimi mebuslarda genel kurmay başkanlığının 19 Ocak 1921 tarih ve 647 numaralı yazısiyle sunulan Yeşilordu örgüt ve talimatnamesi ve olbaptaki merkez ordusu kumandanlığının yazıları, vekiller kurulunun 23 Ocak 1921 tarihindeki toplantısında okunarak tasdikli suretleri ilişik olarak gönderilmiştir.

Bu bürokratik formaliteden az zaman sonra Tokat mebusu Nâzım, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü beylerle, Bursa mebusu Şeyh Servet efendinin dokunul-

mazlıkları kaldırıldı. Hemen tutuklanarak Ankara İstiklâl mahkemesine verildiler.

9 Mayıs 1921 günü yargılama bitti. İstiklâl mahkemesinin kararı şöyle diyordu:

— Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetini devirerek ulusun isteğine aykırı bir hükümet kurmağa çalışmak suçundan sanık kimlikleri aşağıda yazılı olan Ethem, Tevfik, Reşit, yüzbaşı İbrahim, İandarma yüzbaşısı Sami, Kurmay yüzbaşı Halil, polis Artin, Manyas'lı Şevket, Çerkez Ahmet, Reşat, Kütahya bölge kumandanı binbaşı Abdullah ve mülkiye kaymakamı Lütfü'nün silâhlı olarak iş bu hükümet devirme suçunu işlediklerinden ve sonra düşman yanına kaçtıkları anlaşıldığından dolayı hepsinin idamlarına ve «menkul ve gayrı menkul mallarının hazine gizli komünist partisi kurarak gene hükümeti devirme suçunu işlemeğe girişmiş bulundukları anlaşılan Tokat mebusu Nâzım'ın tutuklandığı tarih olan 12 Nisan 1921 den ve baytar binbaşı Hacıoğlu Salih efendinin 11 Ocak 1921 den ve basın genel müdürlüğü memurlarından Zinetullah Nevşirvan'ın da 27 Ocak 1921 den başlayarak ceza kanununun 46 ıncı maddesi delâletiyle vatana hıyanet kanununun 12 inci maddesi gereğince on beşer yıl süre ile küreğe konmalarına ve öteki sanıklardan Bursa mebusu Şeyh Servet efendi ve Afyon mebusu Mehmet Şükrü bey ile öbürlerinin sorumsuzluklarına karar verilmiştir.

Bu arada «Yeni Dünya» gazetesi başyazarı Arif Oruç ta tutuklu kaldığı süre yeter görülerek tahliye ve ulusal amacın elde edilmesine değin hükümetin uygun göreceği bir yerde oturmağa memur edilmişti.

Sovyet elçiliğinde sık sık neşeli konukluk günleri geçiren genç, coşkun gazeteci Nizamettin Nazif bey dayısı Arif Oruç beyin sürgün cezasına çarptırılmasından sonra sorumsuzluğu görülerek serbest bırakılanlar arasındaydı.

İstiklâl Mahkemesinin bu kararından sonra Ankara'da hatta bütün Türkiye'de sosyalizm iğneyle delinmiş bir balon gibi söndü. Yunus Nadi beyle Osmanzade Hamdi beylerin çıkarmakta oldukları «Yeni Gün» gazetesinin sü-

tunları arasında buram buram tüten sosyalizm kokusu birden bire yok oldu. Karl Marks'ın «Kapital» inden yapılan çeviriler kimsenin göremeyeceği yerlere gizlendi. Mustafa Kemal'in sevdiği genç hukukçulardan Mahmut Esat Bozkurt'un koltuğunun altında kutsal bir kitap gibi taşıdığı «Kapital» bir gizli deliğe sokuldu. «Yeni Dünya» gazetesi süresiz kapatıldı. Basımevi, zaten daha önce millileştirilmişti.

Büyük Millet Meclisinin bahçesinde mebus, halk topluluklarına sosyalizm üstüne saatlarca ünleyen Şerif Manatoflar, Malatya'lı, Kaymakam Ferit Vakkas'lar, onların sosyalizm çığlıkları, sağnağını dökmüş fırtına bulutları gibi geçmişe doğru hızla uzaklaşıyordu.

Bu sırada on beşer yıl kürek cezası giymiş olan Tokat mebusu Nâzım, Zinetullah, kırkbir yaşındaki Trabzonlu Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu beyler, Ankara cezaevindeki koğuşlarında bağdaş kurup oturmuş, on beş yılın nasıl geçeceğini düşünmeğe başlamışlardı. Artık, ulusal kurtuluş savaşının geri kalan liderleri, dikensiz gül bahçesinde çalışacaklardı.

— 11 —

SAKARYA MARŞI

Savunma hattı yoktur, savunma yüzeyi vardır, o yüzey bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kaniyle sulanmadıkça bırakılmaz.

— Mustafa Kemal —

Ali Fuat paşa, Ethem beyle Demirci Mehmet efenin bir buçuk yıl batı cephesinde Yunanlıların burnunu taşlara, topraklara sürtüp durması, yıldırım savaşlariyle Anadolunun silinip süprülmesini isteyen sabırsız Yunan halkını bıktırıp usandırmış halk bu işin üstesinden gelemeyen Megalo ideacı Venizelos'la onun tuttuğu bütün cephe kumandanlarına karşı ateş püskürüyor, bu belâdan kendini kurtaracak bir çıkaryol arıyordu.

Bu sırada, Venizelos'un İsviçre'ye sürdüğü kralı andılar. Bir kurtarıcı olarak bütün umutlarını ona bağladılar. Ethem beyin son kez Demirci'de, Gediz'de Yunan ordusuna indirdiği yumruklar, Yunan halkının aklını büsbütün başına getirdi. Anadolu'da işlerin yolunda gitmediğini

anlayarak haykırmağa, hükümeti yeni bir seçime zorlamağa başladı. Seçime gitmek zorunda kalan Venizelos'un partisi, kralın aldığı 896.000 oya karşı ancak 500.000 oy alarak iktidardan düştü. Kralcı «Ahali» partisi, iktidarı ele alır almaz. Yunan halkının sürekli acılarını dindirmenin barış yolları aramanın çözümünü bulmağa çalışacağı yerde «Büyük Yunanistan» hülyasına daha korkunç bir hırsla sarıldı. Venizelosçuların üç yıldır hapisanede inlettiği general Papulas'ı çıkarıp Anadolu'daki Yunan Ordusunun başına başkumandan olarak gönderdi. Antanta hükümetleri, gerek kral gerekse «Ahali» partisi üzerine karakuş gibi atıldılar; onların eliyle Anadolu'yu ele geçirmek üzere son kozlarını oynadılar. General Papulas Anadolu'ya geçer geçmez zaferi bir türlü elde edemeyen yüksek rütbeli birçok generali yerinden atarak geri kalanı eski görevlerinde bıraktı. Atılan kumandanlar, İstanbul'a kaçarak orda İstanbul'u ele geçirmek, Ayasofya'ya çan asmak uğruna ayrı bir çalışmaya giriştiler.

General Papulas, Anadolu'da dizginleri sıkıca eline alınca arkasından Kral, yeğeni prens Andreas, genel kurmay başkanlığının birkaç temsilcisi, yeni başbakan Gonaris, Harbiye Nazırı Teotokis'le birlikte Limnos zırhlısına binerek İzmir'e doğru yola çıktı. Zırhlının güvertesinde genel kurmayın temsilcisi general Dusmanis'le Strasigos bir yanda, Başbakan Gonaris'le Harbiye Nazırı Teotokis öbür yanda, Kralın başkumandanlığı üzerine alıp almaması sorununu tartışıyordu. General Dusmanis, Kralın kumandayı eline almasında diretiyor, Nazırlarsa bunu kabul etmiyorlardı. Bu sırada Yunanistan'da büyük bir seferberlik kampanyası sürüyor, bütün insan kaynakları, Anadolu'yu dize getirmek üzere gemilerle İzmir'e taşınıyordu.

Yunan Kralı, 1921 yılı Haziranının 12 inci günü İzmir'in Kordonboyuna ayak bastı. Kral Konstantin İzmir rıhtımına çıkar çıkmaz ak giynekli, mavi kemerli kırk güzel Rum kızı onu karşıladı. Ellerinde çiçek sepetleriyle doğunun büyüleyici kokularını taşıyan buhurdanlar var-

dı. İstanbul Rumlarının Türklere karşı elde ettikleri zaferlerde söylediklerine benzer din ilâhileri okuyorlardı:

İris Vinoglon adlı bir kız, Krala yaklaşarak şu şiirli konuşmayı yaptı:

— Ben, Elenizmin Anadolu'da ruhuyum. Uzun yıllar acı çeken, umut besleyen ve düş içinde yaşayan Homeros'un atın kelebek ülkesinin çocuklarının ruhu! Ayaklarınıza döktüğümüz şu güller, tutsak olarak yaşayan ve ölürken dudaklarından Konstantin Paleolog adı dökülen kardeşlerimizin kanı ile boyanmıştır.

*

Mustafa Kemal, Harbiyeden, Kurmay okulundan sınıf arkadaşı olan albay Asım «Gündüz» beyi İstanbul'daki gizli örgüt aracılığıyle buldurup Anadolu'ya çağırdı. O zamana dek her nedense uyuşuk, ikircikli olarak köşesinde oturup bekleyen albay Asım bey silkindi gizlice İnebolu'ya vardı. Orda, daha karaya ilk adımını atarken Anadolu'nun yediden yetmişe nasıl harıl harıl çalıştığını gördü: İnebolu'dan kalkan, subay, er, cephane, silâh kafileleri bir zincir gibi çamurlu, tozlu bakımsız yollardan Ankara'ya doğru uzanıyordu. Yalnız, bunca emeğe bakmadan cepheler hiç te insanın yüzünü güldürecek durumda değildi. Oralardan gelen haberler, herkesi acı acı düşündürüyor, hele hükûmetin Ankara'dan Anadolu'nun içlerine doğru kalkacağı haberi, herkesi umutsuz düşürüyordu.

Asım bey, bütün yol boyunca bunları dinleyerek Ankara'ya vardığında hemen Milli Müdafaa vekâletine koştu. Eski arkadaşlarından albay Rafet beyi vekil olarak buldu. Rafet beyin onu oturtup bir kahve ısmarladıktan sonra ilk sözü:

— Aman Asım, durum çok kritik. Mustafa Kemal paşa cephede seni bekliyor. Kendisini orda bulursun. Yarın kalkacak trende sana bir yer ayırtayım.

— Oldu.

Ertesi gün trenle yola çıkan Albay Asım «Gündüz»

bey, Beylikahır dolaylarında Mustafa Kemal'in treniyle karşılaştı. Hemen onun kompartımanına geçti. Mustafa Kemal, bu pek eski, değerli arkadaşını kucaklayarak yanaklarından öptü, bir kez daha öpüştüler:

— Asım, hoşgeldin. Tam zamanında yetiştin. Durumu görüyorsun, ne düşünüyorsun?

Albay Asım bey, buraya gelinceye dek ancak demiryolunun her iki yanından durmadan geriye, Sakarya'ya doğru çekilen perişan kılıklı birliklerden başka bir şey görmemişti ki. Durum üstüne bildikleri, ancak ötekinden, berikinden dinledikleriydi:

— Efendim, dedi, şimdi geldim. Duruma egemen değilim. Ancak, düşmanın çok üstün olduğunu kabul etmek gerek. Bu bakımdan kendi üs ve ikmal merkezlerinden uzağa almak, dar bir cephede toplanmak, toparlanmak ve düşmanı yıpratmak herhalde doğru olacaktır.

— Doğru, biz de böyle düşünüyoruz.

Vagonda, masaya serilmiş harita üzerinde ufak bir çalışma yaptılar.

Gerek Mustafa Kemal, gerekse albay İsmet bey, Asım Gündüz beye Birinci İnönü savaşından sonra yine gelişen cephe işlerini kısaca şöyle anlattılar: İnönü'nde kafasını İnlerle dolu İnönü kayalığına çarpan oldukça hazırlıksız Yunan ordusu, iyi bir dayak yiyerek çekilmek zorunda bırakıldı. Bu, düzgün ordunun umulmayan ilk zaferi oldu.

İngiltere, geri çekilen Yunanlıları avuçlariyle iteleyerek 23 Mart 1921 günü bir kez daha İnönü'nde saldırıya geçirdi. Yunan ordusunda 41150 tüfek, 750 makinalı tüfek, 3134 yeğnik makinalı tüfek, 220 top ve 2000 kılıç, bizde 30108 tüfek, 235 ağır makinalı tüfek ve 55 yeğnik makinalı tüfek, 102 top 4000 kılıç vardı.

Düşman saldırısı, iki cepheden birden başladı: Hızla ilerleyerek Mart'ın yirmi dördüncü günü güney cephemizin yaslandığı Dumlupınar mevzilerine çarptı. Kuşatılmak tehlikesiyle karşılaşan güçlerimiz, burdan aradaki Balmahmut'a çekilmek zorunda kaldılar. Düşman, saldırının dördüncü günü yine iki ay önce çarparak kafasını yar-

dığı bağrı karanlık inlerle süslü İnönü kayalığının karşısına dikildi. Sağ kanattaki 61 inci tümenle çatıştılar. Böylece ikinci İnönü Savaşı başlamış oldu. Birinci İnönü savaşında hiç ummadığı halde düşmana dayak atmanın tadını tatmış olan zayıf Türk birlikleri, yine bunu anarak dönüp ona çarpmağa başladılar. Türk ordusu, bu oynak meydan savaşında çok kımıltılı bir taktikle ağır siklet düşmana şaşırtıcı vuruşlar vuruyor, girişin yeteneğini elinden alarak onu her seferinde bocalatıyor, durduruyor, kaçırıyordu. İsmet bey, ufacık inatçı saldırı sağnağı altında düşmanı sırsıklam ıslatırken, 6 Mart sabahı düşman sağ kanattan Söğüt yönüne doğru üçüncü tümeniyle süvari livasından güçlü bir kolu ileri sürdü. Bu düşman güçleri oynak savunmalı, saldırılı, bir taktikle çarpışan Türk birlikleriyle çarpışmağa başladığı sırada sol kanatta hiçbir düşman kımıltısı görmeyen İsmet bey, bu sıpsivri, tek başına ilerleyen sağ kanattaki düşman gücüne askerce bir oyun oynamağa karar verdi. Sağ kanatta Gündüzbeye giren düşmana 61 inci tümen yandan bir saldırı hızıyla çarptı, onu geri püskürttü. Düşman, böyle bir saldırıyı öylesine beklemiyordu ki birçok tutsak, cephane bırakarak kaçmak zorunda kaldı.

26 Mart günü güney cephesinde de saldırıya geçen düşman, Afyonkarahisar önündeki Balmahmut'ta durduruldu.

Yunanlılar, 27 Mart'ta yine sağ kanattan saldırıya geçtiler. Merkezdeyse hiçbir kıpırtı görünmüyordu. Sağ kanattaki düşman saldırısını karşılamak üzere 24 üncü tümen, merkezden saldırıya geçirildi. 24 üncü tümen bir süre kollarını sallayarak ilerlediyse de biraz ilerde sabahtan beri yürüyüşte bulunan 7 inci ve 10 uncu Yunan tümenleriyle burun buruna gelerek onlarla şiddetli bir savaşa tutuştu.

İki Yunan tümenine akşama dek göz açtırmayan 24 üncü tümen, sonra düşmanın ağırlığı altında ezilmemek üzere geri çekilerek eski mevzilerine yerleşmek zorunda kaldı. İlerdeki çıkıntıda kalmış olan 11 inci tümen de mer-

kezdeki güçlerle bir hizaya gelmek üzere geri çekildi.

Güney cephesinde Balmahmut'u düşüren düşman Afyonkarahisar'a girdi.

Düşman, İnönü'nde kesin sonuç almak kararındaydı. Yine sağ kanattaki İzzettin beyin güçlerine çullandı. İsmet beyin taktiği yine işlemeğe başladı. Ünlü Alman savaş kuramcılarının dediğine göre, en iyi savunma, saldırıydı. Türk ordusu da Alman hocalarının elinde yetiştiğinde İsmet bey, onlardan kalmış biricik olumlu nesne olarak bunu Yunanlılara karşı göz açtırmamacasına uyguladı durdu. «Kanlısırt, Metristepe, Üçşehitler tepesi, Gündüzbey sırtları» durmadan el değiştirdi.

Ufacık tepeler üzerinde harcadığı bu dev anlamlı günler, Yunanlıları berbat etmişti. Bütün hıristiyanlık dünyası, onların Ankara'ya varmasını beklerken onlar ufacık tepeler, sırtlar üzerinde bir avuç silâhsız Türk askerleriyle sanki satranç oynuyorlardı.

Böyle taktik saldırılarla hırpalanıp duran Yunanlılar, Bursa'dan aldıkları taze yardımlarla 30 Mart sabahı erkenden Üç Şehitler tepesine yoğun korkunç bir topçu ateşi açtılar.

«Biraz sonra topçu ateşi kesildi. Makinalı tüfekle piyade tüfekleri ateşe başladı. Bu da çok sürmedi.» Bizimkiler, tepenin yüksek çizgisinden aşarak bu yana çekildiler. Tepenin arkasında siperlenerek beklediler. Bir ara yoğun düşman topçu ateşine bizim pek az topumuz çok hesaplı, etkili yanıtlar vermeğe çalıştı. Topçumuz, tepenin çizgisi üzerinde gözüken düşman piyadesini döğmeğe başladı. Bunun arkasından, tepenin gerisinde siperlenen bizim piyade, süngü takarak düşmanın üstüne atıldı. Düşmanı, yeni yetiştiği mevzilerden söküp atmakta gecikmedi.

30 Mart günü sağ kanatta İzzettin beyin güçleri, Balaryatepe, Elmacık sırtlarında düşmana çok başarılı karşı saldırılar yaptılar. Yunan sol kanadı da çok hırçınca çarpınıp çırpındığından bir bitkinlik, yorgunluk durumu gösterdi.

Bunu gören kumandanlık, 31 Mart sabahı sağ kanatta Kemalettin Sami bey tümenini saldırıya kaldırdı. Kırkıncı piyade alayının en önünde, atının üzerinde düşmana saldırınca bu örnek, korkunç bir etki yaptı. Bütün asker, karşıdan yediği korkunç ateşe aldırmayarak ileri atıldı. Sonuç, hemen göründü: Yunan tümeni tüfekler, makinalı tüfekler, tutsaklar, 150 de ölü bırakarak kaçmak zorunda kaldı.

Sol kanatı tutan Ayıcı Arif beyin 11'inci tümeni iki koldan üzerine yüklenen üstün Yunan güçleri karşısında geri çekildi. Bundan ilerleyen düşmanı durdurmak üzere başka yerlerden güçler kaydırıldı. 30 Mart günü, daha soldan ilerliyen düşman kolu yediği darbe karşısında duraklamak zorunda kaldı. Cephede fırtınadan önceki durgunluğu andıran bir durgunluk görüldü. Yunan güçleri de Türk güçleri de o iyice hırpalanmış bir durumda kaygulu saatler geçirmeğe başladılar. İsmet bey, bu sessizliğin arkasından gelebilecek ağır bir Yunan saldırısını durduracak güçlerden yoksun olduğunu artık görüyordu. Bu durgunluğun arkasında Yunan çekilişi de gelebilirse de iyi bir askerin böyle belkilere bel bağlaması hiç de doğru değildi.

İsmet bey, en son raporları okuyup değerlendirdikten sonra, İnönü mevzilerini bırakarak çekilmeğe karar verdi yazdığı şifreyi hemen Mustafa Kemal'e çektirdi.

*

1921 Mart'ının 31 inci gününü 1 Nisan'a bağlayan gece, genel kurmay başkanlığının bulunduğu «Ziraat Mektebi» nin yemekhanesinde, içlerinde Mustafa Kemal'in de bulunduğu Doktor Adnan, Diplomat Sami, Doktor Refik (Saydam), Salih (Bozok), Mustafa Kemal'in yaverlerinden pek genç Muzaffer (Kılıç), ünlü Türkocakları hatibi Hamdullah Suphi (Ankara'ya yeni gelmişti) beylerle Halide Edip hanım yemeklerini ağır bir sessizlik içinde yediler. Kuru fasulye, pilav, üzüm hoşafını içeren üç kap yemek boğazlarından aşağı zorla iniyor gibiydi. Hepsi de İnönü'nde

bir ikinci kez düşmanın çok üstün güçlerine karşı kanlı, umutsuz bir savaş vermekte olan küçük, yetersiz, araçsız, gereçsiz, Türk ordusunu dolayısiyle kendi akibetlerini düşünüyordu. İnönü'nden yenilen Türk Orsunun yerine koyacak başka güçler de olmadığından düşman, bu ordunun kalıntılarını önüne katıp Ankara'ya doğru kovalayacaktı.

Kaç gündür kanlı bir biçimde sürüp giden son kerte kımıltılı savaş, en bunalımlı dönemine girmişti. İsmet beye artık yeni bir silâh, yeni bir asker gücü bulunup gönderilemiyordu. Yunanlıların elindeki kocaman olanaklar, bu yeni doğmuş küçük, çelimsiz orduyu elbette çiğneyip geçecekti.

Çatal, kaşık gürültüleri, ağız şapırtıları bitince yemektekiler, Mustafa Kemal başta olarak kalkıp yukarı çıktılar. Mustafa Kemal'in eski çalışma odasındaki kanapelerle, sandalyelere çöktüler. Hiç kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Sigara tabakları açılıp kapandı. Odayı koyu bir sigara dumanı kapladı. Bu kez de konuşma yerine içilen kahvelerin höpürtüsü işitilmeğe başladı. Herkes, sanki bir ölü evinde bulunuyormuş gibi konuşmaktan korkuyordu. Birbirleriyle fısıltı ile konuşuyor, hemen bir suç işlemiş gibi susuyorlardı. Mustafa Kemal, oturmamıştı. Elinde tütüp duran sigarasından ara sıra bir soluk alarak ortadan bir aşağı bir yukarı gidip geliyor, çok düşünceli görünüyordu.

Herkes ikinci İnönü savaşının sonucunu beklediğinden hiçbirini uyku tutmuyordu. Cepheden, İsmet beyden gelecek akşam cok kara haberi, herkes ürpererek bekliyordu. Sabah yaklaşıyordu. Karargâhın dolaylarındaki kır evlerinin, ötedeki Kalaba köyünün horozları alabildiğine ötüyordu. Bu horoz sesleri bile karargâh insanlarının içindeki sessizliğe kocaman taşlar gibi çarpıyordu. Sabahın saat üç buçuğuna doğru odanın kapısı açıldı. İçeriye sabahın ürpertici serinliğiyle birlikte Şemsettin bey girdi. Bir kara haber getirdiği yüzündeki ürkütücü ölüm sarılığından belliydi. Herkesin gözü, örümcek ağına takılan bir sürü sinek gibi bu yüzdeki korkunç anlama takıldı. «Uzun

boylu, genç, kumral subay» gözlerinde sonsuz bir acı, umutsuzluk yüzerek Mustafa Kemal'in önünde durup topuklarını kavuşturdu; masanın üstünden masa başında oturan paşaya İsmet beyden gelen telgrafı uzattı:

— Okumağa hacet yok, savaşı yitirmişiz,

Dedi. Bu söz, odanın gergin havası üstüne bir yıldırım gibi düşmüştü. Herkesin başı önüne eğildi. Herkes bundan böyle zincirleme sıralanacak kara haberlerin, felâketlerin önsezisiyle kurşun gibi düşüncelerle gömülmüştü.

Mustafa Kemal, telgrafa hızlı bir göz attıktan sonra okumamış gibi durdu. Herkesin gözü ondaydı. Herkesin ondan bir şey beklediği anlaşılıyordu. Bunu anlayan paşa, şöyle konuştu:

— Arkadaşlar, savaşı yitirdik. Dinleyiniz, gelen haber şudur: «Sağ kanada kumanda eden albay İzzettin bey, üstün düşman güçlerinin baskısı altında elden gelen direnmeyi gösterdikten sonra tuttuğu mevzileri bırakarak geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Sol kanada kumanda eden albay Arif bey, benzer nedenlerle geri çekilmişti. Genel çekiliş buyruğunu verdim.

İsmet»

Mustafa Kemal paşa, bu telgrafı bitirir bitirmez uzun bir hastalıktan kalkmış gibi gözlerinin altı mosmor kesilmişti. Üzerine büyük bir yorgunluk çökmüş, yüzüne Anadolu kavgasının sonucu olacak tam felâketin gölgesi, korkusu sinmiş bitik bir adam gibi duruyordu. Onun hayalinde Yunan ordusu, bizim güçlerimizi kovalayarak Eskişehir'e giriyor, Kütahya ve Afyonkarahisar düşüyor batı Anadolu demiryolları elimizden çıkıyordu.»

— Ne var, Hamdullah Suphi bey, arkadaşlara bir şey mi söylüyorsunuz?

Diye sordu. Hamdullah Suphi bey:

— Paşam, dedi başta itiraf edeyim size son kerte garip bulacağınız bir söz söyleyeceğim. 16-17 yaşından

beri yaptığım bu deneyler bana bu yürekliliği veriyor. Arkadaşlara diyorum ki aldığımız haber yanlıştır. Biz muzafferiz. Bunu size hiç ikirciği olmayan bir kanıyla söylüyorum. Bu sırada içimde beş bin ışık yanıyor. Biz, yenilelim ve ben ruhumu bu kaynaşma durumunda bulayım. Bunun imkânı yoktur. İkinci bir haber gelecek. Biz muzafferiz.

Bir saattir odada dikilip duran uzun boylu bir askerle birlikte başta Mustafa Kemal, bütün oradakiler şaşkınlıkla Hamdullah Suphi beyin yüzüne baktılar.

«Köşede bir koltukta oturduğu halde ayakları odanın ortasına dek uzanan Hariciye Vekili Bekir Sami bey, her zamanki gibi kekeme diliyle» Hamdullah Suphi beye sordu:

— Bu, bu bu nasıl şey?

— Beyefendi, size sözümün başında demedim mi? Anlatacağım şeyi son kerte garip bulacaksınız. Çok eskidenberi başlayan deneyişlerin sonucu olarak hiç çekinmeden haber veriyorum. Biraz yendik, yenildik.

— A, a, a, anladım. Bu bu, bu, buna ne derler?

— Buna Fransızca illüminasyon derler, Bizde «cezbe» diye tanımlanabilir.

— Cez c c cezbeye tutulana meczup derler.

— Razıyım, iki saat, üç saat için meczup, fakat, daha sonra ne diyeceksiniz? İkinci haber gelecek.

Bu iyimser peygamberlik önsezisi bile odada bir değişiklik yapmadı. Odada kafasını yıllardır gerçeğin granitine çarpıp duran insanlar vardı. Böyle nesnelere kulak asacak mistik insan ruhu, hele şu sırada hiçbirinin içinde egemen olacak durumda değildi. Bu kerte gerçekçi bir devrimci kafası taşıyan şu insanlar, işi «mucize» ye bıraktıktan sonra yok olmayı da göze almış olmayacak mıydı?

Hamdullah Suphi bey, pek garip olarak iyimser, aydınlık yüzüyle odanın somurtkan, umutsuz havasını, «Mustafa Kemal paşanın yassı kumral kalpağı altındaki bit-

kin yüzünü seyrediyor ve onun geniş hayali önünde serilen büyük felâketi» anlamağa çalışıyordu.

«Sabah saati yaklaşmıştı. Camlar, kendi içinden aydınlık olan bir su gibi yavaş yavaş parlamağa başladı. Hüseyin gazi dağının üstünden gelen ilk aydınlık ta belirmeğe başladı. Saksağanlar bu dalların arasında oklar gibi Ankara subahının içine atılıyorlardı.

İşte, bu sırada odanın kapısı, bir fırtınayla itilmişcesine birden bire açıldı. Birkaç saat önceki yenilgi haberini getiren binbaşı Şemsettin bey, elinde yeni bir telgrafla ok gibi içeri girdi. Onun yüzü de Hamdullah Suphi beyin yüzü gibi ışık, iyimserlik saçıyordu:

— Paşam, ikinci bir haber,

Diyerek elindeki telgrafı paşaya uzattı.

Odadakilerin yürek atışı bile durmuş gibiydi. Gerçekten bir mucize mi olmuştu?

Mustafa Kemal, heyecanla telgrafı okudu. Sarışın yüzünde birden bire güneş doğmuş gibi oldu:

— Arkadaşlar, durum büsbütün değişti. Size telgrafı okuyorum:

Herkesin ilgisi son kertesine varmıştı. Soluklarını kesmiş, Mustafa Kemal'i dinlemeğe hazırlanıyorlardı:

Mustafa Kemal yine telgrafı okudu:

— Metristepe'den

1 Nisan 1921

Saat 6,30 sonrada Metristepe'den gördüğüm durum: Gündüzbey kuzeyinde sabahtan beri direnen ve artçı olduğu sanılan bir düşman müfrezesi, sağ kanat grupunun saldırısiyle düzgün olmayarak çekiliyor. Yakından izleniyor. Hamidiye yönünde temas ve faaliyet yok. Bozöyük yanıyor. Düşman binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş meydanını silâhlarımıza bırakıyor.

Batı Cephesi Kumandanı
İsmet

Telgraf, okunup bitince herkes, sevinç içinde par-

yan yüzüyle Hamdullah Suphi beye döndü. Mustafa Kemal de ayağa kalkıp ona dönerek:

— Hamdullah Suphi bey, dedi, bu zaferi herkesten önce siz bize haber verdiniz. Geliniz, buraya oturunuz ve kutlama telgrafını siz yazınız,

Hamdullah Suphi bey, kalkıp Mustafa Kemal'in yerine oturdu; şu telgrafı kaleme aldı:

— İnönü savaş meydanında Metristepe'de

Batı Cephesi Kumandanı

İsmet beye,

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü meydan savaşlarında yüklendiğiniz görev kertesinde ağır bir görev yüklenmiş kumandanlar çok azdır. Ulusumuzun bağımsızlı ve dirimi, dahice yönetiminiz altında onurla görevlerini gören kumanda ve silâh arkadaşlarınızın kalp ve yurtseverliğine büyük güvenle dayanıyordu. Siz, orada yalnız düşmanı değil, ulusun (makûs) talihini de yendiniz. İstilâ altındaki mutsuz topraklarımızla beraber bütün yurt bugün sınırlarına dek zaferinizi kutluyor. Düşmanın kaplama hırsı, «azim ve himmetinizin» yalçın kayalarına başını çarparak parçalandı.

Adınızı, tarihi övgüler kitabesine yazan ve bütün ulusu hakkınızda sonsuz minnet ve şükrana sevkeden büyük gaza ve zaferinizi kutlarken, üstünde bir şeref meydanı seyrettirdiği gibi ulusumuz ve kendimiz için yükselme parıltısiyle dolu bir gelecek ufkuna da baktığını ve egemen olduğunu söylemek isterim.

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal, kutlama telgrafını okuyarak Hamdullah Suphi beye:

— Duygularımıza ne güzel tercüman oldunuz,

Dedi, sayfanın altına Arap harfleriyle bir yırtıcı kuşun pençesini andıran üç çengelli imzasını attı.»

*

Kral Koncanton'le general Papulas'ın buyruğundaki

seksen sekiz bin kişilik Yunan Ordusu, araç, gereç, silâh hakımından büyük bir üstünlük taşıyarak 1921 yılı Temmuzunun başında İnönü dolaylarındaki Türk mevzilerine tosladı. İsmet bey, daha ilk çarpışmalarda düşmanın ezici üstünlüğünü görerek orduyu geri çekmekten başka çıkaryol bulamadı.

Kütahya - Altıntaş savaşlarını kolayca kazanan Papulas ordusu, üç kolordu, bir bağımsız altı tugayı, üç yüz top, yirmi uçakla, Ankara'yı almak kararıyle, Sakarya'ya doğru ilerlemeğe başladı. Yunanlıların Kütahya'da çok hırpalandığı, ağır yaraladığı Türk ordusu, yine de düzgün bir çekilişle Sakarya'ya yetişmeğe çalışıyordu. Ordunun yiyecek - içecek örgütü darmadağın olmuştu. Askercikler, cehennem gibi yakıcı Temmuz güneşi altında aç - susuz, kan - ter içinde hiç mola vermeden geriye doğru yürüyor. bu sırada içinden geçtiği sararmış, buğday tarlalarını biçerek ufalayıp kavurga yapıyor, bununla karnını aldatmağa çalışıyordu.

*

Türk ordusu, hızlı bir çekilişle Sakarya ırmağının sarı sularını aşıp öbür yanda toz bulutları kaldırarak yeni mevzilerine yerleşmeğe hazırlanırken batı cephesi kumandanı albay İsmet bey, Benz otomobilinin içinde Polatlı istasyonunda kendisini sabırsızlıkla bekleyen Mustafa Kemal'e doğru hızla ilerliyordu. Otomobilin kehribar sarılığındaki bozkırdan kaldırdığı sapsarı toz bulutları, durgun Temmuz göğünün maviliğine doğru yükseliyor, sonra upuzun bir yol gibi düzlükte uzayarak yavaş yavaş siliniyordu. Bütün bozkırda asker kafileleri, mekkâreler, yorgun, bitkin, bıkkın Polatlı yönünde ilerlemeğe çalışıyordu. Bozkırın çok yükseklerinde yırtıcı kuşlar süzülüyor, mavi - yeşil renkleri çıngıraklı sesleriyle arı kuşları otomobilin üzerinden darmadağın geçiyor, kâküllü boz tarla kuşları, yoldaki tezekler üzerinden birkaç notalı küçük sesleriyle öterek kaçışıyordu. En sonra

uzakta Polatlı istasyonu göründü.

Mustafa Kemal, terlerini silip durarak istasyonun önünde ayakta bekliyordu. Yanında birçok asker, sivil de vardı. En sonra sarı toz bulutları içinde bozkırın rengine bürünmüş Benz otomobilin çıktığını gördü. Birkaç dakika sonra otomobil, istasyonun önünde durdu. İçinden ufak tefek, er giyneği giymiş, orta yaşlı kara zeytin gözlü bir adam indi. Bu, Batı Cephesi Kumandanı albay İsmet beydi. Üstü-başı, yüzü-gözü, bozkır tozlarıyle örtülerek onu da bozkır toprağının bir parçası yapmıştı. Genç kumandanın uzun, kapkara kirpikleri bile bozarmıştı. Mustafa Kemal, otomobilinden inen İsmet beye doğru ilerledi. Koluna girdi. Bu küçülmüş, kavrulmuş yüzde iyi tanıdığı bir çift zeki göz kalmıştı. Savaşın korkunç kayguları, Ankara bozkırlarının sapsarı tozu, geri kalanını büyük bir değişikliğe uğratmıştı. İsmet bey, Mustafa Kemal'in kolunda isyasyona doğru yürürken ağlamaklı bir sesle:

— Bittik, bittik bittik!

Diye inledi. Mustafa Kemal, istasyondakilerin bunları işitmesinden korkarak:

— Sus! Sus! Üzülme.. Biz, yine toplanırız. Ankaranın gerisine çekilir, ölünceye dek bu toprakları savunuruz.

Dedi. Kolkola istasyona girdiler. Biraz sonra İsmet bey otomobilde oturan Dağıstan'lı hocanın oğlu Şamil'e seslendi,

— Gelsene oğlum.

Şamil, dal gibi bir asker, koştu.

— Sen, hocanın oğlu musun?

— Evet.

— Arkada bizim sefertası var, getirsene!

Şamil, sefertasını koşarak götürdü. İsmet bey, Mustafa Kemal'in yanında küçük sefertasını açtı. İçinde üç tane küçücük poğaça vardı.

Bir yandan yiyor, bir yandan da bir elini boru gibi yapıp kulağına koyarak Mustafa Kemal'i dinliyordu.

*

Düşman, bütün hızıyla Ankara'nın üstüne üstüne geliyordu. Önünde savunak olarak birkaç kel tepeyle dümdüz, susuz zavallı bir bozkır halısı yatıyordu. Bu halı parçasını çiğneyerek Ankara'ya varması bir gün sorunu olarak biliniyordu. Bütün halk, meclis üyeleri böyle düşünüyordu. Yalnız bir tek adam, Mustafa Kemal, karşısındaki Yunanlıların da böyle düşündüğünü bildiği halde tersini düşünüyordu. O, gerçi Ankara'daki bütün törensel dairelerin kaldırıp Kayseri yoluna düşürülmesini salıklamışsa da düşmanı bu kel tepelerle bu sapsarı, zavallı, kıraç toprakların üzerinde evire çevire yeneceğine inanıyordu. Bütün bozkır, sıra - sıra derin siperlerle bir köstebek ülkesine döndürülmüştü. Silâhlı Anadolu köylüsü, bu çukurlara sinip düşmanı Ankara balıyla değil çelik leblebilerle karşılayacaktı. İşler çok büyüdüğünden, yüreklilik gücü sıfıra doğru yol almış olan Büyük Millet Meclisi üyelerinin sorumunu tek başına bir adamın yüklenmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal, bütün bu sorumun belli bir süreyle kendisine verilmesini, istedi. Diktatörlüğünden korkanlar, yine ona karşı dikildilerse de ününü bildikleri bu en büyük askere en sonra boyun eğdiler. Sakarya savaşını, ordunun başkumandanı olarak onun yönetmesine karar verdiler. Meclis kürsüsüne çıkan Mustafa Kemal, şunları söyledi:

— Bu teveccühe lâyık olabilmek uğruna bütün varlığımı isteklerinizin çevresinde harcamaktan bir dakika kaçınmayacağım, ve bunda ikircik göstermiyeceğimi telâkki ve kabul buyurmanızı rica ederim. Efendiler zavallı ulusumuzu tutsak etmek isteyen düşmanları tanrının yardımiyle mutlak olarak yeneceğimize değin olan güven ve inanım, bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada bütün bu inanımı yüksek kurulunuza, bütün ulusa bildiririm.

*

Mustafa Kemal, İstasyondaki Direksiyon konağından ayrılmış, Çankaya denen Papazın bağındaki küçük bir köşke taşınmıştı. Burası da, İstanbul'da Şişli'de kiraladığı evin sahibi Madam Kasapyan'ındı. Burasını Mustafa Kemal'e bırakmıştı. Çankaya bir kartal yuvası gibi bütün Ankara'ya kuşbakışı bakıyordu. Çevresinde altın sarısı üzümler yetiştiren bağlar, köşkün çevresinde güzel gölge veren yüksek ağaçlar vardı. Köşkün altkatında fıskiyesi çevreye tatlı bir serinlik dağıtan bir havuz da bulunuyordu. Fikriye hanım, burada on yıl düşünü gördüğü sarışın paşasiyle mutluya benzer günler geçiriyorsa da cepheden gelen korkunç haberler, Mustafa Kemal'i ulusal, kişisel kaygular içine atmaktan uzak kalmıyordu. Mustafa Kemal, artık, bütün yaşamınca Enver paşaya hiç yakıştırmadığı o başkumandanlığı işte en sonra ulusundan almıştı. Hem o Enver paşa gibi başkumandan vekili de değil doğrudan doğruya başkumandandı. Şimdi, tıpkı bir ulus gibi düşünmek o denli geniş düşünmek zorunda olduğunu duyuyordu.

Bir gün havuzun başında oturmuş, bir yandan kırmızı balıkları seyrediyor, bir yandan da «yüksek sesle, içli içli şu şarkıyı söylüyordu:

Yarap! Ne eksilirdi deryayı izzetinden
Peymaneyi vücuda zehri âb dolmasaydı?
Azâde ser olurdum asibi derdü gamdan
Ya dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı.

Bu sırada biraz ötede oturan köşkün sürekli konuklarından edebiyatçı, gazeteci Ruşen Eşref bey, gülerek ona:

— Ne yapalım, paşam, ikisi de oldu. Ne mutlu bizlere.

— Hem dehre geldiniz, hem aklınız var.

Dedi. O, hem alçak gönüllülük, hemde grur yoluna sapmayı düşünmeden genç gazeteciye şu yanıtı verdi:

— Evet, böyle oldu.

Sonra, sarı kırpık bıyıklarını çekiştirerek sözünün sonunu şöyle getirdi:

— Şimdi, işin içinden çıkmak gerek.

*

Türk ordusunun çok yorucu çekilişi sürüyordu. Sakarya'nın berisine geçen birlikler, hemen kazma küreğe sarılarak siper kazmağa başlıyordu. Mustafa Kemal de artık başkumandan olarak Sakarya'nın berisindeki kanlı olayların geçeceği bozkır üzerinden geçip Ankara'ya uzanan demiryolunda ileri geri gidip gelen gezgin karargâhında, külüstür bir vagonda çalışıyordu. O, bu üçüncü mevki vagonun eski tahta döşemesi üzerine serilen portatif yatağında yatıp kalkıyordu. Vagonun çevresinde sıkı bir güvenlik çemberi çevrilmişti. Yaver Muzaffer bey, genç irisi gövdesiyle bir akşam nöbetçileri dolaşıyordu. Bozkırın iri yıldızları kuru yaz havası içinde kocaman pırlantalar gibi vagonun üstünde parlıyordu.

Mustafa Kemal, yine portatif yatağında yatıyor, vagonun penceresinde bir mum yanıyordu.

Muzaffer bey dışarda dolaşırken paşanın emirerine seslendi:

— Paşa hazretleri yattı mı?

Emireri yerine vagonun içinden paşanın sesi geldi:

— Muzaffer bey, gel buraya!

Gitti. Selâm verdi. Paşa ona yatağının kıyısında oturması için yer gösterdi. O da oraya ilişti. Mustafa Kemal:

— Düşman iyi savaşıyor, yönetimi de başarılı,

Dedi. Muzaffer bey de ona şu yanıtı verdi:

— Emir ve kumandanızdaki ordularımızın çekilmesi de öyle düzgün oldu ki bu da başlı başına bir başarı sayılır, paşam!

Böylece ona Napoleon'un Moskova savaşında söylediği «Düzgün bir çekiliş zafer kertesinde önemlidir» sözünü hatırlatmak istemişti.

Mustafa Kemal, içindeki inanı haykıran gür, yüksek sesiyle ona şöyle dedi:

— Bu düşman güçlerini mutlaka yeneceğiz ve yok edeceğiz.

*

Mustafa Kemal, başkumandanlık karargâhını Alagöz köyündeki çiftlik evlerine yerleştirdikten sonra kurmay kurulunu alarak at üstünde Eskişehir - Katrancı bölgesinde araziyi incelemeğe çıktı.

Sakarya'da savaşın başladığı tarih olan 23 Ağustos gününden önceydi. Mustafa Kemal, çok sevdiği kır atının üstünde Polatlının otuz kilometre güneyindeki Yıldız-tepe'ye dek gitti. Yanında Genel Kurmay Başkanı Fevzi paşa batı cephesi kumandanı albay İsmet, batı cephesi kumandanlığı kurmay başkanı albay Asım Gündüz, yaver Muzaffer (Kılıç) beylerle daha başkaları vardı. Tepenin üstünde atlarından inip ufak bir mola verdikten sonra haritayı açarak araziye uygulamağa çalıştılar. Mustafa Kemal, bu ara Fevzi paşaya döndü:

— Paşa, arazi bizi aldatıyor. Cephenin sol kanadını belirlememiz için İnli Katrancı'ya gitmek gerek.

Yine atlarına binip İnli Katrancı'ya gittiler. Mustafa Kemal, buradaki arazi durumunu görünce sağ eliyle şakağını avuçladı:

— Allah bizi buraya gönderdi,

Diye söylendi. «Burada arazi olduğu gibi görünüyordu.»

Hemen akşama dek burda incelemede, uygulamada bulunduktan sonra dönüşe hazırlandılar. Yalnız, Mustafa Kemal'in kafasında hâlâ biçimini almamış bir yığın düşünce kaynaşıyordu. Dalgındı. Seyis onun kır atını getirdi. O, ata bineceği sırada bile uzak arazi üzerinde gezen bakışlariyle yeni bir şey yakalamak istiyor gibiydi. Batmak üzere olan güneş, sarı bozkır altın renkli bir boya püskürerek büsbütün sarartmıştı. Ufuklar, çepeçevre ateş almış gibiydi.

İşte, gözleri böyle uzakta gezinirken sıçrıyarak atına

binmek isteyen Mustafa Kemal'in ayağı üzenginin dışına kaydı; olduğu gibi sivri kayaların üstüne yüzükoyun düştü. Düşer düşmez bayılmıştı. Herkes şaşırmış, ona bakıyor, bir şey yapmayı düşünmüyordu. Bu duruma yol açan sevgili kır at ta olduğu yerde kalakalmıştı. İlkönce Fevzi paşa, kendine geldi, onu tutup kollarında kaldırırken:

— Çabuk, bir matara verin!

Diye bağırdı. Gelen matarayla ona su içirirken İsmet bey davrandı:

— Ne duruyorsunuz, bir doktor bulunuz.

Bu sırada Mustafa Kemal, kendine geldi, gülümseyerek ayağa kalkarken korku içinde bulunan arkadaşlarına:

— Korkulacak bir şey yok! İşte, bir şey yok dedi. Tatlı tatlı gülümseyerek yüzlerine baktı.

Kır atının başını okşadı. Sonra, çevik bir davranışla hayvanın sırtına atladı. Çevresindekileri korkudan, heyecandan kurtardıysa da göğüsünün içinde sızlayan bir yerler, ak ciğerine saplanan sivri uçlu bir şeyler olduğunu anlıyordu. Güç soluk almakla birlikte bunu çevresindekilere duyurmamağa çalışıyordu.

Kıpkızıl alevler içinde batmakta olan güneşe bakarak şunları dedi:

— Konstantin'in kafası da işte burda kırılacaktır.

*

Mustafa Kemal, yiğitliği elden bırakmayarak Ankara'ya, ordan da Çankaya'daki ufacık köşküne yollandı.

Fikriye hanım, kazayı haber almış, onu büyük üzüntülerle bekliyordu. Mustafa Kemal, geldi. Hemen yattı. Ateşi yükselmişti. İçerden yaralandığı anlaşılıyordu.

Fikriye hanım, başında pervane gibi dönüyordu. Bütün yakın arkadaşlarıyle eşleri köşkteydi.

Hemen doktor Mim Kemal beyle arkadaşı Murat bey yetişerek paşayı ince bir muayeneden geçirdiler. Ka-

burgalarda bir şeyler olduğunu anladılarsa da ne olduğunu bütün olarak anlayamadılar. Otomobile binerek hep birlikte Cebeci askeri hastanesine gitmek zorunda kaldılar. Orada röntgeni çekilerek tam teşhis konacaktı. Albay Kâzım beyle doktor Adnan bey de orda onları bekliyordu. Mustafa Kemal, zorla yürüyerek röntgenin altına uzandı. Elinde olmadan inliyordu. Pek zor soluk aldığı görülüyordu. Filmi alındı. Gözden geçirildi. Üç kaburga kemiği kırılmıştı.

Mim Kemal beyle arkadaşları, güçlükle bulabildikleri plasterle kırık kaburga kemiklerinin bulunduğu yanı güzelce sarıp sarmaladılar. Biraz rahatlayıp kendine gelen paşa:

— Allah ta Konstantin'e yardım ediyor, fakat, ben böylece de çalışırım.

Dedi.

Min Kemal beyle arkadaşlarının «mutlak dinlenme» salığını hiçe sayan paşa, bir iki günlük zorunlu dinlenmeden sonra kalkıp otomobiline bindi, başkumandanlık karargâhının bulunduğu Alagöz köyüne yollandı.

*

Halide Edip hanım, Ankara'dan kalkan trenin üçüncü Mevki, eski - püskü vagonunda genç bir yüzbaşıyle karşılıklı oturmuş, insansız, sahipsiz gibi görünen sapsarı bozkırı, mavi dağları, yeşil şeritler gibi ara sıra uzayan küçük akar sularla çevrelerindeki bodur ağaçlıkları seyrederek cepheye doğru ilerliyordu.

Ankara'dan ancak Sarıköy'e dek uzanan bir toprak parçası Türklerin elinde kalmış, Yunanlılar ötesini vahşi bir sel gibi kaplamıştı.

Onunla işleyen, son kerte yavaş giden trenin acı odun dumanları kırık pencerelerden içeri dolarak yolcuları tedirgin ediyordu. Tren, cepheye giden askerlerle doluydu. Bunlar, hep asker, erzak, cephane taşımak uğrunda kullanılıyordu. Vagonlar, tahta kurusu yuvası ol-

muştu. Tren, istasyonlara uğradıkça yeni derlenmiş perişan kılıklı askerler, cepheye gitmek üzere binerken köylerinden onlarla birlikte buraya gelmiş olan yığınla kadın - kız acı gözyaşları dökerek ağlaşıyordu. Kalkan trenin ardınca bir süre koşarak pencerelerden sarkan askerlerle son lâflarını ediyor, sonra ellerini sallayarak geride kalıyorlardı. Ağzında hiçbir diş kalmamış olan çok yaşlı bir kocakarıcığın uzun iniltileri, Halide Edip hanımın içini parçaladı. Bu, uzun zaman onda yaşayacaktı.

Halide Edip hanımın bu yeni cephe serüveninin başlangıcı şöyle geçmişti: Kocası doktor Adnan bey, bir gün ona:

— Nasuhçal'dan geldiler, elbette, Fevzi paşanın dediği gibi. Bu adamın anlayışı sanki sihirli,

Demişti. Yani cephe durumunu sorduğunda da Fevzi paşanın:

— Sakarya'nın doğusunda onları yeneceğiz,

Dediğini de karısına anlatmıştı.

Böylece konuşarak Ziraat Mektebi'nden yeşil vadideki küçük evlerine gitmişlerdi. Karargâhta umudunu yitirmemiş bir tek sorumlunun Fevzi paşa olduğunu görüyorlardı. Bütün öbür subaylar, dut yemiş bülbül gibi susuyordu. Hepsinin yüzünden düşen bin parça oluyordu.

Büyük Millet Meclisi, yalnız Mustafa Kemal'e güvenerek onu başkumandanlığa getirmekte gecikmemişti. Yunanlıların hiçbir engel dinlemeyerek ilerleyişi herkesi bataklığa benzeyen kapkara bir umutsuzluğa itivermişti.

Mustafa Kemal'in cepheyi denetleyerek Eskişehir'den döndüğü günün gecesiydi. Eve dönmek üzere Adnan beyi aradığında odanın ortasında kocasiyle Mustafa Kemal'in ayakta dikilerek konuştuklarını görmüştü. Paşanın yüzü sapsarıydı. Paşa, ayaklanışların sürüp gittiği o korkunç heyecanlarla yüklü günlerde olduğu gibi kaygulu görünmüyordu.

Yaklaşıp elini sıkarak bu duruma çok üzüldüğünü söylemişti. Oturmuşlar, birer kahve ısmarlamışlardı.

— Birer kahve içerek İsmet beyden gelecek haberleri bekleyelim,

Demişti. Biraz sonra, yazar Yakup Kadri bey de onlara katılmış, haberi bekliyordu.

Yaver her haber getirişinden odaya girip çıkarken Mustafa Kemal söğüp sayarak öfkesini dindirmeğe çalışıyordu. Böylece, kaygular, sövgüler, sigara dumanları, kahve kokuları arasında sabahı etmişlerdi.

— İsmet, Eskişehir savaşını yitirdi. Haydi, birer fincan kahve daha içelim,

Demişti. Bu sırada odadan çıkıp giden Adnan bey, döndüğünde yüzü gülüyordu. Mustafa Kemal:

— Neredeydin, Adnan?

Diye sormuştu.

— Fevzi paşayla konuştum. Çok iyimserdi. Yunanlıları yeneceğimizi söyledi.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, bir kahkaha atarak Fevzi paşanın arkasından epeyce alay etmişti. Bununla birlikte Fevzi paşanın yorumu onu etkilemiş, iyimser yapmıştı. Bundan hoşnut olduğu görülüyordu. Düşlere inanan Mustafa Kemal, Fevzi paşanın yorumunu da hayırlı bir fal olarak almıştı.

*

Cephe karargâhında yedek subay olarak çalışan Yusuf Akçora bey, bir kaç günlüğüne Halide Edip'lere izinli gelmişti. O, bu karı kocanın Türkocağından arkadaşıydı. Cephe karargâhındaki işleri yapacak aydın kişilerin azlığından, yetersizliğinden yakınmıştı. Aydınların görev alma zamanının gelip çattığını anlatıyordu. Yusuf Akçora beyin bu sözleri, Halide Edip hanımı çok etkilemişti. Gidip cephede görev almayı iyice kafasına koymuştu. Bu sırada 5 Ağustos 1921 günü beklenen olmuş, Mustafa Kemal de Meclisin bütün yetkilerini alarak üç aylığına başkumandan seçilmişti. Bu görev, her üç ayda bir yenilecekti.

Başkumandanlığı alan paşa, hemen bir asker kabinesi kurmuş, buna eski arkadaşı albay Arif beyle Diyarbakır'lı Kâzım paşayı da almıştı. İşte, bu seçimden sonra İnli Katrancıya araziyi incelemeğe giden yeni başkumandan, attan düşerek kaburga kemiklerini kırmıştı. Ankara'nın siyasal havası paniğe dönmek üzereydi ki evinde ancak iki gün dinlenebilen paşa hemen cepheye koşmuştu.

Bu sırada yeşil vadideki küçük evinde Halide Edip hanımı görmeğe gelen kadınlı — erkekli bir köylü gurubu ona şöyle sormuştu.

— Beyler Ankara'dan kaçıp gidiyor. Yunanlılar yaklaşmış. Şehir kaçaklarla dolu. Bizde arabalarımızı hazırladık. Ne dersin?

— Yerinizden kımıldamayın.

Halide Edip hanımın onlara verdiği yanıt bu ve buna benzer bir yığın güçlendirici, inandırıcı sözdü.

Bunu söylerken bile ne korkunç ne bunalımlı bir dönem içinde soluk aldıklarını biliyordu. «Ben denilen şeyin bütünüyle ulusun içine karışmış olduğunu en çok şu zamanda duyuyorum. Ulus göçerse ben de onunla birlikte gitmek istiyorum. Bence kendimin, bir küçük parça olmamın hiç önemi yok.» Diye düşünerek ağustosun on altısında başkumandan Mustafa Kemal'e bir telgraf çekti, gönüllü asker olmak istediğini bildirdi.

Buna hemen şu yanıt geldi:

Halide Edip hanımefendi hazretlerine

— İvedidir —

Batı cephesi,

Ordu safları arasında yurdumuzun savunmasına eylemle katılmak üzere şiddetli istekle yapılan yurtseverce başvurmanız orduca hoşnutlukla karşılandı. Eylemce askerlik görevine kabul ve Batı cephesine atandığınızı bildiririm. Durum, cephe kumandanlığına da bildirildi. İlk

araçla cephe karargâhına başvurarak oradan görevinizi almanız rica olunur.

F: 18. 8. 1921
Başkumandan
Mustafa Kemal

*

İşte, cepheye yeni askerlik görevini almağa giden Halide Edip hanım, bir genç asker heyecanı taşıyordu. Mallı isyasyonundan önceki istasyonda tren durunca genç kadın doğan ay altında demir yolunu izleyerek bir atlı birliğinin cepheye doğru ilerlediğini, sonra iki askerin, vagonunun penceresine tırmandığını gördü:

— Ne istiyorsunuz hemşeriler?

— Biz, Nâzım beyin tümenindeniz, senin elini öpmeğe geldik, dediler, genç kadının elini tutup şap diye öptüler. Onu cephe kumandanlariyle savaş alanlarında dolaşırken görmüş, tanımış oldukları belliydi.

Askerlerin, Nâzım beyden söz etmesi, onu birden bire ağlamaklı yaptı. Gözleri doldu. Bu sevimli askeri, bütün sempatik varlığı, canlılığıyle karşısında görür gibi oldu. Nâzım bey, ayaklanış döneminde gösterdiği canlılığı Yunanlılara sürekli olarak başlayan savaşlarda da göstermişti. İnönü'ne daha önce yetişip orda mevzi tutmak üzere Yunan ordusuyla Türk ordusu arasında başlayan yarışmada Yunanlıların Pazarcık'tan bu yana kestirmek zorunda oldukları otuz kilometreye karşılık Türk ordusunun kestireceği seksen kilometrelik yolu yarbay Nâzım beyin dördüncü tümeni, daha önce kestirerek oraya varmış, onları beklemeğe başlamıştı. Nâzım beyin dördüncü tümeniyle albay Arif (Ayıcı) beyin onbirinci tümeni, yetmiş - seksen kilometrelik yolu yirmi dört saatte kestirerek ocağın sekizinde kazdıkları siperlere girmiş düşmanı, son kerte yorgun olarak göğüslemişler, yine de birinci İnönü savaşını yengiyle sona erdirmişlerdi. İnönü sırtla-

rında çetin süngü savaşları yapılmış, düşman bu süngülerle delikdeşik edilerek Bursa'ya doğru kovalandıktan sonra bu sırtlara onların adları verilmişti.

Nâzım bey, cephede askerlerinin önünde düşmana doğru uçarken kurşunlarla delikdeşik edilmişti. Genç kadın, hastahanede onun ölüsüyle karşılaşısını andı. Şehit, üstüne örtülmüş Türk bayrağı altında kımıltısız yatıyordu. Bayrağı kaldırmak yürekliliğini göstermiş, başı yüksek yastıklara konmuş, topçu üniformasiyle, elleri göğsünde kavuşturulmuş yatıyordu. «Başında mavi tepeli kahverengi kalpağı vardı (...) Elâ gözleri açıktı. Her zamanki ifadesini taşıyordu. Dünyanın bir melodram olduğunu anlatan gülümsemesiyle «Bütün subayları kes!» der gibiydi. Önce onun ellerine bakmıştı. Herhangi çilli bir çocuk eli, uyuyan bir çocuk gibi göğsünün üstünde. Bu ellerin kurşunla oynamış olduğunu düşündü. Elini elinin üstüne koyarak bir kardeşe veda eder gibi vedalaştı, bayrağı yine üzerine örttü.

*

Halide Edip hanım, bu sahneyi bir daha bütün duyguca zenginliğiyle yaşadığından gözleri yaşardı. Elinin tersiyle gözlerini silerken Nâzım beyin askerleri de helallaşarak ordan uzaklaştılar.

Tren, Mallı istasyonuna vardığında genç yüzbaşı, vagonun kapısını açarak burda ineceklerini söyledi. Burda da istasyon, asker yığınlariyle kaynaşıyordu. Trenden iner inmez kısa boylu genç bir subay, ona doğru ilerledi. Bu, İsmet beyin yaveriydi. İsmet beyin, kendisini almak üzere otomobilini gönderdiğini söyledi.

Halide Edip, atıyle seyisini oracıkta bırakmak zorunda kalarak ötede bekleyen üstü açık benz otomobile doğru yürüdü. Otsuz, ağaçsız topraklar üzerinde toz kaldırarak giden otomobil, kel sırtların arasındaki ince bir yoldan geçerek bu sırtların ardındaki bir vâdiye girdi. Gecenin karanlığı, ancak yıldızların ışıklariyle birazcık ağa-

riyordu. Otomobilin homurtusuna çoban köpeklerinin kalın havlayışları yanıt verdi.

En sonra Alagöz köyünde kurulmuş çadırların ışıkları göründü. Otomobil, köye girince önünde iki süngülü askerin nöbet beklediği ahşap bir evin kapısında durdu. Yaz gecesine açılan kapıdan iki toprak tabanlı odada masa başında birçok subayın geceyi hiçe sayarak harıl harıl çalıştığını gördü.

Eve girip üst kata çıktığında kurmay yarbay Tevfik (Bıyıkoğlu) onu bir odaya götürdü. Köşede büyük bir masa, portatif bir karyola vardı. «Burası İsmet beyin odasıydı». İsmet bey, ayakta bir binbaşıya buyruk veriyordu. Bu konuşma bittikten sonra, Halide Edip'e dönerek oturması için yer gösterdi. Şöyle dedi:

— Artık, benim ordumda bir ersin...

— Evet, efendim.

— Sana küçük, bir odalı bir ev vereceğim. Bir de hizmet eri bulacağız sana. Başkumandanı ziyaret ettiniz mi?

— Hayır efendim.

— Şimdi, hemen gitmelisiniz. Sizi bekliyor, döner dönmez sizi görevinize atayacağım.

Bir subay, Halide Edip'i alıp başkumandanın karargâhına götürdü. «Solda toprak yığınlarının altında birkaç evin ışığı yanıyordu. Bir tek ses karanlığı deliyordu. O da telefon servisini yapan askerin:

— İnli Katrancı!

Diye bir köy haberleşmesiydi. Sağ yanındaki çukurluktan şırıldayarak bir su geçiyordu. «Arkasında üç ev daha vardı. Bu evlerin arkasında yine ışıkları yanan çadırlar, uzun ve sivri bir direk: Telsiz tesisleri. Köy yolları karanlık çamur içinde»ydi.

Ay batmıştı. Gece yarısı horozlor karşılıklı ötüşüyordu. Subay önde Halide Edip arkada deminki akarsuyun altından aktığı bir küçük tahta köprüyü geçtiler. Öbür yanda tek başına duran eve gittiler. Burası Mustafa Kemal'in başkumandanlık yönetim yeriydi. Kapıda koruyucuları bekliyordu. Onlardan biri Halide Edip'i yukarı çı-

kardı. Yazıcı Yüzbaşı Muzaffer bey hemen onu karşıladı. Önüne düşerek Paşanın odasına götürdü. Burası, parlak ışıklı bir lüks lambasının aydınlığa boğduğu bir odaydı. Masanın başında çalışan Mustafa Kemal, hâlâ ağrılar içindeki göğsünün acısını yenmeğe çalışarak yerinden doğrulmak istedi. Bunu bilen genç kadın, kalkmasını önledi. «Yanında Mustafa Kemal Paşa'nın ikiz kardeşiymiş gibi kendisine benzeyen bir Albay ayakta duruyordu.» Bu, on birinci Tümen Kumandanı Kurmay Albay Arif (Ayıcı) beyden başkası değildi.

Halide Edip, ilerleyerek yaralı Türk Ulusunun bir örneği gibi gördüğü Mustafa Kemal'in elini öptü. Bu, içinden gelmişti. Oysa önceleri onun elini bir şövalye inceliği ve zarifliğiyle Mustafa Kemal öpüyordu.

— Safa geldiniz hanımefendi.

Diyerek Albay Arif beyi onunla tanıştırdı. Masanın üzerine serilmiş olan haritada. Yunanlılarla bizim durumumuzu açık - açık gösterdi. Sonra Halide Edip ona şöyle bir soru sordu:

— Eğer Ankara'ya gider de bizi geride bırakırsa ne yaparız?

— Von voyage, messieurs, derim. Arkalarından vurarak onları Anadolu'nun boşluğunda yok ederim.

Halide Edip, bundan sonra ayağa kalktı:

— Sizinle görüştüğümüzü gidip İsmet beyefendiye bildireyim, dedi. Mustafa Kemal, tatlı bir gülüşle güldü:

— Yeriniz rahat mı? Akşamları benim masamda yemek yersiniz. İsmet bey, Arif bey ve yaverlerimle birlikte yiyoruz.

Halide Edip hanım, yine İsmet Beyin yanına döndüğünde Birinci Şubede insan çok gereksendiğinden oraya atandığını öğrendi.

Garnizon kumandanı, onu kendisine ayrılan eve götürdü. Burası iki odalı bir kulübeydi. Odanın birinde elinde yanan lambayla emireri onu bekliyordu. Köşeye bir portatif karyola kurulmuştu. Emireri «uzun boylu, üstü-

başı ve ayakkabıları paramparça bir adamdı.» Halide Edip'e:

— Battaniyemi getirip kapınızın dışında yatayım mı efendim?

Diye sordu.

— Garnizon Kumandanından izin aldıktan sonra yatabilirsin.

Garnizon kumandanı:

— Edip Kızı Halide, karargâh erlerinden,

Diye Halide Edip'in adını-sanını yazdıktan sonra yemeğini erinin getireceğini, saat onda karargâha gitmesini, gece çalışıp gündüz yatılacağını söyleyerek çekilip gitti. Sabahleyin emireri Ali Rıza, çayını getirdiğinde Yunan uçaklarının Malli istasyonunu bombalamış olduklarını söyledi.

*

Beklenen Yunan saldırısı, 23 Ağustos 1921 günü üç koldan başladı. Porsuk ırmağının iki yanından hızla ilerleyerek Sakarya Savaşı için hazırlanan mevzilerimize yaklaşıyorlardı. İlerleyiş yönlerine göre Türk Ordusunu geniş bir demir kuşak içine almaya çalışıyorlardı. Sağ kanatlarında güneye doğru açılıyor, Türk Ordusunu Ankara yönünde kuşatarak Kastamonu'nun dağlık, ormanlık bölgesine atmak istedikleri anlaşılıyordu.

Türklerin sol kanadındaki Mangal dağı tahkimatına üst üste hızla, hışımla çarptılar. Sakarya ırmağının karşısında beş Türk devi gibi bağdaş kurup oturmuş «Beş Tepeler» üzerindeki siperlere yağan düşmanın top mermileri, toprağı kaynatıyor, bu tepelerin arka yamaçlarına sinmiş Türk Piyadesinin üstüne sapsarı bir taş, toprak sağnağı yağıyordu. Top mermileri, nerdeyse tepelerin biçimini değiştirdiği halde orda yine piyade tüfeklerinin, makinalı tüfeklerin başında, ellerindeki dürbünleriyle kumanda noktalarında bulunan erler, subaylar barınmıyor, saldırıya geçen düşman üzerine hesaplı, esirgenmiş mermiler yağdırarak göz açtırmıyorlardı.

İlerlemek hırsiyle dolu dipdiri düşman, ağustos güneşinin korkunç sıcağı altında bozkıra yapışıp kalıyor, ecel terleri dökülüyordu.

Düşman, bu doğal Beş Tepeler bölgesini önemsemekten vazgeçer gibi yaparak bütün öldürücü potansiyelini sol kanadımıza yüklemiş, burayı gerçek bir cehenneme çevirmişti. Savaş, karşılıklı kıyıya çarpıp çekilen deniz dalgaları gibi sanki ritmik bir uyum almıştı. Küçük toprak parçalarına, ufacık tepelere saldıran nefti giynekli insan dalgaları, biraz sonra karşısındakilerin hızına çarparak çıkış yerlerine dek geriliyor, bu durmadan böylece sürüp gidiyordu. Her karış toprağı kanı pahasına koruma buyruğu almış olan Türk Ordusu, çok üstün düşman güçleri karşısında çok bol yaralı, şehit vermeye başlamıştı. Bir meydan savaşının bütün sürprizleri, tehlikeleri, her iki orduyu da her an tehdit ediyordu. Yunanlılar durmadan saldırıyor, «beş-altı yüz metre içinde sıçrıyorlar, yaklaşıyorlar, ateşi yiyince geriliyorlar, bu kez piyade susuyor, topçular işe girişiyordu. Sarı renkli tepelerin toprakları ve kumlarla birlikte insan gövdeleri, havaya savruluyor, çelik parçaları kayalara çarparak tozlar çıkarıyor, ateş yarım saat sürüyor, bir sürü eli-kolu bağlı insan sedyeler üstünde ya da topallayarak geriye gidiyordu. Yunanlılar, tepelerin olgunlaştığını ve artık olmuş bir armut gibi kolayca koparılabileceğini sanıyorlar ve yattıkları yerden kalkmalarıyle birlikte tüfek, makinalı tüfek ateşi başlıyor, gelenleri biçiyor ve iki üç yüz metre ötede yatıyorlar, sonra yine geri bir kaçışma ve yine topçu ateşi» başlıyordu.

Beş Tepeler bölgesinde savaş böyle şiddetle sürüp gitmekte, dayanmak üzere pek çok taze yardım güçlerini gerektirirken iki günlük kanlı boğuşmadan sonra buradaki birlikler alınarak bizim sol kanada kaydırıldı. Düşman, bütün gücünü buraya toplamış, bütün cephenin alın yazısını burda çözümlemek ister gibi görünüyordu. Gittikçe daha çok kıraçlaşarak, çölleşen bozkır bölgelerine doğru ilerliyor, pek uzaklardan yapmayı hesapladığı bir

kuşatma peşinde koşuyordu. Bütün Türk savunma çizgisi üzerinde canlı olarak kalan erlerin, subayların kulaklarında her an Mustafa Kemal'in orduya yayımladığı şu kesin buyruk çınlayıp durmaktaydı:

— Savunma çizgisi yoktur, savunma yüzeyi vardır. O yüzey, bütün vatandır!

Buna göre bütün yurt, her ne pahasına olursa olsun karış-karış savunulacaktır.

*

23 Ağustostan 31 Ağustosa dek kanlı bir gidiş - geliş olarak sürüp giden meydan savaşında 31 Ağustos günü Yunanlılar birçok puvan birden kazandılar: Çaldığı Sivri Çizgisi üzerinde «tehlikeli bir girme meydana getirdiler. Duatepe, bir saldırıda ellerine geçti. Güçlerimiz Basritepe'ye çekilmek zorunda kaldı. Savaş, gece-gündüz sürüyordu.»

Açlıktan, uykusuzluktan, yorgunluktan birer zavallı otomata dönen asker ve subaylarımız, taze düşman karşısında yine de denk güçlermiş gibi dayanıyordu. Mustafa Kemal'le Kurmay Kurulu, askerin gittikçe zayıflayan yüreklilik gücünü arttırmak üzere salt genç subaylardan birlikler kurarak düşman üzerine saldırttı. Subay birlikleri korkunç kertede kahramanca bir çarpışma gücü gösterdiler. Bunu gören gerçek askerler, onlarla kahramanlık yarışına girerek ölümü hiçe saydılar. Her iki yandaki yitik sayısı akılları durduracak kerteye yükseliyor, yine de bir yan, zafer, megalo idea düşleriyle öbür yanda salt üzerinde yaşadığı sevgili toprağını korumak düşüncesiyle kıyasıya çarpışıyordu.

*

2 Eylülde Çaldağı'nın düşüşü, buraya büyük askerce önem veren Mustafa Kemal'le Kurmay Kurulunu çok üzdü. Polatlı - Haymana yolunun kesilmesine yol açan bu

düşman başarısı, bunalım kertesinde bir umutsuzluk yaratamadı. Burayı ele geçiren Yunan kolordusu, saldırıyı sürdürmeyince, Mustafa Kemal, bu durgunluktan yararlanarak hemen başka yanlardan güçler kaydırıp bir denge kurmaya çalıştı. 3 Eylülde Kâzım beyin (Özalp) güçleri çok üstün düşman güçlerinin aralıksız saldırıları karşısında ezilip yok olmak tehlikesi içinde bocaladı, durdu. Cephane yokluğu yüzünden ancak süngü takılarak yapılan karşı saldırılar, düşmanı iyiden iyiye yıldırıyordu. Süngüsü olmayan kimi birlikler süngü takmış düşman askerine karşı dipçik savaşiyle karşı koyuyor, süngünün yaptığı işi hemen hemen bunlarla yapıyorlardı. Savaş meydanları dost, düşman ölüleriyle baştan başa örtülmüştü. Toprak parçaları durmadan elden ele geçiyor, hiçbir yan, kendi ölüsünü gömemiyor, bu yüzden de burunların direğini kıran çok ağır bir leş kokusu bozkırda bir baştan bir başa mide bulandırarak dalgalanıp duruyordu. Verildiği pek çok yiğite bakmayarak arkadan durmadan asker yetiştiren Türk Başkumandanlığı bunların yerini doldurabildiği halde Yunan Ordusu, bu olanaktan yoksun kalıyordu. Bu yüzden de bu korkunç yitiğe aldırmadan öldürücü saldırısını sürdürecek sıfırı tüketmeden önce bir sonuç almaya çalışıyordu.

Kanlı, eritici bir siper savaşı dönemi başlamıştı. Stratejik saldırı olanaklarını yitiren Yunan Başkumandanı Papulas, iyi bir asker olduğunu gösteren bir iş yaptı. Eylülün beşinci günü Yunan Ordusunun Ankara'ya girmesini bekleyen Yunan Harbiye Nazırına şöyle bir rapor vermek zorunda kaldı:

— Savaşlar, siper savaşı biçimini almaktadır. Savaşı sürdürmek tehlikelidir. Hükümetin kararını bekliyorum.

*

Yunan Ordusunun küçük taktik saldırı dalgaları arasında bocaladığını gören Mustafa Kemal, düşman Ordu-

sunun takatten düştüğünü anladı. Fevzi Paşayı, düşmanın en ağır saldırılarla ezmeğe çalıştığı Kâzım beyin Zafertepe'deki karargâhına gönderdi. Yolda, sürekli bir güz yağmuruna tutulan Paşa, ordu yine bu korkunç yağmur altında gerçekten iyi, yararlı bir inceleme yaparak 8 Eylül'de düşmanın ağırlıklarını savaş bölgelerinden alıp götürdüğünü meydana çıkardı. Bu haber, Başkumandanlık karargâhını tertemiz bir sevinç sağnağıyle yıkadı. Mustafa Kemal'le birlikte bütün kumandanların yüzü ışık saçıyordu. Demek ki düşman, artık bundan sonra yapacağı saldırılarla ancak çekilişini perdelemeye çalışacaktı. Sakarya Savaşının kanlı, güneşli yüzü Türk Ordusuna karşı dönmüştü. Bunun üzerine tatlı bir gülümseyiş geziniyordu. Mustafa Kemal'in sövüp saymaları yerini daha olgun bir ağırbaşlılığa bıraktı.

*

Halide Edip Hanım, bir hafta önce Yusuf Akçora beyle, binbaşı Ali Beyin yanısıra karargâhtan uzaklaşarak Alagöz tepesine çıkmış, ötelerde geçmekte olan savaşı dürbünleriyle iyice seyretmişlerdi. Karargâhta «Çaldağı,» lafı o kerte çok geçmişti ki binbaşı Ali beyle Yusuf Akçora bey ona bu tepeyi hemen göstermişlerdi. Tepelerinde Yunan uçakları uçarak keşif yapıyordu. Ali bey, karargâhın yerini keşfetmelerinden korkuyordu. Mustafa Kemal, Refet, İsmet beylerle öbür kumandanlar da bu sırada karargâhta toplantıda bulunuyorlardı.

Alagöz tepesinde yan yana dikilen üç arkadaşın gözü de Çal Tepesindeydi. «Alagöz Tepesinden aşağı doğru inen sonsuz vadiler ve toprak yığınları, kırmızı, mavi renklere boyanmış gibiydiler.

Çal Tepesi bunların üstünde bir dev gibi yükseliyordu.» İşte, bu tepe Sakarya savunmasının kutsal bir kalesi kesilmiş, kurtuluş umutlarının çoğu ona bağlanmıştı. Çal'ın düştüğü haberi bu yüzden karargâhta, bomba gibi patlamıştı. Bunun arkasından artık zincirleme ba-

şarısızlıklar, felâket bekleniyordu. Cepheyi, Kâzım Beyin karargâhında denetlemeye incelemeye giden Fevzi Paşadan karafgâha ilk telefon gelince bütün karargâh bir araya gelmiş, kulak kesilmişti. Halide Edip Hanım da odanın kapısına dayanmış dinliyordu. Sofada bir yığın subay, dimdik donmuş haberi dinlemek üzere bekliyordu.

Fevzi Paşanın karşısında Mustafa Kemal, telefonun başına geçmiş şöyle konuşuyordu:

— Mustafa Kemal konuşuyor. Siz misiniz, paşa hazretleri? Durum lehinize mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir? Ne? Yunanlılar güçlerinin sonuna gelmiş, geri mi çekilecekler?

Şimdi, sıra Yunanlıların daha çok ilerlemelerini önleyecek gücü bulmaya gelmişti. Mustafa Kemal'in şu sıra duyduğu gereksinim buydu.

«Mustafa Kemal Paşanın gözleri o gece Dante'nin cehenneminde yananların gözleri gibi anlatılmayacak kerte acı içindeydi.»

Halide Edip hanım, onun bu cehennemce acısını, sonsuz yorgunluğunu görerek gerçek bir kadın şefkatiyle:

— Dinleniniz, paşam, yatınız!

Dedi.

— Hayır, haydi bir kahve daha içelim.

Paşa, böyle diyerek taa Erzurum'dan Kâzım Karabekir'in karargâhından alıp getirdiği eskiden Enver Paşaya da hizmet etmiş olan Ali Çavuş'a kahve getirmeleri için seslendi.

Fevzi Paşa'nın cepheyi incelemesinden vardığı kanı, deneyin korkunç dehasına dayanıyordu. Yunanlıların Çal Tepesini düşürdükten sonra Haymana yönünde açtıkları çok tehlikeli, askerce anlamı son kerte büyük gedik önünde Kemalettin Sami bey üç tümen düşman askerine karşı dövüşüyor ve dört yanından yanan bir mum gibi bütün gücüyle birlikte hızla eriyordu. «Gece yarısı, Mustafa Kemal Paşaya telefon ederek acı acı cephane istedi.»

«Bütün bu aralık Fevzi Paşa Yunanlıların çekilecekleriinde diretiyordu.»

Yunanlıların çekilecekleri üstüne gelişen düşünceler, Albay Fahrettin Beyin atlı birliklerini kımıldattı.

Atlı birlikleri, Yunanlıların geri hizmetlerini, ulaşım kollarını allak bullak edecek biçimde çıkışlar yapmaya başladılar. Ethem Beyin dağılıp da dağlara çekilmiş atlı çeteleri, ıssızlıkta kıstırdıkları ufak Yunan topluluklarına öldürücü baskınlar yapıyorlardı.

Kanatları durmadan patates ezmesiyle yapıştırılarak onarılan bir tek Türk uçağı bin türlü tehlikeyi göze alarak havalanıyor, yirmi Yunan uçağı arasında yol buluyor, Yunan Ordusu ve gerileri üzerinde yaptığı paha biçilmez keşiflerin sonucunu başkumandanlığa ulaştırıyordu. «Pilotlar arasında dünyanın imgelerini şaşırtacak olan bir tanesi yüzbaşı Fazıl'dı». Mustafa Kemal'e getirilen bir Yunan tutsağı şöyle diyordu:

— Bize, her tepeye saldırışta, arkasında Ankara var, diyorlardı. Türklerin eline geçersek bizi öldüreceklerini söylüyorlardı. Durmadan da makinalı tüfeklerle bizi ileri sürüyorlardı.

*

«Harekât Şubesi»nden genç bir Kurmay subay, Başkumandanının odasına girdi. Lüks lambasının parlak ışığında yüzü, bıyıkları, saçları daha sarı, gözleri daha mavi görünen başkumandan, Kurmay subayın elindeki raporu gördü:

— Oku,

Diye buyurdu.

Subay, ayakta dimdik dikilerek raporu okurken bunu can kulağıyle dinleyen Mustafa Kemal, birden bire kaşlarını çatarak onun sözünü kesti:

— Dur, dedi. O düşman tümeni orada olamaz.

Odada oturan bir yığın insan, şaşırdı. Mustafa Kemal, daha önce aldığı raporları getirtti. Dikkatle inceledi. Ger-

çekten de düşman, tümeninin sol kanadına geçmiş bulunuyordu. Bunu gören Başkumandan, gerçek bir öfkenin tatsızlığı içine yuvarlandı:

— Batı Cephesi Kumandanı bu raporu gördü mü?

Diye sordu. Sonra, bunun yanıtını beklemeden şöyle çıkıştı:

— Başkumandana yanlış rapor vermenin meydana getireceği sonuçları düşünmüyor musun, arkadaş?

Durum şöyleydi: Kocaeli grubu, düşmanla dişe diş savaşmaktaydı. Bu cephede düşmanın dayanılmayacak ölçüde bir saldırıya geçmek üzere olduğunu bildirerek Mustafa Kemal'den yardım istiyordu.

Başkumandansa bu sırada düşmanın, en ağır saldırısını Türk sol kanadına yönelteceğini bildiğinden ordan aldığı tümeni sol kanada kaydırmak işi üzerindeydi. İş, büsbütün tersineydi.

Raporun yanlışlığını anlayarak bunun isteğinin tersini yapan Mustafa Kemal, sol kanadın istenen noktasını güçlendirdikten sonra düşman gerçekten de bu noktaya karşı büyük bir saldırıya geçti; boş sandığı bu bölümün insan zekâsından, yüreklilikten, yurtseverlikten meydana gelen bir «tahkimat» sistemiyle örtülmüş olduğunu gördü. Düşman saldırısı, burda da ereğine ulaşamadı.

*

Başkumandan, Fevzi Paşanın sevindirici raporunu aldıktan sonra, bunun bütünüyle kendi görüşlerine uygun olduğunu görerek düşmana karşı genel bir saldırıya geçmenin zamanı geldiğini anladı. İsmet beyi, Asım beyi öbür kurmay kumandanları toplayarak:

— Tam zamanı, artık Yunan gücü kırıldı, sıra bizim, dedi. Yirmi günden beri sürüp giden bu dünyanın en uzun meydan savaşının böyle bir dönüm noktasını sabırsızlıkla beklemişti. İşte, o dönüm noktası gelip çatmıştı. Hemen bir saldırı grupu hazırlamak üzere birinci, on yedinci, yirmi üçüncü, on beşinci, kırk yedinci tümenlerden bir seç-

me yaptı. Grup, sol kanattan, Kâzım beyin buyruğu altında bulunacak, Başkumandan da saldırıyı yönetecekti. Saldırı, düşmanın büyük bir güçle çöreklenmiş olduğu tehlikeli Duatepe'ye karşı yapılacaktı. Başkumandanı, bugünlerde sevindiren bir başka olay daha geçmiş, çok eski, sevgili arkadaşı Fethi Bey Malta zindanlarından dönmüştü. İngilizler, oradakileri serbest bırakmıştı. Mustafa Kemal, doğru Ankara'ya gelen Fethi Beyi karargâha çağırmıştı. Şimdi, içinde Fethi Beyin de bulunduğu bütün karargâhını, Kâzım (Ozalp) beyin karargâhının bulunduğu Zafertepe'ye götürüyordu. Başkumandan, karargâhiyle Zafertepe'ye yerleşir yerleşmez Kâzım Bey, Abdurrahman Nafiz, Şükrü Naili, Osman Zati, Mümtaz, Halil Beyleri toparlayarak Balkan savaşiyle Birinci Dünya Savaşında pişmiş, yetişmiş olan bu genç tümen kumandanlarına Duatepe'ye saldırı buyruğu verdi. Birliklere ereklerini gösterdi. Genç kumandanlar, bütün gece birliklerini saldırı noktalarına yanaştırmak işiyle uğraşarak çok heyecanlı, çok yorucu bir gece geçirdiler.

*

Sakarya Savaşı başladığında, başında Albay Fahrettin (Altay) beyin bulunduğu süvari kolordusu, ordudan epeyce uzakta, yarı bağımsız bir durumda bulunuyordu. Uzun boylu, yapılı arslan gibi genç bir asker olan Fahrettin bey, gerçi Harbiye'den, Kurmay okulundan atlı sınıfı eğitimi görerek çıkmamışsa da Harbiye'de kendi isteğiyle süvariliğe çok çalışmış, Balkan Savaşında Kırklarcli'ni Bulgarlardan geri alan atlı tugayının kumandanlığını yapmıştı.

Fahrettin beyin kolordusu, düşmanla herhangi bir savaş yapmayarak Eskişehir bozgunundan sonra Sakarya'ya doğru hızla ilerleyen düşmana durmadan yanlardan saldırmış, onun hızını kesmeğe, büyük kuşatma çemberleri kurmasına engel olmuştu. Düşmanın karşısında bıraktığı ufak örtü güçleri onları oyalarken o, ulaşım kol-

larına, yanlara genişlemek hevesi gösteren birliklere yalınkılıç saldırıyordu.

Fahrettin Bey, bizim ordu Sakarya'ya doğru oldukça düzgün çekilirken Eskişehir ve Afyonkarahisar savaş bölgeleri arasında kalan ıssız, boş bölgede kolordusunu toplaayrak düşman gerilerine yaptırdığı akınları buradaki karargâhından yönetmişti. Yenilerek moral gücünü yitirmişe benzeyen Türk birliklerine bir iyimserlik aşılamak için bu akınlar çok yararlı oluyordu. Ordu kumandanlığı. bu süre içinde birçok piyade, atlı birliklerini İç Anadolu'ya doğru çekerek Fahrettin Beyi ikinci, on dördüncü tümenler, dürdüncü atlı tugayı ile başbaşa bırakmıştı. Fahrettin bey, kendi inisyafitiyle bu üç atlı birliğini sırasiyle kullanarak üç akın düzenledi. Birinci akını Döğer yönünde, ikinci atlı tümeni yaptı. Düşmanın gerilerini allak bullak ederek bir şaşkınlık yarattı. Tutsaklar, ganimetler alarak döndü. Bu tümen Kurmay subaylardan kurtcebe (orgeneral) ile Muzaffer Tuğsavul yönetmişti. İkinci akını, Altıntaş ovasına doğru yaptı. Kimi düşman ulaşım kollarını vurarak korku yarattı. Ne var ki o, gerilerde dolaştığı sırada düşman dönüş kollarını kesmişti. Bu yüzden dördüncü tugay, taa Sandıklı'dan dolaşıp pek uzun bir yol kestirerek ordugâha dönebildi.

Şimdi, akın sırası on dördüncü tümene gelmişti. Bu sıradaydı. Fahrettin Bey, düşman mevzilerinde garip kımıldanışlar olduğunu bildiren raporlar almıştı. Gerek bu durumu anlamak, gerekse düşman gerilerin vurmak üzere on dördüncü tümeni 14 Ağustos 1921 günü Cevizli yönünde yola çıkardı. Tümen, yola çıkar çıkmaz düşman, Fahrettin Bey Kolordusuna karşı, davrandı. On dördüncü tümen, düşmanı göğüslediyse de geri çekilmek zorunda kaldı. Şundan ki bu salt bir savaş kolu değildi. Kocaman düşman yığınları Sakarya yönünde hızla ilerlemeye başlamıştı. Sakarya'da mevzilenen Türk Ordusuna karşı genel bir saldırıya geçtiği anlaşılıyordu. Keşiflerin sonucuna göre Seyit gazi dağlık bölgesinden doğuya doğru üç düşman tümeni ilerliyordu. «İspiçe - Karahisar - Bayat

üzerinden de bir tümen» düşman gücü Aziziye yönünde yürüyordu.

Fahrettin Bey, ilerleyen düşmanı çok yakından, görerek izlemeye karar verdi. Kurmay Kuruluyla birlikte savunma mevzilerine gitmeyerek düşmanla göz temasında bulunan Dağlıhan Köyündeki bu gecenin muhafızı atlı bölüğünün yanında kaldı. İlerde Kuruca köyü dolaylarında bir düşman tümeninin kurduğu ordugâhla ileri karakolları ayna gibi görünüyordu.

«Buranın kuzeyinde de toz - duman bulutları yükseliyordu.» Düşman, çok ileriye keşif kolları çıkarmaktan çekiniyordu. Bu da Fahrettin Beyin çok işine yarıyordu. Bütün sorun, yarınki yürüyüş yollarını anlayabilmekti.

Yüksek dağların ardında kıpkızıl bir kağnı tekerleği gibi inen yaz güneşi, arkada tatlı, sessiz bir yaz akşamı bırakmıştı. Ovalarla vadiler, dağların yamaçları, hızla kalın gölgelerle örtülüyordu.

Fahrettin Beyin karargâhı muhafız bölüğü, Yunan ileri karakollarının hemen önündeki bir köyün ot yığınlarının üzerinde Yunanlılara teslim bayrağı gibi çekilmiş ak bir bez gördü. Hemen oraya giden birkaç atlı düşmanın burnu dibindeki ot yığınına ateş verdi. Gittikçe kararan akşam içinde havaya kıpkızıl alevler yükseldi. Ot yığınının yakıldığını gören köylü kadınlar, yığını tutuşturan askerlere ağlayarak şöyle dert yandılar:

— Bu teslim bayrağının asıldığından haberimiz yoktu. Herhalde bunu köye yeni gelmiş elekçilerden biri yapmış olacak.

Ateş, bu sırada teslim bayrağıyla birlikte ot yığınını da yakıp kül etti.

Biraz ilerdeki Kurucadere köyü, Fahrettin beyin dürbününde bir karargâh olduğunu gösteren asker ve hayvanlar kaynaşıyordu. Bol suyu olduğu anlaşılan bir kuyunun başına yığınla insan, hayvan gelip gitmekteydi.

Kumandan, karanlık iyice bastıktan sonra buraya muhafız bölüğünden birkaç piyade asker göndererek kuyu başında şimdi bile sürüp giden kaynaşmanın üzerine

bir ateş baskını yaptırdı. Düşman karargâhı, heyecanla yerinden oynadı. Piyade tüfekleri, makinalı tüfekler, toplar, Fahrettin Beyin karargâhı yönünde körlemeden ateşe başladı. Kırk - elli top mermisi, siperlenmiş Türk akıncıları üzerinden ıslık çalarak geçip gitti.

Fahrettin Bey, karargâh subaylariyle köye egemen tepeye çıkıp baktığında düşman tümeninin doğu yönünde yürüyüşe geçtiğini gördü. Bundan başka, bir tümenlik düşman askeri de Veysel yönünde ilerliyordu.

Fahrettin Bey, üç düşman tümeninin Sakarya'nın güneyinden doğuya doğru yol aldığını anladı. Bunu görünce karargâhını alarak on dördüncü tümenin yanına gitti, görülenleri telsizle Mustafa Kemal'in karargâhına bildirdi.

Ağustosun on beşinde üç düşman tümeni, topçu korumasında Fahrettin Bey'in güçlerine karşı saldırıya geçti. Savaş akşama dek sürdü. Fahrettin Bey, çekilmek zorunda kaldı.

Fahrettin beyin atlıları, Sakarya'daki ordumuza katılmak üzere Adana bölgesinden ilerleyen, Akşehir üzerinden geçecek olan ikinci kolordumuzun kazasız belâsız ereğine ulaşabilmesini sağlamakla da yükümlüydü.

Düşmanın bu sağdan ilerleyen tümeni, Piribeyli'nin on kilometre kuzeybatısında ordugâh kurmuştu. Fahrettin bey, o dolaylardaki bir su başını, bataryalarına erek alarak seçti, bekledi. Beklediği gibi düşman, yararlanmak üzere bu su başında birikmeğe başlayınca ansızın yediği ateşten paniğe kapıldı. Bu sırada Fahrettin Beyin akıncıları yalın kılıç bu panik havasının içine daldılar. Birçok yitik veren düşman, toparlanmakta gecikmedi. Hemen karşı saldırıya geçti.

Fahrettin beyin atlıları, bu ve buna benzer baskınlarla çok kurak, susuz, tozlu, sıcak bir bölgede ilerleyen düşmana rahat soluk aldırmıyor, dinlenmelerine engel oluyor, onları Sakarya cephesine götürdükleri cephanenin bir bölümünü buralarda harcamak zorunda bırakıyordu.

Fahrettin Beyin elinde, ana güçlerle haberleşmek için

küçük, gezici, eski bir telsiz istasyonu vardı. Bu teğmen Remzi beyin buyruğundaydı. Geride sinek vızıldasa haberleşme subayı Remzi beyin eliyle Mustafa Kemal'in kulağına erişiyordu.

Fahrettin Beyin atlı kadrosu, bu sırada orta Anadolu'nun en susuz bölgelerinden birinde bulunuyor, bu kerte susuz bir bölgeyi düşmanın yürüyüş yönü seçmeyeceğini düşünerek kolordosunu buradan tedirgin edilmeden Sakarya'ya doğru çekebileceğini sanıyordu. Düşman önünde suyu bol alanlar varken elbette bu çölü yürüyüş bölgesi olarak seçmezdi. Atlı kolordusu, böylece Sakarya'da mevzilenen ordumuzun sol yanına çekilmeyi hesaplıyordu. Çekilirken vâdinin doğu yamaçlarında düşmana karşı direnmeyi de tasarlıyordu.

Fahrettin Bey, bütün düşüncelerinin, ertesi gün düşmanın, kolorduyu saracak biçimde güneydeki susuz, kurak bölgedeki Musaoğlu köyüne doğru ilerlediğini görünce şaşırdı. Kolordusunu çevirmeye çalışan bu düşman kolordusu, on beş bin tüfek, yetmiş iki topla geçerlendirilmişti.

İkinci tümen, düşmanla bir oyalama savaşı verirken Fahrettin bey, on dördüncü tümenle dördüncü tugayı Musaoğlu köyünün daha güneyini, Çal dağı eteklerine çekmeye başladı. Düşman, Çal dağına doğru çekilen Türk tümenlerine saldırdı. Bu saldırı gücü, bir tugay tutarında atlı ile bir sahra bataryasından meydana geliyordu. Eğer bu düşman atlıları, piyadesinden ayrılarak Fahrettin bey güçleri karşısında yalnız başına bırakılabilseydi güzel «bir av olacaklardı.» Fahrettin bey, onları piyadelerinden ayırmak düşüncesiyle alaylarını güneye doğru çekmeye başladıysa da düşman, bu yeme daha cok yanaşmadı. Akşamleyin piyadesinin arkasına çekilen düşman atlıları, bir daha da meydana çıkmadı. Kolordu atlı birlikleri, geceyi su içip karınlarını doyurarak Katırlı'da geçirdi. Sabahın alacakaranlığında Çal dağına ulustılar. «Düşman, onlara karşı güçlü bir yabancı himayesinde do-

ğuya doğru ilerlemesini sürdürdü.» Kolordunun ikinci tümenle bağlantısı kesildi.

Bunun üzerine Fahrettin Bey, hemen Sakarya'da mevzilenmiş ordu üzerine çekilmeyi bir yana bırakarak düşmanın arkadan yeni güçlerinin gelip gelmediğini öğrenmek, gerilerini tedirgin etmek üzere biraz daha bu bölgede oyalanmaya karar verdi. Bu plâna uygun olarak kuzeye doğru, düşmanın geçiş yolları üzerine iki alay atlı sürdü. Bunlar görevlerini çok iyi yaparak düşmanın ulaştırma kolarını vurdular, «iki yüze yaklaşık deve ve birçok silâh cephane, eşya vb. ele geçirdiler.» Başka yeni düşman tümenleri gelmiyordu. Yalnız, Yunanlılar Uzunbeyli'de bir ulaştırım noktasiyle bir uçak meydanı yapıyorlardı. Fahrettin bey, buraya bir akın yapılabileceğini düşündü. Bir gece, sıkı bir atlı yürüyüşle oraya varılabileceğini hesapladı. Ertesi sabah güneş doğmadan buraya yapılacak baskında büyük bir başarı payı gören Fahrettin Bey, bu baskını kendisi yapmak istedi. «Elindeki beş altı alayının sebikbar (yükte yeğnik) duruma getirilerek yürüyüşe hazırlanmaları ve üç günlük demirbaş erzak almaları için buyruk verdi.» Telsiz istasyonuyla ağırlıkları Katırlı güneyinde güvenilir bir yere yerleştirdi. Fayrettin beyin elindeki harita, buralarını gereği gibi göstermediğinden köylülerden kılavuz almak zorunda kaldıysa da aşılacak yol kırk kilometre çektiğinden verilecek raporu telsizciye bırakan Fahrettin bey, güneş batarken, köylerden geçen ince izler üzerinden atlılarının başında kuzey batı yönünde yola çıktı. «Büyük bir iş başaracaklarından umutlu olarak sevinçli ve hızlı ilerliyorlardı.» Ne yazık ki Fahrettin Beyin gövdesini bir sıcaklık kapladı. İki saat sonra da artık at üzerinde duramıyacak duruma geldi. Doktor, ağır bir sıtma nöbetine tutulduğunu, yatması gerektiğini salıkladı, Fahrettin bey, kumandayı on dördüncü tümen kumandanı yarbay Suphi (tümgeneral S. Kula) beye bıraktı. Kurmay Başkanı yarbay Baki (Vandemir) beyi de onun yardımcılığına verdi. Kendisi, uzaklaşan atlıların ardında rastlanılan ıssız bir

damda doktoru, koruyucularıyle kalarak yattı. Kalın asker kaputları altında bol bol terleyerek gözlerini açtığında nerdeyse sabah olmak üzereydi. Kılavuzu öne düşürerek birliklerin gittiği yolu izlemeye başladılar. Güneş doğmuştu. Yine de ortalıkta garip bir sessizlik vardı. Bu sırada kıyamet kopmalı değil miydi?

Küçük kafile, yarım saat yol almıştı ki gittikleri yönden silâh sesleri gelmeğe başladı. Biraz sonra Uzunbeyli'ye ateş etmekte olan sahra toplarının yanına vardılar. Atlılar, Uzunbeyli Köyünü savunan düşmana mermi yağdırıyordu. Baskıncılar, Uzunbeyli'ye güneş doğduktan sonra vardığından, iş bir baskın olmaktan, büyük bir başarı adamaktan çıkmıştı. Düşman, taşlık bir dere içindeki köyü makinalı tüfekleriyle sıkı bir biçimde koruyor havada düşman uçakları homurdanarak dönüp duruyordu. Yalnız, akıncılar, köy dolaylarındaki çadırlı Yunan ordugâhını darmadağın etmişler, bütün çadırları yakmışlardı. Ne varki köye sokulamıyorlar, atlarını geride bırakarak piyade savaşı yapıyorlardı. Bu sırada bir atlı alayı, köyü kuzeyden sarmak üzere davranıyordu.

Fahrettin bey, saldırının şiddetlendirilerek çabucak köye girilmesini buyurdu.

Bu sırada köyün doğusundaki yollar üzerinde kalkan yoğun toz bulutları, Uzunbeyli köyüne otomobilli, kamyonlu yardımlar geldiğini gösteriyordu. Bu sırada geride bırakılan ordugâhtan atlı çıkageldi. Telsizle ordudan aldıkları bir ordu buyruğunu Fahrettin beye verdiler. Ordu buyruğu, Fahrettin bey kolardusunun vakit geçirmeden ordu sol yanına varmasını bildiriyordu. Kumandan, baskınlıktan çıkan bu savaşı buracıkta keserek hemen Sakarya'ya doğru gerileme buyruğunu verdi. Biraz daha dayanarak köyü ele geçirseler bile bu artık çok bir şey anlatmayacak hem de gecikeceklerdi. Atlarının başını Sakarya'ya çeviren atlı yığınları, Başkumandan Mustafa Kemal'in ışıklı küçücük bir nokta gibi kurşunî kaputuyla oturduğu Sakarya ötesindeki bozkıra doğru yola çıktılar.

Uzunbeyli baskınından bir yıl sonra yine bir Ağus-

tos günü bu köyden İzmir'e doğru giden atlılarının başında geçecek olan general Fahrettin, köylülerin anlattıkları karşısında şaşkınlıktan apışıp kalacaktı. Çünkü, önceden bildikleri gibi burası bir ulaştırım noktası değil, Yunan Ordusu Başkumandanlık karargâhıydı. Yunan Ordusu Başkumandanı General Papulas, prens Andreas, kimi Avrupalı gazetecilerle burada bulunuyordu.

Sabahın bir vaktinde Türk akıncıları köyün dolaylarındaki Ordugâh çadırlarını yakıp ta köyün ilk evlerine saldırdıklarında General Papulas, pijamasıyla portatif karyolasından fırlamış, sokağa çıkmış, Türk atlıları kendisini öldürmesin diye elindeki ak bir bez parçasını sallayıp durmuştu. Karargâhta konuk olan bir Fransız gazetecisi, kendi gözleriyle gördüğü bu olayı sonra Fransız gazetelerine aktaracaktı.

Fahrettin bey, köylülerden bu haberi aldığında general Papulas'ı Türk başkumandanına armağan edemediğine son kerte yanacak, telsiz telgraf istasyonunun böyle bir zamanda bozulmayıp işlediğine pek çok üzülecekti. Demek ki telsiz bir işlemeyeceği tutsaysı, Uzunbeyli nasıl olsa ele geçirilecek, Yunan Başkumandanı pijamasiyle tutsak edilecekti.

İşte Fahrettin beyle atlıları, böyle bir talihe sürtünüp geçtiklerinden habersiz Katarlı'daki ağırlıkları da alarak zorlu bir yürüyüşle geceyi, gündüzü nal sesleriyle doldurdular. Fahrettin beyin, düşman gerilerini tedirgin edip duran atlı kolordusu, Sakarya'ya çağrılınca bunun görevi, kurmay yarbay (tümgeneral) Zeki beyin buyruğundaki yeni örgütlenmiş iki alaylık atlı gücüne verilmişti. Zeki beyin atlıları, Yunan ordusunu bu susuz bölgede durmadan tedirgin edecek, onun yevgi, cephane kollarını vuracaktı. Fahrettin bey, atlı kolordusunun geniş Yunan kuşatmasına indirdiği darbeler, bu kuşatmayı nasıl ereğinden uzaklaştırmakta, geciktirmekte önemli bir rol oynamışsa Zeki beyin akıncıları da bu çok önemli görevi sürdürüp gidecekti.

Fahrettin bey kolordusunun geceli gündüzlü yol alışı sırasında Sakarya savaşı korkunç bir hızla vahşilikle sürüyordu. İki günlük yürüyüşten sonra ereğine çok yaklaşan atlı dizileri, zifir gibi karanlık bir gecede bataklık bir derenin üstünde uzanan daracık bir köprüden birerle kolla geçerken sol ilerilerinden birden bire üstüste birçok aydınlatma fişeğinin atıldığını gördüler. Atlıların, atların gözleri kamaştı. Yerin, göğün gündüz gibi aydınlanmasiyle önden şiddetli bir tüfek ateşi de başladı. Çok tehlikeli bir durum başgöstermişti. Bu sırada Fahrettin beyin yaveri üsteğmen Fevzi (Hava Korgenerali F. Uçaner) bey, yanına aldığı birkaç erle ileri atılarak durumu anlamak istedi. Ateş edenlere zorbelâ yaklaşabilen Fevzi bey, bunların düşman olmayıp birinci grup buyruğuna girmiş, onun kanadını korumakla görevlenmiş ikinci atlı tümeninden olduklarını anlayarak hemen karşılıklı ateş kesilmesini sağladı, boşu boşuna yitiklere uğranılmasını önledi.

Fahrettin bey güçleri, ilerdeki Canımana köyüne yorgunluktan yarı ölü, aç olarak varıp mola verdiler.

Sabahleyin, güçlükle uyanan Fahrettin bey, düşmanın birinci Türk kolordusuna saldırmakta olduğunu öğrendi. Bunu anlayınca atlı tümenlerini düşmanın sağ yanı gerilerine saldırttı. Sonra, bunu telsizle orduya bildirdi. Fahrettin beyin atlı kolordusu, Sakarya'da mevzilenmiş ordumuzu sarmağa çalışan düşman kolunu saracak bir biçim alınca düşman saldırışı durdu. Ordudan gelen yeni örgütlenme buyruğuna göre ikinci, üçüncü atlı tümenleri, yine Fahrettin beyin kolordusuna bağlandı. Dördüncü tugay, dağıtılarak her tümene dörder alay verildi. Fahrettin beyi bu sırada en çok sevindiren de Ordunun kendisine iki toplu bir sahra bataryası vermesi oldu. Bu, kolordu için büyük güçtü.

Fahrettin bey kolordusu, Ankara'nın altmış kilometre güneyine düşen Karacaören'in batı yamaçlarına

yerleşerek burayı «tehkime» başladı. Karşılarındaki Güzelcekale'nin güney sırtlarını da düşman tutmuş, «tahkim» ediyordu.

Bu sırada Sakarya meydan savaşı, yirminci gününü doldurmuş, sonuna doğru hızla kayıyordu. Askerce bakılınca düşmanın çok yıprandığı anlaşılıyordu.

Fahrettin bey, yakalanan tutsaklardan, Yunan askerlerinin ekmeksiz kaldığını, yenme umudunu yitirdiğini de öğrendi. Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz, Orgeneral) beyle telefonla görüştü. Cephedeki durgunluğun gerçek nedeninin Yunan ordusunun tükenmişliği olduğu üstüne konuştu. Ordu karargâhı da bu düşünceye varmıştı. Yalnız Asım bey, ona bundan söz etmedi. Fahrettin bey, bu durgunluktan yararlanarak yine önceki gibi atlı kolordusunu düşman gerilerine saldırtmak istediğini, bunun için cephe kumandanından müsaade alınmasını diledi. Bu sırada Fahrettin beyin yanı başında bu görüşmeyi dinleyen grup kumandanı, mikrofonu alarak Asım beye «düşmanın saldıramayacak durumda olduğunu henüz kesin olarak belli olmadığını, birkaç günlük bir hazırlıktan sonra yine saldırabileceğini ve bu durumda kendi sol yanının güvensiz bırakılmasının uygun olamayacağını söyledi.»

Fahrettin bey, burda bir tümenini bırakacağını söylediyse de kulak asan olmadı. Onun ancak bir atlı tümenini düşman gerilerine sürmesine müsaade edildi. Bu akıncı tümenin başına Kurtcebe (Noyan orgeneral) geçecek atlılarını Angal dağına doğru dört nala kaldırdı. Kurtcebe beyin gidişinden bir gün sonra cephe kumandanlığından beklediği haber geldi. Düşmanın çekilmeğe başladığı, Türk ordusunun düşmana karşı saldırıya geçmek üzere olduğu, atlı kolordusunun yine eskisi gibi düşman gerilerine akınlara başlaması, Mangal dağının çabucak ele geçirilmesi bildiriliyordu.

Birkaç gündür kımıltısızlıktan tedirgin olan Fahrettin beyle atlı yığınları, kişnemeler, tıksırmalar, nal şakırtıları arasında hemen o akşamüstü yola çıkarak bütün gece yürüdüler. Üçüncü yürüyüş günü, üçüncü tümen

Mangal dağını aştı. Onun solu ilrisindeki ikinci tümen de Ilıca yönünde ilerleyerek düşmanın gerilerine sokulmağa başladı. Fahrettin beyin karargâhı, Katrancı'ya vardı. On dördüncü tümense bunun biraz daha batısına uzandı. Fahrettin bey, daha önce geçtiği insanlı Katrancı köylerini bomboş buldu. Savaş, buralardan bir dev silindir gibi geçip gitmişti.

Fahrettin bey, akşamleyin tümenlerine ertesi gün tanyeri atarken kuzey batı yönünde hızla ilerleyerek düşmanın çekiliş yolunu kesmeleri ve rastlayacakları düşmanın üzerine atılarak onu yoketmeleri buyruğunu verdi.

*

9 Eylül sabayı, başkumandanlık karargâhının garnizon kumandanı, Halide Edip'in kulubesinin kapısını çaldı.

— Halide hanım dedi, yalnız iki battaniye alabileceksiniz. Gidiyoruz, Dr. Murat'la birlikte Malli istasyonuna gideceksiniz.

Genç kadın, herkes gibi Sakarya savaşının kazanıldığını ya da kazanılmak üzere olduğunu bilmenin bilinci sevinci içindeydi. Uykularında karşılaştığı karadüşler, birden bire yitiklere karışmıştı.

Bütün karargâh ayaktaydı. Polatlı'nın on beş - yirmi kilometre ötesindeki yeni karargâh yerine gitmeğe hazırlanıyordu.

Halide Edip, Mallı isyasyonunda Dr. Murat beyle trene bindiğinde bir efsane kahramanı gibi hava seriivenlerinin en güzellerini yaratan hava kumandanı tayyareci Fazıl beyle ilk kez yüzyüze gelince büyük bir heyecan duydu. Kanatları patates hamuruyla onarılıp duran tek Türk uçağiyle yirmi bir Yunan uçağına meydan okuyan bu kahramanın geniş yüzüne, üzgün, iyi bakışlı gözlerine hayranlıkla daldı. «Bu gözler, bulunduğu yerin ötesinde bir şeylere bakıyor gibiydi.»

Sabayleyin karargâhtan yanlız bir bardak çay içerek

ayrılan Halide Edip'in karnı, açlıktan kazınıyordu. Bu sırada trenin kapısında Mustafa Kemal'in Ali Çavuşu'nu görerek ondan bir dilim ekmek istedi. Sonra, gece karanlığı bastığından kompartımanın kapısına iki battaniyesinden birini asarak öbürünü yastık gibi başının altına koydu, Mavzerini kucağına alarak uyumağa çalıştıysa da soğuktan sabaha dek titredi. Bozkırın Eylül serinliği artık yatağının dışına düşmüş garipleri titretecek bir güç kazanmıştı.

Ertesi sabah, trenden inerek atlarına binen kırk kişilik karargâh personeli arasında doru atına atlayan Halide Edip, kafilenin başında ilerlemeğe başladı. Bu, onun önden gitme hevesinden çok atının acarlığı yüzündendi. Savaş yüzünden biçilmeyen geniş buğday tarlaları olgun başakları altında bir yana yatmış, güzün bu yağmurlu günlerinde ağlamaklı-ağlamaklı bekliyordu. Kafile bir Tatar köyüne varınca attan indi. Hep birlikte bir tepeye tırmandılar. Dar bir boğazdan üçüncü kolordunun elli üçüncü tümenine özgü asker, hayvan yığınlarının tamsiper yaparak beklediğini gördüler. On beşinci, yirmi üçüncü tümenler, Duatepe üzerindeki düşman güçlerine saldırıya geçmişlerdi. Havada Yunan uçakları dolaşıp duruyordu. Karargâh personelinin üzerinde bulunduğu tepenin önünde geniş bir vâdi başlıyor, onun çevresinde Polatlı Katırlı görünüyordu. Sise benzer sapsarı bir toz, duman, rüzgârın sırtında gezip duruyordu.

Atlarını yediren kafile, yine bunların sırtına atlayarak vâdiye doğru ilereмeğe başladı. Bu sırada Ali Çavuş Halide Edip'in yanına giderek:

— Sol üzengiye ayağını geçirmemişsin. Paşa gönderdi, düzelteyim diye,

Dedi. Halide Edip bakınca Ali Çavuş'un öbür yanındaki siperde Mustafa Kemal'in gülerek kendisine baktığını gördü. Genç kadına seslendi:

— Gelin, hanımefendi. Harbediyoruz.

«Yüzü, en çok sevdiği oyunu oynayan bir çocuk gibi gülüyordu.»

Halide Edip'e üçüncü kolordu kumandanı albay Kâzım (Özalp) beyi tanıştırdı.

Halide Edip, baktı: Mustafa Kemal, «Arkasında bir kürk, elinde bir telefon, karşıdaki tepelerle konuşan bir adam» dı. Ona:

— Duatepeye saldırıyoruz.

Dedi.

Halide Edip, Mustafa Kemal'in siperinden ayrılarak öbür siperleri de dolaşmağa gitti. Toplar, durmadan gürlüyor, ağır makinalı tüfekler, durmadan takırdıyordu. Genç kadının gözlerindeki dürbünün içinde, ellerinde parlayan süngüleriyle karşılıklı insan yığınları birbirine doğru koşuyor, birbirine giriyor, kaçanlar kovalayanlar görünüyordu. Sivri bir piramit gibi göklere baş çeken Karadağ'ın arkasında Yunan çekilişini gözden kaçmayacak bir nitelik almıştı. «Güneşli göğün altında kara bir toz bulutu arkasında kapkara bir insan sürüsü gidiyor»du. Genç kadının yanında dikilen Binbaşı Muharrem bey:

— Yunanlılar, yüreklice döğüşüyorlar. Güçlerinin çekilişini kapatmak için topçuları kendilerini feda ediyor.

Dedi. Halide Edip, birçok siperi dolaştıktan sonra Zafertepe'de kurulan grup kumandanı Kâzım (Özalp) beyin Duatepe savaşını yönettiği karargâha vardı. Derin bir siperin içinde kürküne bürünerek telefonu dinleyen Kâzım bey, yandan kalın sesiyle buyruklar verirken öbür yandan genç kadına bir hoşgeldin gülümsemesi yollamayı da unutmadı. Aşağı siperlerden ayrılıp daha önce karargâha dönmüş olan Mustafa Kemal, arkasındaki geniş kurşun renkli pelerine sarınmış olarak elindeki dürbünle korkunç bir boğuşmanın sürüp gittiği Duatepe'yi gözden geçiriyordu. «Biraz ötede Fevzi paşanın geniş sırtı görünüyor, omuzları önüne eğilmiş, dağlara bakıyor, İsmet bey, daha iyi dinlemek için başını telefona eğmiş» duruyordu.

Tepenin çevresinde kazılmış derin siperlerde arı gibi işleyen bir subaylar çalışması vardı. Yaverlerin biri gidip biri geliyordu. Zafertepe'nin önünde Duatepe'ye doğru

bir ova uzanıyordu. Uzaklarda «çepeçevre değirmi, içiçe sarı, kızıl, mor ve dumanlı dağlar» yükseliyordu. «En batıda sarı iki yüksek tepeli bir dağ» görünüyordu. İşte Duatepe buydu. Türk ordusu buraya saldırıyordu. «Güneşin en yüksek, rüzgârın en güçlü olduğu sırada savaş» kızışmıştı. «Duatepe'nin üstü birkaç ağızlı Yanardağ gibi, dumanları taa gökte, yanındaki sırtlarında ve arkasındaki Kartaltepe'nin dargın ve kara doruklarında topraklar, dumanlar fışkırıyor» du. «Coşkun ve dinmeyen bir gümbürtü ortasında renk - renk dumanlar, ak kandiller gibi uçuşan şerapneller bu göksel melodinin sahne» siydi. «Bu, bir dev dünyasına benziyor» du. «İşte, artık bir yer görünmüyor» du. «Topların köpüren, azan, çıldıran ilâhileri arasında bir şey işitilmez oldu (...) Fevzi paşa'nın omuzları dua eder gibi büsbütün eğilmiş, başkumandanın mavi gözleri yükseklere bakıyor, göğe akıyor» du. «İsmet beyin kara gözleri durgun bir ateşe benziyor» du. «Biraz ileride erlerin yanık yüzlerinde kalbi yoran bir bekleyiş, bir acı var» dı.

*

Halide Edip, karargâha vardığında bütün kumandanlarla birlikte batı cephesi kurmay başkanı albay Asım bey de onu sevimlice karşıladı. ona bir zafer maskotu gibi bakarak onbaşılık rütbesi verdi.

Biraz sonra binbaşı Muharrem bey, genç kadının yanına sakuldu.

— Şimdi, insanların top ateşi ile öldüğü yere gidiyorüz.

Dedi. Otomobile binerek Zafertepe'yi arkada bıraktılar. Duatepe'ye savaşanları çıplak gözle iyice görecek gibi yaklaşmışlardı. Duman yığınları arasına dalıp çıkan insanlar birer hayatlet gibi seçiliyordu.

Muharrem bey, genç kadını bizim toplu mevzilerimize götürmüştü. Bu sırada ayakta dikilerek büyülen-

miş gibi Duatepe'yi seyreden kadını «demir gibi bir ses» uyardı:

— Yüzükoyun yürüyün:

Binbaşı:

— Bulundukları yerin Yunanlılarca keşfedilmesini istemiyorlar.

Dedi. Hemen yere kaparak yüzükoyun emeklemeğe başladılar. Kumanda siperlerinin yanına vardıklarında derin bir siperden demir gibi bir dev kolu uzanarak Halide Edip'i içeri çekti. Bu, albay Şükrü beyin (general) koluydu. Geniş boy siperinin içine inen genç kadın, çok uzun boylu, bir Germen sarışınlığı taşıyan çocuksu mavi gözlü dev gibi bir subayla karşı karşıya geldi. «Yüzü toztaprak içindeydi.» Genç kadını siperdeki batarya dürbünün başına oturarak:

— Şimdi, buradan Yunanlılara ateş edeceksin,

Diyerek güldü. Genç kadın, Yarbay Arif beyin Şükrü Naili bey için anlattığı şeyleri andı: O, gerektiğinde süngü ile döğüşecek kerte güçlüydü.

O, eski Cermenlerin çağlarındaki bir Germen döğüşçüsüne benziyordu. Bu sırada, şu ana dek Sakarya savaşında yedi tümen kumandanının şehit düştüğünü anan Halide Edip, sekizincinin Şükrü Naili bey olmaması için içinden dua etti.

*

İngilizlerin Malta kalesinden salıverdiği Fethi bey, hemen de Sakarya'da Mustafa Kemal'in düşmana karşı saldırıya geçeceği günlerde Ankara'ya gelmişti. Başkumandan, bu çok eski, içten ideal arkadaşının böyle mutlu, kutlu bir günde yanında bulunmasını isteyerek yaveri Muzaffer bey aracılığiyle onu karargâhına çağırdı. Fethi bey, 11 Eylül de karargâha geldiğinde ertesi gün saldırıya geçecek ordu saflarında sıtmalı bir çalışma göze çarpıyordu. Fethi bey, bütün subayların, kumandanların yüzlerinde iyimserlikle umut ışıklarının dalgalandığını gö-

ruyordu, karargâhta eski arkadaşını İsmet beyle Fevzi paşa ve başka değerli kumandanlar arasında durmadan haritayı izler, buyruk üstüne buyruk verirken buldu. Uzun uzun öpüşüp kucaklaştılar. Fethi bey, başkumandanın, geçirdiği çok ağır sınıvların ancak kendisinin görebileceği izlerini Mustafa Kemal'in yüzünde açık seçik görmekle birlikte onu her zamanki gibi neşeli, inanlı buldu.

Paşa, 12 Eylül günü tanyeri atarken düşmana sağ kanattan saldırıya geçileceğini söylemişti. Sonra, kurmay kurulu, Fethi beyle birlikte cepheye yaklaşmak, yapılacak işleri daha yakından konırol edebilmek düşüncesiyle karargâhtan ayrılmıştı. Otomobil onları Mallı köy istasyonunda bırakmıştı. Burada bekleyen özel trene binerek cephemizin gerisine doğru ilerlemişlerdi. Akşam karanlığı basarken tren, cephe yakınlarında bir yarma içinde durmuştu. Geceyi, lüks ışığında çalışarak trende geçirmişlerdi. Sabaha karşı bir iki saat şekerleme kestirerek gün ışırken Grup kumandanı albay Kâzım beyin Zafertepe'deki karargâhına yollanmışlardı.

Burada geniş bir boy siperi içinde haritalarını açarak düşman mevzilerine giden bütün yolları sonsuz bir dikkatle inceleyen başkumandan, bir yandan da çevresindekilerle Fethi beye yapılacak işler üzerinde bilgi veriyordu. Sakarya geçitlerine sahip olabilmek için Duatepe, Çadırtepe gibi, yüksek, sarp, savunmaya elverişli yerlerden düşmanın atılması gerektiğini söylüyordu. Saldırı, Kâzım beyin buyruğiyle başlamıştı bile. Düşman, birçok birliklerini çekerken bunları Sakarya'nın azgın, bulanık sularında yitirmemek uğruna örnek direnişler gösteriyorsa da Türk birlikleri başkumandanın gösterdiği ereklere doğru giden yollar üzerinden hoşnutluk verecek bir biçimde ilerlemeğe başlamıştı. Düşman, çekilişini saklamak için Türk yığınları üzerinde sık sık uçaklar uçuruyor, sol kanattan şaşırtmak amaciyle saldırlar düzenliyordu.

Bütün bu çalışmaların biricik amacı ise Yunan ordusunun bozgun vermeden düzgünce çekilmesi içindi. «Bütün bu olaylar süresince Kâzım beyin karargâhının bulunduğu Zafertepe'de telefon başından ayrılmayan başku-

mandan, heybetli bir enerji örneği kesilmişti. Savaşın en ince ayrıntılarına dek her dönemini izliyor, yeni buyruklar veriyor, yeni güçleri cepheye gönderiyor, ilerden haber almak üzere emir subaylarını ileri birliklerin yanına gönderiyordu.»

«Yüksekten bakan bir kartal gibi savaşın bütün davranışlarına egemen kesilmişti. Ayni zamanda en uzak cephemizde olan biten üstüne bilgi soruyor, oralara da direncini uzatmaktan geri kalmıyordu. Bu enerji sarfı, akşama dek bir dakika ara vermeden sürdü. Duatepe ile Çadırtepe'deki düşman direnişi kırılmış ve düşmanın genel bir çekiliş davranışına başladığı anlaşılmıştı.»

«Düşman bu çekilişi bozgunluğa çevirmemek uğruna çok çalışıyordu.»

«Bu cümleden olarak ara sıra cephemizin sol kanadında karşı saldırılar yapıyordu. Başkumandan da düşmana soluk aldırmamak üzere hiçbir tedbirde geri kalmıyordu.»

Karanlık bastığında başkumandanla Fethi bey ve arkadaşları, yarma içinde maskelenerek gizlenen trene döndüler.

Sabaha dek telefon, telgraf makinalarının başında üst üste çay, kahve sigara içerek çalışmasını sürdürdü. Uyku, sanki başkumandanının yanına yaklaşmaktan korkuyor gibiydi. Başkumandanın bütün davranışlarını sabaha dek göz hapsine alan Fethi bey, onun bütün tümenleri pençesinde tutar gibi sıkı bir değiniş durumunda kaldığını gördü.

«Düşmanın son kerte şiddetli karşı saldırılarını ciddiye alan tümen ve kolordu kumandanlarının az çok kaygulu raporlarına durmadan yanıtlar veriyor ve bütün ikircikleri yürekliliğe, girişime çevirmek için uğraşıyor, buyruklar veriyordu. Mustafa Kemal, kürkremiş bir arslana benzemişti. Kendi direnci karşısında yenmek ereğine doğru durmadan ilerliyordu. Kükremiş arslanın enerji kıvılcımları bütün cepheye yayılmıştı. Sabaha dek uğraştı ve en sonra her yanda düşmanın çekildiği haberi geldi. İş,

bununla bitmedi. Düşmanı izlemek için buyruklar vermek, tertibat almakla çabasını sürdürdü.»

Fethi bey, sabaha dek Anafartları yapmış olan bu eski arkadaşını, gerçek savaş tanrısını seyreder gibi hayran - hayran seyretti. 13 Eylül sabahı, düşmanın bütün cephe boyunca en aşağı bir bozgun psikolojisi içinde çekildiğini öğrenen başkumandanın yüzünde korkunç bir devi yenmiş bir mitoloji kahramanının büyük sevinci parlıyordu.

*

Başkumandan general Papulas'ın uyanıklığiyle Yunan Ordusu, bütünüyle eriyip bozkıra gübre olmaktan kurtulmak için kendini Sakarya ırmağının ötesine zor atmıştı. Yirmi iki gündüz, yirmi iki gece süren tarihin bu en uzun meydan savaşı, her iki ulusun ordularını da iyice yaralamıştı. Türk ordusu on bin ölü on beş bin yaralı, Yunan ordusu ise on iki bin ölü, yirmi üç bin yaralı verdi. Türk başkumandanlığı, cepheye hergün bin bütünleme eriyetiştirebiliyordu. Yunan Ordusu, bundan yoksundu. Yalnız elindekini harcıyan, gidenlerin yerini dolduramadığından hergün bin kişi yitirerek sıfıra doğru gidiyordu.

Yunan Ordusu, ölülerini, döküntülerini arkada bırakarak Eskişehir'e doğru hızla yol alırken çok derinden yaralanmış Türk Ordusu da hemen - hemen kandan kıpkırmızı kesilmiş gövdesiyle bozkırın tepelerine dikilerek onun kaçışını seyretmekten başka bir şey yapamadı. Onun da adımını atacak gücü kalmamıştı.

Yalnız, yaralarından kan akarak düşmanın boşalttığı savaş meydanlarında ilerleyen Türk ordusu, bütün köylerin evlerin, tarlaların kül yığınları haline geldiğini gördü. Demiryolu atılmıştı. Hele bozkırda yaşayan çilekeş Türk köylüsünün kadın, çoluk çocuk süngüden, kurşundan geçirildiğini görmek, Onu ağlamaklı etti.

*

Atlı kolordusu kumandanı Albay Fahrettin bey, kolordu karargâhiyle birlikte Katrancı vâdisini geçerek kuzey batıda yüksekçe bir tepeye çıktı. Çevrede düşmanın bıraktığı derin kamyon izlerinden başka hiçbir nesneye rastlamadı.

Yalnız, soldan ilerlemesi gereken on dördüncü atlı tümeni de henüz görünürlerde yoktu. Dürbünüyle sağ uzağındaki masmavi Haymana dağlarını tarayan Fahrettin bey, bunların güney yamaçlarında orduya, insana benzer hiçbir kımıltıya rastlamadı. «Önde gittikçe alçalıp uzayan vâdiyi hafif bir sis kaplamıştı.» Eldeki harita, bu bölge üzerinde işlememişti. Bu yüzden kumandan, şu sırada 1322 rakımlı karlı dağlarında bulunduklarını anlayamadı. Önde uzayan vâdi, Soğucu köyünündü. Güneş, Fahrettin beyin arkasından doğruyordu. Elinde dürbün, tepenin ilerisinde tek başına gezinirken yüz metre ötedeki bir derecikten birden bire silâhlı bir Yunan askerlerin kendisine doğru geldiğini gördü. Tabancasını atının üstünde bıraktığından bir şaşkınlık anı geçirdiyse de bu uzun sürmedi. Hemen, yanına gelmesi için Yunan erine eliyle işaret etti. Bu sırada yaveri Fevzi (Uçaner) bey de yanına gelmişti. Yunan askeri, Kumandanın verdiği işarete uyarak tüfeğini yere bıraktı, ellerini yukarı kaldırarak onlara doğru ilerledi.

Karargâhlılar, kumandanlarının tutsağı diye Yunan askerini alıp sofralarında yemek yedirdiler, ona hoş davrandılar. Tutsağın anlattığına göre tümeniyle bütün gece yol yürümüş, sonra tümenini yitirmişti.

Fahrettin bey, Soğluca vadisini kaplayan yoğun sisin kalkmasiyle yedi sekiz kilometre ilerde Soğluca köyünün dolaylarında hemen hemen bir tümenlik düşman ordugâhının geriye, batıya doğru yürüyüşe geçtiğini gördü. Sol yandan beklenen on dördüncü atlı tümeni, hâlâ görünürlerde yoktu. Bunun üzerine Fahrettin bey, emir subayını o yöne göndererek tümenin çabuk gelmesini, bataryasını ileri sürmesini, ayrıca, yanındaki atlı muhafız bölüğüne de geniş bir cephe ile yayılarak düşmanın üze-

rine atılmasını, onu durdurmağa zorlamasını buyurdu. Atlı tümeni yetişinceye dek düşmanı oyalayarak durdurmak amasiyle atlı muhafız bölüğü bozkırda tozu dumana katarak ileri atıldı. Bunu gören düşman, hemen güçlü bir artçı güç ayırarak atlıları karşılamağa davrandı. Bu sırada ana düşman gücü, hızla Sakarya yönünde ilerlemeğe başladı. Bu oyalama savaşı sürürken on dördüncü atlı tümeni de savaş meydanına yetişti. Hemen kurulan bataryanın topları, çekilen düşman yığınları üzerine ateş etmeğe koyuldu. Topçu ateşinin ıslık çalan mermileri altında küçük Anadolu atları, köpüklü ağızlarındaki gemleri kemirerek ileri atıldı. Tümen, sabahleyin hayvanları sulayacak yeterince su bulamadığından gecikmişti.

On dördüncü tümen, çekilen düşmanı tedirgin ederek saldırıp durduğu sırada yeni bir ordu buyruğu geldi. Bunda atlı kolordusunun, düşmanı Yıldıztepe genel yönünde kovalaması bildiriliyordu. Fahrettin bey de zaten bu yönde hareket ediyordu.

Elindeki dürbünle Haymana dağlarının yamaçlarını tarayan kumandan, kimi piyade yürüyüş kollarının ilerlediğini gördü. Bunların, bizim ordunun düşmanı izleyen birliklerinden olduğunu düşünerek onlara habercilerle: «Önlerinde gördükleri birliklerin düşman olmayıp onu izleyen bizim atlılar olduğunu ve bu nedenle uzun boylu güvenlik kademeleri gerekli olmayıp bizi desteklemek üzere hızla ilerlemelerini diler» yollu bir rapor gönderdi. Fahrettin beyi bulan atlı habercilerin getirdiği yeni raporlara göre ikinci, üçüncü atlı tümenlerimiz de Ilıca vâdisinde düşman artçılariyle döğüşüyordu.

Arazinin dağlık, kesik olması, düşmanın daha kolay daha yitiksiz çekilmesini sağlıyordu. «Sakarya ırmağına kurduğu gezici köprüleri Tamburoğluna yerleştirdiği toplarla koruyordu.»

Fahrettin beyin, Haymana dağlarının yamaçlarında gördüğü Türk piyadesi, yorgunluktan bitkin olarak akşama doğru savaş meydanına yetişti, düşman artçıları üzerine atılmakta gecikmedi. Karanlık basınca savaş, ister

istemez durdu. Bundan yararlanan düşman, Sakarya'nın karşı geçesine geçti.

13 Eylül sabahı, Fahrettin beyin kolordusunun binlerce atı, son yağmurlarla kabarmış, bulanmış olarak akıp giden Sakarya ırmağının kıyılarından su içiyordu. Artık, bundan öteye geçmeğe Türk Ordusunun takati yoktu. Sakarya'nın bozbulanık suyu barışçıl bir sınır gibi kıvrıla kıvrıla iki yaralı ordu arasında akıp gidiyordu. Sakarya'ya dayanan Türk birliklerinin eline birçok tutsak, eşya, cephane, silâh geçti. Düşmanın söküp götürmeğe fırsat bulamadığı gezici köprünün tombazları da olduğu gibi ele geçti.

Yalnız, Sakarya'nın batısında yerleşmiş kimi düşman bataryaları, ırmağa dayanmış Türk birlikleri üzerine durmadan ateş ediyordu. Fahrettin bey, bu topları susturmak için ırmağı geçemediğine hayıflanarak piyade birliklerinden ayrılarak atlılarının başında ırmağın güneyinden dolaşıp Uzunbeyli, Çiftler yönünde düşmanı yandan izlemeyi, onu gerilerinden vurmayı kurdu. Bu sırada, piyade tümenlerinden aldığı birer güçlü dağ bataryasiyle atlı kolordusunu güçlendirdi.

Atlı kolordusu, düşmanın boşaltıp çekildiği bölgelerden geçtiği sırada açlıkla karşılaştı. Bütün köyler, tamtakırdı. Erat, yemek ya da bir kuru ekmek, hayvanlar ot, arpa, saman istiyordu. Bütün köyler, sömürülmüş, biçilmeden kalan tarlalar düşman eliyle yakılmıştı. Sonsuz tarlalar, kapkara bir kül örtüsü altında uzuyordu. Ne var ki Fahrettin beyin daha önce yevgi, yem stokları elde etmek üzere Konya'ya gönderdiği kolordu levâzım müdürü binbaşı Faik bey, düşmanın Sakarya yenilgisini öğrenerek bol yiyecek, yem çuvallariyle Uzunbeyliye dayanmış, kolordunun gelişini bekliyordu. Binbaşı Faik beyin, kendi gelişim gücüyle böyle yardıma koşması, yorgun, aç insanlarla hayvanları pek çok sevindirdi.

Fahrettin bey, Uzunbeyli köylüleriyle görüşünce üç hafta önce bu köye yaptırdığı saldırıda Yunan başkumandanı general Papulas'ın geçirdiği korkunç heyecanı

anlattılar. Bu kez de şaşmak sırası Fahrettin beye geldi. Köylüler, Yunan başkumandanını tutsak alacakken savaşı neden birden bire bırakarak çekilip gittiklerinin nedenini bir türlü anlayamadıklarını söylediler. Fahrettin bey, bu hikâyeyi dinledikten sonra yaşayışının en büyük üzüntülerinden birine kapıldı. Düşman başkumandanının karargâhını basıp ta onu tutsak almadan çekilip gitmek, ne pis talihti.

Hem kaçırdığı o güzelim fırsatı düşünüyor, hem de kolorduyu yürüyüşe hazırlıyordu. Bu sırada «tozu dumana katarak gelen bir otomobil» onun yanıbaşında durdu. Otomobilden inen genç bir kurmay yüzbaşı (Şükrü Sökmensüer), Fahrettin beyin paşalığını kutlayarak ona iki mesaj verdi. Bunun biri, savaş boyunca gösterdiği büyük yararlıklar dolayısiyle Fahrettin beyin tuğgeneralliğe yükseltildiğini bildiriyor, ikincisinde de Mustafa Kemal, Fevzi paşa ve İsmet bey onun paşalığını kutluyordu.

Kumandanlarının paşalığa yükseldiğini öğrenen atlı yığınları, Fahrettin paşanın sevincine ortak oldular. Fahrettin paşa da kurmay yüzbaşı Şükrü beye yedek binek atını armağan etti. O da bu atı ancak bir koşulla alabileceğini söyledi: O da İzmir'e ilk gidecek subaylar arasında kendisinin de bulunmasına fırsat verilmesiydi. Fahrettin paşa, buna söz verdi. (Kurmay yüzbaşı Şükrü (Sökmensüer) gerçekten de İzmir'e ilk giren subaylar arasında bu atın sırtında bulunacaktı.)

Fahrettin Paşa ordunun buyruğuna verdiği birçok güçlerle Eskişehir'e doğru çekilen Yunanlıların ardında at oynattı durdu. Düşmanın korkusuzca yayılarak işgal ettiği bölgelerde zulüm yapmasını önledi:

Onun atlı kolordusu, Türk atlıları geleneğinin en yeni örneği olarak akınlariyle düşmanın gözünü yıldırdı. Düşman, ona «ünlü Fahrettin» adını taktı.

*

Halide Edip, cepheyi gezmeyi sürdürürken elindeki

dürbünle Karadağ'a yapılan Türk saldırısını izledi. Sanki bütün bu öldürüşmeyi kendisi «icat» etmiş gibi korkunç bir utanç duydu. Karadağ'a saldıran bin iki yüz kişilik elli yedinci tümenin yedi yüzü burdaki göğüs göğüse geçen boğuşmada şehit düşmüştü. Düşman, bugün bütün tutunduğu yerlerden sökülüp atılmıştı. Halide Edip, en sonra gövdece ve ruhça son kerte yorgun olarak albay Kâzım beyin Zafertepe'deki çadırına döndü. Kâzım bey ona içi ot dolu yatağının üzerinde yer gösterdi. Hepsi Mustafa Kemal'i bekliyordu. Çekilen düşmanın çok yakınlarına sokulan Mustafa Kemal, en sonra otomobiliyle çıkageldi. Biraz dinlendikten sonra Kâzım beyi, İsmet beyi, Fevzi paşayı otomobiline alarak Polatlı'ya yollandı. Çok yavaş giden otomobilin yanı sıra bütün karargâh kişileri, Halide Edip te aralarında olarak atlı gidiyordu.

Eylülün on üçüncü günü, Sakarya belasını savuşturmuş olmanın iyimserliği, sevinci yüzünün her çizgisinden taşan Mustafa Kemal, savaş arkadaşlariyle Polatlı'da öğle yemeği yedi. Fethi bey de sofradaydı. Mustafa Kemal eskidenberi el falına bakmakta usta olan arkadaşı Arif beye elini uzattı:

— Bak bakalım şu elime Arif!

Arif bey, onun elini avuçlarının arasına aldı, okumağa başladı:

— Bak, parmaklarının arasından ışık sızıyor. Hiç içini saklamıyorsun.

Öbürü güldü:

— Bunu bilmek için elime mi bakmak gerek?

Albay Arif bey, sonra Halide Edip'in elini avucuna aldı:

— Siz, hem içinizi saklayabiliyorsunuz, hem de güçlü bir kişisiniz,

Diyerek geleceğinin parlaklığı üstüne birçok söz söyledi.

*

Yemekten sonra Mustafa Kemal, Ankara'ya gitti.

Cephe kumandanları birer birer gelip İsmet beyi kutladılar. «Gayet vakur ve sakin olmalarına karşın, bir küçük çocuğun kendinden güçlüleri yendiği zamanki durumda» oldukları görülüyordu. Vagonun basamaklarında oturup onlara bakan Halide Edip, onların yüzlerinde bu duyguları okuyordu.

Gece geç vakit, Yusuf Akçora beyle doktor Murat bey, Halide Edip'i görmeğe geldiler. Savaş bittikten sonra Karadağ'da en korkunç boğuşmanın geçtiği yerleri çıkıp dolaşmışlar, taze heyecanlarla dönmüşlerdi. Dr. Murat bey:

— Allah bizi oraya yolladı. Orada üç yaralı Türk askeri bulduk. Bir Yunan doktoru yaralarını sarmış, onlara ekmek, su bırakmış, dedi.

Yusuf Akçora bey de bir başka ilginç gözlemini anlattı:

— Biri Türk, biri Yunan iki askerin birbirlerine sarılmış olarak uzanıp yattıklarını gördüm. Yüzlerinde hiç bir düşmanlık izlenimi yoktu.

Yalnız, Polatlı'ya yerleşen Batı cephesi karargâhına Yunanlıların yapmış olduğu korkunç vahşilikler üzerine yığınla bilgi gelmeğe başladı.

Polatlı'ya yerleştiklerinin üçüncü günü, Halide Edip, bir Tatar evinin balkonunda oturan İsmet bey raporunu götürünce kumandan, onu öğle yemeğine alıkoydu:

— Sana yeni bir görev veriyorum, dedi. Mübalağa ve yalan katmadan Yunanların bu bölgede yapmış oldukları zulümleri inceleyeceksin.

Zulümleri inceleme şubesinin başında Halide Edip hanım, üye olarak ta romancı Yakup Kadri, Yusuf Akçora beyler, bir teğmen bir de fotoğrafçı bulunuyordu. Teğmenle fotoğrafçı en uzak köylere gidiyor, Halide Edip'e resim, bilgi getiriyordu. Gelen resimlerle bilgiler o kerte insanlık dışı suçların işlendiğini gösteriyordu ki

genç kadın, dayanamayarak kendisi de bu incelemelere katılmak zorunluğunu duydu.

«Yunanlıların bu köylerdeki davranışları, aklını kaçırmış insanların davranışları gibiydi.»

Yunanlıların Anadolu kadınlarına yaptıkları, bütün vahşet ölçülerini aşmıştı.

Halide Edip, ırzına geçilmiş kadınlarla kızların listesini tutmak için günlerce kül olmuş köy evlerinin yıkıntıları arasında oturarak gözyaşlariyle ıslanmış binlerce «itiraf» dinledi.

Bu vahşiliğe en çok uğrayan yerin insanları, Uzunbeyli ile Çekirdekler halkıydı. Bütün bu cinayetleri Yunan Ordusunun artçıları yapmıştı. Uzunbeyli ile dolayları büsbütün yakılmıştı. «İnsan, pencerelerin demir parmaklıklarında yanmış el parçaları görüyordu.» Buraların halkı hep kaçarak Çekirdekler'e gitmişti. «Duatepe'nin eteğinde, yirmi beş evli bu küçük köyden yalnız üç ev kalmıştı. Otekiler yanmıştı. Yunanlılar, Duatepe'den çekilirken, tabii hayvan sürülerini götüremediklerinden, onları da öldürmüşler. Her yerde yığın yığın hayvan leşine» rastlanıyordu.

«O karanlık günün kapattığı ve taş yığınları üzerinde bir sürü insan oturtmuştu. Erkekler, bir şey söylemiyor, kadınlar durmadan hareket ediyor ve çocuklar ağlıyordu.»

O gün albay Kenan beyle romancı Yakup Kadri bey de Halide Edip'le birlikteydi. Onlar da köy halkı gibi taşyığınları üzerinde oturarak halkın çektiklerini dinlediler. «Başı kirli bir mendille sarılı, yaşlı, buruşuk yüzlü bir kadın, dişsiz ağzı açıkta, kara gözleri ölüm acısı içinde, birer pençe gibi uzanan eleriyle» Halide Edip'in omuzundan yakalayarak şöyle bağırıyordu:

— Kocamı, benim Üzeyir'imi burada diri diri yaktılar.

— İnsanları burada diri diri mi yaktılar?

— Öyle galiba!

Bu köyde zulmedilip öldürülen köylüler, Balkan sa-

vaşından kaçarak gelip buraya yerleşen Rumeli göçmenleriydi. 1911 denberi zulümden uzak yaşayan bu zavallıları, on yıl sonra bir Balkan ulusunun ordusu gelip burada da kesip biçmek yakıp öldürmek olanağını bulmuştu.

Ne var ki bundan sonra buralarda sağ kalanlar, gelecek kuşaklara, barbarlığı, zulmü, vahşeti yenen Anadolu insanının yalın ayağiyle, nasırlı eliyle, kırık süngüsüyle soba borusundan toplariyle, dişiyle, tırnağiyle, kaniyle, caniyle çaldığı Sakarya marşını göğüsleri kabararak anlatacaklardı.

— 12 —

PAPA EFTİM ULUSAL ORKESTRADA

Herkes, buyruğu altında bulunduğu hükümete itaat etsin.

— Pavlos —

Eski Ankara vilâyeti Yozgat sancağı Akdağmadeni kasabasında İstanbulluoğlu mahallesinde 1884 yılında ortodoks Türklerden Karahisarlıoğlu'nun bir çocuğu doğdu. Pek mini mini, esmer, iri, kara gözlü çocuğa büyük babasının adını vererek Pavri dediler. Küçük Pavri, henüz okul çağına varmadan doksan yaşındaki gözleri görmeyen babaannesiyle kiliseye gitmeğe başladı. Kilise, küçük Pavri'yi büyülemiş gibiydi. Babaannesiyle, çoğu zaman, gece yarılarına dek kilisede kaldığı halde canı sıkılmaz, onun dizi dibinde uslu-uslu otururdu. İlkokulu bitirerek Rüştiye'ye (ortaokul) gidince Şevki bey adlı öğretmeni, onu zekâsı, usluluğu yüzünden çok sevdi. Kur'anı okuyup, hazmederek, hafız olan müslüman Türk çocuklarının kazandıkları bu manevi rütbeye erişmek için üstüne düşen Pavri, o yaşta din üstüne pek çok şey öğrendiği gibi dine karşı da sürekli bir eğilim duymağa başladı. Ortodoks Türklerinin yaşadığı mahallenin halkı, onun böyle İncile daldığını görünce:

— Pavri'yi papaz yapacağız,

Diye söylenmeğe başladılar.

1908 de Ankara'ya yerleşen Pavri, babasının manifatura mağazasında çalışmağa koyuldu. 1911 de evlenen Pavri'nin üç kızı, iki oğlu oldu.

Bir yandan babasının mağazasmda ticaretle uğraşan Pavri, bir yandan da eski eğilimini sürdürüyor, bir din adamı olmanın düşleri içinde yuvarlanıp gidiyordu. 1912 de Diyogoz oldu, 1915 te seçimle papaz olarak bundan sonra bu meslekte çalışmak üzere Akdağmadeni'ne döndü. Kayseri Metropoliti Nikolos onu kutladı. Pavri, 1918 Mart ayında Metropolit vekili olarak Keskin kasabasına gitti.

*

Büyük savaş patladıktan sonra, Anadolu'daki Türk halkı gibi Rum denen hıristiyan Türk yığınları da çok acı çektiler. Yalnız, bütün bunların nedeni siyasaldı. Hıristiyan dinindeki Türk halk yığınları, Yunan Megalo ideası eliyle Türkiye'ye karşı çalıştırılmağa başladılar, bu yüzden de hiç rahat yüzü görmediler. Yerlerinden oynatılarak sürgünlere gönderildiler. Yalnız, Anadolu'nun keskin metropolitliğine bağlı ortodoks Türkler, Pavlos'un sözlerine kulak veren bir din adamının yardımiyle tedirgin olmaktan kurtuldular.

Osmanlı Orduları yenilmiş sayılarak bırakışmayla silâhlarını düşmanlarına bıraktıktan sonra, bir yandan Venizelos, bir yandan da İstanbul'daki parrikhane eyleme geçerek bütün Anadolu'daki Rum adlı Türk Ortodokslarına karşı yoğun bir propagandaya giriştiler. Trabzon'la Samsun'da yerleşen Pontos devrimci dernekleri, ortodoks Türkleri de sürüklemeğe çalışarak korkunç bir öldürme kampanyasına giriştiler. Sinop'tan Batum'a uzayan dağlık bölgelerdeki Türk, Müslüman halkın barındığı dört yüz köyü, zulmün gecesi içinde birer meşale gibi yaktılar. Karadeniz kıyılarında kurulacak Pontos Cumhuriyeti ya

da krallığın gelecek uğruna bütün bu bölgede yaşayan Müslüman halkın kanları helâl olarak bildirildi.

Bunun tepkisi görülmekte gecikmedi. Giresun'da ortaya fırlayan Topal Osman da Pontos düşünü kökünden kazımak uğruna zulme varan eylemlere girişti. Her iki yan, acımayı eski bir giynek gibi çıkarıp bir yana atarak öldürme kampanyası açtı.

Yunanistan'la patrikhaneden yönetilen bu korkunç kampanyanın eskiden beri karşısında olan Pavri (şimdi papa Eftim), yüreği sızlayarak meydana atıldı. Anadolulu'ya dışardan gelen her türlü kışkırtmanın Müslüman, Türk halkı tedirgin ettiği gibi hıristiyanları da tedirgin ettiğini bildiren bir bildiri yayımladı. Bunda özetle şöyle diyordu:

— Büyük Tanrının iradesiyle İsa Mesih'in hizmetkârı Keskin ortodoks ruhani başkanı ben Papa Eftim, bütün Anadolu ortadoks cemaat ve kiliselerine Tanrı Babamızca ve kutlu İsa Mesihimizce cümlemize kurtuluş ve mutluluk, inayet ve ihsan buyurulmasını dua eder, Amin!

Avrupa'nın karışması ve özellikle son zamanlardaki Yunan saldırıları sonucundan Anadolu'nun Müslümanları gibi biz hıristiyanlar da etkileniyor, zarar görüyoruz. Buna hiç kuşku yoktur.

Anadolu'da hiçbir hıristiyan yoktur ki şu genel felâketin kendilerine değinen bölümünün biricik nedeninin İstanbul partikhanesi olduğuna inanmamış olsun.

Çünkü, inkâr edilir bir durum değildir ki Türk hükümetimizin, taa baştan şimdiye dek kiliselerimize hiç karıştığı olmamışken İstanbul Patrikhanesi, kutlu İsa Meşhimizin buyruğuna aykırı olarak ruhaniyeti ve mezhebimizi şerre âlet ederecek Türk olduğumuz halde Elenizm propagandasiyle aldatılarak güya soyca Yunanlı imiş ve soyuna dönecekmiş gibi azınlık hakları iddiasiyle mezhebi ulusa karıştırarak bir yandan bizi Yunan amaçlarına alıştırmak düzenbazlıklarını hakkımız istiyoruz der

gibi durumlar alarak Avrupa'ya karşı hükümetimizden yakınır sıfat ve durumuyla göstermeğe kalkıştılar.

İstanbul Patrikhanesi, acaba bu hususta haklı mı? Haksız mı? Sorunun ruhani ve cismani olarak topluca çözümüne girişelim:

İlkönce, ruhani düşüncemizden sözedelim (...) İsa Mesihin resulü Pavlos'un Romalılara ünleyerek yazdığı mektubun on üçüncü babında şöyle yazılıdır: Herkes buyruğu altında bulunduğu hükümete boyun eğsin. Şundan ki Tanrı katından olmayan hiçbir yargı ve hükümet yoktur. Hükümet, mevcudu Tanrıca düzenlenmiştir. Bunun için hükümete muhalefet eden Tanrının düzenine karşı diretenler, kendilerine karşı hükmü davet ederler. şundan ki hükümetler, iyi eylemler için değil, ancak kötü eylemler için korkutuyorlar. Hükümetten korkmamak ister misiniz? Boyun eğ! Ve iyi olanı işle ki onca övülsün. Şundan ki senin iyiliğin için Tanrı katından atamıştır. Yalnız, kötü olanı işlerken kork! Çünkü o, kılıcını boşuna taşımıyor. Tanrı katından atanmış olup kötülük işleyen ve boyun eğmeyen üzerine gazap icrasi için öç kılıcıdır.

Bu ecelden, yanlız gazap nedeniyle değil, ancak ta içinizden hükümete boyun eğmek gerekir.

Bu nedenledir ki hükümete vergi dahi verirsiniz. Şundan ki, o Tanrı katından bir şeye atanmıştır.

İmdi, cümleye haklarını veriniz. Yani vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, korku hakkı olana korku, itaat hakkı olana itaat, saygı hakkı olana saygı veriniz.»

Sorunun ruhani bölümüne yukardaki Tanrısal sözler yeter. Bunlara katılacak öğüt çok olur sanırım. Sorunun dünyevi ve cismanî hususlardaki düşüncemize gelince bu da pek açık ve çok basit olduğundan uzun uzun açıklamayı gereksiz görüyorum. Şundan ki bu da herkesçe bilinen bir niteliktir. Örneğin, İstanbul Patrikhanesi, bize Türklüğümüzü unutturmak ve dilimizi değiştirmek uğruna aldığı bunca tedbirler hiç kâr etti mi? İşte, Türk uyrukluğumuz ve dilimiz olduğu gibi duruyor. Öz be öz

Türk çocukları olduğumuzu görerek, gelenek, töre kültür ve her durumumuzla ispatlamaktayız.

Düşüncelerimizi böylece özetleyerek çözümlemiş olduğumu sanırım. İşitmek için kulağı olan işitsin. On yüzyıldan beri Anadolu'da Türk hükümetimiz kiliselerimize ve dinimize ne zaman saldırdı?.. Böyle bir şey olmuş mudur? Haşa!

Din, Tanrıya özgü ve vicdana bağlıdır. Kiliseler siyaset ocağı değildir. Tanrının evidir. Din, şerre ve ihtilâfa âlet değil, hayra ve iyiliğe, barışa ve kurtuluşa delâlettir. Fener Patrikhanesinin dinsel ve ruhani görevini yüzüstü bırakarak şanlı Türk ulusunun biz şanlı çocuklarını düzenbazlıklarla Yunanlı yapmağa kalkışması ve Avrupa'ya böyle göstermesi, Türk Ulusuna karşı temelden arı yakınmalarda bulunması, Tanrının buyruğuna ve gerçeğe karşıdır.

*

Papa Eftim'in Anadolu ile İstanbul Rumları arasında yayımlanan bu şiddetli, uzlaşmış bildirisi, İstanbul Patrikhanesiyle onun Anadolu'daki barışçıl Rum halkı arasına saldığı kurtların başına bir bomba gibi düştü. Başta Partik olmak üzere irili ufaklı kilise yöneticileri arasında gözle görülen bir kaygu başladı.

Aradan çok geçmeden 1918 yılının sonlarına doğru İstanbul Patrikhanesine bağlı Keskin Metropoliti, Papa Eftim'e bir genelge gönderdi. Bundan Türkiye'nin Yunanistan'a verildiğinden, Türk hükümetinin vereceği buyruklara boyun eğilmemesinden, artık Ortodoks Rumların Türk uyruğunda kalmasının gereksiz olduğundan sözediyordu. Ayrıca, yapılması gün sorunu olan Mebus seçimlerine de girilmemesi buyuruluyordu.

Patrikhanenin bu genelgesine aldırış etmeyen Papa Eftim, artık oranın bir erek tahtası durumuna gelmişti. Her yandan ona saldırıyorlardı. 1918 yılı on ikinci ayının sonlarına doğru Patrikhane, zamanın Sadrazamına

başvurarak Keskin Metropolit yardımcısı Papa Eftim'in tutuklanarak kendisine verilmesini istedi. İstanbul hükümeti, Patrikhanenin isteğine uyarak Ankara Vilâyetine Papa Eftim'in tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesini buyurduysa da Keskin kaymakamı, Papa Eftim'in Milliyetçi kavgasını iyi bildiğinden tutuklama buyruğunu ortadan kaldırmakta gecikmedi. Bu sıralarda İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi, Patrikhanenin ekmeğine yağ sürdü. Patrik ile onun çevresindeki geniş örgüt, elini kolunu sallayarak çalışmağa başladı. Artık, bütün sinsi istekler, hırslar suyun yüzüne çıkmıştı. Papa Eftim'le onu tutan ortodoks Türkleri kuşkulu, tehlikeli bir duruma düşürmek için bunların Moskova'daki Bolşevik Ortodoks Patrikhanesinden buyruk aldıklarını ileri sürdü.

*

Papa Eftim'in Megalo ideacı, Pontosçu Patrikhaneye karşı şiddetli bir savaş açtığını gören Mustafa Kemal, hemen onu Ankara merkezine aldırdı, ona milli kahramanlardan biri gözüyle bakmağa başladı.

Papa Eftim, artık kuvayı milliye saflarında, düşmanın çok ince hesaplarla yürüttüğü ihanetler, alçaklıklarla dolu savaşına karşı şiddetle direnen bir savaşçıydı. Anadolu Ortodoks Türk Cemaati ile kiliselerinin genel vekili temsilcisi olarak Ankara'da görevli bulunuyordu. Ortodoks Türk'lerden Şinasi adlı bir kâtibi, Yakup adlı bir muhafızı vardı. Yakup, her sabah postaneye gidiyor, posta kutusunda toplanan yüzlerce mektubu alarak getirip Şinasi'ye veriyordu. Bunları dikkatle okuyan kâtip, dilekleri not ediyor, listeler yaparak Papa Eftim'e veriyordu. Bu mektupların çoğu Türkiye'nin birçok yerlerine serpilmiş olarak yaşayan hıristiyan, ortodoks mezhebindeki Türklerden geliyordu. Bu arada birçok tanınmış Türk'ün de mektup gönderdiği oluyordu. Mektupların çoğu «hacet» sahiplerinindi. Papa Eftim, bu dilekleri ilişkin oldukları vekâletlerde izleyerek sahiplerine

sevindirmeğe çalışıyordu. Bu arada çok önemli bir görevle yükümlü bulunuyor, bunun üzerinde candan uğraşıyordu. Patrikhanenin Pontosculuk davasını gütmek üzere çeteciliğe doğru ittiği birçok yerli elebaşlarla uzaktan, yakından şiddetle ilgilenerek bunları uyarıyor, Türk köylülerine zulüm, İşkence yapmalarının önüne geçmeğe çalışıyordu. Bu çeteleri doğru yola getirmeğe çalışan Papa Eftim, onlardan çok onları bu yola kışkırtan Patrikhanenin yerli görevlileriyle savaşmak zorunda kalıyordu.

Papa Eftim, Orta Anadolu'daki Rum çetelerini doğru yola getirmek üzere adamlarından iki papazla iki sivilden meydana getirdiği bir kurulu kullanıyordu. Bu çalışmalar epeyce başarılı olmuştu. Patrikhane kışkırtıcılarının tatlı sözlerine kanan birçok çeteci, bu kurulun inandırıcı sözleri karşısında gittikleri eğri yoldan hemen ayrılıvermişti. Papa Eftim, bunların hepsini Ankara hükümetine affettirdi. Kimisi de teslim olmaktan korkarak yurt sınırlarından dışarı çıkabilmek müsaadesi aldı; çekilip gitti.

İç ayaklanışların, Türkiye'yi kasıp kavurduğu, Mustafa Kemal'in elinde bulunan bin bir güçlükle örgütlenmiş asker güçlerini pamuk atar gibi attığı, Hükümetin Sivas'a doğru taşınma düşüncesinde saplandığı çok tehlikeli, bunalımlı günlerden bir yaz günüydü. Mustafa Kemal, halkın moral gücünü arttırmak için mitingler tertipliyor, ulusal ruhun çökmemesi için bütün gücüyle çalışıyordu. Büyük Millet Meclisinin önündeki kürsüye birçok hatip çıkıyor, ateşli söylevler veriyor, alkışlanıyordu. Mustafa Kemal, meclis konağının önünde, bütün mebuslarla birlikte bu söylevleri izliyor, sırasında kürsüye yeni hatipler yaratıp çıkarıyordu. Bir ara gözleri mebusların arasında ayakta dikilip onlarla konuşan Papa Eftim'e ilişti:

— Haydi Eftim, dedi. Çık bakalım şu duvarın üstüne, halka bir nutuk söyle.

— Aman, paşam, affediniz, benim hatipliğim yoktur.

— Burada hatipliğe lüzum yok. Haydi çık, kendini göster.

Papa Eftim, hemen çevik bir sıçrayışla meclisin bahçe duvarı üstüne çıktı. Mustafa Kemal'in diretmesine daha çok dayanamayacağını anlamıştı.

Onun söz söylemek üzere duvarın üstüne çıktığını gören kalabalık halk yığınları, susarak ilgiyle beklemeğe başladı. Papa Eftim, yüksek sesiyle şöyle konuştu:

— Muhterem Ankara'lılar, aziz hemşerilerim! Buraya size bir şeyler söylemek üzere çıktımsa da çok söyleyeceğim yok. Yine de bu heyecanlı, ulusal günde duymakta olduğum büyük heyecanımı birkaç sözcükle olsun size aktarabilirsem ne mutlu bana! Şimdi, şu içinde bulunduğumuz siyasal durumu iyice gözlerinizde canlandırabilmek üzere size kutsal kitaplardan bir örnek vermek istiyorum:

İsrail Kavminin Filistinlilerle yaptığı bir savaşta İsrail kumandanı Yalvaç Davut'la Filistinlilerin kumandanı, o günlerde gelenek olduğu üzere ordularının çevirdiği meydanda düello ediyorlar. Yalvaç Davut bu düelloya, dağarcığında her zaman bulundurduğu bir sapan ile çıkıyor. Rakibi olan Filistin kumandanı da tepeden tırnağa zırhlara bürünmüş ve silâhlanmış olarak meydana geliyor.

Böylece savaşa başlayan iki rakip kumandan, askerlerince şiddetle alkışlanıyor. Ne var ki Filistin'liler, kumandanlarına çok güvendiklerinden elinde sapanla duran Davut'la alay ediyorlar. Halk ve meşru davasına inanan ve Tanrısının yardımına dayanan ve sığınan bütün gücüyle sallıyor, sallıyor ve ileri doğru fırlatıyor. Bu taş, gözünden başka gövdesinin bütün organları zırhla bürünmüş olan rakip kumandanın tam gözüne değiyor ve o, bu acıyla yere seriliyor. Bu fırsattan yararlanmasını bilen Davut, hemen rakibinin üzerine çullanıyor. Düşmanının kendi kılıcıyla kafasını kesiyor ve Suriye'lilere doğru fırlatarak zafer ve yengisini bildiriyor.

Papa Eftim, bu öyküyü anlattıktan sonra, bunun Türk - Yunan savaşına olan benzerliğini de anlattı. Avrupa devletlerince silâhlandırılan Yunan'lıların silâhça zenginli-

ğinden, üstünlüğünden yana Filistin'lilerin kumandanına pek çok benzediğini, Davut'un silâhsız, gereçsiz olsa da inanla silâhlanmış durumunun Türk ulusunu ne çok andırdığını söyledi. Sonra:

— Türk ulusunun ulusal davası. sarsılmaz inanı karşısında bütün saldırıcı düşmanların eriyip gideceğinden hiçbir Türk kuşku etmemelidir.

Bütün düşman saldırılarının ve ulusumuzun başına belâ olan bütün kötülüklerin nedeni olan, din görevini unutan İstanbul Patrikhanesi, Fener mumunu hem de pek yakında kendisi söndürecektir. Yaşasın muzaffer Türk ulusu!

Söylev biter bitmez, halk onu büyük bir coşkunlukla alkışladı. Gür, tatlı sesiyle halka işittirmek için öyle çok bağırmıştı ki sesi kısılmıştı. Nutuk söylerken onun birçok pozda resimlerini çektiren Mustafa Kemal. nutuk bitince ordakilere:

— Eftim'e su getiriniz, boğazı kurudu,

Dedi. Papa Eftim, halkın sürekli alkışları arasında duvardan inerken birçok mebus, ellerine sarılarak onu kutladı. Hemen herkes ona şöyle diyordu:

— Yahu, sen yüksek bir hatipmişsin de haberimiz yokmuş. Meğer yalnız Mustafa Kemal paşa biliyormuş bu yeteneğini senin. Böylece herkesin, senin yüksek yeteneğini öğrenmesine yardım etmiş oldu. Varol Papa hazretleri!

Bir gün, birçok Avrupa, Amerika gazetesinin muhabirleri Ankara'ya çıkageldi. Mustafa Kemal, Hemen Papa Eftim'e haber göndererek bu gazetecilerle bir oturum yapmasını bildirdi. Türk gazetecileriyle hükümet sorumlularından kimisinin, Mustafa Kemal'in bulunduğu bu oturumda Avrupalı, Amerikalı gazeteciler, Papa Eftim'e can alacak bir noktaya parmak bastıklarını sanarak şöyle bir soru sordular:

— Anadolu'da Türklerin hıristiyanları öldürdükleri ileri sürülmüştür. Siz ne diyorsunuz?

Papa Eftim, gözlerini suçlandırır gibi açarak onlara şu yanıtı verdi:

— Evet, bu iddianın yalanı yok, yanlışı vardır ve şöyledir: Milli Hükümete ve milli davasına ihanet edenlerden İstiklâl Mahkemesinde ihanetleri gerçekleşen Rum ve Ermenilerden çok müslüman Türkler de idam edilmişlerdir. Nitekim Yozgat ayaklanışında beş Rum'un ayaklanışı anlaşılınca asılmışlardır.

Akdağmadeni de böyle, Konya vb. de böyledir. Bunun üzerine muhabirler kendi gazetelerine ilginç bir din adamı olarak buldukları Papa Eftim'le onun söyledikleri üstüne yazılar gönderdiler.

Mustafa Kemal, Papa Eftim'in Avrupalı gazeteciler üzerinde yaptığı propaganda ile gerçek değeri yüksek etkiyi anlatmak isteyerek ona:

— Eftim, dedi, seni kutlarım. Bugün Avrupa'lı gazeteciler karşısında bir ordu gibi iş gördün.

*

Papa Eftim'le birlikte bütün Anadolu Rumları da Selçuk Türk'lerinden önce İran üzerinden Anadolu'ya gelip yerleşmiş Türk boylarındandı. Türkçeden başka hiçbir dil bilmiyorlardı. Bizans sınırları içinde okunan İncil, Yunanca yazıldığından bu Türkler bunu anlayabilmek için Türkçeye çevirmişlerdi. Malazgirt savaşından önce Hıristiyanlığı benimsemiş olan bu Türk boyları, Malazgirt savaşında Selçuk ordusunun karşısında savaşan Bizans ordusu içinde bulunmak mutsuzluğuna uğramışlardı.

Son zamanlarda bile İstanbul'da Yunan harflerini kullanarak Türkçe «Anadolu» ve «Asya» adlı gazeteler çıkaran bu Türkleri Yunanlılaştırmak isteyen Patrikhane, büyük çabalar harcamak zorunda kaldı. Dinleri aracılığiyle onların Türklüğünü yok etmek için Kayseri'de Zencidere'de bir Papaz okulu açtı. Buraya Yunanistan'dan tanınmış öğretmenler, profesörler getirtti. Daha sonra öksüzyurtları açarak buralarda yetişen Yunan düşünceli öğ-

retmenleri bütün Anadolu'daki ortodoks Türkler arasına gönderdi, birçok yerde başarı da sağladı. Onların Türkçe olan soyadlarını Yunanlaştırdı. Örneğin Arslanoğlu yerine Leondiyadis'in, Pamukoğulları yerine Vanvakidis'in Gülbalıoğlu yerine Antamelidis'in kullanılmasını zorunlu kıldı.

Başlangıçta Yorgi, Mimitri adı ile vaftiz edilen Türk ortodoksları, eski Yunan adları olan Evripides, Sokrates, Platon gibi adlarla vaftiz edilmeğe başlandı.

*

İşte, Papa Eftim, Anadolu'daki bütün bu hıristiyan Karamanlı Türkleri İstanbul'daki Fener Patrikhanesinin elinden kurtarmak için Anadolu'da Ortodoks Türklere özgü bir patrikhane kurmak davası peşindeydi. Bu, onun için biricik idealdi. Şundan ki Yunanlılaştırmak istenen bu ortodoks Türkler, bu yüzden çevrelerinde yaşayan Türk hemşerileriyle, hükümetle çelişkiye düşerek dağa çıkıyor, sahte bir Yunan milliyetçiliği davası gütmek yüzünden korkunç akıbetlere uğruyorlardı. Onların bu mutsuzluğu, Fener Patrikhanesinde pusu kurmuş megalo ideacıların umurunda bile değildi. İşte, onların bu durumlarını bir cinayet olarak niteleyen Papa Eftim, Anadolu'nun bu en eski Türklerini Yunanlı militanların korkunç heveslerinden kurtarmak, bulundukları yerlerde Müslüman Türk kardeşleriyle mutlu bir yaşayış sürmelerini sağlamak istiyordu.

Ortodoks Türk Patrikhanesini kurmak üzere bir yaylı arabada Kayseri'ye gitmekte olan Papa Eftim Keskin, Kırşehir yoluyla giderken Nevşehir'e de uğradı. Kasabaya yaklaştığında büyük bir Türk kalabalığınca karşılanan Papa Eftim, buna bir anlam veremeyerek şaşırdı. Belediye Başkanı, onu doğru belediyeye götürüp orda konuk etti, ağırladı.

Belediye dairesinde biraz dinlenen genç papaz, kalkıp hükümet konağına giderken kaymakamı yerinde zi-

yaret etti. Kendisi için yapılan karşılamadan dolayı teşekkür ederek bu karşılamada bura ortodoks Türklerinden hiçbirinin neden bulunmadığını sordu. Kaymakam.

— Yapılacak töreni kendilerine bildirdik. Bilmediğimiz bir nedenle törene katılmadılar. Ancak, kilisede toplu olarak beklemeyi yeğ tuttuklarını söylediler. Belediyeye haber gönderip sizi orada beklediklerini bildirdiler.

Yarım saat sonra, iki papazın başkanlığında on iki üyelik bir kurul belediyeye geldi:

— Bütün cemaat kilisede toplandı, sizi bekliyor.

Dediler.

Papa Eftim, kalkıp kurulun yanı sıra bir yokuşun üst başında bulunan kiliseye gitti. Kiliseden içeri ayağını atarken bütün Nevşehir ortodoks Türkleri:

— Hoş geldin, var ol, Papa Eftim,

Diye, bağırarak onu karşıladı. Papa Eftim, doğruca kürsüye çıktı. Onlara güven, iç rahatlığı verici, doyurucu bir yığın söz söyledi. Patrikhanenin Yunan Propağandasının korkunç tehdidi, ağırlığı altında ezilip ne yapacağını şaşıran, birçok evlatları dağa çıkmış olan bu yüzden de Türk hükümetinden gelecek belâyı düşünerek kötü-kötü düşünen halk, onun sözlerinde sakinleştirici, acıları dindirici bir ilâç etkisi buldu, yine bütün kiliseyi inleterek sık sık:

— Çok yaşa, varol, Papa Eftim.

Diye bağırdı. Yapılması görenek olan törenlerden, duâlardan sonra, Papa Eftim'i kilisenin büyücek bir odasında yapılacak bir toplantıya omuz üstünde götürdüler. Orda ileri gelenlerle yaptığı toplantıda cemaat arasında süregelmekte olan anlaşmazlıkları çözümlemek üzere geldiğini, herkesin dilediğini söylemek için adını yazdırmasını söyledi. İki karşıt listede adları yazılı olanları toplu olarak yanına çağırıp onlara Müslüman Türk yurttaşlarla aralarındaki bu tehlikeli soğukluğun ne olduğunu sordu. Cemaat temsilcileri, özet olarak şöyle dediler:

— Hükümet, bize karşı güvensizlik gösteriyor. Müslüman Türkler de bize sürekli boykot yapmaktadır. Bize

hep küskün davranıyorlar. Kimilerinin yaptıkları tehditler yüzünden de sokağa çıkamaz, dükkânlarımızı açamaz olduk!..

Uzun süren karşılıklı konuşmadan sonra ordan ayrılan Papa Eftim, dinlediği yakınışları sorumlu makamlara aktardı. Bunun üzerine Nevşehir'de süregelmekte olan Müslüman - Hıristiyan Türklerin düşmanlığı birden bire bıçakla kesilir gibi kesildi.

Bu toplantıda cemaatler, halkalar arasına bu bozgun havasını sokan Patrikhane militanları, bu gerçek düşmanlar olduğu gibi meydana çıkmıştı. Kaymakam, Nevşehir'in çarşı pazarına, mahalle aralarına tellallar salarak yurttaşların kardeşçe geçinmelerini, birbirlerine güven beslemelerini buna karşı duranların şiddetle cezalandırılacağını uzun uzadıya bağırttı.

Kilisede yapılan ikinci bir toplantıya Papa Eftim'le birlikte kaymakam, askerlik şubesi başkanı, müftü ile belediye başkanı da katıldı.

Ortodoks Türk cemaati, hükümet büyüklerinin de kiliseye gelmelerini büyük bir hoşnutlukla karşıladı. güvenleri arttı. Bundan sonra işler daha da ilerledi. Hıristiyan Türkler müslüman Türklere müslüman Türkler de hıristiyan Türklere şölenler verdiler. Yurttaşlık, kardeşlik konuları üstüne tatlı, insalcıl konuşmalar yaptılar.

Papa Eftim, Nevşehir'den ayrılmadan önce hıristiyan cemaatinin anlaşmazlıklarında sürekli jüri olarak her iki yandan altışar kişilik iki kurul seçerek bunları eski Kırşehir Mahkemesi üyelerinden Anargides'in başkanlığı altında birleştirdi. Bu kurullara kendisi de katılarak anlaşmazlıkları bir iki gün içinde giderdi. Barışan cemaat küskünleri, ortodoks Türklerinin genel sorunları üzerine eğilmek fırsatını buldular. Papa Eftim'in direktifi altında yeni kaygusuz yaşayışlarının bahçesine adımlarını attılar.

Papa Eftim, Nevşehir'i bu durumda bırakarak bir hafta sonra oradan Ürgüp'e geçti. Burada yerli Müslüman, Hıristiyan Türkler arasında sürüp giden karşılıklı sev-

gi, saygı ve insancıl havadan çok hoşnut kaldı. Bu olay, onu hem sevindirdi, hem de şaşkına çevirdi. Bu eşi görülmemiş olayı yaratan etkenleri araştırınca çabucak buldu. Bu güzel ortamı yaratan eski Şeyhülislamlardan Hayri Efendinin taa kendisiydi. O da orda tıpkı kendisinin çalışmalarına benzer bir çalışma yöntemi tutturmuş, Müslüman Türkleri Ortodoks Türklere karşı pek çok nedenlerle meydana gelen küskünlüğünü yenmiş, her iki yanı da bir kitabın inanırları gibi kardeş kardeş geçinmeğe zorlamıştı...

Papa Eftim, Ürgüp'e varır varmaz, Nevşehir'deki insancıl çalışmaları burda da dillere destan olduğundan Müslüman Türk ileri gelenleri, Ortodoks Türk ileri gelenleriyle birbirlerine karşılıklı şölenler verip güzel konuşmalar yaptılar. Bu şölenlerin baş köşesinde yer alan Papa Eftim, hem Müslüman Türkleri hem de Ortodoks Türklerin sevgilisi olmakta gecikmedi. Bu kardeş saflarının insancıl havası, çok dertli olan her iki halkın gözünden sevinç yaşları getirdi.

Ürgüp'ten bu tatlı hava içinde ayrılan Papa Eftim, doğru İncesu'ya gitti. Şehrin dışında yalnız kaymakamla memurlarınca karşılandı. Ortalarda bir tek Ortodoks Türk yoktu. Doğruca Belediye dairesine götürüldü. Orda Kaymakam, Belediye Başkanı vb. ile konuşurlarken içeri bir papaz girdi. Hiç kimseden müsaade almadan selâmsız sabahsız içeri dalan bu papazın gelişinden kuşkulanan Kaymakam, Papa Eftim'in kulağına eğilerek:

— Bu herife yüz vermeyin, bunu gözüm tutmadı,

Diye fısıldadı. Yeni gelen papaz, güler bir yüz, sık adımlarla ilerleyerek Papa Eftim'in ellerine sarılıp şapur şupur öptü. Papa Eftim, içtenliğinden kuşkulandığı papazın anlamlı bir biçimde gülümseyerek adını sordu. Öğrenince de tiksinti duydu. Şundan ki yerli Müslüman Türklerle Hıristiyan Türklerin bu bölgede arasını açanın bu olduğunu hemen anlamıştı. Onun bu kirli işlere karıştığını birçok kez işitmişti. Bunun üzerine papazın daha

çok konuşmasına meydan vermeden kalın, kara kaşlarını çattı, kısaca şöyle dedi:

— Yaa siz misiniz?

Kapkara, iri, zeki, ateş saçan gözlerini iki yumruk gibi onun yüzüne indirerek, yine duyduğu derin iğrenti ve tiksintiyle şu sözleri onun yüzüne kustu:

— Seni şimdi dinleyemeyeceğim. Gerekirse görüşmek üzere çağırtırım ben seni!

Papaz, bunun üzerine kızardı bozardı. Dudaklarını, bıyıklarını kemirerek bakışlarını iki çivi gibi Papa Eftim'in gözlerine çaktı. Hırslı hırslı yutkunarak uzun bir:

— Yaaa! Öyle mi?

Çekti. Sonra yine geldiği gibi selâmsız sabahsız çekilip gitti.

Yarım saat sonra, Hıristiyan cemaatinden dört kişilik bir kurul gelerek Papa Eftim'in cemaatçe kilisede beklendiğini bildirdi.

Deminki papaz üstüne kaymakamdan yeterli bilgi alan Papa Eftim, kurulla birlikte kiliseye gitti.

Kapıdan girerken, kiliseyi dolduran Ortodoks Türk cemaati, onu alkışlarla karşıladı. Din âyininden sonra Papa Eftim, kilise odasında kaymakamın katında cemaatin yakınışmalarını dinledi. Hepsi de haklıydı. Bu papazların geçimsizliği yüzünden cemaat de birbirinden ayrılmış, parçalanmıştı. Suçlu bulduğu papazın görevine son vererek burdan Kayseri'ye yollandı.

*

Kayseri'ye varan Papa Eftim, pek yürekten karşılandı. Zencidere (Zincirlidere) Manastırında konuk edildi. Manastırın meydanında çok büyük bir kalabalık toplanmıştı. Kürsüye çıkan hatipler, Papa Eftim'i çok sevindiren kardeşlik idealinin kıvılcımlariyle parlayan nutuklar söylediler. Bu sevindirici nutukları söyleyenler arasında ünlü avukatlardan İstimat Zihni, Antalyalı Hilmi özellikle göze çarpıyordu.

Papa Eftim'in söylediği söylevden sonra koca meydan alkış sesleriyle inledi. Papa Eftim, Kayseri'ye varınca ilk iş olarak Kayseri cezaevinde siyasal suçlu olarak bulunan otuz Ortodoks Türk'ü kurtarıp serbest bıraktırdı. Sonra, yine Kayseri'den Erzurum'a sürülmüş olan bin beş yüz kişilik bir kafileyi, Ankara'yla görüşerek kefaletle serbest bıraktırıp çoluk çocuğuna kavuşturdu.

Bu işler, Papa Eftim'i Ortodoks Türklerin gözünde çok yükseltti; gerçek bir kurtarıcı durumuna getirdi. İkircik içindeki pek çok dindaşı, onun arkasına takılmaktan, onun öğütlerini dinlemekten başka çözüm olmadığını anlamıştı.

Papa Eftim, Kayseri'ye boşuna gelmemişti. Anadolu'da yaşayan yüzbinlerce Ortodoks Türk'ü İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'nin siyasal pençelerinden kurtararak bir Ortodoks Türkler Patrikhanesi kurmak istiyor, Mustafa Kemal de onun girişimlerini bütün gücüyle destekliyordu.

Ortodoks Türklerin de Müslüman Türk kardeşleriyle Anadolu'da mutlu, kardeşçe bir yaşayış sürmelerinin temellerini atmak istiyordu. Bu yabancı siyasal etkilerden uzak yaşayışın içinde o da mutlu günler geçirip Türk ulusunun bir parçası olduğunu duya duya yaşamak istiyordu.

Papa Eftim'in Kayseri'de çok kalısı Fener Patrikhanesini iyiden iyiye kuşkulandırmıştı. Bundan dolayı gizli militanlarıyle onu adım adım izletiyordu. Onun Kayseri'de ne yapmak istediğini anlamak için çıldırıyordu. Fener Patrikhanesi'nin uzaktan yakından adamı olanların kimisi de. Papa Eftim'in Mustafa Kemal'in gözünden düştüğünü, Kayseri'ye sürgün olarak gönderildiğini sanıyor ve çevrelerine sevinerek bunu fısıldıyordu. Bütün bunlar, hiç kuskusuz Papa Eftim'in rakipleriyle düşmanlarının kendilerini avutmak için bulduğu çerden çöpten avunuşlardan başka birşey değildi.

Bugünlerde Papa Eftim'in barışcıl çalışmalarını sıfıra indirmek isteyen Patrikhane, Samsun Metropoliti Ka-

ra Vangelis'e buyruk üstüne buyruk vererek Samsun dağlarındaki pontosçuluk davasını hızlandırmağa çalışıyor, Türk devletinin uyruğundaki yerli Rumları Yunan ordusu saflarında Türklere karşı çarpıştırmak üzere gönüllü yazdırıyordu. Patrikhane, içerden bu zararlı işlerle uğraşırken Patrik kaymakamı Doreteos'un başkanlığında İngiltere'ye, Amerika'ya da bir kurul göndermişti. Bu kurulun oradaki propaganda gücünü desteklemek üzere de Avrupa ile Amerika gazetelerinde Türkiye'ye karşı yığınla makale yayımlatıyordu. Fener Patrikhanesinin bir tek amacı vardı: Türkleri ortadan kaldırmak.

Birinci dünya savaşının sonunda İstanbul'a giren büyük düşmanlar, Fener Patrikhanesine destek olmuşlar, Patrikhane dedikleri de kilise kanunlarına aykırı olarak kendi aralarında bir seçim yapmış, Yunan uyruklu Melediyos'u Patrik yapmışlardı. Kilise kanunlarına göre bir patrik, ancak içinde yaşadığı devletin uyruklarından seçilebilirdi. Böylece kanunsuz bir biçimde Patrik seçilen Yunanlı Melediyos, ayrıca bir de Sen Sinot Meclisi kurarak, doludizgin Yunan Megaloideası için çalışmağa koyuldu.

İşte, İstanbul Patrikhanesinin böylece ulusal amaçlara düşman olduğunu gören Papa Eftim, bütün hem bir din yetkisine sahip hem de Fener Patrikhanesinin yerini alabilecek bir ulusal kilise yönetimi kurmak kararıyle meydana atıldı. Böylece ulusal davanın orkestrasında o da kendi gerekli davasını yürütmeğe başladı. Mustafa Kemal'in de gözü altında yapılan bu girişim, ulusal kurtuluş savaşını arkadan vurmak üzere yerli Rum halkına dayanarak patrikhanenin açtığı korkunç kampanyaya karşı böylece bir panzehir olacak, ayrıca Müslüman, Hıristiyan yurttaşlar, boşuna öldürüşmelere girişip acı çekmeyeceklerdi.

Anadolu'da ulusal bir patrikhane kurabilmek göründüğü gibi kolay değildi. Papa Eftim, ilk önce bütün Anadolu'yu kapsayan bir kongre toplamak zorundaydı. Kongrede insanla, din adamlarının varlığıyla olacağından bu

adamları bulup bir araya getirmek gerekiyordu. Papa Eftim, kilise kanunu gereğince bütün cemaatle kiliseleri temsil edecek kişileri arıyor, ayırıyor, bir yandan da hiç olmazsa episkopos payesinde üç ruhani başkanın kongrede bulunabilmesine çalışıyordu. Bunları bulmak uğruna Papa Eftim'in katlandığı güçlükler, her babayiğitin altından kalkabileceği türden değildi. Gerekli kilise adamlarını davayı kazanabilmek uğruna diğerlerinin kat kat üstünde tutmak zorunda kalıyor, bu yüzden de karakterinin zedelendiğini duyarak sonsuz üzülüyordu. Yalnız, büyük bir din ve ulus davası uğruna çalıştığını düşünerek avunuyor, böylece bu pespaye heriflere karşı gösterdiği güleryüzlülüğün utancını unutabiliyordu.

Anadolu'daki bütün kilise ulularının hemen hemen hepsi siyaset bataklığına batmış olduğundan gittikçe güçlenen ulusal davranışlar karşısında birer birer kaçıp İstanbul'a sığınmışlardı. Bir bölümü kaçmış görünerek Anadolu'da saklanıp bozguncu, ihanetçi çalışmalarını sürdürüyor, birkaçı da ulusal hükümetçe başka yerlere sürülmüş bulunuyordu. Bu yüzden bir ulusal patrikhane kurmak isteyen Papa Eftim, ortada bu yeni patrikhaneye temel olacak üç gerekli episkoposu bir türlü bulamıyordu. Görünürlerde Konya Metropoliti Prokopiyos, Maçka (Trabzon) Metropoliti Kirillos, Antalya Episkoposu Melediyos, Gümüşhane Episkoposu Yervasyos vardı.

Bunlardan Konya Metropolitiyle Antalya Episkoposu ulus ve hükümetin buyruğuyla Erzurum'la Erzincan'a sürgün edilmişti.

Papa Eftim, bu durum karşısında Maçka Metropoliti, Gümüşhane Episkoposuyla anlaşmak üzere haberleşmeye girişti. Öbür yandan da hükümete başvurarak Konya Metropolitiyle Antalya Episkoposunu sürgünden kurtarıp büyük kongreye katılmalarını sağlamağa çalıştı.

Ne var ki Maçka Metropoliti Kirillos, kongre işine bir türlü yanaşmıyor, türlü bahaneler ileri sürüyor, özellikle hasta olduğunu söylüyordu. Böylece Maçka'dan bir türlü ayrılmak istemeyen Kirillos'un günün birinde İs-

tanbul'a savuştuğu öğrenildi.

Gümüşhane Episkoposu Yervasyos ile Ankara'nın bu sırada affettiği Melediyos, Papa Eftim'in çağrısını benimseyerek kongreye katılmaya yanaştılar. Yalnız Ankara'da affedilip Kayseri'ye gelen Konya Metropoliti Prokoposyos, kongreye katılma işine bir türlü yanaşmak istemiyor, bununla da kalmayarak hıristiyan cemaati arasında Papa Eftim'e karşı ateş püskürüyordu.

Ayrıca Adliye Vekâletine Papa Eftim üstüne yakınmalarla dolu dilekçeler gönderiyordu. Kongreye katılmayı göze alan din adamları üzerinde olumsuz etkiler yapmaktan geri kalmıyor, onları Papa Eftim'in yolundan uzaklaştırmak için var gücüyle çalışıyordu. Onun bu davranışları Papa Eftim'i güçlükler içine atmaktan uzak kalmıyordu.

Prokopyos, kongre erkânından genel sekreter İstimat Zihni, avukat Filip gibi cemaat temsilcilerinden gördüğü saygı yüzünden sımarıyor, Eftim'ciliği yok etmek için patrikhanenin istediği gibi çalışıyordu. Papa Eftim gibi bir adamın atıldığı girişime katılmanın aşağılatıcı, alçaltıcı bir davranış olduğunu söyleyerek ona inananları caydırmağa çalışıyor, onu gittiği gerçek din, ulus, milliyetçilik yolunda yalnız başına bırakmağa çalışıyordu.

Bu sırada girişimiyle ilgili kimi işleri izlemek üzere Ankara'da bulunan Papa Eftim, Prokopyos'un bu densizliklerinden genel sekreter İstimat Zihni ile öbür arkadaşları aracılığıyla bilgi alıyordu. Her neye mal olursa olsun bu metropoliti elde etmeğe karar vermişti.

Bu inatçı, zararlı propagandacıyı milli hükümetin yardımıyle en sonra Ankara'ya getirmek zorunda kaldı. Amacı uğruna kullanarak kendisinden yararlanmayı bir kez kafasına koymuş olan Papa Eftim, Prokopyos'un Ankara'ya gelişinde onu parlak bir törenle karşıladı. Bu onmaz karşıtını yola getirmek uğruna birçok şaşırtıcı numaralar yaptı.

Prokopyos, bu parlak karşılama karşısında gerçekten şaşırdı. Karşılayıcılarına mübalağalı minnet duygula-

rını gğstererek teşekkür etti. Ne var ki bu sırada Papa Eftim'e karşı yine son kerte sert davranmaktan, ona herkesin yanında hakaret etmekten bir türlü vazgeçmedi. Hele onun yüzüne karşı söğüp sayması, bu adamın içinde ne korkunç bir tiksinti, öç kazanının kaynamakta olduğunu gösteriyordu. Papa Eftim, bütün bu yakışıksız hırçınlıkları, saygısız davranışları, söğüp saymaları sonsuz bir peygamber sabriyle gülümseyerek karşılıyordu.

Bu sövgüleri dinledikçe çileden çıkan adamları, Prokopyos'a haddini bildirmek üzere davranmak istedikçe Papa Eftim, kaş-göz işaretleriyle onları güç durduruyordu. Bu yola gelmez adamın dinlenmesini sağlamak üzere yatacağı yatağı bile kendi eliyle, onun gözünün önünde düzeltiyor, böylece kendine inananlara da ideal uğruna ne yenilmez yutulmaz şeylere katlanmanın bir erdem olduğunu anlatmak istiyordu. Papa Eftim'in bu insanüstü dayanma gücü Metropolit Prokopyos'u şaşırtmakla birlikte ağulu dilini tutmaktan alıkoyamıyordu.

Ankara'da konuk edilen Prokopyos, Papa Eftim'in odada bulunmadığı bir sırada oda arkadaşı Yervasyos'a şöyle dedi:

— Bu Papa Eftim, ne tuhaf bir adam, yahu? Yaptığım bunca hakaretlere karşı nezaketini koruyarak ikramlarda bulunmasına şaştım doğrusu. Kayseri'de başıma toplanan bir sürü heriften daha çok akıllı göründü gözüme. Şimdi, bu adam bütün ulusunu, kilisenin yetkisini kişiliğinde taşıdığı gibi hükümetin de güvenini, sevgisini kazandığı, gördüğü yardımlardan anlaşılıyor. Böyle olduğuna göre, hiç kuşku yok ki yaptığım davranışlara karşı her türlü kötülüğü yapmak elinde iken bakıyorum karşımda bir sıra papazı gibi son kerte itaatli, saygılı duruyor ve o oranda da nâzik davranıyor. Şaştım bu haline ve sabırlarına doğrusu! Kendisine yaptıklarımdan da vicdan azabı duymağa başladım.

Bunları söyleyen Prokopyos, Yervasyos'tan da onun üstüne neler düşündüğünü sordu. Yervasyos'tan edindiği bilgi, Prokopyos'u daha çok şaşırttı. Prokopyos, görüşmek

üzere Papa Eftim'i Zencidere Manastırına çağırdı. Ertesi gün, sabahleyin başında kara bir kuzu derisi kuvayı milliyeci kalpağı, sırtında bir avcı giyneğiyle Papa Eftim'in Zencidere Manastırına çıkagelişi bağnaz Prokopyos'u hem şaşırttı, hem de öfkeden küplere bindirdi. Bu sinir üzerine yine Yervasyos'a:

— Bak, bak, şuna bak, dedi. Papaz kılığını da bırakmış. Ne dersin buna sen?

— Evet, Papa Eftim, kilise dışında Papaz giyneği giymiyor. Fakat, ne beis var sanki?

— Papazlığa yakışmaz bu davranış. Hem de cezayı gerektirir.

— Cezası, bir hafta papazlık yaptırılmamak değil mi?

— Evet.

— İyi ama, Papa Eftim'in aylardan beri papazlık yaptığı yok ki.

— Ne yapıyor ya?

— Dindaşlarının, yurttaşlarının işleri için koşup duruyor. Hem onun bu hususiaki görüşü, düşünüşü bambaşka.

— Ne gibi?

— O, papazların kilise dışında ruhani giynekleriyle görünmelerinden, gezmelerinden yana değil pek.

Ben de bu düşüncesinden yanayım doğrusu.

— Yaa öyle mi? Bravo. Madem ki öyle, ama...

Prokopyos, gerisini getirmedi. Papaz Eftim, Ankaranın bütün kuvayı milliyecileri gibi giyimli olarak odadan içeri daldı. O dönemin geleneğine göre yavaş yavaş ilerledi. Prokopyos'un önünde diz çöküp yere kapandı. Saygı ile onun dizini, sonra, elini öptü. Yervasyos'a da bu biçimde saygısını belirtti. Karşılarında el pençe divan durup buyruklarını bekledi. Prokopyos hosnut bakışlarla Yervasyon'a baktıktan sonra Papa Eftim'e okşayıcı bir sesle:

— Gel, oğlum, söyle. Akşamdanberi ben söylüyorum, sen de dinliyorsun. Otur yanıma da biraz da sen söyle ben dinleyeyim bakıyım. İlkönce şunu sorayım sana: Bi-

zi buraya ne diye getirttin? Amacın nedir? Açıkça anlat şunları bir hele.

Papa Eftim, din görenek ve geleneklerine göre ellerini bir kez daha öptükten sonra karşılarında diz çöküp oturdu. Tatlı sesiyle şöyle konuştu:

— Aziz babalarım, sizlere zamanın nezaketinden uzun uzadıya sözetmeyi gereksiz görüyorum. Bunu aczinizden çok daha iyi tekdir buyuracağınıza inanıyorum. Yalnız, şu kadarcık söyleyeyim ki böyle nâzik bir zamanda güdücüsüz kalan Ortadoks Hıristiyan sürülerini gücümün yettiğince korumayı ve bu sürüleri, uğurlarına her türlü fedakârlığı göze alacak, sizin gibi iyi ve sadık çobanlara teslim etmeyi, kendim için kutsal bir ödev bildim ve bunun içindir ki sizleri buraya çağırdım. İşte: Tanrının inayetiyle bunu başarabilmekle son kerte koşnut bulunuyor ve büyük bir övünç duyuyorum.

Kaçak çobanlarınca yüzüstü bırakılan ve yeryüzüne dağılmak üzere bulunan bu zavallı sürüleri hep bir araya topladım. Sizin gibi sadık ve kutsal çobanları bunların başına geçirmeyi de sanıyorum ki başardım. Benim görevim bununla sona ermişti. Artık, daha önce Tanrının yardımiyle kurulması nasip olan Ortodoks Hıristiyan topluluklarını temsil eden yetkili meclisle karşı karşıya geleceksiniz. Onlarla birleşir, el ele verir ve hayırlı işler görüşürsünüz inşallah! Yalnız, bana düşen bir ödev daha var. O da sizleri hükümetimizin adliye vekiliyle tanıştırıp görüştürmektir. Bu vesile ile hükümet ve ulusun istediğini de öğrenir ve işleri ona göre tertiplersiniz.

Her iki yüksek rütbeli din adamı, Papa Eftim'in bu sözlerinden pek hoşnut kaldı.

Bir iki saat sonra Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) beyin odasında karşılıklı oturuyor, genç adliyecinin kendilerini karşılamakta gösterdiği candanlık karşısında ne diyeceklerini bilmiyorlardı.

Mahmut Esat beyin bu güzel karşılaması, her iki din adamının Papa Eftim'e karşı olan tutumlarından bir olumlu değişiklik, bir güven yarattı. Adliye Vekâletinden pek

hoşnut olarak ayrılan iki din adamı, ayrı ayrı, kendi hesaplarına Papa Eftim'i koltuklamağa başladılar. Bu işin ucunda büyük bir payenin hayalini görür gibi olmuşlardı. Bu davranışları, bıyık altından gülerek karşılayan Papa Eftim, onlara bildirmeden birden bire ortadan yiterek Keskin'e gitti.

İki gün sonra da iki din adamı Mahmut Esat beyce Adliye Vekâletine çağrıldı.

Vekil, ufak bir giriş yaptıktan sonra onlara şu buyruğu verdi:

— Kayseri'de Ortadoks Türklerin bir kongre yapmak üzere olduklarını elbette biliyorsunuz. Kongre üyeleri şu sırada sizleri beklemektedir. Bunun için hiç vakit geçirmeden hemen kongreye yetişmek üzere yola çıkmalısınız.

Prokopyos, hemen bu buyruğa karşı geldi. Böyle bir kongrenin toplanmasının gereği olmadığından, kilise işlerinin salt kilise ruhani başkanlarınca yönetilebileceğinden Kayseri'ye gitmeden de işlerin yoluna konabileceğinden sözederek Kayseri'ye gitmeyeceğini kesin olarak bildirdi.

Adliye Vekili bunun üzerine her iki din adamının Kayseri'ye gönderilmesi işini kendisi gibi yeni dahiliye vekili olan Fethi (Okyar) beye bıraktı. Telgrafla da Keskin'den Papa Eftim'i Ankara'ya çağırttı.

Adliye Vekili, Prokopyos'a kendi kendilerine Kayseriye gitmezlerse jandarmayla gönderileceğini söylediyse de buna da aldırış etmedi. Yalnız, jandarma genel kumandanlığınca çağrılıp ta sert davranışlar karşısında kalınca şaşırdı, ürktü. Bunun üzerine Kayseri'ye gideceğini, kendisine yol hazırlığı için birkaç gün zaman verilmesini diledi.

Keskin'den dönen Papa Eftim, Mahmut Esat beyin yanına koştu. Din adamlarının bir densizlik yaptıklarını anlamıştı.

Vekil, durumu Papaya anlattıktan sonra şöyle dedi:

— Bu adamdan ne sana ve ne de cemaatinize hayır

var. Bunu bil. Bu küstah ve kibirli adam, Erzurum'da bulunduğu sıralarda da sana karşı birçok yazı yazdı bize. Ne var ki bunların iftira olduğunu bildiğimiz, senin üzülmeni ve umutsuzluğa düşmeni istemediğimizden bunu senden gizlemiştik. Sana da gösterdiği diretici istekler üzerine bu adamı buraya getirdik. Aramızda kararlaştırıldığı üzere değinişlere de girdik kendisiyle. Ne var ki bu adam, senin yolunda yürüyeceğe benzemiyor pek. Söyle, ne yapacağız şimdi?

Vekille Papa Eftim, uzun uzun görüştü. Sonra yeni direktiflerle vekâletten ayrılarak Prokopyos'u görmeğe gitti.

Kaç gündür büyük bir bunalım içinde bulunan Prokopyos, Papa Eftim'i görünce her şeyi unutarak sevinçle boynuna atıldı. Yanaklarını öpüp kokladı; boğuk bir sesle hayıflanarak sordu:

— Nerdesin be oğlum? Bize haber vermeden ansızın gittin gözümüzün önünden.

Papa Eftim, gülümseyerek:

— Keskin cemaatinin çağrısı üzerine oraya gittim. Durum gereği ivedi yola çıkmak zorunda kaldığımdan yolculuğumu size bildiremedim. Af buyurun kusurumu, efendim. Sizi biraz üzgün ve kaygulu görüyorum, Peder. canınızı sıkan bir şey mi oldu yoksa?

Prokopyos, küçüldükçe küçülerek, kızarıp bozararak jandarmanın kendisine karşı tutumundan yakınarak şöyle yalvardı:

— Aman, oğlum, sen bilirsin. Ne yap, yap, kurtar bizi bu jandarma kumandanının elinden. İki ayağımızı bir pabuca sokarcasına sıkıştırıyor bizi, ille Kayseri'ye gidin diye.

Neler çektik günlerdir bilsen, oğlum. Şimdi, lâfı bırakalım da hemen git. Hazırlığımızı görene dek burada kalmamızın ve kendi başımıza yola çıkmamız için müsaade edilmesini sağla. Ne olursa senden olacak. oğlum, jandarma Kumandanı da, hiç kurku yok, senin sözünden çıkmaz.

— Demek Kayseriye gideceksiniz?

— Mademki hükümetin buyruğu var. İster istemez gideceğiz, oğlum. Elden başka ne gelir ki?

Papa Eftim, hemen gidip müsaadeyi aldı; din adamlarına bildirerek onları sonsuz sevindirdi. Yalnız, iki din adamı Kayseri'ye Papa'nın da birlikte gitmesini istiyor, o da niyetini saklıyor:

— Aman, peder, ne işim var benim Kayseri'de siz büyüklerimiz varken?

Diyordu.

— İyi ama, oğlum, bizim için Kayseri'deki kongre üyeleriyle anlaşmak olanaklarını göremiyorum pek. Senin beraberimizde bulunman herhalde gerekli. Yoksa, hiç te yararlı bir sonuç vermez bu girişim.

Papa Eftim, nazlandıkça, Prokopyos daha çok üstüne düşüyordu. Papa Eftim, en sonra gitmeğe razı olmuş gibi yaptığında öteki onu kandırmışcasına çok sevindi.

Papa Eftim, Kayseri yolculuğundan önce Ankara'daki Ortodoks Türklerin yardımiyle Prokopyos'la Yervasyos'a zengin bir şölen çekti. Bu sırada Kayseri'deki vekiline haber salarak oraya varacakları gün için parlak bir karşılama töreni hazırlanmasını, bütün kongre üyelerinin bunda topluca bulunmalarını buyurdu. Ruhani başkanlar, Ankara'daki şölenden sonra Keskin, Kırşehir üzerinden Kayseri'ye yollandılar, Gerek Keskin'de gerekse Kırşehir'de şimdiye dek görmedikleri bir biçimde karşılanıp ağırlanarak en sonra Kayseriye vardılar.

Kayseri hıristiyanları, Papa'nın istediğinden de güzel bir karşılama töreni yaptılar. Episkopos Melediyos'un başkanlığındaki karşılayıcılar, onları şehir dışında karşılamış, avuçları çatlayıncaya dek alkışlamışlardı. Prokopyos, bu parlak törenin Papa'nın başı altından çıktığını hemen anlamıştı. Bu yüzden de ona karşı duymağa başladığı minnet borcunu ödemek için fırsat bekliyordu:

— Haydi oğlum, Eftim, dedi, öne geç ve adamlarını karşıla. Bu parlak karşılama bize değil sana karşı yapılıyor.

— Hayır, Peder. Yanılıyorsunuz. Gösterilen saygı bana değil sizedir. İnanınız sözüme.

— Bana Karşı olsaydı, on gün önce yine bu adamlar, hakaretle beni manastırdan koğmazlardı.

— Yaaa! Fakat, babalar çocuklarının kusurlarına bakmazlar, aziz peder. Belki de şunun bunun iğfallerine kapılarak bir cahillik etmişlerdir. Siz, af buyurunuz, lütfen. Bu kusurlarını, şimdiden sonra hepsinin de anlayarak pişmanlıkla telafi edeceklerine güvenebilirsiniz. Buna ben âciz evladınız kefil oluyorum.

Halk, bu sırada büsbütün yaklaşıp ta şapur şupur ellerini öpmeğe başlayınca Prokopyos keyiften dört köşe oldu. Hele ellerine sarılıp öpmeğe davrananları Papa Eftim.'in iteleyerek kendisine göndermesi, Prokopyos'u ayrıca çok hoşnut etti. Hemen yol üzerinde hazırlanan bir büfede ağırlanan üç ruhani başkan, sonra kocaman, süslü bir yaylıya binerek kalabalığın ortasında Kayseri'nin büyük kilisesine doğru yol aldı. Kilisenin önünde, avlusunda toplanmış, onları bekleyen çok büyük bir halk kalabalığı, kafile yaklaşınca alkışlamağa, «yaşa, varol» diye bağrışmağa başladı.

Ruhaniler, kilisede yapılan kısa, gerekli ayinden sonra metropolitlik konağının büyük salonundaki parlak törende yer aldılar. Papa Eftim, bir söylev vererek yapılacak kongrenin amaçlarından, bunun gerek ulusun gerekse yurdun yararına olacağından, olması gerektiğinden sözetti.

İstimat Zihni ile birkaç kongre üyesi de Papa Eftim'in düşüncelerini destekler biçimde birer konuşma yaptılar.

Tören bittikten sonra, daha önceden hazırlanan zengin bir sofranın başına geçildi. Kayseri'nin ünlü Gesi bağlarının üzümlerinden yapılmış ak, kırmızı şaraplar şişelerde. sürahilerde ağızları sulandırarak gelin gibi süzülüyordu. Doyasıya yiyip içen ruhaniler, burdan yine büyük, süslü bir arabaya binerek Kartal yuvası Talasin yoluna koyuldular. Bütün yol boyunca sıralanmış hıristi-

yan yığınları, gözleri yaşararak onları alkışlıyordu. Bu halk, Yunan savaşının, pontosçuluk davasının başlarına ne büyük belâlar açtığını, daha da açacağını biliyor, bu yüzden bu belâların karşısında paratoner gibi dikilen insan sevgisiyle dolu Papa Eftim'i, onun yanısıra öbür papazları yürekten alkışlıyordu. Bütün kiliselerin çanları durmamacasına çalıyor, uzaktan uzağa havanın içinde çan sesleri sürükleniyordu.

Zencidere'ye varıldığında Manastırın yüksek duvarları önündeki geniş meydanla birlikte içerdeki geniş avlu büyük bir kalabalıkla dolmuş, onları bekliyordu. Manastırın iki kanatlı yüksek kapısı önünde kürsüye çıkan Papa Eftim, güçlü sesiyle topluluğa umut, güven verici sözler söyledi. Herkesin gözünü yaşarttı. Bu uzun söylev sona erince halk hep bir ağızdan:

— Çok yaşa, Papa Eftim. Varol!

Diye haykırarak onu uzun uzun alkışladı. Halkın yaşlı gözlerini gören Papa Eftim de ağlamağa, gözlerinden yağmur gibi yaşlar boşanmağa başladı:

— Varolsun asil Türk ulusu! Varolsun hükümet başkanımız Mustafa Kemal paşa! Varolsun Büyük Millet meclisi hükümeti:

Diye üstüste bağırınca coşan halk ta:

— Varolsun aziz Türk ulusu! Bin yaşasın Mustafa Kemal paşamız! Kıyamete dek varolsun milli hükümetimiz!

Diye bağırdı. Koca meydan bağırıştan, alkış sesinden inledi. Papa Eftim, halka öbür papazları da alkışlamasını bakışlariyle anlatarak şöyle bağırdı:

— Varolsun aziz babalarımız ve sadık çobanlarımız Prokopyos, Yervasyon ve Melediyos!

Bir kez de halk Manastır kilisesine giderek yapılan gerekli ayinden sonra ruhanilerin elerini öptü: Papa Eftim'e başarı dilekleri yapıldı. Sonra halk dağıldı.

Papa Eftim, manastır odalarına yerleştirdiği din başkanlariyle kongre üyelerini tanışırdı. Bu sırada Manastırdaki genel sekreterlik odasında kongre hazırlıkları

sıtmalı bir biçimde sürüyor, kongre başkan vekili avukat Filip, genel sekreter İstimat Zihni, geceli gündüzlü çalışıyorlardı. Papa Eftim, birer aziz saydığı konuk din uluları üzerine halkın, kongre üyelerinin bütün saygılarını toplamağa çalıştığı sırada Prokopyos yine ona karşı türlü tedirgin edici eleştirilerde bulunuyor, onu acı acı düşüncelere, başarısızlık tehlikelerinin uçurumlarına doğru sülüklüyordu. Hazırlıklar üzerinde düşünce tartışmaları yapılır, yeni partikhane yönetmeliğine temel olacak konular gözden geçirilirken bu yeni din örgütünden en yüksek payeyi kapmak hırsına kapılan Prokopyos, kendisine başlıca rakip saydığı Papa Eftim'in genel vekâlet ve temsilciliğinin sona ermesi üzerinde diretiyor, kararda bunun bir maddeyle açıklanmasını istiyordu. Papa Eftim, göz kaş işaretiyle ne yapacağını şaşıran İstimat Zihniye bunları tutanağa olduğu gibi geçirmesini anlattı. Papa Eftim, Prokopyosun bununla da kalmayarak daha tehlikeli engeller çıkaracağını seziyor, son kerte üzülüyordu.

Papa Eftim'in genel vekâlet ve temsilcilikten düşürülmek istendiğini anlayan kongre üyeleri, toptan öfkelendiler. Hiçbiri böyle bir tutanağı kabul etmeyeceğini bildirdi. Bütün Anadolu ortodoks Türkleri'nin genel vekilliğini, temsilciliğini şerefle taşıyan Papa Eftim'den bunları hiç kimsenin alamayacağını bağıra bağıra söyleyen kongre üyeleri, en sonra Prokopyos'un aklını başına getirdiler. Prokopyos, bu isteğinden ister istemez vazgeçtikten sonra her yan sütliman oldu sanılırken bu kez de Episkopos Yervasiyos'la Melediyos arasında daha büyük bir anlaşmazlık patlak verdi.

Kongre üyeleri, bunun tepkisiyle tedirgin oldular; öfelendiler. Bu iki papaz da Papa Eftim'in girişimini yarıda bırakmak için kimi temelli sorunlar üzerinde anlaşmazlığa düşmüş gibi görünerek kongreyi sabote etmeğe çalışıyorlardı. Bu düşünce tartışmalarının kavgaya döğüşe, boğazlaşmaya vardığı görüldü. Bir arasınmış görünen Prokopyos, iki papazın boğazlaşmasından

yararlanarak yeni bir hır çıkarıp kongrenin toplanmasını geciktirmek için bunlardan birinin düşüncelerini destekleyerek kavgaya karışmakta gecikmedi. Büylece, kongrenin ulusal kaderi toza dumana karıştı. Papa Eftim'in bu üç papaz arasında yaptığı aracılık hiçbir işe yaramadı. Üç papaz da kocaman hırsların kasırgasında birer toz zerresi gibi sürüklenmiş gidiyordu.

Papa Eftim'in en çok korktuğu, hükümet, ulus karşısında yüklendiği görevin yarıda kalması, bunun sonsuz utancıydı.

Papa Eftim, tatlılıkla yola gelmelerinden umudunu kestiği bu hırs kumkuması herifi artık zorla, güçle yola getirmeyi aklına koymuştu. Artık, tatlı dilini bir yana bırakıp bir komiteci kimliği takınacak, bu duygusuz heriflerin karşısına bombayla çıkacaktı. Onları bir bombayla da yola getiremeyeceğini anladığı dakikada bir bomba ile onların da kendisinin de canına kıyacak, böylece yeryüzünün en büyük utancından kurtulmuş olacaktı. Bu üç ruhani başkan onun uzun yıllardır süsleyip büyüttüğü insancıl din umutlarını yok etmiş, onun içini kızgın rüzgârlar esen bir çöle çevirmişti. Bu üç adamın, onun üzerinde yaptığı yıkıcı etki çok büyüktü.

Son başarısız günün gecesinde bu kapkara yıpratıcı düşüncelerle sabaha dek yatağında çırpındı durdu.

Sabahleyin el bombasiyle süslü plân hazırdı: elinde okşayıp durduğu kara bir el bombasını acı acı süzüyor, odasında tekbaşına oturarak karşı yamaçları, mavi ufukları, yürüyen bulutları seyrederek günün saatlarını sanki kemire kemire bitirmeğe çalışıyordu. Odasına hiç kimseyi kabul etmiyordu. Sonra gözlerini odanın döşemesine dikip bir şeyler mırıldanıyordu. Güneş en sonra ufka inmiş, karanlık, hazırlanan yeni bir dramı örtmek üzere pencerelerden içeri dolmağa başlamıştı.

Günlük yaşayışında çok kımıltılı, çevik davranışlı bir adam olan Papa Eftim, akşam karanlığıyle birlikte bir zenberek gibi yerinden fırladı. Odanın kapısını kopa-

racakmış gibi açtı. Yandaki odanın açık kapısından muhafızı Yakup'a seslendi:

— Yakup biraz gelsene.

— Buyurunuz, sevgili Papam.

— İyi dinle beni Yakup. Bu gece çok önemli bir işe atılacağım. Kulakların her an kirişte ve sana seslendiğim zaman da gözlerin hep gözlerimde olsun.

Yakup, Papa'nın öl dese ölecek en candan adamıydı.

— Hay hay, aziz papam.

— Manastırın kapısı kapandıktan, herkes odasına çekilip yattıktan sonra, bütün kıyı köşeyi gezecek, bütün ışıkların söndüğünü görecek, bana gelip haber vereceksin. Sonra da arkam sıra gelip beni gözleyeceksin.

Hani, sana saklamak için birkaç bomba vermiştim ya. Onlardan birini de yanına al. Arkamdan gelerek girdiğim odanın kapısında kalacaksın. Sağı solu gözetleyerek tetikte olacaksın.

Bu buyruğu veren Papa Eftim, bombasını koynuna sokarak doğruca Prokopyos'un yattığı odanın kapısına gitti. İçerisini dinledikten sonra kapıyı açmak isteyince kapalı olduğunu gördü. Kapının ayna tahtasına birkaç yumruk indirdi. İçeriden Prokopyos, boğuk bir sesle:

— Kim o? Kim o?

Diye bağırdı. Papa Eftim, hırsla, öfkeyle titreyen sesiyle:

— Benim, ben, çabuk aç kapıyı. Çok önemli. Son kerte ivedi bir iş üstüne görüşmek istiyorum.

Prokopyos, kapıyı açtıktan sonra yine yatağına girerek yorgana sarıldı:

— Hayrola, evlat?

İçeri bir yel gibi giren Papa Eftim, koltuklardan birine çöktü.

Papaza hiç bakmayarak kapının önünde bekleyen muhafıza seslendi:

— Yakup, hemen git, Yervasiyos ile Melediyos'u çağır gelsin, eğer gelmezlik ederlerse zorla getirmek zorun-

da olduğunu ve bunun için benden buyruk aldığını söyle. Haydi çabuk ol.

Prokopyos, yorganın altında korkudan titriyordu. Papa Eftim'se oturduğu yerde hırsından soluyordu. Bu sırada öbür iki papaz da şaşkın-şaşkın içeri girdi. Odadaki sahneyi görünce şaşkınlıkları daha çok arttı.

Papa Eftim'in yüzünden düşen bin parça oluyordu. Onlar da korkup birer koltuğa iliştiler. Papa Eftim, Yakup'a:

— İçeri kimseyi bırakma!

Diye buyurdu, kapıyı çarparak kapadı. Sonra, ruhanilerin yüzüne karşı tükürür gibi:

— Efendiler, diye haykırdı, hükümet ve ulus bizden hizmet bekliyor. Bizi bunun için çağırarak buraya topladı. Bizse kişisel hırslarımıza tutsak olmuş, birbirimizi yıkmağa uğraşıyoruz. Kutsal mesleğimizin ödevlerini unutuyoruz. Üçünüz de, kutsal bir üçlü gibi sevgi ve saygı ile birleşmeniz, bir ruh, bir gövde olarak görünmeniz gerekirken kişisel inan ve düşünceleriniz uğruna birbirinizden ayrılıyorsunuz. Hırslarınız, sizi birbirinize düşman etmiştir. Hepinize ayrı ayrı yalvardım, ayaklarınıza kapandım. Ağladım, sızladım. Bunların hiçbiri size dokunmadı. Meğer yüreklerinizde zerrece acıma yokmuş sizlerin. Bunun da nedeni, evlenip birer yuva kurmamanız, çoluk çocuk sahibi olmamanız, sevginin, şefkatin, acımanın tatlarını tatmamış olmanızdır. Bu bakımdan bağışlıyorum sizi. Ne var ki yüksek eğitim görmüş, nurlanıp aydınlanmış insanlarsınız, nede olsa. Zemin ve zaman, onun gereklerini, hele her şeyden kutsal olan görevinizi değerlendirmelisiniz.

Şu dakikada, aranızdaki anlaşmazlığın, yaptığınız iğrenç kavgaların bizi, yarın ulus önünde rezil edeceğini düşünerek içim kan ağlıyor. Buna dayanamadığımdandır ki kesin kararımı verdim. Sizleri gecenin bu vaktinde uyandırmayı ve kararlarımın ne olduğunu anlatmayı son bir ödev edindim. Kesin olarak uyarıyorum sizi. Hemen şimdi kişisel hırslarınızı bir yana bırakınız, kucaklaşıp

öpüşerek barışmanızı istiyorum. Yoksa, bütün mukaddesatım ve namusum üzerine ant içiyorum ki ...

Papa Eftim, sözünün burasında elini arka cebine atarak küçük bombasını çıkardı:

— İşte, bu bomba ile...

Diye bağırdı; sözünün sonunu şöyle getirdi:

— Manastırı havaya uçuracağım. Hepimiz birden yok olup gideceğiz. Hiç olmasa bütün dünya bir kazaya kurban gittiğimizi sanır da bize acır. İnanınız ki..

Papa Eftim, sözünün sonunu getirmedi. Üç papaz birden gözleri korkudan faltaşı gibi açılarak onun ayaklarına düştü. Ağlayarak şöyle haykırıştılar:

— Aman, oğlum, sakın yapma bu deliliği. Barışacağız. Başka ne istiyorsan onu da yapalım.

Papa Eftim, âmirce Yervasyos'la Melediyos'a:

— Haydi öyleyse, ilkin ikiniz öpüşün. Sonra da Prokopyos'un elini öpün bakayım,

Diye buyurduktan sonra Prokopyos'a:

— Sen de onların alnından öp hele,

Dedi.

Ruhaniler, hemen öpüştüler. Papa Eftim de bunun üzerine yumuşar görünerek, gitti, hiçbir şey olmamış gibi gülümseyerek üçünün de elini öptü, sonra şöyle dedi:

— Yarın sabah, Tanrının yardımına sığınarak kilisede cemaatin ve bizlerin katılmasiyle din ayinimizi yaptıktan, bu arada Yervasiyos babamızın da yarına rastlayan ad gününü kutladıktan sonra kongreyi açacağız. Dedikoduyu bırakıp kutsal ereğimize ulaşmağa çalışacağız. Sizlerden dileğim bu. Haydi, şimdi güle güle yatın. Gövdenizi dinlendirmeğe bakın, aziz pederlerim.

Papa Eftim, sonra, hoşnut, odasına çekildi.

Ertesi sabah, Manastırın kilisesi tıklım tıklım cemaatle dolmuştu. Bu da ancak Papa Eftim'in bütün gece uykusunu feda ederek çalışmasiyle meydana gelmişti. Prokopyos'un başkanlığı altında otuzu aşkın papazın katıldığı ayin çok parlak oldu. Ayin sırasında episkoposlar,

Papa Eftim'i haklı olarak kutladılar. Böylece Papa Eftim, kilisenin en büyük buyurucusu (megas konnomks) durumuna yükselmiş oldu. Hazırlanan sofralarda içkili şölenlerle bu güzel sonuç ta ıslatıldı.

Öğleden sonra kongre başlayacaktı. Üyeler birer ikişer manastıra geliyorlardı. Bunlardan çoğu neşesiz, umutsuz görünüyordu. Dünkü tatlı umutları böyle karartan şey neydi? Şuydu: Papa Eftim ortalarda yoktu. Bu en mutlu günde onun ellerinden, yanaklarından öpmek isteyen halk, onu nerde aradıysa bulamadı. Kongre üyeleri, sıksık kapıya dönüp duran başlar, Eftim'in sabırsızlıkla beklendiğini gösteriyordu. Bir an geldi ki büyük salonu dolduran yüzleri bir umutsuzluk dalgası dolaştı. Bu sırada avukat Filip'le İstimat Zihni gelerek Papa Eftim'in rahatsızlığı yüzünden kongreye katılmayacağını söylediler. Bu haber, toplantıdakilerin üzerinde uğursuz bir kamçı gibi şakladı.

Bağırmağa başladılar :

— Papamızı isteriz.

— Onsuz yapılan toplantıdan ne hayır gelir ki?

— Hasta ise ne duruyoruz. Ziyaretine koşalım.

Koca salon, bu seslerle uğulduyordu. Bu sırada, Papanın hasta olmadığı, kimi can sıkıcı nedenlerden kongreye gelmediği fısıltıları kongreyi dolaştı. Bu fısıltı üzerine, üyelerin coşkunluğu, öfkesi arttı. Daha yüksek sesle ortaya şöyle dilekler atmağa başladılar:

— Bu tarihi kongreyi papamız açmalı ve başkanlığını o yapmalıdır.

Bunun üzerine on kişilik bir kurul kurularak Papa Eftim'in ziyaretine gönderildi. Papa Eftim'i hiç de rahatsız bulmadılar. Üç yüksek rütbeli papazın yine bir oyunbazlık yapıp kongreyi bozguna uğratacağından korktuğu için gelmediğini söyledi.

Kongre üyeleri, onu haklı bularak ikinci bir toplantı yaptılar, şöyle bir karar aldılar:

— Bizler, temsilcileri ve her hususta yetkili vekilleri bulunduğumuz cemaatlerimizce genel vekil ve de-

legemiz olan Papa Eftim'in bütün dilek ve isteklerini yerine getirmekle görevlendirildik. Papamızın görevine son vermeğe ya da yetkisini sınırlandırmağa ne bizlerin ve ne de Episkopos efendinin had ve hakkımız yoktur. Bu nasıl olur? Bu kötü akım, hangi haynakların telkin ve esini ile atılmıştır ortaya? Bunu herhalde öğrenmek istiyoruz. Bunu sağlamak üzere de Episkopos efendilerin toplantımıza hemen şimdi çağrılmasını ve amaçlarının kendilerinden sorulup öğrenilmesini de son kerte gerekli görüyoruz.

Böylece toplantıya Episkposlar da ister istemez katıldılar. Avukat Filip şöyle konuştu:

— İlkönce müsvedde olarak yazılmış olan tutanağı müsaadenizle okuyacağım. Eğer arınzda buna karşı herhangi bir itirazı olanlar varsa söylesin ve tutanakta da kesin biçimini alsın da kongrede gereksiz tartışmalara yer kalmasın.

Kurul üyeleri, tutanağı alkışlarla benimsediler. Prokopyos başta olarak öbür papazlar da ister istemez tutanağı uygun bularak doğruladılar.

Bundan sonra kurul, Papa Eftim'e giderek tutanağı okudu, onu kongreyi açmağa çağırdı. Başkanlık kürsüsüne çıkan papa Eftim, orta Anadolu, Karaman Türk diyaleğiyle şöyle bir konuşma yaptı:

— Aziz pederler! Sayın cemaat ve kilise vekili arkadaşlar! Hepinizi can ve gönülden selâmlayarak kongremizi açıyorum.

Ortodoks hıristiyan cemaatlerimizin ve kutsal kilisemizin mutluluk ve kurtuluş için gereken kararı almak üzere bugün burada babamız aziz Vasiyos'un kutlu makamında toplanmış bulunuyoruz. Ne mutlu bize! Bu kutsal toplantıda alacağımız karar, bütün ortodoks hıristiyan dünyasını ilgilendireceğinden dolayı pek önemli, çok değerli ve oranda haklı ve kutsaldır. Hıristiyanlığımızın temeli olan kilise birliğimize ayrılık sokarak onu yıkmak girişimi, hiçbirimizin akıl ve hayalinden geçmez.

Ancak, uygar insan topluluklarına göre kutsal orto-

doks kilisemizi lekeleyecek her türlü aykırı girişimlerin her ne yandan herhangi bir kişinin eliyle gelirse gelsin onları eleştirmek ya da karşısına dikilmek her ortodoks için bir ödevdir. Nitekim, biz de kiliseyi korumak amaciyle doğu hıristiyan cemaat ve kiliselerinin bir zamanlar Roma merkez kilisemize karşı yaptığı şeyi yapacağız.

Merkez kilisemizde, bir Anadolu cemaat ve kiliseleri adına görev yapan ruhani memurlarımızın, kutsal dinimize ve kilisemize aykırı olan ve burada açıklamaktan utanç duyduğum davranışlarından dolayı kilisemizi korumak istiyoruz.

Merkez kilisemizde, görevli ruhanilerimiz, görevlerini kötüye kullanarak, lekesiz ve kutlu dinimizi siyasete âlet etmekle din ve kilisemizi ve onu temsil eden Anadolu Cemaat ve Kiliselerini lekelediklerini ve zor duruma düşürdüklerini hep biliyoruz.

İşte, onların işledikleri kişisel yanılgıdan dolayı kilise ve cemaatlerin sorum kabul etmeyeceklerini bugün alacağımız kararla ispatlayacağız. Bütün uygar dünyaya karşı kutsal dinimizi ve kilisemizi lekeden kurtaracağız, şanını artıracağız ve daha da yükselteceğiz. Haklı ve kutsal davamızda yardımcımız Ulu Tanrı ve kutlu İsus Hıristos'tur.

Papa Eftim, bu söylevinden sonra, kongrenin genel kararıyle İstanbul'daki siyasete, hiyanete bulanmış Patrikhaneyi bir kenara iterek onun bütün yetkileriyle gereçlenmiş bir ortodoks Türk patrikhanesinin temelini attı. Papa Eftim patrikliğe, Prokopyos patrik yardımcılığına atandı. Hepsi de halktan olmak üzere bir Sen Sinod meclisi seçildi. Ufak tefek karşı koymalar bir kenera bırakılacak olursa bütün Ortodoks Cemaatleri, bu ulusal patrikhaneye kapılandı.

(Ne yazık ki daha sonraları bu konuda pek çok gürültüler, konuşmalar olacak, Papa Eftim, küskün Ankara'ya dönüp orda yaşayacaktı. Zaferden sonra, Anadolunun hıristiyan Türkleri Yunanistan'a gönderilip İstanbulun hıristiyan Bizanslı, Yunan'lı Rumları yerli yerinde bıra-

kılacak, Papa Eftim, böylece bu kendisine düşman megalo idealci Bizanslı cemaatle karşı karşıya kalıp bir avuç cemaatiyle küskün yaşayışını İstanbul'da sürdürmeğe çalışacaktı.)

— 13 —

MERZİFON AMERİKAN KOLEJİNDE PONTOS CEPHANELİĞİ

Yurdumuzda herhangi bir kişiyi, istediğinizi sevebilirsiniz. Kardeşiniz gibi, arkadaşınız gibi, babanız gibi sevebilirsiniz. Fakat, bu sevgi sizi ulusal varlığınızı, bütün sevgilerine rağmen herhangi bir kişiye, herhangi bir sevdiğine vermeğe yol açmamalıdır.

— Mustafa Kemal —

Merzifon'un bir yanındaki geniş, düz bir alan üzerinde ak vağlı boyayla boyanmış Amerikan kolojiyle Amerikan hastanesi uygarlığın pırıl pırıl birer kuruluşu olarak bu yoksul toprağı süslüyordu. Hemen onun yanı başında hıristiyan mahallesi sessiz yatıyordu. Kolejin bahçesinde iyi besili hıristiyan çocukları, ortalığı gürültüye boğuyor, izcilerin boruları, trampetleri, bitmez tükenmez gürültüleriyle buraya bir okuldan çok bir kışla havası veriyordu. Bütün Türkler burda gizli bir şeyler döndüğünü seziyorsa da bunların neler olduğunu anlamıyordu. Yal-

nız, bunların, Türkler için ürkütücü karanlıklar taşıdığını da biliyorlardı.

Yepyeni aygıtlar, bilgili, becerikli Amerikan doktorlariyle değerli bir uygarlık yuvası gibi görünen Amerikan hastanesine nasılsa girmiş olan bir Türk kadını, birbuçuk yıldır burda çalışıyordu. Hasta bakıcı olarak çalıştığı bu yerde son günlerde tuhaf yaralılara rastlıyordu. Kurşun yaralariyle örtülü bu gövdelere bu kurşunları yerleştirenler kimlerdi? Bu adamlar hep Rumdu. Bunlara kurşun atanlar Türk askerlerinden başka kim olabilirdi?

Hasta bakıcı, daha çok geceleri büyük Amerikan kamyonlarının homurtularla hastanenin bahçesine girişini görüyor, bunlara gittikçe biliçlenen bir merakla bakıyordu. Birkaç kez bu kamyonlardan yığınla fişek armaları kuşanmış silâhlı çetelerin indiğini gördü. Gözleri faltaşı gibi açılmıştı. Hastanenin bodrumuna inen merdivenlerden, bahçeye doğru uzanan gizli yollardan ilk günlerde hiçbir şey anlamayan hasta bakıcı, zamanla bahçenin altının da gizli sığınaklar, barınaklar, silâh depoları olarak hazırlandığını, şimdi, buraların gizli amaçları için vızır vızır işlediğini anladı. Geceleri nöbette olduğu saatler, tuhaf gürültüler, silâh şakırtılarına benzeyen sesler, hızlı, kuşkulu ayak sesleri işitiyor, kimi zaman da kamyonlardan boşaltılan yığın yığın silâhı kolejdeki delikanlıların yeraltı depolarına indirdiğini görüyordu. Artık, gözleri dört açılmıştı. Bütün bu amaçların, Türkleri öldürmek için yapılan bir hazırlık olduğunu artık iyice anlamıştı. Amerikan doktorlarının, yönetim adamlarının melek gibi yüzleri arkasında demek ne şeytanlıklar yatıyordu. Hele bir gece, muşambalara sarılmış, ağır makinalı tüfeklerle topların kamyonlardan indirilip yeraltı sığnaklarına sokulması, bardağı taşırmıştı. Hemen, Amasya'ya varıp beşinci Kafkas tümeni kumandanı Cemil Cahit (Toydemir) beyi bularak bütün gördüklerini, işittiklerini anlattı. Kumandan, bunu bir raporla Ankara'ya bildirdi. Mustafa Kemal, Merzifon'daki Amerikan kuruluşlarının, Tavşandağı Rum-

larının yataklık ettiği Pontosçularla sıkı ilişki kurduğunu biliyordu. Bu sorunun da çözümlemesine sıra geldiğini anladığından Pontosçuların azraili Topal Osman'ı Ankara'ya çağırttı.

*

Samsun'da sekiz yüz kişilik milis alayı ile karargâh kurmuş olan Osman ağa, Samsunun içinde cirit atan Pontosçuları ya büsbütün temizlemiş ya da dağlara kaçırmıştı. Karadeniz sıra dağlarının yeşillikleri üzerinde barınmağa çalışan son Pontos yuvalarını da gönderdiği kalabalık müfrezelerin, düzgün güçlerin yardımiyle yok etmeğe çalışıyordu.

Hem milis alay kumandanı hem de Giresun müdafaayı Hukuk derneği başkanı ayrıca Belediye başkanı olan Osman ağa, Pontosçuların Pontos Cumhuriyetinin merkezi olarak düşündükleri Samsun'dan her yana kolayca yetişiyor, yaramazlıkları zerrece acımadan bastırıyordu. Mustafa Kemal'den aldığı çağrı üzerine yine kendisine önemli bir iş düştüğünü anladı. Yanına çakı gibi on beş Karadeniz uşağı alarak, en kısa yol olan İnebolu'ya indi. Bu karadeniz zıpkaları, başlıkları giyinmiş, tepeden tırnağa silâhlı Karadeniz uşaklarının İnebolu iskelesine ayak basışiyle İnebolu Rumları, çil yavrusu gibi dağıldılar. Kepenkleri gürültüyle indirip Rum mahallesine savuştular. Yunan savaş gemilerinin ikide bir gelip Türk mahallelerini topa tutuşu, Karadeniz kıyısını dolduran Pontos hastalığına yakalanmış yığınlarca hıristiyanı canlandırıp umutlandırıyor, buralardan yapılacak bir Yunan çıkarması olayının yaklaştığı kanısını uyandırıyordu. Onların başlarının bir tek belası vardı: O da Topal Osman'dı. Daha geçenlerde Sinop'ta yakaladığı birkaç Giresun'lu Pontos çetesini Gülnihal vapurunun ocaklarına diri diri atarak yakmıştı. Bu olay, yıldırım hıziyle her yana yayılmış, her Pontos çetesini bir kez titretmişti. Bundan daha kötü ölüm, can sağlıydı.

İşte, şimdi, İneboluya on beş kişilik koruyucusuyla inen Osman ağa, bura Rumlarının hemen bu korkunç gerçekten insanca olmayan olayı düşündürmüştü.

Gümüş kakmalı süslü mavzerleriyle Osman ağa'nın arkasından kıvrak kıvrak yürüyen milisler, İnebolu Müdafaayı Hukukçulariyle Kuvayı Milliye Müfrezesince kardeşçe karşılandılar. Karşılayanların başında kaymakamla belediye başkanı vardı.

2 Kasım 1920'de Kastamonu'ya varan Topal Osman ağa ile adamları, Kâzım Karabekir paşanın Kars'ı kurtarması şenliğine katıldı. O, Kâzım Karabekir'in doğu cephesi saldırısından önce bin kişiye yaklaşık bir milis gücü örgütleyip göndermişti. Onun için Kars zaferine herkesten çok onun sevinme hakkı vardı. Sinop'lu Rasim beyin ulusal müfrezesi de bugünlerde Ankara'ya çağrılmıştı. Osman ağa, onunla birlikte gitmek üzere Kastamonu'da epeyce beklemişse de en sonra Sinop'ta padişahçı kimi kımıldamalar görüldüğünden Rasim bey müfrezesinin Ankara'ya gidemeyeceği anlaşılmıştı. Bu sırada Ankara'dan Dahiliye Vekili Dr. Adnan beyden gelen telgrafta, Osman ağanın Rasim beyi beklemeksizin hemen Ankara'ya doğru yola çıkması buyuruluyordu.

Bu buyruk üzerine adamlariyle yaylı arabalara atlayan Topal Osman, yaylıların damında trampet çalan güz yağmurlarının düş veren gürültüsünü dinleyerek ağaç denizinin içinden Ankara bozkırlarına doğru yollandı.

*

Ankara'da Mustafa Kemal, Osman ağayı kişisel konuğu olarak ağırladı. Getirdiği silâhlıları Direksiyon'un çevresinde nöbet beklemek üzere sahiplendi. Sonra, Adnan beyi de çağırarak Merzifon'daki Amerikan koleji ile hastanesi işini görüştü. Buranın bir Pontos kurmay karargâhı olduğunu en ağırları da içinde olarak büyük bir silâh deposu durumuna geldiğini anlattı. Pontosçuluk üs-

tüne eksper kesilen Osman ağa, bu eşek arıları yuvasını da temizlemek buyruğunu alarak Merzifon'a doğru yola çıkmağa hazırlandı. Bu sırada Samsun'daki sekiz yüz kişilik milis alayı da Samsun dağlarını taratarak Amasya'ya doğru yola çıkmıştı.

Osman ağa, alayıyle Merzifon dolaylarında buluştu. Bir gece Merzifon koleji, Amerikan hastanesi, hıristiyan mahallesi ansızın sarıldı. Hastanenin bütün doktorları, müstahdemleri, kolejin bütün öğretim, yönetim üyeleri hizmetlileri öğrencileri toplanıp enterne edildi. Bir yandan da bütün hıristiyan mahallesinde oturanlar, yediden yetmişe ikişer kolla ordan uzaklaştırıldı. İçinde askeri, mülkiyelilerin de bulunduğu araştırma grupları hastaneyi, koleji baştan başa arayıp taradılar. Pek çok Pontosçu yazılar, mektuplar, mühürler, Pontos bayrağının yanısıra okulun, hastanenin altındaki tünellerde, beton sığnaklarda binlerce tüfek, ağır yeğnik makinalı tüfek, sandıklar dolusu bomba ele geçirdiler.

Hıristiyan mahallesindeki büyük kilisenin de altı üstü içi, dışı silâh cephane doluydu. Özel evlerin bodrumları tavan araları da birer silâh deposu gibiydi. Karadeniz uşakları, her yeni depoyu ele geçirdikçe güldürücü sövgüler savuruyorlar, şaşkınlıktan şaşkınlığa düşüyorlardı. Araştırmalar, çok uzun sürdü.

Amerikalılara hiç kimse el sürmedi. Hiç kimsenin burnu kanamadı. Yalnız, Osman ağa, Pontosçuların, Karadeniz dağlarındaki Türk köylerini yakarken kendisine öğrettikleri ateş oyunlarını uygulayarak bütün bu Pontosçu hıristiyan mahallesini ateşe verdi. Geceleyin Merzifon'un gökleri kıpkızıl kesilip kapkara dumanlar, mermiler, büyük gürültülerle patlıyordu.

Evsiz, barksız kalan hıristiyan halk, orta Anadolu azınlıklarının yoğun olarak bulunduğu kasabalara doğru yola çıkarıldı. Megalo idea kim bilir daha ne mutlu toplulukların başını yiyecekti. Ne yazık ki bu zavallı insanlar, kendilerini o melun siyasetin değil de Türk hükümetinin bu duruma getirdiği kanısındaydılar. Böyle düşün-

dükçe de mutsuzluklarının gerçek nedenini hiçbir zaman anlayamayacaklardı.

*

Merkez ordusu kumandanı Nurettin paşa, genel kurmay başkanlığına şöyle bir yazı yazdı:

— Merzifon'da Amerikan hastanesinde ve kolejinde yer altında gizli ve tüfek bomba gibi silâh ve cephaneyle silâhlı kimi hıristiyan köylerinin buralarda saklandığını ve hastane sorumlularının Tavşan dağında oturan hıristiyan köylülerle gizli ilişkilerde bulunduğunu bir buçuk yıl hastanede bulunduktan sonra iki buçuk ay önce çıkan ve şimdi Amasya'da Şefkatli İslâmiye yurdunda çalışan bir Türk kadını haber vermişti. Silâh aranması ve bu kuruluşun aranılması buyruğu beşinci tümen kumandanlığınca Amasya Mutasarrıflığına verilmiş ve bu aramanın yapılması sırasında memurlarca Amerikalılara iyi davanılmıştır.

Hükümet bu aramayı, İstanbul'daki Amerikan temsilcisi amiral Bristol'e bildirdi ve sonra bütün vekiller kurulunun imzasını taşıyan şöyle bir bildiri yayımladı:

— Yunan donanmasının Ereğli'yi ve son olarak İnebolu'yu bombardıman etmesi ve geçen gün de Averofla bir başka Yunan torpitosunun Bartın kuzey doğu yönünde seyretmesi gibi olaylarda düşmanca deniz kıyılarımıza saldırı yapılması ve oralarda düşmanla kendilerinden yana olan Rumlardan ulusumuza karşı yararlanmaya kalkışması, yurdun savunması için olağanüstü tedbirlerin alınmasını gerektirdiğinden 12 Haziran 1921 tarihinden başlayarak Karadeniz kıyısındaki bütün kazaların savaş bölgesi ilânı karar altına alınmıştır.

Merzifon Amerikan hastanesiyle kolejin basılarak topa varıncaya dek her türlü silâhla dolu depoların ele geçirilmesi, Topal Osman'ın hıristiyan mahallesini yakışı, İstanbul'daki bütün işgalcileri hop oturtup hop kaldırdı. Fransız, İngiliz, İtalyan temsilcileri, Hariciye Vekili Yu-

suf Kemal beye bir protesto telgrafiyle başvurdular. Yusuf Kemal bey, onlara 1921 Eylülünün 15 şinde aşağıdaki yanıtı verdi:

— Hâlen İstanbul Patrikhanesinin, uzun zamandanberi Karadeniz kıyılarında merkezi Samsun olmak üzere bir Rum hükümeti kurmak uğruna çalışan Yunan hükümetiyle birlikte davrandığı anlaşılmaktadır. Birçok gizli dernekler - ki bunlardan en önemlisi 1904 yılında kurulan Pontos derneğidir - yıllardanberi bu erek uğruna çalışmışlardır. Bu örgütlerin askerce ve adli alanda dahi çalışmalara değgin yönetmelikleri, heykelleri, silâhları, bayrakları, madalyalarıyle derneğin mührü geçen maharda kulüplerinde ele geçirildiğinden artık bu hususta kuşkuya yer kalmamıştır. Bu arayıp tarama yapıldıktan sonra sonuç Amerika olağanüstü komiseri Amiral Bristol cenaplarına bildirilmişti. Bundan dolayı geçen bahardan beri Büyük Millet Meclisi hükümeti geçen olaylar üstüne kesin bilgilere sahip bulunmaktadır. Hükümet, burada da İzmir darbesinin yinelenmek istendiğini biliyordu. Karadeniz Rumları, her türlü insanlık ve hukuk kuralları dışında silâhlandırılıp örgüt altına alınarak İzmir'de olduğu gibi hızlı bir çıkarma işine başvurmak üzere onların yardımını sağlamak ve böylece çoğunluğu meydana getiren müslümanları Rum azınlıkların yönetimi altına almak, sonra hiçbir «müdafaaya» rastlanmadan yurda sahip çıkmak için bu müslüman çoğunluğun yok edilmesi düşünüldüğünü biliyordu.

İşte, yukarıda anlatılan aramadan önce Yunan destroyerlerinin Karadeniz kıyısındaki Türk toprakları üstünde olan projeleri, Mondros bırakışmasından sonra bütün genişliğiyle tazelenmiştir.

Hükümetin içinde bulunduğu güç durumdan yararlanan Samsun metropoliti, Karadenizin kıyısındaki Türk topraklarına Rusya'dan ve içerisinden getirilerek yerleştirilecek Rumlarla ve böylece o bölgedeki azınlıkların sayısını çoğaltmak ve yoğunlaştırmak çalışmalariyle uğraşmak üzere komisyon kurmuştu. Bundan önemli ve çok sa-

yıda silâh ve cephane yurt içine sokularak Rumlara dağıtılmakta ve öbür yandan çeteler örgütlenmesi harıl harıl sürmekteydi.

İzmir komplosunun yarattığı ulusal kımıltı ve meşru savunma üzerine Yunanlılar, bütün güçlerini sözü geçen bölgelere yığmak zorunda kaldıklarından Karadeniz kıyılarında tasarladıkları proje uygulanamadı. Ne var ki son zamanlara dek hâlâ varlığını sürdüren ve ilk zamanlar iyice silâhlandırılıp düzenlenmiş olan Rum çetecileri, bu saldırgan davranışlara karşı hiçbir silâh ve örgüte sahip olmayan müslümanlara yaptıkları zulümler ve işkencelerle hükümetin dikkatini çekmekten uzak kalmadılar.

— 14 —

ARARAT VAPURU VE SONRASI

Uçurumun kenarında yıkık bir ülke, türlü düşmanlarla boğuşmalar, yıllarca süren savaş.

— Mustafa Kemal —

Türk ordusunu «tasfiye etme» komisyonu toplantısında padişahla işgal ordularının çıkarına çalıştığı kanısını veren, Avrupalarda eğitim görmüş, birkaç yabancı dil bilen kültürlü, alçakgönüllü kurmay albay Kemal bey, ellerini göbeğinin üstünde bağlayarak komisyon başkanının sorusuna son kerte saygılı içten görünen bir davranışla şu yanıtı verdi:

— Sayın başkanım, İstanbul'da yüz elli değil ancak on altı toplumuz vardır, bunun yüz elliye çıkarılması için eksik olanların satın alınması gerekir!

Komisyonda yer alan bütün Türk subayları, yüz elliyi aşkın topun Anadolu'ya kaçırılmış olduğunu anlayarak sevindiler. İşgalci subaylar da İstanbul'da bu kerte az topun bulunuşuna ayrıca sevindiler. Komisyondaki Türk subayları en koyu padişah yanlısı görünerek bu önemli yerde görev almış Kuvayı Milliyeci döğüşçülerdi. Hele el-

lerini göbeğinde bağlıyarak «masumca» davranışları, sözleriyle işgalcilere kül yutturan Türk subayı, kurmay albay M. Kemal (Koçer), İngilizlerce tutuklanıp Bekirağa bölüğüne kapatılan, sonra bir ara bırakılıp yine tutuklanarak Malta adasına sürgün edilen Galatalı Şevket beyin yerini hakkiyle almış olan adamın taa kendisiydi.

Anadolu'ya kaçırılan yüz elli topun serüveninde onun da parmağı vardı.

*

Albay M. Kemal (Koçer), çok küçük sıkı bir arkadaş topluluğunun başında mim-mim grupu denen ulusal gizli örgütün demir çekirdeğini meydana getirmişti. Çevresindeki küçük arkadaş grupunda her türlü dişe vurulmuş, demir leblebi türünden militanlar vardı. Bunlar arasında deniz yüzbaşısı Safranbolu'lu Hakkı bey, Üsteğmen Abdülvahap bey, yüzbaşı Bilâl bey, yüzbaşı Zeki bey, piyade üsteğmeni Saffet bey, üsteğmen Burhan bey, Kayyum Ahmet efendi vardı. Kemal bey, silâh kaçakçılığını bir süre bunlarla yönetti. Sonra, bu küçük grupa teğmen İzzet bey, teğmen Necmi bey, topçu teğmeni Ziya bey, katıldılar. Bunların çevresinde gölgede çalışan iki kişi daha vardı ki onlar da muhabere subayı (Binbaşı) Cavit bey ile üsteğmen Ahmet beydi.

Kesin olarak albay Kemal beyin buyruğunda çalışan bir yandan İngilizlerin, bir yandan da Mustafa Kemal'in tehlikeli görerek dağıttığı Karakol Derneğinin gözünü daldan budaktan sakınmayan sivil asker karması bütün seçkin üyeleri mim-mim grupu çalışmaları içinde zengin bir kadro meydana getiriyordu. Tasviri Efkâr gazetesi sahip ve başyazarı Velit bey, karakol derneğinin cesur şefi kurmay Baha Sait beyin en yakın yardımcısı, «talim ve terbiye cemiyeti» başkanı göz doktoru Esat paşa, Sait Mollanın şifrelerini, Anadolu kulübünde alınan kararları haber veren su şirketi müfettişlerinden Halit bey, ünlü İngiliz casusu Mustafa Sağir'le ilkönce dastluk kuran, sonra

casus olduğunu anlayarak haber veren Belçika elçiliğinde çalışan Ferit Cevat bey, sakallı suvari yarbayı Aziz bey, Hürriyet ve İtilâfçılarla kumar arkadaşlığı yapmak bahanesiyle sırlarını haber veren eski sporculardan kör Emin bey, Erenköy dolaylarındaki Nadir bey çiftliğini basarak Almanlardan kalma pek çok silâhla cephaneyi ele geçiren yüzbaşı Mehmet Ali bey, Alemdağ menziliyle bağlantı kuran Kuzguncuk'taki karakol kumandanı yüzbaşı Memduh bey, ulaştırma işlerinde yararlıklariyle ün salmış hamallar kâyası Salih Reis, harbiye nazırı Mersin'li Cemal paşanın yaveri binbaşı Asım bey, Çelikoz çiftliği dolaylarında türeyen çeteleri yok eden yüzbaşı Aziz bey, Beykoz dolaylarında düşman çetelerini yok eden meclisi mebusan muhafız taburu kumandanı Reşat beyin kardeşi Murat bey, Kandıra ile İzmit arasındaki Kuşçalı köyünün gizli telgraf merkezini yöneten (sonra Büyük Millet Meclisi telgraf müdürü) Ali bey, Anadolu ile gizli haberleşmeyi yapan İstanbul telgrafhanesinde Manastır'lı Salih bey, posta müdürü Nusret bey, posta müdürü İhsan (Pere) bey, moralı Halit, kardeşi Nail beyler, propaganda servisinden Adil bey, Veli bey (sonda Ankara Noteri), Yörük vapuru kaptanı Sait bey, Paşabahçe vapuru kaptanı Ali bey, Anastasya römörkörü kaptanı Sava ve oğlu, Teşkilâtı Mahsusanın başkanı yarbay Mehmet Ali bey, Teğmen Ahmet bey, Saraçhane müdürü Halit bey, yüzbaşı Rakıp bey, Sarayburnu anbarında Boşnak yüzbaşı Arif bey, sevkiyat müdürü İsmail Hakkı bey, yardımcısı yüzbaşı Fevzi bey, deniz subayı yüzbaşı Murat bey, Saraçhane anbarında binbaşı Halit bey, yardımcısı yüzbaşı Ali Rıza bey, yüzbaşı Sabri bey, teğmen Ekrem bey, makinalı tüfek ve yedek parçalara bakan teğmen Nâzım bey, kaçak esya arasına asker eşyası karıştıran Harbiye Nezareti üçüncü şube müdürü binbaşı Rifat bey, Ahırkapı müdürü binbaşı Ziya bey, mim-mim grupunun isteklerini hemen yerine getiren fabrikatör Kemal (İbak) bey, Bursa tümen yaveri Hamdi bey ve eşi Kız Öğretmen okulu müdüresi Şekibe ile yardımcısı Bahriye hanımlar, deniz işlerinde kurmay kolağası Şevket bey, yüz-

başı Muhittin bey, polis müdürü Ekrem bey (general), Mustafa Kemal paşanın Sivas'tan Konya delegesi diye İstanbula gönderdiği, Niğde, Konya ve dolayları kıtalarının mekanizma, makineli tüfek vb. lerini ulaştıran, istihbarat işlerinde de çalışan, ikinci İnönü savaşında başından, kolundan, başka bir yerinden üç kurşun yiyerek yaralanan, kurşun kafasında kaldığından uzun süre görme, tanıma duygularını yitiren dördüncü tümen yaveri topçu yüzbaşı İhsan (İdikut) bey, Emin Ali bey, İstanbul'daki mim-mim gruplarının canını dişine takarak, dirimini hiçe sayarak çalışan militanları arasında bulunuyordu. Bunların da çevrelerinde nice adsız kahramanlar, Anadolu savaşını beslemek üzere var gücüyle çalışıyordu. Bunların yaptıkları başlıca iş, Anadolu'ya yararlı insan, silâh, cephane kaçırmaktı.

*

Anadolu'ya durmadan kendi başına türlü yollardan silâh kaçakçılığı yapan Hüsnü (Himmetoğlu) bey, bu kez Anadolu'ya büyük ölçüde bir parti cephane ile malzeme göndermeyi kafasına koyarak Harbiye Nezaretinde görevli topçu yarbayı Salih beyle konuşup anlaştı. Ankara'ya giderek bundan sonra gizlice Fevzi paşaya danıştı:

— Şimdiye dek ufak tefek sevkiyat yaptık. Bu kez büyük ölçüde götürmek istiyorum.

Paşa ona şu salıkta bulundu:

— Biz ufak tefek sevkiyatı daha üstün tutuyoruz. Bu daha uygundur. Çünkü büyük ölçüde sevkederken İngilizler yakalayacak olursa azar azar gönderdiklerinize de engel olabilirler.

Bundan dolayı büyük ölçekten vazgeç. Parça-parça göndermenizi sürdürelim, daha iyi olur.

Paşadan umudunu kesen Hüsnü bey, kendi adına girişime geçti. Odesa'dan Rus göçmenleri taşıyıp durmuş olan sekiz yüz tonluk Ararat vapuru sorumlularına baş vurdu. Direklerinde dalgalanan Fransız bayrağı, bu vapura bir dokunulmazlık bağışlıyordu.

Mösyö Kalçiy'le onbeş bin liraya uyuştu. Şirketin istediği beş yüz lira peşin parayı bulmak, son kerte önemli bir iş oldu. Hüsnü beyin cebinde yüz kuruş bile yoktu. Anadolu'cu birkaç arkadaşı bu parayı bulup ona vermekte gecikmedi. Şimdi, iş asıl büyük parayı bulmaya kalıyordu. Eski Anadolu'cu gizli Felah grupuna başvurdu. Bu grupun başında bu sırada, İstanbul polis müdürü olan Ekrem bey (paşa), Eyüp bey (paşa, sonra Hatay mebusu), Seyfi bey (paşa) bulunuyordu. Bunlar, Hüsnü beyi dinledikten sonra:

— Ne yaparsan yap, biz karışmayız.

Dediler. Bundan sonra Mim-mim grupu üyelerine açıldı. Onlardan ancak, o da bin güçlükle, beş bin lira koparabildi. Yani bulabildikleri buydu.

Üç yüz yükleme işçisi Haliç'te demirlemiş olan Ararat'ta yükleme buyruğunu bekliyordu.

Hüsnü bey, Eminönü'nde Anadolu sevkiyat anbarında elleri böğründe düşünüp dururken her zaman kendisine uğrayıp bir çayını, kahvesini içen İstanbul'un kocaman kafalı, kısa boylu ünlü uğur getiricisi pazarola Hasan bey çıkageldi. Hasan beyin selâmlama geçimi «pazarola»ydi. Bu, uğur getirici sayılır, bütün esnaf ona ikramda bulunur, gönlünü hoş ederdi. Hüsnü bey de derdini unutarak Hasan beyi oturttu. İranlı çaycı Mehmet'e ısmarladığı demli çayları karşılıklı içtiler. Çaydan sonra Hasan bey bir sandal gezisi istedi. Hüsnü bey, sandalı tuttu. Hasan bey, yalnız binip gitti. Sonra gelen sandalcı, Hüsnü beye şu ilginç haberi verdi: Pazarola Hasan bey, kayıkla Kasımpaşa önünde demirlemiş olan Ararat vapuruna gitmiş, bunun çevresinde tavaf eder gibi birkaç kez dolaştıktan sonra uzaklaşmıştı.

Bunu uğur sayan Hüsnü bey, bütün kaygularını bir yana bırakarak 29 Ekim 1921 Cuma günü gecesi Karaağaç'tan taşıdığı sekiz mavna dolusu malzeme ile cephaneyi, Ararat'a yanaştırarak başlarında Süleyman'ın bulunduğu üç yüz işçiye taşıttı. Bunlar, dört gece sabaha dek, viçsiz çalışarak işi bitirdiler. Ararat'a yüklenen eşya ara-

sında kırk iki bin dokuz yüz elli dört top mermisi, iki seri ateşli top, yirmi altı sandık telemetre, dürbün, telefon vb. vardı.

Ararat, beşinci günü sabahı Haliç'ten çıkarak Dolmabahçe önünde demirledi. Hüsnü bey, şirkete bir zarar gelmemesi için kumpanyanın acentalığını alarak gemide (malları)nın başında kaldı. Hüsnü bey, gemideki bu korku verici cephane yığınlarını çevi, demir, sabun gibi ticaret eşyası olarak gösterdi. Sabahleyin Kızkulesi önüne vararak İngiliz kontrolünden geçmek üzere hazırlanan gemiye yeni bir iş daha çıktı: «Muaveneti Bahriye» başkanı albay Nâzım beyden Hüsnü beye gelen mektupta şöyle diyordu:

— Aman, benim iki tayyarem var. Bunları da al götür.

Hüsnü bey, bu tehlikeli işi Gruba danışmak zorunda kaldı:

— Aman, dediler, koskoca tayyareleri İngilizler görür. Çok tehlikeli iş.. Bir yakalarlarsa, gemi de gider, sen de gidersin.

Hüsnü bey, her şeyi göze alarak iki uçağı da yükledi. Manifestoya da ticaret eşyası diye yazdı.

Ararat, 2 Kasım 1921 sabahı, demir alarak Kızkulesi önüne varınca İngiliz kontrol kurulu gelmekte gecikmedi. Onları salona alan Hüsnü bey, kahveler, viskiler, likörler, sigaralar sundu. Manifestoya şöyle bir göz atan kurul, gemiyi araştırmayı gerekli görmeyerek çekip gitti.

Ararat, Karadenizin dalgaları üzerinde nerdeyse korkuluklarına dek sulara gömülerek İnebolu'ya doğru giderken Hüsnü bey, cephede en önemli düşman mevzilerini ele geçirmiş bir kumandanın duyduğu zevki duyuyordu. Tam yolla giden Ararat, kazasız - belâsız İnebolu'ya vardı. Mevki Kumandanı Nidai. (general), Selami beyler, gerek Ararat'ın yükünü, gerekse bunları bin bir tehlike içinden aşırarak buraya getiren Hüsnü beyi kahramanlar gibi karşıladılar. Her zamanki gibi yediden yetmişe davranan İnebolu'lular, bütün takalarını, kayıklarını seferber ettiler. Gemi, otuzaltı saatte boşaltıldı. İstanbul'daysa doksan altı

saatte yüklenmişti. Ankara'ya uçan müjde, orda da benzer sevinci yarattı. Genelkurmay Başkanlığı, Hüsnü beye Ankara'ya gidebilmesi için bir otomobil gönderdi.

Hüsnü bey, Ankara'ya vardığında Refet Toli, Hikmet, Asım (Gündüz) beylerle görüştü.

Yalnız, Mim-Mim grubu, kendi dışında bir yurtseverin böyle büyük bir başarı sağlamasını çekememek gibi bir durum aldı. La Francaise şirketine verilmesi gereken dokuz bin beş yüz lirayı ödemedi. Bu parayı, sonradan Ankara ödemek zorunda kaldı.

Hüsnü bey, Ankara'dan İstanbul'a döndüğünde Reşadiye caddesindeki anbarı her zaman bir silâh deposu gibi işledi durdu. Eşi - dostu buraya her uğrayışında büyük bir kaygıyla birlikte bu yurtseverliğin derecesine karşı büyük bir saygı da duyardı:

— Ya bir baskına uğrasaydınız!

— Ölümü zaten göze almışız!

*

İstanbul'un bütün cephanelikleri, levazım depoları Trakya'da, Küçükçekmece'de, Anadolu yakasında da Pendik sınırına dek uzayan bölgelerde toplanmıştı. Bu yüzden Mim-Mim grubu bu geniş bölgedeki cephaneliklerle, depolardaki bütün Türk sorumlularla anlaşmak üzere davranmış, bunu da başarmıştı. O dönemde Kuvayi Milliyeci, yurtsever olmayan siville askere de pek az rastlanıyordu. Bu yüzden bütün işgalcilerin sözde kontrolünde olan eski Osmanlı ordusunun silâhlarıyla cephanesi, Anadolu'nun yolunu tutmak üzere nöbet bekliyordu. Başlangıçta Anadolu'ya silâh kaçırmak son kerte tehlikeli olduğu halde Fransızlarla yapılan Ankara anlaşmasından sonra bu tehlike hemen hemen çok azalmıştı. Fransız hükümeti, Kuvayi Milliye ile arasındaki pürüzleri temizledikten sonra, İstanbul bölgesinde kendi kontrolündeki bütün cephanelik, depo ve anbarları törensel olmayarak Mim-Mim grubunun kaçakçılığına açtı. Kuvayı Milliye ajanları, ünlü Fransız ajanlariyle başbaşa verip Anadolu'ya yapılan silâh ka-

çakçılığını daha rasyonel bir biçime sokmağa başladılar. Anadolu'ya gereken silâhların gitmesine göz yuman Fransız işgal makamları, Kuvayı Milliyeci olduğundan cezaevlerine düşmüş, dirimleri teklikede bulunan Türk Militanlarını da birer bahaneyle serbest bıraktılar. Fransızlar, Türkleri sonuna dek sıkıştırıp Bolşevikliğe doğru itmenin tehlikesini anlamış, Mustafa Kemal'i ilerde batının adamlarından biri olmak üzere ilk kez selâmlamışlardı.

İstanbul'da şimdi Kuvayı Milliyenin üç temelli düşmanı vardı. Bunların başında İngilizler, sonra Damat Ferit hükümeti, daha sonra Yunan casusluk örgütü geliyordu. Ne var ki Fransız casus örgütü, Türkiye kozu için çalışmağa başlayınca Sakarya zaferinden sonra Yunanlılardan büsbütün umudunu kesen İngilizlerin İnteligence Service'i de yön değiştirerek el altından Türk karşı casuslariyle anlaşmakta gecikmediler.

«İtilâf devletlerinin işgali sırasında İstanbul'a üç beş dil bilen aydın Ermeniler de gelmişti. Bunlar, Rusya'yı da görmüş öğrenmişlerdi. «Artık, ırkları yok eden sürgünler durdurulmalı, düşmanlıklar, kışkırtıcılara yöneltilmeli» diyorlardı. Bunların bir bölümü Fransız uyruğuna geçmişti. Akdeniz ile Karadeniz ulaşımını sağlayan «La Française» adındaki vapur kumpanyasını yönetiyorlardı. Fransızlarda, Türklere yardım etmek eğilimi uyanınca bu düşünce bu Ermenilerde çok güçlü bir yankı buldu. Böylece hem para, hem de uyruğu oldukları Fransızların teveccühünü kazanacaklar, hem de geçmişte yaptıklarını unutturarak Anadolu'da İstanbul'da arta kalan Ermenileri olsun kurtaracaklardı. Artık, Türklerin eskisi gibi gerek İstanbul'a, gerekse Anadolu'ya egemen olacakları da anlaşılmağa başlamıştı. Bu Ermeniler, düşündükleri gibi yaptılar ve bütün isteklerine ulaştılar.»

Fransızlar, La Française kumpanyasının bütün gemilerini silah, cephane taşımakta serbest bıraktılar. Bunda bol para da vardı. Kontrol komisyonundaki memurlarına buyruk vererek bu gemilerin aranmasını engellediler. Kontroller ya hiç yapamadı ya da üstün körü yapıldı.

Fransız askerinin gözcülüğü altındaki bütün fabrikalarla depolardaki silâhlar, cephaneyi kuvayı milliyecilerin buyruğuna verdiler. Bunun için de doğu şubesinden Dela Croix, adında çok genç bir memur görevlendirdiler. «Dela Croix hem millicilerle hem de Fransız kumandanlariyle görüşüyor, yardımı böylece sağlıyordu. Bu süre içinde ancak Bakırköy'de bir tek Fransız subayı korkaklık göstererek general Pellet'ten yazılı buyruk istemişti.»

*

Böylece silâhla cephaneye kavuşan Mim-Mim grubu, şimdi daha büyük bir güçlükle karşılaşmıştı. Bunları taşıyacak gemilerle bu gemilere ödenecek normalinden çok üstün para, birden bire ön plâna gelmişti. Artık, depolar ele geçtikten sonra şimdiye dek yapılan ufak tefek silâh kaçakçılığını bir yana bırakıp büyük çapta bir silâh kaçakçılığına başlamak gerekiyordu. Oysa elde hiçbir araç yoktu. Büyük bir parti silâhla cephane elde etmedikçe durup dururken para bulmağa çalışmak da Kemal beye olanaksız görünüyordu. Bunlar bulunduktan sonra, para kendiliğinden gelebilirdi.

Kemal bey, büyük ölçüde bir parti silâhla cephaneyi ilk olarak Anadolu'ya ulaştırabilmeyi kafasına koyduktan sonra Harbiye Dairesi topçu şubesi müdürü, onun kara gün dostu Erzincan'lı yarbay Salih beyin bürosuna uğradı:

— Salih, bir vapur bulursak bize cephane vermekte kolaylık gösterebilir misiniz?

Salih bey, hiç ikircik göstermedi:

— Cephanelikler, ben iş başındayken, sizin buyruğunuzdadır. Ne zaman ve neler isterseniz alabilirsiniz. İsterlerse beni cephaneliklerin kapısında assınlar! Cephaneliklerimizdeki memurlarımız, bu olağanüstülükleri karşılayamazlarsa, isteklerine göre de değiştirebiliriz. Durumu tehlikeye düşenleri siz, Anadolu'ya aşırırsınız.

Salih beyden sonra Harbiye Dairesi başkanı olan İhsan paşa da Mim-Mim grubu başkanına benzer garantiyi verdi.

Silâhla cephaneyi böylece sağlayan albay Kemal bey, şimdi bunları İnebolu'ya götürecek geminin peşine düşmüştü. Bunu nerden, nasıl bulacaktı? Kafasını kurcalayıp duran bu soruya bir çıkaryol bulmak üzere ilk usuna gelen yere doğruldu. Sirkeci'de bir ardiyeye uğradı. Burasını Birinci Dünya Savaşında Kemal beyin kumandasında ettiği alayda emir subayı olan, ona çok bağlı bulunan Himmetzade Hüsnü bey işletiyordu. Hüsnü beyin ardiyesi Anadolu'ya silâh kaçıran bir şebekenin merkeziydi. Son kez, İnebolu'ya gönderdiği gırtlağına dek yüklü Ararat vapuru, onun önem kazanmasını sağlamıştı.

Hüsnü beyle karşılıklı oturup çaylarını içerlerken Kemal bey:

— Hüsnü, dedi, gerçekten, böyle ufak tefek silâh kaçakçılığıyle Anadolu'yu besleyemeyiz. Ancak senin Ararat vapuruyla yaptığın gibi bir atılımda binlerce ton silâh ve cephane gönderebilirsek temelli bir iş görmüş olabiliriz. Türk ordusunu ancak böylece besleyebiliriz.

Cephelerin ateş sağnakları altında yetişen genç subay eski kumandanının düşüncelerine hemen ortak oldu.

— Ben size vapuru sağlayacağım.

Dedi. El sıkışıp ayrıldılar.

Albay Kemal bey, birkaç gün sonra yine ardiyeye uğradı. Çaylarını içerlerken sordu:

— Hüsnü, galiba yine avuntu?

— Hayır, vapuru buldum. Hem bin ton cephane alacak.

— Bin ton mu?

— Evet, üç gecede bin ton.

— Hangi vapur, kimin?

— Yine Ararat! Sizi de sahibiyle görüştüreceğim.

Sonra şu açıklamayı yaptı:

— Ararat, boyanma bahanesiyle Haliç'e girecek, yüklenecek, limana çıkacak, burada da yolcusunu güvertesine aldıktan sonra denize açılacak, yükünü konuştuğumuz gibi İnebolu'ya boşaltacak.

Kemal bey, çok sevindi. Bin tonluk cephane bir sürp-

riz yaratacak değerdeydi. Yalnız, bu işin çakılması, girişimcilerinin dirimini tehlikeye atabilirdi. Bu ölçüde bir işin başarı yolları üzerinde türlü tehlikeli engeller bulunabilirdi. Bu, mantığın sınırları dışında boy atmış bir serüvenden başka birşey olmayacaktı. «Cephanelikler göz altındaydı. Geceleyin Haliç'te hareket, dikkat çekebilirdi. Vinç işletilemezdi. Sonra yüzlerce işçiyi cephanelikte ve vapurda çalıştırmak, birşey sızdırmamak, acaba olabilecek iş miydi? Casuslar her yanda vızır-vızır işliyordu. Onların koynuna dek sokulabilirlerdi. «Bu, üzerine eşya, altına cephane yükleyerek İzmit'e satıcı kılığiyle seferler yapan motorlarınkiyle nasıl ölçüştürülebilirdi? Bütün anbarlarını yasak maddelerle dolduran bir vapurun, yoklamada göze çarpmaması olacak iş miydi? Yalnız, işin bu yönündeki düşüncelere kapılmak da insanı hareketsizliğe götürebilirdi.»

Kemal bey, bütün bunları düşündükten sonra hepsini bir kalemde çizerek: «Tutsak bir yaşayışın ne değeri vardır?» diye söylendi. Sirkeci'de bir lokantadaki randevusuna doğru iyimserlik dolu bir yürekle ilerledi.

Masada oturan uzun boylu, uzun sakallı, parlak gözlü bir Fransız, yerinden doğrularak onun elini sıktı.

Kemal bey, ilk bakışta bu adamın güven vermeyen bir hava taşıdığını sezer gibi oldu. Buna aldırış etmeden tabak, kaşık - çatal gürültüleri, ağız şapırtıları arasında adamın silâh kaçakçılığı için açıkladığı plânı ilgiyle, sevinçle dinlemekten kendini alamadı. Adam:

— Efendim, diyordu, boyanırken vapuru yüklemek işten bile değildir. Hem de bu ilk vapurdur. Zafer yolunu bu vapur açacaktır ve artık bu işlek yoldan yürünecektir.

O, anlatırken Kemal bey şöyle düşünüyordu: «Acaba karşısındaki iş adamı, bir serüvenci, bir ajan mıdır? Ben, bir La Byrinte miyim? Nereye gidiyorum? Yol arkadaşını iyi seçmeyi, güvendiğim görgülerim bana öğretmedi mi? İlk konuştuğum bu adam, acaba kanlı bir oyun mu oynamağa hazırlanıyor? Herifçioğlu İstanbul'u ve birçok mevki sahiplerini yakından tanıyor. Sonra, olumlu işler yaptığından da sözedip duruyor. Bütün bunlara inanmak

için, doğrusu, çok saf olmalı! Ben ki yaşamış, okumuş, yabancı ülkeleri de biraz tanımış bir insanım. İşin kendiliğini çok daha bilgili ve görgülülere sormak, onlardan karar almak da doğru olabilir. Yalnız, burda mantığın da yeri var mı?

Bunları düşünerek Mösyö Pozalt'a kesin bir kararlılık içinde şöyle dedi:

— Vapur, yarın geceyle birlikte yükünü alabilir.

Pozalt, bin ton cephaneyi İnebolu'ya onbir bin liraya bırakacaktı. Bu para da Kemal beye çok görünmedi.

*

Düşmanın korkunç gözü altında üç gece üstüste vapura silâh, cephane yüklenecekti: Bunları yükleyecek fedakâr işçiler, son kerte tehlike içinde çalışacaktı. Bir patlama, hepsinin dirimine mal alabilirdi. Yalnız, düşman nöbetçilerinin kapalı yerlere çekilerek dinlenme alışkanlığı birçok yarar sağlıyordu. Cephaneliklerin kapısı kilitlenmiş sorumluların buyruğuna bırakılmış. Yalnız, Haliç'te köprü altında gözcüler vardı. Düşman hesabına işleyen şebekeler de boş durmuyordu.

«Yükleme hamalları iki yan olmuşlardı. Salih, Osman Reis kardeşler, Anadolu'nun ereği için yapılan, yapılacak her türlü fedakârlığa hazırdılar. Bu iki kardeşin yönetiminde binlerce işçi vardı. Hızır ile Şaban Kâhya ise o zaman egemen olan Hürriyet ve İtilâf Partisinin bir oyuncağı idiler. Salih'in partisinden yararlanılabilirdi, öteden beri Salih'le anlaşılmıştı. Salih, çoğunluğun başındaydı. Muhalif partiye ayrılanlardan sakınmalı, bütün yapılanlar gizli kalmalı ve yabancılara birşey sızdırmamalıydı.»

Kemal bey, işe başlayacağı sırada bir iki kişi, işçi örgütünü kendileri çalıştırmak üzere bir başkanlık davası gütmeğe, işçileri çalışmaktan alıkoymağa yeltendi. Kemal beyle arkadaşları, herşey yoluna konmuşken böyle bayağı bir kumanda sorunu yüzünden işin aksama tehlikesi göstermesine çok üzüldüler. Bu başlara gidip ulus adına yalvarıp yakarmak zorunda kaldılar. Ayranı kabaran yeni

işçi liderlerini yola getiren Kemal beyle arkadaşları, cephaneliklere yanaşıp mühürleri söktüler. Yüzlerce işçi gecenin karanlığında, Haliç'in ölü sessizliği içinde arı gibi işlemeğe başladı. Bu çok tehlikeli işin başında yüzbaşı Bilâl, Hakkı, Teğmen Abdülvahap, Kayyum Ahmet efendi. Tahsin kaptan, Hemşin'li (Bolşevik) Mehmet, Mustafa vardı.

Kemal beyle Hüsnü bey, cephaneliklerle vapur arasında mekik dokuyorlardı.

«Yalnız, Unkapanı köprüsü altındaki casus barajı büyük tehlikeler taşıyordu. T.'nin yönetimindeki bir gözcü postası, burdan kuş uçurtmuyordu. Haliç'e gidip gelmeler de bu sıkı kontrol altındaydı. Geceleyin Haliç'te ölü bir sessizlik göze çarpıyordu. Karanlığı yırtan bir ses, casusu iş başına çağırabilirdi.»

Ararat vapuru, Kasımpaşa ile Fener arasında demirlemişti. Gecenin sessizliğini vincin gürültüsüyle bozmamak, düşman kulaklarını uyandırmamak için cephane sandıkları elden ele verilerek taşınıyor, rampalardan ambarlara kaydırılıyordu. İşçiler, gelen sandıkları, bir tıkırtı çıkarmamağa çalışarak istif ediyordu. Ancak bu yükleme biçimi yükleme saatlerini uzatıyordu. Durmamacasına, en hızlı tempoyla çalışıldığı halde ancak altı yüz tonluk cephane yüklenebilmişti. Bu arı örneği çalışmaya tanyeri atmadan önce ara veriliyor, güneş doğarken işçiler, koğuşlarında horlamağa başlıyorlardı.

Bin tonu bitirmek üzere daha iki gece çalışmak gerekiyorsa da, tehlikeli görüldüğünden bundan vazgeçildi. Vapur şirketi, Kemal beye haber göndererek dördüncü gün vapurun Haliç'te kalmasının tehlike yaratacağını bildirdi.

Şimdi, boyanması bitmiş olan Ararat, Sirkeci'ye yanaşıp yolcu alacaktı. Ararat, büyük kaygular içinde Haliç'teki casus barajlarını aşarak Sirkeci'ye yanaştı; Yolcularını almağa başladı.

*

Kemal beyle arkadaşları, vapur serüveninin bundan sonrasını düşünerek yürek çarpıntıları içinde geçen saatleri sayıyorlardı. Mehmet ve Hüsnü beyler de tehlike topunun ağzında yer alan iki militandı. Her üçü de kara, acı günler görmüş kişilerdi. Ne var ki bu cephanelerin yakalanması, şimdiye dek geçirdiklerini gölgede bırakacak felâketlere gebe olabilirdi. Yolcu alan her vapur, iğneden ipliğe yoklamadan geçirliyordu. Bunca cephane sandığının bu yoklamada ele geçmemesi, ancak bir mucize olabilirdi. Bu yüzden de bu üç kişinin kaygusu büyüktü. Vapurda başka öteberiyle birlikte kırk beş bin mavzer mermisi vardı. Kemal bey, arkadaşlarına:

— Bunca mermiyle Anadolu'da bir meydan savaşı kazanılabilir,

Diyordu. Aralarında varsayımlar yürütüyor, kaygularını yeğnikleştiriyor, avunmağa çalışıyorlardı.

*

Bu sırada Pozalt'ın Kemal beyle görüşmek istediği bildirildi. Kemal bey, ardiyeye girdiğinde Pozalt'ın heyecanla kaygudan sakalının tellerini tırer buldu:

— Bu ardiyede konuşamayacağız.

Dedi. Bunun üzerine Kemal bey, bir felâketin, demir kanatlarını çırparak kendisine doğru yaklaştığını duyar gibi oldu. Pozalt'la birlikte ardiyeden çıkarak bir tramvaya atladılar. Kemal bey, karşısında oturan adamın yüzünü inceden inceye gözden geçirip durumu anlamağa çalışıyordu. Acaba bu herif gerçek bir provokatör müydü? Kimbilir, şimdiye dek kaç kişinin başını yakmıştı? «Her ne olursa olsun, bu suçu birlikte işledik, cezasını da birlikte çekeriz» diye düşünerek yürekliliğini yitirmemeğe çalıştı.

İstiklâl caddesinde Ağacamisi durağında indiler. Karşıdaki sokağa dalarak gittiler. Oradaki bir evin kapısından girdiler. Şimdi, üç katlı evin en üst katındaydılar. Koltuklara gömüldüler. Pozalt'ın ısmarladığı kahveleri hizmetçi kız getirdi. O, çıktıktan sonra Pozalt kapıyı kapa-

yarak şöyle konuştu:

— Bilirsiniz, beyefendi, bu gibi olağanüstü girişimlerde başarı mali fedakârlığa bağlıdır. Durum, tasarladığım gibi çıkmadı. Vapuru kurtarmak için çok para ödemek zorundayız. Belki elli bin lira ile vapur yola çıkabilir. Ben, yirmi yıldır Istanbul'da çok işler gördüm. Elli bin lira geleceğimiz için de gereklidir. Talihin cilvelerini bilemeyiz. Yarın beraberce bu toprakları da bırakıp gitmeyeceğimizi kim garanti edebilir?.. Bu para da göndereceğiniz mal fiatının yüzde kaçının karşılığıdır.

Pozalt'ın bu alçakça dönüşü, Kemal beyin kafasına bir gülle gibi indi. Yirmi yıldır bu gibi işlerde çürümüş olan bu adam şimdi yalnız Kemal beye değil, onun yirmi yıldır üzerinde çöplendiği bu güzel toprakların kaderine karşı da ihanet ediyordu. Kemal bey, bu aşağılık, korkunç olupbittiye ne diyeceğini şaşırmıştı. İçinden herife birçok sövgü, lânet savurarak kapıyı çarpıp çıktı. Yine Sirkeci'ye giden tramvaya bindiğinde sersem gibiydi. «Bu adam, bir suikast hazırlamış olabilir. Yakasını sıyırmak için bizi ele verebilir. Ne var ki benim de yalnız olmadığımdan bütün karakteriyle yirmi yıldan beri, hele meşruiyetten sonra tanıdığı ülkede hareketinin cezasını çekeceğinden de emindir. Amacı, zayıfları kıvrandırarak para koparmaktı ve bir kez bu yol açılırsa hırslara bir sınır çekmek elden gelmez. Kurtuluş yolu birdir. Bu da doğru yoldur. Kaderin cilvesine boyun eğmek en uygun düşüncedir. Belki elli bin lira verilir. Fakat, ben Ankara'daki makamlara ve arkadaşlarıma, bu işin nisbeten ufak bir para karşılığında yapılabileceğini garanti ettim. Verilecek paranın yarısını büyük güçlüklerle İstanbul'da hamiyet erbabının lutfuna başvurarak ödünç elde ettim. Bize açılmış bir kredi yoktur. En büyük güç, grubun inanıdır.»

Kemal bey, Sirkeci'ye dek tramvayın sarsıntısına kendini bırakarak acı - acı hep bunları düşündü. Sözde paranın yarısı da silâh, cephane başariyle İnebolu'ya çıkarıldıktan sonra verilecekti.

Eminönü'nde tramvaydan inerek doğru Hüsnü beyin

ardiyesine gitti. Onlar, yazıhanede bu işin tartışmasını yaparken içeri güleryüzlü bir adam girerek Kemal beye:

— Ne o bey, seni heyecan içinde görüyorum,

Dedi.

— Rahatsızım.

— Hayır, canını sıkan olayı biliyorum. Ararat, size şirketin haberi olmadan verilmiştir. Vapur, La Française şirketinin malıdır. Ben, bu şirkette komiserim. Derin düşüncelere dalmayınız. Belki bir çözüm buluruz. Gel, beraberce direktöre gidelim. O, iyi bir kişidir. Bize, yurdumuza umarım yardım eder.

Bunu söyleyerek Kemal beyle Hüsnü beyin yüreğine birazcık soğuk su serpen Arif bey adlı adam, bir casus da bir kurtarıcı da olabilirdi. Zaman o zamandı. Kemal bey, kendini kocaman bir denize düşmüş, boğulmak üzere olan bir kaza kurbanına benzetiyor, Arif beyin sunduğu kurtuluş çaresini de bu denizde tutunduğu ak bir köpüğe benzetiyordu.

Şirketin direktörünü görmek üzere köprüde hızlı adımlarla ilerlerken böyle düşünüyordu.

Arif bey onun kaygularını yeğnikleştirmeğe çalışıyordu.

Sağa döndüler, Rıhtım üzerinde biraz gittiler. Cinili Hanı geçtiler. Sonra, Salih Reis'le zaman - zaman görüştükleri yapının karşısına düşen Yuvakimyan hanının birinci katından içeri girdiler.

Kemal bey, bir dakika sonra direktörle karşı karşıyaydı. Gösterilen koltuğa yerleşerek ziyaretinin nedenini anlattı.

Direktör, simidini çaya banarak yerken Albayın derin bir üzüntüyle anlattığı hikâyeyi dinliyordu.

— Fakat, efendim, şirketin sorumlu direktörü benim. Bu isten hiç haberim yok. Pozalt, bu şirkette yetkisiz bir memurdur.

Bunları söyleyen direktör, öfkeyle zile bastı. İçeri giren çamyarması gibi bir ak Rus'a:

— Boris, dedi, şimdi gazetelere Pozalt'ın şirketle il-

gisinin kesildiğini bildiren bir ilân veriniz.

Kemal beye göre, bu işlem, çıkmaza girmiş olan işi büsbütün çıkmaza sürükleyecekti. Pozalt, işinden olunca, Mim - Mim grubunu işgal makamlarına haber vererek bütün umutları kökünden baltalayabilirdi. Kemal bey, bu konu üzerindeki bütün düşüncelerini açık yüreklilikle direktöre açtı. Direktör, oldukça soğukkanlı görünüyordu. Yalnız bu sırada direktörün bildiği kimi gizli buyrukları Kemal bey de bilseydi bu kerte kaygulanmazdı. Fransız casus örgütünün Anadolu'ya karşı dostça davranmak için Paris'ten aldığı buyruk, La Française şirketinin vapurlarını Anadolu'nun kozu için çalışmakta serbest bırakıyor, Fransızların gözcülüğündeki bütün asker silâh, cephane, malzeme depolarını Anadolu'nun isteklerine karşı açık bulunduruyordu. Yalnız, Yunanlılarla İngilizlerin gizli servislerine karşı uyanık bulunması gerekiyordu. Bu yüzden Kemal beyin bütün kaygu içinde yüzen sözlerini durgunca dinleyen direktör, (monokl) gözlüğünü eline alıp, gözünü silerek yine taktıktan sonra ayağa kalktı, şöyle konuştu:

— Sizi haklı bulurum. İçtenliğinize inanırım. Girişiminizin büyüklüğünü bilirim. Ben de bu toprağı severim. Size söz veriyorum. Sonuncu vapurumuzu da elden çıkarıncaya dek sizinle, fakat mutlaka sizinle çalışacağım. Sevkiyatınızı ılımlı bir fiyatla yapacağım. Benim de büyükbabam bu vatanda yaşamış, ailem burada mutlu olmuştu. Hem inanınız, siz, düşmanı yeneceksiniz.

— Teşekkür ederim. Fakat, Pozalt'ı uzaklaştırmak doğru mu?

— Bak, burada iyi düşünmediniz. Hainler, korkaktırlar. Şirketten ayrılan Pozalt'a yurdu için savaşanlar karşısında titremek düşer.

(Bu saygıdeğer direktörü, daha yıllarca birlikte çalışarak deneyecek olan albay Kemal bey, ona Türk ulusu adına bütün yaşayışınca borçlu kaldığını duyacaktı.)

Bu direktör, rastgele bir adam değildi. Sekiz dilin edebiyatını biliyordu. Kredi Liyon'da yirmi iki yıl yük-

sek görevler görmüştü. Son görevi, bu bankanın bütün doğu şubelerinin genel müdürlüğüydü. Bu adam, en sonra Avrupa'da ünlü bir ekonomi biliniydi de. Monokl taktığı gözü kördü. Onu okulda yitirmişti. Gözünü çıkaran öğrenciyi de mahkemeye vermeyerek bağışlamıştı.

Azbuçuk Türkçe de biliyordu.

Bu erdem sahibi adam, bir Ermeniydi; adı da Kalçi idi. (Bundan sonra, silâh, cephane kaçakçılığının plânlarını Kemal beyle birlikte çizecek, işi birlikte yürüteceklerdi.)

Mösyö Kalçi, söyleşi durumuna gelen ticari, siyasal görüşmeleri sırasında Kemal beye şöyle dedi:

— Beyefendi, görüyorsunuz, yaşayışım ne denli sade. Ben, zevki sadelikte bulurum. Bu hafta da okul çocuklarını Boğaz'a ve Adalar'a götürdüm. İnleyen insanlığa hizmet! İşte bence en büyük vicdan ve ölümsüz zevk: Şu Ağacamisi müezzininin güzel sesiyle her sabah uyanırım. Derin düşüncelere dalarım. Shakespeare'in, Lamartine'in, Hugo'nun, Tolstoy'un kitaplarını okuyarak açılırım.

Gözümde yaşamak, çoklarının bildiğinden başkadır. Ben, bir milyonerdim. Fakat, bugünkü yaşayıştan da üzüntü duymayan bir filozofum. Ben zevki insanlıkta ve doğruda ararım. Bütün maddesel varlığımı elimden alan Bolşeviklere karşı da derin bir güceniklik beslemiyorum. Kafamı lütfen bana bağışladılar, düşünebiliyorum. Rusya'dan zindandan kurtuluşum da, dertlilere ettiğim iyiliklerin yüzusuyu hürmetinedir. Bu, benim on üç yaşındaki oğluma acaba bir hapis yaşayışı tattırmak sizce mümkün değil midir? Onu da dunya dağlarına alıştırmanızı dilersem gülmeyiniz. Çünkü, ben yalnız bu yaşayışı yaşamıştım. Üç aylık zindan yaşayışı bana acı geldi.

(Şarl Kalçi, kimi geceler Kemal beyde konuk kalacak, bu büyük konuğun varlığiyle ailece şereflenecekler-di. Birçok geceler, bu bilgin anlatacak, aile hem can kulağıyla dinleyecek hem ağlayacaktı.)

*

Kemal bey, uzun süren ticaret üstüne konuşmadan çok, iki dertli insanın karşılıklı dert dökmesine dönen söyleşmenin sonunda ruhuna baskı yapan bütün önsezileri düşünceleri silkip attı. Şimdi, Şarl Kalçi'nin üstüste ısmarladığı kahveleri gerçek bir güven, sevinç havası içinde içiyordu. Artık, cephane yüklü Ararat İnebolu'ya varıp yükünü boşaltabilecekti. Buna inanıyordu. Bundan başka dokuz vapur daha Kuvayı Milliyeci grubun buyruğundaydı.

Kalçi, bunu garanti ediyordu. Kalçi, yine zile bastı. İriyarı Rus memur içeri girdi. Ona:

— Vapuru yola çıkarmak için her şeyi yapacağız. Pandikyan'la da görüşmemi sağlayınız.

Dedi. Kalçi'nin yakın akrabası olan yakışıklı iriyarı Rus genci saygıyla eğilerek odadan çıktı. İşin yürümesi için bir anlaşma yapılmasının gerekli olup olmadığını soran Kemal beye mösyö Kalçi:

— Söz senettir, dedi, ben yaşayışımda namusum üzerine de söz vermedim. Söz, zaten namustur.

Kemal bey, karşısındaki adamın büyüklüğüne, olgunluğuna gittikçe daha çok hayran oluyordu.

Direktörün, Boris aracılığiyle Pandikyan adlı büyük İngiliz cesusu Ermeniyle görüşmek istemesi Kemal beyi iyice ilgilendirmişti. Türk istihbaratçılarının bildiğine göre bu adam, İngilizlerin İstanbul'daki en korkunç adamıydı. Korkunçluğu, her türlü işin içinde, bu gücü taşıyıcılığındaydı. Elindeki örgütle İstanbul'da bir sineğin kanadını çırpmasını işitebiliyordu. Demek ki o da artık, Anadolu'nun çıkarına çalışacaktı. O da Mim - Mim grubuna arka çıkarsa artık, grubun önünde başarının altın merdivenleri sonsuz sıralanacak demekti.

Kemal bey, bunu düşününce yüreği sevinçten öyle coşmuş kabarmıştı ki artık göğsüne sığmayacak duruma gelmişti. Yine görüşmek üzere minnetle Kalçi'nin elini sıkarak bürodan çıktı.

Tramvaya binip Şehremini'deki evine giderken yarbay Salih beye rastladı; başarılı görüşmeyi sevinç içinde

ona anlattı. Tramvayda yalnız kalınca düşünmeğe başladı: «Pandikyan'ın İstanbul'daki mevkiinin önemi meydanda. Bu adam, bizim cephemize büyük kuvvet olacak. Yalnız, Pandikyan, gazeteci Velid'in evini basan düşman müfrezesinin başında bulunuyordu. Bense ince siyaset okulunun yeni öğrencilerinden değildim. Böyle de olsa akıntıya uymak en doğru davranış. Büyük bilginin, o açık konuşmasıyla bir güvenlik havası yaratmak istemiş olduğundan da kuşkulanamıyordum.»

Albay Kemal bey, Ararat vapurunun başına gruptan bir gözcü koymak istiyorsa da bu tehlikeli işi kime önereceğini bilemiyordu. Kardeşi yüzbaşı Abdülvahap:

— Düşünmeyiniz, ağabey, dedi. Bu ilk görev benimdir. Bu tehlikeli sanılan yolu açmak şerefini benden esirgemeyiniz.

Ararat, yolcularını almış, istim üzerinde bulunuyordu. Tayfaları Türk Rus, kaptanları da Rustu. Hepsi de güvenilir kişilerdi.

Albay Kemal bey, kardeşi Abdulvahap beyi vapur hizmetlileri arasına yerleştirdi. Güvertede kahvecilik yapacaktı. Vapurda adı Mehmet'ti, yoklama kurulu vapura çıkınca salonda kendilerine verilen zengin bir şölenle ağırlandı. Yoklama kurulu enternasyonal'di. Ancak, yolcuları biraz araştırdılar. Vapurun direğinde dalgalanan Fransız bayrağı, daha ileri gidilmesine engel oluyordu. Büyükdere önlerinde ikinci bir enternasyonal yoklama kurulu Ararat'a tırmandı. O da ilkine benzer yöntemlerle kolayca atlatıldı. Kalçi, kaptana:

— İnebolu'ya dek elden geldiğince kıyılardan gitmeğe çalış, ciddi bir tehlikeyle karşılaşırsan baştan kara et, demişti.

Ararat Boğazdan çıktı. Ne var ki tehlike hiçbir vakit ortadan kalkmış değildi. Boğazdaki Mim - Mim grubunun gözcüleri, Boğazdan Karadeniz'e kimi düşman torpidolarının çıktığını bildirmişti. Kıyıdaki Kuvayi Milliye yuvalarından böyle izlemelere karşı tertibat alınmıştı. Bu

tertibat hiçbir vakit kesin bir çözüm adamıyorsa yine de umut vericiydi.

*

Ararat'ın cephane yüklü olarak geleceğini bilen İnebolu makamları, onun kasaba önüne demir attığını görünce büyük sevinç çığlıkları atıp gösteri yaptılar. Bütün halk, rıhtımdaydı. Cephaneyi arı gibi işleyerek Burun arkasına çekecekler, düşman savaş gemilerinin açacağı ateşten zarar görmemelerini sağlayacaklardı. Gerçekten halk, sandıkların başına üşüşerek az zamanda bunları kuytuya aşırdı. Böylece ulusal kurtuluş savaşına Mim-Mim grubu eliyle büyük ruhlu birkaç Ermeninin dost Fransız istihbarat servisinin iyi niyetiyle ilk büyük cephane kaçakçılığı başarıyla yapılmış oldu.

Ararat, yine yüklenmek üzere Karadeniz'in kocaman dalgaları üzerinde sekerek İstanbul'a vardı.

*

Bir gün, Şarl Kalçi ile Albay Kemal bey, büroda oturmuş, her zamanki gibi konuşuyorlardı. Anadolu'da Ethem bey, padişahın, İngilizlerin yarattığı büyük ayaklanıcı güçlerini silip süpürmüş, Yunanlılar, İnönü'nde albay İsmet beyle yiğit kumandanlar, yalnayak Mehmetçiklerden iki korkunç şamar yemiş, Mustafa Kemal başkumandanlığı alarak Sakarya meydan savaşında, Yunanlıları Anadolu'ya çıktıklarına pişman etmişti. Avrupa devletleri de artık Türklerin yeneceğini anladığından Anadolu'ya doğru sempatiye benzer bir ilgi ile bakmağa başlamışlardı. «Gerçekçi bir ulus olan ve akılcı bir siyaset izleyen İngilizler de Sakarya yenilgisinden sonra Yunanlıların iflah olmayacaklarını anlamışlardı.. İngiliz ulusu da artık savaş istemediğinden, ister istemez Yunan Ordusunu Anadolu'da yalnız başına bırakacaklardı. Türklerin de üzerine daha çok düşmenin tehlikesini de görüyorlardı: Türkler, batıdan daha çok

anlayışsızlık görürlerse Bolşevik olabilirler, böylece Bolşevizm birden bire Akdenize inebilir, bu yüzden de pek çok şey yitirilebilirdi. Her şeyden önce boğazlar elden giderdi. Anadolu savaşını açan Lloyd George'un ne düşündüğü bilinmiyorsa da İtalyan ve Fransızlardan sonra İngiliz gizli servisi de Mim - Mim grubuna törensel olmayarak iyi bir yardımcı olmağa başlamıştı.»

*

İşte, İntelligence Service'te bu değişikliğin başladığı günlerden birgün Şarl Kalçi, yukarıda anlattığımız gibi oturmuş Kemal beyle kahve içiyor, konuşuyordu. Kalçi birden bire:

— Kemal bey, dedi, Pandikyan'la tanışmanızın zamanı gelmiştir. Sürüp gidecek olan işleriniz için Pandikyan'la anlaşmak gereklidir.

Kemal bey, ikircikleniyordu. «İstanbul kamuoyunca kuşkulu tanınan Pandikyan, açıkça yaptığı işlerle de bu kuşkuları artırmaktaydı.» İşler ilerledikçe tehlike de o oranda büyüyordu. Bu yüzden de Pandikyan gibi güçlü bir adamın yardımı bu tehlikeyi oldukça azaltabilir, belki de sıfıra bile indirebilirdi. Hele bu salığı veren Kalçi gibi dostluğu denenmiş saygı değer bir adam olunca Kemal beyin daha çok düşünmeğe hakkı yoktur. Bu öneriyi sevinçle benimsediğini söyledi.

Randevu yerini Pandikyan bildirmişti. Burası, Yuvakimyan hanının bir odasıydı. Sonra, Pandikyan'dan gelen yeni bir haberle buluşma yerinin bir birahane olduğu bildiriliyordu ki burası, İstanbul'daki İntelligence Service'in çalıştığı yapının hemen karşısına düşüyordu. Bundan da anlaşılıyordu ki Pandikyan, yalnız iyi yürekli bir Ermeni olarak değil doğrudan doğruya İngiliz imparatorluğunun gizli bir temsilcisi olarak geliyordu. Albay M. Kemal, hiç ikirciklenmeden Birahanenin kapısından içeri girdi. Girmesiyle de hiç tanımadığı Pandikyan'ı parlak, zeki, büyüleyici bakışlarından tanıdı. Pandikyan masadan

kalkarak ona doğru birkaç adım attı. Onun elini birden avuçlarına alıp içten bir sıkışla sıkarak:

— Nasılsınız, Kemal bey?

Diye sordu. Birahanenin arkasındaki odaya çekilerek başbaşa verdiler. Pandikyan çok güzel bir Türkçe ile:

— Kemal bey, dedi, ilk önce bundan sonra yapacağımız bütün gizli çalışmalarımızın bir programını yapıp bir planını çizelim. Sizinle, Anadolu savaşı kazanılıncaya dek birlikte çalışacağım. Buna güvenmenizi isterim.

Kemal bey:

— Istanbul'da kurulmuş olan pek sıkı gözcülük ve örgütleri er geç bize engeller çıkaracaktır. Bu engelleri yenmek için neler düşünüyorsunuz?

Diye sordu.

— Birlikte alacağımız tedbirlerle mutlaka başarı sağlayacağız.

Kemal bey, karşısındaki adamın bütün konuşmalarından, davranışlarından zeki, içten bir kişiyle yüz yüze olduğunu anlıyordu.

— Kemal bey bundan yüreklenerek İstanbul'da şu sırada yapılıp duran haksızlıkların durdurulup durdurulamayacağını söz arasında çıtlattı. Bütün konuşmalarından Pandikyan'ın da bunlara parmak bastığını sezer gibi olmuştu. Pandikyan ona şu yanıtı verdi:

— İşin iki cephesini de yönetmek hüner değil midir? Benim de herkesçe muzır tanınan bir âlet olmamda beis mi var? Mahiyeti ispatlayan eylem ise, beni benden sonra ölçenler, hakkımda kararlarını veremezler mi? Sizin cepheyi güçlendirmek için her çözüme başvurmalıdır, asıl olan budur. Bu toprakta yaşayanlar, böyle bunalımlı zamanlarda olsun ideoloji anlaşmazlıklarını unutmalıdırlar. Irkların göç ettirilmesi, felâketlerini sonuçlandırır. Artık bu göç ettirmelere bir son verilmelidir. İşte, benim ereğim budur ve sizle, bütün gücümle çalışacağım.

Bu söz, Kemal beyin üzerinde ereğe doğru bir adım daha ilerlediklerini anlatan bir kanıt oldu.

Pandikyan'la Kemal bey, ilk görüşmeyi zengin bir

programla taçlandırdılar: Millicilerce serbest olması birçok yararlar sağlayacak olan tutuklu milliciler türlü bahanelerle salıverilecek, tutuklanacak millicileri, evleri, başımevlerini daha önceden haber vererek korunmaları ya da kaçmaları sağlanacak, İngiliz casus örgütünün eline geçen, milliciler için kötü sonuçlar verebilecek olan yazılı kâğıtlar yok ettirilecek, silâh cephane kaçakçılığına hepten göz yumulacak ya da buna yardım edilecekti.

Pandikyan'la Kemal bey, çekinerek girdikleri birahanedeki soğuk bira bardaklarının başından bundan sonra Türkiye için pek çok yararlı olacak iki dost olarak kalktılar. Program, bütün hızıyle eylem alanına geçirilmekte gecikmedi.

*

Pandikyan, artık Şarl Kalçi gibi M. Kemal beyle içten bir arkadaşlık kurmuştu. Ara sıra gecenin geç vakitlerinde onun evine geliyor, yapılacak işler için alınacak tertibatı kontrolleyerek, her şeyin yolunda gitmesi için son kerte dikkat ediyordu. Bir gece Kemal beyin evine fotoğrafisi alınmış beş parça evrakın camlarını getirip masanın üzerine attı, gücenik bir sesle:

— Azizim, öyle sanıyorum, siz, en sonra bizi de sürükleyeceksiniz. Bu evrakı neden ve nereden çaldırdınız? Diye sordu.

— Bu evraktan yalnız bir tanesi, biraz önce grupa gelmiş olan bir buyruğun kopyesidir. Evrak, bizden değil, yine İstanbul'da törensel bir makamdan çalınmıştır. Bu beceriksizliği, rica ederim grupa yüklemeyiniz.

M. Kemal bey, bu evrak karşısında epeyce korku geçirdi. Bunların, başka ellere geçmesi, grupun başını belâya sokabilirdi. Pandikyan'ın salığıyle, onun bir memurunun eşliğinde sabahleyin bir kayığa binen Kemal bey, kırıp tuz buz ettikleri camları denize döktü. Pandikyan, en küçük cam kırıklarının bile tehlike doğurabileceğine inanıyordu. Belgelerde Mim - Mim grubu çalışmalarının

bir özetiyle kadrosunun çalışma bölgeleri de gösteriliyordu. Bu, grup içinde çalışan bir hainin işiyse de şimdilik hiçbir şey söylenemezdi. M. Kemal bey, bunun hesabının görülmesini sonraya bıraktı. Yalnız çalınıp fotokopisi de alınan bu belgelerden üç sayı alıp saklamayı unutmadı.

*

Millicilerin tutuklu bulunan arkadaşlarını kurtarmak için şu yöntem uygulanıyordu: İngiliz istihbarat memurlarından bir ya da birkaç, «tutuklu»nun gereken adları, örgütleri bildirmediğini, kendisinin salıverilerek arkasına yine ajanlar takılmasını, böylece gerçek millici örgütün meydana çıkarılmasını salıklıyorlardı. Böylece salıverilen millici, bir daha da kodese girmiyordu.

Bu sırada İstanbul'da gerçek düşman olarak çalışan bir Yunan gizli örgütü kalmıştı. «Bunlar, çete reisi ünlü Fuat (Balkan) beyin Trakya'dan İstanbul'a geldiğini ve bir çete kurmağa çalıştığını öğrenmişler ve bunu tutuklayan ya da tutuklattırana yüzbin lira vermeyi adamışlardı. Pandikyan'ın ajanları, Fuat beyin saklandığı yeri öğrenmişler ve şeflerine haber vermişlerdi. İkramiyeyi alacaklarından hiç kuşkuları yoktu. Yunan istihbarat memurlarının da bulunduğu aramada Fuat (Balkan) bey bulunamamıştı. Ajanlar:

— Biz elimizle koymuş gibi biliyorduk burdaydı.

Diyorlardı. Aradılar, her yeri aradılar. Fuat bey yoktu. Pandikyan, adamlarına hışımla:

— Beni de Yunanlı dostlarıma karşı utandırdınız.

Dedi. Oysa aramağa gelmeden biraz önce millicilere haber vermiş ve Fuat beyi kadın kılığında bir başka yere kaçırtmıştı.»

*

Mim - Mim grubu denen yiğitler yiğiti gizli örgüt, karakol derneğinin silindirlediği yol üzerinden giderek

Fransız, İngiliz istihbaratlarında çalışan büyük Ermeni ajanların da yardımiyle Almanların birinci dünya savaşını doğuda sürdürmek üzere Osmanlı ordularının depolarına yığdıkları bütün cephaneyi, silâhı, aracı yavaş yavaş Anadolu'ya ulaştırdılar.

La Française şirketinin adamlarından Arif bey, Terziyan, Papazyan kardeşler, Karabet, Hogasyan, Bedeş, Mim - Mim grubunun gerçek militanları gibi bütün tehlikelerle boğuşarak onlarla yan yana çalışıyorlardı.

Arif bey, en tehlikeli durumlarda kayguları silip süpüren şakaları, nükteleriyle herkesi iyimserliğe doğru sürüklüyor, yüzlerin gerginliğini yumuşatıyordu. En zor işlerde militanların bir adım önlerinde yer alıyor, onlara yol gösteriyordu. Arif bey, bir kitap dolusu başarı sağlamış bir adamdı. Hogasyan efendi, vapurların yüklenip yola çıkarılmasında bütün becerikliliğini kullanıyordu. Basit bir işçi etkisi yapan Bedeş, komik, soğukkanlı bir memurdu. Tehlikenin ortasında evinin bahçesinde dolaşır gibi dolaşmasını biliyordu.

Boşnak Tayyar, Osmanlı uyruklu, çok tehlikeli, korkunç bir işgalci casusuydu. Hep de Kemal beyle arkadaşlarının cephane, silâh ulaşımı yolu üzerinde dikiliyordu. Bu korkunç gözden kurtulmak gerekiyorsa da yumuşak bir çözüm bulmalıydı. Yüzbaşı Hakkı beyle Terziyan, bu işle görevlendirildi. Güzel kadınlar, bol içki âlemleriyle süslenen gecelerde Boşnak Tayyar, bal gibi eridi. Artık, o da grubun adamıydı. Yalnız, Kemal bey, ondan yine de çekiniyor, onunla karşılaşmamak için her çözüme başvuruyordu.

*

Karanlık bir gece idi, yine Haliç'te bir gemiye cephane, silâh yükleniyordu. Yüzbaşı Hakkı beyle Boşnak Tayyar, Terziyan, tersanenin açıklarında bir kayıkta pusmuş yüklenişi seyrediyorlar, bir yandan da kadehlerini

boşaltıyorlardı. Bu sırada biraz ötede upuzun bir karaltı gören Boşnak Tayyar:

— Bu da ne yahu?

Diye sordu. Baktılar. Terziyan:

— Ne olacak, bir denizaltı,

Dedi.

Boşnak Tayyar, bir nükte yapmanın sırası geldiğini anlayarak:

— Yükleyin onu da!

Diye güldü; ötekileri de hayli güldürdü.

*

İstanbul'da düşmanın son dakikada yapabileceği herhangi bir toptan öldürmeye karşı salt savunma amaciyle geniş bir ulusal savunma cephesi kurulmuştu. Elli dört şubesi olan bu örgütün militan sayısı altmış bine yükseliyordu. İşgalciler, son güne dek bunu bilemeyeceklerdi. Bu silâhlı örgüt, Mim - Mim grubunun arkasını yasladığı bir dağ gibiydi. Bundan dolayı, grubun eli en kuytu köşelere dek yetişiyordu. Bu örgüt, Kemal beyin yönettiği gruba yardımcı olmakla birlikte ona etki yapacak durumda değildi. Kemal beyle arkadaşlarıysa bu savunma örgütünün yönetici çekirdeğinde üye idiler.

Genel Yunan saldırısının Sakarya boylarına doğru uzadığı sıralarda İngilizler, Malta adasındaki coğu ittihatcı olan siyasal Türk suçlularını salıverdiler. Hepsi de gelir gelmez, kendi örgütleri olan karakol'un yerine oturan Mim - Mim grubunu ele geçirme yarışına giriştiler. Bu yüzden bütün savunma örgütüyle grup içinde bir tedirginlik havası esmeğe başladı. Bu, hemen de İngilizlerin Enver Paşayı Sovyetlere karşı kışkırtmağa çalıştığı, onun kardeşi Nuri Paşayı Kafkasya'da Sovyetlere karşı kullandıkları zamana rastlıyordu. İttihatçıları, Mustafa Kemal'e karşı bir tehdit aracı gibi kullanmayı da düşündükleri sanılıyordu. Daha önce Halil paşayı da Bekirağa bölüğünden Yahya Kaptan aracılığıyle kaçırıp Anadolu'ya sonra Kafkasya'ya gönderen de onlardı.

Ne var ki Mim - Mim grubu onlar sürgünden dönünceye dek pek çok iş başarmış, Ankara'nın güvendiği, tuttuğu bir örgüt durumuna gelmişti.

Sürgünden dönenler arasında, daha önceki milliciliğinden dolayı tutuklanıp sürülen Tevhidi Efkâr gazetesi sahibi Ebuzziyazâde Velit bey de vardı. Gelir gelmez grupla bağlantı kurarak, hiçbir hırsa kapılmadan gruptan iş istedi; çalışmağa başladı. Bir yandan gazetesinde, elden geldiğince millici başyazılar yazarken bir yandan da cephaneliklerde, vapurun yüklenmesinde bir işçi gibi çalışıyordu. Böylece grubun en çalışkan militanları arasına girmekte gecikmedi. Son yüklenen vapuru İnebolu'ya o götürmek istiyor, bunun için de bir çocuk gibi çırpınıyordu:

— Eğer bu vapuru benim götürmeme imkân vermezseniz çok üzülürüm. İsterseniz bir de asker arkadaş veriniz. Yüklenen vapur, Lâdil'di. Bunu İnebolu'ya Velit'le yüzbaşı Bilâl beyler götürecekti. Bilâl bey, Birinci Dünya Savaşında Arabistan cephelerinde kolordu emir subaylığı yapmış bir askerdi. Sabahleyin gün ışımadan yatağından fırlayıp vapura gittiğinde Velit beyi orda buldu.

Ufak tefek Lâdil vapuru, Haliç'ten kalkıp da köprüden geçerken gırtlağına dek sulara gömülmüş bir mandayı andırıyordu. Hiç hava payı bırakılmamacasına cephane yüklenmişti. Daha da yolcu alacaktı. Sirkeci'ye yanaştı. Eğer Pandikyan, yukardan yoklamayı güven altına almamış olsaydı görgülü bir gözün ilk bakışta çakacağı bu durum, bir drama gebe olabilirdi.

Velit beyle Bilâl bey, vapura girince ilkin kaptanların somurtkan suratlariyle karşılaştılar. Karlı, soğuk bir kış günüydü. Deniz, sert bir poyraz fırtınasiyle çalkanıyor, Sarayburnu'ndan geniş bir ırmak gibi güneye doğru akıyordu. Kaptanlar, bu küçük teknenin bu korkunç yükle Karadeniz'e çıkamayacağını çıkarsa batacağını söylediler. Ne var ki vapurun Sirkeci'de beklemesi de bir o kerte tehlikeliydi.

Çocukluğundan beri denizle oynamış olan Velit bey

de vapurun yükünü tehlike doğuracak kerte çok buldu. Geminin batması onun için şundan önem taşıyordu ki, altın pahasına elde edilen canım cephaneler denizin dibini boylayabilirdi. Matbaada bir iki arkadaşına görevini çıtlatmış, sanatoryumda ölüm halinde bulunan kardeşi Talha'ya da vasiyetnameye benzer bir mektup bırakmıştı.

Fırtına, geminin iplerinde ıslık çalarken enternasyonal yoklama kurulu vapura tırmandı. Güdümlü olduğu pek belli olan kontrolden sonra defteri imzalayarak gittiler. Lâdil, Karadeniz'in, boğaza saldıran öncü sularını ezerek kuzeye doğru yol almağa başladı. Kuzguncuk önlerinde iki örme, ilginç direğiyle yatan Yunan zırhlısı Kılkış'ın yanından geçerken bir ürperti geçirdiler. Daha ötede bir karakol gemisine daha rastladılarsa da o da Lâdil'le ilgilenmedi. Bilâl bey düşman zırhlılarının yanından geçerken fesleri çıkarıp saklayarak dikkatin çekilmesini önlediyse de Velit bey, düşmanların, saygıya benzeyen bu duruma lâyık olmadıklarını, bunu ancak düşmanı geçtikten sonra yapacağını söyledi.

Akşamüstü, Lâdil Kavaklara vardı. Orda nöbet bekleyen bir düşman Karakol gemisi, Lâdil'i görmezlikten geldi. O da Karadeniz'e çıkmak için çırpınıyorsa da fırtına, suları kudurttukça kudurtuyordu. Kaptan, bu kerte yüklü bir vapurun böyle bir denize açılmasının akılla bağdaşır hiçbir yanı olmadığını söylüyor, bunda diretiyordu. Vapurda birçok başka malzemeyle birlikte kırk bin de mermi bulunuyordu. «Lâdil küpeştesine dek suya batmıştı.»

Rus Kaptan, Bilâl beyle Velit beye söz dinletemedi. Gemiyi Karadeniz'e doğru yürüttü. Boğazdan çıkar çıkmaz dalgalar güverteyi süpürmeğe başladı. Denizin açıklarında dalgaların bu kerte tehlikeli olmadığını söyleyen Velit beyle Bilâl bey, geminin, gerçek tehlikenin gözüne gittiğini bile bile yaşlı kaptanın başında fena halde eksimişlerdi. Velit bey, Bilâl beyin soğukkanlılığına, kendine güvenine hayran kalıyordu. Ne var ki Karadeniz, şimdiye dek pek çok soğukkanlı insanı yutmuştu. Kırk

bin mermiyle birlikte onları da çerez gibi yutabilirdi. Ak Rus kaptanı, en sonra, yüzde yüz batacaklarını söyleyince tehlikenin, gerçekten başlarında çan çaldığını anlayarak yine boğaza dönmeğe razı oldular. Kaptan, geminin burnunu boğaza çevirdi. Arkadan yüklenen dalgalarla fırtına onu her ne kadar daha hızlı yürüttüyse de iki saat süren korkunç bir bocalamayla başbaşa bıraktı. Bu biçimde de kolayca denizin dibine inebilirlerdi.

Karadeniz'e açılmak üzere yola çıkan birçok vapur Anadolu Kavağı'nın kuytuluğuna sığınmıştı. Lâdil de onların arasına sokularak gözden yitti.

Kırk sekiz saat süren fırtına, gemiye göz açtırmadı. Ertesi gün akşam üzeri, fırtınanın uluması, denizin çalkantısı dinmeğe başlayınca durmadan boğazdaki Karakol gemisini dikizleyen Bilâl beyle Velit bey, Karadenize açılma buyruğunu verdiler. Karadenize çıkılınca fırtınanın hiç de eksilmediğini, dalgaların yine hoyratça, azgınca küçük gemiye çullandığını gördüler. Artık, ölüm de olsa gidilecekti.

Lâdil, ister istemez Amasra'ya sığındı. İki gün burda bekledikten sonra yola çıktı. İstanbul'dan ayrıldıktan altı gün sonra İnebolu önüne vardı. Karadenizin kışı, İnebolu önündeki dalgaları, dağlar gibi yuvarlayıp duruyordu. İnebolu Kumandanı Zafer Kemal bey, bütün İnebolu'yu ayağa kaldırarak malzemeyle cephaneyi karaya taşıttı. Ertesi gün, ikindiüstü bütün gereçler, cephane sandıkları, karaya taşınıp Yunan savaş gemilerinin bombardımanından etkilenmeyecek bir yere istif edildi.

*

Velit ile Bilâl beyler o sırada bir iş için İnebolu'ya gelen Refet beyle tanıştırıldılar. Refet bey, Velit beye:

— Velit bey, dedi, şu getirdiğiniz cephaneyi bize Avrupa'dan bu anda getirselerdi hemen bir milyon lira verirdik. Siz, İstanbul'dan getirirken yüz bin lira isteseydiniz onu da hoşnutlukla öderdik. Oysa, bedava getirdiniz. Nasıl teşekkür edelim ve ne diyelim!

— Yurdumuza borcumuzu ödüyoruz.

Karanlık bir gece yarısı, albay M. Kemal beyle posta müdürü İhsan (Pere) bey, Yeni Postahanenin arkasındaki küçük bir kapıdan Postahaneye girdiler. Dar bir koridordan biraz ilerledikten sonra soldaki küçük, küf kokan bir odaya girdiler. Bir cezaevi ölüm hücresini andıran bu odada bir telgraf makinasının başında millici bir telgrafçı âletini tıkırdatıp duruyor, habire Ankara'ya haber yetiştiriyordu.

Büyük Postahanede telgraf haberleşmesi, son derte sıkı bir kontrol altında yapılıyordu. Telgrafhanede sürekli olarak bulunan işgalci bir müfreze, istediğinde her telgrafı kontrol etmeğe yetkiliydi. Ayrıca, işgalcilerin postahaneninin başına diktikleri bir Ermeni kontrol memuru, gece gündüz demeden iş başında bulunuyor, Anadolu'ya hiçbir haber sektirmemek için bütün gücüyle çalışıyordu. Bütün kontrole karşın hâlâ Ankara'ya istenildiği gibi haber uçurulduğunu öğrenen işgalciler, postahanenin başına belâ ettikleri Ermeni yurttaşı sıkıştırarak bu gizli tel merkezini bulmasını istediler. Adam, hiç uyumaz oldu. Gecenin sessizliğinde dinlenmesi gerekli her yanı, her yeri dinledi. En sonra, geceleri Ankara'ya doğru uzayan tellerden gizli haberleri uçuran tıkırtıları işitti. Evet, Ankara'ya gizli bir tel çalışıyordu, çalışıyordu ya nerdeydi? Bu yüzden bütün İstanbul telgrafçıları kuşku altına düştü. Ermeni memur, gizli teli Ankara'ya bağlayan telgrafçı Cemal beyin üzerinde durdu. Onu şölene çağırarak önüne torbalarla altın koydu.

Bu gizli telgraf merkezinin ipuçlarından biri üzerinde bulunduğunu sezen memur, Cemal beyi tehdit de ettiyse birşey çıkaramadı. Oysa gizli teli Ankara'ya bağlayan Cemal beyden başkası değildi.

Yalnız bütün yük İhsan (Pere) beyin omuzlarındaydı. Telgraf başında çoğu zaman o bulunuyor, tehlike, ba-

şının üzerinden hiç eksilmiyordu. Hele, kontrolcü Ermeninin korkunç araştırmaları, gerçek iz üzerinde yoğunlaştığında bu tehlike artık çan çalmağa başlamıştı. Anadolu'da savaş kızışmış, Yunanlıların zafer umudu tepetaklak olmağa başlamış, istihbarat servisleri korkunç denecek bir çalışma temposu tutturmuştu. En küçük haber, gergin kamuoyu sinirleri üzerine birer ton demir külçesi gibi düşüyordu.

İşte, böyle günlerden bir gece, telgrafhane çevresinde dolaşan bekçilerin barajından geçerek gizli telgraf hücresine giren Kemal beyle İhsan bey, istedikleri haberleri Ankara'ya iletmekteyken, kapı, ancak bir baskındaki büyük gürültülerle vuruldu. Kısık gaz lâmbasını hemen üfleyip söndürdüler. Demek basılmışlardı. Kaçacak hiçbir delik de yoktu. Suçüstü yakalanmışlardı. Makina başındaki telgrafçı Cemal bey, kalkıp kapıya yöneldi. Hök makinalarında çalışan bu genç telgrafçı, durgun, sağlam, çalışkan bir adamdı. O, ağır adımlarla kapıya doğru giderken Kemal beyle İhsan bey tabancalarının kabzasını sımsıkı tutuyorlardı. Kemal bey:

«Acaba görev burda sona mı eriyor?» diye haklı olarak düşündü. Telgrafçı, kapıyı açınca, bütün korkularının boşuna olduğu anlaşıldı. Gizli telle ilgisi olmayan yine güvenli bir arkadaş, elindeki şifreyi getirirken şaka olsun diye içerdekileri heyecana düşürmek istemişti. Gülerek içeri girdi. Ne var ki ordakilerin kül gibi, kararlı benizlerini görünce şakanın yerinde olmadığını anladı.

*

Postahaneyi kontrol eden Ermeni, gizli telin yeni postahanenin altındaki küçük mahzenden gittiğini en sonra meydana çıkarmıştı.

İşgalcilerin istihbarat servislerinde çalışan dost bir ajan, Kemal beyi bularak mahzenin bir müfrezeyle basılacağını bildirdi. Mahzen boşaltıldı, hemen o gece, baskın yapıldıysa da gelenler elleri boş döndüler.

*

Anadolu'da savaş, çok bunalımlı doruklara doğru tırmanıyordu. Kemal beyle İhsan bey, başbaşa verip yeni bir çözüm aradılar. Gizli telin dolu - dolu çalışması gereken bir zamanda bulunuluyordu. İhsan bey, gizli merkezi Kadıköy'deki kendi evine taşımağa karar verdi. Son kerte büyük tehlikelerin demir kanatlı yırtıcı kuşlar gibi başının üzerinde uçuştuğunu bile bile makinasını Ankaraya doğru tıkırdattı durdu.

Sakarya savaşı, Anadolu bozkırlarını dost, düşman kanıyla sulayıp kızartarak en bunalımlı günlerini yaşarken bir gün İstanbul'daki azınlıkların kulağına korkunç bir haber ulaştı: Mustafa Kemal paşayı Yunanlılar tutsak almıştı. İstanbul'un bütün hıristiyan semtleri, özellikle Beyoğlu, sevinçten yıkılıyordu. Bütün pencerelerden Yunan bayrakları sarkmağa başlamıştı. Bu, korkunç bir haberdi. Kurşun gibi ağır, öldürücü bir üzüntü bütün Türklerin yüzlerinde ateş - ateş yanıyor, umutsuzluk, herkesi boğacak gibi oluyordu. Hiçbir yandan bir haber de alınamıyordu. İşte, bunu gören İhsan (Pere) bey, Kadıköy'deki evinin gizli odasındaki sevgili makinacağının başına geçerek Ankara'da Fevzi Paşayı aradı, buldu, haberin aslı olup olmadığını sordu. Fevzi Paşa, bu haberin yalan bir propaganda haberi olduğunu bildirdi. İhsan bey, hemencecik bunu Türk gazetelerine yetiştirdi. Mustafa Kemal Paşanın tutsak düşmediğini öğrenen Türklerin sevinci deli fişekler gibi yükselirken, azınlıkların taşkın, coşkun sevinci, içine bir teneke soğuk su dökülen kaynar bir kazana döndü.

*

Ararat vapurunun açtığı yoldan Anadolu'ya malzeme, cephane akmağa başladı. Grubun başını kaşıyacak zamanı yoktu. Velit beyle Bilâl beyin İnebolu'ya götürdüğü Lâdil vapuru, onları almadan İstanbul'a kaçmış, yeni bir parti

cephane yüklemeğe başlamıştı.. Albay Salih beyin delikanlı oğlu da cephaneyi vapura teslime memurdu. Salih reis, vapurda yüklemeyi yönetiyor, kardeşi Osman reis de cephaneliklerden cephanelerin çıkarılmasında gözcülük ediyordu. Karlı - tipili bir havada cephanelerin Karaağaçla, Eyüp'teki depolara kamyonlarla getirilip yerleştirilmesi işinde Bilâl, Nedim beyler insanüstü bir çaba göstermişlerdi. İşte, ilk gece bu depolardan Lâdil'e yirmi tona yaklaşık cephane taşınıp yüklendi. İkinci gece sabaha doğru son mavnalarla Feneryolu'ndan vapura yaklaşmakta olan son cephaneleri Kemal, Hakkı beyler bir kayıkla izliyorlardı. Bu sırada gemiden kulakların zarını patlatan bir patlama gürültüsü koptu. Haliç'in sessizliğini dolaştı.

Vapurda elli ton barut, trotil vardı. Eğer bunlar ateş alırsa Fener, Kasımpaşa karşılıklı olarak büyük bir felâketle karşılaşabilirdi. Neyse ki patlama oracıkta kalmıştı. Kırık bir cephane sandığından düşen bir mermi patlayarak istifle uğraşan Pütürgeli'li Hüseyin'i şehit etmiş, beş işçiyi de yaralamıştı. Salih reisin soğukkanlılığı paniği önledi, çalışma yine arı gibi sürdü.

*

Anadolu, gruptan araba dingiliyle nal istiyordu. Bunun üzerine Kemal bey, Anadolu'nun güvenini kazanmış olan Levazım Başkanının bürosuna damladı. İlk ağızda ondan yüzbin giyim nal istedi.

— Sen bu kadar nalı bir arada gördün mü?

— Evet, Levazım anbarlarında dört yüz bin giyim var!

— Sana ancak iki bin giyim verebilirim. Hele bunları gönderin de anlayalım.

Yalnız, iki bin giyim nal verilmesi için üçüncü şube müdürüne bir kâğıt yazdı.

Kemal bey, bunu üçüncü şube müdürü Hilmi beye götürdü:

— Reis, bize Anadolu'ya göndermek üzere bakın neler lütfettiler.

— Yirmi bin olacak! Ben, bunu ambar müdürüne üç kez söylerim. Altmış bin eder. Dün de size on beş bin vermiştim. Üst yanını da siz müdürle uyuşarak alırsınız.

Anbar müdürü Yarbay İsmail Hakkı Beyle buyruğundaki subaylar da grupta çalışan yurtsever çocuklardı.

Yüzbin giyim nal, ufak tefek pürüzlerden sonra Sirkeci'deki vapura yüklemeğe başladı. Kimi zaman yırtık torbalardan fırlayan nallar gürültüyle anbara dökülüyordu. Vapurun Komiseri ünlü Arif Bey, heyecana gelen sorumlu arkadaşlara gülerek şöyle diyordu:

— Zarar yok, bu ses, yine o sestir, beyim. Türk zaferinin şarkısını söylüyor. Korkmayınız. Vapurda yabancı yoktur.

Grup, anbarlarda hesabını öğrendiği dört yüz bin giyim nalı parti parti Anadolu'ya yetiştirmekte gecikmedi.

*

Şimdi, dingiller kalıyordu. Kemal bey, Âli Satış Komisyonu Başkanı Tümgeneral Abuk Ahmet Paşa'nın karşısına dikildi:

— Kemal, ne yazık ki ben de birşey yapamacağım. Görüyorsunuz, bu komisyonda kimler var. Siz, başka bir çözümünü arayınız.

— Öyleyse alan bize satsın. Buna aracılık ediniz.

— Buna, Komisyon Başkanı olarak karışamam.

Adam yan çiziyordu. Yalnız, dingiller de elde edilmeliydi. Mustafa Kemal, bekliyordu. Bunları bir Ermeni satın almak üzereydi. Ermeni'yle görüşüp anlaşmak gerekiyordu. Kemal Bey, Bilâl, Hakkı, kardeşi Abdülvahap Beyleri bu işle görevlendirdi.

Ermeni, parasiyle de dingilleri gruba vermemekte diretiyordu. Zora başvurmaktan başka çözüm yoktu. Grubun tabancaları adamın şakaklarına dayanıp soğuk ecel terleri döktürünce işler hemen yoluna girdi.

Ermeni, birkaç mavnaya dingil yüklemişti. Grup bu mavnalara el koyarak yüklemeyi sürdürdü. Yüklenen bir

mavna battı. Güçlükle çıkarıldı. Yüklenen mavnalar, malları Sirkeci'de vapura vermek üzere birer birer Haliç'ten çıktı.

K. adlı bir sorumlu subay, daha önce dingillerin verilmesine razı olmadığı gibi şimdi de Harbiye Nâzırı Ziya Paşaya espiyonlamış, işi durdurmağa çalışıyordu. Satış Komisyonuyla Harbiye Nazırının etekleri tutuşmuştu. Ziya Paşa, Kemal Beyi çağırdı. Mim - Mim grubu durumu anlar anlamaz K. Beyi tıpkı nallar, dingiller gibi Anadolu'ya aşırırken Kemal bey de Ziya Paşanın katına çıktı. Paşa, Istanbul'daki Millici militanları her zaman koruyan bir yurtseverdi. Kemal Bey, Anadolu'ya gönderilen mallarını götürüp hep ona gösterir, gittikleri yer üstüne de bilgi verirdi.

Ziya Paşa, her seferinde:

— Tanrı yardımcınız olsun,

Der, gözleri sevinç yaşlariyle dolardı.

Yalnız, bu kez K. Bey onu fena halde doldurmuştu. Paşa, kızgındı. Gözlerini devirerek:

— Evet, fakat kutsal bir çapulculuk!:

*

Arada birçok gürültüler geçmekle birlikte dingiller Sirkeci'deki Adana vapuruna yüklendi; İnebolu'ya doğru yola çıktı. Birkaç gün sonra elindeki makbuzla yine Nazır Paşanın karşısına çıkan Kemal Bey, ondan her zamanki gibi eski hayır duayı aldı:

— Tanrı yardımcınız olsun!

*

Kemal Bey, Harbiye Nezareti dolaylarındaki anbarlardan birindeki üç bin mızrağı kaldırttı. Mızraklar, demir çubukların ambalajlandığı sandıklara ustaca yerleştirildi. Sandıkların kenarında görünen demir çubukların uçları, öteki savaş silâhlarını gizliyordu.

Mızraklar, İnebolu'ya, ordan da Ankara'ya vardıktan ra kurye olarak giden Mehmet Beye Fevzi Paşa şöyle li:

— Mehmet Bey, en sonra grup, mızrağı da çuvala sığ- dı.

Güldüler.

*

Mim - Mim grubunun çalışmalarını artık düşmanlar- ı çok bizim içimizden olanlar bozmağa başlıyordu. Ufak çıkar düşüncesi, ya da Hürriyet ve İtilâf Partisinin nmış, hıçlı, kinli adamı olmak, koca bir ulusun dâva- ı baltalamağa yetip de artıyordu bile. Bütün Fransız, ;iliz casusları gruba yardımcı olurken, bunlar baltalıyor- La Française Kumpanyası vapurlarının Anadolu'ya ıhane taşıdığını öğrenen yerli hainler, bütün dikkatlerini ıa dikmişlerdi.

Bir gece Haliç'te yine bir vapur cephane yüklerini a- ak Köprüden geçti. Bunu sonuna dek bir kayıkta gözen Kemal Beyle Hüsnü Bey, tehlikenin atladığını düşü- ek evlerine dönüp rahat bir uykuya daldılar.

Ne var ki sabahleyin gözlerini açtıklarında Kroker ıdanı'ndan Kayyum Ahmet'in gönderdiği bir pusulayı ımak talihsizliğine uğradılar. İntelligence Service'in yruğunda çalışan Boşnak Cemal ile Nedim kardeşler, yyum'u ele geçirmişlerdi. Yalnız, yüklü gemi bu ara- sıyrılıp gitmişti. İkinci gün sorguya çekilen Kayyum, ;man polisine şöyle demişti:

— Ben, bir komisyoncuyum. Balat'ta bu mavnaları ıa Kızkulesi açıklarında karşılayacak olan Nuri'ye tes- ı etmek üzere verdiler. Nuri'yi de tanımam. Sandıkla- içindekileri de bilmem. Bu iş için aldığım para da iş- cebimdeki şu on liradır. Ben, ne sorduğunuz örgütü de onu yönetenleri bilirim.

«Kayyum, çelimsiz, iyi giyinen, ulusal dâvanın en ha- etli yanlısı, çok ağzı sıkı, kurnaz bir adamdı. Muha-

liflerle de sürekli temastaydı. Onların bile saygısını kazanmıştı.»

En sonra Kayyum'un zindandan kurtarılması için Boşnak Cemal'le Kemal Beyin görüşmesi gerekli oldu. Kemal Bey, kalabalık bir koruyucu gizli grupla buluşma yerine gitti. Cemal:

— Ben de bulunduğum partide yurdun kurtulmasına çalışıyorum, ah şu İttihatçılar, memleketi bu duruma soktular,

Diye dişlerini gıcırdattı.

— Evet, öyle çalıştığınıza inanıyorum ve o güvenle buraya geldim.

— Ben ordumuzu ve subaylarını severim. Fakat, şu İttihatçı subaylardan tiksinirim.

— İnanınız, bizim çalışmamız particilikle ilgili değildir. Biliyorsunuz ki, yardımlar ulusal ordunun başarısında etkili oldu. Sizin de sevineceğinize inanıyorum.

Bir saat süren konuşma sonucunda anlaştılar. Cemal bey, Kemal beye:

— Türk ordusunun senin gibi bir subayına güvenirim. Sana ben de yardıma hazırım.

Dedi.

— Teşekkür ederim. Fakat, ne yapacaksınız? Arkadaşları kurtarabilecek miyiz?

— Elbette kurtaracağız.

İçerde Kayyum'la birlikte birkaç kişi yatıyordu.

*

Kayyum Ahmet'le arkadaşlarının, Kroker'in işkence edilen zindanlarından kurtulması gecikmedi. Onlar kurtulduktan sonra da Salıpazarı'nda cephane yüklü olarak kalan iki mavna Cemal beyin yardımiyle elde edildi. Cephaneler «zavahiri kurtarmak üzere aşırıldığı cephaneliklere gönderildi.

İşçiler, onları ertesi gece yine Haliç'teki vapura taşıdılar.

İstanbul'da bu zamana dek pek çok canlar yakan Boşnak Cemal ile Nedim Beyler, Kemal Beyle görüşüp anlaştıktan sonra sonuna dek grubun yardımcısı oldular.

*

Silâh, cephane gönderilmesi işi aralıksız sürdü. Sakarya'yı Otuz Ağustos yengisini besleyecek olan cephane ile silâhları Inebolu'ya sırayla taşıyan kahraman gemiler sefer sırasiyle şöyleydi: Ararat, Lâdil, Adana, Ararat, Lâdil, Mersin, Ararat, Ararat, Lâdil, Lâdil, Ararat, Lelet, Lelet, Adana, Adana, Lâdil, Mersin, Lankır, Lelet, Lankır, Lankır, Lelet, Adana.

Bu vapurlarla yirmi beş büyük top, yüz yirmi beş ufak top, üç yüz elli altı bin mermi, yüz doksan dokuz bin tapa, otuz dört bin hartuç, doksan dört kama, altı yüz on üç dürbün, yedi yüz on iki tüfek, iki milyon yedi yüz bin fişek, altmış yedi bin üç yüz yedi palaska, doksan sekiz bin yedi yüz seksen matara, elli dört bin yedi yüz yirmi sekiz ekmek torbası, elli dört bin yüz yirmi sekiz arka çantası, dört yüz bin giyim at nalı gönderilmişti.

Mim - Mim grubunun yiğitliklerle dolu destanı bitip tükeneceğe benzemiyordu. Kahramanlıklar, ihanetler, alçaklıklar birbirini kovalıyor, herşeye karşın Anadolu'ya türlü iskelelerden cephane yüklü gemiler gidip geliyordu. İstanbul'da işçi, subay, aydın, adsız kahramanlar gibi çalışmanın tatlı sıtması içinde herşeye meydan okuyarak en tehlikeli bir cephe yaşayışı yaşıyorlardı. Büyük zafer için atılacak bütün mermiler bu adsız yiğitlerin elinden geçti.

— 15 —

ORDULAR İLK HEDEFİNİZ AKDENİZDİR, İLERİ!

Bütün büyük işler, küçük başlangıçlarla olur.

— Çiçeron —

Başkumandan Mustafa Kemal, Trakya'da Yunanlıların harıl harıl hazırladığı yardımcı güçler yetişmeden genel bir saldırıya geçmek gerektiğini anlamıştı. Fevzi, İsmet Paşalarla Kurmay Kurulu da böyle düşünüyordu. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal'in buyruğuyla bütün cepheyi dolaştı. En küçük erinden en yüksek rütbeli subayına dek bütün orduyu gözden geçirdi. Ordu, gövdece de ruhça da böyle bir saldırıya hazırdı. Bu raporu alan Başkumandan, ona genel saldırının plânlarını hazırlamasını buyurdu. Fevzi Paşa, ordudaki görevinden ayrılarak Genel Kurmay Başkanlığının bir odasına kapandı, saldırının plânlarını yapmağa başladı.

Başkumandan Mustafa Kemal, Yunan Ordusunun ayaklarını yerden kesebileceğini anladıktan sonra, saldırı kararını Büyük Millet Meclisinden geçirmeğe karar verdi.

Birgün Hükümet konağının üst katında olağanüstü bir toplantı yapıldı. Vekiller Kuruluna Malta Adasından dön-

müş olan Başvekil Rauf Bey başkanlık ediyordu. Görüşme başlar başlamaz saldırının yersiz olduğunu haykıran sesler de yükseldi. Saldırının bir çılgınlık olduğunu söyleyenler, boşuna kan dökmenin gereksiz olduğuna diretenler çoğunluğu alır gibi oldu. Birisi:

— Efendim, dedi, yüzde yirmi beş yenme belkisi olsa ben de bu saldırıdan yana olurdum, fakat, ne yazık ki yok.

Bir başkası onu şöyle doğruladı:

— Efendim, bizim şu kadar katırımız, şu kadar devemiz olsaydı bu yapılabilirdi!

Fevzi Paşa kocaman yumruğunu masaya indirdi:

— Efendim, dedi, bu saldırıda zafer belkisi yüzde yirmibeş değil, yüzde yetmiş beştir. Gerçekten, bizim karşıtlarımızın istedikleri ölçüde katırımız ya da devemiz yoksa da ben Mehmetçiğin döğüş gücünü, dünyanın hiç bir yaratığıyle ölçüştüremem. O Mehmetçik, kavgayı sevdiğinde deveden daha çok yol yürüyerek ve deveden daha çok aç kalarak döğüşür. Hem unutmayın ki Sakarya kavgamıza, mermilerimizin çoğunu Mehmetçiğin karısı taşımıştır.

Fevzi Paşanın bu sözlerine Malta'dan yeni dönen Kara Vasıf Bey şu yanıtı verdi:

— İyi ama, efendim. Ankara'yla İzmir arasındaki sekiz yüz kilometrelik yolu alırken askeri neyle besleyeceğiz?

— Vasıf Bey, mesafeyi ölçerken pergeli herhalde yanlış tutmuş olacak. Şundan ki bizim saldırımız Ankara'dan değil, Afyon'dan başlayacak.

— Vasıf Bey, şimdi, harman mevsimidir. Şimdi, köylünün elinde her şey vardır. Onlar, kendi ordularını, fırınlar dolusu ekmekler çıkararak sürülerle kurbanlar keserek ve çuvallar dolusu üzümler sağlayarak karşılayacaklardır. Bu kavga, başka orduların, başka koşullar içinde yaptıkları kavgalardan hiç birisine benzemez. Bunun içindir ki bu kavgada bizim yevgi konağımız, tarihin klâsik savaşlarında görülen ordularınki gibi gerimizde değil ilerimizdedir.

Bu sözler, Kara Yusuf Beyin gözlerini yaşarttı, onu susturdu. Fevzi Paşanın sözleri onu doyurmuştu.

Böylece karşıtların sayısı azaldı, Vekiller Kurulu genel saldırıya karar verdi.

*

Başkumandan, saldırı kararını Vekiller Kurulundan geçirdikten sonra, küçük bir grupla cepheye yaklaşarak incelemelerde bulunmak üzere saldırıdan on beş gün önce trenle Akşehir'e doğru yola çıktı. Tren, Biçer İstasyonunda durdu. Ordan öteye gitmiyordu. İnerek otomobile bindiği sırada Mustafa Kemal derin bir göğüs geçirdi. Bunu gören çocukluk arkadaşı Yaver Salih (Bozok) bey:

— Rahatsız mısınız, Paşam?

Diye sordu.

— Hayır,

— Öyleyse önemli bir şey düşünüyorsunuz?

— Evet, bir şey düşünüyorum ve eğer düşündüğümü uygulayacak zaman bulabilirsem - ki bulabileceğimi sanıyorum - dünyanın gözlerini kamaştıracak bir görünüş doğacaktır.

*

Mustafa Kemal, cephede yaptığı uzun denetlemelerden sonra Çankaya'ya dönerek sıtmalı bir biçimde saldırı için kılı kırk yararcasına hazırlanmağa başladı. 26 Ağustos saldırısı için cepheye gideceği 23 Ağustos günü ilk şaşırtmaca olarak Anadolu Ajansından geceleyin Çankaya'da bir çay şöleni verileceğini yayınlattı. Bunu Ankara'da gazeteler de yazdı.

Başkumandan, o akşam, gecenin karanlığına bürünerek Akşehir'deki karargâha yollanacaktı. Otomobiliyle Konya yoluna çıkmasına da ancak iki-üç saat kalmıştı. Cevat Abbas Beyle Ankara Mevki Kumandanı Fuat Bulca da onunla cepheye gidebilmek için bir dakika peşini bırakmıyorlardı. Cevat Abbas beyi Meclisten otomobiliyle alıp Çankaya'ya götüren Paşa, Mevki Kumandanı Fuat (Bulca) beyin de köşke gelmesini buyurdu.

«Mustafa Kemal, yolculuğunu gece yapacağından birkaç saatlik vaktini ara sıra gür kaşlarını çatarak düşünmeğe dalarak, kimi zaman da güler, sevinçli bir yüzle yaptığı ufak tefek şakalarla geçiriyordu. Fakat, büyük ruhu oturduğu yere sığamıyordu.»

Mustafa Kemal, Cevat Abbas Beyle köşkün önünden yürüyerek birinci nöbetçi kulübesine dek gitti. Ordan Fuat (Bulca) beyin geldiğini gördüler. Mustafa Kemal, nöbetçi kulübesinin arkasındaki doğal kaya yığınını göstererek:

— Burada oturalım.

Dedi. Cevat Abbas Beyle Fuat Bey de hemen onun dizleri dibine oturdular. Cevat Abbas Bey, yüreklenerek kendilerini de cepheye götürmesi dileğinde bulundu. Onu güçlendirmek üzere Fuat bey de bu dileği yineledi. Mustafa Kemal güldü:

— Sizin her ikimizin Ankara'da işiniz var, alamam, dedi. Her iki asker de bundan üzüldü. Üzüntülerini boğmak üzere birer sigara tellendirdiler.

Bu sırada Fuat beyin biraz ötedeki evinden üç fincan kahve geldi. Cevat Abbas Bey, bir nükte fırsatı yakaladı:

— Çay şöleni birer kuru şekerli kahve ile geçiyor, Paşam, Dedi. Paşa:

— İkinizin de burada iki göreviniz var, dedi. Biri, Ankara'da sizin gibi yakınlarımın kalması, birkaç gün için yolculuğumun gizli tutulmasına yarayacaktır. Her ikiniz de Mecliste, şehirde görüldükçe ve benden söz açıldıkça burada olduğumu karşınızdakilere söyleyeceksiniz. Öbürü çok zayıf bir belki ise çok dikkatli izlenecek bir iştir. Saldırıyı mutlaka başaracağım. Ancak, binde bir bir ihtimal dahi olsa geri hareketlerini burada kötüye yoranlar bulunabilir.

Sonra Cevat Abbas beye döndü:

— Sen, Mecliste her türlü akımı izler ve ona göre gerekenleri aydınlatırsın. Tezvirata meydan verme. Alacağın haberlere göre arkadaşları uyarırsın.

Fuat beye de şöyle dedi:

— Sen de Mevki Kumandanı olarak dikkatli ve her

zaman her olaya karşı hazır bulun; Ankara kamuoyuna sahip ol.

Sonra da her ikisine birden:

— Bize karşı göreceğiniz en ufak davranışları bile benimseyin. Ve şifreyle bana bildirin. Alacağınız buyruğuma göre kesin davranırsınız!

Akşam karanlığı, dostu-düşmana ayırt ettirmeyecek gibi çökünce üç gölge, kayalıktan kalktı. Köşkte hazırlanan sofranın başına geçtiler.

*

Mustafa Kemal, yemekten sonra annesinin odasına girdi. Hayır duasını aldı, elini öptü. Zübeyde hanım, çok hasta olduğundan İstanbul'dan oğlunun yanına gelmişti. Ne var ki Ankara'nın havası da çok sertti. Bu yüzden de hastalığı daha çok artmıştı. Doktor Adnan Bey, sık sık Çankaya'ya gidip geliyordu. Zübeyde hanım köşke yerleştiğinden beri Fikriye hanımın da üzgün günleri başlamıştı. Zübeyde hanımın eski hırçınlığı yine depreşmişti. Oğlunun onunla evlenebileceğini düşünmek bile ona felâket gibi görünüyordu. İstanbul'dan yola çıkarken genç kadın, birçoklarına «Mustafa Kemal'le evlenmek üzere Ankara'ya gittiğini» söylemişti. Bu yüzden de gerek Zübeyde hanım, gerekse Makbule hanım, bu zaman içinde kendi kendilerini yeyip bitirmişlerdi. Şimdi, köşkte çok tedirgin bir hava esiyordu. Zübeyde hanım Fikriye hanımı çatık kaşlarla karşılıyor, onu ancak bir hizmetçi olarak görmek istediğini anlatan davranışlarda bulunuyodu: Son kerte duygulu bir kadın olan Fikriye hanım, göğsünün altında kızkardesini alıp götüren ince hastalığın belirtilerini sezmeğe başlamıştı. Bu ananın Mustafa Kemal'i kendisine bırakmayacağını anlıyor, çok kahırlı günler geçiriyor, yine de aldırış etmez görünerek köşkü evin hanımı gibi çekip çeviriyordu.

Mustafa Kemal, köşkte yavaştan başlayan bu dramı soğunkkanlılıkla görmezlikten gelerek geçiştirmekten başka çözüm bulamıyordu. O sırada dünyanın parmağını ağzında

bırakacak gerçekten büyük bir işi yapmağa giderken bile bu dramın oynanmış ya da oynanacak sahnelerini usundan geçiriyor, tatsız bir biçimde yüzünü buruşturuyordu.

Annesinin odasına girdiğinde Zübeyde hanım, ilerlemiş hasta görünüşüyle kımıltısız yatıyordu. Oğlunun geldiğini görünce kımıldar gibi oldu.

— Nasılsın, anne?

— Pek iyi değilim, paşa oğlum.

— Ben birkaç günlüğüne gidiyorum. Pek yakında, İzmir'deyiz. Sana oranın havası daha iyi gelir. Seni oraya götürürüz. Kadıncağız, şaşkın şaşkın oğlunun yüzüne baktı. İzmir, düşman elinde değil miydi?

Mustafa Kemal, eğilip annesinin kemikleri çıkmağa başlayan elini öptü. Hızla kapıdan çıktı. Havuzun başında oturmuş, kırmızı balıkları seyreder gibi yaparak düşüncelere dalmış olan Fikriye hanımla karşılaştı:

— Ben gidiyorum Fikriye, Yunanlıları denize dökmeğe, haydi, Allahısmarladık.

Fikriye hanım, iri gözlerinde yanan gizli bir ateş, dudaklarında solgun bir gülümsemeyle:

— Güle-güle, paşam.

Dedi. Sonra akşamın koyu karanlığında bir otomobil homurtusu işitti.

Otomobil, 23 Ağustos gecesi ıssız Konya yolunun sessizliğini ürperterek Ankara'dan uzaklaştı. Konya'lılar, ertesi gün Mustafa Kemal'i birden bire Konya caddelerinde görünce şaşırdılar. Birkaç yıldır çok civcivli günler geçiren Konya halkı, paşanın gelişini olağanüstü bir ilgiyle karşıladı.

İki gün Konya'da kalan Paşa, Akşehir'e yollandı. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşanın karargâhı burdaydı.

Mustafa Kemal, bütün kumandanların katılmasiyle bir toplantı yaptı. Saldırının ne biçimde yapılacağı üstüne kararlar alındı. Bu önemli karardan sonra bir adım daha ileri gidilerek İsmet Paşa'nın karargâhı Afyon'un yaklaşık olarak yirmi kilometre güneyinde bulunan Şuhut bucağına götürüldü. Kocatepe ile Şuhut bucağı arasında ak ça-

dırlar kuruldu. «İsmet Paşayla Fevzi Paşanın karargâhları sık ağaçlarla kaplı ve her iki yanı yalçın tepelerle çevrilmiş vâdinin içindeydi.»

Başkumandan, bir köy evinin ikinci kat sofrasında, buram buram tüten tezek kokuları arasında, üzerinde büyük bir gaz lambası yanan bir yemek masasının başında küçük akşam yemeğini yiyordu. Yaver Muzaffer (Kılıç) bey, bu sırada içeri girerek paşaya ağızdan rapor vermeğe başladı. Bu, Muzaffer beyin, bir gün önce cephe topçu kumandanlarından topçu grupları üstüne edindiği bilgilere değgindi. Muzaffer bey, ateş yoğunluğunun üç-dört saat sürebileceğini, yalnız planlı engelleme ateşinin gerekli görülmediğini söyledi. Başkumandan:

— Engelleme ateşini de onlara bırakalım,

Dedi. Paşa, saat ona doğru strateji haritasını istedi. Bu «her iki yanın arazi üzerindeki durumlarını gösterir» bir haritaydı. Paşa, bunda «özellikle düşmanın yarma, ağırlık merkezinin bulunduğu noktalardaki tahkimat ile kuşatmayı yapacak süvari kolordosunun geçeceği Ahidağ geçidinin arazi durumunu gözden geçirdi. Aynı zamanda Eskişehir - Afyon arasında, Döğer mevkiinde bulunan düşman yedekleri üzerinde dikkatle durup haritayı inceledi.»

Muzaffer beye Döğer'e Eskişehir arasını haritada ölçülmesini buyurdu. Elindeki kalemle Döğer noktasına iki kez vurdu:

— Döğer, Döğer, dedi. Fakat döğmeyeceklerdir. Bu güçler hareketsiz kalmağa mahkûm.

Sonra, Muzaffer beye döndü.

— Haritaları topla yola çıkıyoruz.

*

Mustafa Kemal, 25 Ağustos akşamı Şuhut bucağından ayrılarak gece yarısı Kocatepe'nin eteklerindeki Çadırlı Ordugâha vardı. Çadırlarda gaz lambalariyle mum fenerleri yanıyordu. Belirlenemeyen yönlerden cırcır böceklerinin uyku verici sesleri geliyor, uzaktan uzağa köpekler

havlıyor, Ordugâhın hemen önünden söğüt ağaçlariyle örtülmüş küçük bir dere şırıldayarak akıp gidiyordu. Gökyüzü, iri yıldızlarla örtülüydü. Gecenin karanlığı, derin bir sessizlik gibi bütün boşlukları dolduruyordu.

Yıldız ışıklarının altında, süngüleri parlayan nöbetçilerin, devriyelerin ayak sesleri, sessizliği belli belirsiz noktalıyordu.

*

Mustafa Kemal, sivri, ak bir asker çadırında, üstünde gaz lambası yanan küçük bir masanın başında oturuyor, yazıcı Muzaffer bey, karşısında hazırol durumunda dikiliyordu.

— Emriniz Paşam?

— Hazır mıyız?

Mustafa Kemal bunu söyleyerek kalktı. «Henüz bozulmamış portatif karyolasının üzerinden tabanca kemerini alıp takındı.» Bir baloya gider gibi giyimliydi ve traş olmuştu. Eldivenlerini de takarak çadırdan çıktı. Düşmanın bulunduğu yöne doğru bir süre baktı. Sonra «gaz ve mum fenerlerinin titrek ışığı altında Kocatepe'ye çıkmağa başladı. Öne doğru çokça eğilerek yürüyordu.» Arazi çok engebeli, taşlıktı. Bu yüzden çok ağır ilerliyordu. En sonra, tepenin doruğuna çıktı. Çevresindekilerin varlığından bile habersiz görünüyordu. Bütün varlığiyle düşmanın karşısındaydı. Ünleyeceği bir tek varlık, düşmandı. Kendi kendisine söyler gibi:

— Allah, Türk ulusunu ve ordusunu koruyacaktır. Dedi. Sabahın dört-dörtbuçuğu sıralarıydı. Katran renkli karanlık, hızla eriyip yerini kül rengi, sonra mavimtrak bir denizaltı aydınlığına bıraktı. Kocatepe'nin doruğuna dikilen Başkumandanlık Flamasiyle Ordu, Kolordu ortasında yarı yiten insanlar, bir tapınaktaymış gibi susuyor, olacak birşeyi bekliyordu. Başkumandanın çiğnediği kekik saplarından mis gibi bir kekik kokusu yükseliyordu. Baş-

kumandan, batarya dürbünüyle düşman siperlerini gözden geçirmeğe başladı.

*

26 Ağustos sabahı saat dördü çeyrek geçiyordu ki birden bire dağı taşı dolduran sessizliği bir tek topun gürültüsü yırtıp paramparça etti. «İlk mermiyi atan onbuçukluk bir obüstü.» Düşman siperlerinin önüne düşen mermi, havaya bir toprak, duman direği kaldırdı.

Namluları düşman siperlerine çevrilmiş iki yüz top, onbuçukluk obüsün arkasından, şimdiye dek buraların işitmediği korkunç bir gürültüyle ateş etmeğe başladı. Avlarını iyi gözetleyen bataryalar, mermilerini onların üstüne sağnak gibi yağdırıyordu. Düşman siperlerinin önlerindeki telörgüsü bölgesi, siperlerin içi, bir dev kazandaki lapa olarak sürüyordu. «Kalecik Sivrisi'nden Çiğiltepe'ye dek her yanda» havaya toprak, duman direkleri yükseliyordu.

Düşman topçusu da uyanarak engelleme ateşine başladıysa da rasgele ateş ettiğinden etkili olamıyordu. Türk topçularının yok etme ateşi, düşmanın bir yılda geçilemiyeceğini söylediği tahkimatı tuzbuz edip havaya uçuruyordu. Kalecik Sivrisi'nin üstündeki düşman tahkimatı, bütün canlılariyle birlikte toz toprak olarak havaya savruluyor, zincirleme patlamalar sırasında renkli şimşekler çakıyor, taşlar, topraklar, bir cehennem kazanı gibi kaynıyordu. Tonlarca top mermisi, burnu havadaki düşman tahkimatı üstüne sanki su gibi akıyordu. Topçular, bu sırada cephanenin azaldığını görerek kaygulanmağa başladılar. Bu kerte hovardaca harcanan top mermilerinin durumunu öğrenmek isteyen Mustafa Kemal de biraz kaygulandı. Yalnız, bu mermilerin ancak bu saat içinde gerekeceğini iyi bildiğinden şu buyruğu verdi:

— Tek mermi kalıncaya dek ateş sürdürülecek. Cephane bütünlememizi düşmandan yapacağız.

*

Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzettin Bey, İkinci Kolordu Kumandanı Albay Ali Hikmet Bey, Üçüncü Kolordu Kumandanı Albay Şükrü Naili bey, Dördüncü Kolordu Kumandanı Albay Kemalettin Sami Bey, Altıncı Kolordu Kumandanı Albay Kâzım Bey, Kocaeli Grup Kumandanı Albay Halit Bey, Süvari Kolordusu Kumandanı Fahrettin Paşa, yok etme ateşi süresince gerilmiş bir zemberek gibi bekleyen güçlerini saldırıya geçirecekleri anı yıpratıcı bir heyecanla bekliyorlardı. Yalnız Fahrettin Paşanın atlı kolordusu biraz daha uzakta, düşman gerilerinde, onun ulaşımını, çekilmesini engellemek üzere tertibat almış, bekliyordu. Fahrettin Paşanın Başkumandanlıktan aldığı buyruğa göre 26 Ağustos atlı kolordusu için bir bekleme günü olacaktı. Atlı kolordusu, piyadenin saldırısına seyirci kalacaktı. Fahrettin Paşa, Sandıklı'daydı. Ordudan 25 Ağustosu 26 Ağustosa bağlayan gece gelen saldırı buyruğunda atlı kolordusunun bu gece Ahi dağları geçitlerine doğru yürüyerek ertesi gün Sinanpaşa'ya inmesi bildiriliyordu. Böylece Fahrettin Paşanın atlıları, «Birinci kolordumuzun karşısında bulunan düşman birliklerinin sağ yan ve gerilerine saldıracak, demiryolunu yıkacak, Altınbaş - Egret bölgelerindeki yedek grubuyla Uşak grubuna karşı keşif ve güvenlik görevlerini» görecekti.

Fahrettin Paşa, hemen kolorduyu bu yönlerde yola çıkardı. Atlı dizileri, Ahi dağları geçitlerini aşarak ovaya düşmek üzere ilerlediler. Yalnız, yürüyüş çok güçlük içinde geçiyordu. Gecenin zifir gibi karanlığında sarp dereler boyunca taşlık patikalardan iki atlı tümeni tek kolda gidiyor, bir haftadır gece uykusu görmemiş atlar tökezliyordu. Ondördüncü tümenin sonuyla ikinci tümenin başı arasında on beş kilometre çeken bir aralık vardı. Fahrettin Paşanın birinci atlı tümeni kolbaşiyle ovaya inmiş, keşif kollarını çıkarmıştı. «Derinden ve doğudan gelen top

sesleri» büyük saldırının başladığını gösteriyordu. Birinci atlı tümeni, Çayhisar'a doğru ilerlerken Ondördüncü Tümen de Yörükmezar'da toplanıyordu. Sonra Birinci Tümenle Ondördüncü Tümen düşmana doğru ilerledi. İkinci Atlı Tümeni yalçın, sarp araziden geçerken sahra toplariyle telsizi geride bırakmak zorunda kalmıştı. Ancak 26 Ağustos sabahı Çiğiltepe'nin batısında bir yere varabildi. Burda, düşman topçusunun yoğun ateşiyle karşılaşarak bin türlü güçlükle ana güçlere yetişmek üzere sarp dağları aşmağa çalıştı.

Fahrettin Paşa, bu sırada düşmanın türlü durumlarına karşı düzen almağa çalışırken bir ordu buyruğu aldı. Bütün önemli tepeler düştüğü halde Çiğiltepe'nin bir türlü düşmediği bildiriliyor. Bu tepenin düşürülmesi için atlı kolordusunun Kırka - Paşaköy yönünde saldırıya geçmesi buyuruluyordu.

Bu yön, Kırka - Sinanpaşa arasını tutan düşmanca kapatılmıştı. Burası hem de Çiğiltepe kuzeyindeki düşmanın etkili top ateşi altında bulunuyordu. Paşa, bu yöne pek yorgun bulunan ikinci tümeni sürdü. Saldırıya geçen tümen, düşman direnmesiyle karşılaştı. Yalnız, düşman ihtiyatlarının Çiğiltepe'yi güçlendirmesini engelleyerek çok gerekli bir iş başardı. Gece bastırınca kolordu, olduğu yerde dinlenmeye geçti. Yalnız, asker de hayvanlar da açtı. Şundan ki bu bölge Yunanlıların işgal ettiği topraklar içindeydi. Köylülerin bütün yiyecekleri ellerinden alınmıştı. Bu yüzden de kendilerini kurtaran ordularına yiyecek hiçbir şey veremiyorlardı. Fahrettin Paşa'yı Tokoşlar köyünden Haydar Ağa konuk etti. Düşmanın yenilmek üzere olduğunu anlayan köylülerle askerler o gece orasını bir bayram yerine çevirdiler. Kolordunun bandosu, asker marşları çaldı. Fahrettin Paşa, bandosunu bir de İzmir'e girdikleri gün çaldıracaktı.

*

İki yüz Türk topunun yok etme ateşi, piyadenin geçmesi için yetesi gedikler açtıktan, düşmanı siperlerinde gerçek bir şaşkınlığa uğrattıktan sonra, her birliğin kumandanı, buyruğundaki piyade birliğini, topların hâlâ hallaç pamuğu gibi attığı korkunç bölgeye saldırttı.

Mustafa Kemal, Kocatepe'den, piyade yığınlarının bir süngü ormanı gibi ilerleyerek sırtları aştığını gördü. Sabah güneşi, bu süngü ormanında göz kamaştıran oyunlar oynuyordu. Kuytu vadileri, dereleri örten sisler, geniş avcı hatları durumunda ilerleyen piyade yığınlarını ara sıra gözden gizliyordu. Türk süngü ormanları, darmadağın edilmiş, düşman siperlerine doğru ilerlerken düşman tüfekleriyle ağır, yeğnik makinalı tüfeklerinin korkunç gevezeliği başladı.

Bunun üzerine Türk topçusu daha şiddetli daha yoğun bir ateş temposu tutturdu. Düşman piyadesi göz açamaz oldu. Düşman, yine de direniyordu. Bunun üzerine manga - manga, takım - takım sıçrayarak ilerlemeler başladı.

Türk Topçusu, düşman siperleri önüne varan, ilk tel örgülerini keserek, obüslerin açtığı gediklerden geçmeğe çalışan Türk piyadesine zarar vermemek üzere ateşini düşman hatlarının gerilerindeki yedek güçlere yöneltti.

Artık, Kocatepe'den uzanan dürbünlerde de birşey görünmüyordu. Karşılıklı savrulan el bombalarının kaldırdığı toz, duman, bütün cepheyi boydan boya kaplamıştı.

*

Başkumandanın bir yanında Sovyet Elçisi Medivani, öbür yanında da Sosyalist Azerbeycan Cumhuriyetinin elçisi dikiliyor, hepsi de Türk askerinin telörgüler sistemini nasıl aşacağını görmek istiyordu. Medivani'nin başında bir işçi kasketi, yine onun gibi uzun boylu olan Azerbeycan elçisinin başında da ak bir papak vardı. Medivani Mustafa Kemal'e:

— Türk askeri şimdi bu telörgüleri nasıl aşacak?

Diye sordu. Öyle bir andı ki onbinlerce insan sırtların-

daki çantaları çıkarıp telörgülerinin üzerine atarak köprüler, basamaklar yaptılar. O zaman Mustafa Kemal, Medivaniye şu yanıtı verdi:

— İşte, böyle geçecekler!

*

Onbinlerce insan, dağı-taşı kapamış, ilerliyor, durmadan ilerliyordu. Bu sırada bütün cephe boyunca ilerleyen bu coşkun insan yığınları, hep birden bir sevinç çığlığı attılar. Bu devlere özgü bir ses gibi savaşın bütün gürültülerini bastırdı. Kocatepe'nin üstündekiler, dürbünlerini, bütün tepelere yukardan bakan Kalecik Sivrisinin doruğundaki olaya çevirince sevinçten titrediler; dorukta yeni dikilmiş kocaman bir Türk bayrağı, bir dev gelincik gibi parlıyordu.

Mustafa Kemal baktı: Türk Bayrağının Kalecik sivrisine dikildiğini gören bütün siperdeki Türk askeri fırlamış, «Allah! Allah» nağralariyle düşmana doğru sıra dalgalar gibi koşuyordu. Bütün ordu, bir zafer havası sezmiş, bir zafer kokusu almış gibiydi, yerinde duramıyordu.

İlk düşman siperlerine girildiğini bildiren işaretler geriden ilerleyen savaşçı yığınlarını büsbütün aşka getirmişti.

Yenmenin verdiği heyecanla duran, koşan bütün erler, subaylar, birbirinin elini sıkıyor, birbiriyle öpüşüp kucaklaşıyor, şuna benzer sevinçli sözler söylüyorlardı:

— Hey Allahım, bize bugünü de mi gösterdin!

*

Çok önemli bir demiryolu kavşağında bulunan, Yunanlıların elinde aşılmaz bir kale durumuna sokulmuş olan Afyonkarahisar, yarım çember biçiminde Türk tümenlerince kuşatılmıştı. En solda Çiğiltepe'nin karşısında 57. Tümen, Kılıç A. Tepesinin karşısında 14. ve 15. tümenler, Tınaztepe karşısında 23. tümen, Belentepe karşısında 11.

Tümen, Kalecik sivrisi denen en yüksek tepenin karşısında 5. Tümen, onun biraz sağında 8. Tümen, Afyon'un önlerinde 17. Tümen, en sağda da 16. Tümenle 61. Tümen yer almıştı.

Yunanlılar, bir doğal engel olan bütün bu tepeleri, savaş biliminin en son verileriyle güçlendirmişlerdi. Övünçle de:

— Türkler, burayı bir yılda aşamaz.

Diyorlardı. Sıra sıra telörgüler arkasına çekilerek derin bir yaz uykusu çeken Yunanlılar, Tınaztepe'nin önündeki korkunç telörgüsü sisteminin 25 - 26 Ağustos gecesi güçlü iplerle, halatlarla bağlanarak yüzlerce mandayla çekilip götürüldüğünü duymamışlardı bile.

Türk savaşçıları, telörgüsü engelinden temizlenmiş alanı aşıp da Tınaztepe'de siperlenen düşmanın burnunun dibinde bitiverince anlatılması güç bir şaşkınlık başgöstermişti.

Güneş bir mızrak boyu yükselince Kocatepe'de dikilen Başkumandanla karargâh görevlileri, Yunanlıların gözüne çarpmakta gecikmedi. Düşman, o kargaşalık arasında yine de başkumandanın Kocatepesi'ne büyük çaptaki toplarından birinin mermirlerini göndermekte kusur etmedi. İlk mermi, tepenin eteklerinde büyük bir gümbürtüyle patladı. Bunu ikinci, üçüncü, dördüncü mermiler izledi. Kimbilir, düşman belki de tepenin önünden geçen yaralı arabalarına ateş ediyordu. Düşman kendi cephesinin içine girmiş, orda boğuşan Türk askerine ateş edememenin acısı içinde kıvranıyor, bu yüzden de uzaktaki bu biçim erekleri seçiyordu.

Bu sırada gerek Tınaztepe gerekse Belentepe'deki Yunan mevzilerine coşkun, sürekli saldırılarda bulunan askerlerimiz, düşmanın özene bezene yaptığı tahkimatı hızla kemirmekte, Afyon yolunu açmak için dişlerini tırnaklarına takmaktaydılar.

Saat dokuzda Çiğiltepe'den başka bütün güçlendirilmiş tepeler Türk savaşçılarının eline geçmişti. Yemyeşil Afyon ovasına doğru bir kaçmaca - kovalamaca başlamak üze-

reydi. Yalnız, sol uçta bulunan Çiğiltepe'de düşman anlaşılmaz bir direnme gösteriyor, siperler, elden ele geçip duruyor, çukurlarda Türk ve düşman ölüleri kucak kucağa yatıyordu. Kendi erekleri olan tepeleri ele geçiren bütün tümen kumandanları, başkumandana tekmil vermişlerdi. Türk ordusunun Afyon'a doğru akacağı geniş bir yarma yapılmış, kocaman bir gedik açılmıştı. Düşmanın bu sırada hâlâ kaçmayarak yerinde sayması, bir us gereği değildi, bir şaşkınlıktan ileri geliyordu. Başkumandan, Çiğiltepe'nin hemen düşürülmesi için buyruk üstüne buyruk veriyor, ihtiyat düşman güçlerinin savaş yerine yaklaşmaması için durmadan bunları, top ateşiyle darmadağın ettiriyor, bir yandan da Döğer'de bulunan düşman ihtiyatlarının durumu üstüne rapor isteyip duruyordu. Buralardan gelen raporlar, başkumandanın yüzünde tatlı iyimserlik gülümsemeleri yaratıyordu.

Gün, hızla sonuna değiyor, tepelerin, vâdilerin doğu yüzleri uzun, inatçı gölgelerle esmerleşiyor, kararıyordu. Bu sırada kuşatmayı bütünlemek üzere davranan Fahrettin Paşanın atlı kolordusu Ahidağ geçitlerinden süzülerek kaçması alınyazısı olan düşmanın çekiliş yollarını engellemeğe çalışıyordu.

Palabıyıklı, arslan yürekli, iyi yüzlü bir asker olan 57. Tümen kumandanı Albay Reşat bey, batmak üzere olan güneşe bakarak kara kara düşünüyor, düşmanın direncini kırmamanın korkunç talihsizliği karşısında ne yapacağını, ne diyeceğini bilmiyor, başkumandandan gelen her telefonla bir kez daha kahroluyordu. Onun sesi albay Reşat beyin kulaklarında şöyle cınlıyordu:

— Gece olmadan Çiğiltepe alınmalıdır.

Reşat bey, palabıyıklarını çekiştirerek en şiddetli buyruklarını verdi. Çiğiltepe'nin etekleri, yamaçları insan mezbahasına döndü. Düşman, yine direniyordu. Gece bastırınca Başkumandan 57. tümen kumandanı albay Reşat beye telefonda:

— Niçin hedefinize varmadınız?

Diye sordu.

— Yarım saat sonra bu hedeflere erişeceğiz.

Yarım saat sonra Çiğiltepe yine düşürülememişti.

Mustafa Kemal yine sorusunu yineleyince Reşat bey ona şu yanıtı verdi:

— Yarım saat içinde size o mevzileri almak için söz verdiğim halde sözümü yapamamış olduğumdan dolayı yaşayamam.

Bu sırada Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa da:

— Reşat bey, dedi, öbür tümenler görevlerini yaparak istenen ereklere vardıkları halde siz hâlâ Çiğiltepe'yi düşüremediniz. Bu, ordunun genel durumunu etkilemektedir. Rica ederim, biraz çaba gösteriniz.

Reşat bey, bunun üzerine tek başarısız tümen kumandanı olmanın utancına daha çok dayanamayacağını anlayarak tabancasının namlusunu şakağına dayayarak tetiğe dokundu.

Reşat beyin kendisini öldürmesi, Mustafa Kemal'e bildirilince çok üzüldü. Yine de çevresindeki bir yığın kumandana bakarak:

— Yarın öğleden sonra Afyon'da olacağız,

Dedi. Herkes ikircikle, kuşkuyla birbirinin yüzüne baktı. Ali İhsan (Sabis) Paşanın yerine Birinci Ordu Kumandanlığına atanan Nurettin Paşa, Başkumandana:

— Paşam, çok yoruldunuz. Yarın önemli ve dirimsel kararları vereceksiniz. Bir - iki saat uyuyunuz,

Önerisinde bulunduysa da başkumandan hiç aldırış etmedi.

Güneş batmış, hava kararmıştı. Çiğiltepe'deki kanlı savaş hâlâ sürüp gidiyordu. Bu yüzden de yarın öğleden sonra Afyon'da olunacağına hiç kimse inanmıyordu.

*

Savaş, geceleyin de sürdü. Tanyeri atarken yapılan şiddetli bir saldırıyla Çiğiltepe 57. tümen savaşçılarının eline düştü. Ne yazık ki Reşat bey gitmişti. Çiğiltepe'de sökülen düşman güçleri, Afyon, Sincanlı ovalarına kaç-

mağa başladılar. Artık, siper savaşı bitmişti. Savaş yer yer «tahkimli» noktaların dışında sürüyordu. Başkumandan, artık ikinci erek olarak gözlerini Afyon'a dikmişti. Çiğiltepe alındıktan sonra Birinci Ordu, bütün ihtiyatlarını da kullanarak Afyon ovasında bozgun durumunda kaçışan düşmanın arkasına düştü. Şimdi, bütün tümenler, birbirleriyle yarışa girmişti.

Mustafa Kemal, 1310 rakımlı tepe dolaylarında açılan büyük gedikten geçen Albay Benli Kâzım (general) beyin buyruğundaki Sekizinci Tümenin öğleden sonra saat onyedi otuzda Afyon'a girdiğini bir kurmay subaydan öğrendi. Artık Türk Ordusunun karşısında bir düşman cephesi yoktu. 27 Ağustos günü, ancak kaçan, kovalayan iki ordu göze çarpıyordu.

İkinci Ordu, Yunan ihtiyatlarının kümelendiği Döğer'i alarak Altıntaş'a doğru ilerliyordu. Nureddin Paşanın birinci ordusu, düşman ordusunu elden geldiğince kuzeye doğru sürerek İzmir yoluna dökülmesini, kaçmasını önlemeğe çalışıyordu. Fahrettin Paşanın atlı kolordusu, İzmir'e giden demiryolları, şoseler üzerinde cirit oynuyordu.

Başkumandan, 27 Ağustos akşamı, ertesi gün Afyon'a gitmek üzere hazırlık yapılmasını buyurdu. 28 Ağustos sabahı iki yanına Fevzi Paşayla İsmet Beyi alarak üstü açık otomobiliyle Afyon'a yollandı. Öbür kumandanların arabaları da onları izliyordu. İsmet bey, yolda rastladıkları köylüler arasında yaşlı bir adamı tanıdığından otomobil durduruldu. Onun halini - hatırını, sonra da izlenilen yolun doğru olup olmadığını sordu. Köylü:

— Yol doğrudur. Yalnız, bu şosenin ileride toprağı tesviye edilmemiştir. Otomobiller bozulur, yürüyemez.

Dedi. Otomobiller, şoseden ayrılarak baska bir yola saptı. Bir süre sonra yolu şaşırdılar. Yolsuz bir bölgeye düştüler. Çok zaman yitirdiler. Onlardan sonra yola çıkıp da ilk şoseden giden karargâh arkadaşları, onlardan önce Afyon'a vardılar. Ovada yürüyerek yol ararlarken düşman siperleriyle, telörgüleriyle karşılaştılar. Hemen bütün arazi kazılarak derin hendekler meydana getirilmişti. Otomo-

bilin geçmesini önleyen dikenli telleri kesip koparark otomobile yol açtılar. Boş düşman siperlerinde ellerine geçirdikleri bir kapıyı hendeklerin üzerinden bir köprü gibi kullanarak otomobili geçirdiler.

Başkumandanın otomobili, Afyon'a girdiğinde mahalleler, sokaklar duman, ateş içindeydi. Havada bir fırın sıcaklığı vardı. Düşman, şehirden çekilirken yakabildiği bütün evleri yakmış, arkasında bir cehennem bırakmıştı. Afyon halkı, Mustafa Kemal'in geldiğini görünce yanan evlerini söndürmekten vazgeçerek onu karşılamağa koştu. Bu, arabadakiler için unutulmaz bir an oldu. Halk, kumandanları canı içine sokmak istercesine, çılgıncasına üzerlerine atılıyor, bir yandan Mustafa Kemal'in, bir yandan da Fevzi Paşanın, İsmet Beyin ellerini, yüzlerini öpüp duruyordu. Otomobil güçlükle Belediye konağının önüne yanaştı. Burası nasılsa yangından kurtulmuştu.

*

Afyon savaşı başlayacağı günlerde Halide Edip bir görevle Kayseri'ye gitmişti. Amerikalılar, orda hıristiyan çocuklarını barındıracak bir öksüz yurdu açmak istiyordu. O da oraya bu işi incelemek üzere gönderilmişti.

Ağustos yirmi üçünde orda denetlemelerde bulunurken Mustafa Kemal'den, hemen orduya dönmesi için bir telgraf aldı. Ankara'daki asker üniformasını almak için Miss Billings'in küçük otomobiliyle gitmek zorunda kaldı. Sonra, Konya yoluyla cepheye yollandı. Kürt köylerinin tozlu yollarından Konya'ya giderken Mustafa Kemal'in ivedi olarak kendisini çağırmasının amacını düşünüyor, bunu Sakarya savaşının kazanılmasında sözde uğur melekliği —maskotluk— gücünün denenmiş olmasına bağlıyordu. Başkumandan, herhalde maskotunu büyük saldırıda da yanında görmek istiyordu.

Genç kadın, ancak Ağustosun yirmi yedisinde kendini Konya'da buldu. Emireri İbrahim, onun dorusuna binerek cepheye gitmişti. Şimdi, o, köpeği yoldaşla yalnız

kalmıştı. Ayın yirmi sekizinden önce tren yoktu. Demiryolları Müfettişi onu otodrezine alarak yola çıkardı. Yollarda halk sevinç içindeydi. Köylü kadınlar, onlara üzüm, armut sunuyorlardı.

Çay'a varmadan Türk ordusunun Afyon'a girdiği haberini aldılar. Bütün ulusun gözleri gülüyordu. Bütün bu bakışlar, zafer mutluluğunun ışıklariyle yıkanıyordu.

«Çay'a girdiğinde kalpağı bir yana eğilmiş, Napoleon davranaşiyle çalım satan bir subayla karşılaştı.» Subay, Afyon'a henüz hiçbir aracın işlemediğini, albay Kâmil beyi görmesini söyledi. Kâmil bey, ulaşım merkezinin başındaydı. Genç kadın, cephe gerisinde çalışan subayların nedense daha çalımlı olduğunu gördü.

Albay Kâmil bey, dertli bir adamdı. Delibaş ayaklanmasında ayaklanıcıların eline düşmüş, onu üç gün süren işkenceden sonra ölüme mahkûm etmişlerdi. Birinci gün sopa atmışlar, ikinci gün ayaklarının tırnaklarını sökmüşler, üçüncü gün de onu don gömlek soymuşlar, kollarından bir atın kuyruğuna bağlamışlardı. Kamçılanan at koştukça kafası taşlara çarpıp duruyordu.

— Görüyorsun ya, onbaşı, beni ölümden, oraya gelen Ordumuz kurtardı.

Albayın böyle paytak-paytak yürüyüşü ondandı.

Genç kadın, bu gazinin elini saygıyla sıktı.

Albay Kâmil bey, Halide Edip'i bir otomobille cepheye gönderdi.

Afyon yolu bir yıldır kullanılmadığından şoför nereden gideceğini bilmiyordu. Karanlık basınca yol bulma olanağı büsbütün ortadan kalkmış, şoför yanlış yollara sapmıştı. Yıldızların altında yaradana sığınıp giderlerken yoğun tüfek sesleri işitmeğe başladılar. Cepheye yaklaştıklarını anlayarak Yunanlıların ellerine düşmekten korkup geri döndüler. Afyon'un dolaylarında Çobanlar köyünün ışıkları, bir tek yol gösterici oldu. Önlerinden başları ak sargılı hayaletler geçiyordu. Bunlar, birbirine destek olarak Çay'a yetişmeğe çalışan yaralı Türk askerleriydi. Halide Edip, otomobilinden atlayarak bunlara sordu:

— Merhaba hemşeri. Bu yol Afyon'a gider mi?

— Doğru Afyon'a çıkar. Ama, yoldan ayrılmayın. Çukurlar bomba dolu.

Otomobil Afyon'a girdiğinde Halide Edip, yıkılan evlerin yıkıntıları içinde ışıl ışıl kor yatakları gördü. Havada hâlâ genzi yakan çam tahtası dumanı yüzüyordu.

Otomobil, önünde emirerlerinin, subayların eşyalarını taşıyarak vızır-vızır gidip geldikleri büyük bir evin kapısında durdu. Burası, Belediye konağıydı. Halide Edip'i gören bütün subaylar, odalardan fırladılar. Onu:

— Merhaba, onbaşı,

Diye selâmladılar. Binbaşı Tahsin Bey de içlerindeydi.

Halide Edip'in emireri İbrahim gelmemişti. Tahsin beyin emireri ona yardım etti. Elini yüzünü yıkamağa fırsat bulunca Tahsin bey ona:

— Hemen Başkumandana rapor ediniz. Çavuşu iki defadır geldi, sizi sordu.

Dedi.

— Başkumandan nerede oturuyor?

— Yandaki odada!

*

Genç kadın, yandaki odaya geçmek için dışarı çıktığında bütün Afyon'luların sokaklara dökülmüş olduğunu gördü. Gecenin karanlığında kara coşkun bir su gibi caddeleri, sokakları doldurarak akıyorlardı. Binlerce göz bu kara, kımıltılı dalgalanma arasında parlıyordu. Bütün bu gözler, Başkumandanla öbür büyük kumandanların bulunduğu Belediye konağının ışıklı pencerelerine dikilmişti. Onları görmek, öpmek, kucaklamak, onların göğüslerinde sevinç gözyaşları dökmek istiyorlardı. Bir araya gelmiş bir yığın kadın, gözlerini başkumandanın penceresinden ayırmıyordu. Halide Edip, ordan geçerken heyecanla onun üstüne atıldılar. Yaşlı bir kadın onu kollarının arasına alarak iki yanağından şap diye öptü. O da onun iki elini öperek başına koydu. Bunu gören öbürleri, birer-birer onun boynuna sa-

rılıp, sevinç gözyaşları döktüler. Halide Edip, bu davranış karşısında gözlerinin yaşardığını duydu, şöyle düşündü: «Bu, zaferin temelinin kendileri olduğunu anlamayan bir grup.»

Onlardan zorla koparak Başkumandanın dairesine girdi. Kendini geniş bir sofada buldu. Sofanın ortasında kocaman bir masa vardı, burda bir yığın subay kaynaşıyordu. Kapısı açık duran bir küçük odaya gözü ilişti. Yuvarlak bir masanın üstünde iri bir gaz lambası yanıyor, bu masaya serilmiş bir harita üzerine eğilen Mustafa Kemal'le Fevzi paşanın yüzlerini aydınlatıyordu. Haritaya bakarak bir şeyler konuşuyorlardı. «Mustafa Kemal paşanın başında yüz güneş doğmuş gibi yüzü parlıyor» du.

Halide Edip'in kapıdan girdiğini görünce başlarını kaldırdılar. Mustafa Kemal, onun elini sıkarak,

— Safa geldiniz, hanımefendi,

Dedi.

— Tebriklerim, paşam. En sonra başardınız.

Mustafa Kemal, bir kahkaha attı:

— Evet, en sonra bu işi yaptık. Buraya nasıl geldiniz?

— Az daha Yunanlıların arasına düşüyordum.

— Ben de bugün Yunanlıların arasına düşüyordum.

Başkumandan, bunu da gülerek söyledi.

— Sizin düşmeniz, çok büyük felâket olurdu.

Mustafa Kemal, bu söz üzerine de sevinçli bir kahkaha atarak şöyle dedi:

— Gelin, hanımefendi, yemek yiyelim.

Askerlerin çabucak donattıkları masanın üzerinde evlerden gelmiş çeşitli yemekler vardı.

Fevzi paşa, iri gövdesiyle Halide Edip'in karşısında oturuyor çatal -bıçak gürültüleri arasında neşeli bir şeyler anlatırken sol eliyle sağ göğsünü yumruklayarak güm güm öttürüyordu. Batı cephesi kumandanı İsmet bey de Mustafa Kemal'in yanında yer almıştı.

Mustafa Kemal'in taşkın neşesi Halide Edip'in çok hoşuna gidiyordu. Bu liderin yıllardır korkunç tehlikeler karşısında gülmeyi unutarak somurtup durduğunu dü-

şünerek şimdiki durumu, onun üzerine mutluluk havası yaratıyordu. Ona.

— İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz, paşam. Çok yoruldunuz,

Dedi.

— Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle döğüşeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz.

— Neden? O kadar çok yapılacak iş var ki!

— Ya, bana muhalefet etmiş adamlar?

— Bu, bir Millet Meclisinde doğal değil mi?

Genç kadın bu söz üzerine Mustafa Kemal'in gözlerinden tehlikeli bir pırıltı geçtiğini gördü.

Muhalif Mebuslardan bir ikisinin adını anarak:

— Bu adamlar, halkça linç edilseler yeridir,

Dedi. Yemek sürerken bir süre susuldu. Sonra, deminki konuşmanın karanlıkta geçen zincirinden bir halka olarak Halide Edip'e şunları söyledi:

— Bu savaş bitince durum sıkıntılı olacak. Başka heyecanlı bir iş bulmalıyız, hanımefendi!

Genç kadın, bu söz üzerine şöyle düşündü: «Bu sözler, Mustafa Kemal paşanın karakterinin anahtarıdır. Büyük güce erişenlerin hepsinde bu vardır.»

*

Başkumandan, gece yarısı gelen çok sevindirici raporu alınca düşmanın sonunun geldiğini anlayarak hemen sabahleyin Dumlupınar'a gitmek üzere karargâha buyruk verdi. O, birinci ordunun Fevzi paşa da ikinci ordunun karargâhına giderek meydan savaşı durumunu alan savaşı buralardan çok yakından yöneteceklerdi. Böylece düşmana hiç soluk aldırmayacak, onu iki parçaya bölerek ayrı ayrı yok etmeğe çalışacaklardı.

Başkumandan, otomobiline binerek tanyeri atarken Dumlupınar'a yollandı. İsmet bey, Afyon'da kalmıştı. Otomobil, Dumlupınar dolaylarındaki Balmahmut'ta birinci ordu karargâhı çadırlarının önünde durdu. Ordu Kuman-

danı Nurettin paşa, çadırdan dışarı fırlayarak Başkumandanı karşıladı. Mustafa Kemal, başkumandanlık karargâhını birinci ordu karargâhında kurduğunu söyleyerek dördüncü kolordu kumandanı albay Kemalettin Sami beyle telefonla konuşmağa başladı. Bu sırada karargâha iki gün önce tutsak edilmiş birkaç Yunan subayı getirdiler. Aralarında bir de kurmay subay vardı. Başkumandan, onu yanına çağırttı. Ona bir çay ısmarlayarak savaş durumu üstüne bilgi almak istedi.

Subay:

— İki gün önce tutsak düştüm. Bu yüzden yeni savaş durumunu bilemem,

Dedi. Bunun üzerine başkumandan haritayı açtı. Bu sıradaki savaş durumunu ona gösterdi. Düşman subayı, ordusunun demir bir çember içine düştüğünü hemen anladı. Sonra elinde olmayarak parmağını harita üzerinde gezdirdi.

— Bu duruma göre iki kolordu kumandanımızla tümen kumandanımızın, birliklerinizin çemberi içinde bulunduğunu sanırım,

Dedi. Hemen telefona sarılan başkumandan, Yunan subaylarının verdiği bilgiyi anlattı, çember içindeki düşman kumandanlarının hemen tutsak edilmesini buyurdu.

Bu buyruk üzerine Yunan subayı, baygınlık geçirir gibi oldu. Başkumandanın verdiği buyruğun korkunçluğunu anlamıştı. Türkçe bilmediğini söyleyerek tercüman aracılığiyle konuşan subayın beti benzi atmış elini alnına götürmüştü. Masanın üstünde duran çayı içmeğe eli varmadı.Bunaldığını çadırdan çıkmak istediğini söyledi. Hemen onu dışarı çıkardılar.

Herkes, onun Türkçe bildiğini, bunu sakladığını anlamıştı. Yaver Salih (Bozok) bey de onunla dışarı çıkarak Türkçe:

— Nerelisin?

Diye sordu. Subay Selanik'li olduğunu, Kulekahveleri mahallesinde oturduğunu söyleyince Salih bey de şa-

şırdı. O da Selanik'in o mahallesindendi. Bunu düşman subayına söyledikten sonra,

— Neden o güzel Selânik'i bırakıp ta buralara geldin? Diye sordu.

— Askerim, emir aldım. Başım çatlayacakmış gibi ağrıyor, onun için çok konuşamayacağım.

Salih bey, karargâhın ilâç bavulundan ona başağrısını dindirecek ilâçlar verdi.

*

Yunan kurmay subayının istemeyerek verdiği bilgi üzerine heyecana gelen Mustafa Kemal, otomobiline binerek Nurettin paşanın Balmahmut'taki birinci ordu karargâhını arkada bıraktı.

Nuret'in paşanın bütün dilekleri, onu, o tehlikeli bölgeye gitmekten alıkoyamadı:

— Paşam, ateş hattına iniyorsunuz.

Zatı devletiniz burda kalınız.

Dördüncü kolordu kumandanı albay Kemalettin Sami beyin karargâhına vardığında onu savaş meydanına egemen bir tepede dürbünüyle düşmanın Dumlupınar dolaylarındaki ovada çekilişini seyreder buldu. Vakit, ikindi üstüydü. Kolordu kumandanına:

— Beyefendi, teşebbüs ve kararınız nedir?

Diye sordu.

— Paşam yürüyüş halinde bulunan tümenimizin gelmesiyle saldırıya geçmeyi düşünüyorum.

— Düşünmeğe vakit yok. Güneş batmadan kesin sonucu almak gerek. Yoksa, düşmanın büyük bölümü Murat dağları eteklerinden ve Kızıltaş vâdisinden çekilebilir.

Bunları söylerken dürbünüyle de cepheyi tarıyordu:

— İleride bir duman görüyorum, bu nedir?

— Düşman, ağırlıklarını yakıyor, paşa hazretleri,

— Şu sağdaki köy ve duman nedir?

— Döğüştüğümüz düşman, çekilirken yalnız ağırlıklarını değil, köyleri, şehirleri, içinde oturanlarla birlikte

ateşe veren bir düşmandır. Yunan Çal köyüdür. Yunanlılar yakmıştır.

Orada hangi birliklerimiz var?

— On birinci tümen.

— Telefonla görüşülebilinir mi?

— Henüz telefon kurmadık. Çünkü bir gün önce dolaylardaki tepelerde düşmanla savaş yapılmıştı.

Başkumandan, on birinci tümenin bulunduğu yere gitmek isteği gösterdi. Kemalettin Sami beyi beraberine alarak Çal köyüne yöneldi. Onlar, tepeye vardıklarında on birinci tümen birlikleri de avcı hattına yayılarak düşmana doğru koşmağa başlamışlardı. Tümenin topçuları da arkadaki bir tepeden düşmana ateş ediyorlardı.

Başkumandan, tümen kumandanı albay Derviş beyi yanına çağırtarak:

— Burası, başkumandan karargâhıdır.

Dedi. Hemen, topçunun öne geçmesini, piyadenin de ileri yürüyüşe geçmesini buyurdu.

Düşman topçusunun mermileri Mustafa Kemal'le öbür kumandanların yanı başlarında patlayıp duruyordu. Başkumandan, kısaltılmış bir batarya dürbününe gözlerini dayamış, çömeldiği siperlerden tümenin büyük yığınlarla düşmana yanaşmasını seyrediyordu. Ara sıra elindeki sigarasından da hızlı soluklar çekiyordu. Güneş, dağların üzerine bir altın tekerlek gibi yuvarlanarak iniyormuşcasına hızlı bir alçalış almış gibiydi. Mustafa Kemal, başını geridekilere çevirerek:

— Güneş, topçumuzun görmesine engel oluyor. Fakat, biraz sonra süngülerimize vurduğu zaman parıltılariyle düşmanın görmesini engelleyecek,

Dedi. Biraz sonra, dalga-dalga yükselen:

— Allah — Allah — Allah — Allah!

Haykırışlariyle güneşte göz kamaştıran bir süngü ormanı düşmana doğru koşmağa başlayınca Mustafa Kemal'in yüzünde çok derinlerden gelen kavurucu bir acı rüzgârı dolaştı. Düşmanın makinalı tüfek kurşunlarına karşı böyle korkusuz koşan bu yurt çocuklarına duyduğu sonsuz

saygı yüzünün bütün anlamına egemen olmuştu. Elinde tütüp duran sigarasını yere fırlatarak siperde doğruldu. Kirpikleri yaşarmıştı. Bu sırada birkaç yüz metre ötede patlayan düşman tüfeklerinden birinin mermileri onun canını alabilirdi. O, yine de askerine duyduğu saygının büyüklüğünden bu tehlikeyi usuna bile getirmeden ayakta dikilerek ufukların ötesindeki düşman başkumandanına şöyle ünledi:

— Hacı Anesti! Mağrur kumandan! Nerdesin? Gel de ordularını kurtar!

Bu sırada ikinci ordu birliklerinin de sağ kanattan kaçan düşmana çullandığı görülüyordu.

Dağların üzerindeki son kızıllık yitip de doğtun, düşmanın seçilmeyeceği koyu bir karanlık çökünce silâh sesleri kesildi.

Bu sırada başkumandana, telefonla zafer haberleri yağmaya başladı. Bütün bunların dili birdi. Hepsi ağız birliğiyle şöyle diyordu:

— Bozguna uğrayan düşman askerleri, çilyavrusu gibi dağıldılar. Dağlara, tepelere, ormanlara sığınıyorlar.

Raporlarda düşmandan alınan ganimetlerden de sözediliyordu. Derviş beyin on birinci tümeni karşısında son dakikada düşman, beşi koşulu olarak yirmi beş top bırakmıştı.

Dumlupınar meydan savaşı kazanılmış, düşman, artık bir daha belini doğrultmamak üzere yenilmişti. Bundan sonra döküntüler toplanacak ya da İzmir sularına doğru doludizgin kovalanacaktı. Başta İsmet bey olarak Dumlupınar savaşına Başkumandan Meydan savaşı dediler.

*

Başkumandan, otomobiline atlayarak şoföre Dumlupınar'a çekmesini söyledi. Karargâh kişileri Afyon'a dönüleceğini sanıyordu.

Dumlupınar'a vardılar. Yakılmış, yıkılmış, eşyasız, insansız köye girdiklerinde karanlık, yoksul son Ağustos ge-

cesinden başka onları karşılayan olmadı. Başkumandan içlerinde olarak bir köy evinin kuru peykeleri, döşemeleri ve topraklar üzerinde kıvrılıp sabahı etmeğe çalıştılar. Eşyaları ancak ertesi gün gelecekti.

O gece çok rahatsız bir yolcu uykusu uyuyan Başkumandan, tanyeri atarken yerinden fırladı. Karargâhlılar da onunla birlikte kalktılar. Bu korkunç savaş meydanını dolaşmak için rastgele ileri doğru yürüdü. Gördüğü şeyler onu bir duygu deniziyle doldurdu. Dağları, tepeleri, dereleri, düzlükleri, vâdileri adına zafer denen korkunç bir felâket, dram örtüyordu. Düşman ordusunun başına gelen felâketin büyüklüğü, burda apaçık görülüyordu. «Karşıki sırtların gerilerinde bütün vâdiler, bütün dereler, bütün kapalı ve korunmuş yerler, bırakılmış toplar, otomobillerle ve sayısız gereç ve malzemeyle ve bütün bu bırakılmış nesnelerin arasında yığınlarca ölülerle, toplanıp karargâha götürülen sürü-sürü tutsak kafileleriyle gerçekten bir mahşeri anladırıyordu.» Bu dar ateş çemberinden pek az kişinin kurtulduğu anlaşılıyordu. Birbiri üstüne yığılmış binlerce düşman ölüsü, parçalanmış yüzlerce topçu hayvanı, savaş meydanının yüzünü, insanı duygulandıracak en acıklı bir görünüşle örtüyordu. Mustafa Kemal'in yüzünde insancıl duygunun bütün tonları yüzüyordu. Kendi kendisiyle konuşur gibi şöyle dedi:

— Bu görünüş, insanlığı utandırabilir. Fakat, meşru savunmamız için bunu yapmak zorunda kaldık. Türkler, başka ulusların yurdunda böyle bir davranışa girişmezler.

Biraz ileride topların arasında yere düşmüş bir Yunan bayrağına gözü ilişti. Eliyle onu göstererek:

— Bir ulusun bağımsızlık alâmetidir. Düşman da olsa saygı duymak gerekir. Bayrağı ordan kaldırıp topun üzerine koyunuz, dedi.

*

Savaş meydanından dönen Başkumandan, Çalköy'de

Fevzi paşayla, İsmet beyle birleşti. Burası da yakılıp yıkılmış, insanları ya öldürülmüş, ya da kaçmıştı.

Yıkık bir evin önünde kırık bir kağnı buldular. Döşemesi, oku üzerine şöylece ilişerek olup bitenleri birlikte görüştüler. Kazanılan zaferin toptan bir yengiye dayandığında, artık İzmir'e, Bursa'ya doğru çok hızlı bir yürüyüş yapılmanın gerektiğinde karar kıldılar. Artık, Yunan ordusu dökümtülerini bu yönlerde izlemekten başka yapacak iş kalmıyordu. Bu karar üzerine Başkumandan, Türk Ordusuna şu ünlü buyruğu yazdı:

— Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularına,

Afyonkarahisar, Dumlupınar büyük meydan savaşında zâlim ve mağrur bir ordunun asıl unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ederek büyük ve soylu ulusumuzun fedakârlıklarına değer olduğunuzu isbat ediyorsunuz. Sahibiniz olan büyük Türk ulusu, geleceğine güvenmekte haklıdır. Savaş meydanındaki beceriklilik ve fedakârlığınızı yakından gözlüyor ve izliyorum. Ulusumuzun, hakkınızdaki değerlendirmelerine aracılık etmek ödevini durmadan ve sürekli olarak yapacağım. Başkumandanlığa önerilerde bulunulmasını cephe kumandanına buyurdum. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan savaşları verileceğini gözönüne alarak ilerlemesini ve herkesin us güçlerini, yiğitlik ve yurtseverlik kaynaklarını yarışma ile göstermeyi sürdürmesini isterim. İlk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!

*

Atlı Kolordusu kumandanı Fahrettin Paşa, yine düşmanın gerilerini karmakarışık etmeğe başlamıştı. Düşmanın umudunu bağladığı İzmir yolları üzerinde onun atlı yığınları cirit oynuyordu.

27 Ağustos günü ikinci atlı tümeni karşısındaki düşmanla aralıksız savaşırken birinci atlı tümeni de Balmahmut'a varan düşmanla savaşa tutuştu. Onun saldırıdaki Türk piyadesine karşı ilerlemesini önledi. Az zaman sonra

da piyademizin bütün güçlendirilmiş tepeleri düşürerek ilk, en zor ereklerine ulaştıkları haberi geldi. Fahrettin Paşa, düşmanının ikinci savunaklarını Resulbaba —İlbudak dağı— Dumlupınar'da kurabileceğini düşünerek buna engel olmaya karar verdi. Yalnız, orduyla kolordunun telefon bağlantısı kesilmişti. Paşa, batıdan gelebilecek düşman güçlerini karşılamak üzere bir güç ayırarak İlbudak dağları yönünde bir çevirme yapmayı uygun buldu. Yalnız demiryolu üzerinde koruyucu Yunan güçleri vardı. Uşak'taki düşman atlı tümeninin Dumlupınar doğusuna yürümek tehlikesi de sırıtıyordu. Paşa, bu hesaplar üzerine ilk önce Akçaşar — Bakırcık yaylasına yerleşerek demiryolunu tutan düşman güçlerini temizlemeyi batıdan daha kesin haberci almayı tasarladı. Bakırcık tepesi, bu bölgenin biricik egemen noktası olduğundan burayı tutan güçlerde Sinanpaşa ovasına büsbütün egemen olabilirdi. Uşak'tan trenle gelebilecek düşman güçlerinin Küçükköy istasyonunda inerek burayı tutması atlı kolordusunun şu sıradaki pek çok gerekli davranışlarına engel olabilir, İlbudak dağlarına giden yönü kapayabilirdi.

Fahrettin Paşa, kararını uygulayarak on dördüncü tümeni Bakırcık tepesine yolladı. Kendisi de karargâhiyle birlikte ikinci tümeni izleyerek Akçasar'a yollandı. Atlı kolordusunun yürüyüşünü gören düşman, Balmahmut güneyindeki Tayyare meydanını bozdu; burdaki uçaklarını da Uşak'a götürdü. Bu uçaklar, yürüyüş halindeki kolordu atlıları üzerinden geçerken atlılar bunlara yaylım ateş açtılar... Biri yaralandıysa da alçaktan uçarak kaçabildi. Bu sırada Akçaşar'a varan iki atlı tümeni, demiryolu koruyucularıyle savaşa tutuştu. Yürüyüşte olan on dördüncü tümen Elvanpaşa'dan bir düşman piyade taburuyla bir bataryasının kendisine doğru geldiğini öğrenerek bunun büyük bir gücün öncüsü olduğunu sanmış, yürüyüşünü durdurarak düzen almağa başlamışsa da düşmanın, yürüyüşünü durdurduğunu görmüştü.

Fahrettin Paşa, kolordu karargâhiyle ilerlerken önden giden muhafız atlı bölüğünün demiryolu koruyucusu düş-

man askerine saldırdığını gördü. İki subayla birkaç er çatışmada şehit düştü.

İkinci tümen, İzmir demiryolu üzerindeki Küçükköy istasyonuna saldırarak buradaki düşman birliğini geri attı, istasyonu ele geçirdi.

Fahrettin Paşa, bu çarpışmayı Akçaşar tepesinden seyrediyordu. Bu sırada İzmir'li yedeksubay Yıldırım Kemal karşısına dikiliverdi:

— Paşam, dedi, saldırı haberini alır almaz Konya'daki arker hastanesinden kaçıp trene atladım ve hemen size geldim.

Paşa baktı: Birkaç kez yaralanmış, cephede vuruşamayacak kerte hırpalanmış olan bu yağız, yuvarlak, sert ve genç yüzde ölüme meydan okuyan bütün kahramanların o yılmaz, atılgan anlamı vardı. Küçük çenesi basık burnu bile bu kahramanca görünüşe bir eksiklik katmıyordu. Geniş omuzları, uzun boyu, iri, kapkara gözleri karşısındaki üzerinde ilk anda etki yapacak bir güç taşıyordu. Paşa da çok uzun boylu, babayiğit bir gövde taşıdığından onu değerlendirerek süzüyordu.

*

Bu yakışıklı genç subayın serüveni İzmir'de Hukuku Beşer gazetesi başyazarı sosyalist gazeteci Osman Nevres beyin Efzon taburlarına ilk ulusal kurşunu attığı günlerden başlıyordu. İzmir'in Yunanlılarca işgal edileceği haberini alınca en çok acı duyan, kıvranan, bir çıkış yolu arayan insanlardan biri olmuştu. İzmir'in o kararsızlık gecesinde çırpınıp duran on binlerce kişinin kalburüstü seslerinden biri de oydu. Birinci Dünya Savaşına yedeksubay olarak katılmıştı. Bir savaş görgüsü de vardı. Kordonboyuna çıkacak düşmanı göğüsleyecek hiçbir gücün kımıldamadığını, yönetici başların korkunç bir ihanet içinde olduklarını gören Yıldırım Kemal, Berabellum tabancasını beline taktığı gibi İzmir'i kurtarmak kararıyle İzmir'den kaçarak Manisa dağının doruğuna çıkmış, ordan geriye ba-

kınca dişlerini sıktığı halde yine de gözleri doluksamıştı. Büyük anavatanı kurtarmağa giderken geride doğup büyüdüğü «Akdeniz'in incisi» güzel İzmir'le birlikte annesini, babasını, kardeşini, güzel sevgilisini bırakıyordu.

Manisa dağlarında ilk düşman kurşunuyla delinen gövdesini bir köy evine atarak İzmir'deki sevgilisine yazdığı ilk mektupta şöyle demişti: «Önce vatan, sonra aşk.»

Akhisar'da Köprülü'lü Albay Kâzım beyin savaşçı safları arasında ilk çalışmalarını yaparken halkı çevresine toplayarak coşkun ateşli konuşmalariyle uyandırmağa çalışıyordu. Ulusal güçler kurulunca atlı saflar arasında yer aldı. Akhisar cephesinde yine yaralanmıştı. Bu kez düşmanla ağır bir çatışmada bulunmuşlardı. Bir süre asker hastahanesinde yattı. İzmir'in emekli memurlarından biri olan babası Hasan Askeri bey, ona bir akrabasiyle güzel bir tabanca göndermişti. Bu akrabası yatağında halsiz yatan Yıldırım'a tabancayı verdikten sonra onu bu zıpırlıklardan (!) da vazgeçirmek için aklınca şöyle öğütlerde de bulunmuştu:

— Bak, evladım, takatsız ve perişan düşmüşsün. Annen merak ediyor, nişanlın seni bekliyor. Şimdi, bütün mahalle arkadaşların İzmir'de. Bak, onların hiçbiri kılını kıpırdattı mı? Haydi, iyileş de seni çok sevdiğin İzmir'e götüreyim. Anana, babana, sevgilisine kavuş. Bırak bu deliliği. Bu vatan, yalnız seninle mi kurtulacak?

Bu sözleri gittikçe artan bir öfkeyle dinleyen Yıldırım Kemal, en sonra dayanamayarak, halsizliğine bakmadan yatağından fırladı; sesinin bütün gücüyle akrabasına şöyle haykırdı:

— Sus, vatan haini, sus! Bu vatan elbette ki yalnız benimle kurtulmayacak. Fakat, Yıldırım Kemal'lerle mutlaka kurtulacak. Defol karşımdan, yoksa seni şimdi babamdan getirdiğin tabancayla gebertirim.

*

Sakarya savaşının en bunalımlı, kanlı günlerindeydi.

Tümen yaveri olan Yıldırım Kemal beyin ortadan yittiğini gören kumandan, onu aratmağa başlamış, arayanlara şu salığı vermişti:

— İleri hatlara bakınız, mutlaka oradadır.

Onu arayan iki subay, avcı hatlarının arasına girmek zorunda kalmıştı. Piyade, top mermileri dört yanlarına sağnak gibi yağıyordu. Yere yatıyor, yine kalkıp biraz koştuktan sonra yatıyor, hatların en önünde onu arıyorlardı... En sonra onu yüz metre ilerde görebilmişlerdi. «Sol elini ileri uzatmış, tabancasını havaya kaldırmış, anlaşılmaz davranışlar yapıyordu. Çok yakınlarına düşen mermilerin çıkardığı toz kasırgası içinde onu birara gözden yitirdiler. Sonra yine buldular.»

İki genç subay, hem koşuyor, hem de ona bağırıyorlardı:

— Yıldırım Kemal, seni kumandan istiyor.

Ona yaklaşıp da yanına vardıklarında bir otomat gibi kendinden geçmiş olduğunu gördüler. Gözleri saldırılan Türbetepe'nin doruğundaydı:

— İzmir, İzmir.

diye bağırıp duruyordu. Onu bir türlü alıp karargâha götürememişlerdi. En sonra Türbetepe bizimkilerin eline geçmiş, yalnız albay Zeki bey, ön saflarda şehit olmuştu. Yıldırım Kemal'i büyük şehidin üstüne kapanmış ağlarken buldular.

*

Sakarya savaşından sonra Yıldırım Kemal ilk olarak İzmir'e girenler arasında bulunmak için Fahrettin Paşanın atlı kolordusuna verilmek istemiş; bu dileği yerine getirilmişti. Türk bayrağını ilk olarak Kadifekale'ye o dikmek istiyordu. Tümenden ayrılacağı sırada arkadaşlarından birine:

— Ah, bilemezsin, kardeşim, diyordu, içim tutuşuyor benim. Yeryüzünde bir gölge gibi geziyorum. Yine de sana birşey söyleyeyim mi?

— İnsan, çok istediği birşeyi yakalayamaz.

Ruhumdaki özlem, korkunç bir vebaya döndü. Sanırsam ben şehit olacağım.

— Bırak canım, çıldırma yine.

— Görürsün, İzmir'e girmek bana nasip olmayacak. Dudaklarımı Akdeniz'de ıslatamayacağım? Ben bunu biliyorum. Fakat, ne çıkar sanki bundan? Siz, gireceksiniz ya. Ha ben ha siz. Elverir ki vatan kurtulsun, ulus kurtulsun.

Arkadaşlarıyle ağlaşarak helallaşmış, kendisini bütün birliklerden önce İzmir'e götürecek olan atlı birliğine kavuşmuştu. Ne var ki gövdesini kaplayan genel bir rahatsızlık yüzünden Konya'daki asker hastahanesine gönderilmiş, böylece birliğinden yine uzaklaşmak talihsizliğine uğramıştı. İşte, böylece hastahanede yattığı günlerde büyük savaşın başladığını işitince taburcu olmak için doktorlara başvurmuş, doktorlar, kendisini taburcu olacak gibi bulamayınca, gizlice giyneklerini sırtına çekip hastahaneden kaçmış, Afyon cephesine gitmek üzere trene atlamıştı.

Yıldırım Kemal'in Akçaşar tepesindeki kolordu karargâhında Fahrettin Paşanın karşasında dikilinceye dek geçen serüveni özet olarak buydu.

*

Fahrettin Paşa, her zaman karargâh arkadaşlarına iyimserlik, neşe aşılayan Yıldırım Kemal'i yine kendi karargâhına almak istediyse de paşaya şöyle dedi:

— Ben, kılıcımı sallayarak İzmir'e en önde girmek isterim. Beni en ilerdeki bir alaya göndermenizi dilerim. Paşa, onu ikinci tümenin Küçükköy'de düşmanın demiryolu koruyucu birlikleriyle çarpışan ikinci alayına gönderdi. En uçtaki atlı birliği buydu.

Fahrettin Paşa, iki saat sonra Yıldırım Kemal'in Küçükköy istasyonuna doru at üstünde saldırırken şehit düştüğü haberini aldı. Kendisine bir demiryolu köprüsünü atma görevini başardıktan sonra atlıların başında istas-

yona saldırırken ordan atılan kurşunlarla atından yuvarlanmıştı. Fahrettin Paşa, iki saat önce ateş hattına gönderdiği bu yiğit gencin yitip gitmesine çok üzüldü. Gözleri doluksadı. (Onun girişimiyle sonraları, Küçükköy istasyonuna Yıldırım Kemal adı verilecekti.)

Fahrettin Paşanın İlbudak dağına gönderdiği keşif kolları, orada düşman olmadığını, yalnız Egret bölgesinde kimi düşman ordugâhlarının görüldüğünü bildirdiler. Bu sırada birinci atlı tümeni cepheden Balmahmut'a çekilmek isteyen düşman topluluklarına saldırarak bu morali bozulmuş savaşçıları kılıçtan geçirdi.

Fahrettin Paşa, akşam üzeri kolordunun sahra topçu taburuyla telsiz arabalarının geçecekleri yolu düzlemek için koca bir gün harcayarak en sonra dağları aştıklarını, Çayhisar'a yaklaştıklarını öğrenince çok sevindi. Böylece saldırı gücü artmış bulunacaktı. Hemen on dördüncü atlı alayını onları alıp getirmesi için karşıcı gönderdi. Şimdi, Egret'te onları düşman ordugâhlarını basabilirdi.

Afyon'un güneyinde yenilen düşmanın, ihtiyatı üzerine çekileceğini hesaplayan paşa, yeni bir savunakta tutunmasını önlemek üzere bu ihtiyat toplulukları üzerine atlı baskınları yapmağa karar verdi.

Güneşin batışiyle birinci atlı tümenlerini Kuzeye doğru yürüttü. İkinci tümen İlbudak dağını aşınca onun arkasından ilerleyen kolordu karargâhı da Ulucak'a girip orda kaldı.

28 Ağustos 1922 gecesi, Ulucak köyünü geçip giden ikinci tümenin iki alayı yanlış bir patikaya saparak tümenden ayrı düştü. Sabahleyin kendilerini ana güçten çok uzakta Çatalçeşme'de bulunca şaşırdılar. Bu sırada Afyon'dan Kütahya'ya çekilmek isteyen bir otomobil kolu görerek saldırdılar. Bu araçların çoğunu ele geçirdiler. Yalnız arkadan yetişen çok kalabalık düşman piyadesinin saldırısına uğrayarak çekilmek zorunda kaldılar. Bu piyade güçlerinin başında bu bölgede yeni bir savunak tutmak isteyen Yunan başkumandanı general Trikopis vardı. (Bunun böyle olduğu sonra anlaşılacaktı.)

Öbür yanda, Egret yönünde ilerleyen atlı tümeninin iki alayı, düşmanın çadırlı karargâhına baskın yaptıysa da düşman, bir şaşkınlıktan sonra toparlanarak savunmaya geçti. Bir düşman tümeni de avcı hattında saldırıya geçtiğinden, atlı alayların çekilmesi gerekleşti. Düşman piyadesini destekleyen şiddetli batarya ateşi gerek atlılar gerekse Ulucak doğusunda mevzilenmiş olan kolordunun sahra bataryalarına çok etkili oldu. (Buradaki yedek kolordu kumandanı general Diyenis sonradan tutsak edildiğinde çadırını Türk kurşunlarının deldiğini söyleyecekti.)

İlbudak dağına çekilip iki yitik alayı ile bulaşan ikinci atlı tümeni, bugün çok kurban verdi.

Ne var ki ereğe erilmiş, düşman buralarda yeni bir savunak tutamamış çekilişi bozguna dönmeğe başlamıştı. İkinci tümenin bugünkü şehit subayları arasında on üçüncü alay kumandanı yüzbaşı Galip, Rizeli yüzbaşı Hasan Hüseyin, Manisa'lı teğmen İshak İdris beyler bulunuyordu. Kolordu bataryasının kimi topları da düşman mermilerinin değmesinden parçalanmıştı.

*

29 Ağustos günü, yenilen düşmanın Dumlupınar üstüne çekildiğini öğrenen Fahrettin Paşa, onunla yeniden değinişmek için on dördüncü tümeni Çırlayık yönüne gönderdi. Bu tümen az zaman sonra ikinci ordu buyruğundaki mürettep atlı tümeniyle karşılaştı.

Paşa «öğleden sonra, on dördüncü tümenin yanına ve Çalköyü kuzeyindeki tepeye gitti.» Düşman Hamurköy'le Küçükköy arasında batıya çekiliyordu. Hemen on dördüncü tümeni Çalköy üzerinden bu düşman kollarına saldırttı. Sahra bataryası, düşman üzerine çok etkili bir ateşe başlamıştı. Ne yazık ki otuz mermiden başka cephanesi kalmamıştı. Akşama dek sıkıştırılıp bunaltılan düşmanın içine karanlık basarken yüzbaşı Şekip bey, atlı bölüğüyle bir kama gibi dalarak şaşkın asker yığınlarından bir çoğunu kılıçtan geçirdi ya da tutsak aldı. Yalnız, düşman kurşun-

ları onu da atından al aşağı etmekte gecikmeyerek bu güzel sonucu gölgeledi.

Gecenin bir bölümünü dinlenmekle geçiren atlı kolordusu, Fahrettin Paşanın buyruğuyla kımıldadı. Karanlıkta Şıhlar'ı tutmak üzere yola dizildi. Belova gediğinden düşmanı geçirmemek üzere giden on dördüncü tümenin arkasından ikinci tümen sabaha karşı Tokol'a yürüyecekti. Fahrettin Paşa, on dördüncü tümeni izleyerek yola çıkmak üzere karargâhıyla birlikte hazırlanırken yine eski korkunç sıtma nöbetine tutuldu. Önce zangır zangır titredi, dişleri birbirine vurdu. Sonra ateş bastı. At üstünde duramayacak duruma geldiğinden yatmak zorunda kaldı. Sabaha dek kalın velenseler altında titredi, ter döktü.

Sabahleyin karargâhın önünde bir otomobil durdu. İçinden iri yarı bir asker indi. Bu, Fevzi paşaydı. Fahrettin paşanın hastalığını görerek üzülürken atlı tümenlerinin kullanış biçimini beğendi. Türk ordusunun Dumlupınar'a doğru ilerlediğini, oradan da atılacağını, zaferin yakın, kesin olduğunu anlatarak yine otomobiline bindi, uzaklaştı Bu sırada gelen 61. tümen kumandanı albay Salih (General - Omurtak) bey ona çok yardım etti. Onun verdiği bir otomobille Arslanlar'a doğru yola çıktı. Orda tümenlerine kavuştu.

Şıhlar'a varan on dördüncü tümeni, Belova gediğinin önündeki Saraycık köyü ile yöresindeki ormanların düşmanla dolu olduğunu görerek bunlara saldırdı. Tokal'a giden ikinci atlı tümeni de bu savaşa katılmakta gecikmedi. Savaş, karanlık basıncaya dek sürdü, düşman sıkıştırılarak kımıldanmayacak duruma getirildi. Bu sırada (30 Ağustos) Başkumandan Mustafa Kemal, Dumlupınar'a çekilen kalabalık düşman tümenlerinin belkemeğini kırıyor, büyük Dumlupınar meydan savaşını kazanıyordu.

*

30 Ağustos günü Dr. Murat bey, Halide Edip'i otomobille Afyonkarahisar'dan Dumlupınar'a götürüyordu. «Yol-

lar cephane ve mühimmat yüklü kamyonlar ve yorgun düşmüş atlarla doluydu. Köylüler, otomobili durdurarak onlarla gözleri ışık içinde konuşuyorlardı.» Bir köylü kadın, Halide Edip'in boynuna sarıldı, sonra eline fırından yeni çıkmış, kara ve sıcacık bir ekmek tutuşturdu. Dr. Murat bey:

— Bu, onun yüreğinin bir sembolüdür,

Dedi. Otomobil, Dumlupınar köyünde durdu. Köyün büyük bir bölüğü yakılmıştı. Çevresi vâdilerle, tepelerle çevrili olan bu köyceğizin bütün dolayları önünde top mermileriyle darmadağın edilerek yumak biçimine getirilmiş yoğun bir telörgü sistemi vardı. Karargâhtan yüzbaşı Şemsettin bey, genç kadını karşılayarak:

— Onbaşı, dedi köyün kadınları, ağıza alınmayacak kerte kötü davranışlara uğramışlar. Bir Yunan askerini linç ettiler.

Halide Edip, Mustafa Kemal'i birinci ordu kumandanı Nurettin paşanın sığındığı kulübede buldu. Nurettin paşa Halide Edip'e:

— Dün gelip de kadınların nasıl öç aldıklarını ve bir Yunanlı'yı nasıl linç ettiklerini görmeliydin.

Dedi. Mustafa Kemal de ona:

— Bana ayrılan odayı size veriyorum. Ben, çadırda yatacağım.

Dedi. Nurettin paşaya ünleyerek:

— Kızılcadere'yi gösterin ona,

Diye ekledi. Kızılcadere, Yunanlıların İzmir'e kaçmak isterken sıkıştırıldıkları korkunç bir kapandı. Dörtbuçuk Yunan tümeni bu tuzağa itilerek yok edilmişti.

Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa, on birinci, on ikinci tümenlerle vâdinin ağzını sımsıkı kapamıştı. Bu planı, başkumandana öneren Nurettin paşaydı.

Nurettin paşayla kulübeden çıkarak savaş meydanını gezmeğe başlayan Halide onbaşı, bu kanlı görünüşe yüreği sızlayarak, gözleri büyüyerek baktı: «Bu dar ve uzun, iki yanı ormanlık dağlar arasındaki vâdi, sanki bir kara düşe benziyordu. Bırakılmış tüfekler ve cephane yığınları, bü-

tün vâdide güneşin altında parlıyordu. Aralarında bir sürü ölü insan ve hayvan» vardı. Genç kadının gözleri, bu ölü yığınları arasında başıboş dolaşıp duran köpeklere takıldı. Bunlar ölüler arasında Yunanlı sahiplerini arayıp duruyor, bu arada acıklı seslerle inliyorlardı. Nurettin paşa:

— Onbaşı, dedi, bu serseri köpekleri bırak da gel, buradan bir tüfek seç.

Nurettin paşayla yine karargâha döndüklerinde toplanmış birçok Yunan tutsağı gördüler.

Başkumandanı bir ahırın yanıbaşında kurulmuş çadırında dinlenir buldular. Çevresini bir yığın köylü kadını almıştı:

— Öcümüzü al. Onların kadınlarını yakalarsan bize yaptıklarını yap. Köpekler! Domuzlar!

Diye çığlık - çığlık bağırıyorlardı.

*

Ahmet çavuş yanına bölüğünden iki er alarak keşif için dağa tırmanmağa başladı. Yanında saatli, tetikli, fitilli olarak on bir bomba vardı. Biraz sonra onların ardından kırk kişi daha gelecekti. Alacakaranlıkta tepenin boyun noktasına vardılar. Dikkatle bakınca bir kuytuda beş - on Yunan subayının oturduğunu gördüler. Ahmet çavuş, hemen belindeki bombalardan birini yakalayıp fırlatmağa hazırlanarak:

— Davranmayın, teslim olun,

Diye bağırdı. Subaylar ellerini havaya kaldırdılar. Ahmet çavuş, önündeki bir subayın atını yularından yakalayarak çekti. Yunan subayları:

— Ne kadar gücünüz var?

Diye sordular. Ahmet çavuş:

— Üç ordu. Tümünüz kuşatıldınız. Ya teslim olacaksınız, ya da sizi grup ateşine vereceğiz.

Dedi. Subaylardan biri:

— Hangi birliğe kumanda ediyorsun?

Diye sordu.

— Alay kumandanıyım.

— Rütben nedir?

— Başçavuş!

Bunu işiten subaylar, şaşırıp kaldılar. Ahmet çavuş sözünü sürdürdü:

— Bizde onbaşıdan bile tümen kumandanı var.

Bunu da onların şaşkınlığını arttırmak için söylemişti. Onların aç olduklarını düşünerek çantalarındaki peksimetlerden çıkarıp verdiler. Subaylar da onlara bol bol sigara verdiler. Cepleri bunlarla doldu. Bu sırada yarbay Hüseyin Hüsnü beyle tabur kumandanı Fuat bey de tutsak edilen Yunan subaylarından birini eliyle göstererek Ahmet çavuşa sordu:

— Bu subayın kim olduğunu biliyor musun?

— Ne bileyim. Elin düşmanı. Babamın oğlu değil ya bileyim.

Tabur kumandanı gözlerini faltaşı gibi açarak Ahmet çavuşun yüzüne doğru bağırdı:

— Trikopis! Trikopis! Yunan Başkumandanı!

Ahmet çavuşla başkaları Trikopis'le öbür subayları Başkumandanın bulunduğu Uşak'a götürdüler. Yunan başkumandanını tutsak ettiğinden ona bir İstiklâl madalyası yazdılar. Trikopis'in giyeneklerini de ona armağan ettiler.

*

Uşak'ta 30-31 Ağustos gecesi, başkumandan Mustafa Kemal, Fevzi Paşa, İsmet Bey, Asım (Gündüz) Bey Yunan Başkumandanı Hacı Anesti için hazırlanan, odaları yağlı boya ile mavi - ok Yunan bayrağı rengine boyanmış büyük bir Türk konağının üçüncü katında geniş salonunda bir masa başında oturuyorlardı. Biraz sonra doktor Murat beyin otomobiliyle gelmiş olan Halide Edip de onlara katıldı. Hepsi heyecanla önemli birşey bekliyordu: Tutsak edilmiş olan Yunan Başkumandanı general Trikopis'le öbür kumandanlar karargâha getirilmek üzereydi. Yunan Başku-

mandanı Trikopis'le klordu kumandanı Diyenis biraz sonra kaçan düşmanın kundakladığı Uşak'ın hâlâ alev alev yanan evlerinden caddelere vuran kıpkızıl aydınlık ortasından geçirilerek Nurettin paşayla Kemalettin Sami beyin arasında karargâha getirildiler. Onları karargâhın kapısında batı cephesi kumandanlığı kurmay başkanı albay Asım bey şu sözlerle karşıladı:

— Sizleri düzgün ve modern bir ordunun subayları olarak mı, yoksa kanlı bir çetenin adamları olarak mı karşılayayım, bilemiyorum.

İçerden tutsakların getirildiğini anlayan Mustafa Kemal:

— Getirdiler mi?

Diye sordu. Nurettin paşayla Kemalettin Sami bey arasında iki Yunan kumandanı süklüm püklüm içeri girdi. Yepyeni üniformaları, yüzleri gözleri toz toprak içindeydi. Yalnız, göğüslerinde türlü nişanlar, madalyalar parlıyordu. Hele Trikopis'in göğsü madalya doluydu. Oysa, masa başında oturan üç Türk kumandanı bayağı Türk erleri gibi giyinmişti.

Yunan generalleri içeri girer girmez hazırol durumuna geçerek askerce selâm verdiler.

Fevzi paşayla İsmet beyin arasında oturan Mustafa Kemal ağır - ağır ayağa kalktı. İkisinin de elini sıktı. Fevzi paşayla İsmet bey, salt başlarını eğerek selâmladılar. El vermediler. «Tutsak kumandanlar, gösterilen yere düşünceli, ürkek bir durumda oturdular ve başlarını önlerine eğdiler.» Mustafa Kemal, onlara kahve söyleyerek, gümüş tabakasından sigara sunarak sözüne şöyle başladı:

— Bundan birkaç ay önce başkumandanınız Hacı Anesti cepheyi denetleyerek İzmir'e döndükten sonra gazetecilere verdiği bildiride: «Mustafa Kemal mi? Fakat, ben bu adda bir kumandan tanımıyorum. Cephede hiçbir yerde rastlayamıyorum» demişti. Şimdi bir haftadır savaş meydanındayım, başkumandanınızı göremedim, nerededir? Diye sorduktan sonra Trikopis'i son kerte şaşırtan bir haber de verdi:

— Atina sizi Hacı Anesti'nin yerine Yunan Ordusu başkumandanı atadı, fakat, haberleşmeniz kesildiğinden atama buyruğu bizim elimize geçmiştir. Buyruğu ona göstererek başkumanlığını bildirdi.

Trikopis, bir süre şaşkınlıktan kurtulamadı. Yalnız gözlerini Mustafa Kemal'e dikmiş, hayran hayran bakmaktan kendini alamıyor, onun sunduğu sigara elinde boşuna tütüp duruyordu.

«Elli yaşlarında, sinirli, hastalıklı, tiyatro sahnesindeymiş gibi giyinmiş» olan Trikopis:

— Ben, sizin bu kerte genç olduğunuzu bilmiyordum, general,

Diyebildi. Mustafa Kemal, masaya serilmiş olan haritanın başında Yunan generallerini de çağırarak:

— Bu nasıl sevk ve idaredir? Sizin için girişilecek birçok davranışlar vardı, neden hiçbirine başvurmadınız? diye sordu. Trikopis:

— Bu sonucu hiçbir vakit tahmin etmiyorduk,

Dedi. Trikopis, bundan sonra dertli - dertli konuştu. Bütün suçu başkumandan Hacı Anesti'yle Venizelistlerin, Kralcıların, komünistlerin üstüne attı. Hacı Anesti'nin durumu bilmeden ordusuna buyruklar verdiğinden yakındı. Sonra Türk atlıları da Yunanlıların geriyle olan bağlantısını, ulaşımını kestiğinden birlikler, birbirleriyle anlaşabilmekten yoksun kalmıştı. Sonra:

— Çobanlardan bir karşı saldırı yapmayı düşünüyordum.

Deyince Mustafa Kemal, hemen bu karşı saldırıyı nasıl kuracağını nedenleriyle açıkladı. Bu sırada kolordu kumandanı Diyenis, kahvesini içerek iki başkumandanın konuşmasını dinliyordu. Trikopis, birara Diyenis'in de kendisine, buyruklarına boyun eğmeyişini bozgun nedenlerinden biri olarak ortaya atınca Diyenis, Trikopis'e karşı dikilerek kendisini savunmağa başladı. Bu, oldukça sert bir tartışmaydı.

Mustafa Kemal, tartışma bittikten sonra Trikopis'e:

— Döğer'de bulunan büyük ihtiyat grupları neden

Dumlupınar sırtlarına çekilmedi? Bu büyük bir askerce yanılgıydı, dedi. Görüşmenin bittiğini anlatmak üzere ayağa kalktı.

Trikopis'e:

— Sizin için birşey yapabilir miyim?

Diye sordu.

— İstanbul'daki karımın, durumumdan haberdar edilmesini dilerim.

Mustafa Kemal, bunun yapılacağını söyleyerek Trikopis'in elini uzunca bir süre sıktı:

— Savaş, bir talih oyunudur, general. Kimi zaman en büyük kumandanlar da yenilir. Nitekim, dünyanın en büyük askerlerinden biri olan Napoleon da yenilmiş ve tutsak olmuştur. Üzülmeyiniz.

Trikopis, ellerini sallayarak, ağlamaklı bir sesle:

— Ah, general, dedi, en son yapmam gereken şeyi yapamadım.

Bununla, kendini öldürmek yürekliliğini göstermediğini anlatmak istiyordu. Mustafa Kemal ordakilere:

— O, kendi vicdanının bileceği iştir, ona biz karışamayız.

Dedikten sonra İsmet beye:

— Kumandanlar, sanırsam, dinlenmeğe muhtaçtırlar. Dinlensinler, güvenlik altında bulundurun,

Diye ekledi.

*

Dumlupınar'la dolaylarında tutsak edilen Yunan askerleri yaya olarak Polatlı'ya yürütülüyordu. Bundan üzülen, Mustafa Kemal'in sonsuz nezaketinden yüreklenen general Trikopis, cephe menzil şubesi müdürü binbaşı Nuri (Berköz - general) beye bir yakınma mektubu gönderdi. İri yarı, tatlı, vicdanlı, yiğit yaratılışlı bir asker olan binbaşı Nuri bey, general Trikopis'e başkumandanın konuşması gibi nazik olmamakla birlikte son kerte doğru, gerekli olan şu yanıtı verdi:

— Bir yıl önce Uşak'tan Sakarya'ya dek yürüyen ve orada da başarı kazanamayarak bir bu kerte mesafeyi geriye kestiren subaylarınızın, böyle dayanıksız ve yorgun olduğunu öne sürmeniz mübalağalı görülmüştür. Çağrılmadıkları yurdumuzu yakıp yıkmakta pek atik davranan Yunan subaylarının üç günlük yürüyüşe dayanamamaları iddiası gülünç olur. Hatırlayınız ki şu dakikada henüz tutsak olmayan subaylarınız, sizin verdiğiniz buyruk çerçevesinde köy ve kasabalarımızı yakmağa çalışmaktadırlar.

*

Fahrettin paşa, atlı kolordusunu, Yunan ordusunun kılıç artıklarını çiğneyip geçmek üzere İzmir yoluna düşürmüştü. Birinci atlı tümeni kumandanı Mürsel paşa, ikinci atlı tümeni kumandanı albay Zeki bey, on dördüncü atlı tümeni kumandanı albay Suphi bey, atlı kolordusu kurmay başkanı albay Şükrü (Koçak) bey, başta Fahrettin paşa rütbeleri birer derece daha yükseltilmiş olan Türk piyade tümenlerinin önünde İzmir'e doğru önüne geçilmez bir biçimde başlayan yarışa doludizgin katıldılar. Günde yalnız bir kez sulanan, durup dinlenmeden yemsiz yürüyen küçük gövdeli Anadolu atları üstünde Anadolu çocukları, geceyi gündüze katarak batıya doğru koşuyorlardı. Özlemle yüklü, toz duman, bütün yol boyunca atlı tümenlerine yoldaşlık ediyordu. Geceli gündüzlü gidiş, atları güçsüz bırakıyor, çoğu yerde biniciler inerek atlarını sopayla dürtüştürerek onların arkasından koşuyor, kan ter içinde atlı birliklerine ayak uydurmağa çalışıyorlardı.

Albay Zeki beyin atlıları, kaçan düşmanın ayak seslerini kovalayarak batıya doğru koşuyordu.

İzmir'e yürüyen atlı tümenlerinin kolbaşları eylülün sekizinci günü sabahın saat on birinde Manisa önlerine vardığında şehirden göklere yükselen kapkara duman yığınlarıyla yoğun yalımları görünce duraladılar. Sonra dü-

zen alarak şehre girdiler. Gördükleri vahşilik, önlerinden yel gibi kaçıp giden düşmanın ne korkunç bir yaratık olduğunu onlara bir kez daha gösterdi. «Yollar, sokaklar, Türk ölüleri, öteye beriye atılmış, saçılmış eşyayla doluydu.» Şehirde pek az insan vardı. Ölümden kurtulmayı göze alan halk, dağlara, ormanlara sığınmıştı. Bu sırada henüz şehri yakmağa çalışan tek tük Yunan eratı onların üzerine ateş etmeğe başladı. Küçük, çevik atlı birlikleri hemen bunları kuşatarak tutsak ettiler.

Sonra, yanmakta olan Manisa'yı arkada bırakarak yine İzmir yoluna dizildiler. Düşman, Türk atlılarının soluklarını ensesinde duyarak kaçıyordu. Atlıların öncüleri günlerden sonra Sabuncu boğazına dayandılar. Bornova'nın doğu sırtlarında tutunmuş bir düşman birliği, üzerlerine ateş açınca onlarla savaşa tutuştular. Bu yüzden daha ileri gidemeyerek geceyi boğazda geçirmek zorunda kaldılar.

Eylülün dokuzuncu günü sabahı yarbay Reşat beyin buyruğunda bulunan atlı alayı, yine İzmir yoluna düştü. Reşat bey, alayın üçüncü bölüğünü uç bölüğü olarak seçti; atlı müfrezesinin kumandanlığını da binbaşı Şerafettin beye verdi. Alayın öbür bölükleri de uç bölüğünü pek yakından izliyordu. Şerafettin bey, Sabuncu Boğazından çıkar çıkmaz eylül güneşi altında masmavi bir kartpostal güzelliği, durgunluğuyla serilmiş yatan Akdeniz'i görünce son kerte büyük bir heyecana kapıldı. Erat da sevincinden haykırıyor, çığlık atıyordu. Şerafettin bey, gözlerinin yaşlarla dolduğunu duydu. Sanki yorgunluktan bitmiş olan küçük atlar da denizin kokusunu almış gibi binicilerinin altında son güçlerini harcayarak doludizgin koşmağa başladı.

Uç bölüğü, Bornova kasabasının kıyısına vardığında kuzey batı sırtlara tünemiş düşmandan yine ateş yedi. Üçüncü bölük kumandanı İskender beyle birlikte bu düşman üzerine dürbünlerini çevirince bunun pek önemsenecek bir nesne olmadığını anladılar. Düşmana önem vermeyerek Bornova'ya girdiler.

Ne var ki yalnız karşı sırtlarda bulunduğunu sandıkları düşmanın kendilerini şiddetli bir ateş baskınına tuttuğunu gördüler. Öncü bölüğün düşmanla çatıştığını gören Reşat bey, hemen Amasya'lı Mehmet beyin bölüğünü ona yardıma gönderdi. Bu iki bölüğün kumandanlığını da Şerafettin beye verdi. Sokak savaşını kazanan uç bölükleri, Bornova tren istasyonunu ele geçirerek yine İzmir şosesine düzüldüler.

*

Piyade tümenleri büyük atlı kollarının düşmandan temizlediği at fışkısiyle örtülü yollarda yürüyüş kolları halinde batıya doğru ilerliyordu. Ufak molalar verip biraz şekerleme kestiren asker yığınları gece - gündüz demeden İzmir yolunu tozutup duruyorlardı. Mustafa Kemalle Fevzi, İsmet paşaların bindiği üstü açık büyük otomobil de bu yorgun tümenler arasında batıya ulaşmağa çalışıyordu. Bir gece yol üstündeki yakılıp yıkılmış bir köyle birkaç saat şekerleme kestirmek isteyen Mustafa Kemal, öbür paşalarla bir yıkıntıya sokularak içleri kuru üzüm dolu asker çuvalları üzerine uzandı. Bu sırada çuvallardan birinin yırtığından kehribar gibi kuru İzmir üzümünün gülümsediğini gören başkumandan, bir avuç alıp ağzına atmak üzereyken kendisine gülümseyerek bakan Fevzi paşaya gülerek şöyle dedi:

— Paşam, şu hayatın cilvesine bak. Arslanlık edelim derken farelere döndük. Çuval deliğinden üzüm çalıyoruz.

Bu nükteye bayılan Fevzi paşa uzun uzun güldü; sol eliyle sağ göğsünü yumrukladı.

*

Mürsel paşanın, Fahrettin paşadan buyruk almadan İzmir'e girişi için verdiği buyruk, öncü bölükler arasında gerçek bir yarışa yol açtı. Anadolu'yu yakıp yıkarak İz-

mir'e kaçmış olan düşmanın elinden gerek şehri gerekse müslüman Türk halkını kurtarmak, en ivecen ödev olarak görünüyordu. Yüzbaşı İbrahim, yüzbaşı Zeki (Doğan), yüzbaşı Abdurrahman beylerin bölükleri atlarını çatlatırcasına koşturuyorlardı. Bu sırada Bornova'nın bağları bahçeleri arasında sinsi düşman mermileri gelip kulaklarının dibinden geçiyorsa da onların durup yanıt verecek zamanları yoktu. Mersinli'ye vardıklarında bir düşman piyade koluna rastladılar. Karşıyaka yönünden gelip İzmir'e gidiyordu. Bunlara da aldırış etmeden yollarını sürdürdüler. Düşman piyadesi de onlara ilişmedi. Geçtikleri yol üzerinde elleri silâhlı düşman askerlerine rastlıyorlar, bunlar, ne yapacaklarını şaşırmış, sağa sola kaçıyor, evlerin duvarların arkasına saklanarak çiğnenmekten korunmağa çalışıyorlardı. Bunlardan hiçbirinin usuna, Türk atlılarına silâh atmak gelmiyordu. Bu düşman askerleri, bir alay tutarındaydı. Arkadan gelen atlı tümeni onları tutsak edecekti.

Yüzbaşı Zeki beyin bölüğü, bütün bölükleri geçerek ilk önce Halkapınar'a girdi. Atlıların önüne koşar adım giden sekiz yaya silâhlı geçirilmişti. Bunlar, düşmanın her hangi bir kahpeliğine karşı atlıları ilk anda koruyacaktı. Tuzakoğlu Fabrikasının önünden geçen bölüğün üzerine bu fabrikanın pencerelerinden ateş açıldı. Önde giden sekiz piyade erinin dördü hemen kanlar içinde yere serildi. Üçü ölmüş, biri de ağır yaralanmıştı. (O da sonra ölecekti.) Zeki bey, hemen bölüğünü attan indirerek fabrikada pusu kuran düşmanla savaşa başladı. Biraz sonra Fikret beyle Abdurrahman beyin bölükleri yetişti. Zeki bey onlara:

— Benim bölüğü ateşle koruyun, ben köprüden geçip ileri atılacağım,

Dedi. Yeni gelen bölükler de attan inerek düşmanın üzerine kurşun yağdırmağa başladılar. Bundan yararlanan Zeki bey, bölüğünün en önünde Halkapınar deresiyle köprüsünün nal şangırtıları arasında geçti.

Atının üstünde yumularak düşman yaylım ateşi altın-

da yüzbaşı Zeki beyin köprüyü geçmesi, İzmir'e doğru yel gibi gitmesi, bütün gerideki leri heyecana getirdi. Onlar da beklemeyerek onun arkası sıra ileri atıldılar. Abdurrahman bey, yanındaki son bombaları düşman sığınağına savurmuş onları temelli susturmuştu.

Gittikçe şehre yaklaşıyorlardı. Sokaklar, Rum göçmenleri, içi eşya dolu arabalar, hayvanlar, silâhlar, bombalı sivil, asker binlerce insan sürüleriyle doluydu.» Bölükler, kınından çektikleri kılıçları havada sallayarak aralarından geçerken bunlara aldırış bile etmiyorlardı. Punta istasyonunun köşesine vardıklarında bir denizeri müfrezesinin başında kendilerini bekleyen İngiliz amiraliyle yaverini buldular. Başvekâlet yaveri binbaşı Atıf bey, (sonradan kendilerine katılmıştı) onunla konuşmak üzere orda kaldı.

Bölükler, yalınkılıç Kordonboyu'na girdiler. Evlerin pencerelerinde Türk, işgal devletlerinin bayrakları sallanıyordu. «Düşman askerleri, tanınmamak için üniformalarını çıkarıp atmışlar, don-gömlek limanda bulunan yabancı savaş gemilerine kapağı atmak için Kordon'daki halk yığınlarının arasına karışıyorlardı.» Kayıklar, motorlar, durmadan bunları taşıyordu. Birçoğu da yüzerek savaş gemilerine varmağa çalışıyordu. Türk halkı ise Kordon'a ilk ayak basan atların, binicilerini yüzünden, gözünden öpüyor, sevinçten ağlıyordu.

*

Yüzbaşı Zeki (Doğan) bey, Sarıkışlanın balkonunda asılı kalmış Yunan bayrağını görerek hıslandıysa da oraya asacak bayrak yoktu. Bu sırada onun derdini anlamış gibi altmış yaşlarında bir kadın, elinde bir Türk Bayrağiyle çıkageldi. Bunu öperek Zeki beye verdi. Zeki bey, hemen fırlayarak kışlanın balkonundaki düşman bayrağını indirdi. Onun yerine Türk bayrağını çekti. İzmir'de çekilen ilk Türk bayrağı bu oldu.

Bu sırada Eşrefpaşa yolundan gelen, yüzünden kan-

lar akan binbaşı Şerafettin bey, Zeki beyden hükümet konağına bayrak çekmek için iki er isteyince berikiler buna içerlediler. Fikret bey:

— Biz, buraya vatanı kurtarmağa geldik, tek başımıza bayrak çekmek için alayımızı bırakıp gelmedik. İstediği erleri veriniz de bayrağı çeksin.

Dedi. Şerafettin bey, hükümet konağına bayrak çekmek için iki er alarak gitti.

Kordonboyuna girdiğinde öndeki subayların rastladıkları düşman askerlerinin silâhlariyle bombalarını denize attıklarını gördü. Düşman askerlerinin hepsi silâhını, cephanesini denize attığı halde sivil birisi atmamakta direniyordu. Elindeki bombayı denize atacağına Şerafettin beyin üstüne fırlattı. Bomba hemen patladı. Hayvan ağır yaralanarak öldü. Şerafettin bey de iki yerinden yaralandı. Bundan yararlanan sivil düşman, kaçarak yoğun halk kalabalığının arasına karıştı.

Şerafettin bey, halkın getirdiği bayrağı hükümet konağına çekerken yüzündeki kanlar bayrağa da bulaştı. Aşağı indiğinde halk onu çok alkışladı.

Yarbay Reşat beyin başında bulunduğu atlı alayı biraz sonra Celil adlı bir erin eliyle Kadifekaleye Türk Bayrağını çekti.

*

Başkumandan Mustafa Kemal'in otomobili de yorgunluktan bitmiş boyunları uzamış, sekerek yürüyen piyade yığınlarının arasında İzmir yolunda ağır aksak ilerliyordu. Armutlu köyünün kıyısındaki yola elindeki kırık destileriyle dizilen köy halkı, sunacak başka bir şey bulamadığından yüzlerinden ter yerine ateş saçılan Mehmetçiklere bardak - bardak su veriyordu.

Mustafa Kemal'in otomobili bu köyden geçerken hayvanların, askerlerin geçmesi için birara durmak zorunda kaldı. Mustafa Kemal, kara toz gözlüğünü gözünden çıkararak bir sigara yaktı. Gözlüğünü çıkarır çıkarmaz, köy-

lülerin içinden yaşlı bir adam hızla ona doğru ilerledi. Otomobile iyice yaklaşarak paşanın yüzünü dikkatle süzdü. Sonra elini koynuna sokarak bir kartpostal çıkardı. Bunu avucunda saklayarak otomobilin basamağına tırmandı. «Bu karta bir de paşaya baktı, baktı. Sağ elinin şahadet parmağını ilkin karta sonra paşaya uzatarak»:

— Bu sensin!

Diye bağırarak öbür köylüleri de uyardı:

— Arkadaşlar, Mustafa Kemal'dir.

Bunu işiten köylüler, kadın - erkek, çoluk - çocuk ellerindeki testileri, bakraçları bir yana bırakıp dört yandan otomobile saldırdılar. «Gözyaşları dökerek paşanın kalpağını, omuzunu öptüler. Paşanın ayağındaki tozları sürme gibi gözlerine çekenler vardı.»

Köylüler, bir türlü otomobilden ayrılmak istemiyorlardı. Şoför, arabayı çalıştırıp kornayı basınca hepsi kaçıştı. Otomobil, piyadenin yanısıra tozu dumana katarak ilerlerken arkadan hâlâ:

— Yaşa paşamız, namusumuzu, hayatımızı kurtardın. Hepimiz, sana kurban olalım.

Diye bağırıyorlardı.

Yunanlıların, çekilirken yakıp yıktıkları bu bir sıra köyün halkları, onlar geçerken çok içten gösteriler yapıyorlar, her kez başta paşa olarak hepsini ağlatıyorlardı.

Otomobil, en sonra Nif'e (Mustafakemalpaşa) vardı. Paşa, halktan burdan İzmir'in ne kadar çektiğini sordu.

Yirmi beş - otuz kilometre olduğunu söylediler. Paşa, yakın bir tepeden İzmir'in görülüp görülmeyeceğini de sorunca Belkahve'den görülebileceğini bildirdiler.

Paşa otomobile atlayarak:

— Çek Belkahve'ye,

Diye buyurdu. Tepeye vardıklarında düşman savaş gemilerinin kaygusuzca uzandığı masmavi İzmir körfezi birden bire gözlerine firuze bir mucize gibi çarptı. Şaşırmışlardı. Sanki Akdeniz, Ankara'nın yanıbaşına gelmiş gibiydi:

— Deniz! Deniz!

Diye bağırdılar. Körfez, Kadifekale, daha birçok bilinen yerler, aynı gibi görünüyordu. Güneş, Tuzla üzerinden masmavi suları erimiş altın selleri gibi kızartarak batıyordu. Belkahve, başta paşa olarak, onlara yıllardır hayalini kurdukları bir sevgiliye kavuşmanın pek yakın mutluluğunu, elle tutulur gibi gösteren kutlu bir yer olmuştu. Ordan bir türlü ayrılamıyorlardı. Bala düşmüş sinekler gibi özlemli gözleri, duygu, düşünce yığınları arasından bu güzel görünüşe saplanıp kalmıştı. Burası, onlara Türk zaferinin en güzel yanını gösteriyor gibiydi.

Bu sırada ağaçlıklar arasından ilkin bir araba sesi işitildi, sonra da bir araba çıkageldi. Arabacı, özgür bir ülkenin çocuğu olarak gırtlak dolusu, korkusuzca, gerine gerine bir şarkı söylüyordu.

— Nerden böyle ahbap?

— İzmir'den.

— İzmir'de ne var ne yok?

— Askerlerimiz Kordon'da geziyor.

— Doğru mu söylüyorsun?

— Nah, işte İzmir, gidin de bakın.

Mustafa Kemal'le arkadaşları, bir süre daha orda kalarak Nif'e dönmek üzere ayrıldılar. Yolda, bir piyade tümeninin İzmir'e doğru yürüyüş düzeninde ilerlediğini gördüler.

Mustafa Kemal, Salih (Bozok) beye:

— Git, askerlere, arkadaşlarının İzmir'e girdiklerini söyle,

Dedi. Salih bey kolbaşına eliyle işaret ederek birliği durdurdu:

— Arkadaşlar, nereye gidiyorsunuz?

Diye sordu.

Erat hep birden:

— İzmir'e!

Diye haykırdı.

— Atlıların İzmir'e girdiklerini biliyor musunuz? Arkadaşlarınız İzmir'e girdiler.

Bir er:

— Aferin be!

Diye bağırdı. Yorgun askerlerle subaylar, bunun üzerine yorgunluklarını daha az duyarak yine yola koyuldular.

Mustafa Kemal, o geceyi Nif'te geçirdi. Sabahleyin erkenden kendilerine oturacak bir yer hazırlanması için Salih beyi İzmir'e gönderdi: Salih bey, Siirt'li Mahmut Ruşen Eşref, şifre memuru Memduh beylerle İzmir'e vardı. İzmir'e vardıklarında piyade tümeni kolbaşısının şehre bando çalarak girdiğini, bunların her iki yanından Türk, Müslüman halkının birer sevinç çağlayanı gibi aktığını gördüler. «Damlardan, evlerin pencerelerinden kadınlar, askerlerimizin üzerine çiçek, kolonya, gülsuyu serpiyordu.

Mustafa Kemal'in kartları halkın başında, göğsünde ve evlerde görünüyordu.»

Salih beyle arkadaşlarının otomobilleri kalabalıktan durmak zorunda kaldığında halk onlara saldırıp hepsini ayrı ayrı öpüyordu.

Güçlükle hükümet konağına vardılar. İzzettin paşayı orda vali vekili olarak buldular. Onunla görüşerek Karşıyaka'da vaktiyle Kral Konstantin'in, sonra da İskiryadis'in oturduğu köşkü Mustafa Kemal için hazırlamak üzere yola çıktılar. Karşıyaka yolunda Bayraklı'dan geçerken yabancı savaş gemilerinden çıkmış olan askerler hazırol durumunda onları selâmladılar.

Karşıyaka'daki köşke vardıklarında çevredeki Türk kadınları onları karşılayarak:

— Biz, paşamız için herşeyi kendi elimizle yapacağız. Siz yorulmayınız. Ancak, herşeyin hazır olduğunu gidiniz, kendilerine haber veriniz.

Dediler.

*

Mustafa Kemal'le karargâh subayları, o gece Nif'te

dinlenirken karargâhın kimi adamlariyle Halide Edip hanım, arkadan piyade yığınları arasında, dorunun sırtında, yanında sevgili köpeği Yoldaş'la geliyordu. Sabahın saat dördünde yol arkadaşı binbaşı Tahsin beyle Nif'e girdi. Doru at, ilk kez yorgunluktan yürüyemeyecek duruma gelmişti. Ayakta uyuyordu. Atlar da, binicileri de yürürken uyuyorlardı. İki yanında evler sıralanmış bir küçük yokuşun başında yuvarlanır gibi dorudan inen genç kadın, evlerden birinin mermer merdivenleri üzerine başını koyarak kendinden geçti. Köpeği Yoldaş da başını göğsüne dayamış, onun yanında yatıyor, doru ise Tahsin beyin atiyle birlikte sütçü beygirleri gibi oracıkta uyuyordu. Tahsin bey de biraz ötede kalın kaputuna sarınmış bir cephe uykusuna dalmıştı. Yorgun insanların altında kaskatı toprakla mermerler, kuştüyü yatak gibi yumuşamıştı.

Halide Edip hanım neden sonra kulağının dibinde güçlü bir ses işiterek gözlerini açtı. Baktı: Mustafa Kemal'in ünlü Ali Çavuş'u başucunda dikilmiş, onu uyandırmağa çalışıyordu.

— Hanımefendi! Hanımefendi. Gelin, paşanın berberinin yattığı bir oda var. Onu çıkarıp sizi oraya koyayım.

Kalkarak onun yanı sıra yürüdü. Aydınlık bir koridordan, üstü camlı bir kapıdan geçti. İçerdeki kırık sedire doğru gitti. Yatağı buydu. Ali çavuş, kapıya bir battaniye asarak çekilirken:

— Sabahleyin yedide size sıcak su getiririm. Saat sekizde paşalarla kahvaltı edeceksiniz. Battaniyelerin altında temiz bir çarşaf var.

Halide Edip, Ali Çavuş çekildikten sonra, tozlu topraklı çizmeleri, mahmuzları, üstbaşlariyle kendini bu temiz çarşafın üzerine ölü gibi bıraktı.

Ali çavuş, onu birkaç saat sonra kaldırmağa geldiğinde henüz beş dakika önce yattığını sanarak şaştı. Elini yüzünü yıkayıp, kendine çeki düzen vererek Mustafa Kemal'le öbür kumandanların oturduğu kahvaltı sofrasına vardı. Odayı mis gibi sıcak çay kokusu sarmıştı. Mustafa Kemal, çayını yudumlayıp genç kadına:

— Bugün İzmir'e gireceğiz,

Dedi. Halide Edip:

— Ben, bir zafer alayında gitmek istemem. Teşekkür ederim. Ben, sonra yalnız başıma gelirim,

Diye düşüncesini söyleyince Mustafa Kemal egemen sesiyle:

— Geleceksiniz, hanımefendi,

Diye kestirip attı.

Öğle üzeri Mustafa Kemal'le kumandanlar, zeytin dallariyle süslenmiş beş otomobille İzmir'e yollandılar.

Birinci otomobilde Mustafa Kemal'le İsmet paşa, yaverleri, ikinci otomobilde Fevzi paşa ile adamları göze çarpıyordu. Arkadan gelen arabalarda da cephe kurmay başkanı Asım (Gündüz) paşa, topçu müfettişi Galip paşa, onbaşı Halide Edip hanım, cephe «harekât» şubesi müdürü Tevfik (Bıyıkoğlu) bey, sıhhiye başkanı Dr. Hulusi (Alataş) bey, Seyfettin Şem'i bey vardı.

Şehrin giriş yerinde onları bir atlı alayı karşıladı. Otomobiller aralarına girince her iki yanda sıralanmış atlılar kılıçlarını çekerek havaya kaldırdılar; otomobillerin çevresinde yürümeğe başladılar. Kapalıçarşı'dan geçerken nal şıkırtıları, bir çelik senfoni gibi çağlıyordu.

On binlerce İzmir'li bu sırada Mustafa Kemal'in adını anarak:

— Yaşaaa!

Diye haykırıyordu. Halkın coşkun haykırışı, Anadolu yaylasının sessizliğe alışmış küçük gövdeli atlarını ürkütüp şaha kaldırıyor, sık sık kişnetiyordu. Böyle deniz gibi bir kalabalığın arasından ilk kez geçmenin tedirginliğini duyuyorlardı. Kadınlar, bir yandan ellerindeki karanfilleri, gülleri Mustafa Kemal'in otomobiline fırlatıp ömrüne dua ederken bir yandan da içlerinde yıllarca biriken ağuyu dökerek hüngür hüngür ağlıyorlardı. Yalnız, gözyaşlariyle ıslanmış yüzlerinde yaşayışlarının bu büyük mutluluğu parlıyordu.

Bu sırada kalabalığın arasından güçlükle geçen yirmi - yirmi beş yaşlarında şık giyimli genç, güzel bir kadın

Mustafa Kemal'in otomobiline doğru fırladı; çığlık gibi bir sesle:

-- Paşam! Paşam!

Diye bağırdı. Mustafa Kemal, bu güzel genç kadının çığlıklarını işiterek otomobili durdurdu. Bütün yürüyüş durdu. Şimdi, bütün mızraklı, kılıçlı atlılarla birlikte halk denizi de onlara bakıyordu. Genç kadın:

— Paşam, ben Uşşakizade Lâtife, dedi. Allaha nezrim var. Zâtı devletlerini evimde ağırlamak dileğindeyim. Lütfen kabul ediniz.

— Peki, sizin evinize konuk olacağını.

Genç kız, minnetle eğilerek ordan uzaklaştı. Doğru köşke koştu. Ev halkına müjdeyi verdi. Hazırlıklar başladı.

*

Mustafa Kemal, doğru hükümet dairesine indi. Bu sırada uzaktan top sesleri işitilmeğe, şehrin içine mermiler düşmeğe başladı. Sonra, iş anlaşıldı. Söke yönlerinden kaçıp İzmir'e sığınmak isteyen iki alaylık bir düşman gücü, Seydiköy'e gelince Kadifekale'deki Türk bayrağını görmüş, elindeki toplarla şehri bombardıman etmeğe başlamıştı. Çolak İbrahim beyin atlı tümeniyle Fahrettin paşanın atlı alayları oraya yıldırım gibi yetişerek hepsini tutsak edip getirmekte gecikmedi.

Mustafa Kemal, karargâhıyla rıhtıma yerleşti; üç gün burda kaldı. İkinci gün çizmesinin tozuyla karargâhta oturmuş dinlenirken limandaki İngiliz donanması amirali bir üst subay göndererek onunla bir görüşme istedi. Mesaj, İngiliz amiralinden Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşaya geliyordu. Üst rütbeli İngiliz subayı kapıda dikilip duruyordu. Halide Edip'in okuyup Mustafa Kemal'le Nurettin paşaya anlattığı mesajın yanıtını bekliyordu. Bu, Yunanlıları koruyarak İzmir'e çıkaran İngiliz donanmasının kumandanına Mustafa Kemal bir ders vermeyi düşündü.

Amirale kendisi görüşmek üzere bir randevu saati vermek istemediği gibi yüksek rütbeli arkadaşlarından her hangi birinin de bu randevuyu kabul etmemesi için tertibat aldı. Orda bulunan kurmay yarbay Seyfettin Şem'i beye:

— Buna bir cevap ver, ama, benim tarafımdan değil, İsmet Paşadan da değil, üçüncü derece bir kumandandan. Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa tarafından.

Halide Edip'çe hazırlanan yanıta bir göz atan başkumandan:

— Fakat, biraz şövalyece olsun,

Diye eksik gördüğü bir niteliğe dokundu.

«Nurettin paşanın amirali kabul edeceği saat» diye yazılan noktayı da beğenmedi:

— Hayır, dedi, şöyle yazınız: Filan saatten filan saate dek kışlada bulunacağım; altını Nurettin paşaya imzalatınız.

*

Bu sırada piyade tozdan birer parça yanık Anadolu tokrağına, birer kerpiç parçasına dönmüş, yorgunluktan bitkin, Kordonboyuna geldikce Kordonun taşlarına çarpıp duran suların serinliğiyle, hiç olmazsa gözleriyle serinlemek üzere taşların üzerine çöküyor, ilk rahat soluğu alıyorlardı. Ayaklarındaki postallar parçalanmış, giynekleri muşamba gibi terden sırtlarına yapışmıştı. Kıyıda demirleyerek kocaman toplarını şehre dikmiş olan düşman gemilerine şaşkınca bakıyorlar, kıyıyı dolduran sivil hiristiyan halkının kayıklarla şalupalarla, motorlarla denizdeki vapurlara, savaş gemilerine nasıl kaçıştıklarını ibretle seyrediyorlardı.

Bu sıradaydı ki her yanı sarsan, herşeyi heyecana veren gök gürültüsüne benzer bir gürültü işitildi.Bu, gerilerdeki ortadoks kilisesinde meydana gelen bir patlamanın çıkardığı gürültüydü. Bu patlamayı bir sıra patlama izledi. Bunun arkasından silâh sesleri, bomba patlamasına

benzer gürültüler geldi. Gittikce şiddetlenen güz rüzgarı, patlamaların meydana getirdiği yangını hızla sağa sola sürükleyerek dostun-düşmanın göz yaşına bakmadan İzmir'i yakıp kül etmeye başladı. Bu, İzmir'i artık sonsuz bırakıp gitmek zorunda kalanların işiydi. Kül edilen son Anadolu şehri de İzmir olacaktı. Karar böyleydi. Şehrin itfaiyesini Sırp bir mütehassız yönetiyordu. Yangın o kerte hızla gelmişti ki onun da elleri böğründe kaldı.

Bugüne dek evlerinde sinip te Kordonboyuna dökülmemiş olan hıristiyan yığınları, mahallelerinin yanmağa başlaması üzerine sokaklara dökülerek kaçmağa başladılar. Üçüncü kordonu yalayan yangın, Frenk mahallesini yakıp kül ettikten sonra ikinci, birinci kordona doğru korkunç bir veba salgını gibi ilerliyor, birkaç dakikada güzelim konakların yalnız iskeletleri kalıyordu. Akşama dek süren yangın, korkunç dev bir meşale gibi İzmir'in bağlarını-bahçelerini, dağlarını kıpkızıl bir aydınlığa boğdu. Düşman savaş gemilerinin güçlü projektörleri, gökyüzüne yükselen kocaman duman yığınlarını yalayıp geçiyor, mutsuz şehrin üzerinde çatışarak sanki kılıç oyunları oynuyordu.

*

Hıristiyan halk, Kordonboyuna sıralanmış, Rum kayıkçılarına yalvarıyor, onlar da ancak peşin para verebilenleri alıp götürüyorlardı. Hepsinin biricik umudu müttefiklerin savaş gemileriydi. Ne var ki bunlar da iskelelerini yukarı çektiklerinden tırmanamıyorlar, yalvarıp yakararak bunların çevresinde dönüp duruyorlardı. Kimileri suya gömülmüş olan çapaların zincirlerine tutunarak gemilere çıkmağa çalışıyorlarsa da müttefik denizcileri, uçları demirli sopalarla kafalarına, ellerine vurarak onları denize düşürüyorlardı. Böylece boğulup gidenlerin yerine Rum kayıkçılar, peşin parayla kıyıdan yeni kurbanlar taşıyorlardı.

Böylece Edgar Quinet, Jean-Bart, Vittorio Emanuele,

Venizia, King George, İron Duke savaş gemilerinin çelik duvarları dibinde deniz suyuyla gargara yapanların sayısı arttıkça artıyordu.

Amerikan torpitolariyle zırhlıları da Kordonboyunu kontrol ediyorlardı. Halkın saldırısı başlayınca Amerikan konsolosluğunun hemen önünde demirleyen bir Amerikan torpitosu demir alıp açıldı.

Hala yanmakta olan hıristiyan mahallelerinde gizli cephanelikler, yeri göğü sarsarak büyük gürültülerle patlayıp duruyordu. Ermeni mahallesini ateşleyerek kaçan bombalı, silâhlı Torkum çetesinin adamları, sempatizanları, kendilerine yol açmak için önlerine gelene ateş ederek denize ulaşmağa çalışıyor, bu sırada silâhlanan Türk ler de oralardan çıkıp kaçmağa çalışanları fare gibi avlıyorlardı. Saat gecenin dokuzu olduğu halde her yer gündüz gibiydi. Gökyüzü, cehennemin damı gibi kıpkızıl şehrin üstünü kaplıyordu.

Sabahın saat ikisinde yangın daha da korkunçlaştı. İzmir tiyatrosu, yirmi dakika içinde dört duvarlık bir iskelet kaldı. Fransız konsoloshanesini saran yalımlar, onun da bütün tahta bölümlerini sömürdü. İtalyan okulunun damına tırmanmış İtalyan denizcileri, İtalyan amiral gemisine ışıkla yangının gelişmesi, yönleri üstüne sinyal veriyordu. Cephaneliklerin, bombaların patlaması, aralıksız sürüyordu. Otomobil garajlarındaki benzinleriyle bidonları, alkol depoları, gittikçe hızlanan yangına bir başka hırs, sanki yeryüzünü yakıp kül etmek hırsı veriyor gibiydi. Bu büyük parıltılarla meydana gelen patlamalar, insan yığınları içine bir bir salgın gibi dalmış olan paniği daha çok artırıyor, Müslüman, hıristiyan insan yığınları ellerine geçirebildikleri yükte yeğnik pahada ağır eşyalariyle alevlerin aydınlığında cehenneme yeni atılmış günahkâr yığınları gibi sağdan sola soldan sağa kaçışıp duruyorlardı. Bu sırada meydana gelen son kerte şiddetli bir patlama, denizdeki yabancı donanmaları da sarstı. On binlerce Türk askeri yanan şehri boşuna kurtarmağa çalışıyordu.

*

Mustafa Kemal'in rıhtımdaki karargâhını da yalımlar, az zamanda yalayıp yuttu. Yunanlıların Ayatria, Foti kilisesinin altına yerleştirdikleri dinamitleri patlatarak yangını çıkardıkları söylenıyorsa da bu işte Ermeni çete reisi Torkum'la adamlarının da parmağı olduğundan kuşkulanılıyordu.

Mustafa Kemal karargâhı Bornova'ya taşındı. Lâtife hanımın konuğuydu. Lâtife hanım, paşanın hizmetine yalnız kendisi bakıyordu. Hizmetçileri bir yana itmişti. Bu kutlu görevde hiçbir ortak kabul edecek durumda değildi.

Üç gün süren kaatil yangın, Türk zaferinin en güzel günlerini cehenneme çevirmişti. Uşşakizadelerin Goztepedeki köşkünün balkonunda yangını yan yana seyreden Mustafa Kemal'le Lâtife hanım, herkes gibi üzgündü. Tarihin en büyük yangınlarından en sonuncusu karşısında içleri sızlayarak dikilip durmaktan başka ellerinden bir şey gelmeyen bu iki insan, bu sırada yaşayışlarının en lirik saatlerinde bulunuyordu. Bu da onlara çılgınca bir iyimserlik aşılıyordu. Mustafa Kemal Lâtife hanıma:

— Yangın yerinde size ait emlâk var mı?

Diye sordu.

— Evet, emlâklerimizin büyük bölümü yanan bölgededir. Fakat, ne zarar! Hepsi yansın. Yeter ki siz sağ olun. Bu mutlu günleri gören insanlar için malın ne değeri var. İlerde yeniden yaptırırız.

Mustafa Kemal de çoştu:

— Evet, yansın, yıkılsın, dedi. Hepsinin yerine konması mümkün!

*

Eylülün on sekizinci günü Lâtife hanım, İsmet paşayla gazetecilere, Halide Edip hanımı İzmir zaferini bir masa başında kutlamak üzere köşke çağırdı. Mustafa Kemal, köşke giderken Halide Edip hanımı yanına aldı. Yol bo-

yunca Lâtife hanımdan söz etti. Ondan söz ederken Mustafa Kemal'in konuşmasında tatlı, yumuşak, aşk sıcaklığı taşıyan bir lirizm titriyordu. O, şu sırada bu savaş gürültülerinin çok ötesinde, göğüsünün altında âşk kalbi çarpan bir delikanlıyı andırıyordu. Halide Edip hanım dikkat ediyordu: «sesinde, en sonra bir yuva kurmak için hazırlandığını gösteren bir şey vardı.» Lâtife hanıma gerçekten tutulmuş gibiydi.

Otomobil körfezin masmavi suları önünde yemyeşil bahçesiyle, ak yüzüyle gülümseyen güzel köşkün önünde durdu.

Mustafa Kemal'le arkadaşları, evin verandasına götüren merdivenlere yöneldiler. «Merdivenler, sarmaşık ve mor salkımlarla süslüydü. Merdivenin başında karalar giyinmiş, ufak tefek bir kadın onları bekliyordu.»

Halide Edip baktı: Yirmi dört yaşında olduğunu bildiği genç kızın davranışları, çok daha olgun gösteriyordu. «Duruşunda ve selâm verişinde eski dünyanın ağırbaşlılığı vardı. Sosyete kızlarının gösterişi hiç yoktu. Başına sardığı kara örtünün ortasında yüzü çok hoştu. İnce dudaklarında büyük bir irade duyuluyordu. Çok güzel ve zeki gözleri vardı. Bu kahve rengi gözlerin çevresine saçtığı ışık, çok çekiciydi.»

Salonda oturduğu sırada Mustafa Kemal, bir ara ortadan yitti. Biraz sonra, herkesi kendisine imrendirerek bakıran çok hoş bir kılıkla meydana çıktı. Sırtında belden sıkmalı ak ipekten bir Rus Kafkas gömleği, bunun altında ak bir pantolon, ayaklarında da ak iskarpinler vardı. Savaş sırasında iyice zayıflamış olan gövdesi, bu giyinek içinde levent gibi bir delikanlınınkinden ayırt edilemezdi. Arkaya taranmış kızılımtrak sarı saçlarının çerçevelediği yüzü ile mavi gözleri, en büyük başarısının, yeni yakalanılmış bir aşkın verdiği en güzel mutluluk ışıklariyle parlıyordu.

Çok güzel mezeler, yemeklerle süslenmiş olan rakı sofrasının başına geçen Mustafa Kemal, belki de çoktan beri özlediği bütün mutlulukların bu sırada bu sofra başında

toplandığını düşünüyordu. Halide Edip hanımla Lâtife hanım yan yana oturuyordu. Halide Edip, göz ucuyla Lâtife hanımın hayran bakışlarını Mustafa Kemal'in yüzünden ayırmadığını görüyordu. O, Halide Edip hanıma da «hocam» diye ünlüyordu. O, Amerikan kız kolejinde Halide hanımın kendisine bir yıl öğretmenlik ettiğini de söylemişti. Paşanın Halide Edip'e bir gün önce anlattığına göre Lâtife hanımın boynundaki madalyonun içinde kendisinin küçük bir resmi vardı. Paşa, bunu anlatırken keyifli-keyifli gülmüştü.

Halide Edip, paşanın şu sırada Lâtife hanıma bakışında da bir aşk başlangıcının bütün hoş niteliklerini yakalamıştı. Lâtife hanım, paşanın kadehini mis gibi anason kokan İzmir rakısıyle doldurduktan sonra ötekilerinkini de doldurdu. Paşa dolu kadehi eline alarak öbür konuklara karşı kaldırdıktan sonra Halide Edip'e bakarak şöyle dedi:

— Hanımefendi, İzmir zaferini kutluyoruz. Siz de bizimle içersiniz.

— Ben, ömrümde ağzıma rakı koymadım. Şampanya ile ben de kutlayabilirim.

O zaman, Mustafa Kemal, rakı, kadehini ağzına götürürken,

— Hanımefendinin huzurunda ilk kez içiyorum. Prozit, arkadaşlar.

Dedi. Bu sırada Halide Edip'le Lâtife hanım da şampanya kadehlerini dudaklarına götürdüler.

*

Mustafa Kemal, o gece ta Selânik'teki askeri okullardan beri gittikçe ışığı rengi artan zafer düşlerinin en büyüğünü altın yemişler gibi avuçlarına almış, güzel İzmir kızı Lâtife'nin aşık olunası varlığına sunuyordu.

Sofradakilere durmadan içinde ilk zafer hülyalarını kurduğu Selânik'in güzelliklerinden, cephe yaşayışının en ilginç olaylarından sözetti. Halide Edip'in dikkat ettiği bir

şey vardı: Mustafa Kemal, ilk kez bu gece hiç kimsenin aleyhinde konuşmuyor ulusal kurtuluş savaşında büyük emekleri geçip te hiç sevmediği kişileri bile bol bol övüyordu. Bu, herhalde yaşayışının en büyük zaferiyle en son, en büyük aşkının lutufkâr bir biçimde onun karşısında el bağlamış olmasındandı.

*

Halide Edip, ertesi akşam, Fevzi paşanın sofrasındaydı. Fevzi paşa, bir aralık ona:

— Seni başçavuş yapıyorum,

Dedi. Halide Edip, onbaşılığın kendine daha çok yakıştığını söyledi. Artık, İzmir'den ayrılacaktı. Başkumandanla vedalaşmak üzere Lâtife hanımlara uğradı. Mustafa Kemal paşayla başvekil Rauf beyi Moskova'dan dönmüş olan Ali Fuat paşayı koltuklara kurulmuş olarak körfezin mavi sularına bakar buldu. O da onların yanına bir koltuğa çöktü. Mustafa Kemal, Fevzi paşa kendisine söylemiş olacaktı ki, Halide Edip'e:

— Siz hâlâ onbaşı işareti taşıyorsunuz,

Diyerek gidip başçavuşluk işaretlerini kendisi getirdi. Lâtife hanıma verdi. O da iğne iplik getirerek bunları Halide Edip'in koluna dikti.

Halide Edip, epeyce oturduktan sonra veda etmek üzere kalktığında Mustafa Kemal:

— Hava, çok soğuk, paltonuz var mı?

Diye sordu. Olmadığı yanıtını alınca:

— Biraz durun, ben pelerinimi size vereceğim,

Diyerek yine gidip bütün ulusal kurtuluş savaşı boyunca giydiği uzun kurşun renkli pelerinini getirerek onun omzuna attı.

Halide Edip, Mustafa Kemal'in bir karagün dostu olan kurşun renkli pelerinini yerlerde sürüyerek merdivenlerden aşağı inerken Mustafa Kemal'le Lâtife hanım merdivenlerin başında onu uğurluyorlardı. Son basamakları inen Halide Edip, dönüp arkaya şöyle seslendi:

— Pelerini miras olarak çocuklarıma bırakacağım. Sonra da müzeye gidecek.

Bahçeyi geçip yola çıkıncaya dek iki sevgili, onun arkasından baktılar. Sonra elleri ellerinde Rauf beyle Ali Fuat paşanın oturduğu balkona döndüler.

Karşıda yanıp kül olmuş şehir, bir şehir ölüsü gibi görünüyordu. Yalnız dört duvarı kalmış sayısız ev, bu şehir mezarlığının aziz ölüleri gibi yangının yalayıp yuttuğu bütün güzelliklerinin ardından sanki yas tutuyordu. Ne var ki bu umutsuz şehrin sokaklarında düşman boyunduruğundan kurtulmuş, yemenin, içmenin bile önemli bir şey olmadığını düşünen özgürlükten sarhoş insan yığınları kaynaşıyor, evlerinin barklarının külleri altında geleceğin yakut, zümrüt saraylarını kuracakları umutlarının pırlantalarını araştırıyorlardı. Önlerinde zengin masmavi pırıltısiyle Akdeniz suları gelecek için çok savaşmak gerekeceğini anlatmak ister gibi Kordonboyunun taşlarına çarpıp duruyor, kavganın bitmediğini anlatıyordu. Mustafa Kemal'le Rauf bey, Ali Fuat paşa da Göztepe'deki evin balkonundan bu görünüşü süzerken böyle düşünüyorlardı. Kavga henüz bitmemişti. Bağımsızlık savaşının bütün kahramanları, kurtulmuş yurdun zafer sofrasındaki yerini alabilmek uğruna yeni savaşlar vereceklerdi.

— S O N —

TAHİR ALANGU «KUTSAL İSYAN» İçin neler diyor...

KUTSAL İSYAN hakkında bir çok dergi ve gazetelerde elliye yakın yazı çıkmıştır. Hasan İzzettin DİNAMO'yu ve eserini alkışlayan bu yazılar arasında edebiyat tarihçisi ve eleştirici TAHİR ALANGU'nun kritiğinden bir kısmını aşağıda yayınlıyoruz:

Bu kitabın türünü belirlerken, bizde şimdiye kadar yazılanlara değil, ancak batıdaki benzerlerine değinmek gerecektir. En uygun benzerini de bundan önceki Nobel Armağanı sahibi İvo Andriç'te göreceğiz.

Bu ünlü Yugoslav yazarının «Travnik Kronikası» adındaki romanını okuyanlar her iki yazarın da tarihi olaylar ve bu olayları etkileyen yahut içinde yuvarlanan kişilere aynı açıdan baktıklarını belirleyişlerinde de aynı üslûbu kullandıklarını göreceklerdir. İvo Andriç Kronikayı romana doğru yaklaştırmağa çalıştığı halde Hasan İzzettin Dinamo'nun romanı kronikaya ve biraz da biyoğrafya romanına doğru açmağa çalıştığı görülecektir. Roman, kronika ve biyoğrafya unsurlarının bir eserde böylesine «insan gerçeği ve dramı» birleşgesinde toplanmasının başarılı bir sonuca ulaştığını gösteriyor.

Bu eser yalnız sabırlı bir derleme mahsulü olarak kalmıyor. Toplanan malzemenin karışık yekunu içinden, tatlı bir uslûpla, rahat bir anlatışla kendini okutacak, dengeli bir kuruluşa da yöneliyor. Bu seviyede bir senteze ve us-

ba ulaşabilmek için yazarının anlattığı çağı ne ölçüde lemiş, kişilerinin o mahşeri dünya içindeki yerlerini ve nad:kları rolleri, orantıları içinde kavramış olduğunu işünmeli. Mütâreke yıllarının yıkılış günleri içinde bir gın insanı «Milli Kurtuluş»u hazırlayan şartların keşme-şi içinde, büyük ve tarih yapıcı davranışlarını gündelik aylara bağlayarak canlı ve somut varlıklarını ortaya ko-cak şekilde anlatabilmesi için çalışma gücü, inatçı sa-rdan daha başka nitelikler ister. Büyük bir yazarla kar-karşıya bulunuyoruz. Bir köşeye sıkışmış kalmış, çile-ıi sürüklemiş, iddialarını uzun süre gemlemiş, kaleminin ıtlu ürününü kafası ve gönlü ile taşıyarak bu güne ulaş-ış, rahatça okuyalım diye önümüze koyuyor. Bu büyük şarı, eğer ona lâyık olduğu üne, bir parça rahatlığa, şarının mutluluğuna ulaştırmazsa sağır bilinçsiz, değer-'i hazmedemeyen bir çağda yaşıyoruz demektir. Kitaba, şarılı esere susamışların, yazarın değerini anlayacakla-ı çok olacağını, onu içinde bulunduğu suskunluk ve bir şeye itelenmişlikten çekip çıkaracaklarını umuyoruz.

SON SÖZ

Ulusal-Kurtuluş savaşı, Türk tarihinin bütün dönemleri arasında üç yıl gibi çok kısa bir zamanda en çok kahraman ve kahramanlık olaylariyle dolup taşan son kerte rasyonel, son kerte gerçekçi bir inan mucizesidir denebilir.

Bütün Türk tarihi boyunca Türk toplumlarını kımıldatan başlıca manivelâ alancı ve istilâcı bir felsefe olmuştur. Türk ulusu ilk kez her yandan kendisini kuşatan ve ölüm fermanını okuyan düşman yığınlarına karşı dikildi ve sırtındaki pireleri bir silkinişte döken bir arslan gibi bütün düşmanlarına fırlattı. Bu sırada dünyaya, parmak ısırtan kahramanlar ve kahramanlıklar havai fişekler gibi ardı sıra ışık saçarak yükseldi.

Bu mucizeyi canları pahasına yaratan «meçhul askerler» er ve subay olarak bütün sevimli ve büyük serüvenleriyle meydanlardan, kitaplardan ve «hafıza»lardan silinip gittiler, ya da bu yolu tuttular. Ancak birkaç kalburüstü kumandan, ulusal kurtuluş savaşının ayakta kalan biricik devleri olarak görünmeğe başladı. İşte, ben bu birkaç dev kahramanı da yaratan bir yığın kahramanın, zamanın tozları altında unutuluşun kurbanı olmasına dayanamayarak Kutsal İsyan'ı yazdım. Zamanla bunda birçok eksik gördüm. Bilerek ihmal ettiğim son kerte gerekli konular oldu. Henüz hayatta bulunan kimi kahramanlardan uyarıcı mektuplar aldım. Örneğin, Ödemiş'in kahraman çocukları olan Ali Orhan (İlkkurşun) Ahmet Şükrü (Ko-

nuk), Ahmet (Baydar) beyler, kitapta yerli yerine oturtulmadıklarını, Gökçen Efe'ye gereksiz yer verildiğini bildirdiler. Yunanlılara kurşun atan bu ilk kuvayı milliye örgütünün başında Gökçen Efe yoktur, hatta bu örgütün hazırlandığını Yunanlılar'a bildirerek onların erkenden Ödemiş'e saldırmalarına yol açmıştır. Sonra, kızkardeşinin kızı, Yunan subaylarının tecavüzüne uğrayınca mavzerini kapıp ulusal güçlerin arasında, hattâ başında yer almıştır. «Ödemiş zeybekleri» konusunda bunun böylece düzeltilmesi gerekiyor.

Kitabımın eksiklerinden biri de savaş sırasında en büyük kumandan kertesinde ün yapmış olan Kara Fatma üstüne bu ünü lâyık gösterecek hiçbir şeye rastlayamadım. Bütün sempatime rağmen ona gereken sayfaları veremedim.

Anadolu'da Yunan zulûmları çok önemli olduğu halde bunları da bir kenara itmek zorunda kaldım.

Antep savaşının son aşamalarını kitaba almak imkânı olmadı.

İstanbul, M.M. grubu ya da gruplarının çalışmaları son derte önemli, ilginç ve kahramancadır. Türk casus örgütünün bu sırada başardığı işler başlı başına romanlar doldurur. Vahdettin'le Damat Ferit paşanın ve bunların çevresinde kapkara rolleriyle ün salmış kişilerin işleri de daha çok aydınlığa çıkarılmağa değerdi ve ben buna göre davranmıştım. Ne yazık ki ciltlerin birbiri peşi sıra başlarını alıp gitmesi, okuyucunun alım gücünün dışına çıktığından bu çok ilginç yanlardan istemeyerek vazgeçtim.

Aziz okuyucularımın kitapta gördükleri haksızlık, eksiklik ve yanlışlıkları bildirmeleri beni, çok sevindirecektir.

Kutsal İsyan, bir tarih kitabı değildir. Tarihin uçucu yanlarının bir san'atçı gözüyle gerçeğin çerçevesinden bir karış dışarı taşmayarak - bir büyük roman havası içinde yansıtılmasıdır. Kahramanların, davranışları sırasında psikolojik durumları, umutları, umutsuzlukları, öfkeleri,

sevinçleri yakalanarak statik birer resim olmaktan kurtarılmalarına çalışılmış, özel yaşayışlarına derinlemesine girilmekten çekinilmiştir. Hepsinin kumandan ve asker yaşayışlarının yanı sıra insan ve sivil yanlarını da vermeğe çalıştım. Aziz okuyucularım göreceklerdir ki Kutsal İsyan kimilerinin sandığı gibi rastgele kahramanlık hikâyelerinin birbiri peşi sıralanmasından meydana gelmemiştir. Bütün olaylar, bir orkestrada olduğu gibi yerlerini almışlardır, bütün sazlar ve onların üflediği psikolojik bir merkezden esip bir ereğe doğru yol almaktadır.

«Kutsal İsyan» Kitabına bırakışmayla girdik ve Türk Ordusunun Akdeniz kıyılarına varıp düşmanı denize dökmesiyle bitirdik.

Bu kitabı, o günlerde canını vermiş bütün şehitlerle yaralı gazilere bir panteon olsun diye yazdım. O kutsal ölülere sonsuz selâmlar ve henüz sağ olanlara uzun ömürler!

Hasan İzzettin Dinamo